Ünnepi tanulmánykötet
SOKCSEVITS DÉNES
tiszteletére

Otthon *két* hazában

Dom(a) *u obje* domovine

Zbornik radova
u čast
DINKA ŠOKČEVIĆA

OTTHON KÉT HAZÁBAN

–

DOM(A) U OBJE DOMOVINE

OTTHON KÉT HAZÁBAN

Ünnepi tanulmánykötet

Sokcsevits Dénes

tiszteletére

DOM(A) U OBJE DOMOVINE

Zbornik radova u čast

Dinka Šokčevića

Szerkesztők/Urednici:
Bockovac Tímea, Grgić Stipica,
Lehocki-Samardžić Ana, Varga Szabolcs

Budapest, Eszék, Zágráb, Pécs
2025

A kötet megjelenését a Határon Túli Horvátok Központi Hivatala,
az Országos Horvát Önkormányzat,
valamint a Horvát Történettudományi Intézet támogatta

Izdanje je nastalo uz financijsku potporu
Središnjeg državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske,
Hrvatske državne samouprave,
te Hrvatskog instituta za povijest.

Kiadók / Izdavači:
Magyarországi Horvát Oktatásért Alapítvány /
Zaklada za hrvatsko školstvo u Mađarskoj,
Glotta Nyelvi Intézet / Institut za jezik Glotta,
Horvát Történettudományi Intézet / Hrvatski institut za povijest,
ELTE HTK Történettudományi Kutatóintézet / Institut za istraživanje
povijesti Centra za istraživanje humanističkih znanosti
Sveučilišta Eötvös Loránd

Print: ISBN 978-615-02-5447-0
Online (pdf): ISBN 978-615-02-5448-7

DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026

Tartalom / Sadržaj

Čestitka 9
Köszöntő 11

Tabula gratulatoria 13

TANULMÁNYOK / ČLANCI

Bakija, Katja – Bjelanović, Maris
Časopisi za žene u povijesti hrvatskog novinarstva.
Prikaz ženskog lista Marije Jurić Zagorke 17
Bara, Mario
Rana slavenska toponimija u južnom ugarskom Podunavlju 29
Barić, Ernest
Pečuh i hrvatska kultura 45
Barišić, Rudolf
Klerici Bosne Srebrene školovani u samostanu u Baji 58
Bene Sándor
Elmélkedés a lehetetlenről. Az „összeesküvés" politikai
programirata 1665-ből 68
Ifj. Berényi Iván
Horvátország képviselői a delegációban (1868–1918)
Intézménytörténeti vázlat és adattár 87
Bíró László
Az első döntő. Magyar–horvát együttműködés Veszprémben 116
Blažetin, Stjepan
Prigodnica Jánosa Pakróczyja Nepomuka prigodom imenovanja
Pavla Matije Sučića za stolnobiogradskog biskupa 126
Bockovac, Timea
Hrvatski jezik u jezičnom krajobrazu grada Baje u Mađarskoj 133

Bognár Szabina
A néprajzi gyűjtő Sokcsevits Dénes 148
Brkanić, Monika – Njari, Denis
Pregled službi i funkcija plemića Korođskih unutar vladarskog aparata srednjovjekovnog Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva 157
Cvetnić, Sanja
Frater Georgius Utissinovich, aliàs Martinusius dictus Portreti u Trakošćanu i Lepoglavi 167
Demeter Gábor
Gondolatok a dualizmus kori horvát gazdasági növekedés mértékéről 179
Đurok, Ivica
Etničke elite u Mađarskoj 192
Eszik Veronika
Zágrábiáda. Városkritikus hangok egy jogpárti élclapban (1883–1884) 204
Gál Judit
A szlavón báni hivatal és a dalmáciai városok kapcsolata (1242–1270) 213
Holjevac, Željko
Hrvatska i Hrvati u mađarskom tjedniku *Vasárnapi Ujság* 222
Hornyák Árpád
A magyar-jugoszláv határ megváltoztatásának lehetősége a második világháború után 234
Karbić, Damir – Karbić, Marija
Ugarsko-slavonsko razdoblje života jednog dalmatinskog-hrvatskog prelata 14. stoljeća. Slučaj Trogiranina Nikole Kažotića 242
Kolak Bošnjak, Arijana
Tko su bili Mađaroni u hrvatskom političkom diskursu 19. stoljeća? 254
Lábadi Károly
A Mária-tisztelet terjedése a Drávaszögből Szlavóniába a 18–19. században. Laskó, Almás és Atyina kegyhelyek példája 263
Lábadi Zsombor
Ugyanaz, és mégis minden más. Pilinszky János két verse a szerelemről 277

Lehocki-Samardžić, Ana
Utjecaj suvremenog hrvatskog jezika na suvremeni mađarski jezik 288
Lovaš, Eldina
Novi doprinosi u istraživanju pečuških Hrvata u prvoj trećini 18. stoljeća 307
Matković, Stjepan
Neka zapažanja o politici, činovnicima i saborskim izborima u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji na prijelazu u 20. stoljeće 319
Molnár Antal
Nepoznati memorandum Ivana Tomka Mrnavića o obnovi loretanskog Ilirskog kolegija (1624.) 331
Ostajmer, Branko
„Uzor čovječje savršenosti" – odjek smrti Ferenca Deáka u hrvatskoj javnosti 345
Pálffy Géza
Út a bánságig a 17. század első felében. Erdődy Zsigmond nyelvi felkészülése Horvát–Szlavónország legfőbb méltóságára 357
Skenderović, Robert
Analiza najstarijih izvora u kojima se spominje etnonim „Bunjevci" na prostoru Bačke 373
Švoger, Vlasta
Joseph Eötvös, Izidor Kršnjavi i modernizacija osnovnog školstva u Mađarskoj i Hrvatskoj u 19. stoljeću 384
Varga Szabolcs
A Horvát Királyság pecsétjének a használata az 1526. évi mohácsi csatát követő esztendőkben 393
Végh Andor
Demografski i društveni razvoj hrvatskih naselja kraj Drave u 18. stoljeću prema podacima matičnih knjiga rođenih 403
Žagar Szentesi Orsolya
Adalékok a 19. századi horvátországi magyarnyelv-oktatás és nyelvtanírás történetéhez 425

Szerzők / Autori 439
Recenzensek / Recenzenti 459

Čestitka

Amicus animae dimidium.
Hor. Carm. I., 3,8

Prijatelji su ljudi koji nas oplemenjuju svojim prisustvom, vode kroz životne krize, podučavaju svojim iskustvom. Mnoga se prijateljstva razvijaju posve slučajno kada se dva bića nađu u istom prostoru, a ima i onih čije nastaje je gotovo sudbonosno. U takva se mogu ubrojiti i ona kada razvijemo prijateljstva s ljudima kojima je bio profesionalni zadatak podučavati nas. Kolega Šokčević jedan je od onih koji podučava svojim primjerom i čiji zadatak vođenja i podučavanja nikada ne prestaje. Možda je to i razlog što nas je sve iznenadila činjenica da se sprema u mirovinu. Ima ljudi kojima zbog njihove duhovne svježine nikada ne doživljavate godine, no one ipak nemilosrdno prolaze, a svjetovni zakoni i propisi uzrokuju određene životne promjene pa su se njegovi prijatelji, kolege, jednoć studenti organizirali iskazati mu počast tako što su okupili njegove kolege i suradnike s kojima je aktivno surađivao na raznim poljima i raznolikim projektima i dijelio teškoće ali i radosti profesionalnog života. Svi su oni s veseljem prihvatili poziv sudjelovati u ovom našem projektu, no bilo je i onih koje nažalost nismo bili u mogućnosti uključiti radovima, već samo čestitkom u dijelu Tabula Gratulatoria koja slijedi nakon uvodnih riječi. Da smo uspjeli okupiti sve suradnike s kojima je kolega Šokčević ikada surađivao, ovaj bi zbornik imao više tomova. Dokaz je to širine djelovanja kolege Šokčevića i njegove neutažive želje za novim spoznajama i trajne, gotovo dječje radoznalosti.

Zbornik, čijim početnim retcima odajemo počast jednoj zavidnoj karijeri koja traje više desetljeća i oplemenjuje i hrvatsku i mađarsku znanstvenu i kulturnu scenu, objedinjuje znanstvene i stručne radove s raznih područja historiografije, lingvistike, znanosti o književnosti, povijesti umjetnosti i drugo čime se naglašava širina profesionalnog djelovanja kolege Šokčevića. Jezici zbornika su mađarski i hrvatski pri čemu su kolege birali onaj jezik za svoje radove na kojem su surađivali s kolegom Šokčevićem. Čak četiri su institucije izdavači ovoga zbornika, a autori su svi redom suradnici i zaposlenici brojnih sveučilišta, znanstvenih i kulturnih institucija diljem Hrvatske i Mađarske.

U proteklih nekoliko desetljeća profesionalnog djelovanja kolega Šokčević iskazao se na mnogim znanstvenim poljima i područjima. Erudit koji u punom smislu riječi živi znanost dao je stotine tekstova kojima je zadužio i hrvatsku i mađarsku znanstvenu javnost. Iskazao se ponajprije kao povjesničar koji svojim porijeklom objedinjuje prostor negdašnje Monarhije koju su dijelili Hrvati i Mađari, a što pruža posebnu vrijednost njegovim tekstovima i istraživanjima zbog otvorenosti svim stranama i nedoumicama što često nedostaje iz znanstvenog pristupa naroda koji su nekoć dijelili životni prostor i državno uređenje te se sukobljavali u pojedinim političkim pitanjima. Kolega Šokčević kreće se posve slobodno između dva svijeta, dva jezika i dvije kulture, što mu je omogućilo da se iskaže i kao prevoditelj književnih djela. Istaknuo se svojim prijevodima pjesnika Jánosa Pilinszkog na temelju čega je okupio umjetnike s raznih područja s kojima promovira kulturne i književne kontakte diljem Hrvatske i Mađarske glazbeno-scenskim prikazima. Njegova širina znanstvene misli i umjetničkog djelovanja učinila ga je nezaobilaznim čimbenikom kod osnivanja mađarskog Instituta Liszt u Zagrebu. Kao izaslanik mađarske kulture u hrvatskoj prijestolnici radio je ono u čemu je najbolji, okupljao je intelektualce i poticao znanstveni dijalog i suradnju u umjetnosti te utvrdio temelje suvremene znanstvene i kulturne suradnje Mađarske i Hrvatske.

Ipak, sasvim subjektivno ističemo njegovo nastavničko djelovanje kao najveći znanstveni, kulturni i društveni prinos i mađarskoj i hrvatskoj društvenoj javnosti, a posebice hrvatskim i mađarskim manjinskim zajednicama s ove i one strane granice. Nekolicina autora tekstova ovoga zbornika čuvaju njegov potpis u indeksu, a bilješke s predavanja koriste i danas kao temelj svojim istraživanjima i znanstvenim diskursima. Profesor Šokčević ostavio je neizbrisiv trag u bićima svojih studenata kojima je prenio svoj odnos prema znanstvenom i nastavnom djelovanju, slobodu misli i otvorenosti drugome i drugačijemu jer se najčešće u tome kriju odgovori i rješenja mnogim pitanjima i problemima zaključanih jednoličnim razmišljanjima.

Ovim zbornikom ne ispraćamo kolegu i profesora Šokčevića u mirovinu, već mu samo želimo sretan rođendan i puno zdravlja i snage da nas još dugo može voditi i podučavati svojim beskrajno zaraznim osmjehom.

Sretan rođendan, Dinko!

Ana, Timea, Szabolcs i Stipica

U Osijeku, Pečuhu, Zagrebu i Budimpešti siječnja 2026. godine

Köszöntő

Amicus animae dimidium.
Hor. Carm. I., 3,8

A barátok olyan emberek, akik jelenlétükkel nemesítenek, átvezetnek az élet válságain és tapasztalataik alapján tanítanak bennünket. Számos barátság teljesen véletlenül alakul ki két személy azonos térben és időben való találkozásakor, azonban vannak olyan baráti kapcsolatok is, melyek létrejötte szinte sorsszerű. Ez utóbbiak közé sorolandók a minket tanítani hivatott személyekkel kötöttek. Sokcsevits Dénes példamutató személyisége lehetővé teszi, hogy támogatói és tanítói tevékenysége állandóvá és időtlenné váljon. Talán ezért is lepett meg mindannyiunkat nyugdíjba vonulásának ténye. Bizonyos emberek szellemi frissessége okán nem is érezzük az idő múlását, ám az mégis könyörtelenül halad, és a profán törvények miatt jelentős életútbeli változásokat okoz. Sokcsevits Dénes barátai, kollégái, egykori tanítványai tiszteletük kifejezése jegyében összefogták azokat a hozzá közelálló munkatársakat, akikkel aktívan dolgozott különféle területeken és sokrétű projekteken, és akikkel megosztotta szakmai pályafutásának nehézségeit és örömeit. Minden szerző örömmel fogadta a felkérést, azonban voltak, akik ezúttal nem tudtak tanulmányaikkal hozzájárulni a kötethez, ám megjelennek az ünnepeltet köszöntő Tabula Gratulatoria-ban. Ha sikerült volna mindenkit bevonni, akivel Sokcsevits Dénes valaha együttműködött, többkötetetes kiadványt kellett volna készítenünk. Ez is bizonyítja Sokcsevits Dénes széleskörű tevékenységét, az új ismeretek iránti csillapíthatatlan vágyát és tartós, szinte gyermeki kíváncsiságát.

A kötet, amelynek kezdő soraival egy olyan több évtizedes, irigylésre méltó karrier előtt tisztelgünk, amely egyaránt gazdagítja mind a horvát, mind a magyar tudomány és kultura égiszét, egyesíti a historiográfia, a nyelvészet, az irodalomtudomány, a művészettörténet különböző szakterületeit, igazolva ezáltal Sokcsevits Dénes szakmai tevékenységének sokszínűségét. A magyar és horvát nyelvű kötetben a szerzők azon a nyelven publikáltak, amely az ünnepelthez köti őket. E kiadvány mögött négy intézmény együttműködése áll, szerzői pedig számos egyetem, tudományos és kulturális intézmény képviselői Horvátországban és Magyarországon.

Az elmúlt néhány évtizedben végzett szakmai tevékenysége során Sokcsevits Dénes számos tudományterületen és témában alkotott maradandót. Egy igazi tudósról van szó, aki teljes mértékben megéli a tudományt, és több száz tanulmányával egyaránt lekötelezte a horvát és a magyar tudományos közvéleményt.

A kiváló történész, Sokcsevits Dénes származásánál fogva egyesíti az egykori Monarchia területét, amelyen a horvátok és a magyarok is osztoztak. Éppen ez a tény ad különleges értéket írásainak és kutatásainak azáltal, hogy nyitott minden érintett fél és felmerülő kétség előtt, és ez a nézőpont gyakran hiányzik azon népek tudományos hozzáállásából, akik valamikor egyazon élettérben és államalakulatban élve bizonyos politikai kérdésekben összetűzésbe kerültek. Sokcsevits Dénes teljesen szabadon mozog két világ, két nyelv és két kultúra között, ami lehetővé tette műfordítói tevékenységét is. Kiemelkedett Pilinszky János verseinek fordításaival, olyan művészeket gyűjtött maga köré, akik segítségével zenei és színpadi előadásokkal népszerűsíti a kulturális és irodalmi kapcsolatokat Horvátországban és Magyarországon. Tudományos gondolkodásának és művészi munkájának mélysége a zágrábi Liszt Magyar Intézet megalapításának nélkülözhetetlen tényezőjévé tette. A magyar kultúra küldöttjeként a horvát fővárosban azt tette, amiben a legjobb: értelmiségieket gyűjtött össze, ösztönözve a tudományos párbeszédet és a művészeti kapcsolatokat, létrehozva a modern magyar-horvát tudományos és kulturális együttműködés alapjait.

Mégis, teljesen szubjektíven ezúttal oktatói tevékenységét emelnénk ki, mint a magyar és horvát, különösképp az országhatárokon túl élő kisebbségi közösségnek nyújtott legnagyobb tudományos, kulturális és társadalmi hozzájárulást. Ezen kötet néhány szerzője még őrzi Sokcsevits tanár úr aláírását az indexében, és egykori jegyzeteit ma is alapul használja kutatásaihoz és tudományos diskurzusaihoz. Sokcsevits tanár úr kitörölhetetlen nyomot hagyott hallgatóiban, akiknek átadta a tudományos és tanítási tevékenységhez való hozzáállását, a gondolkodás szabadságát és a másik, a különböző iránti nyitottságát, mert legtöbbször éppen ebben rejlenek a valódi válaszok és megoldások a sok egysíkú gondolatmenettel zárt kérdésre és problémára.

Ezzel a kötettel nem búcsúztatjuk kollégánkat és professzorunkat, Sokcsevits Dénest, hanem boldog születésnapot, jó egészséget, sok erőt és boldogságot kívánunk neki.

Boldog születésnapot, Dénes!

Ana, Tímea, Szabolcs és Stipica

Kelt: 2026 januárja, Eszék, Pécs, Zágráb, Budapest

Tabula gratulatoria

Ablonczy Balázs
Andócsi János
Miroslav Akmadža
Stanko Andrić
Mario Bara
Katja Bakija
Silvestar Balić
Ernest Barić
Rudolf Barišić
Bebesi György
Bene Sándor
Berténi Iván
Ana Biočić
Bíró László
Bognár Szabina
Csapó Nándor
Császár Zoltán
Stjepan Blažetin
Timea Bockovac
Monika Brkanić
Sanja Cvetnić
Stipan Đurić
Ivica Đurok
Csaplár-Degovics Krisztián
Csibi Norbert
Demeter Gábor
Eszik Veronika
Fedeles Tamás
Mladen Filaković
Fischer Ferenc
Fodor Pál
Font Márta
Gál Judit
Gőzsy Zoltán
Stipica Grgić
Ivan Gugan
Hegedűs Katalin
Heka László
Željko Holjevac
Šandor Horvat
Drago Horvat
Damir Karbić
Marija Karbić
Katona Csaba
Arijana Kolak Bošnjak
Kovács Lea
Kiss Gergely
Ana Lehocki-Samardžić
Lábadi Zsombor
Lábadi Károly
Lovaš Eldina
Stjepan Matković
Mánfai György
Medve Zoltán
Ana Mikić-Ćolić
Mitrovits Miklós
Molnár Antal
Tahir Mujičić

Oborni Teréz
Branko Ostajmer
Pálffy Géza
Pálosfalvi Tamás
Pilkhoffer Mónika
Rab Virág
Gordan Ravančić
Goran Rem
Ress Imre
Szeberényi Gábor
Robert Skenderović
Szoták Szilvia
Timea Šakan-Škrlin
Sashalmi Endre
Schrek Katalin
Stark Tamás
Vlasta Švoger
Ivan Tomek
Tóth Imre
Ivan Trojan
Tömöry Miklós
Jasna Turkalj
Slaven Vidaković
Varga Szabolcs
Andor Végh
Végh Ferenc
Visy Zsolt
Vörös Boldizsár
Žagar Szentesi Orsolya
Zsoldos Attila
Dinko Župan

Tanulmányok

Članci

Katja Bakija* – Maris Bjelanović**

Časopisi za žene u povijesti hrvatskog novinarstva

Prikaz ženskog lista Marije Jurić Zagorke

Magazines for Women in the History of Croatian Journalism

An overview of Marija Jurić Zagorka's Women's Newspaper

1. Uvod

U analitičko-istraživačkom dijelu rada analizirat će se publikacija namijenjena ženama koja je imala veliki značaj u povijesti hrvatskog novinarstva. Riječ je o mjesečniku imena *Ženski list za modu, zabavu i kućanstvo* čija je pokretačica i glavna urednica bila najčitanija hrvatska spisateljica i prva hrvatska profesionalna novinarka Marija Jurić Zagorka.

Kad definiramo časopise kao periodičke publikacije potrebno je ustvrditi da su časopisi „takva književna činjenica koja se događa ili se dogodila u jednom vremenskom intervalu" (Ivanić 1973: 58), a bitno ih određuje trajanje, življenje, dakle početak, tijek i kraj, ali i uzrok pojavljivanja i upućenost na određenu čitateljsku publiku (Bakija 2005: 17). Časopisi kao tiskovine djela su grupe ljudi uglavnom na čelu s glavnim urednikom, a sadržaj u pravilu karakterizira usmjerenost na veći broj formi, na više linija nekog fenomena. Svaka od činje-

* Fakultet za medije i odnose s javnošću, Sveučilište u Dubrovniku, Dubrovnik, Hrvatska – e-mail: kbakija@unidu.hr; katja.bakija@gmail.com

** Fakultet za medije i odnose s javnošću, Sveučilište u Dubrovniku, Dubrovnik, Hrvatska – e-mail: maris.bjelanovic@gmail.com

Stručni rad ■ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-01

nica života časopisa – periodičnost, usmjerenost na više područja, vezanost uz vrijeme nastanka, vrste priloga, broj suradnika – može se posebno analizirati (Bakija 2005: 17). Isto tako časopisi podrazumijevaju unutar pojedinačnih primjeraka neku sustavnost, podudarnost u jednoj ili više temeljnih konvencija bez obzira na to što su one iz broja u broj povezane raznolikim sadržajima. Tako se može govoriti o formativnoj vrijednosti pojedinih rubrika koje onda funkcioniraju kao shema unutar koje se nalaze odgovarajući sadržaji.

Ženski list izlazio je jednom mjesečno počevši u travnju 1925. godine pa sve do posljednjeg izdanja 1938. godine kada je Zagorka napustila mjesto urednice kako bi pokrenula i uređivala *Hrvaticu,* drugi časopis također namijenjen ženama.

U ovom radu analizirat će izabrani broj časopisa *Ženski list za modu, zabavu i kućanstvo* iz godine 1931. (*Godina 7. Broj 10. Oktobar 1931*). Ovaj primjerak kao i ostali opsega je 40 – 50 stranica, veličina je stranice 28 x 35.5 cm i strukturno je podijeljen na tri rubrike: *Moda, Zabava i pouka* te *Kućanstvo.* Analizirat će se vanjska struktura časopisa, koja uključuje izgled, veličinu i opseg, te unutarnja struktura, sam sadržaj kako bi se ukazalo na uređivačku koncepciju i pristup nekim aktualnim temama u nadi da ovaj kratki pregled prvog broja može poslužiti kao polazište za neka daljnja istraživanja *Ženskog lista* i njegova utjecaja na čitateljsku publiku i onodobne društvene prilike.

2. Analiza časopisa

Početak 20. stoljeća bio je iznimno važan u pogledu borbe za ženska prava i omogućavanju ženama da se bave poslovima koji nisu vezani samo za kućanstvo. Jedna od istaknutijih ženskih figura i svjedokinja toga vremena koja se nije htjela pokoravati pravnim i moralnim zakonima koji su očigledno uskraćivali mnoga prava ženama, bila je književnica i novinarka Marija Jurić Zagorka. Zahvaljujući njezinoj upornosti i inteligenciji žene su dobile časopis namijenjen upravo njima koji se zvao *Ženski list za modu, zabavu i kućanstvo.* Izričito je bio namijenjen ženama svih društvenih slojeva putem kojeg su se one mogle informirati, zabaviti i nešto i naučiti. Časopisi kao periodičke publikacije filteri su društvenih i kulturnih utjecaja, a prikaz prvog broja *Ženskog lista* u kontekstu vremena u kojem je izlazio može ukazati na relevantnost časopisa kao izvora informacija o razdoblju u kojem se pojavio i trajao. „Periodičke publikacije su i pouzdani svjedoci vremena u kojima nastaju i žive, svojevrsni most od svojih suvremenika prema budućnosti, zaustavljena sjećanja i dokumenti o životu, djelovanju, svjetonazoru ljudi u određenom vremenu." (Bakija 2005: 16)

Zagorka je cijeli život išla protiv zakona i za promjenom. Odrasla je u nesretnom obiteljskom okruženju, bila je prisiljena na neželjen brak za stranca, a kad je napokon pobjegla od svega toga, ni u njezinoj strasti – novinarstvu – nije dočekana raširenih ruku. Kao žena u to vrijeme morala je jako teško raditi da bi postala prepoznatljiva, ali i to joj je u nekim trenucima bilo onemogućeno jer se morala koristiti pseudonimima da se ne bi saznalo da je autor napisanog žena. Osim što je bila prva hrvatska novinarka, bila je i najčitanija hrvatska spisateljica te je napisala brojna književna djela, od kojih su neka objavljivana u njezinu *Ženskom listu.*

Značaj recepcije pojedinog časopisa ističe se i eksplicitno u vidu naslova i podnaslova, različitih uvoda, programa i proglasa čime se naznačuje krug kojemu je dotična publikacija namijenjena. Upućenost na određenu čitateljsku publiku očituje se i u proglasima i pozivima na pretplatu (Bakija 2005: 17).

Ženski list za modu, zabavu i kućanstvo bile su novine čija je uređivačka koncepcija i širok spektar tema bio namijenjen ženama svih društvenih slojeva s Marijom Jurić Zagorkom kao glavnom urednicom. Pisan je na hrvatskom jeziku, a bio je namijenjen svima koji su zainteresirani za teme o kućanstvu, ljepoti, zdravlju, modi, poučnim temama, književnosti… Ines Lukin (2013) tvrdi da su se žene prije pojave časopisa namijenjenih samo njima mogle informirati samo putem knjiga koje su bile skupe, ili kriomice putem dnevnih novina koje su pretežno bile za muškarce, jer je bilo neprimjereno da se žena informira o političkim, ekonomskim i sličnim temama. Ono što je Zagorku potaknulo na samo pokretanje časopisa bila je ponuda njemačke izdavačke kuće imena *Ullstein* koja joj je ponudila da uređuje hrvatsku inačicu jednog njemačkog časopisa za žene. Međutim, ona kao veliki domoljub nije to shvatila kao kompliment ili priliku, već kao još jedan od brojnih pokušaja germanizacije kojoj se u svom djelovanju oštro protivila.

Međutim, samo pokretanje ovog časopisa sa Zagorkom kao glavnom urednicom izazvalo je dosta kontradiktornih pitanja i rasprava. Ona je bila novinarka koja se bavila većinom političkim temama, a s druge strane bila je iznimno feministički angažirana. O onom od čega je bježala, kao na primjer ženske uloge kao kućanice, majke i supruge, pisala je u *Ženskom listu.* Zagorka je u svom članku „Kako je nastajao i razvijao se 'Ženski List'" u 12. izdanju *Ženskog lista* 1929. godine izjavila: „Za novinara, koji je 25 godina radio politiku, kriminal, sabore i ženske rubrike feminističko-socijalnog sadržaja, ovaj je upit čudno zvučao! Moda! – Uistinu nemam ništa s njome zajedničkoga." (Coha 2008: 278) Ali ipak ono što je nju više mučilo bila je njemačka propaganda koja je htjela zavladati hrvatskim novinarstvom i književnosti kao i sve ostalo što nije bilo hrvatsko, pa je Zagorka odlučila učiniti nešto kako bi se prilike promijenile.

Zagorka je pokrenula *Ženski list* uz pomoć obitelji Schwartz koji su bili nakladnici časopisa (Orešković Bugarija 2018). Osim što je bila urednica časopisa, bila je i autorica većine tekstova. Kao što mu cjelovito ime *Ženski list za modu, zabavu i kućanstvo* govori, za to vrijeme bio je prava novost i osvježenje na tadašnjem tržištu tiskovina. U to vrijeme postojale su novine za žene koje su većinom bile namijenjene pripadnicama točno određenih zanimanja, ali ono inovativno i privlačno u *Ženskom listu* bio je raznolik izbor tema. Ono što ga je posebno isticalo jest činjenica da se obraćao ženama svih društvenih slojeva i upravo zbog toga je u jako kratkom roku stekao veliku popularnost. U knjizi *Forign the Bubikopf Nation* Marina Vujnović (1997) ističe kako *Ženski list* nisu čitale samo žene nego i muškarci, a pritom je muška čitateljska publika bila homogena za razliku od ženske. *Ženski list* čitali su većinom mlađi visokoobrazovani muškarci dok je među čitateljicama bilo žena iz različitih dobnih i klasnih skupina (obrazovanih žena, kućanica, pismenih seljanki). Časopis je bio fokusiran na informiranje, učenje i zabavu svojih čitateljica. „Tijekom razdoblja u kojem ga je uređivala Zagorka *Ženski list* nije znatnije mijenjao svoju koncepciju. Njegov bi se sadržaj mogao podijeliti na književne i neknjiževne priloge." (Coha 2008: 260) Pokrivao je teme poput mode, ljepote, kućanstva, zdravlja, obitelji, kao i članke o poznatim osobama, političkim novostima, a ono što je časopis još više privuklo čitateljicama bile su istinite životne priče pisane u prvom licu. Zagorka je na stranicama časopisa razvila vrlo živu i poticajnu komunikaciju sa svojom čitateljskom publikom putem pisama koja su joj upućivana. Na to ukazuje objavljena i neobjavljena korespondencija, brojna otvorena pisma čitateljica Zagorki kao urednici s bilješkama i komentarima na marginama (Vujnović 1997).

U radu se analizira odabrani primjerak časopisa koji na naslovnoj stranici ima ime časopisa – *Ženski list za modu, zabavu i kućanstvo* – podatke o izlaženju – *Godina 7. Broj 10. Oktobar 1931.* – informaciju o poštarini – *Poštarina plaćena u gotovom* – iako se mogao kupiti i u knjižarama, informaciju o cijeni – *Cijena Din 18* – te stoji da je *Glavni i odgovorni urednik: Zagorka.*

Većinu naslovne korice krasi ilustracija dvije žene u jesenskoj modi tog razdoblja, a poleđina naslovne stranice rezervirana je za oglase. Budući da je ovo tipični časopis za žene, tako su i oglasi namijenjeni ženama i olakšanju njihove svakodnevice. Oglašavaju se proizvodi domaćeg i stranog podrijetla. Prvi oglasi nalaze se na poleđini naslovne stranice, te su rasprostranjeni po cijelom časopisu sve dok se s njima ne završi na obje stranice zadnje korice. Oglasi se mogu podijeliti u tri vrste: *o kućanstvu*, *o ljepoti i zdravlju* te *o garderobi.* Oglasi o kućanstvu nude usisivače, aparate za laštenje podova, glinene peći, budilice i

Slika 1: *Naslovna stranica časopisa Ženski list, (Izvor: Vlastita fotografija)*

satove, tapetarije, ručne radove, šivaće strojeve, radionice za popravke i slično. Oglasa o ljepoti i zdravlju ima na pretek pa se oglašavaju kozmetički i frizerski saloni, šminka za lice, proizvodi za vraćanje bjeline koži, proizvodi protiv žuljeva i kurjih očiju, prirodni ljekoviti čajevi, lijekovi protiv boli, kava bez kofeina, sapuni za djecu i odrasle, šamponi, kreme za lice i tijelo, pomagala za nanošenje šminke i ostalo. A posljednji su oglasi o garderobi koji prvotno oglašavaju kemijske čistionice, trgovine ručnih radova, trgovine krznom i trgovine odjećom i obućom, a u njima se mogu pronaći šeširi, cipele, steznici, čarape, rukavice, kombinezoni, haljine, puloveri, bluze, rublje, ogrtači i ostali odjevni komadi. Za razliku od današnjih časopisa, na naslovnici *Ženskog lista* nema oglasa ni uvida u teme o kojima će se u tom broju pisati.

Cilj je bio privući čitateljice takvoj vrsti tema koje bi bile napisane zanimljivo i koje bi bile ugodne za čitanje. Zagorki nije bio jedini cilj pisati o „ženskim" temama i na tome se zaustaviti, već je ona časopis koristila kao neku vrstu prosvjeda, propagiranja nekonvencionalnog feminizma. To se moglo vidjeti na primjeru modnih ilustracija u kojima je svaki model nosio samo *bubikopf* krat-

ku frizuru kojoj su se muškarci protivili. Bio je to modni detalj koji je podrazumijevao revolucionarno šišanje duge kose koja je stoljećima funkcionirala kao simbol ženstvenosti i u međuratnom razdoblju osvojio je zapadni svijet i postao simbol modernog društva. Osim toga, kroz tematiku svog časopisa poticala je žene da rade na sebi i aktivno se uključe u poboljšanje vlastite budućnosti. *Ženski list* svojim se prilozima referirao na svakodnevicu te tako posredno utjecao na gospodarstvo i politički život.

Časopis je pretežno u crno-bijeloj boji, iako postoji nekoliko stranica u boji. Ovisno o načinu na koji je htjela istaknuti određenu temu o kojoj piše, Zagorka je nastojala biti što kreativnija. Mogu se pronaći fotografije u obliku kruga, pravokutnika i kvadrata. U tekstu se koristila različitim vrstama fontova, veličinama slova, velikim i malim tiskanim i pisanim slovima, kao i *Bold* i *Italic* formatima, ali nigdje nije koristila podcrtavanje. Skoro svaki tekst, osim jednoga, pisan je u tri reda pa čak i oglasni dio. Na lijevoj stranici časopisa broj stranice nalazi se u lijevom gornjem kutu, u desnom gornjem kutu nalazi se broj izdanja te godine, a ime je časopisa *Ženski list* u sredini. Na kraju časopisa stoji da se za svaki model dobiva po narudžbi točno izrađen krojni uzorak, kao i uzorci za ručni rad. Pretplata iznosi 45 dinara za jednu četvrtinu godine, 90 dinara za pola godine, a za godinu 180 dinara. Časopis je tiskan na nemasnom papiru veličine 28 x 35.5 cm, a broji 48 stranica, ne uključujući naslovnu i završnu koricu. Čvrsto je fiksiran u tri rubrike: *Moda, Zabava i pouka* te *Kućanstvo.*

2.1. Moda

Rubrika *Moda* posvećena je informiranju čitateljica o najnovijim modnim inovacijama sa svrhom da žene učini lijepima i poželjnima, i sve to na prvih 17 od ukupno 48 stranica časopisa. Moda se smatrala područjem u kojem su žene mogle raditi na svom „prirodnom" talentu. Ovu rubriku većinom zauzimaju ilustracije vitkih visokih modela. Sastoji se od šest naslova kojima je autorica potpisana kao „Kraljica Mode".

Zagorka je jako dobro poznavala svoje čitateljstvo i znala je kako privući i zadržati njihovu pozornost pa vjerojatno nije slučajnost što je prvi dio časopisa većinom vizualan i jednostavno prezentiran. Međutim, postojao je još jedan razlog, a to je što se ženama nastojalo omogućiti da izađu iz okvira kućanica i posvete prvih nekoliko stranica samo sebi, „…moda je otvarala mogućnosti ženske realizacije koje se više nisu nužno morale povezivati s brigom za druge. Žene su se poticale na samosvrhovitu kreativnost…" (Coha 2008: 284).

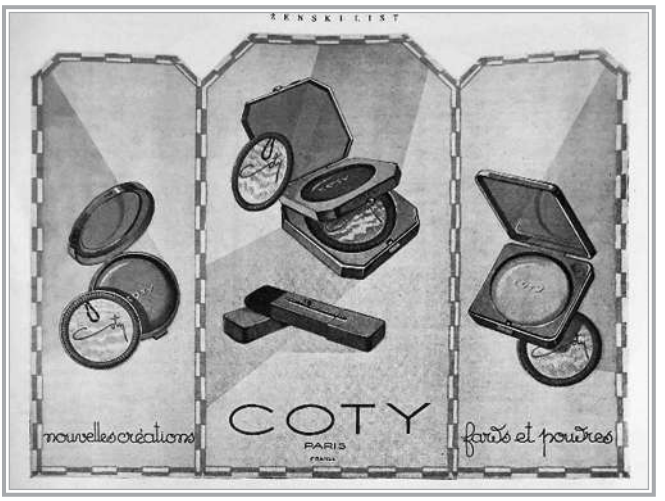

Slika 2. *Oglas tvrtke Coty u časopisu Ženski list. Izvor: Vlastita fotografija*

Slika 3. *Oglas za Nivea kremu u časopisu Ženski list, Izvor: Vlastita fotografija*

2.2. Zabava i pouka

Zabava i pouka najveća je rubrika u časopisu, koja se proteže od 18. stranice časopisa sve do 45. stranice, te je ujedno i najbogatija materijalom. Iako je jednostavnog naslova, ova je rubrika čista suprotnost naslovu zbog velikog broja različitih tema. Uglavnom je posvećena temama koje bi privukle žensko čitateljstvo. Autori tekstova u većini slučajeva nisu potpisani, ali Suzana Coha (2008) ističe da iako je Zagorka u početku odbijala anonimne dopise svojih čitateljica, kasnije se ipak odlučila i svoje i tuđe priloge tiskati samo s početnim slovom, nekom šifrom, ali i nepotpisane. Iz tog razloga ne može se s potpunom sigurnošću utvrditi kojim je tekstovima objavljenim u *Ženskom listu* ona autorica, a kojima njezine čitateljice ili neki drugi izvori. Teme koje su obuhvaćene jesu: novele, humoreske, vijesti, savjeti o čitanju, savjeti o moralu, povijest, humor, borba za ženska prava, putopisi čitatelja, životni romani, poučne teme, savjeti za odgoj djece, savjeti o društvenosti, štiva o uspješnim ženama, aforizmi,

zdravstvo, kazalište, prirodoslovlje, kozmetika, zanimljivosti, sport, crtice, fotografije djece čitatelja i ostalo.

Rubrika započinje s književnosti, nastavlja s poučnim dijelom koji je prekinut malim ulomkom humora, čitateljevim putopisom i romanom. Poučni dio opet se nastavlja sve do kraja rubrike, koja završava fotografijama čitatelja i čitateljevom crticom koja izlazi u nastavcima.

Kao što se u dosadašnjoj analizi može primijetiti, Zagorka ovu rubriku nije striktno podijelila na *zabavno i poučno* već je to dvoje kombinirala. Zato se iz nadnaslova saznaje da nakon informativnog dijela slijedi humoreska, to jest novela jednostavnog i humorističnog sadržaja. Kao što je već poznato, Zagorka je težila obrazovanju pa je istraživala i objavljivala razne poučne zanimljivosti poput povijesnih činjenica koje je objavila u tekstu *Historija čovječanstva: Stari Grci.* Tim tekstom upoznaje čitateljice s vrijednošću kulturnog nasljeđa starih Grka i ukazuje na utjecaj antike na cjelokupnu europsku kulturu.

S obzirom na to da je Zagorka bila iznimno kritički nastrojena prema člancima koje joj šalju njezini čitatelji, birala je tekstove koji su imali vrijednost. Tako da je čitatelju ili čitateljici koji se potpisao/la kao *-a* dopustila da piše o događajima vezanim uz kazališni život te su objavljena dva osvrta pod zajedničkim naslovom *Dvije uspjele domaće premijere*. Napisana je recenzija o dvije predstave koje su tada bile iznimno popularne. „U malom teatru otvorena je sezona sa starinskom komedijom 'Ljubomirović ili priatel pravi' od Jandricha" (*Ženski list* 1931: 36). To je bila dosta starija komedija koju je Matija Jandrić, župnik koji je živio početkom 19. stoljeća, preveo s talijanskog jezika. Pravo ime drame je *Il vero amico* („Pravi prijatelj"), a napisao ju je Carlo Goldoni sredinom 18. stoljeća. Druga komedija koja je recenzirana jest *Vrzino kolo* koju je napisao Joza Ivakić koji je u tadašnje vrijeme bio najpoznatiji predstavnik pučkog kazališta koje je bilo dostupno svima, a ne samo eliti. Upravo tih tridesetih godina kad je ova recenzija napisana, Joza Ivakić i njegov rad bili su na vrhuncu popularnosti. (Izvor: https://www.youtube.com/watch?v=2KuGNq-qOE4)

2.3. Kućanstvo

Kućanstvo je najkraća rubrika od 44. do 48. stranice. Sastoji se od samo jednog članka i kuharice s receptima. Rubrika započinje naslovom *Naš dom: Stan samostalne žene.* Kao što sam naslov ukazuje, u članku se prezentira samostalni život žene u svom stanu koji može urediti kako hoće, bez ometanja i zabrana posjednika. Uči se žene kako je najpraktičnije srediti stan, a da ne bude prenapučen

predmetima koji zauzimaju prostor. Međutim, poanta članka nije na koji način bi žena trebala urediti svoj prostor, nego sama mogućnost da može posjedovati svoj prostor. Žene su prije išle ravno iz roditeljske kuće u suprugovu, i to im nije ostavljalo previše slobode. Iako ni tada nisu imale velika prava, ovim člankom može se ustanoviti da su im se ona zasigurno povećavala. Sljedeći i završni dio rubrike jest Kuharica, a recepti su ovog izdanja za pripremanje mesa na razne načine. Sastoji se od osam recepata čiji je postupak pripreme detaljno opisan, a neki recepti popraćeni su i fotografijama.

3. Zaključak

Marija Jurić Zagorka, prva hrvatska profesionalna novinarka i jedna od najčitanijih spisateljica u povijesti hrvatske književnosti, u svoje vrijeme nije bila ni približno cijenjena kao danas. Često nije bila shvaćana ili je bila omalovažavana, ali to ju ipak nije spriječilo da u povijesti hrvatskog novinarstva pokrene važan časopis namijenjen samo ženama koji se zvao *Ženski list za modu, zabavu i kućanstvo.* Zahvaljujući njemu i njegovu postojanju, danas postoji mogućnost povratka u prošlost i uvid u aktualna događanja koja su ženama prezentirana putem ovog mjesečnika.

Analizom izabranog primjerka časopisa moglo se primijetiti kako je postojala utvrđena uređivačka koncepcija časopisa koja se nastavila i u sljedećim izdanjima tijekom godina izlaženja *Ženskog lista.* Tematika je bila prilagođena čitateljicama na način da su se mogle informirati o željenim temama koje su odgovarale njihovu ukusu i željama. Da bi im se omogućilo lakše snalaženje u časopisu koristilo se različitim fontovima slova, kurzivom i podebljanim formatima, zvjezdicama i slično. Ono što je potrebno izdvojiti jest da se u časopisu skoro ni jednom prilogu ne zna autor ni izvor iz kojeg potječe bio on hrvatskog ili stranog podrijetla. Pojedini tekstovi jesu potpisani, ali većinom uz korištenje pseudonima, a rijetko koji prilog potpisala je sama Zagorka. Osim toga u časopisu su se nalazili brojni oglasi koji su se mogli pronaći u cijelom časopisu izuzev modne rubrike. Oglasi su bili većinom stranog podrijetla.

Osim „ženskih" tema poput mode i kućanskih savjeta, sadržaj je nudio i ostale teme koje su bile feminističke, znanstvene i slično. Iz toga je moguće zaključiti kako je Zagorka iznimno dobro poznavala svoju ciljnu publiku – žene kojima je časopis i bio namijenjen jer su teme „ozbiljnog" karaktera pisane pojednostavljeno, da bi ih na primjer kućanica kojoj je bio uskraćen pristup knjigama ili drugim intelektualnim izvorima, mogla razumjeti bez poteškoća i iz

njih nešto i naučiti. Cilj je bio privući čitateljice takvoj vrsti tema koje bi bile napisane zanimljivo i koje bi bile ugodne za čitanje. Zagorki nije bio jedini cilj pisati o „ženskim" temama i na tome se zaustaviti, već je ona časopis koristila kao neku vrstu prosvjeda. To se moglo vidjeti na primjeru modnih ilustracija u kojima je svaki model nosio samo *bubikopf* kratku frizuru kojoj su se muškarci protivili. Osim toga, kroz tematiku svog časopisa poticala je žene da rade na sebi i aktivno se uključe u poboljšanje vlastite budućnosti.

Čitateljice su se u časopisu mogle informirati o najnovijim modnim trendovima za sebe kao i za svoju djecu, čitati književna djela, poučna i informativna štiva, gledati različite fotografije, koristiti se savjetima i kuhinjskim receptima, naučiti o pravima žena u drugim državama, te se informirati o znanstvenim i liječničkim temama koje su u to vrijeme smatrane neprimjerenima za žene. Temeljem analize sadržaja izdvojenog časopisa došlo se do zaključka da je Marija Jurić Zagorka tiskanjem *Ženskog lista* omogućila svojim čitateljicama brojne različite informacije njima tada teško dostupne i uskraćivane koje je kao glavna urednica ukomponirala na domišljat i zanimljiv način, i tako privukla brojno čitateljstvo i pokrenula daljnju evoluciju časopisa namijenjenih ženama.

Već prvi broj časopisa pokazuje nakanu da bude situiran u društveni i politički kontekst Kraljevine Srba, Hrvata u Slovenaca i da sudjeluje u razvoju ženskog pokreta. Društveni i politički okvir i prilike u međuratnom razdoblju – ekonomska nerazvijenost, razvoj potrošačkog društva, međunacionalni odnosi, neujednačeno zakonodavstvo, ograničeno profesionalno napredovanje uvjetovalo je nastanak i uređivačku politiku *Ženskog lista.* Na početku tiskanja *Ženskog lista* Zagorka je pokazala kako razumije snagu i značaj masovne kulture i zna kako alate potrošačke ekonomije iskoristiti u svrhu promicanja domoljublja, prava žena i klasne solidarnosti.

Pregled i analiza sadržaja prvog broja Zagorkina *Ženskog lista* potvrdila je tezu o časopisima kao regulatorima i usmjeravateljima političkih i kulturnih aktivnosti koji su svojim programima, djelovanjem i utjecajima bili pozornica „društvene katarze" vremena u kojem su trajali i u tome je njihovo iznimno značenje i utjecaj na dinamiku društvenog razvoja.

4. Literatura

Bakija, Katja 2015. *Knjiga o Dubrovniku (1849. – 1852.) I–IV.*, Zagreb: Erasmus Naklada.

Bugarija Orešković, Ivana 2018. *Feminizam u djelima Marije Jurić Zagorke,* Diplomski rad, Odjel za informacijske znanosti, Sveučilište u Zadru. Preuzeto s: https://zir.nsk.hr/islandora/object/unizd%3A2709 (Datum pristupa: 1. 5. 2020.)

Coha, Suzana 2008. Konstrukcija i reprezentacija ženskoga identiteta u Zagorkinom Ženskom listu u: Grdešić, Maša i Jakobović-Fribec, Slavica (ur.), *Neznana junakinja: nova čitanja Zagorke.* Zagreb: Centar za ženske studije, 257–301.

Ivanić, Dušan 1973. O prirodi časopisa. *Književna istorija.* 6: 58.

Lukin, Ines 2013. Razvoj modnog novinarstva od 1900. do 1940 *Tedi.* (3) 3: 40–47.

Vujnović, Marina 2009. *Forign the Bubikopf Nation (Journalism, Gender, and Modernity in Interwar Yugoslavia.* New York: Peter Lang.

Ženski list za modu, zabavu i kućanstvo. Godina 7. Broj 10. Oktobar 1931.

Sažetak

Marija Jurić Zagorka, prva hrvatska profesionalna novinarka i jedna od najčitanijih hrvatskih spisateljica često je bila neshvaćena i omalovažavana, ali to ju nije spriječilo da pokrene prvi časopis u povijesti hrvatskog novinarstva namijenjen samo ženama koji se zvao *Ženski list za modu, zabavu i kućanstvo.* Pregledom strukture i analizom sadržaja izabranog primjerka mjesečnika *Ženski list* (*Godina 7. Broj 10. Oktobar 1931.*) moguće je zaključiti kako je Zagorka iznimno dobro poznavala svoju ciljnu publiku te je na stranicama tog časopisa objavljivala priloge o modnim trendovima, receptima, ali i o pravima žena u drugim državama te književne i znanstvene tekstove. Tiskanjem *Ženskog lista za modu, zabavu i kućanstvo* omogućila je svojim čitateljicama brojne različite informacije njima tada teško dostupne i uskraćivane, koje je kao glavna urednica ukomponirala na domišljat i zanimljiv način i tako privukla brojno čitateljstvo, pokrenula daljnju evoluciju časopisa namijenjenih ženama i potvrdila utjecaj periodičkih publikacija u društvenom i kulturnom životu sredine u kojima su nastajale i trajale.

Ključne riječi: *Marija Jurić Zagorka, prva hrvatska novinarka, periodičke publikacije, časopisi, Ženski list za modu, zabavu i kućanstvo*

Abstract

Marija Jurić Zagorka, the first Croatian professional journalist and one of the most widely read Croatian writers, was often misunderstood and belittled, but this did not prevent her from starting an important magazine in the history of Croatian journalism intended only for women, which was called *Ženski list za modu, zabavu i kućanstvo (*Women's Magazine for Fashion, Entertainment and Household).

By reviewing the structure and the content analysing of a selected copy of the monthly magazine Women's magazine (Year 7, Issue 10, October 1931), it is possible to conclude that Zagorka knew her target audience exceptionally well and published articles on fashion trends, recipes, but also on women's rights in other countries, as well as literary and scientific texts on the pages of this magazine**.**

By publishing the Women's Magazine for Fashion, Entertainment and Household, she provided her readers with a range of information that was difficult to access and denied at the time, which she, as editor-in-chief, brought together in an ingenious and interesting way, thereby attracting a large readership, initiating the further evolution of magazines intended for women, and confirming the influence of periodicals in the social and cultural life of the environments in which they were created and in which they continued to be published.

Keywords: *Marija Jurić Zagorka, the first Croatian journalist, periodicals, magazines, Women's Magazine for Fashion, Entertainment and Household*

Mario Bara*

Rana slavenska toponimija u južnom ugarskom Podunavlju

Early Slavic Toponymy in the Southern Hungarian Danube Region

1.Uvod

Dio Hrvata ima dugu autohtonost na području naselja u Podunavlju. Riječ je o Hrvatima u Bačkoj koji se i danas služe staroštokavskim govorima slavonskoga dijalekta hrvatskoga jezika, a poznati su i pod šokačkim imenom za razliku od Hrvata Bunjevaca koji govore novoštokavskim govorima. Hipotezu o kontinuitetu panonskih Slavena čiji su ostaci bili prisutni u razvoju podunavskih Hrvata Šokaca iznosili su razni autori (npr. Antunovich 1882; Cvijić 1987; Lončarević 1968). Ona se može potvrditi toponimskim jezičnim tragovima, arhaičnim karakteristikama govora slavonskoga dijalekta u bačkom Podunavlju kao i povijesnim izvorima koji spominju Slavene tijekom srednjovjekovlja u Podunavlju. Srednjovjekovni toponimi slavenskog podrijetla u Podunavlju pružaju vrijedne informacije o najranijoj povijesti predaka podunavskih Hrvata Šokaca. Slavonski dijalekt hrvatskoga jezika koji je zastupljen dijelom svog rasprostiranja u Podunavlju čuva arhaične lingvističke karakteristike. U njemu se mogu pronaći elementi predmigracijskoga dijalektalnog stanja što je vidljivo kroz zastupljenost stanovitih srodnih crta koje se nalaze u kajkavskim i čakavskim govorima (usp. Sekereš 1981, Maresić 2004, Mance 2014, Znika 2014, Kapović 2008). Staroštokavski govori slavonskoga dijalekta obuhvaćaju hrvatske posavske, s hrvatske i manjim dijelom

* Odjel za sociologiju Hrvatskog katoličkog sveučilišta – email: mario.bara@unicath.hr

Pregledni članak ▪ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-02

s bosanske strane, podravske, baranjske i bačke govore (zastupljene u dijelovima tih regija u Hrvatskoj i Madžarskoj, odnosno Srbiji) koje odlikuju arhaična akcentuacija i morfologija. Teritorijalna zastupljenost odgovara osobitostima u njima pa se dijele u tri poddijalekta: posavski, podravski i baranjsko-bački. Govornici slavonskoga dijalekta često se imenuju Šokcima, a njihov govor šokačkim (Kapović 2008: 115). Primjere osobitosti starijeg naglasnog sustava slavonskog dijalekta, ikavski i ekavski refleks jata, šćakavizmi, gubitak glasa *h*, starije odlike u morfologiji, umekšavanje glasova *l* i *n*, osobitosti u tvorbi riječi vidjeti u Kolenić 1998. Ovom dijalektu pripadaju i govori u Dušnoku i Baćinu (racki Hrvati) južno od Kalače u Madžarskoj[1] te Rekašu (Hrvati Šokci) u Rumunjskoj koji su gotovo u potpunosti jezično asimilirani.

2. Primjeri iz slavenske toponimije

Da su Madžari po osvajanju Panonije i svom doseljenju našli slavenska plemena dokazuju toponimi posuđeni od Slavena u kojima su se sačuvali zajednički slavenski nosnici (nazali). Primjeri tih nosnika [m] ili [n] su u suvremenome madžarskome jeziku riječi za dane u tjednu *pén̲tek*, *szo̲mbat*, zatim *szo̲mszéd*, *do̲nga*, *go̲mba*, *mu̲nka* itd. (Zoltán 2014: 204). Primjerice, kod srednjovjekovnog Zonda, nedaleko suvremene Sonte upisan je 1206. *Zu̲mboth* (Su̲mbot). Ojkonim *Zabotka* 1391., današnja Subotica, već svjedoči o gubitku nazala. I drugi toponimi, od koji su neki u Bačkoj, npr. *Tompa* (*prasl.* *tǫpъ u značenju tupo) s

[1] Dušnok, Baćin i sama Kalača imena su slavenskog podrijetla. *Cascale Dussunc* 1218. Korijen u **prasl.* i *stsl.* duša sa sufiksom *-nik* u madžarskim zapisima *-nuk*/*-nok*. Potječe od slavenske riječi *dušenik* koja označava otkupljivanje duše; sluga povjeren svećeništvu, pri crkvi ili samostanu, za spas duše. U ispravama se pojam javlja u obliku *dusnicus*. Dušenici su imali obvezu da samostanu ili crkvi na godišnjicu smrti utemeljitelja daju određene priloge za molitve obavljene za pokojnog utemeljitelja. U zapadnoslavenskim i južnoslavenskim jezicima *zadušnik* – onaj kome se čitaju molitve za dušu, dan kad ih se sjeća u molitvama – *zadušnice*. Prisutno u zapadnoslavenskoj toponimiji u obliku *Dušníky*. Baćin – *Bathya* (*prasl.* *batę, *bať a, *strus.* батѧ, *rus.* батя, *rus.* батя, *češ.* baťa i dr.) 1369. južno od Kalače (*hrv.* Baćin i Báćino). Javlja se u slavenskim jezicima u značenju za starijeg muškog srodnika, starijeg brata, oca ili strica, također i u prenesenom značenju za bliske ili uvažene muške osobe koje nisu srodnici. Kalača (*prasl.* i *stsl.* kalъ – blatište), – *Colocensis civitas* 1009., *Kalacha*/*Kalocha* 1429., *Oppidum Calocza* 1452. (Csánki 1897: 313) Isto *Kalacha* 1320. u Bodroškoj županiji (Hoffmann 2005: 142), ili *Thotkalocha* ~ Slavenska Kalača 1520.-1522. (prema Tisi, kod Sente) u tadašnjoj Čongradskoj županiji (Csánki 1894: 684).

prvim pisanim tragom *Tumpa* 1135., primjer su ranih preuzimanja od Slavena (usp. Richards 2003: 163; Rácz i Veres 2007: 155). Podaci iz madžarskoga jezika omogućuju rekonstrukciju specifičnih leksema koji su postojali u govorima panonskih Slavena (Хелимский 1988).

András Zoltán (2015) smatra da nije postojao jedan dijalekt panonskih Slavena nego dva. Prvi je bio prijelazna zona zapadnoslavenskih (kasnije moravsko-slovačkih dijalekata) i južnoslavenskih dijalekata (kasniji hrvatsko-slovenski dijalekti) (usp. Lončarić 1993; Куркина 1992). Drugi dijalekt panonskih Slavena na istočnome dijelu Panonije imao je južnoslavenske karakteristike s bugarskim slavenskim značajkama što se podudara s prostorom nekadašnje bugarske vlasti (Zoltán 2015: 37). Na ovaj se dijalekt istočno od Banata dalje nastavljao dijalekt dačkih Slavena na prostoru današnje Rumunjske koji je također bio jedan od prijelaznih slavenskih dijalekata bez strogih granica (Skok 1948). Prisutnost nekih leksičkih elemenata i izoglosa u Podunavlju koje ukazuju istovremeno na južnoslavenski, zapadnoslavenski i bugarskoslavenski karakter ne trebaju iznenađivati jer je Panonija bila sjecište slavenskih migracija i kontaktna zona praslavenskih dijalekata (Куркина 1993: 44). Pretpostavlja se postojanje slavensko-madžarske dvojezičnosti u kontaktnim područjima koja je potrajala više stoljeća nakon doseljavanja Madžara. Da se dvojezičnost u Bačkoj održala u nekim elementima sve do osmanskoga osvajanja može upućivati prvi osmanski defter Segedinskog sandžaka 1540-ih i upis naselja s dvojnim imenima „Žabjak, drugo ime Bekato", „Mikloš, drugo ime Mikloševci", „Martinci, drugo ime Sen Marton" (Đurđev i Zirojević 1988: 49, 52, 54). Praksa paralelnog imenovanja poznata je u mješovitim jezičnim područjima u povjesnim i suvremenim primjerima.

Višestoljetni intenzivni jezični kontakti rezultirali su znatnim brojem slavenskih riječi u madžarskom čiji broj daleko premašuje broj riječi iz bilo kojeg drugog jezika. Jedan od razloga je i to što su posredstvom zatečenih Slavena Madžari preuzimali pojmove za ratarstvo, okoliš, pokućstvo, životinje i druge s kojima se nisu susretali u svojoj euroazijskoj prapostojbini niti je dotadašnji način gospodarenja kod Madžara poticao nastanak jezičnih ekvivalenata u madžarskome. Veći broj posuđenica pretrpio je nužnu, barem iz pozicije staromadžarskog jezika, harmonizaciju između pojedinih glasova uvrštavanjem samoglasnika između suglasnika (H<u>o</u>rvát ← Hrvat), ali i drugih prilagodbi poput promjena samoglasnika (v<u>a</u>cs<u>o</u>ra ← večera ← *prasl.* i *stsl.* večerъ), promjene suglasnika (zatvornika) (Német ← Nemec ← *prasl.* i *stsl.* němъ), sažimanja (tárnok ← tovarnik ← *prasl.* *tovarъ), metateza (kulcs ← ključ ← *prasl.* i *stsl.* ključь). Takvi primjeri vidljivi su i u suvremenom madžarskom leksiku (npr. b<u>a</u>rát, b<u>a</u>rázda, t<u>a</u>kács, g<u>e</u>rlice, g<u>i</u>liszta, k<u>e</u>r<u>e</u>szt i dr.). Masovnost posuđenica u

određenim fenomenima s kojima Madžari prije doseljenja nisu imali doticaja, ili su imali malo, vidljiva je u području poljoprivrede, dijela naziva biljaka, poplavnih terena i zastupljenog bilja, načina stanovanja, kršćanstva i dr. (Kniezsa 1942) Primjeri koji će se upotrebljavati u tekstu s prostora su povijesne Bačke i Bodroške županije koje odgovaraju obuhvatu regije Bačka.[2]

2.1. Nosnici m i n

Najstariji sloj toponima zabilježen je s nekadašnjim slavenskim nosnicima (nazalima) što svjedoči o stanju u govoru panonskih Slavena na tome području u vrijeme prvih jezičnih doticaja s Madžarima. Razdoblje je to od kraja 9. st. do 11. st. nakon kojeg su nosnici nestali u većini slavenskih govora. Iako su toponimi u pravilu zabilježeni kasnije oni govore o starijem stanju u govorima. Primjeri su *Golo<u>m</u>baya* 1224., 1291., 1389. u Bodroškoj županiji (Rácz i Veres 2007: 58). Osnova u riječi za goluba, golubicu preuzeta u vrijeme dok su još postojali nazali kod Slavena (golo<u>m</u>b) iz *prasl.* i *stsl.* golǫbъ (*hrv. kaj.* i *slo.* golob, polj. gołąb i dr.). Prema nekim tumačenjima (Popović 1960: 134) naselje *Zu<u>n</u>d* [1191.]1192., *Zo<u>n</u>d,* 1338.–1340. kasnije i *Szond* na Dunavu (u blizini današnje Sonte) nastalo je prema riječi sud, sudište *arh.* sodište (*prasl.* i *stsl.* sǫdъ). Ako uzmemo u obzir vrijeme bilježenja i sačuvani nazal Zu<u>n</u>d/Zo<u>n</u>d, može se prihvatiti prijedlog etimologije. *Osztu<u>m</u>pa*/*Ostu<u>m</u>pa*, *prasl.* i *stsl.**stǫpa *stǫpava ribnjak južno od Kalače uz Dunav 1193. (Kniezsa 1938: 372, 463.) Moguće je značenje: stupa, stupica, zamka za hvatanje divljači.

*2.2. Praslavensko slogotvorno (sonantno) *l (ъl)*

U vrijeme doseljenja i osvajanja Madžara krajem 10. st. panonski Slaveni su imali slogotvorno **l* (ъl). U hrvatskom je taj glas postojao sve do kraja 13. > 14. st., a većinom je nestao potkraj srednjega vijeka (Moguš 2010: 56). Za primjere iz bačkog Podunavlja navodimo toponime za uzvisine, humke (*prasl.* хъlmъ, *stsl.* хlъmъ, *rus.* xolm, *češ.* chlum) zabilježene od Kalače do Sonte. Spoj glasova u хъlmъ prošao je prilagodbu harmonizacije u madžarskom jeziku uvrštavanjem samoglasnika između suglasnika *H<u>a</u>lom* 1061., *H<u>o</u>lmod* 1206., *Villa H<u>o</u>lm* 1239. *H<u>a</u>lom* 1323. U južnoslavenskim jezicima vidimo хъlmъ > u > *hum*, dok

[2] Većina primjera toponima korištenih u ovom tekstu navedeni su i u tekstu (Bara 2022) u kojem se detaljno obrađuje slavenska toponimija.

je madžarski jezik uz prilagodbu sačuvao oblik iz vremena preuzimanja riječi. Drugi je primjer slogotvornog *l* *We̲lchya* (*Welchyca*/*Velčica* ~ *Vulcsica*/*Vučica*) (*prasl.* vьlkъ, *stsl.* vlьkъ), mjesto za ribolov kod Zonda na području današnje Sonte [1230]/231 (Hoffmann 2005: 297). Također i toponim *To̲lmach*/*Tho̲lmach*/*Tho̲lmacz* (*prasl.* tъlmačь, *rus.* tolmáč, *polj.* tłumacz *hrv.* tumač) 1437. u okolici Bača (Csánki 1894: 166). Stražnji nazal *ǫ* i samoglasno *l* u bačkim govorima slavonskoga dijalekta redovito je davao *u* – rǫka > rouka > ruka; sъlnьce > sounce > sunce. Primjer među srednjovjekovnim toponimima ove promjene može biti utvrda *Souncha* i zemlja zvana *Souncha* „terram que dicitur Souncha" 1206. u blizini današnje Sonte u smjeru Doroslova. Korijen je u riječi sunce (*prasl.* sъlnьce). Usporedi u bednjanskom kajkavskom govoru sôunce (Jedvaj 1956: 299) ili pridjeve u slovenskom jeziku sǫ̑nčev, sǫ̑nčen (sunčev, sunčan).

*2.3. Praslavenski početni *vь i *vъ*

U toponimu Futokg „Terra que *Futokg*" 1250. „Portus de *Futog*" 1270. može se naći trag protojezičnog prijedloga **vъ* gdje je **vъ* prelazio u /u/. Tijek oblikovanja toponima bio je od slavenskog imena za utok rijeke, spoj dva vodotoka vъ tok > *vtok > *ftok. Prijedlog **vъ* dao je zatim v(u)tok. Odraz prijedloga nerijetko može biti i *f* kao na primjerima u kajkavskim govorima (npr. *f* kući/ v kući, f telu/ v telu, fkrasti/vkrasti itd.). Nakon oblika ftok izvršila se harmonizacija u madžarskome jeziku uvrštavanjem samoglasnika u > futok ~ *Futokg* 1250. Prisutnost ovakve jezične promjene koja odgovara kajkavskim govorima može se objasniti postojanjem nekadašnjeg dijalektalnog kontinuuma i slične praslavenske jezične osnove koja je uvjetovala ovu pojavu. Pri promjenama i harmonizaciji u madžarskom jeziku prvotno je leksičko značenje izgubljeno i toponim je poprimio sasvim novo značenje. Dodatno u naselju Sonti još jedna pojava vezuje mjesni govor s karakteristikama zapadnih govora. „Mjesto uho govori se u Sonti vùvo. Dodavanje protetskog *v* riječima koje počinju samoglasnikom u karakteristično je za govor središnjeg dijela slavonske Podravine i za kajkavsko narječje." (Sekereš 1980: 157).

2.4. Suglasnik h

Suglasnik *h*, koji je potvrđen u srednjovjekovnim toponimima tipa *Harazthy* (hrast, *prasl.* xvorstъ) 1333. kod današnje Rastine, izgubio se s početka riječi râst

←'hrast'. H se iznimno čuje (hiljàda – Monoštor), međutim i ladovìna (Bereg) (Sekereš 1980: 154; Lisac 2012: 157), pleh (Sonta) (Galović 2020a: 50). Taj proces gubitka *h* podudaran je s ostalim govorima slavonskoga dijalekta.

*2.5. Slogotvorno r od praslavenskog skupa *ьr*

Skup je *čr* (< *čьr, *čer) u bačkim govorima slavonskoga dijalekta redovito prometnut u *cr*, crno, crv. (Balažev, 2011; Galović, 2020b). U Bačkoj i susjedstvu nekadašnji toponimi vjerojatno su bili s tim skupom ako se uzme u obzir stanje prije harmonizacije u madžarskom jeziku *Cernigradensium* 1124. (*prasl.* *čьrnъ), *Csorna*/*Churna* (*prasl.* *čьrnъ), 1254., *Churnahorda* 1338. *Cherеties* 1378., *Poss. Cherethyes* 1423., *Cherethes* 1480., 1481., *Chereththyes* 1482. (*čertъje < *čertъ). Na području slavonskoga dijalekta čret je prometnut u cret – Cret Bizovački i Cret Viljevski u Osječko-baranjskoj županiji, Cret kod naselja Musić u Đakovštini (Čatić 2017: 85). U madžarskom dijelu Baranje među Hrvatima Ernest Barić navodi mikrotoponime koji pripadaju najstarijem slavenskom jezičnom sloju hrvatskoga jezika – Cret, Cretek, Cretić, Čret (Barics 2011: 62, usp. Pesti 1982: 176, 209, 236, 301). Skup *čr* sačuvao se u suvremenom toponimu *Črnkovci* u slavonskoj Podravini, uz Baranju (Lisac 2003) i u Posavini (Oprisavci istočno od Broda) gdje je zabilježen apelativ črisło (blato) (Lisac 2003: 10).

2.6. Stari praslavenski palatalni r' i slijed rj

Ovoj glasovnoj promjeni potvrda je toponim *Beryeg*, *Byryeg* (1472.), *Beryeg* (1482.) koji odgovara Beregu/ Bačkom Bregu. Suvremeni leksem koji je sačuvao ovu promjenu je morje u Monoštoru (Šeremešić 2016: 58), môrje u Beregu, Santovu i Sonti (Sekereš 1980: 165; Gorjanac 2009: 175) umjesto more itd. Stari praslavenski palatalni *r'* u ovim primjerima zamijenjen je s *rj* kao u kajkavskom narječju (Sekereš 1980: 165). Još jedna pojava u Sonti odraz je starog predmigracijskog stanja u Podunavlju. Suglasnici *č* i *ć* često se izgovaraju kao umekšano *č*, a suglasnici *dž* i *đ* kao umekšano *dž*. „Takav izgovor tih suglasnika postoji u slavonskoj Podravini i u kajkavskom narječju. Kako takvog izgovora tih suglasnika nema u ostalim mjestima zapadne Bačke, a podravski govor nije mogao utjecati na govor tog sela, možemo zaključiti da se takav izgovor spomenutih suglasnika u tom mjestu samostalno razvio, ali teško je objasniti kako je došlo do tog izgovora." (Sekereš 1980: 151). Slična pojava izgovora suglasnika

-č i *-ć* kao umekšanog *-č* zabilježena je u Podolju u Baranji (*arh.* Bodolja) (Sekereš 1977, 362). Moguće objašnjenje ove pojave identične ili slične govorima slavonske Podravine i kajkavskoga narječja, uz neke druge navedene u ovome radu, vjerojatni je ostatak iz predmigracijskog stanja govora i razvoj iz slične praslavenske jezične osnove.

2.7. Suglasnik (finalni) l

Govori slavonskoga dijalekta u Bačkoj na kraju riječi kod imenica i pridjeva u slučaju kod suglasnika *l* ostaju nepromijenjeni u primjerima *ânđel*, *bîl*, *kȉsel*/*kisêl*, *pȅpel*, *debêl*, *zrîl*, *dîl* itd. (Bereg) (Balažev 2011: 7; 2013: 2) *vȅsel*/*vèsēl*, *vol*, *sol*, *bol*, *pepel*, *zril*, *gol*, *debel*, *nagal*, *kisel* (Sonta) (Galović 2020a: 52), *pȅpel*, *vûl*, *sopôl* (‘slina’), *íspol* (‘drvena lopatica za izbacivanje vode iz čamca’), *rásol*, *käštel* (‘dvorac’), *gôl*, *sôl*, *pȅpel*, *kȉsel* (Bački Monoštor) (Sekereš 1980: 154; Galović 2020b: 223). Čuvanje finalnog *-l* još je jedna osobitost koja šćakavske govore Bačke i Baranje povezuju s posavskim i podravskim govorima slavonskoga dijalekta, uz čakavske i kajkavske govore (Sekereš 1977: 366–337).

*2.8. Refleks praslavenskih sljedova *stj, skj*

Skup *šć* refleks je prasl. sljedova **stj, skj*. Javlja se u govorima slavonskoga dijalekta u Bačkoj u primjerima *otpũšćamo, prãšćam ti,* (Santovo) (Gorjanac 2009: 175), *kríšćat*, *nàtašće*, *prášćanje*, *prêgršće*, *púšćat*, *isprimíšćat* (Monoštor) (Galović 2020b: 221), *bâšća*, *dopùšćat(i)*, *ogńîšće*/*ögńišće*, *oprášćat* (Bereg) (Balažev 2011: 7) i svim drugim naseljima podunavskih Hrvata od Dušnoka, Baćina na sjeveru do Plavne na jugu (Sekereš 1980, Brozović 1981). Tijekom 19. i 20. st. ovih karakteristika u govorima bačkih Šokaca bilo je u Novom Selu, Bukinu, Novom Sadu i dalje uz Dunav sve do Titela. Tamošnji Hrvati uglavnom su preostali u malom broju i nisu sačuvali stari šćakavski govor. Danas šćakavska izoglosa vezuje govore bačkih Hrvata Šokaca (i Raca u Dušnoku i Baćinu) jasno uz zapadne govore.

2.9. Suglasničke skupine jt/jd

U izvedenicama glagola **iti* (ići) zabilježene su suglasničke skupine *jt* i *jd*. Skupina *jt* nije dala *ć*, npr. *najt* u pjesništvu Sonćanke Ruže Silađev: „Vako, uvik se

zno najt kaki brezobrazni muški", ili *jd* nije dalo *đ* npr. *dojdu* „...krenu svako jutro povorke ščim dojdu Došašća" (Silađev 2011). Ta karakteristika, prisutna i u drugim govorima slavonskoga dijalekta, povezuje ih s čakavskim i kajkavskim narječjem.

3. Rana slavenska antroponimija

Najranije zabilježena osobna imena u Podunavlju u obliku toponima ne odudaraju od ostalih Slavena (usp. Hraste 1961), npr. Bogoslav (*Buguzlou* 1272.), Bogelja (*Bogello* i *Bodizlo* 1448.), Budislav (*Bwdizlo* 1448.), Bojan (*Boian* 1332.), Doroslav (*Duruzlou*/*Doruzlou*/*Dorozlo* 1274., 1313.), Časlav (*Chaslov*/*Chaslou*/*Chazlo* 1237.), Miroslav (*Mirislou* 1223.), Mirut (*Miruch*/*Miroth*/*Miruth* 1093.), Striza (*Strisin*/*Sztrisin* 1055.), Vejmir/Vojmir (Weimir/Weymyr 1090.), Vojen/Vojenta (*Woyentha* 1338.-40.), Vučilo (*Wuczilo* 14. st.) i dr. (detaljnije u: Bara 2022). Ona su najvećim dijelom izgubljena u suvremenom imenovanju podunavskih Hrvata.

Zbog prirode feudalnog sustava tadašnjeg srednjovjekovnog društva i imenovanja posjeda, to je očekivano. Dio sačuvanih toponima antroponimnog je postanja, od osobnih slavenskih narodnih imena, što svjedoči da je slavenska populacija imala kontinuitet te je bila integrirana u tadašnje društvo. Osobna imena posvjedočena u toponimima od 11. do 14. st. vjerojatno su odraz ranijeg stanja antroponimije mjesnih Slavena. Pod ugarskom vlašću i utjecajem madžarskog jezika došlo je do znatnih promjena u antroponimiji jer izvori u 16 st. potvrđuju „imenoslov staroslavonskoga tipa" (Pešikan 1995: 42), sa zamjetnim madžarskim utjecajem na njihov lik (npr. Andrijaš, Blaž, Đurko, Ivaniš, Mate, Matijaš, Matko, Mihal, Vlatko, Tomaš, Živko) (usp. popise Đurđev i Zirojević 1988 i Káldy-Nagy 2008 za naselja podunavskih Hrvata Šokaca).

4. Primjeri kontinuiteta slavenske populacije

Židovski putnik iz Al Andalusa (današnje Španjolske) Ibrahim ibn Jakub al-Isra'ili at-Turtuszi opisao je sredinom 10. st. Madžare kao govornike slavenskog jezika (Marek 2003, 65). Čini se da su još tijekom 12. st. Slaveni, barem u pojedinim dijelovima Ugarske, bili značajan jezični element. Tako izvješćuje njemački svećenik Helmold i putopisac u Kronici Slavena (Chronica Slavorum) koji navodi da ako netko uključi Ugarsku u jezični svijet Slavena, to nije greška jer

se stanovnici ne razlikuju bitno niti odijevanjem niti jezikom (Lappenbergii i Pertz 1868, 13). Iako gruba procjena suvremenika, ona ipak ukazuje na očuvanu jezičnu prisutnost ugarskih Slavena u 12. st. i vjerojatnu bilingvalnost na značajnim područjima Ugarske. Anonimus, notar kralja Bele, zapisao je oko 1200. da od Slavena potječe naziv Cernigradensium (Čongrad, *madž.* Csongrád) koji naselje u svojem jeziku nazivaju crnim gradom, utvrdom što bi bila potvrda da su u to vrijeme bili prisutni na tome području (Крыштo 1986.). O podunavskoj skupini Slavena vjerojatno govori papinski izvor s kraja 12. st. Papa Inocent III. 1198. zatražio je od ugarskog kralja Emerika da izvrši pritisak na Slavene (Sclaui) da plaćaju desetinu kalačkom nadbiskupu. U dokumentu se navodi da u njegovoj nadbiskupiji postoji veći broj sela u kojima žive Slaveni te da isti ti Slaveni preziru davati desetinu spomenutom nadbiskupu „plures villae, in quibus Sclaui habitant; iidem Sclaui praefato Archiepiscopo decimas exhibere contemnunt." (Katona 1781: 509–510). Navedeno može sugerirati na ostatak Metodijeve baštine i bizantskih utjecaja među Slavenima. Bački Kaptol tek će u drugoj polovici 12. st. prihvatiti latinski jezik u rimskom obredu (Sekulić 1991: 151).

4.1. Naselja s prefiksom Toth (Slaven)

Naselja koja su nosila prefiks *Toth* (povj. madž. = Slaven) tijekom srednjovjekovlja, bila su u Bačkoj i Bodroškoj županiji uglavnom u blizini Dunava gdje su se slavenske skupine nakon ugarskog osvajanja i doseljenja mogle povući u teže pristupačna područja ispresijecana močvarama i šumama. Primjeri takvih naselja su Tóti (kod Baračke), Thotyzygeth/Tótisziget (kod Bátmonostora/Monoštorlija), Tothfalw (nalazilo se uz Dunav kod Koluta), Thotharanyan/Tótaranyán (kod Apatina), Tothfalw/Tótfalu (kod Bačkog Monoštora i Kupusine), Tothwayzka (Vajska), Chenthethothfalw (1509. u Bodroškoj županiji), Thothchewregh (1498. sjeverno od Bača u okolici Sonte), Thothfalw/Tótfalu (kod Obrovca), Thothfalw (1361.), Dorozlothotfalw (1520.) i Bathatothfalw (1522.) kod Sonte (Antunovich 1882: 60; Csánki 1894, 166; Eschenburg 1976: 61, 87; Marek 2003: 79; Rácz 2011: 169–195). Često je riječ o naseljima u kojima su obitavali ili još uvijek obitavaju podunavski Hrvati Šokci, npr. Tothwayzka (Vajska) ili naselja s oznakom Thoth u okolici Sonte. Stvaratelji su ovog sloja toponima Madžari koji su imenovali naselja prema njihovu stanovništvu, a takvu praksu imali su diljem Ugarske. Potvrdu da je u srednjem vijeku oznaka *Toth* doista označavala Slavena daje natuknica „Sclauus — *thot* — tót" iz latinsko-madžarskog rječnika (Schläglijev rječnik) nastalog oko 1400.–1410. (Szamota 1894: 28). Imena svjedoka u dvije

zbirke čudesa sv. Ivana Kapistrana (napuljskoj i praškoj) također potvrđuju da je u 15. st. *Thot* istoznačnica s latinskim oblikom slavenskog imena *Sclavo*/*Slavis* (Andrić 1999: 102). Među nemalim brojem svjedoka, mjesta od kuda dolaze upućuju na susjednu Bačku županiju poput: Georgius Slavus de villa Zoborzethmihal (Sombor), Johannes Slavus de villa Koza (južni dio Bačke), Johannes Slavus dictus, Andreas dictus Slavus, Johannes Slavus de Keze, Clara uxor Petri Slavi de opido Aracha (u tadašnjoj Bačkoj županiji, Csánki 1894, 142), Elena uxor Petri Sclavi de Arachaa i dr. (Fügedi 2001). Sa slavensko/slavonskim imenom u uskoj je vezi i hrvatsko ime koje se u srednjovjekovlju migracijama i kulturnim dodirima znatno proširilo po Slavoniji i susjednim područjima. Istodobno se javlja u bačkom Podunavlju: *Horuoth* 1332.–7., *Horwath* 1437., 1464. i *Horwathy* 1522. naselje jugoistočno od Bača (Rácz 2011: 43). *Horwath* posjed na istoimenom dunavskom otoku 1478., 1480. i 1480./1481. između Zonda i Erduta (Csánki 1894, 317). Zahvaljujući stalnom dotoku doseljenika iz Bosne, Hrvatske i drugih južnoslavenskih područja, jačala je prisutnost slavenskog stanovništva u bačkome Podunavlju što je omogućilo obnavljanje starijeg sloja Slavena. Doseljenici su zaslužni za pojavu narodnih pisama bosančice (1495.) i glagoljice (1517.) u Podunavlju (Bara 2022).

Popis desetine 1522. i popis bačkih kmetova 1525. ukazuju na značajnu prisutnost obiteljskih starješina koji su zavedeni pod oznakom „Toth", oko 5 %. Broj Slavena nesumnjivo je bio znatno veći ako im se pridodaju popisani stanovnici sa slavenskim imenima i prezimenima/nadimcima, drugim slavenskim etnonimima, a dio njih sigurno je bio obuhvaćen pod nadimcima/prezimenima motiviranim zanimanjima, toponimima ili tjelesnim karakteristikama (vidi detaljnije antroponimiju u Bara 2021, 23). Nakon osmanskih osvajanja dogodile su se velike demografske i etničke promjene koje su u prvoj polovici 16. st. u Podunavlju gotovo dovele do potpunog nestanka staroga srednjovjekovnoga sloja Slavena. Mali broj stanovnika iz predmohačkog razdoblja ostao je u Podunavlju dok je većina izbjegla u sigurnija područja Banata, koji je do 1551./1552. još bio pod kršćanskom vlasti, te sjevernije krajeve i močvarna područja Baranje. Osmanske su vlasti zbog sređivanja ekonomskih prilika u Podunavlju nakon zauzimanja Banata pozvale staro stanovništvo Bačke da se vrati u svoja nekadašnja naselja (Dávid i Fodor 2005: 484; Dávid 2008: 163; Kiliç 2019: 216). Ova gotovo nepoznata povratna migracija 1550-ih daje nove poglede na procese koji su se odvijali u Bačkoj. Povratak starih stanovnika Bačke omogućio je obnovu nekadašnjih naselja uz Dunav. Tamo ih je zatekao Bartol Kašić početkom 1613. tijekom misije u krajevima pod Osmanlijama. Za katolike je naveo da su dio činili Madžari, ali većina su bili Šokci hrvatskoga jezika „sokaci di lingua croata" (Balázs i sur. 1990: 73).

5. Zaključak

Slavenska naselja u Podunavlju tijekom 11. st. bila su najbrojnija uz Dunav oko Kalače i protezala su se nizvodno do velikog dunavskog zavoja gdje Dunav skreće prema istoku. Izdvajaju se dva veća područja sa slavenskim naseljima, jedno u blizini Baje i drugo u jugozapadnom dijelu Bačke, posebno u području oko Sonte i Doroslova. Specifičnost poplavnog okoliša pomogla je očuvanju Slavena na tome području od doba njihova naseljavanja kroz razdoblje srednjega vijeka. Za razliku od unutrašnjosti ugarske ravnice, gdje su Slaveni tijekom srednjovjekovlja asimilirani, oni u Podunavlju su se zbog naslonjenosti na Slavoniju i Srijem mogli neprekinuto demografski obnavljati te su imali kontinuirane jezične i kulturne doticaje s drugim Slavenima. Migracije iz hrvatskih i drugih južnoslavenskih područja također su jačale demografsku i jezičnu slavensku prisutnost. Posvjedočene su te migracije u toponimima, hrvatskoj i južnoslavenskoj antroponimiji i pojavi narodnih pisama bosančice (1495.) i glagoljice (1517.) u Podunavlju. Iako se za bačke Šokce nerijetko u literaturi navodi podrijetlo iz Bosne, jezični tragovi u njihovim govorima više upućuju na doticaje sa Slavonijom i autohtonost u Podunavlju. Potvrđene povijesne migracije iz sjeveroistočne Bosne u Podunavlje nisu ostavile dominantan trag u govoru bačkih Šokaca. One su primarno odigrale ulogu osvježavanja tamošnje populacije. Da su doseljenici iz Bosne prevladali, stariji autohtoni sloj u njihovim govorima trebale bi biti potvrđene karakteristike istočnobosanskoga dijalekta koje se nalaze u govorima baranjskih Bošnjaka u okolici Pečuha. Te crte ne nalaze se u bačkih Šokaca pa se njihovi govori i postojeće arhaične crte trebaju promatrati u kontekstu autohtonog starog sloja slavenskog stanovništva, slavonskoga dijalekta hrvatskog jezika kojemu pripadaju te veza sa susjednim slavonskim područjima.

6. Literatura

Andrić, Stanko 1999. *Čudesa svetoga Ivana Kapistrana – povijesna i tekstualna analiza.* Slavonski Brod – Osijek: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje; Matica hrvatska.

Antunovich, Ivan 1882. *Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, gradjanskom i gospodarskom.* Beč: Izdaje i razdieljiva Pisac.

Balázs Mihály – Fricsy Ádám – Lukács László – Monok István (ur.) 1990. *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók:* I/1., *1609.–1616.* Szeged: József Attila Tudományegyetem.

Balažev, Marina 2011. Opis bereškoga govora. *Hrvatski dijalektološki zbornik.* 17: 1–18.

Balažev, Marina. 2013. O prozodiji staroštokavskog bereškog govora. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje.* 39 (1): 1–10.

Bara, Mario 2022. Panonski Slaveni i podunavski Hrvati: toponimske i jezične poveznice. *Godišnjak za znanstvena istraživanja.* 14: 155–209.

Barics Ernő 2011. A horvát etnikai csoportok magyarországi letelepedésének vizsgálata (anya) nyelvi metszetben a földrajzi nevek tükrében. *Hungarológiai évkönyv.* 12 (1): 57–64.

Brozović, Dalibor. 1981. Dušnok (Dusnok); OLA 151. In: Filipović Nedim, Ivić Pavle (ur.). *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom.* Posebna izdanja ANUBiH, LV/9, Odjeljenje društvenih nauka. Sarajevo: ANUBiH. 603–610.

Csánki Dezső 1894. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, 2. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Csánki Dezső 1897. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, 3. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Cvijić, Jovan 1987. *Antropogeografski i etnografski spisi.* Beograd: SANU.

Čatić, Ivana 2017. *Toponimija Đakovštine.* Doktorska disertacija. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet.

Dávid, Géza 2008. Customs Duties and Treasury Incomes in the Vilayet of Temesvár: An Early Account–Book of Becskerek and Becse. In: Costantini, Vera – Koller, Markus (ur.). *Living in the Ottoman ecumenical community: essays in honour of Suraiya Faroqhi.* Leiden – Boston: 147–179.

Dávid Géza – Fodor Pál 2005. *Az ország ügye mindenek előtt való" A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei 1544–1545, 1552.* Budapest: MTA Történettudományi Intézete.

Đurđev, Branislav – Zirojević, Olga 1988. Opširni defter Segedinskog sandžaka. *Mešovita građa. Miscellanea.* 17–18: 7–80.

Eschenburg, Bernd 1976. *Linguistische Analyse der Ortsnamen der ehemaligen Komitate Bács und Bodrog. Von der ungarischen Landnahme (896) bis zur Schlacht von Mohács (1526).* München: Verlag Otto Sagner.

Fügedi Krisztina 2001. Tanúnévsor 1461–ből. *Névtani értesítő.* 23: 126–140.

Galović, Filip 2020a. Govor mjesta Sonte u Vojvodini. In: Bilić Anica (ur.). *Šokačka rič 17. Zbornik radova Znanstvenoga skupa 'Slavonski dijalekt' s međunarodnim sudjelovanjem.* Vinkovci: Zajednica amaterskih kulturno–umjetničkih djelatnosti Vukovarsko–srijemske županije. 43–63.

Galović, Filip 2020b. Pogled na govor Monoštora i njegov leksik. In: Bara, Mario – Galović, Filip – Mihaljević Lucija (ur.). *Etnokulturni identitet Hrvata u Vojvodini: povijesni i suvremeni procesi.* Zagreb: Hrvatsko katoličko sveučilište. 217–233.

Gorjanac, Živko 2009. Neke osobitosti santovačkoga šokačkog govora. *Hrvatski dijalektološki zbornik.* 15: 173–178.

Hoffmann, István (ur.) 2005. *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.

Jedvaj, Josip 1956. Bednjanski govor. *Hrvatski dijalektološki zbornik.* 1: 279–330.

Káldy–Nagy Gyula. 2008. *A szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570–ben.* Dél–Alföldi évszázadok 24. Szeged: Csongrád Megyei Levéltár.

Kapović, Mate. 2008. O naglasku u staroštokavskom slavonskom dijalektu. *Croatica et Slavica Iadertina.* 4 (4): 115–147.

Katona, Stephanus 1781. *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae. Tomulus IV.: complectens resgestas Stephani III., Ladislai II., Stephani IV., Belae III., Emerici, Ladislai III., ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata.* Posonii et Cassoviae.

Kolenić, Ljiljana 1998. Slavonski dijalekt. *Croatica.* 27 (45–46): 101–116.

Kiliç, Orhan 2019. Budin ve Tımışvar Eyaletlerinin Paşaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi.* 46: 191–229.

Kniezsa István 1938. Magyarország népei a XI.–ik században. In: Serédi Jusztinián (ur.). *Emlékkönyv Szent István királyhalálának kilencszázadik évfordulóján 2.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. 365–472.

Kniezsa István 1942. Magyar–szláv nyelvi érintkezések. In: Szekfű Gyula (ur.). *A magyarság és a szlávok.* Budapest: Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyarságtudományi Intézete – Franklin-Társulat. 168–188.

Криштo, Дьюла 1986. О топонимических названиях Карпатского бассейна со вторым членом – град (grad ~ grád). In: Nikolov Nino i sur. (ur.). *Szlávok – protobolgárok – Bizánc.* Hungaro–Bulgarica 4. Szeged: JATE. 99–112.

Куркина, Любовь В. 1992. *Диалектная структура праславянского языка по данным южнославянской лексики.* Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti (SAZU).

Куркина, Любовь В. 1993. Паннонославянская языковая общность в свете диалектных отношений праславянского языка. *Славянское языкознание. XI Международный съезд славистов.* M., 1993. 36–45.

Lappenberg, Johannes M. Pertz, Georg Heinrich (ur.) 1868. *Helmoldi Presbyteri Chronica Slavorum ex Recensione I.M. Lappenbergii.* Hannover: Impensis Bibliopolii Hahniani.

Lisac, Josip 2012. Hrvatski govori u Vojvodini. *Godišnjak za znanstvena istraživanja.* 4: 153–161.

Lisac, Josip. 2003. Slavonski dijalekt: između autohtonosti i utjecaja. *Migracijske i etničke teme.* 19 (1): 7–16.

Lončarević, Juraj 1968. Otkud naziv Šokac? *Katolički godišnjak za 1969*: 189–190.

Mance, Nina 2014. *Suvremeni podravski govori slavonskoga dijalekta.* Doktorska disertacija. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet.

Marek, Miloš. 2003. Slovanské etnonymá v toponymii stredovekého Uhorska. *Studia historica Tyrnaviensia.* 3: 65–87.

Maresić, Jela 2004. O leksičkim podudarnostima slavonskih i kajkavskih govora. *Šokačka rič 2, Zbornik radova znanstvenoga skupa Slavonski dijalekt* 2. Vinkovci: Zajednica kulturno-umjetničkih djelatnosti Vukovarsko-srijemske županije. 77–86.

Pesti János (ur.) 1982. *Baranya megye földrajzi nevei* I. Baranya monográfiai sorozat. Pécs: Baranya megyei Levéltár.

Pešikan, Mitar 1995. Svedočanstvo srpske istorijske antroponimije. *Glas CCC-LXXIX Srpske akademije nauka i umetnosti, Odeljenje jezika i književnosti.* Knj. 16: 37–45.

Popović, Ivan 1960. *Geschichte der serbokroatischen Sprache.* Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Rácz Anita 2011. *Adatok a népnévvel alakult régi településnevek történetéhez.* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.

Rácz Anita–Veres Erzsébet Emőke 2007. *A Délvidék korai ómagyar kori helynevei.* Debrecen: Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.

Richards, Ronald O. 2003. *The Pannonian Slavic Dialect of the Common Slavic Proto–Language: The View from Old Hungarian.* Los Angeles: UCLA.

Sekereš, Stjepan 1977. Govor Hrvata u južnoj Baranji. *Hrvatski dijalektološki zbornik.* 4: 323–484.

Sekereš, Stjepan 1980. Govor Hrvata u zapadnoj Bačkoj. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku.* XXIII–1: 135–205.

Sekereš, Stjepan 1981. Odnos govora slavonske Podravine prema kajkavskom narječju. *Zbornik za filologiju i lingvistiku.* 24 (1): 75–88.

Sekulić, Ante 1991. *Bački Hrvati : narodni život i običaji.* Zagreb: JAZU.

Silađev, Ruža 2011. *Šokica pripovida.* Subotica: Novinaska izdavačka ustanova Hrvatska riječ.

Szamota István 1894. *A schlägli magyar szójegyzék a XV. század első megyedéből.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Šeremešić, Marija 2016. *Bile riči: rječnik govora Monoštora.* Subotica: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata.

Znika, Marija 2014. Bratoljub Klaić i štokavština donje Podravine. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik.* 40 (2): 521–530.

Zoltán András 2014. A magyar–szláv nyelvi kapcsolatok. In: Sudár Balázs i sur. (ur.). *Magyar őstörténet: Tudomány és hagyományőrzés.* Budapest: MTA BTK. 205–210.

Zoltán András 2015 Szláv–magyar nyelvi kapcsolatok a 11. században. *Helynévtörténeti tanulmányok.* 11: 35–44.

Sažetak

Rekonstrukcija dijela jezičnog fonda panonskih Slavena moguća je pomoću toponima i posuđenica u madžarskome jeziku koje su zabilježene u srednjovjekovnom razdoblju od osvajanja Panonske nizine od strane Madžara krajem 9. st. do Mohačke bitke 1526. Najstariji fond može se pouzdano pripisati onim posuđenicama u madžarskom jeziku u kojima se ogledaju slavenski nazali, čiji se gubitak odvijao u središnjem području slavenskih panonskih dijalekata najkasnije u 11. st. Navedene promjene posebno su vidljive u području jezične interferencije poput Podunavlja. U radu se dodatno problematizira kontinuitet Slavena iz srednjovjekovlja u naseljima bačkog Podunavlja i njihova uloga u razvoju podunavskih Hrvata Šokaca.

Ključne riječi: *panonski Slaveni, toponimi, Podunavlje, Hrvati Šokci*

Abstract

The reconstruction of the linguistic corpus of the Pannonian Slavs is possible through the analysis of toponyms and loanwords in the Hungarian language, recorded during the medieval period, from the Hungarian conquest of the Pannonian Plain in the late 9th century to the Battle of Mohács in 1526. The oldest linguistic layers can be reliably attributed to those loanwords in Hungarian that reflect Slavic nasal vowels, whose loss occurred in the central area of Pannonian Slavic dialects by the 11th century at the latest. These linguistic changes are particularly evident in areas of language interference, such as the Danube region. This study further examines the continuity of Slavic presence from the medieval period in the settlements of the Bačka Danube region and their role in the development of the Danubian Croats known as Šokci.

Keywords: *Pannonian Slavs*, *toponyms*, *Danube region*, *Croats Šokci*

Ernest Barić*

Pečuh i hrvatska kultura

Pécs and Croatian Culture

Pečuh je tijekom svoje dvije tisuće godina duge povijesti uvijek bio višenacionalni i višekonfesionalni grad o čemu svjedoče i vrijedni arhitektonski, materijalni i pisani spomenici grada. Kultura i običaji pečuških građana mađarske, hrvatske, njemačke, židovske, srpske i drugih nacionalnosti u višestoljetnom su kontinuitetu krasili i obogaćivali svakodnevni život, nastajanje i oblikovanje fizionomije toga grada u južnom Zadunavlju. Zemljopisni položaj Pečuha, koji se pozicionirao kao važno crkveno i kulturno-povijesno središte tijekom mnogih stoljeća, snažno je privlačio sposobne, znanja žedne mlade Hrvate iz bližih i udaljenijih susjednih hrvatskih etničkih prostora. U srednjem je vijeku crkveno-upravno područje Pečuške biskupije bilo znatno veće nego danas, obuhvaćalo je i Srijemsku, Požešku i Virovitičku županiju. U radu ustanova koje određuju duševni, intelektualni i kulturno-povijesni život stanovnika Pečuha, počevši od biskupije osnovane 1009. godine dekretom kralja svetog Stjepana, utemeljitelja mađarske države, pa preko sveučilišta i knjižnice nastalih u sklopu crkve te kasnije, u radu osnovnih i srednjih škola sudjelovale su brojne osobe hrvatskog porijekla. Tim je činjenicama u jezičnom pogledu pridonijela i okolnost da je dugo službeni jezik bio latinski, zato je od najstarijih vremena pa sve do pred kraj 18. stoljeća pretežiti dio objavljenih djela i tekstova bio pisan latinskim jezikom, neovisno o nacionalnoj pripadnosti autora. Toj činjenici ne protuslovi ni podatak da je svoju kroniku znameniti turski historiograf Ibrahim Pecsevi (Pečujac) u 16. – 17. stoljeću, u vrijeme turske okupacije Pečuha, objavljivao na turskom jeziku, a tu su i opisi grada i toga kraja nastali iz pera

* Sveučilište u Pečuhu, Institut za slavistiku, Katedra za kroatistiku
– email: barics.erno@gmail.com

Pregledni članak ▪ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-03

poznatoga turskog putopisca Evlije Čelebije. Granična područja na jugu tadašnje Mađarske bila su u političkom pogledu posebno značajna. U to je doba veći broj svećenika hrvatskog porijekla dospio na vrh mađarske katoličke hijerarhije. Neke od njih valja i posebno istaknuti s obzirom na njihovu povezanost s Pečuhom, njihov značaj i hrvatske korijene, tim više jer ne negirajući svoje hrvatsko porijeklo, oni su svojim djelima i djelatnošću odigrali važnu ulogu i u mađarskoj i u hrvatskoj crkvenoj i kulturnoj povijesti, stoga ih oba naroda podjednako smatraju svojima.

Pečuškim je biskupom bio jedan od najvećih europskih humanističkih pjesnika Janus Pannonius (Čazma, 1434. – Zagreb–Medvedgrad, 1472.), podjednako smatran Hrvatom i Mađarom, a stvarao je isključivo na latinskom jeziku. Pečuški je crkveni velikodostojnik bio Stjepan Brodarić – Brodarics István (Herešin pored Koprivnice, 1471. – Vác, 1539.), koji je sudjelovao u Mohačkoj bici te kao svjedok opisao istinitu povijest tragičnog događaja u djelu *Historia verissima*. Godine 1498. proglašen je zagrebačkim kanonikom, kasnije je na talijanskim sveučilištima nastavio studije. Zahvaljujući poznavanju stranih jezika, obrazovanju kao i diplomatskoj umješnosti ostvario je respektabilnu crkvenu i političku karijeru. Boravak u Pečuhu i kontakti s gradom bili su presudno značajni u njegovoj karijeri. 1523. postao je pečuški biskupski tajnik, a 1524. prepošt. Sudjelovao je u brojnim diplomatskim misijama. 1536. Ivan Zapolja imenovao ga je pečuškim, a 1538. vackim biskupom. Antun Vrančić – Verancsics Antal (Šibenik, 1504. – Prešov, 1573.) bio je kraljevski namjesnik, rimokatolički crkveni velikodostojnik, pečuški biskup, diplomat, povjesničar. Taj pripadnik hrvatske patricijske obitelji bio je jedan od mislilaca najvećeg formata svojega vremena. Također je značajna njegova književna djelatnost: pisao je panegirike, elegije, besjede, pisma. Dopisivao se među ostalima s Erazmom Roterdamskim, Nikolom Zrinskim i Philippom Melanchtonom. Kralj Ferdinand I. imenovao ga je kraljevskim savjetnikom i jegarskim (Eger) biskupom kao nagradu za uspješno vođenje mirovnih pregovora sa sultanom Sulejmanom u Carigradu. Pečuh, a kasnije padom Sigeta (Szigetvár) cijelo područje pečuške biskupije dospjelo je pod tursku vladavinu. Prema tadašnjoj praksi biskupija time nije ukinuta. Biskup je doduše osobno bio spriječen u stolovanju u sjedištu biskupije i upravljanju biskupijom, međutim sama biskupska stolica, točnije biskupska titula nije ostala neispunjena.

U vrijeme turske okupacije Juraj II. Drašković – Draskovich György (Bilina pored Knina, 1525. – Beč, 1587.) bio je Vrančićev nasljednik u pečuškoj biskupiji od 1557. do 1563. godine. I njegova karijera, slično kao i njegova prethodnika, bila je u visokom usponu. Bio je zagrebački biskup od 1563. do 1568. godine, ali je umro kao kalački (Kalocsa) nadbiskup i kardinal. Crkveni velikodostojnik

pečuške biskupije bio je Draškovićev vršnjak, rodom iz Budima, ali preko obitelji povezan s hrvatskim obiteljskim stablom Dudić Orehovečki Andrija Dudić – Dudith András (Budim, 1533. – Breslau/Wroclaw, 1589.), filolog, reformator, zvjezdoznanac, jedna od najpoznatijih ličnosti kasnoga humanizma diljem Europe. I mađarska i hrvatska kulturna i crkvena povijest smatra svojim toga crkvenog velikodostojnika.

Ovdje napominjemo da su u 16. stoljeću s papinskom dozvolom bosanski franjevci (Franjevačka provincija Bosna Srebrena) širili kulturu i djelovali na cijelom području Ugarske pod turskom okupacijom. Bosanski franjevci imali su odlučujuću ulogu u održavanju katolicizma, a time i očuvanju Hrvata na tim prostorima. Jednako tako valja naglasiti i povijesnu činjenicu da se uglavnom isusovačkoj misiji može zahvaliti što nije prekinut kontinuitet kršćanske kulture u Pečuhu u vrijeme turske okupacije (1543. – 1686.). Pretežito Hrvatima naseljena mjesta u okolici Pečuha pohodio je u vrijeme turske okupacije, vršeći svoju misionarsku djelatnost Bartol Kašić (Pag, 1575. – Rim, 1650.) isusovački pisac, filolog, autor prve hrvatske gramatike na latinskom jeziku (1604.). Isusovac Matija Ignjo Radanić – Radonay/Radanay Mátyás Ignác (Dubrovica u Varaždinskoj županiji, 1630. – Pečuh, 1703.) 1687. dolazi na čelo Pečuške biskupije. Poznat je po doseljenim Hrvatima iz Bosne, koji su pod njegovim vodstvom doseljeni u Mađarsku, povećavši time broj katolika u županiji Baranji. Hrvatsko građanstvo Pečuha većim dijelom potjecalo je iz Bosne, koju je velik dio katoličkog stanovništva, a skoro svi trgovci i obrtnici napustili, dio se njih preselio u Ugarsku, pa tako i u Pečuh koncem 17. stoljeća u vrijeme protuturskih ratova. O tome svjedoči pojavljivanje istočnjačkih zanata, na primjer krznara u Budimu, odnosno u Pečuhu. „Ilirski" (hrvatski) zlatari, krznari, čizmari, lončari od grada Pečuha dobili su povlastice, pa i privilegije, a neki su od njih i poslovne knjige vodili na hrvatskom jeziku. Ti su dokumenti važni izvori za proučavanje i razvoj hrvatskog književnog jezika u 18. stoljeću na prostorima gdje obitavaju Hrvati. Nakon oslobođenja grada od turske vladavine isusovci su od 1687. godine pokrenuli gimnazijsku nastavu u gradu, koja je od 1725. godine djelovala u zgradi na glavnom gradskom trgu (pravni je nasljednik *Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma – Cistercitska gimnazija Lajosa Nagya*). Kao propovjednik i vjeroučitelj ovdje je radio od 1730. do 1731., kasnije između 1745. i 1747. Antun Kanižlić – Kanizslics Antal (Požega, 1699. – Požega, 1777.) pjesnik, istraživač i objavljivač narodnih vjerskih pjesama, značajni slavonski predstavnik hrvatske barokne književnosti. Potomak poznate slavonske plemenitaške obitelji bio je Jakob Pejačević – Pejachevich Jakab (Čiprovci, 1681. – Pečuh, 1738.) svećenik pričesnik i učitelj, koji je od 1728. do 1731. bio nadstojnik pečuškog isusovačkog

samostana, ovdje je i umro 1738. On je urednik prvog hrvatskog udžbenika iz zemljopisa, tiskanog 1714. godine u Zagrebu na latinskom jeziku – *Veteris et Novae geographiae*, *Compendiosa Congeries*. Matija Petar Katančić – Katancsich Mátyás Péter (Valpovo, 1750. – Budim, 1825.) franjevački redovnik hrvatskog porijekla, pjesnik, arheolog od 1764. do 1766. u Pečuhu pohađa gramatičku (latinsku) školu. Nakon završetka osječkih i peštanskih visokih studija, poučavao je u osječkoj gimnaziji, kasnije na zagrebačkom i peštanskom sveučilištu. Važno je znati da je u mađarskom glavnom gradu djelovao u 18. i 19. stoljeću tzv. Budimski kulturni krug, zapravo budimski kulturni krug hrvatskih franjevačkih pisaca, čiji je član bio i Katančić. Taj je krug ponajviše pridonio razvitku kulture Hrvata u Ugarskoj u 18. i 19. stoljeću. Također je bio značajan i za povijest hrvatskog školstva u Ugarskoj jer je njihovo učilište „Studium Generale" u Budimu bilo jedno od ključnih ustanova hrvatskog školstva u Ugarskoj. Katančić je prevoditelj prvog cjelovito tiskanog Svetog pisma na hrvatski jezik. Prijevod je objavljen 1831. godine. Kada govorimo o pripadnicima hrvatske zajednice u Pečuhu, a i posebno o činjenici njihove primjetne prisutnosti u svakodnevnici ovoga višenacionalnog grada valja ukazati i na jedan iznimno značajan događaj za Hrvate u tom gradu.

Naime u Pečuhu je 1722. godine počela s radom hrvatska osnovna škola. Zgrada škole podignuta je u centru grada donacijom jednog od osloboditelja grada od Turaka, austrijskog pukovnika hrvatskog porijekla Ivana Leopolda Makara. Ivan Makar – Makár János (Koprivnica Kuzminec, 1640. – Kuzminec, 1710.) 1711. poklonio je zemljište i dio novčanih sredstava za početak izgradnje hrvatske škole. Nešto od troškova participirao je i grad, a glavni dio novca prikupljen je od članova hrvatske zajednice u Pečuhu koji su i društvenim radom pridonijeli izgradnji školske zgrade. Škola je dovršena za godinu dana tako da je već 1722. otvorena i počela s radom. Tim povodom na zgradu škole postavljena je barokna spomen-ploča na latinskom jeziku *SCHOLA TRIV: NAT: ILLYR: ERECTA AB EADE NAT: BENEFICIO IDDI: B: IOAN LEOPOL: MAKAR MDCCXXZ* (u hrvatskom prijevodu: „Hrvatska trivijalna škola podignuta potporom baruna Ivana Leopolda Makara pripadnika iste nacije g. 1722."). Hrvatska škola imala je u prvim godinama svojega djelovanja 80 učenika, a zapisi iz 1774. načinjeni prigodom vizitacije biskupa Jurja Klima navode brojku od 60 učenika. Zanimljiva je sudbina spomenute spomen-ploče. Ona je na zgradi nekadašnje hrvatske škole stajala skoro dva stoljeća do 1910. godine kada je grad prodao zgradu, a novi vlasnik kuću je porušio, no na sreću spomen-ploču predao je gradskom muzeju. Na Dan hrvatskog školstva u Mađarskoj 2017. godine, a u okviru svečanosti održane u Pečuhu, ploča je poklonjena Hrvatskoj osnovnoj školi i gimnaziji Mi-

roslava Krleže sa željom da taj raritet i podsjetnik na korijene hrvatskoga školstva u gradu bude postavljen na vidno mjesto u toj našoj prosvjetnoj ustanovi.

U 18. stoljeću u gradovima su pripadnici različitih nacionalnosti živjeli u miru, ali odvojeno, u vlastitim zajednicama. Tako su se hrvatski obrtnici i trgovci iz Pečuha, Baje i Mohača ujedinjavali u vlastite „ilirske" cehove, Hrvati su imali vlastite „ilirske" župe (*Parochia Illyrica*), a njihovi su predstavnici dobivali mjesta u gradskim vijećima. O broju stanovnika Pečuha hrvatskog porijekla, posebice u 18. stoljeću, ujedno i značaju poznavanja hrvatskog jezika najbolje svjedoče podaci prema kojima je 1788. (u vrijeme vladavine Josipa I.), a prema izvještaju o zanimanjima i poznavanju jezika službenika i činovnika gradske kuće od 26 zaposlenih 24 ih je govorilo hrvatski jezik, a njih dvadesetak služilo se svim četirima jezicima koji su bili „u svakodnevnoj upotrebi u gradu: latinskim, njemačkim, mađarskim i hrvatskim." 1839. trećina stanovnika Pečuha izjašnjavala se Hrvatima, tako da je tada u gradu živjelo 5334 Mađara, 4438 Nijemaca i 4291 Hrvat. Na koji se način ta okolnost odražavala u svakodnevnom životu zorno je opisao Antun Josip Turković – Turkovics József (Osijek, 1760. – Osijek, 1806.), hrvatski nabožni pisac koji je svoje obrazovanje stekao u vjerskim školama u Kecskemétu i Pešti, živio u Osijeku i često posjećivao Pečuh. U svojim je zapisima pohvalno govorio o pečuškoj kulturi grožđa, dinamičnom gospodarskom razvoju i ljepoti grada, a posebno je istaknuo da se pečuški „purgeri" (građani), dakako i ovdašnji Hrvati, međusobno sporazumijevaju na sva tri jezika grada (mađarskom, njemačkom i hrvatskom).

Slične misli iznio je u svojim bilješkama o Pečuhu i Richard Bright (1789. – 1858.), poznati engleski liječnik. Bright je nakon posjeta Siget(var)u stigao u Pečuh i poput mnogih poznatih inozemnih putnika bio fasciniran panoramom grada koja se doživljava pri ulasku u grad s južne strane. Prolazeći kroz tzv. sigetska vrata ugledao je prekrasnu katedralu, u kojoj vjernici „bez ikakva ustezanja mole i pjevaju na mađarskom, hrvatskom i njemačkom jeziku". S ništa manje ushićenja izvještava o svojim dojmovima s gradske tržnice. „Prilikom obilaska i razgledavanja tržnice očarala nas je ljupka mješavina narodnih nošnji. S obzirom na to da je vrijeme bilo lijepo, žene su uglavnom odjenule odjeću svijetlih boja, Mađarice i Hrvatice upadljivo elegantno. Moj je prijatelj po ženskim malim rupcima unaprijed znao na kojem će jeziku progovoriti seljanke." Adolf Grünhold stigao je u Pečuh u četrdesetim godinama 19. stoljeća. Jedno poglavlje putopisa po Mađarskoj pod naslovom *Reise in die Baranya* objavio je 1844. u jednom praškom njemačkom listu. Putnika romantične duše očarala je šarolikost višenacionalnog grada u kojem se govori mađarski, njemački i hrvatski. Zaslugom biskupa Jurja Klima – Klimó György (1710.–1777.) Pečuh

u 18. stoljeću postaje duhovnim središtem šire regije. Utemeljio je sveučilišnu knjižnicu koja i danas nosi njegovo ime, a koja je još za njegova života brojila preko 10 000 svezaka. Sukladno prosvjetiteljskom kultu knjige i njezine znanstveno-popularne djelatnosti, biblioteka već od 1774. radi kao prva javna knjižnica. Biskup Klimo okupio je oko sebe poznate učenjake, izvrsnog crkvenog povjesničara Józsefa Kollera, autora *Historie Episcopatus Quinqueecclesiarum*, Istvána Szalágyija (Salagius), proučavatelja panonskih rimskih i starokršćanskih spomenika, Jurja/Györgya Papaneka, istraživača povijesti Slavena u Ugarskoj. Papanekovo je značajno djelo *Geographica descriptio comitatus baranyensis* (Pečuh, 1783.), magistralni rad zavičajne povijesti. Pečuh naziva sretnim gradom čiji su stanovnici po nacionalnosti i jeziku različiti: Nijemci, Mađari i Iliri (Hrvati). Tom je krugu učenih ljudi pripadao i Stjepan Adžić, koji je u stihovima ovjekovječio sliku Pečuha u 18. stoljeću. Stjepan Adžić – Agyich István (Rajevo Selo, 1730. – Pečuh, 1789.) završio je studij u Pečuhu i Trnavi. U Trnavi je stekao doktorat iz filozofije i teologije. Vrativši se u svoju županiju na biskupskom je dvoru prvo bio zapisničar Svete Stolice, odatle je poslan za župnika u Nijemce i Tovarnik, gdje je ostao 18 godina. 1776. imenovan je pečuškim kanonikom, a povjereno mu je ravnanje Institutom za odgoj svećenika i tumačenje Svetog pisma. Pod Adžićevom paskom djelovao je Matija Živić – Zsivics Mátyás (Tovarnik, 1751. – Pečuh, 1814.). Školovanje je započeo u pečuškom biskupskom sjemeništu i nastavio u Kalači i Trnavi. Vrativši se u Pečuh služio je kao kapelan u crkvi svetoga Bartola. Teologiju je doktorirao u Pečuhu, potom je u Zagrebu, kasnije u Pešti bio učitelj teologije. 1808. postao je pečuškim kanonikom.

Vlasnik prve pečuške tiskare, poduzetnik Johan Josef Engel – Engel János József (1738. – 1796.) tiskarski je zanat izučio u Njemačkoj i Budimu. Tiskarsku djelatnost pokrenuo je u suradnji s biskupom Klimom 1773. godine. Engel János objavio je oko 85 izdanja, vodeći računa o nacionalnoj strukturi grada, na latinskom, njemačkom, mađarskom i hrvatskom jeziku u opsegu od 7375 stranica. 1773. tiska knjigu od 404 stranice o životu Blažene Djevice Marije pod naslovom: *Xivot majke boxje kraljice, i gospoje nasse prisvete divice popraviteljice griaeve, i popraviteljice millosti. Od ove gospoje ocsitovan i objavljen sluxbenici svojoj Marii od Agridi, duvni manastira neozkvernjenoga zacsecha Sserafinskoga reda svetoga oca Francesska najprie u jezik Sspanjski od iste pisan, pak u talianski, i Latinski prinessen, i najposli u Illiricski u kratko skuplien i sabran po ocu Fra Antunu Bachichu. Posli smerti istoga na veselje katolicsansszke cerkve, xivih uffanje, i ljubavi uxganje prema Divici Marii Sstiocah na svitlost dana, i nje bogoljubnim Sinovom i kehetam prikazan.* Kao što vidimo tekst Marie Agride sa španjolskog jezika na hrvatski je preveo otac fra Antun Bačić, svećenik kapistranskog reda u

SPECIMEN
CHARACTERVM
LATINORVM, HVNGARICORVM,
ET
BOSNIACO · CROATICORVM
EXISTENTIVM
IN
NEO-ERECTA
TYPOGRAPHIA
APVD
JOANNEM JOSEPHVM ENGEL,
CÆS. REG. PRIV. EPISC.
TYPOGRAPHVM.
QVINQVE·ECCLESIIS MDCCLXXIII.

1. slika: *Naslovnica Engelove knjige o hrvatskoj tipografiji iz 1773.*

Budimu. Tiskar u zaglavlju koristi stilizirani ukras različka. 1784. objavljuje na 116 stranica *Bogoslovne pismice na poštenje Bogorodici božanstvenoj Marii, i svetom Antunu Padovanskomu prikazane za duhovnu korist bogomilih gospodarah varošanah varoši Baje. Sklopljene u jedno po jednom Franciškanu Kapistranskom.* Te su pjesmice izdane i tiskane i ćirilicom. Iste godine, dakle 1784. izlaze također na 116 stranica i *Bogoslovneh pismiceh, na postenje Boggurodici boxanstvenoj Marii. S. Antunu Padovanskomu prikazaneh za duhovnu korist boggomillih gospodarah varošhanah varoshu Baje. Sklopljeneh u jedno po jednomu misniku reda S. Franceshka od obsluxenja derxane S. Ivana Kapistrana.* Grof Eszterházy Pál László na šest stranica na mađarskom, hrvatskom i njemačkom izdaje molitve za svoje vjernike u pečuškoj biskupiji: *A pécsi püspök megyében lévő híveknek lelki oktatására, és üdvössége intésére írta ugyan azon megyének lelki fő- pászto-*

ra. Hrvatski prijevod ima čak dvije verzije. *Na duhovni nauk i spasonosno ponukovanje u okolishu Pecsujskoga biskupata pribivajuchih pravovirnih pisa, istoga okolisha pogalaviti pastir. Za ponukovanje i duhovnu korist u okolishu Pecsujske biskupije pribivajuchih pisa iste biskupie poglaviti pastir.*

Nakon smrti osnivača, tiskaru je vodila njegova udovica Engel Vizer Krisztina, izdavši za 18 godina od 1796. do 1814. 61 izdanje s ukupno 1992 stranice, djela pretežito na latinskom jeziku, ali u tom razdoblju nije izdana nijedna knjiga na hrvatskom jeziku. Njezin zet Stjepan Knežević – Knezevich István 1815. preuzima upravljanje tiskarom i bio je na njezinu čelu više od dvadeset godina, sve do 1836. izdavši oko 80 izdanja od ukupno 3157 stranica. 1823. izdaje knjigu Adama Fillipovicha na 184 stranice pod naslovom *Xivot velikoga Biskupa, privelikoga Domorodca, i najvechega Priatelja na shega Antuna Mandicha izpisan po Radoslavu od Pannonie Savske. Narodu pako Biskupie bosanske, illi djakovacske, i Srimske sjedinjene prikazan.* 1829. izlaze na 68 stranica *Molitve i pisme koje se u vrime dilenja sakramenta krizmanja moliti i rechi moraju.* 1832. tiska na 140 stranica *Molitve i pisme, kojesu za Poboxnost u ocsi nedilje i Svetkovinah, za nediljno i Svetkovno prie i posli podnevno Bogoshtovje, za poslendnevno jutarnje, ili za dushe na Mistu Ocsistjenja terpeche obderxavati obicsajno posvetilische, i u Diljenju Sakramentta Krizmanja u Pecsujskoj Biskupii naredjene Jesu.* Knežević je umro 1840. Ubrzo nakon njegove smrti prestaje s radom prva pečuška tiskara.

U religioznosti Hrvata u Mađarskoj istaknuto mjesto zauzima Marijin kult. Među stvarateljima pečuškog kulta Marije posebno mjesto zauzima veliki prepošt Stipan Grdenić – Gerdenich István (1786. – 1848.) Rođen je u Pečuhu kao jedan od baranjskih potomaka turopoljskih plemića, župnik u pečuškoj crkvi Svetog Augustina. Bio je znameniti autor, unaprjeđivao je i promicao svojim tiskanim djelima kršćanski moralni odgoj i obrazovanje. Hrvatski vjernici iz pečuške biskupije još i dan-danas koriste molitvenik *Vrata nebeska*, koji je doživio šest izdanja. U prvoj polovici 19. stoljeća u pečuškom tzv. Budimskom predgrađu u kojem je župnikovao hrvatski su vjernici bili najbrojniji. U svjetlu prikazanih činjenica jednosmisleno se može ustvrditi da se u povijesti ugarskih, a također i pečuških Hrvata 18. i prva polovica 19. stoljeća mogu smatrati svojevrsnim zlatnim dobom. Ne samo po brojnosti, već i po značaju u tadašnjem mađarskom društvu bili su u znatno boljem položaju nego danas. U 18. stoljeću razmjerno snažno domaće hrvatsko građanstvo osiguravalo je odgovarajuću materijalnu pozadinu i potporu hrvatskoj kulturi kao i svojim crkvama. Pečuška je kultura i prosvjeta u prvim desetljećima 19. stoljeća, nakon Klimova zlatnog doba, dospjela u krizu. Pečuški je duhovni i intelektualni život izgubio svoj raniji sjaj i bogatstvo, dobrim dijelom zbog gubitka svojega središnjeg po-

ložaja. Administrativno i obrazovno udaljavanje Hrvatske i Slavonije, osnaživanje Zagreba kao središta imalo je za posljedicu da Pečuh postaje južnim rubom kulturnoga prostora, uslijed čega je uvelike izgubio na značaju i privlačnosti za narode u susjedstvu.

Istovremeno, od druge polovice 19. stoljeća kao rezultat industrijalizacije i urbanizacije ubrzala se asimilacija nemađarskog, time i hrvatskog građanstva, pa je u 20. stoljeću, nakon što se mađarsko plemstvo hrvatskog porijekla već prije pomađarilo, nestalo hrvatsko građanstvo mađarskih gradova, pa tako i Pečuha. Njihovu višestoljetnu prisutnost ovdje čuva još samo nekoliko službenih i neslužbenih naziva ulica, kao npr. *Tettye* (Tekija), *Zidina* (Zidine), *Puturluk* (Poturluk), *Szkókó* (Skoko), *Balokány* (Balokhana). Rano preminuli hrvatski književnik, po majčinoj (Jozipović) grani pečuški Hrvat Nikola Tordinac (Đakovo, 1858. – Đakovo, 1889.) tijekom posjeta pečuškim rođacima skupljao je i bilježio kulturno blago Hrvata u Pečuhu i okolnim selima, objavivši skupljenu građu u zbirci pod naslovom: „Hrvatski narodni običaji, pjesme i pripovijetke iz Pečuha i okolice", vrijedan dokument o asimiliranim pečuškim Hrvatima. Intenzivan proces mađarizacije, asimilacija nemađarskog stanovništva Pečuha odvijali su se bez prekida, djelomice prirodnim putem, ali uglavnom od državnih organa poticanim mjerama i propisima, npr. uvođenjem nastave i stjecanja obrazovanja isključivo na mađarskom jeziku, unatoč tome što su npr. u 19. stoljeću još izlazile i pečuške novine *Fünfkirchner Zeitung*, a i jedna od prvih gradskih kazališnih družina također se na tom jeziku obraćala svojoj publici. Valja znati da je istodobno s mađarskim preporodom, s tzv. „dobom nacionalnih reformi", u znak potpore Ilirskom pokretu u Pečuhu utemeljena „Čitaonica mladeži ilirske". Ističemo kao važnu književno-povijesnu činjenicu da je August Šenoa (1838. – 1881.) pohađao cijelu 1849./1850. školsku godinu u pečuškoj cistercitskoj gimnaziji, gdje je ubrzo naučio mađarski, što je po tadašnjem običaju ilustrirao pismom upućenim ocu napisanom u zahtjevnom stilu na mađarskom jeziku.

Gimnazija se spomenula svojega đaka, velikog hrvatskog pisca na način da mu je postavila na zid uglednika gimnazije spomen-ploču. U 20. stoljeću, između 1908. i 1911. pitomac Pečuške kraljevsko-ugarske kadetske škole bio je klasik hrvatske i europske književnosti Miroslav Krleža (1893. – 1981.), koji je uspomene iz đačkoga doba, doživljaje iz Pečuha ovjekovječio u više svojih djela. Tu se sprijateljio s Petrom Dobrovićem (Pečuh, 1890. – Beograd, 1942.), kasnijim značajnim slikarom. U Pečuhu je rođen i znameniti hrvatski slikar međunarodne reputacije akademik Zlatko Prica (1916. – 2003.), koji se nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije s majkom preselio iz Mađarske u Hrvatsku, u Samobor, kasnije u Zagreb, ostavivši za sobom netolerantnu društvenu kli-

mu koja je zavladala i njegovim rodnim gradom, da bi tek mnogo kasnije, kao poznati slikar uspostavio tijesnu prijateljsku suradnju s Pečuhom. U godinama između dvaju svjetskih ratova proteklih u znaku sindroma Trianona kojim je „Ugarska izgubila dvije trećina svog ranijega teritorija" tzv. Horthyjeva era nije pogodovala očuvanju domaćeg, pa tako ni pečuškog hrvatstva, a kulturne veze s novonastalom Jugoslavijom svedene su na ništicu. Kratkotrajni demokratski proces poslije Drugog svjetskog rata donio je kulturnu obnovu i Hrvatima u Mađarskoj. Redom su se osnivale u hrvatskim selima škole s nastavom na hrvatskom jeziku, a 1946. u Budimpešti je otvorena prva Srpskohrvatska gimnazija[3], 1949. Katedra za južnoslavenski jezik na Visokoj pedagoškoj školi u Pečuhu. Nakon 1945. svjedoci smo početka ponovnoga stvaranja hrvatskog građanskog i intelektualnog sloja u Mađarskoj, pogotovo u Pečuhu i Budimpešti, to jest tamo gdje su nastale važnije kulturne i prosvjetne manjinske institucije. Taj je zamah i aktiviranje domaće hrvatske inteligencije naglo prekinut pogoršanjem sovjetsko-jugoslavenskih odnosa, a rezolucijom Informbiroa 1948. raskinuti su svi ugovori i kontakti i na relaciji Mađarska – Jugoslavija. Najteže su bili pogođeni upravo najaktivniji i najosviješteniji predstavnici Hrvata i Srba u Mađarskoj, mnogi su od njih uhićeni i pozatvarani, drugi pak internirani u Hortobágy (mađarski Goli otok). Radna mjesta učitelja i intelektualaca u hrvatskim manjinskim školama i ustanovama dobrim su dijelom popunjena pouzdanim prebjeglim staljinistima iz Jugoslavije (90 % Srbijanaca), koji su, nepoznavajući prilike u Mađarskoj, a najmanje prohtjeve Hrvata, sa sobom „donijeli" i promovirali ideje o „jedinstvu južnih Slavena". Uveden je jedinstveni srpskohrvatski (u stvari srpski) jezik u škole, u tisak. Nakon demokratskih promjena u Mađarskoj je došlo do velikih promjena, pa tako i u životu ovdašnjih Hrvata. 1989. – 1990. formiran je „Savez Hrvata u Mađarskoj", godinu dana kasnije sporazumno su razdvojene dotadašnje zajedničke „južnoslavenske" institucije. Umjesto bivšeg „južnoslavenskog tjednika Narodne novine" pokrenut je na hrvatskom jeziku list „Hrvatski glasnik". Utemeljene su samostalne hrvatske institucije; Pečuško hrvatsko kazalište, na inicijativu Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta u Pečuhu počeo je s radom Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj sa sjedištem u Pečuhu, osamostalila su se hrvatska uredništva radija i televizije. U Pečuhu se nalazi i Hrvatski obrazovni centar Miroslava Krleža s dvojezičnim vrtićem, osnovnom i srednjom školom te đačkim domom. U gradu djeluje s posebnim kulturnim sadržajima hrvatski klub August Šenoa. Od 1995. djeluje „Hrvatska

[3] https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/horvatok/nasa_gimnazija/pages/021_osszefoglalo.htm (pristupljeno 21. 8. 2024.)

državna samouprava", kao najviše legitimno, na parlamentarnim izborima potvrđeno političko tijelo Hrvata u Mađarskoj. Osamostaljenjem Republike Hrvatske intenzivirana je suradnja domaćih hrvatskih institucija s matičnom državom, kao i suradnja mađarskih manjinskih ustanova s mađarskom matičnom državom. U ozračju sve boljih mađarsko-hrvatskih međudržavnih odnosa, bez obzira na povremene oscilacije ponajprije političke naravi, suradnja počiva na čvrstim temeljima. Za grad Pečuh značajna je stručna i znanstvena suradnja između mađarskih i hrvatskih sveučilišta, fakulteta, kazališta, obrazovnih, prosvjetnih i muzejskih ustanova, pri čemu, u okviru svojih mogućnosti, pripadnici hrvatske zajednice u Pečuhu pridonose uspješnosti tih veza.

Literatura

Barić, Ernest 1999. O cehovskom statutu na hrvatskom jeziku u Pečuhu iz 18. stoljeća. In: Mandić, Živko (ur.). *Hrvatski znanstveni zbornik.* 1999. II/1. Pečuh: Hrvatski znanstveni zavod. 26–50.

Barić, Ernest 2008. The evolution of the position of the mother-tongue and the development of identity awareness in the Croatian national minority in Southwest Hungary int he second half of the 20th century. In: Kupa László – Hammer Erika: *Ethno-Kulturelle Begegnungen in Mittel-und Osteuropa.* Hamburg: Verlag Dr. Kovač. 125–140.

Barić, Ernest 2016. Proces, dometi i zadaci ugrađivanja jezika i kulture hrvatske manjine u Mađarskoj u svekoliku hrvatsku baštinu. In: Tyran, Petar (ur.). *Zbornik o Nikoli Benčiću. Eisenstadt/ Željezno. 2016. Akademik dr. Nikola Benčić 75 ljet života i 50 ljet zanstvenoga djelovanja.* Beč: Izdavač Hrvatsko štamparsko društvo Eisenstadt/Željezno. 199–216.

Blažetin, Stjepan 1998. *Književnost Hrvata u Mađarskoj od 1918. do danas.* Osijek: Matica hrvatska, 1998.

Font Márta (ur.) 2015. *Pécs Története II. A püspökség alapításától a török hódításig.* Pécs: Kronosz Kiadó.

Franković, Đuro 2001: *Narodopis. Znameniti i zaslužni Hrvati u Mađarskoj.* Budimpešta: Croatica.

Katus László 1995. *Pécs népessége 1848 és 1920 között. Tanulmányok Pécs történetéből. 1.* Pécs: Pécs Története Alapitvány.

Juhász, László (ur.) 2012. *Dva jezika, dvije kulture – jedno kazalište. Dvadeset godina Hrvatskog kazališta Pečuh. Két nyelv, két kultúra – egy színház. Húszéves a Pécsi Horvát Színház.* Pečuh/Pécs.

Nagy Imre 2013. *Öttorony. A pécsi irodalmi műveltség a kezdetektől a huszadik századig*. Pécs: Kronosz Kiadó.

Nagy Imre – Kövecs Gábor 1996. *Pécs ezer éve. Szemelvények és források a város történetéből*. Pécs: Pécs Története Alapítvány.

Nyakas Sarolta 1934. *Az első pécsi nyomda története 1773–1836*. Pécs: Erzsébet Tudományegyetem Könyvtára.

Pesti János 2013. *Pécs utcanevei 1554–2004*. Pécs: Kronosz Kiadó.

Prodan, Janja 2008. *Dijalogom kroz stoljeća*. Pečuh, Bibloteka Nova. Radovi iz poredbene kroatistike. Izdavač Hrvatski znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj.

Sokcsevits Dénes 2011. *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Budapest: Mundus Novus Kiadó.

Zlatko, Prica 2017. *100 godina. 1916–2016. Monografija*. Samobor – Pécs: Zaklada Zlatko i Vesna Prica.

Sažetak

Pečuh je tijekom svoje duge povijesti uvijek bio višenacionalni i višekonfesionalni grad. Premda se uloga Pečuha i njegov značaj za hrvatsku kulturu na različite načine očitovao u pojedinim povijesnim razdobljima, ipak tu vezu karakterizira svojevrsni kontinuitet u dugoj povijesti grada. Pečuh, koji se pozicionirao kao važno crkveno i kulturno-povijesno središte tijekom mnogih stoljeća, snažno je privlačio sposobne, znanja žedne mlade Hrvate iz bližih i udaljenijih susjednih hrvatskih etničkih prostora. Taj je proces također poticala i primjetna prisutnost hrvatske zajednice u svakodnevnici tog multinacionalnog grada. U radu ustanova koje određuju duševni, intelektualni i kulturno-povijesni život stanovnika Pečuha sudjelovale su brojne osobe hrvatskog porijekla. U srednjem vijeku veći broj svećenika hrvatskog porijekla, čija se imena i djelatnost navode u radu poput Stjepana Brodarića, Antuna Vrančića, Jurja II. Draškovića, Andrije Dudića, Matije Ignja Radanića, dospio je na vrh mađarske katoličke hijerarhije. U radu se navode značajne hrvatske ličnosti kulturnog života koje su tijekom dugih stoljeća povijesti Pečuha bile svojim školovanjem i djelovanjem vezane za grad počev od Ivana Česmičkog pa sve do Augusta Šenoe, Miroslava Krleže i Zlatka Price.

Ključne riječi: *Pečuh kao višenacionalni grad, znameniti Hrvati školovani u gradu, djelatnost Hrvata u Pečuhu*

Abstract

Throughout its long history, Pécs has always been a multinational and multiconfessional city. Although the role of Pécs and its significance for Croatian culture have manifested in various ways during different historical periods, the connection between these two nations has been characterized by a certain continuity throughout the city's long past. Positioned as an important ecclesiastical and cultural-historical center for centuries, the city of Pécs strongly attracted talented, knowledge-seeking young Croats from both nearby and more distant Croatian ethnic regions. This process was further encouraged by the noticeable presence of the Croatian community in the daily life of this multinational city. Numerous individuals of Croatian origin participated in the work of institutions that shaped the spiritual, intellectual, and cultural-historical life of Pécs. During the Middle Ages, many Croatian priests, whose names and activities are mentioned in this study—such as Stjepan Brodarić, Antun Vrančić, Juraj II. Drašković, Andrija Dudić, and Matija Ignja Radanić—rose to the highest ranks of the Hungarian Catholic hierarchy. The present study highlights significant Croatian figures in cultural life who, in the course of the long history of Pécs, were connected to the city either through their education or work, starting from Ivan Česmički to August Šenoa, Miroslav Krleža, and Zlatko Prica.

Keywords**:** *Pécs as a multinational city, notable Croats educated in the city, their contributions*

Rudolf Barišić*

Klerici Bosne Srebrene školovani u samostanu u Baji

Clerics of the Franciscan Province of Bosna Srebrena Educated in the Baja Monastery

1. Uvod

Zbog specifičnih okolnosti u kojima je djelovala Franjevačka provincija Bosna Srebrena nije imala adekvatne uvjete za samostalno organiziranje obrazovanja svojih pripadnika. Iz tog joj je razloga s viših instanci više puta bilo odobreno slanje njezinih klerika[1] na školovanje u inozemstvo. Primarno je odredište još od 17. stoljeća bio talijanski poluotok, međutim u drugoj polovici 18. stoljeća došlo je do postupnog zaokreta prema Habsburškoj Monarhiji (Džaja 1971: 134–157; Barišić 2021: 23–42). U sklopu svojih planova za istjerivanje Osmanlija iz Europe Josip II. 1785. osnovao je zakladu namijenjenu uzdržavanju bosanskih klerika. Premda ratni sukob nije doveo do habsburškog zaposjedanja Bosne, zaklada je nastavila djelovati i u idućim je desetljećima njezinim sredstvima školovanje pohađalo preko 250 bosanskih mladića. Među njima barem ih je 40 neko vrijeme provelo u Baji. Cilj je ovoga rada prikazati okolnosti u kojima je proces stipendiranja zahvatio i franjevački samostan u Baji te opisati boravak bosanskih stipendista ondje i određene trendove.

* Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Hrvatska – email: rudolf.barisic@gmail.com

1 Premda danas riječ *klerik* u hrvatskom označava pripadnika svećeničkog staleža općenito, u ono je vrijeme ta atribucija pridavana ponajprije pripravnicima za taj stalež. U latinskim izvorima studenti se redovito nazivaju *clerici* pa stoga ovom prilikom taj termin treba promatrati u tom značenju.

Pregledni članak ■ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-04

2. Samostan u Baji i Bosna Srebrena

U razdoblju osmanlijske vladavine katolike u Baji posjećivali su franjevci Bosne Srebrene koja se u to doba prostirala od Budima do Jadrana. Nakon protjerivanja Osmanlija ondje je podignuta rezidencija koju su 1708. spalili kuruci. Obnova je započela 1712., a rang samostana priznat je 1721. Prilikom podjele provincije 1757. i Baja je ušla u sastav Provincije sv. Ivana Kapistranskog. Franjevci su ondje upravljali župom sve do 1781. godine (Kapocs–Kőhegyi 1991: 1–12; Barišić 2021: 454). Tijekom 18. st. postupno se uobličila i multietnička slika kraja koji su naseljavali bunjevački Hrvati, Mađari i Nijemci, uz prisutnost nešto Srba i Židova. Za franjevce su velike udarce predstavljali potezi Josipa II. Uz već spomenuto oduzimanje župe posebno valja istaknuti odluku iz 1783. kojom su ukinuta samostanska učilišta (Hoško 2002: 373).

Bajski je samostan često ugošćavao studij filozofije ili teologije i nemali je broj znamenitih franjevaca koji su ondje pohađali jedan od tih studija. Premda se zna da su neki franjevci iz Bosne tijekom 18. st. dolazili na prostor ugarsko-hrvatskog dijela Monarhije, dostupni podaci ne pružaju mogućnost za iznošenje konkretnijih zaključaka jesu li neki i koliko njih doprli i do Baje. U samostanskoj se kronici spominju neki franjevci za koje se nedvojbeno može zaključiti da su bili iz Bosne, ali ne i kojim su povodom i koliko dugo ondje uopće boravili (Kapocs–Kőhegyi 1991: 68, 81).

3. Osnivanje zaklade i prva desetljeća

Različite franjevačke provincije imale su različit pristup obrazovanju svojih klerika. Jedino što su morale postići bilo je makar formalno zadovoljenje uvjeta postavljenih u razdoblju posttridentske obnove: kandidati su morali završiti 6 godina gimnazijskog obrazovanja (4 gramatička i 2 humaniorna razreda) i daljnjih 6 godina studija (2 filozofije i 4 teologije). Primjerice, Provincija sv. Ladislava svoje je kandidate slala u isusovačke, pa čak i javne gimnazije, dok su teologiju mahom studirali na biskupskim licejima. S druge strane, Provincija sv. Ivana Kapistrana organizirala je vlastita filozofska i teološka učilišta čija se nastava održavala u sklopu samostana, a polaznici bi, ovisno o situaciji, na koncu semestra polagali javne ispite (Hoško 2002: 31–120). U samoj Bosni, koja je nakon 1699. ostala na svega tri samostana, nije bilo moguće organizirati nešto ni približno slično tom sustavu. Zbog toga su klerici odande odlazili na studij u

inozemstvo. Premda bi se očekivalo da to bude negdje u Ugarskoj, s obzirom na to da su do 1757. bili dijelom iste provincije, to se zbog više čimbenika nikada nije omasovilo. Na jednoj strani, u prvoj polovici 18. st. Habsburška Monarhija i Osmanlijsko Carstvo vode još nekoliko ratnih sukoba koji otežavaju putovanje preko granice, a Bosance izlažu i velikom riziku od optužbi za špijunažu. Na drugoj, ni odnosi između samih franjevaca nisu baš najsrdačniji. Između onih iz Bosne i onih iz Ugarske sve više rastu razmirice i povremene netrpeljivosti, tako da je u konačnici broj studenata iz Bosne na prostoru sjeverno od Save bio relativno malen. Ipak, neka se imena spominju i u kronici bajskog samostana. Problem, međutim, leži u tome što je tek u nekoliko slučajeva izrijekom navedeno da se radi o boravku radi studija. Tako je 1767. Marko *a Banjaluka*[2] polazio studij filozofije, dok se 1781. Tadija Gašić st. navodi kao student moralne teologije (Kapocs–Kőhegyi 1991: 68, 119).

Nastupom ideja prosvjetiteljstva koje su često imale anticrkveni karakter položaj bosanskih klerika u Italiji postupno se pogoršao. Mjere pojedinih vlada željele su ograničiti redovništvo, a kao strani državljani Bosanci bi se obično prvi našli na udaru, tako da je uprava provincije morala kucati na druga vrata. Unatoč tomu što ni politika Josipa II. prema redovništvu nije bila pretjerano blaža, on je ipak odgovorio molbama i 1785. osnovao zakladu za financiranje školovanja klerika iz Bosne.[3] Neuspjeh u Dubičkom ratu, promjena na prijestolju, a zatim i ratovi protiv revolucionarne Francuske utjecali su na to da proces stipendiranja bosanskih klerika zapadne u slijepu ulicu. Izvorna ideja bila je da ih se školuje u nekom od Generalnih sjemeništa, ali kako je ono u Zagrebu bilo ukinuto, a klerici su znali samo hrvatski, privremeno rješenje nađeno je u tome da ih se smjestilo u samostan zagrebačkih franjevaca i upisalo u javne gimnazije.

Ta se odluka pokazala nepraktičnom. Zagrebačkim je franjevcima ugošćavanje bilo nametnuto pa su izražavali trajno nezadovoljstvo. K tomu, na vidjelo su izašle drugačije navike i običaji koji su samo gomilali međusobne sukobe. Kraljevsko ugarsko namjesničko vijeće, koje je rukovodilo cijelim procesom, za savjet se obratilo zagrebačkom biskupu Maksimilijanu Vrhovcu. On je već 1795. izradio prijedlog koji se temeljio na tome da se u proces uključe i drugi samostani kako bi bosanski klerici mogli biti raspoređeni u manjim grupama po više mjesta, a također je predlagao da ih se oslobodi pohađanja onih predmeta

2 Analiza knjiga novaka ukazuje da bi njegovo prezime bilo Benković.

3 Izvorna nakana smjerala je školovanju dijecezanskog, a ne redovničkog svećeništva i prvu grupu stipendista nisu činili franjevački kandidati. Neuspjeh Monarhije u Dubičkom ratu planove je o uređenju Bosne prema obrascima u Monarhiji učinio nemogućim, ali je zaklada nastavila djelovati s franjevcima kao isključivim korisnicima (Barišić 2021: 50–69).

koji im neće biti od praktične vrijednosti po povratku u Bosnu. Zbog niza okolnosti ti su prijedlozi bili samo djelomično prihvaćeni, a njihova puna primjena započela je tek 15-ak godina kasnije. U međuvremenu su se u proces uključile i druge franjevačke provincije sa svojim samostanima. Uz samostan u Zagrebu, Provincija sv. Ladislava bosanske je klerike ugostila i u onima u Varaždinu i Pečuhu. Provincija sv. Ivana Kapistrana uključila je svoj samostan u Požegi, a nekoliko je klerika dospjelo i u Požun i Szombathely gdje su se nalazili samostani Provincije sv. Marije (Barišić 2017: 49–73).

Kada je broj klerika narastao, na vidjelo je izašao njihov neravnomjeran raspored i Vijeće je napokon moralo uvidjeti opravdanost Vrhovčevih prijedloga. Među njima je bio i onaj prema kojemu broj Bosanaca u jednom samostanu ne bi smio nikada prelaziti šest. To je iziskivalo uključivanje novih samostana, a tom je prilikom u većoj mjeri uključena kapistranska provincija. Uz samostan u Požegi, od 1809. vrata klericima otvorio je i onaj u Brodu, a zatim 1810. prvi stipendisti dolaze i u Baju. Odluka o uključivanju većeg broja samostana donesena je 1. svibnja 1810., ali u njoj ni jedan samostan nije izrijekom naveden (Barišić 2021: 155). Kapistranski provincijal bio je konzultiran o tome i u dva je navrata ukazao na moguće poteškoće. U međusobnim konzultacijama između Namjesničkog vijeća i kapistranske provincije 2. listopada 1810. donesena je odluka o rasporedu bosanskih klerika pri čemu je sedmorici određen boravak u Baji.[4] Svima je bilo određeno polaženje studija filozofije, ali ne postoje detalji o tome kako je protekao njihov boravak pa čak ni kada su točno napustili Baju. Prilikom idućeg spominjanja u izvorima svima je navedena adresa negdje drugdje u Ugarskoj.

Nažalost, upravo je u ovom razdoblju (1810.–1813.) prilično šturo bila vođena kronika bajskog samostana (Kapocs–Kőhegyi 1991: 264–269). Iz tog se razloga ne može nedvojbeno potvrditi boravak nekih klerika koji je vjerojatan.[5] Ipak, u idućim će godinama Baja postati uobičajenim odredištem bosanskih stipendista koji onamo dolaze u redovitim razmacima: 1812. došla su dvojica,[6] 1813. petorica,[7] 1814. trojica,[8] a isti je broj upisao studij i 1816.,[9] odnosno 1818.[10]

4 To su bili Andrija Alaupović, Augustin Begčević, Jakov Demirović, Pavao Kolanović, Marijan Kozić, Anđeo Malbašić i Lovro Tucić.

5 Vjerojatno su 1811. ili 1812. onamo došli Vinko Alaupović, Jakov Grgić, Bartol Martinović, Mijo Samardžić i Josip Šimić.

6 Franjo Aždajić i Mato Radošević.

7 Mato Bočanić, Ivan Glavadanović, Nikola Glavočević, Stjepan Marijanović i Ilija Starčević.

8 Nikola Kordić, Andrija Kujundžić i Anto Knezović.

9 Mato Antunović, Petar Vukadin i Mijo Zubić.

10 Marko Jeličić, Marijan Šunjić i Ilija Ilić.

Godinu dana kasnije u Baju su stigla petorica,[11] a zatim 1822. dvojica klerika.[12] U idućem razdoblju fluktuacija je bila nešto slabija. Tako je 1825. stigao jedan novi student, s kojim se u Baju vratio bivši polaznik.[13] Četiri godine kasnije u Baju su stigla nova trojica bosanskih polaznika,[14] od kojih su se dvojica vratili 1832.[15] Tridesete su posljednje godine dolazaka: 1834. studij je upisao jedan,[16] a na koncu je 1836. također ostao samo jedan polaznik.[17] Godinu kasnije na studij su došla trojica,[18] a 1838. ubilježen je upis posljednjeg bosanskog klerika u Baju.[19]

Kad se, dakle, ove brojke sumiraju, ukupno je ubilježen boravak 40-orice klerika iz Bosne, a može se opravdano pretpostaviti, ali još uvijek ne i potvrditi, da je ondje studij pohađalo njih još 5, što bi ukupan broj podiglo na 45. Specifičan je slučaj zabilježen 1836. kada su ujesen u Baju stigla trojica klerika. Oni su netom po dolasku izrazili nezadovoljstvo uvjetima smještaja i inzistirali na premještaju, koji su dvojica i dobila te su već u listopadu bili upućeni u Veszprém.[20] Bajski je samostan često ugošćavao bilo filozofsko bilo teološko učilište, a ondje se nalazila i gimnazija kojom su također upravljali franjevci. To se odražava i na studijskim razinama koje su bosanski stipendisti pohađali.

Grupe upisane u razdoblju 1810.–1816., dakle, ukupno 20 polaznika (25 pridodaju li im se i oni čiji boravak nije siguran), pohađale su studij filozofije. Njihov je boravak uglavnom trajao godinu dana, a često im je bilo omogućeno da tijekom tog razdoblja završe obje godine. To je sigurno bilo postizano time što ih se oslobađalo pohađanja predmeta za koje je bilo procijenjeno da im neće biti potrebni u pastoralnom radu u Bosni. U nekoliko je slučajeva ubilježeno da su pohađali samo jednu, obično prvu godinu studija, što bi moglo sugerirati manje uspješne polaznike. Mato Antunović, upisan 1816. bio je i prvi bosanski klerik koji je nakon završenog studija filozofije u Baji upisao i studij teologije. Bosanci su u Baji pohađali isključivo neku od prve dvije godine teološkog studija, a uku-

11 Grgo Nikolić, Augustin Nikolić, Pavao Marešević, Mijo Rozić st. i Tadija Gašić ml.

12 Mijo Stjepanović i Petar Čičković.

13 Novim je polaznikom bio Bono Marinović dok je Stjepanović nakon što je po godinu proveo u Szombathelyu i Našicama ponovno došao u Baju.

14 Lovro Ćorković, Franjo Franjković i Martin Nikolić.

15 Ćorković i Franjković, nakon što su dvije godine (1830.–1832.) proveli u Dunaföldváru.

16 Grgo Dragićević.

17 Pavao Vujičić. O specifičnoj situaciji ove godine bit će govora niže u tekstu.

18 Anto Vladić, Mijo Barišić i Stjepan Tometinović ml.

19 Stjepan Marković ml.

20 Dvojica premještenih studenata bili su Lovro Mlinarević i Augustin Dembić koji nisu ubrojeni u gornju analizu s obzirom na to da u Baji nisu pohađali nikakvu nastavu.

pno je bilo riječi o 15 slučajeva, s tim da ih je nekoliko u Baji pohađalo i druge razine: uz već spomenutog Antunovića koji je pohađao filozofiju, bila su i trojica gimnazijalaca – Mijo Stjepanović, Lovro Ćorković i Franjo Franjković koji su svi u Baji odslušali drugu godinu humaniorâ. Neki od humaniornih razreda pohađala su još trojica klerika, a trojac upisan 1837. predstavljao je posljednje polaznike studija filozofije.

Stave li se ove brojke u širi kontekst samostana Provincije sv. Ivana Kapistrana, uočit će se da je samo požeški samostan ugostio više klerika od bajskog. U Požegi je ukupno 67 klerika pohađalo mahom gimnazijsku razinu uz tek nekolicinu slušača filozofije. Za Bajom zaostaju samostani u Vukovaru (27 polaznika) i Brodu (24), a vrijedi još istaknuti one u Dunaföldváru (17), Iloku (14) i Mohaču (12) (Barišić 2021: 451–456). Požega je pred Bajom uživala očigledne prednosti. Geografski je bila bliže Bosni, a kako su Bosanci morali pohađati gimnazijsko gradivo, bilo je jednostavnije držati ih u okruženju gdje su dominirali govornici njihova jezika. Ipak, slične su okolnosti vladale i u Brodu i u Vukovaru, pa je Baja ipak ugostila veći broj. Uzroke tomu valja potražiti na više mjesta. Prvi predstavlja unutarnji razvoj kapistranske provincije koja je, kako je već istaknuto, često u Baju smještala filozofsko učilište. Budući da su klerici, i bosanski i kapistranski, nastavu ondje pohađali u sklopu samoga samostana, to je omogućavalo lakši nadzor nad njima, a u slučaju Bosanaca i olakšavalo dispenziranje od nepotrebnih predmeta. Slična je situacija bila i s teološkim studijem. Vidljivo je kako se mijenja studijska razina koju klerici polaze u skladu s time kako je kapistranska provincija razmještala spomenuta učilišta: polaznici filozofije 1830-ih mahom idu u Dunaföldvár i(li) Ilok.

U tom smislu nešto niži broj polaznika gimnazije ne iznenađuje. Iako je i u Baji 19. st. hrvatski jezik bio prilično raširen, pa u tom pogledu ne bi bilo problema s uklapanjem bosanskih studenata, Namjesničko je vijeće uključivanje Provincije Presvetog Spasitelja iskoristilo da velik broj polaznika gimnazije uputi u nedaleku Suboticu gdje su franjevci također upravljali velikom gimnazijom.

Jedan nezanemariv aspekt boravka bosanskih klerika u Ugarskoj predstavljali su njihovi odnosi s domaćinima, a koji su u brojnim slučajevima bili daleko od srdačnih. Razlike u mentalitetima, ali i dobi često su dovodile do trzavica i disciplinskih poteškoća i nemali je broj bosanskih stipendista bio ukoren, premješten, pa čak i izbačen sa školovanja. Najčešći disciplinski prekršaji bili su neposlušnost i prekomjerno uživanje alkohola, ali zabilježeni su i slučajevi fizičkih obračuna ili kockanja, pa čak i krivotvorenja i krađa. Takvi su slučajevi rješavani na više razina. Prvu instancu predstavljali su lokalni biskupi kojima je Namjesničko vijeće povjerilo nadzor nad klericima. Oni su redovito nastojali

dovesti do pomirenja između dviju strana, a kada u tome ne bi uspjeli, ili bi prekršaji bili teže prirode, onda bi se u rješavanje uključivalo i samo Vijeće (Barišić 2021: 121–136.). Sudeći prema izvorima, kao i na osnovi analiza školskog puta svih klerika, bajski je samostan bio pošteđen takvih situacija. Spomenuto odbijanje trojice klerika da ostanu u Baji i susljedan odlazak dvojice u Veszprém predstavljaju najveći primjer neslaganja, svakako zanemariv u usporedbi sa scenama u nekim drugim samostanima.

Kako je vidljivo, klerici koji su dolazili u Baju većinom su imali određeno iskustvo života u Ugarskoj pa su do tada već mogli poznavati granice dopuštenog. K tomu, njihov boravak ondje je rijetko kad prelazio godinu ili dvije, što je onemogućavalo stvaranje nekakvih klika kakve su vidljive u onim samostanima koji su češće bili pogođeni disciplinskim nedaćama. Postoje i sačuvani izvori koji donekle otkrivaju kako su sami Bosanci doživljavali boravak u Baji. Tako je Franjo Franjković tijekom svog boravka ondje izmijenio nekoliko pisama s Bonom Perišićem, također bosanskim studentom koji je boravio u Pečuhu (Barišić 2023: 182–183, 197–199, 228–230, 233–234, 242–243, 252, 274–275, 284, 305–306). Perišić i Franjković bili su rođeni Fojničani i bliski prijatelji. Njihovo dopisivanje uglavnom se ticalo dijeljenja informacija o zajedničkim znancima ili o općenitim prilikama na studiju svakoga od njih. Ipak, iz nje se može ponešto nazrijeti o odnosu Bosanaca prema sredini u kojoj su živjeli. Tako je Franjković, nakon što je iz Baje bio premješten u Veszprém, u više navrata pozdravljao Placida Krumpeka i Franju Barakovića koji su iz Baje došli na studij u Pečuh. Krumpek je i sam bio franjevac kapistranske provincije, dok je Barković bio kandidat za svjetovno svećenstvo kaločke nadbiskupije (Barišić 2023: 128 bilj. 426 i 427). Franjkovićeva pisma otkrivaju da je s više osoba izgradio bliske odnose, što posebno dobiva na značenju zna li se da je relativno često mijenjao mjesto studija.

Iz međusobnih pisama bosanskih franjevaca, službenih molbi, kao i naknadnih sjećanja vidljivo je da su neke destinacije preferirali u odnosu na ostale. Primjerice, stariji franjevci u Bosni trsili su se da njihovi mladi štićenici dobiju smještaj u Pečuhu, osobito u vrijeme kada je ondje biskup bio Ignác Szepesy kojeg je pratio glas da je izrazito naklonjen Bosancima. Sami su klerici iz nekog razloga preferirali Veszprém i relativno je velik broj molbi upućen s ciljem dobivanja premještaja onamo.[21] Bosanski su klerici najbolje odnose izgleda gajili s pripadnicima Provincije Presvetog Spasitelja i o njima su se naknadno

[21] Samostan u Veszprému pripadao je Provinciji sv. Marije i ondje je boravilo ukupno 20 bosanskih klerika (Barišić 2021: 459).

izražavali najpozitivnijim riječima. Baja se po tom pitanju izgleda nalazila u zlatnoj sredini. Izostanak disciplinskih poteškoća sugerira u najmanju ruku korektne odnose, baš kao što nepostojanje molbi s ciljem dobivanja smještaja u Baju znači da u međusobnoj kleričkoj korespondenciji tamošnji samostan nije kotirao previsoko. Dapače, kada je onamo raspoređen Marijan Šunjić, u kojeg je bosanska provincija polagala velike nade, apostolski vikar Augustin Miletić osmjelio se pisati Namjesničkom vijeću i požaliti na takav izbor, držeći da Šunjić zaslužuje smještaj u neko „jače" središte. Vijeće je Miletiću dalo za pravo, a svoj je odabir opravdalo time da Šunjić kao natprosječno uspješan student može poslužiti kao primjer ne samo bosanskim nego i kapistranskim klericima. Nakon godinu dana u Baji Šunjiću je dodijeljen premještaj u izgleda ugledniji Székesfehérvár (Barišić 2021: 368).

Među brojnim smrtnim slučajevima bosanskih stipendista jedan je zabilježen i u Baji. Ondje je, vjerojatno od tuberkuloze, 1. travnja 1834. umro Lovro Ćorković. Taj slučaj zavređuje nešto više pozornosti zbog okolnosti. Ćorković je, naime, već početkom akademske godine počeo pokazivati simptome velike slabosti i nemoći. Kada se pokazalo da je riječ o tuberkulozi, samostanska zajednica ipak ga je odlučila zadržati u samostanu. U ono vrijeme mnogi su bosanski klerici s istom dijagnozom doživjeli potpuno drugačiji tretman. Gvardijani bi ih jednostavno uputili da se zapute kući. Uzimajući u obzir njihovo slabo stanje, slabu prometnu povezanost i dugotrajnost putovanja, to bi samo ubrzavalo njihovu smrt. Ma koliko izgledao okrutan, takav je postupak zapravo bio prilično uobičajen u ono vrijeme jer se tuberkuloza u uvjetima zajedničkog stanovanja mogla brzo raširiti. Uostalom, oboljeli bi Bosanci i nakon što bi stigli u svoje matične samostane u Bosnu morali poduzeti putovanje do svojih roditeljskih kuća jer ih, radi predostrožnosti, ni njihova subraća nisu primala natrag u samostane (Barišić 2021: 241–245). Postupak prema Ćorkoviću, premda nije bio jedini takav slučaj, svakako svijetli kao pozitivan primjer.

Posljednji bosanski stipendist napustio je Baju 1839. i nakon toga onamo više nisu dolazili novi studenti iz Bosne. Dva su razloga tomu. Prvi je nedvojbeno u velikom požaru 1840. u kojemu je teško stradao cijeli grad, pa tako i samostan. Drugi je u zastoju cjelokupnog procesa stipendiranja bosanskih klerika proizišlom kao posljedica unutarnjih trzavica u samoj Bosni, a što je utjecalo da najprije Rim 1841., a zatim i Beč 1843. donesu odluke kojima se zabranjuje dolazak novih stipendista iz Bosne. Kada te zabrane 10-ak godina kasnije budu povučene, bosanski klerici postat će okupljeni na jednoj adresi, najprije u Đakovu, a zatim u Pečuhu i napokon Ostrogonu (Barišić 2021: 272–278).

4. Zaključak

Franjevački samostan u Baji predstavljao je jedan od ukupno 39 samostana u Ugarskoj koji su u razdoblju 1785.–1849. ugošćavali stipendiste iz Bosne Srebrene. U sklopu Provincije sv. Ivana Kapistranskog zauzimao je drugo mjesto po ukupnom broju klerika koji su ondje boravili. Prvi stipendisti zaklade Josipa II. u Baju su stigli 1810. i otada pa sve do 1839. gotovo su stalno ondje bili prisutni. U ovom trenutku može se potvrditi boravak njih 40, a vjerojatno je da ih je bilo još pet. Većina ih je pohađala studij filozofije, a solidno su bili zastupljeni i polaznici teologije, dok je tek nekolicina završila humanioru. U većini slučajeva boravak je trajao godinu do dvije. Za razliku od nekih drugih samostana koji su ugostili veći broj bosanskih klerika, u Baji nije dolazilo do disciplinskih prekršaja, a zabilježen je samo jedan smrtni slučaj. Do sada istraženi izvori ne dopuštaju rekonstrukciju svakodnevice stipendistâ, kao ni podrobnu analizu pojedinačnog akademskog uspjeha.

5. Literatura

Barišić, Rudolf 2023. *Od Pečuha do Fojnice – Korespondencija fra Bone Perišića.* Zagreb – Fojnica: Hrvatski institut za povijest – Franjevački samostan Duha Svetoga.

Barišić, Rudolf 2021. *Bosanski* Ugri – *Institucionalna povijest franjevačkog školovanja 1785. – 1849.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

Barišić, Rudolf 2017. Intervencije Maksimilijana Vrhovca u proces stipendiranja klerika Bosne Srebrene. *Croatica Christiana Periodica.* 41 (80): 49–73.

Džaja, Srećko Matko 1971. *Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće: doba fra Grge Ilijića Varešanina (1783–1813).* Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Hoško, Franjo Emanuel 2002. *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj.* Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Kapocs Nándor – Kőhegyi Mihály 1991. *Historia Domus Bajensis – Chronik des Franziskanerkonvents in Baja.* Baja: Türr István Múzeum.

Sažetak

Franjevački samostan u Baji između 1810. i 1839. pružio je smještaj i obrazovanje za barem 40 pripadnika Bosne Srebrene koji su ondje mahom pohađali studij filozofije ili teologije, uz nekoliko gimnazijalaca. Na taj je način ovaj samostan imao jednu od glavnih uloga u okviru Provincije sv. Ivana Kapistranskog u procesu koji je započeo Josip II. 1785. Uključivanje samostana u Baji bilo je vezano uz reformu procesa stipendiranja na temelju prijedloga koje je iznio zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac. U radu su prikazane okolnosti u kojima je do toga došlo i pobrojani svi bosanski stipendisti koji su boravili u Baji.

Ključne riječi: *samostan u Baji, zaklada Josipa II., Bosna Srebrena, povijest obrazovanja*

Abstract

In the period between 1810 and 1839, the Franciscan Monastery in Baja hosted at least 40 members of the Franciscan Province of Bosna Srebrena. The reason for their stay was to pursue a part of their education. Among the monasteries of the Franciscan Province of St. John of Capistrano, Baja held second place in terms of the number of Bosnian students it accommodated. The majority of these Bosnians completed one or two years of philosophical and theological studies. The involvement of the Baja monastery began in 1810 as part of a reform of the process that had started in 1785. The most significant proponent of this reform was Maksimilijan Vrhovac, the Bishop of Zagreb. This paper presents the circumstances that led to the inclusion of the monastery in Baja, as well as the names and numbers of the Bosnian students who stayed there.

Keywords: *monastery in Baja, the fund of Joseph II., Bosna Srebrena, history of education*

Bene Sándor*

Elmélkedés a lehetetlenről

Az „összeesküvés" politikai programirata 1665-ből[1]

Reflections on the Impossible

The political program of the "conspiracy" from 1665

Írásom egy ismert forrást kíván bemutatni, ezúttal új szempontból, a horvát és a magyar recepció párhuzamosságait kiemelve.[2] A címben e forrás címére utalok: *Oktatás jó elmélkedésre Magyarországnak romlott állapotja segedelméről.* A szintén korabeli, hosszabb címváltozat magukat az „elmélkedőket", vagyis a tanácskozókat is megnevezi: Wesselényi Ferenc nádort, Lippay György esztergomi érseket, Nádasdy Ferenc országbírót és Zrínyi Péter horvát bánt. Gondom inkább az alcím megfogalmazásával volt, ahonnan nem véletlenül hagytam el a történeti eseménysor pontos megnevezését – méghozzá azért, mert szerintem a

* ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Irodalomtudományi Kutatóintézet – email: bene.sandor@htk.elte.hu

1 A jelen írás rövidített, ám frissített, új eredményeket beépítő verziója egy horvát nyelven megjelent, átfogóbb tanulmánynak: Bene 2023. A horvát recepcióra eső kiemelt figyelem már csak azért is indokolt, mert azt a párbeszédet viszi tovább, aminek már az alapváltozat is része volt, és amelyet valójában évtizedek óta folytatunk Sokcsevits Dénes barátommal a horvát és a magyar kultúra párhuzamairól és érintkezési pontjairól. Szeretettel köszöntöm most ezzel az írással a 65. születésnapján.

2 A szövegkiadás bevezető tanulmányában társszerzőmmel röviden ismertettük az irat tartalmát, az alább tárgyalt kérdésekre azonban nem tértünk ki: Bene–Szabó 2000. Az újabb szakirodalom és a historiográfiai távlat is indokolja, hogy most visszatérjek a kérdésre. Mindkét vonatkozásban köszönettel tartozom Tusor Péternek a tőle kapott segítségért, a gondolatébresztő beszélgetésekért. A horvát recepció tágabb politikai és historiográfiai kontextusáról lásd: Šokčević 2023.

■ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-05

két ma is használatos, hagyományos terminus egyike sem megfelelő. A magyar kutatás a magyar szereplőt (Wesselényi nádort), a horvát a két kivégzett horvát főurat (Zrínyi Pétert és Frangepán Ferencet) helyezi előtérbe, a vonatkozó nemzeti szenvedéstörténeti elbeszélésekbe illesztve a történteket, miközben a szervezkedés Bécs számára éppen azért jelentett veszélyt, mert e két földrajzilag is távoli rendi kör szövetségére épült. Az „összeesküvés" szó használata pedig egyértelműen az ellenség nyelvét, a szervezkedést felszámoló államigazgatás jogi terminológiáját idézi, ezért egyre kevésbé tűnik alkalmasnak a történtek saját szempontú, a szereplők saját szempontjaira kíváncsi leírására. Az újabb horvát szakirodalomban valóban egyre ritkábban bukkan fel a 'zavjera' vagy 'urota' kifejezés – helyette 'proces', 'otpor', 'postupak', 'pokret' terminusokkal találkozunk. Mindez számomra azt jelzi, hogy kérdésessé vált a *teljes* folyamat *egységes* elnevezése (és értékelése). Úgy látom, hogy a magyarországi történetírásban párhuzamos jelenség figyelhető meg, éppen a legutóbbi években. Szemben a régebbi szakirodalomnak az 1664 és 1671, a vasvári béke és a mágnások kivégzése közötti folyamatosságot hangsúlyozó elbeszéléseivel,[3] sorra jelennek meg olyan tanulmányok, amelyek egyre élesebben elválasztják egymástól az 1664–66-os és az 1667–70-es időszakokat. Főként Tusor Péter új eredményeit és publikációit említhetem,[4] amelyek következtetése, hogy a rendi „mozgalom" valójában csak 1666 végétől vagy inkább 1667 elejétől lépett be a szó jogi értelmében vett „összeesküvés" fázisába, azaz a résztvevők ekkortól sodródtak a felségárulás törvénytelen terepére. A megelőző két évben – 1665-ben és 1666-ban – egy egészen más típusú szervezkedés zajlott, amelynek során a magyar és a horvát rendi társadalom minden érdekképviseletre alkalmas csoportja és rétege (beleértve nemcsak a protestáns, hanem ezúttal a katolikus egyházi elitet is) intenzív közös gondolkodásba kezdett, egymással összehangolva keresték a választ az új politikai helyzet és a megváltozott bécsi politika kihívásaira.

Kár volna ezeket a törekvéseket csupán a kudarcos végkifejlet felől értelmezni. Ugyanis bármely tragikus, mégiscsak igen termékeny, komoly fordulatot hozó időszak ez a magyarországi politikai gondolkodás történetében. A belpolitikai krízis során, az alternatívák kidolgozásának kényszerében, megszületik és elkezd formálódni a politika saját diskurzusa, amely immár nem a korábban szokásos teológiai keretben, felekezeti argumentációval hivatkozik az autonó-

3 A klasszikus példa (Pauler Gyula később említendő monográfiája mellett) Benczédi László kiváló összefoglalása: Benczédi 1974; valamint az összeesküvést tárgyaló fejezet, ugyancsak tőle, in: R. Várkonyi 1985: 1155–1181.

4 Tusor 2015; Tusor 2021; Tusor 2021a; Tusor 2022.

miák rendszerére, hanem *expressis verbis* is politikai érvekkel, amelyek képesek egyesíteni egymástól nagyon távol álló felekezeti és regionális érdekeket. A konspirációnak ekkor (még) nem a titkos szövetséglevelek megfogalmazása és cseréje a lényege, hanem egy virtuális fórum létrejötte, ahol ez az új politikai diskurzus egy olyan modern nyelvet próbál megteremteni, amely alternatívája lehet az abszolutizmus felülről modernizáló nyelvének. Erről a virtuális fórumról[5] többnyire csak közvetett forrásból (mint a külföldi követek jelentéseiből) volt eddig tudomásunk. Az *Elmélkedés* viszont ritka kivétel: ebben a résztvevők maguk szólalnak meg. Méghozzá egy olyan időszakból, amikor még nem tettek végzetesen kompromittáló lépéseket.

A forrás a magyar tudományos közvélemény előtt régen ismert, különleges jelentőséget azonban csak két esetben nyert: első publikálása idején 1868-ban,[6] amikor rövid ideig komoly figyelem irányult rá, valamint az 1970-es évek végétől bő két évtizeden át, amikor egyre erősebb hivatkozási alapja volt a nagy hatású (és Horvátországban is jól ismert) történész, R. Várkonyi Ágnes érvelésének.[7] Az *Oktatás jó elmélkedésre Magyarországnak romlott állapotja segedelméről* több kéziratos másolatban is fennmaradt, de nem került be az 1870-es és ’80-as évek nagy horvát dokumentumkiadásaiba, Franjo Rački és Baltazar Bogišić köteteibe. Magyar oldalról pedig a Wesselényi-mozgalom monográfusa, Pauler Gyula noha ismertette tartalmát, láthatóan nem tartotta döntő jelentőségű, az események alakulását befolyásoló iratnak. Pontosabban: első ide vonatkozó írásában még igen, amikor Zrínyi Miklós szerzőségét feltételezte,[8] a néhány évvel később megjelent *opus magnum*ban (*Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése*, 1876) azonban ettől már elállt. Pauler hatalmas munkája külön tanulmányt érdemelne, minden erénye mellett azonban meg kell jegyezni, hogy a monográfia nagyon erős kiegyezéspárti értelmezői prekoncepcióra épült. Az előszóból idézek:

> Történetünk ezen epizódja majdnem teljesen befejezett egészet képez. […] Alig találjuk kisebb keretben oly élesen kifejezve, oly praegnans helyzetekben szembe állítva az ausztriai és a magyar szellemet, mint e

5 Konkrétan informális nemesi gyűlésekről volt szó, általában valamely formális alkalomhoz kapcsolódtak, mint például a nádori törvénykezési ülésszak; ld. Tusor 2022: 46–48.

6 Folytatásokban jelent meg *A Hon* című politikai lapban: 1868: 203, 205–207, 209–213 (szeptember 4–10. és szeptember 12–17. között).

7 R. Várkonyi 1985: 1148–1151; R. Várkonyi 1972; R. Várkonyi 1995: 133–144; R. Várkonyi 2000; R. Várkonyi 2000a.

8 Pauler 1868.

> hét esztendő alatt, úgy, hogy ha valaki csak ez összeesküvés történetét tudja és semmi mást, jóformán érti és el tudja képzelni az egész küzdelmet Ausztria és Magyarország közt 1527-től az 1867-iki kiegyezésig. (Pauler 1876 1: III–IV)

Az „összeesküvés" ebben az elbeszélésben egy sajátos történelmi metonímia: *pars pro toto*, rész az egészben, ami azonban szimbolizálja az „egészet" is. Az „egésznek", a több évszázados küzdelemnek a rendek és az uralkodóház között, a végül megszülető kompromisszum, a kiegyezés adott értelmet. Pauler azt sugallja: nem lett volna jó, ha Magyarországot „cseh lábra állíthatják" a bécsi reformerek, de az sem, ha a lengyel *respublica* „szabadságát" (vagyis az irányíthatatlan, állandósult politikai káoszt) harcolják ki maguknak Rákóczi Ferenc felkelői.[9] A kiegyezésnek ettől a magyar-Habsburg viszonyra koncentráló apologetikájától távol állt az *Elmélkedés* tág politikai horizontja.[10] Mivel Pauler Gyula a peranyagban Nádasdy iratai között talált rá a szöveg egy német nyelvű

9 A szerző koncepciózus, sőt, ideologikus szemlélete jól követhető azokban az írásaiban, amelyekkel a magyar Történelmi Társulat folyóiratában, a tekintélyes *Századok*ban kommentálja a horvát dokumentumkiadások hátterét és mozgatórugóit. Rački dokumentumkiadását még csak azért kritizálja, mert abban *„egyetlenegy magyar okmány sincs közölve [itt következik a fontos iratok, pl. az 1666-os szövetséglevél, vagy Zrínyi Péter Rákóczy Ferenchez írott magyar nyelvű leveleinek felsorolása – B. S.] A gondolat nem esik távol, hogy itt készakarva tett kihagyásokkal van dolgunk; és a buzgó szlávszellemű gyűjtő, ki oly nagyon szeretne Zrínyiből horvát herost faragni […] jobbnak látta elnyomni az adatokat, melyek mutatnák, hogy Zrínyije mégiscsak magyar is volt".* Pauler 1873: 638–639. (Korábban már hozott példát Zrínyi „magyarizmusokkal" teli latin nyelvére, magyar közmondás-idézeteire.) A Theiner-féle kiadás bírálatában már általánosabb szempontot is felvet: *„A horvátok újabb időben a körülmények hatalma és mondjuk ki – túlengedékenységünk [!] folytán oly függetlenséget vívtak ki Magyarországtól, minőre régen vágytak, de minővel – az ausztriai korszak egy-két rövid időszakát kivéve, még eddig soha nem bírtak. Aspiratióik azonban nem elégszenek meg a jelennel. Függetlenséget keresnek ők a múltban is, és hogy azt kimutathassák: csodálatos módra össze-vissza kavarják Dalmatia, Horvátország és Tótország és a volt magyar Dráván túli részek történeteit. […] Ha a történelemben keresztül akarnák vinni a separatiót, mint sikerült keresztül vinniök a politicában, le kellene mondaniuk egyáltalában történelmünkről [ti. a magyar történelemről – B. S.], s akkor a jelen gyűjtemény se jelenhetett volna meg, talán néhány csekély érdekű, nem is Horvátországra vonatkozó raguzai adatnak kivételével."* Pauler 1876a: 570–571. Jó példa ez arra, miként szivárog át a történészek közötti vita terepére a kiegyezés utáni évek politikai elégedetlensége: a horvátok úgy érezték, túl keveset kaptak, a magyarok pedig, hogy túl sokat adtak az 1868-as kiegyezés során.

10 Pauler 1876 1: 188–192. A mű korrekt tartalmi ismertetését kivonatolja nagyon röviden (egy bekezdésben): Šišić 2008: 54.

fordítására, ezért úgy vélte, az országbíró a szerzője, de Nádasdyra jellemzőbbnek látta az *Oratió az ország négy rendjéhez* című röpiratot, ezért ezt tárgyalta bővebben – mindkettőt az 1668-as év történeténél.[11]

R. Várkonyi professzor asszony viszont a magyar politikai kultúra döntően új fejezeteként jellemezte az *Elmélkedés*t, amely a vallási tolerancia gondolata mellett megnyitja a közép-európai népek (horvátok, morvák, csehek, szerbek, románok) szövetségének horizontját, ilyen módon a kereskedelmi, gazdasági és politikai integrációs elképzeléseket Bécs vezetése nélkül és a politikai autonómiák új rendszerében képzeli el. Az 1970-es és '80-as években több mint időszerű volt a szovjet szövetségi rendszeren belüli autonómiák tágítása, és a szomszédos népekkel való együttműködés, ennek előképeként is szolgálhatott az *Elmélkedés*. A történész ki ugyan nem mondta, hogy Zrínyi Miklós lett volna a programirat szerzője, de erősen sugallja, hogy az ő politikai nézetei jelentek meg benne. Szerinte az *Elmélkedés* ebben az interpretációban talán Zrínyi utolsó heteinek, hónapjainak gondolatait, politikai tervcsíráit őrzi.[12] (Várkonyi Ágnes találó kifejezéssel, a kora újkori magyar történelem „fekete dobozának" nevezte a vasvári békekötéstől Zrínyi Miklós haláláig eltelt hozzávetőleg száz napot.)

Az új értelmezés koordinátái azonban nem voltak túl szilárdak, egyéb adatok nem erősítették meg, hogy az *Elmélkedés*ben valóban Zrínyi Miklós politikai öröksége fogalmazódott volna meg. Újabb publikálása[13] után el is halkult a vita körülötte. Talán azért, mert ott, ahol Várkonyi Ágnes értelmezése csupán a „pro" érveket idézte (például a szomszéd népekkel való szövetkezés előnyeiről), maga az irat világosan és nagyon meggyőzően felsorolja a „kontra" érveket is, például a szomszédokat magyar részről ért politikai sérelmek orvosolhatatlanságát. Az érvek végül szinte kioltják egymást, s az *Elmélkedés* logikája arra a következtetésre indítja az olvasót: majdhogynem lehetetlen a „romlott állapotból" való szabadulás. Horvát szakmai körökben az *Elmélkedés* – holott első publikációja nyilvánvalóan a horvát-magyar kiegyezésre volt időzítve – szintén nem keltett figyelmet; legalábbis eddig így tudtuk. A következőkben az irat tartalmi ismertetése mellett azt is szeretném megmutatni, hogy a magyar *Elmélkedés* – legalább egy rövidebb,

11 Pauler 1876 1: 183–188. Paulernek tűnt fel, hogy a bécsi per jogászai, noha ismerték az iratot, de az országbírót csak az *Oratio* kapcsán fogták vallatóra. Ez a körülmény az *Elmélkedés*t illetően éppen az ő szerzősége ellen szólna: Nagy 2003: 138. – Pauler jelzetet nem ad; az írás mai jelzete: Bécs, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten Specialia Fasc. 312. Konv A. Nadasdysche Aufsätze fol. 109–161; címe: *Hailsambe iratErinnerung, wie dem untergebende Stand des Königreichs Ungarn zu helffen were.*

12 A fentiekről a legfontosabb írása: R. Várkonyi 2000a.

13 Bene–Szabó 2000.

Horvátországra vonatkozó részletét tekintve – mégis nagyon ismertté vált Horvátországban, sőt, a szélesebb horvát közvéleményt is jelentősen befolyásolta.

Az irat terjedelme 80 ezer karakter, azaz körülbelül két szerzői ív. Hosszabb, több információt tartalmazó címe a Rákóczi-szabadságharc idején született, amikor 1705-ben Ráday Pál, a fejedelem kultúrpolitikájának irányítója, egyéb, fontosnak ítélt korábbi szövegekkel (mint például Zrínyi Miklós *Az török áfium ellen való orvosság* című röpiratával) együtt ezt is ki akarta adni. Nem tudjuk, a szándék megvalósult-e, mert nyomtatott példány nem maradt fenn a kiadásból, de a nyomtatás alapjául szolgáló kézirat igen, méghozzá a Ráday-levéltárban, amelynek hosszú címváltozata több ponton utal a keletkezés idejére.[14] A családi emlékezet ugyanabba az irányba mutat, mint az irat tartalma: az *Elmélkedés* az 1665-ös év terméke, ugyanis a megemlített három „tanácskozó" csak ekkor volt utoljára együtt életben, ez lehet a *terminus ante quem*. (Wesselényi nádor csak 1667 márciusában, Lippay érsek viszont már 1666 januárjában meghalt). A *terminus post quem*et illetően: Zrínyi Péter 1665 januárjában kapja meg horvát báni kinevezését, ezért ennél korábban tehát az *Elmélkedés* sem keletkezhetett. Hatása azonban világosan érezhető benne. A szöveg szerkezetileg Zrínyi Miklós röpiratával, *A török áfium ellen való orvosság*gal mutatja a legközelebbi rokonságot. A szerző a retorikus bevezetőben a vasvári béke után kialakult sanyarú helyzetet, és kialakulásának okait ismerteti, majd rátér a megoldási lehetőségek taglalására. Sorra veszi a közelebbi és távolabbi nemzetekkel kötendő esetleges szövetkezés esélyeit, alapos elemzés keretében fölsorolja a szóba jöhető pro és kontra érveket, végül az összefogásra biztat, hiszen a nemzet csak maga magát segítheti eredményesen, s csak ilyen hozzáállás után számíthat külső segítségre.

Az irat a belső egyenetlenséget ítéli el a legkeményebb szavakkal, s egyúttal leleplezi az ezeket különféle „practikákkal" szító bécsi udvar mesterkedéseit. A német nem engedi harcolni a magyart, de maga sem védi az ország határait. A seregek vezetését idegenekre bízza, a tisztségeket idegeneknek osztogatja,

14 *Az igaz magyar hazafiságú néhai jóemlékezetű méltóságos Wesselényi Ferenc, magyarországi palatinus, s hasonló szívű s hazáját igazán szerető néhai esztergomi érsek Lippai György s különnévű, néha méltóságos gr. Nádasdy Ferenc judex curiae és néhai gróf Zrínyi Péter horvátországi bán egyenlő értelemmel Hazájok nyomorult sorság busakodó szívből lött, és azok kedvéért, kikben valamely az igaz magyarságnak lengedez, írásban feltött Elmélkedési, melyet méltóságos fejedelem felső vadászi Rákoczy Ferencz örök emlékezetül nyomtattatott ki Lőcsén 1705-ben.* – A kiadvány alapját képező kézirat ma: MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 10.365. A ma ismert további kéziratok: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol. Hung. 1118, 22r-55v; Budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Kaprinay-gyűjtemény A, XXXIII.

sőt, „*nem utolsó mestersége vagyon abban is*", hogy igyekszik külföldön rossz hírünket kelteni. A megoldási javaslatok a következők:

> Három utat találok magunk segítségére. Első: az ország gyűlésében megegyezett értelemmel való erős végezések által. Második: fegyver által való kényszeríttéssel. Harmadik: más idegen nemzetekkel valo szövetséggel (Bene–Szabó 2003: 453).

Az irat mindhárom lehetőséget gondosan mérlegelve körüljárja. Az elsőt nemcsak azért veti el, mert a bécsi vezetés úgyis manipulálná – főként a vallási ellentétekre építve – a vitát, a határozatokat pedig elszabotálná, hanem azért is, mert a „szomszédok" képviselői (s itt csakis a horvátokra gondolhat a szerző) „*abból csak gyűlölködésre vennének alkalmat*". A második lehetőséget hosszan tárgyalja, de szintén elveti, reménytelennek ítélvén a fegyelmezetlen nemesi haderőre támaszkodva felkelést szervezni. A harmadik út, az „idegen nemzetekkel" való együttműködés elemzése szintén nagy teret kap. A nyugat vezető hatalmai közül a franciákkal foglalkozik a legtöbbet – ám a szövetségkötés mellett szóló tíz érvet messze felülmúlja az ellene szóló öt érv ereje. A szerző tisztában van vele, hogy a franciák – noha az utolsó magyarig harcolnának érdekeik védelmében a vetélytárs nagyhatalommal, a Habsburgokkal –, csak addig a pillanatig támogatnak ilyen távoli háborúkat, ameddig közvetlen érdekeik azt diktálják:

> Az franczia igen hamar változó nemzetség, könnyen elállana, kevés maga állandóbb hasznáért ki (az mint az Históriák is megmutatják) soha confoederatusival állandó nem volt. Annak okáért miért kellessék az nemzetén kapni, ki látszik csak ezekből is (Bene–Szabó 2003: 476).

De a reálisabb opciók sem kecsegtetnek több reménnyel. A szerző szerint mind a töröknek való behódolás, mind a Habsburg monarchiába (örökös királyságként) való betagolódás egyaránt elviselhetetlen következményekkel járhat. (Az előbbi esetben a magyarok „rác forma kereskedőkké" válnának, az utóbbiban az ország, elveszítvén közjogi kiváltságait, az örökös osztrák tartományok szintjére süllyedne.) Az egyetlen plauzibilis lehetőség nem véletlenül kerül az *Elmélkedés* végére: a német birodalmi orientáció az egyetlen, ami nem kap ellenérveket. A következőt olvassuk róla:

> Volna hátra az impériumi segitség, kiben nemcsak minden keresztény királyságok már bekapcsolva vannak, az mi igyekezet fogyott hazánkot

> kivéve; kivel való kötelesség látattnék lehetségessebnek, állandóssobnak, hasznossabnak. De ennek el kezdése, folyássa, végezése (melyhez nagy egyesség, nagyob titok, legnagyob szorgalmatosság kivántatnék, s hamarság az végezéssek végben vitelére) sok, a többi nemzetekkel való kötelességeket is magában foglal (Bene–Szabó 2003: 476).

A műfaj kérdésében elfogadhatónak tartom ugyan Várkonyi Ágnes definícióját („politikai programirat", „politikai programtervezet"), de némi módosítással. Az *Elmélkedés* eredetileg tanácsadó, „tanácskozó" irat (*consultatio*, a korabeli magyar nyelven: „tanácslás", retorikailag *deliberativum genus*),[15] amely talán a címben említett főurak találkozójára készült. A szöveg adhortatív, a politikai közösséghez közvetlenül forduló helyeiből ugyanakkor nyilvánvalóan kiderül, hogy szándékos, publicisztikai célú kiszivárogtatásra, terjesztésre is szánták.[16]

A lehetséges és a lehetetlen dilemmáját illetően tehát: minden megoldás lehetetlen. Azaz majdnem minden. Az irat apokaliptikus retorikájában a német birodalom államaival való szövetségkeresés tűnik az egyetlen útnak, ami nem vezet gyorsan és automatikusan a teljes pusztuláshoz. Éppen ez a momentum adhatja a kulcsot a szerzőség eldöntéséhez. Ennek kapcsán került elő a kurrens magyar történetírásban ismét a kérdés. Tusor Péter szerint Magyarországnak (és Horvátországnak) a „Birodalomba" való betagolódása, választófejedelemséggé válása (esetleg ennek egy enyhébb változata, ahol az országnak ugyan szavazati joga lenne a császárt választó német birodalmi gyűlésben, ám közben megőrizné régi, nagy szabadságot biztosító kiváltságait): Nádasdy Ferenc szerzősége mellett szóló érv. Én ezzel nem egészen értek egyet. Nádasdy Ferenc 1665 tavaszán Rómába utazott, s bár tárgyalásairól semmit sem tudunk, azt igen, hogy a legmagasabb kúriai körökkel állt kapcsolatban,[17] tehát ha Magyarország birodalmi „betagolódásáról" gondolkozott volna, az mindenképpen valamely valláspolitikai törekvéssel (a katolikusok térnyerésével) lehetett összefüg-

15 A műfajról lásd Tarnai 1986.

16 Egy példa a sok közül: *„Tudta azt mindenkor az német: katonább az magyar nálánál, s azért vetette le véle nyakábul sok hamis mesterséggel fegyverét. Másik pedig azért, hogy a dicsőségnek pálmáját ez világ előtt el ne nyerje ellene. Ha azért régi igaz magyar anyád szopott teje után természetedben öntetett bátor szívedet, vitéz eleidtűl maradott, már régtűl fogva szögen függő pajzsodat, fegyveredet előveszed, s abba öltözöl: hidd el édes magyarom nemcsak ez világ előtt lészen még vitézi híred neved. Sőt rossz szomszédoknak kevély, de puha, s fényes palotákhoz szokott pompáját Istened, s kardod lábad alá hódítja neked is."* (Bene–Szabó 2003: 457)

17 Viskolcz 2011; Tusor 2022: 63.

gésben – márpedig az *Elmélkedés* nagyon erősen hangsúlyozza, hogy a vallási szempontokat a Habsburg vezetés politikai manipulációra használja, ezért azok alapján nem tanácsos eljárniuk a szervezkedőknek.[18] Másfelől pedig: igaz, hogy Nádasdy maga már felvetette Rákóczi Györgynek ezt a lehetőséget Erdéllyel kapcsolatban – ám már akkor is kérdéses volt az ötlet realitása. (Ugyan kikkel szavazott volna együtt egy protestáns erdélyi választófejedelem a birodalmi gyűlésben? A jezsuita befolyás alatt álló Habsburg párttal?)

Az érdekek tehát csak részben estek egybe, úgy is fogalmazhatnék: volt közös pontjuk, pontosan annyi, amennyit az *Elmélkedés* nagyon általános megfogalmazása kirajzol. Magam ebben nem Nádasdy Ferenc karakteres politikájának érvényesülését látom, inkább egyfajta kompromisszumos javaslatot, amely minden, a címben említett „tanácskozó" főúrnak megfelelt, s amelyről a szélesebb nemesi közvéleményt is meg kívánta győzni az irat szerzője. Az utóbbi időben éppen Tusor Péter kutatásai támasztották alá, hogy Lippay érsek a vasvári béke ellen úgy próbált volna fellépni, hogy azon német uralkodók előtt hangsúlyozta a bécsi udvar áruló békekötését, akik segélycsapatokat küldtek Magyarországra a török elleni harcokba: hiszen nemcsak a magyar rendeket, őket is megtévesztette és „átverte" Lipót császár![19] (Nem véletlen, hogy ő volt az első, aki elkezdte terjeszteni a bécsi merénylet gyanúját Zrínyi Miklós haláláról.)[20] Így tehát az az általánosság, ami a birodalmi tájékozódásra utal, a címben említett főurak közül mindenkinek megfelelt, és mindenki a maga szándékai szerint értelmezhette. A magam részéről úgy gondolom, hogy az *Elmélkedés*t nem ők írták. Az a személy viszont, aki írta, az az ő nevükkel is ezt a konszenzust hangsúlyozta, és kívánta egy szélesebb réteg, a nemesi társadalom „interessatus" (vagyis a szervezkedésbe beavatott, abban érdekelt) csoportjainak körében népszerűsíteni. A pro- és kontra érvelés dialektikája jogi képzettségű szerző felé mutat. Ezek a koordináták elég nagy valószínűséggel egy adott személynél találkoznak: a néhai Zrínyi Miklós

18 Bene–Szabó 2003: 456.

19 Lippay erős érzelmeiről és érdekeltségéről, azonosulásáról Zrínyi Miklós álláspontjával, teljes kontextust adva: Tusor 2021a. Az érsek Wesselényi nádorhoz írott leveleiről szintén ő állapítja meg: az *„Elmélkedések jó pár gondolatának korábbi megfogalmazása, gondolati genezise megfigyelhető"*. Tusor 2015: XLVI.

20 Giovanni Sagredo 1665. május 2-i, a több éves bécsi küldetését összefoglaló jelentésében céloz erre: a nagykancellár (ti. Lippay) szerint Zrínyi halála *„meg volt szervezve"* (*fu concertata*) – éppen ezt a hírt igyekszik maga cáfolni, mondván, hogy baleset történt: Fiedler 1867: 109. Sagredo első jelentése, amelyben Lippayra hivatkozik a halálesettel kapcsolatban: Venezia, Archivio di Stato, Dispacci al Senato, filza 125, 314r–315r (1664. november 30).

legfőbb, legközelebbi politikai bizalmasánál és tanácsadójánál, Vitnyédy Istvánnál. Ma is úgy vélem, ő a legvalószínűbb szerző.[21] A soproni lutheránus jogász a kor egyik nagy formátumú, a vallási kérdésről higgadtan gondolkozó politikusa volt, akinek államelméleti műveltsége, fennmaradt könyvtárjegyzéke tanúsága szerint nemhogy vetekedett a Zrínyiével, hanem bizonyos tekintetben meg is haladta azt.[22] E könyvjegyzék egyik – azóta sem tisztázott provenienciájú – tétele: „Magyarországnak állapotjáról tanácslás".[23] Nagy a gyanúm, hogy a címvariáns mögött az *Elmélkedés* egyik másolati, vagy esetleg eredeti példánya húzódott meg. (Természetesen ez is csak javaslat, nem szól mellette közvetlen bizonyíték.)

Végül kitérnék az *Elmélkedés* horvátországi ismertségére. A nagy forráskiadásokba nem került be, viszont egy részletét, s éppen a Horvátországra vonatkozót, idézi Tadija Smičiklas nagy történeti összefoglalása, a *Poviest Hrvata* 5. kötete (1873). Ez még közvetlenül a Nádasdy szerzősége mellett voksoló Pauler összefoglalásának megjelenése előtt, viszont a magyar nyelvű *Elmélkedés* publikációja után látott napvilágot:

> Nézd Horvátországot, hogyan ragadták el szabadságait minden oldalról. Egy lovag ül Varasdon, egy másik Károlyvárosban, két német tábornok, és az egész határvidéken minden tiszt német, míg az ország egyik részére Stájerország, a másikra Krajna igényt tart. Emlékezz szabadságjogaira, amikor 1649-ben egy szomorú és gyászos ének, mint Jeremiás próféta siralma, érkezett a parlamentbe, hogy soha ezelőtt nem volt ilyen, és a mai napig sincs segítség. Hogyan tiporják el az Itáliával folytatott kereskedelem szabadságát, és hogyan tiporják el vele együtt az országot? Amit a török meghagyott Dalmáciából, azt a taljánnak engedik át, mintha őket illetné. Isten, irgalmazz keresztény népednek keserű szerencsétlenségében! (Smičiklas 1879: 176)[24]

21 A lehetőséget már Pauler felvetette: Pauler 1868. Szintén erre hoz érveket: Nagy 2003: 141–142. Részletes argumentáció: Bene–Szabó 2000: 442–443.

22 Grüll 1994: 303–317.

23 Grüll 1994: 308.

24 *„Gledajte Hrvatsku, kako su joj slobode oštipali sa svih strana. Jedan vitez sjedi u Varaždinu, a drugi u Karlovcu, dva njemačka generala, a na krajini sve njemački oficiri, pak jedan dio zemlje otimlje za sebe Štajerska, a drugi Kranjska. Spomenite se sloboda njenih od god. 1649. Tužna i žalostna pjesma poput lamentacija Jeremije proroka dolazila u sabor, da takove jošte nije bilo, a pomoći jošte do danas neima. Kako se gazi sloboda trgovine s Italijom i kako s time pogazila zemlja? Što je od Turaka ostalo Dalmaciji, to se prepušta Talijanom, kao da je njihovo. Smiluj se bože u gorkoj nesreći svomu kršćanskom u puku!"*

Sok horvát számára ma is ismerős szöveg, de nyilván nem azért, mert túl sokan olvasnák ma Smičiklas kiváló művét. Hanem azért, mert a részlet, némileg átdolgozva, áthangszerelve bekerült Eugen Kumičić regényébe, az *Urota zrinjsko-frankopanskáb*a (*A Zrínyi-Frangepán összeesküvés*, 1893). A bakari gyűlésen Jurica Frankulin olvassa fel „a horvát népnek ama kiáltványát" (onaj proglas na hrvatski narod), amiről „azt beszélik, hogy Katalin úrnő [ti. Frangepán Katalin, Zrínyi Péter felesége – B. S.] írta":

> Horvát nép, az egyik bécsi tábornok Karlócán, a másik Varasdon állomásozik; német tisztek árasztották el határaitokat és szakítják százfelé Horvátországot. Emberek, emlékezzetek a régi szabadságokra! Gondolj arra, mik voltak egykor bánjaid! Régóta hallani gyűléseiden, ó horvát nép, szomorú, szánalmas jajveszékelésedet, melyek Jeremiás próféta siralmait idézik, és mind a mai napig sehonnan nincs segítség! De miért vársz, ó nép, mások segítségére? Ne bízz másokban! Soha ne bízz! Szedd össze magadat, így leszel csak erős és szabad! Ki segít a népen, ha saját fiai is árulják? Ebben a szörnyű bajban, irgalmazz, Istenem, népednek, amely évszázadok óta vérét ontotta a beléd vetett szent hitéért! (Kumičić 1968: 59)[25]

Arról sokat írt a korábbi szakirodalom, hogy Kumičić bőven felhasználta a nem sokkal korábban publikált történeti forrásokat és feldolgozásokat az összeesküvésről.[26] Ezt a részt nyilván Smičiklastól emelte át és alkalmazta saját céljaira, Frangepán Katalinnak tulajdonítva a szerzőséget. Az is érthető, hogy amikor Smičiklas fiatal tanítványa, Josip Bösendorfer bővített forrásanyaggal 1898-ban összefoglalta az összeesküvés történetét, akkor az újabb magyar szakirodalom, Pauler Gyula monográfiája alapján, már Nádasdynak attribuálta a szöveget („*Smjer pisanja vidjet ćemo najbolje iz spisa umnoga muža, vrhovnoga suca Frana Nadasdyja…*" [Bösendorfer 1898: 9]). Viszont továbbra sem tudom, honnan

25 „*Narode hrvatski, jedan ti se bečki general koči u tvojem gradu Karlovcu, drugi u Varaždinu; njemački časnici poplavili su ti Krajinu i na sve strane trgaju Hrvatsku. Narode, spomeni se stare slobode! Pomisli što su jednom bili tvoji banovi! Već dugo čuju se, hrvatski narode, u tvojim saborima tužne prežalosne jadikovke poput plaća Jeremije proroka, a do danas nema niotkud pomoći! Što, narode, ti čekaš na tuđu pomoć? Nemoj se uzdati u druge! Nemoj! Budi složan: bit ćeš jak i slobodan! Tko da pomogne narodu dok ga izdavaju njegovi vlastiti sinovi? U ovoj groznoj nevolji smiluj se, Bože, svojemu narodu koji stoljećima prolijeva za svetu tvoju vjeru svoju krv!*"

26 Šidak 1972.

vette maga Smičiklas a forrást. Az általa idézett részlet ugyanis csak részben esik egybe a magyar szöveggel. Ám nem esik pontosan egybe a német fordítással sem, ami pedig híven adja vissza a magyart. Smičiklasról köztudott, maga írja meg műve előszavában, hogy a kiadó kérésére mondott le az apparátus közléséről, ami duplájára növelte volna a terjedelmet. A korabeli történetírói gyakorlatba teljesen beleillik, hogy ha nem jelöl meg konkrét forrást (márpedig ő itt hangsúlyosan eltekint ettől, így vezetve be idézetét: „*govorilo se i pisalo*"), akkor az *oratio ficta* műfaji hagyománya szerint saját maga összegzi az általa ismert források állításait. Annál is inkább így járhatott el, ha ismerte az *Elmélkedés* közlését kísérő magyar sajtóvitát, a szerzőség körüli bizonytalanságokat.

A közlés formája már szokatlan voltával is felhívta magára a figyelmet. Ráday László gróf, ismert ellenzéki képviselő találta meg az iratot a családi levéltárban, amely folytatásokban, a tárca rovatban jelent meg a népszerű író, Jókai Mór által szerkesztett *A Hon* című politikai napilapban 1868. szeptemberében, vagyis közvetlenül a kiegyezési törvény rögzítése és országgyűlési jóváhagyása utáni időszakban.[27] A megjelenés tehát akár politikai akciónak is tekinthető, az eleve kiegyezésellenes magyar ellenzék mintegy ezzel is figyelmeztetni akart arra, hogy az Ausztriával való megegyezés hibás döntés volt: az *Elmélkedés* érvei e „némettel" való szövetkezés hátrányairól két évszázad távolából is meggyőzőnek hangzottak. Tadija Smičiklas nem volt tagja az áprilistól júniusig Pesten tárgyaló horvát delegációnak (*regnicularis deputatio*), de a horvát közvélemény politizáló részével együtt ő is kiemelt figyelemmel kísérhette a budapesti híreket, s ez a figyelem még 1868 nyarának végén is tartott. Szinte bizonyos, hogy nem kerülte el a figyelmét egy olyan sajtóvita, amely éppenséggel egy történelmi témával kapcsolatban robbant ki. A magyar kormánypárti sajtóban már a tárcasorozat megjelenése alatt publicisztikai támadás indult Ráday László ellen, amelyben hiteltelenníteni akarták felkészültségét, kipécézték téves következtetéseit (a szerzőséget és a keletkezés időpontját illetően). Asbóth János a *Pesti Napló*ban két cikkben is visszatért a vitára,[28] és a kronológiai helyesbítést arra használta fel, hogy a magyar ellenzék általános tájékozatlanságát, destruktív módon polemizáló hajlamát pellengérezze ki. Ráday gróf eleinte úgy vélte, az irat II. Rákóczi Ferenc idején keletkezett, Asbóth azonban bebizonyította, hogy csak 1664 és 1671 között írhatták, majd személyes támadásba fordult: „*szabadjon itt minden pártszenvedély és tekintet nélkül akár jobbra, akár balra, kifejezést*

27 Az 1868. évi XXX. törvényt június 25-én fogadta el a magyar országgyűlés.

28 Asbóth 1868; Asbóth 1868a.

adni afeletti megdöbbenésünknek, hogy az országos képviselőház tagja lehet valaki, ki az ország múltjában ily kevéssé járatos".[29]

A vitában Ráday sem maradt adós a személyeskedő megjegyzésekkel, de fontosabb politikai állásfoglalása (hiszen ennek alátámasztására közölte magát az iratot is): „*megengedem én, hogy e munka eszméi már a 64 és 71 közötti időszakban is le voltak töredékekben írva, mert hiszen hazánk gyászos történetén egész a mai napig mint fekete fonal, keresztül húzódik az alkotmánysértések sora…*" Ezt az érvet akár Ante Starčević is leírhatta volna – Ráday érvelése teljességgel beleillik a horvát jogpárti logikába és retorikába.[30] A keletkezést illető kronológiai vita fő hivatkozási pontja éppen a horvát sérelmeket kiemelő részlet volt, ezt mind Asbóth János idézi, mind pedig a vitába más újságok hasábjain bekapcsolódó két történész, Szilágyi Sándor[31] és Pauler Gyula is. Különösen Pauler szentel nagy figyelmet a Horvátországot illető panaszoknak, és tovább javítja a vitatott dátumot: a horvát sérelmeket 1649-től keltezi (szerinte ez a momentum „*szintén Zrínyire mutat, ki 1649-ben vévén át a bánságot, ezen időnek szenvedéseit legjobban ismerte*").[32]

Mindez (Jeremiás siralmainak és a horvát politikai sérelmeknek együtt emlegetése a kiegyezés évének sajtójában) bőven elegendő lehetett, hogy egy horvát történész érdeklődését felkeltse. Smičiklas ugyanakkor, amennyiben figyelemmel kísérte a vitát, nyilván tudott az irat bizonytalan státusáról, vitatott keletkezési körülményeiről – mindez pedig kielégítően magyarázza, miért alkalmazza az *oratio ficta* figuráját, s miért használja a forrást pusztán a közhangulat (retorikailag a „rumores") jellemzésére. Kumičić a sajtóvitát nem valószínű, hogy ismerte. Smičiklas művéből azonban jó érzékkel választotta ki az *Elmélkedés*ből idézett részt, és tette munkájának egyik kulcsfontosságú mozzanatává.[33] Kitűnően érzett rá arra is, mennyire egybevág a jogpárti érveléssel

29 Asbóth 1868a. Az *ad hominem* érvet Asbóth kiterjeszti a teljes ellenzékre: „*… a mi ellenzékünk könnyű: könnyű már csak azért is, mert egyszerűen a negatióra szorítkozik, mivel mögötte – kevés kivétellel – nem áll egyéb, mint ellenzéki viszketeg és népszerűségi vágy; könnyűnek kell lennie végre, mert lehet benne bizonyos tekintélyre vergődnie olyanoknak, is, kik hazánk viszonyait annyira sem ismerik, mint amennyire a középtanodákban is tanítják.*" (Uo.)

30 Starčević regényének jogpárti propaganda-jellegéről egybehangzó a szakirodalom véleménye; Šicel 1971; Šicel 1991; Nemec 2007.

31 „*Mindjárt az elején a horvát ügyeket vizsgálja. Ez Zrínyi Péter korában történt, mert mi indok lehetett erre Rákóczy Ferenc korában, ki Horvátországot számításába nem vette be? (Itt a közlésben sajtóhiba van, 1679–1659 helyett.)*" Szilágyi 1868.

32 Pauler 1868: 585.

33 A sajtó alá rendező Višnja Barac is éppen ezt a részletet emeli ki és idézi, Kumičić válogatott műveinek előszavában: Kumičić 1986: 22.

az idézett részlet hangvétele – főként eredeti kontextusából kiszakítva. Nem véletlen, hogy regénye a jogpárti történetszemlélet egyik legfontosabb ideológiai építőeleme lett: joggal ajánlotta a szerző „*a Haza Atyjának, Ante Starčević doktornak*". Ez a történetszemlélet pedig – jóllehet, sok esetben vitázik a magyarokkal, hiszen ők is az elnyomó hatalmak sorába tartoznak – strukturális szempontból (a sérelmi politizálás történelmi alátámasztására használt történeti érveket tekintve) a legtöbb párhuzamot a Thaly Kálmán-féle későromantikus történetszemlélettel mutatja; mintha csak annak modernizált változata volna. A „választott nemzet" teológiai koncepciójának laicizált változata, a függetlenség hőseinek szinte vallásos kultusza, az ellenségkép kidolgozásának részletessége és központi szerepe a saját politikai ideológiában – számtalan ponton mutatkozik analógia. A későbbi horvát historiográfia képviselőit mindig jobban érdekelték a báni hatalmat támogató kormánypárti „magyarónok", s kevésbé foglalkoztatta őket a horvát és a magyarországi ellenzéki elitek közötti hasonlóság. Thaly Kálmánnak döntő szerepe volt abban, hogy 1906-ban ünnepélyesen Magyarországra szállították Rodostóból Rákóczi Ferenc és száműzött társai hamvait, és Kassán ünnepélyesen eltemették őket.[34] Eugen Kumičić nem érte meg az alkalmat, amikor 1919-ben Bécsújhelyről hazahozták és ünnepélyesen eltemették Zágrábban Zrínyi Pétert és Frangepán Ferencet,[35] de kétségtelen tény, hogy ez az akció a jogpárti politizálás nagy sikere volt,[36] és a közvéleményt az ő regénye készítette fel arra, hogy az újratemetésben a nemzeti politika be-

34 Részletesen lásd a szerkesztők *Bevezetés*ét, in Halász–Katona–Ólmosi 2004: 3–36; újabban pedig: Kincses 2020.

35 Mijatovic 1999: 136–143.

36 A mártírok bécsújhelyi kultuszáról, az évtizedeken át zajló zarándoklatokról részletesen beszámoló, majd a hamvak hazaszállítását is kezdeményező Velimir Deželić külön is kiemeli kapcsolatát a jogpárti vezetőkkel, hivatkozik Kumičićhez írott leveleire: Deželić 2008: 249. Érdekes pontja a történetnek, hogy a bécsújhelyi kultusz kialakulásának már a kezdetén komoly szerepe volt annak, hogy a horvát hazafiak megtudták: Budapest polgármestere kezdeményezi a maradványok Magyarországra szállítását, a Rákóczi-hamvak újratemetésének mintájára: uo., 247–248. A vetélkedés ekkor már egy ideje zajlott a mártírok maradványaiért. A bécsi horvát ifjúság megemlékezéseivel párhuzamosan – melyekről Deželić tanulmánya részletesen beszámol – a bécsi magyar ifjúsági egyesület is látványos megemlékezést szervezett, már a kivégzések 200. évfordulóján: Thaly 1871: 362–363. A folyamat egy évtizedekkel későbbi pontján Deželić a magyar sajtót is tudósította a fejleményekről: Deželić 1907. (Ez utóbbi kérdés éppen akkor kapott nagy teret, amikor pattanásig feszült a horvát-magyar viszony, és a magyarországi áruk horvát bojkottjának, a horvát-magyar kiegyezés elkerülhetetlen revíziójának egész lapszámot szentelt a *Budapesti Hírlap* – az újratemetés illeszkedése ebbe a kontextusba további kutatásokra érdemes téma.)

teljesülését lássa.[37] Egyik nagy ünnep sem alapozott meg hosszú távú sikereket a két nemzet számára a 20. század elkövetkező évtizedeiben. (Kivéve talán, hogy a célt a horvát újratemetők szerencsésebben választották meg: Zágráb ma is Horvátországban van.) Abban, hogy ennek okait tisztábban lássuk – hogy azt a bizonyos *másik* politikai kultúrát is közös örökségünknek ismerjük fel, amelyet R. Várkonyi az *Elmélkedés* segítségével mutatott be – sokat segítene, ha elkészülne a dokumentum horvát fordítása és modern kiadása.

Irodalom

Asbóth János 1868. Irodalom. *Pesti Napló.* 1868. szeptember 6: 4.

Asbóth János 1868a. Még egyszer a „Ráday-ügy". *Pesti Napló.* 1868. szeptember 13: 2.

Bagić, Krešimir (ur.) 2007. *Jezik književnosti i književni ideologemi.* Zagreb: Zagrebačka slavistička škola.

Benczédi László 1974. A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása 1666–1668. *Történelmi Szemle.* 17: 596–630.

Bene Sándor 1995. Zrínyi, Frangepán, Nádasdy. A Wesselényi-összeesküvés perei. *Rubicon: Történelmi Magazin.* 6 (6–7): 16–21.

Bene, Sándor 2006. Acta Pacis – Peace with the Muslims: Luigi Ferdinando Marsili's Plan for the Publication of the Documents of the Karlowitz Peace Treaty. *Camoenae Hungaricae.* 3: 113–146.

Bene, Sándor 2023. Promišljanja o nemogućemu. Nacrt političkog programa „urote" iz 1665. *Rad Hrvatske akadamije znanosti i umjetnosti: Razred za društvene znanosti.* 57: 33–57.

Bene Sándor – Szabó Sándor 2000. Oktatás jó elmélkedésre. *Hadtörténelmi Közlemények.* 113: 437–476

Bódvai András (szerk.) 2020. *Rákóczi emlékkönyv.* Budaörs: V4 Együttműködés Kulturális és Közéleti Egyesület.

Bösendorfer, Josip 1898. *Zavjera Petra Šubića-Zrinskogo, bana hrvatskoga, 1664–1671.* Zagreb: Dionička tiskara.

Deželić, Velimir 2008. Grobovi u tuđini. In: Kostelić, Ante (ur.). *Posljednji Zrinski i Frankopani [1908].* (Biblioteka reprinti 4.) Zagreb: Stih. 241–255.

Deželić, Velimir 1907. Zrínyi és Frangepán hamvai. *Budapesti Hírlap.* 177 (július 26): 8–9.

37 A Kumičić-féle *Urota* hatásáról lásd Šegvić–Hranilović–Ilešić 2008: 276–278.

Imre Mihály – Fazakas Gergely – Száraz Orsolya 2011. (szerk.): *Eruditio, virtus et constantia: Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére.* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.

Fiedler, Joseph (hg.) 1867. *Die Relationen der Botschafter Venedigs über Deutschland un Österreich in Siebzehnten Jahrhundert.* (Fontes rerum Austriacarum. Diplomataria et acta 27.) Wien: Kaiserlih-königlichen Hof- un Staatsdruckerei, 1–2.

Gergely Jenő 2000. (Főszerk.) *A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század. Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére.* Budapest: ELTE.

Grüll, Tibor 1994. (Hg.) *Lesestoffe in Westungarn.* Vol. 1, *Sopron (Ödenburg), 1535–1721.* (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 18/1.) Szeged: Scriptum.

Gualdo Priorato, Galeazzo 1676. *Continuatione dell' historia di Leopoldo Cesare, nella quale si descriue la ribellione d'Ungheria, e quanto e successo dal principio della congiura sino all' anno 1676.* Vienna: Helena Thurnmeyerin.

Halász Hajnal – Katona Csaba – Ólmosi Zoltán 2004. (vál., szerk., jegyz.). *Dokumentumok II. Rákóczi Ferenc és társai újratemetéséhez (1873–1906).* Budapest: Magyar Országos Levéltár.

Kincses Katalin 2020. A Rákóczi-kultusz". In: Bódvai András (szerk.). *Rákóczi emlékkönyv.* Budaörs: V4 Együttműködés Kulturális és Közéleti Egyesület. 229–244.

Kostelić, Ante (ur.) 2008. *Poslednji Zrinski i Frankopani [1908].* (Biblioteka reprinti 4.) Zagreb: Stih.

Kumičić, Eugen 1968. *Urota Zrinjsko-Frankopanska.* Prir. Barac, Višnja. (Pet stoljeća hrvatske književnosti 47.) Zagreb: Matica hrvatska–Zora, 1968.

Kumičić, Eugen 1986. *Članci – Jelkin Bosiljak – Pripovijesti.* Barac, Višnja (prir.). (Pet stoljeća hrvatske književnosti 46.) Zagreb: Matica hrvatska–Zora.

Mihalik Béla 2016. A Szentszék és a magyar választófejedelemség gondolata a 17. század végén. *Történelmi Szemle.* 58: 383–408.

Mijatović, Anđelko 1999. *Zrinsko-frankopanska urota.* (Biblioteka posebna izdanja) Zagreb: Alfa.

Nagy Levente 2003. *Zrínyi és Erdély. A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdéllyel.* (Irodalomtörténeti füzetek 154.) Budapest: Argumentum Kiadó.

Nemec, Krešimir 2007. Pravaštvo i hrvatska književnost. In: Bagić, Krešimir (ur.). *Jezik književnosti i književni ideologemi.* Zagreb: Zagrebačka slavistička škola. 119–129.

Pauler Gyula 1868. Gróf Ráday László. *Századok.* 2: 584–586.

Pauler Gyula 1873. Acta coniurationem…. *Századok.* 7: 634–639.

Pauler Gyula 1876. *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése.* 1–2. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Pauler Gyula 1876a. Vetera monumenta Slavorum meridionalium. *Századok.* 10: 570–573.

R. Várkonyi Ágnes 1972. Történelmi személyiség, válság és fejlődés a XVII. századi Magyarországon. *Századok.* 106: 609–646.

R. Várkonyi Ágnes (szerk.) 1985. *Magyarország története 1526–1686.* (Magyarország története tíz kötetben 3.) Budapest: Akadémiai Kiadó.

R. Várkonyi Ágnes 1995. *A tűzvész tanúi.* Budapest: Liget.

R. Várkonyi Ágnes 2000. Történészvita Zrínyiről 1868-ban. In: Gergely Jenő (szerk.). *A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század. Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére.* Budapest: ELTE. 627–640.

R. Várkonyi Ágnes 2000a. Az elvesztett idő: Zrínyi Miklós nádori emlékirata? *Hadtörténelmi Közlemények.* 113: 269–312.

Šegvić, Cherubin – Hranilović, Jovan – Ilešić, Fran 2008. „Uskrsla slava". In: *Poslednji Zrinski i Frankopani [1908]*, ur. Ante Kostelić. (Biblioteka reprinti 4.) Zagreb: Stih. 256–290.

Šicel, Miroslav 1971. Povijesni romani Eugena Kumičića. *Croatica: Časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu.* 2: 177–200.

Šicel, Miroslav 1991. Kumičićeva Urota Zrinsko-Frankopanska. *Fluminensia* 3: 53–56.

Šidak, Jaroslav 1972. Urota Zrinsko-frankopanska kao historiografski problem. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.* 2: 5–21.

Šišić, Ferdo 2008. „Poslednji Zrinski i Frankopani na braniku domovine". U: Kostelić, Ante (ur.): *Poslednji Zrinski i Frankopani [1908].* (Biblioteka reprinti 4.) Zagreb: Stih, 9–123.

Šokčević, Dinko 2023. Kasni odjeci teorijske pripreme zavjere: pitanje jednoga političkog plana iz 17. stoljeća u mađarskom (i, neposredno, u hrvatskom) javnom životu 1868. godine i politička pozadina objavljivanja spisa i nastanka znanstvene monografije Gyule Paulera o „Uroti". *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti: Razred za društvene znanosti.* 57: 59–74.

Smičiklas, Tade 1879. *Poviest Hrvatska: Dio drugi od godine 1526–1848.* Zagreb: Matica hrvatska.

Szilágyi Sándor 1868. Egy politikai röpirat a XVII. századból. *Budapesti Közlöny* 1868. 214. (szeptember 18.)

Tarnai Andor 1986. A consultatio Magyarországon. A politikai nevelés irodalmi formáinak és stílusának történetéhez. *Irodalomtörténeti Közlemények.* 91: 637–656.

Thaly Kálmán 1871. Zrínyi Péter és Frangepán Ferencz. *Századok.* 5: 362–363.

Tusor Péter 2015. A prímás, a bán és a bécsi udvar (1663–1664). *Történelmi Szemle.* 57: 219–250.

Tusor Péter (szerk.) 2015a. *„Írom kegyelmednek, mint igaz magyar igaz magyarnak…". Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez, 1635–1665.* (Collectanea studiorum et textuum 1.) Budapest: Gondolat Kiadó.

Tusor Péter 2015b. Bevezetés. In: Tusor Péter 2015a: XI–LIV.

Tusor Péter 2021. Forráskritikai megjegyzések a Wesselényi-összeesküvés történetéhez. *Századok.* 155: 1233–1277.

Tusor Péter 2021a. Pour les intérets d' un si grand roi? Lippay György esztergomi érsek és a „Wesselényi-összeesküvés". *Egyháztörténeti Szemle.* 22: 7–42.

Tusor Péter 2022. Et a pensare al successore in caso: Szelepchény György és a rendi szervezkedés (Egy nunciusi jelentés forrásértéke). *Levéltári Közlemények.* 92: 39–102.

Viskolcz Noémi. Nádasdy Ferenc és Róma. In: Imre Mihály – Fazakas Gergely – Száraz Orsolya (szerk.). *Eruditio, virtus et constantia: Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére.* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó. 240–249.

Absztrakt

A tanulmány a Wesselényi-összeesküvés kezdeti szakaszának politikai programiratát, az *Oktatás jó elmélkedésre Magyarországnak romlott állapotja segedelméről* című 1665-ös írást elemzi. A provenienciára tett korábbi javaslatok közül Vitnyédy István szerzőségét tartja a legvalószínűbb lehetőségnek, összefüggésben azzal, hogy az irat a német fejedelemségekkel való együttműködést látja a vasvári béke után kialakult helyzetben a legtöbbet ígérő (sőt, az egyetlen járható) útnak. Az elemzés részletesen kitér az irat 1868-as publikálásának körülményeire. Az *Oktatás elmélkedésre* a horvát kiegyezés évében jelent meg, mintegy ellenzéki figyelmeztetésül a kölcsönös történelmi sérelmekre, valamint arra, hogy egy ilyen együttműködésnek csak Bécs ellenében volna értelme. Az iratnak egy fontos, éppen a horvát sérelmeket taglaló része bekerült a dualizmus

kori horvát történeti kézikönyv, Tadija Smičiklas összefoglalásába (1879), majd forrás megjelölése nélkül tovább vándorolt a jogpárti történetszemléletet alapvetően befolyásoló műbe, Eugen Kumičić *A Zrínyi-Frangepán összeesküvés* című, dokumentarista történelmi regényébe (1893). A tanulmány mindennek fényében jogosnak ítéli R. Várkonyi Ágnes ítéletét, aki az *Oktatás*t a magyar politikai kultúra új, realista fejezeteként méltatta, azonban árnyalni javasolja azt, amennyiben az irat a szomszéd népekkel való együttműködésnek nemcsak szükségességét, hanem nehézségeit (olykor lehetetlenségét) is meggyőzően mutatja be.

Kulcsszavak: *kora újkori politikai eszmetörténet, dualizmus kori historiográfia, horvát-magyar politikai kapcsolatok, Zrínyi-Frangepán-Wesselényi összeesküvés*

Abstract

The study analyses the political programme of the early stages of the Wesselényi conspiracy in the 1665 writing entitled *Oktatás jó elmélkedésre Magyarországnak romlott állapotja segedelméről* (Reflections on how to improve Hungary's deplorable situation). Of the previous suggestions regarding its provenance, the study considers István Vitnyédy to be the most likely author. This is because the document sees cooperation with the German principalities as the most promising — indeed, the only viable — path forward in the situation that arose after the Peace of Vasvár. The analysis discusses the circumstances surrounding the document's publication in 1868 in detail. *Oktatás elmélkedésre* was published in the year of the Croatian Compromise as a warning about mutual historical grievances, emphasising that such cooperation would only be feasible in opposition to Vienna. A significant section of the document dealing with Croatian grievances was included in Tádeja Smičiklas's (1879) summary of Croatian history within Austria-Hungary. Subsequently, without citing the source, this section found its way into Eugen Kumičić's influential documentary historical novel The Zrínyi-Frangepán Conspiracy (1893), which fundamentally shaped the view of history of the Party of Rights. In light of this, the study considers Ágnes Várkonyi's assessment of the book as a new, realistic chapter in Hungarian political culture. However, it suggests qualifying this view, as the document convincingly demonstrates not only the necessity of cooperation with neighbouring peoples, but also its difficulties (and sometimes impossibility).

Keywords**:** *early modern political intellectual history, historiography of the Austria-Hungary era, Croatian-Hungarian political relations, Zrínyi-Frangepán-Wesselényi conspiracy*

Ifj. Berényi Iván*

Horvátország képviselői a delegációban (1868–1918)

Intézménytörténeti vázlat és adattár

Representatives of Croatia In the Delegation (1868–1918)

Institutional history sketch and database

Az 1868. évi magyar–horvát kiegyezés, a *nagodba* révén Horvátország is integrálódott az osztrák–magyar dualizmus rendszerébe (Somogyi 2007: 199–200). Ebből következően nem csupán a magyar–horvát államközösséget kellett elfogadniuk, hanem azt is, hogy a birodalom közös ügyeinek intézésébe a magyar állam részeként szólhatnak bele.[1] Mint ismeretes, az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezés a birodalom két fele közötti közös ügynek ismerte el a külügyet és a hadügyet, továbbá az ezek fedezésére vonatkozó pénzügyeket. A közös minisztériumok költségvetésének megszavazására, és általános politikai ellenőrzésére[2] hozták létre – a magyarok által hevesen ellenzett központi parlament

* Collegium Hungaricum Wien – email: ivan.bertenyi@gmail.com

1 Itt köszönöm meg Ress Imrének a tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségét. Megjegyzendő, hogy 1861-ben a februári pátens nyomán Horvátországnak joga lett volna 9 képviselőt küldenie az összbirodalmi parlamentbe, de az akkori szábor – a pesti magyar országgyűléshez hasonlóan – elutasította ezt a lehetőséget, és az ország nagyobb önállósága mellett állt ki. Varga–Sokcsevits 2022: 351–363.

2 A konzervatív Szécsen Antal gróf is hangsúlyozta, hogy *„a delegatió egyátalában nem csak a budget megvizsgálására szorítkozik, hanem kiterjeszkedik az átalános politikának megítélésére is*". (A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött s ő felsége által folytatólag 1868. nov. 12-kére Pestre összehívott bizottság naplója. Pest, 1868

■ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-06

helyett – a delegációk intézményét. A delegációkat évente az uralkodó hívta össze, felváltva Bécsben illetve Budapesten.[3] Mind a bécsi, mind a budapesti parlament egy 60–60 főből álló bizottságot választott meg saját tagjai közül oly módon, hogy a felsőház (*Herrenhaus* illetve főrendiház) 20–20, a két képviselőház pedig 40–40 főt küldött saját tagjai közül a delegációkba. Miközben az 1867 decemberében szentesített osztrák kiegyezési törvény részletesen tárgyalta, hogy Ciszlajtánia egyes tartományait hány hely illeti meg az osztrák delegációban[4], addig az egységes magyar állam esetében egyedül Horvátországnak volt joga külön képviselőket küldeni a magyar delegációba, a horvát–magyar kiegyezésnek megfelelően. Az 1868. évi XXX. törvény 40. és 41. §-a azt írta elő, hogy „*Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok képviselői közől, a közös országgyülés által annyi tag választatik a magyar delegátióba, a mennyi azon kulcs szerint, a mely szerint a nevezett társországok a közös országgyülésen képviseltetnek, rájok esik. 41. § Ehhez képest megállapíttatik, hogy Horvát-Szlavonországok képviselői közől a képviselőház részéről négy, s a főrendiház részéről egy tag választassék a delegatióba.*" Jóllehet a törvény előírta, hogy ha Horvátország területe „*akár a határőrség közigazgatási egyesitése, akár Dalmatia visszacsatolása által gyarapodnék*" (33. §), akkor „*megfelelő arányban fog szaporittatni azon tagok száma, a kik Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok képviselői közől a delegatióba választatnak*" (42. §)[5], ám erre nem került sor: a dualista korszakban mindvégig négy képviselőházi és egy főrendiházi tag vehetett részt Horvátország képviseletében a magyar delegáció munkájában.[6]

A horvátok képviselete a magyar delegációban közvetett volt, azaz nem maga a zágrábi szábor választotta meg a horvát delegátusokat, hanem a budapesti közös (magyar–horvát) országgyűlés két háza. A szábor egykamarás par-

[A továbbiakban a Delegációs napló címet és az adott ülés adatait adom meg.] 1868. XI. 24., II. ülés, 7. o.)

3 Az 1867. évi XII. tc. 32. § az ausztriai (páratlan években sorra kerülő) delegációs ülések helyszíneként megengedőbben fogalmazott: „*az ülések fölváltva, egyik évben Pesten, másik évben Bécsben, vagy ha Ő Felsége többi országainak gyülése és Ő Felsége igy akarná, azon országok más valamelyik fővárosában tartassanak*", de ténylegesen az ülésekre mindig Bécsben került sor.

4 146. Gesetz vom 21. Dezember 1867, betreffend die allen Ländern der österreichischen Monarchie gemeinsamen Angelegenheiten und die Art ihrer Behandlung, 8. §. *Reichs-Gesetz-Blatt* 1867: 403.

5 1868. évi XXX. törvényczikk a Magyarország, s Horvát-, Szlavón-és Dalmátországok közt fenforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény beczikkelyezéséről. *Magyar Törvénytár* 1896.

6 Ezt a magyar delegáció 1902-ben készült házszabálya is rögzítette. Vö. Somogyi 1994: 480.

lament illetve tartománygyűlés volt a korszakban, ahol az egyéni választókerületekben megválasztott képviselők mellett a báni meghívólevéllel rendelkező virilisek is részt vehettek (Varga–Sokcsevits 2022: 405–408). A szábor választotta meg azután a maga soraiból a budapesti közös magyar–horvát országgyűlésre küldött politikusokat. Eleinte 29, a határőrvidék részleges polgárosítása (1871) után 34, majd a határőrvidék teljes megszüntetését (1881) követően 40 főt küldtek a magyar képviselőházba, továbbá 2, 3, majd 4 főt a főrendiházba.[7] Bár logikusnak tűnhetett volna, hogy a szábor a nagyrészt (de nem kizárólag) a horvátországi főnemesség soraiból kikerülő viriliseket küldje a főrendiházba, ám ez nem feltétlenül volt így: akadtak főnemesek a képviselőházba küldött politikusok, és nem arisztokrata származású személyek a főrendiházba megválasztott horvát honatyák között is.[8]

Amikor a királyi meghívást követően sor került a magyar delegáció tagjainak megválasztására, a magyar és horvát tagokat egy közös alkalommal választották meg a képviselőházban, illetve a főrendiházban, mindazonáltal figyeltek arra, hogy a horvát kiegyezésben előírt számú horvát kerüljön be a delegációba.[9] Ilyenkor mindig megválasztottak póttagokat is, hogy a lemondás vagy haláleset folytán kiesett delegátusokat azonnal pótolni lehessen. Mind a képviselőház, mind a főrendiház minden esetben[10] választott egy-egy horvát póttagot is, akiknek a horvát tagok esetleges kiesésekor kellett a helyükre lépni,[11] ezáltal

7 Varga–Sokcsevits 2022: 455. Az 1885. évi főrendiházi reformig a horvát és szlavón vármegyék főispánjai és az arra jogosult horvátországi főnemesi családok felnőtt férfitagjai is részt vehettek a főrendiház munkájában. Mivel a delegációba kifejezetten a szábor által a közös budapesti országgyűlésre küldött személyek közül kellett választani, ezért ez az írás nem foglalkozik velük.

8 Sőt, az is előfordult, hogy ugyanazt a személyt hol a közös budapesti képviselőházba, hol a főrendiházba választotta meg a szábor.

9 Különösen az 1868. november 12-re Pestre összehívott delegáció esetében volt ez megfigyelhető, hiszen ekkor már lehetett számolni a magyar–horvát kiegyezés mihamarabbi szentesítésével, ezért a képviselőház és a főrendiház is annyival kevesebb delegátust választott meg, amennyi helyre a horvátok jogosultak voltak. (pl. Képviselőházi napló, 1868. november 12., 274.)

10 Egyetlen esetben nem választott meg a főrendiház horvát póttagot. Az 1907. december 18-án megválasztott öt főrendiházi póttag (Vécsey Miklós báró, Zichy Antal gróf, Dr. Hosszú Vazul püspök, Széchenyi Géza gróf, Pálffy Béla gróf) közül ugyanis egyiknek sem volt horvátországi kötődése. Az eset hátterének feltárására még további vizsgálatok szükségesek. Mivel azonban a horvát főrendiházi delegátus, Tomicsics György nem mondott le, a horvát főrendiházi póttag hiánya nem okozott gondot.

11 Az 1882-ben megválasztott delegáció rendkívüli ülésszakának első ülésén, 1882. január 28-án Haynald Lajos elnök bejelentette, hogy mivel Bartolovics Iván horvát képviselő-

is biztosítva, hogy Horvátországnak mindig legyen meg a törvényben előírt létszámú delegációs képviselete.

A magyar delegációban a munka részben plenáris üléseken, részben azonban szűkebb körű (al)bizottsági[12] tanácskozásokban folyt. A magyar delegáció, saját jogkörében eljárva döntött az albizottságok létrehozásáról. Az ellenőrizendő közös minisztériumok szerint működött a külügyi, hadügyi, (a közös haditengerészettel kapcsolatos ügyekkel foglalkozó) tengerészeti, illetve a

házi delegációs póttagot már behívta a lemondott Rubido Radoszláv horvát képviselőházi delegátus helyére, a következő lemondott horvát képviselőházi delegátus, gróf Nugent Arthur helyébe egy nem horvát póttagot (Rakovszky Gézát) rendelt be. (Delegációs napló, 1882. I. 28., I. ülés, 2.) Megtehették volna, hogy felkérik a képviselőházat, hogy válasszon egy újabb horvát póttagot, hiszen erre korábban már akadt példa. (1870 novemberében például a kanonoki kinevezése miatt a póttagságról lemondott Anker Hugó helyett új póttagot választott a képviselőház Parcsetics Sándor személyében, aki azután az elhúzódó ülésszak során, 1871. januárban a lemondott Vukovics István helyébe is lépett. 1877-ben pedig az egyik képviselőház által megválasztott delegátus, Kraljevics Frigyes a delegáció tényleges összeülését megelőzően meghalt, ezért helyét automatikusan a póttag vette át, és így újabb póttag megválasztására volt szükség. Az újabb póttag, Horváth Péter azután Mrazovics Mátyás lemondása folytán ténylegesen is bekapcsolódott a delegáció munkájába.) De azután, talán a rövidnek remélt rendkívüli ülésszak miatt nem ezt tették, hanem behívtak egy korábban megválasztott magyar póttagot. Ez volt az első eset, hogy a delegációban nem volt meg a törvényben biztosított összesen öt horvát tag. Hasonló volt a helyzet 1892-ben is. Tisza Lajos gróf elnök már a második ülésen jelezte, hogy mivel „*Vukotinovich Lajos (…) egészségi szempontokból kénytelen lévén lemondani, helyette a horvátországi póttagok közül első helyen Pavich Ármin urat hívtam be, a ki azonban szintén akadályozva van a megjelenésben, ennélfogva az utána következő póttagot, Beöthy László urat hívtam be.*" (Delegációs napló, II. ülés, 1892. okt. 15-én, 7.) Talán a rendelkezésre álló idő rövidsége miatt nem kérték fel a képviselőházat egy új horvát póttag megválasztására, hanem helyette behívták a soron következő (nem horvát) képviselőházi póttagot. Egyetlen alkalommal arra is sor került, hogy a Horvátországnak a törvényileg járó öt helyett hat tagot adtak a delegációban. 1910-ben ugyanis annyi (nem horvát) főrendiházi delegátus mondott le, hogy már valamennyi magyar póttagot behívták, és így egy magyar tag helyett került be a delegációba Chavrak Levin. (Delegációs napló, II. ülés, 1910. november 8-án, 8.) Az más kérdés, hogy úgy tűnik, a hat horvát tag egyszerre soha nem volt jelen a delegáció ülésein.

12 A magyar közjog szerint maga a delegáció volt a magyar országgyűlés két házának közös bizottsága, ezért annak bizottságait következetesen és logikusan albizottságoknak hívták. Vö. a(z al)bizottságokról általában Kőműves 2016: 6–7. A horvát delegátusokra koncentrálva nem foglalkozunk a külügyi, hadügyi, tengerészeti és pénzügyi bizottságok valamennyi tagját tömörítő „egyesült négyes bizottsággal" és az osztrák delegációval kapcsolatot tartó hét tagból álló „kiegyezési bizottsággal". Vö. Somogyi 1994: 485.

(közös pénzügyminisztérium ügyeit ellenőrző) pénzügyi albizottság. Bár a delegációs ülések általában csak néhány héten át tartottak, a delegációnak volt gazdasági (költségvetési) és naplóbíráló albizottsága is. A közös minisztériumok előző évi elszámolásait eleinte a pénzügyi albizottság végezte, majd 1875-től, Szlávy József volt miniszterelnök javaslatára létrehozták a zárszámadási bizottságot is.[13]

A horvát delegátusok esetében igyekeztek arra is figyelni, hogy a közös minisztériumokkal foglalkozó négy albizottságba mindig jusson horvát tag,[14] ami néhány kivétellel (1884, 1886, 1887 és 1913) sikerült is, jóllehet minden bizonnyal figyelembe kellett venni azt is, hogy az egyes politikusok milyen albizottságban szeretnének dolgozni. Ebből következhetett, hogy egyes horvát delegátusok egyszerre két vagy akár három albizottságban is vállaltak munkát.[15] (A póttagok abba az albizottságba kerültek, ahol az eredeti tag is működött.)[16]

Hangsúlyozva, hogy a delegációban végzett érdemi munka kevésbé látványos, de igen fontos része volt az albizottsági munka, röviden tekintsük át, milyen volt a horvátországi delegátusok aktivitása a plenáris üléseken. Alábbi

13 Ide „*a külügyi albizottság egy, a tengerészeti két, a pénzügyi és hadügyi albizottság pedig három-három tagot*" delegált, mivel ezekben az albizottságokban ismerik a legjobban az adott minisztériumok költségvetését – indokolta javaslatát Szlávy. Delegációs napló, II. ülés, 1875. szeptember 23., 6–8. 1903-tól a zárszámadási bizottság Keglevich István gróf javaslatára 12 tagból állt, amelyben innentől kezdve „*a külügyi albizottság 3, a tengerészeti 3, a pénzügyi 2 és a hadügyi 4 taggal lesz képviselve*". (A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött s ő felsége által 1903. évi deczember hó 15-ére Bécsbe összehívott bizottság jegyzőkönyvei. Budapest, 1904. [A továbbiakban a Delegációs jegyzőkönyv címet és az adott ülés adatait adom meg.] Delegációs jegyzőkönyv, I. ülés, 1903. dec. 15-én, 10.) 1906-ban részben ismét módosult az albizottsági struktúra, de mivel ez a horvát delegátusokat nem érintette, ezért ennek ismertetésétől itt eltekinthetünk.

14 Pl. Somssich Pál elnök 1868. novemberben az albizottsági tagok megválasztásánál figyelmeztetett is erre: „*Minden egyes albizottságban egy-egy tagnak helyet kellene hagyni azért, hogy a horvátországi küldötteknek egy hely fentartassék.*" (Delegációs napló, I. ülés, 1868. XI. 16., 4. o.)

15 Érdemes kiemelni Kussevich Szvetozárt, aki nem csupán a leghosszabb ideig volt a horvátok közül tagja a delegációnak (egymaga 23 alkalommal volt tagja a delegációnak 1881 és 1904 között, 1887-ben pedig póttaggá választották ugyan, de nem hívták be), hanem hosszú időn keresztül volt több delegációs albizottság tagja egyszerre (hétszer volt tag három, tizenegyszer pedig két albizottságban), sőt, 11 alkalommal választotta meg elnökének a naplóbíráló albizottság!

16 Szögyény Marich László határozatban is kimondta ezt 1875-ben: „*a felmentetett tagok helyébe behívott póttagok ugyanazon albizottságokban foglaljanak helyet, a melybe az illető felmentett tagok megválasztattak*". (Delegációs napló. I. ülés, 1875. szept. 21-én, 4.)

táblázatunkban csak a beszédekkel kapcsolatos legfontosabb tények rögzítésére szorítkozunk, azok tartalmi elemzését hely hiányában most nem tudjuk közölni. Annyit azonban rögzíthetünk, hogy a dualista korszak elejének relatíve élénkebb horvát szereplése döntően másodlagos jelentőségű kérdéseket érintett, ellenben a horvátokat kifejezetten érintő 1878. évi balkáni rendezés idején a horvát külpolitikai elképzeléseket is kifejtő, nagyobb szabású beszédekre került sor. Az okkupációt követően két horvát delegációs felszólalás még foglalkozott annak utóhatásaival, ám ezt követően közel húsz éven át egyik horvát delegátus sem tartott beszédet. Ez az 1882 és 1901 közötti időszak Khuen-Héderváry Károly gróf horvát bán kormányzatával esik egybe, ami újabb adalék arra, hogy a *khuenovština* rendszere egyfelől a politikai stabilitás, másfelől a bánnal szemben álló horvát erők visszaszorításának időszaka volt.

Az 1906-ban bekövetkezett magyarországi és horvátországi politikai irányváltásnak a delegációban is megtaláljuk a következményeit. Nem csupán az addigi horvát delegátusok cserélődtek ki, de magatartásuk is jelentősen megváltozott. A jellemzően a horvát-szerb koalícióhoz tartozó új delegátusok igen gyakran felszólaltak, és (többnyire) horvát nyelvű beszédekben gyakran bírálták a bécsi és budapesti kormányzatot.[17] A horvát nyelvhasználatnak nem csupán az volt az oka, hogy más politikai pártállású elődeikhez képest komolyabban és látványosabban akartak ragaszkodni nemzeti-nyelvi jogaikhoz, hanem az is, hogy nem tudtak magyarul.[18] Mindez a budapesti képviselőházhoz hasonló, ha nem is olyan mértékű problémákat okozott. Ellentétben a magyar parlamenttel, a delegációban nem került sor a horvát nyelvhasználat korlátozására,[19] bár a horvát

17 Ez a dinamika többé-kevésbé megfelelt a budapesti képviselőházban tapasztalható horvát képviselői aktivitásnak. Cieger 2021: 239–242.

18 Tomcsics György pl. megjegyezte Tuskán Gergelyről: „*Magyarul nem tud, horvátul pedig joga van beszélni*"! (Delegációs napló, II. ülés, 1908. okt. 20., 27.) Ha azt el is hihetjük, hogy a horvát politikusok nem tudtak magyarul (vö. Varga–Sokcsevits 2022: 461–462.), úgy tűnik, a delegáció magyar nyelvű beszédeit azért valamennyire tudták követni. Erre utal, hogy amikor a függetlenségi párti Ugron Gábor a horvát politikusokkal polemizáló beszédet tartott, Tuskán és Vinkovics többször közbeszóltak – horvátul. (Delegációs napló, III. ülés, 1908. okt. 21., 39–40.) A kérdéskör alaposabb kifejtésére itt nincs helyünk, de jelezni szeretnénk, hogy a korábbi évtizedek horvát nyelvű szónoklatainak megértésével is voltak már problémák.

19 Ugyanakkor a delegációs naplókban (az ekkori képviselőházi naplókban is alkalmazott módszerrel) 1907-től nem adták közre a horvát nyelvű beszédek szövegét, hanem csak azt jelezték, hogy az illető politikus horvátul beszélt. Az egyes horvát nyelvű felszólalások tartalmának megismerése érdekében ezért ilyenkor a korabeli napilapok tudósításaira van utalva a kutató. (Általánosságban azt lehet mondani, hogy a nem horvát nyelvű lapok

nyelvű beszédeket nem értő elnököknek ezekben az években olykor komoly nehézségeket okozott, hogy nem támaszkodhattak arra a korábbi szokásra, hogy a beszéd magyar fordítását az ülés előtt a szónoktól megkapják. Ennek hiányában alkalmi tolmácsok segítségével igyekeztek megítélni azt, hogy a felszólalásban elhangzott-e valami, ami miatt a szónokot figyelmeztetésben kell részesíteni.[20] Ilyen önkéntes tolmács volt több alkalommal a jogász, akadémikus, 67-es politikus Nagy Ferenc delegátus, aki verőcei születésűként elmondhatta egy horvát szónoklat után: „*olyan szerencsés vagyok, hogy megértettem a bizottsági tag ur felszólalását*", és rögtön figyelmeztetett is, hogy a horvátul elhangzottakat a magyar delegációnak vissza kell utasítani.[21] A horvát-szerb koalíciós delegátusok ugyanis nem csupán a nyelvhasználattal, hanem beszédeik politikai tartalmával is szembefordultak a korábbi évtizedekben a delegációban ülő horvát politikusok mérsékelt, békülékeny és passzív magatartásával.

A koalíciós időszakot követően már nem voltak horvát nyelvű beszédek a delegációban, és a horvát delegátusok felszólalásainak száma is visszaesett: egyedül Pejacsevich Tivadar gróf mondott három rövidebb beszédet 1912-ben – magyarul.[22]

közül a fontosabb bécsi napilapok, pl. a liberális *Neue Freie Presse* vagy a konzervatív *Das Vaterland* tudósított a legrészletesebben ezekről a beszédekről.)

20 Vö.: Zichy Tivadar gróf megjegyzését 1908-ból: „*Az előbbi években a horvát képviselő urak rendesen az ülés előtt beadták nekem vagy elnöktársamnak magyar szövegben tartandó beszédeiket. Akkor az elnök megítélhette azt, hogy a szónok miről beszél. Most arra vagyok utalva, hogy az egyik vagy másik oldalon megmondják nekem, körülbelül miről van szó.*" (Delegációs napló, II. ülés, 1908. okt. 20-án, 27.)

21 Delegációs napló, II. ülés, 1908. okt. 20-án, 6.

22 Különösen a volt bán első beszéde volt fontos, ugyanis ebben azt hangsúlyozta, hogy bár időközben feloszlatták a zágrábi szábort, ám az 1868. évi horvát-magyar kiegyezési törvény értelmében a horvát képviselőknek a közös országgyűlésre szóló megbízása ezzel nem szűnt meg. Hiszen a törvényalkotó szándéka éppen az volt, hogy a Horvátországot érintő fontos kérdésekben folyamatos legyen a horvátok képviselete, azaz addig tartson, amíg az új horvát szábor nem választja meg az újabb képviselőket. (Delegációs napló, V. ülés, 1912. május 1-jén, 68.). Az 1868. évi XXX. tc. 34. §-a valóban így szólt: „*Azon esetre, ha a horvát-szlavon-dalmát országgyülés idő közben feloszlattatnék, Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok képviselői mindaddig tagjai maradnak a közös országgyülésnek, míg az ujolag egybehivott horvát-szlavon-dalmát országgyülés új képviselőket választ.*" (Vö. Varga–Sokcsevits 2022: 454–455.)

Táblázat a magyar delegációban elhangzott horvát felszólalásokról

23

Időpont	Felszólaló	A beszéd nyelve	A beszéd témája	Forrás
1869. VIII. 5.	Fodróczy Sándor	magyar	Interpelláció: „a kereskedelmi lobogóba Magyarország czimerébe Horvát-Slavon- és Dalmátország czimerei is felvétessenek.”	A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött s Ő Felsége által 1869. július 11-re Bécsbe összehívott bizottság naplója.[23] II. ülés, 9.
1869. VIII. 5.	Fodróczy Sándor	magyar	Az interpellációhoz kapcsolódó határozati javaslat (a kérdéskör a magyar–horvát országgyűlésre tartozik)	1869. július 11-re összehívott Delegáció naplója, V. ülés, 61.
1869. VIII. 20.	Fodróczy Sándor	magyar	Mivel illyr nemzet és nyelv nem létezik, a jövőben a horvát nyelv kifejezést kéri használni.	1869. július 11-re összehívott Delegáció naplója, VIII. ülés, 73.
1869. VIII. 27.	Fodróczy Sándor	magyar	A közös hadügyminisztérium mérje fel a (horvátországi) várak és erődök állapotát.	1869. július 11-re összehívott Delegáció naplója, XII. ülés, 134.
1872. X. 15.	Miskatovics József	(ő nem szólalt fel)	Kérvényt ad be a Zágrábban lakó nyugalmazott tisztek nyugdíj-illetményének felemelése érdekében.	1872. szeptember 16-ára Pesten összehívott Delegáció naplója, VI. ülés, 70.
1874. V. 21.	Tombor Iván	magyar	A Keleti Akadémián alkalmazzanak a magyar nyelvtanár mintájára egy horvát nyelvtanárt is.	1874. április 20-ára Budapestre összehívott Delegáció naplója, VIII. ülés, 148.

23 A következőkben a delegációs napló teljes címe helyett annak rövidített formáját közöljük.

Időpont	Felszólaló	A beszéd nyelve	A beszéd témája	Forrás
1878. III. 18.	Voncsina János	horvát	Külpolitikai beszéd Bosznia és Hercegovina megszerzése érdekében.	1877. december 5-ére Bécsbe összehívott Delegáció naplója, XIII. ülés, 51–54.
1878. VI. 2.	Kukuljevics Iván	horvát	Külpolitikai beszéd Bosznia és Hercegovina megszerzése és az aktív balkáni politika érdekében.	1877. december 5-ére Bécsbe összehívott Delegáció naplója, XXIV. ülés, 156–158.
1878. XII. 14. (esti ülés)	Miskatovics József	horvát	Külpolitikai beszéd a helyes (az ottani népeket a törökök ellen támogató) balkáni politikáról.	1878. november 7-ére Budapestre összehívott Delegáció naplója, XV. ülés, 204–205
1880. XI. 11.	Inkey Nándor	magyar	A boszniai marhavészről kérdezi a közös pénzügyminisztert.	1880. október hó 19-ére Budapestre összehívott Delegáció naplója, IV. ülés, 68
1882. II. 4.	Miskatovics József	horvát	A hercegovinai felkelés okairól.	1882. évi január hó 28-ára Bécsbe összehívott Delegáció naplója, IV. ülés, 41–43.
1901. VI. 8.	Gyurkovics György	magyar	Támogató beszéd a Monarchia külpolitikájáról.	1901. évi május 20-ára Bécsbe összehívott Delegáció naplója, IV. ülés, 87–90.
1906. VI. 26.	Tuskán Gergely	horvát	Bírálja a németbarát és a balkáni népekkel ellenséges külpolitikát, a horvátokat és szerbeket elhanyagoló bécsi vezetést.	1906. június 9-ére Bécsbe összehívott Delegáció naplója, IV. ülés, 76–79.
1906. VI. 26.	Krasojevics György	horvát	A németbarát külpolitika miatt a költségvetést nem szavazza meg.	1906. június 9-ére Bécsbe összehívott Delegáció naplója, IV. ülés, 111–112.

Időpont	Felszólaló	A beszéd nyelve	A beszéd témája	Forrás
1906. VI. 28.	Nikolics Vladimir	horvát	Szorgalmazza a horvát elem és a horvát nyelv súlyának növelését a haditengerészetben.	1906. június 9-ére Bécsbe összehívott Delegáció naplója, VI. ülés, 151–152.
1906. VI. 28.	Krasojevics Gyorgye	horvát	Kritizálja a boszniai állapotokat, és szabadságot kér a tartománynak.	1906. június 9-ére Bécsbe összehívott Delegáció naplója, VI. ülés, 160–161.
1906. VI. 28.	Tuskán Gergely	horvát	Több példa bemutatásával bírálja a boszniai állapotokat.	1906. június 9-ére Bécsbe összehívott Delegáció naplója, VI. ülés, 175–176.
1906. XII. 18.	Tuskán Gergely	horvát	Bírálja a Horvátország és Dalmácia egyesülését ellenző katonai közigazgatást, amely nem tartja tiszteletben a horvát hivatalos nyelvet sem.	1906. november 25-ére Budapestre összehívott Delegáció naplója, XVI. ülés, 47–48.
1906. XII. 21.	Krasojevics György	horvát	Bírálja a németbarát külpolitikát.	1906. november 25-ére Budapestre összehívott Delegáció naplója, XIX. ülés, 147.
1907. XII. 21.	Medakovics Bogdán	horvát	A Napló csak azt jelzi, hogy „horvátul beszél”.	1907. december 20-ára Bécsbe összehívott Delegáció naplója, II. ülés, 6.
1907. XII. 21.	Tomisics György	magyar	(Medakovics beszédének magyar szövegét olvassa fel:) Az indemnitás ellen szavaznak a horvátok.	1907. december 20-ára Bécsbe összehívott Delegáció naplója, 6–7.
1908. II. 7.	Medakovics Bogdán	horvát	A Napló csak azt jelzi, hogy „horvátul beszél”.	1907. december 20-ára Bécsbe összehívott Delegáció naplója, V. ülés, 37.
1908. II. 8.	Babics-Gyalszky Lyúba	horvát	A Napló csak azt jelzi, hogy „horvátul beszél”.	1907. december 20-ára Bécsbe összehívott Delegáció naplója, VI. ülés, 46.

Időpont	Felszólaló	A beszéd nyelve	A beszéd témája	Forrás
1908. II. 8.	Vinkovics Tivadar	horvát	A Napló csak azt jelzi, hogy „horvátul beszél”.	1907. december 20-ára Bécsbe összehívott Delegáció naplója, VI. ülés, 54.
1908. II. 12.	Tomisics György	„beszédét horvátul kezdi, aztán magyarul folytatja”	Katonai alreáliskolát kér Horvátország számára, ill. tiszti fizetésemelést. (Csak a magyar nyelvű részt rögzítették a naplóban!)	1907. december 20-ára Bécsbe összehívott Delegáció naplója, IX. ülés, 97–99.
1908. II. 12.	Medakovics Bogdán	horvát	A Napló csak azt jelzi, hogy „horvátul beszél”.	1907. december 20-ára Bécsbe összehívott Delegáció naplója, IX. ülés, 103.
1908. II. 12.	Babics-Gyalszky Lyúba	horvát	A Napló csak azt jelzi, hogy „horvátul beszél”.	1907. december 20-ára Bécsbe összehívott Delegáció naplója, IX. ülés, 103.
1908. II. 14.	Babics-Gyalszky Lyúba	horvát	A Napló csak azt jelzi, hogy „horvátul beszél”.	1907. december 20-ára Bécsbe összehívott Delegáció naplója, XI. ülés, 136.
1908. II. 14.	Vinkovics Tivadar	horvát	A Napló csak azt jelzi, hogy „horvátul beszél”.	1907. december 20-ára Bécsbe összehívott Delegáció naplója, XI. ülés, 146.
1908. II. 15.	Vinkovics Tivadar	horvát	A Napló csak azt jelzi, hogy „horvátul beszél”.	1907. december 20-ára Bécsbe összehívott Delegáció naplója, XII. ülés, 171.
1908. II. 15.	Babics-Gyalszky Lyúba	horvát	A Napló csak azt jelzi, hogy „horvátul beszél”.	1907. december 20-ára Bécsbe összehívott Delegáció naplója, XII. ülés, 174.
1908. X. 20.	Vinkovics Tivadar	horvát	Mentelmi joga megsértése ügyében – a szöveget a napló nem közli.	1908. október 8-ára Budapestre összehívott Delegáció naplója, II. ülés, 5.

Időpont	Felszólaló	A beszéd nyelve	A beszéd témája	Forrás
1908. X. 20.	Tuskán Gergely	horvát	A Napló csak azt jelzi, hogy „horvátul beszél”.	1908. október 8-ára Budapestre összehívott Delegáció naplója, II. ülés, 27.
1908. X. 20.	Medakovics Bogdán	horvát	A Napló csak azt jelzi, hogy „horvátul beszél”.	1908. október 8-ára Budapestre összehívott Delegáció naplója, II. ülés, 27.
1908. X. 20.	Babics-Galszki Lyúba	horvát	A Napló csak azt jelzi, hogy „horvátul beszél”.	1908. október 8-ára Budapestre összehívott Delegáció naplója, II. ülés, 30.
1908. X. 21.	Vinkovics Tivadar	horvát	A Napló csak azt jelzi, hogy „horvátul beszél”.	1908. október 8-ára Budapestre összehívott Delegáció naplója, III. ülés, 37.
1908. X. 21.	Tuskán Gergely	horvát	A Napló csak azt jelzi, hogy „horvátul beszél”.	1908. október 8-ára Budapestre összehívott Delegáció naplója, III. ülés, 37.
1908. X. 21.	Babics-Galszki Lyúba	horvát	A Napló csak azt jelzi, hogy „horvátul beszél”.	1908. október 8-ára Budapestre összehívott Delegáció naplója, 39.
1908. X. 22.	Babics-Galszki Lyúba	horvát	Interpellálja a közös hadügyminisztert a horvátországi felségárulási gyanúsítások miatt. (A jegyző felolvasta a magyar nyelvű interpellációt: 54–55.)	1908. október 8-ára Budapestre összehívott Delegáció naplója, IV. ülés, 55.
1908. X. 22.	Tomisics György	magyar	A lika-dalmáciai vasút megépítését sürgeti.	1908. október 8-ára Budapestre összehívott Delegáció naplója, IV. ülés, 65–66.
1908. X. 22.	Tuskán Gergely	horvát	A Napló csak azt jelzi, hogy „horvátul beszél”.	1908. október 8-ára Budapestre összehívott Delegáció naplója, IV. ülés, 66.

Időpont	Felszólaló	A beszéd nyelve	A beszéd témája	Forrás
1908. X. 22.	Babics-Galszki Lyúba	horvát	A Napló csak azt jelzi, hogy „horvátul beszél”.	1908. október 8-ára Budapestre összehívott Delegáció naplója, IV. ülés, 66.
1908. X. 22.	Vinkovics Tivadar	horvát	A Napló csak azt jelzi, hogy „horvátul beszél”.	1908. október 8-ára Budapestre összehívott Delegáció naplója, IV. ülés, 70.
1908. X. 23.	Tomisics György	magyar	Bosznia és Hercegovina Horvátországhoz csatolását javasolja.	1908. október 8-ára Budapestre összehívott Delegáció naplója, V. ülés, 92–93.
1908. X. 23.	Tuskán Gergely	horvát	A Napló csak azt jelzi, hogy „horvátul beszél”.	1908. október 8-ára Budapestre összehívott Delegáció naplója, V. ülés, 93.
1908. X. 23.	Vinkovics Tivadar	horvát	A Napló csak azt jelzi, hogy „horvátul beszél”.	1908. október 8-ára Budapestre összehívott Delegáció naplója, V. ülés, 93.
1908. X. 23.	Babics-Galszki Lyúba	horvát	A Napló csak azt jelzi, hogy „horvátul beszél”.	1908. október 8-ára Budapestre összehívott Delegáció naplója, V. ülés, 93.
1912. V. 1.	Pejacsevics Tivadar gróf	magyar	A horvát delegátusok mandátuma nem szűnt meg a szábor feloszlatásával.	1911. évi december hó 28-ára Bécsbe összehívott Delegáció naplója, V. ülés, 68.
1912. XI. 19.	Pejacsevics Tivadar gróf	magyar	Békés viszonyt javasol a balkáni háborúban győztes államokkal.	1912. november hó 5-ére Budapestre összehívott Delegáció naplója, II. ülés, 13–14.

A delegáció horvát felszólalásainak alaposabb vizsgálatára, így elsődlegesen a horvát, magyar és osztrák politikai kontextus részletesebb elemzésére ugyan most nem vállalkozhattunk, de minden bizonnyal így is kijelenthető, hogy a horvátok delegációs szereplése jórészt párhuzamosan mozgott a horvát politikusok budapesti parlamenti szereplésével. A horvátországi belpolitikai fordulatok többé-kevésbé visszaköszöntek nem csupán abban, hogy kik képviselték Horvátországot a magyar delegációban, de abban is, hogy ezek a politikusok hogyan viszonyultak a tágabb politikai kontextushoz, a magyar kormány, a bécsi közös kormányzat politikai irányához, sőt, a Monarchia legfőbb szövetségese, Németország külpolitikai törekvéseihez.

Irodalom

Cieger András 2021. *A magyar országgyűlés a dualizmus korában. I. kötet. A képviselőház (1865–1918).* Budapest: Országház Könyvkiadó.

Kőműves Mónika 2016. A Közös Ügyi Országos Bizottság (delegáció) levéltári anyagának irattani vizsgálata. *Levéltári Szemle.* 66. (1): 5–20.

Magyar Törvénytár 1896. Márkus Dezső (szerk.). *Magyar Törvénytár 1836–1868. évi törvényczikkek.* Budapest: Franklin-Társulat.

Reichs-Gesetz-Blatt 1867. *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich. Jahrgang 1867.* Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staats-Druckerei.

Somogyi Éva 1994. A delegáció. A delegáció intézményének létrejötte 1867-ben. *Századok.* 128. (3–4): 465–516.

Somogyi Éva 2007. Horvátország a közösügyes szisztémában. In: Székely Gábor (szerk.). *Megismerhető világtörténelem. Zsigmond László születésének 100. évfordulójára.* Budapest: ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék – Volos Kiadó. 197–204.

Varga Szabolcs – Sokcsevits Dénes 2022. *A horvát szábor története.* Budapest: Országház Könyvkiadó.

ADATTÁR

Horvátország tagjai és póttagjai a magyar delegációkban (1868–1918)

Az Adattár rögzíti a Horvátország delegációs képviseletével kapcsolatos legfőbb adatokat. A delegátussá ill. póttaggá (P) választás dátumát[24] és helyét[25], továbbá (rövidítve) azt, hogy az illető politikus a delegációnak melyik albizottságába került,[26] ill. volt-e valamelyik albizottság elnöke, esetleg megválasztották-e valamilyen egyéb delegációs tisztségre.

A politikusok nevét abban a (magyaros) formában tüntetem fel, ábécé-sorrendben, ahogy a delegációs naplókban (legtöbbször) szerepel, de mellette mindig szerepel a horvátos névalak is, mint ahogy a jelenlegi ismereteim szerinti születési és halálozási évszámok is.

A []-ben szereplő adatok azt jelentik, hogy az illető politikus (akár csak egy adott évben) ténylegesen nem vett részt a delegáció munkájában.

ADAMOVICS Béla / Bela ADAMOVIĆ pl. Čepinski (1856–1934)
[K: 1894. VI. 30. (P)]
[K: 1895. V. 22. (P)]
[K: 1896. V. 18. (P)]
[K: 1897. XI. 9. (P)]
[K: 1898. IV. 14. (P)]
[K: 1899. XI. 27. (P)]
K: 1900. V. 5. (P), 1901. VI. 4-től (Kü)
[K: 1902. IV. 30. (P)]

24 A delegáció tagjává választás dátumánál a szavazás, és nem az eredmények nyilvánosságra hozatalának időpontja szerepel (ez utóbbira több alkalommal is csak a következő ülésen került sor). Az adatok hely hiányában itt egyesével nem jelzett forrása az adott ülésen elhangzottakról beszámoló képviselőházi ill. főrendiházi napló, amelynek kötetei online is elérhetők.

25 F = főrendiház, K = képviselőház.

26 Kü = külügyi; Hü = hadügyi; Pü = pénzügyi; T = tengerészeti; N = naplóbíráló; Z = zárszámadási. A delegációs albizottsági tagságra vonatkozó adatok forrása a delegáció (általában alakuló) ülésén történtekről beszámoló Delegációs napló. Mivel ezek – az első, 1868. évi bécsi delegációs ülésszak kivételével, amelyeken azonban még nem vettek részt Horvátország küldöttei – online is elérhetők, így hely hiányában nem adtam meg az egyes albizottsági taggá választások forrásait, hiszen azok a dátum birtokában rendre visszakereshetők.

[K: 1903. XI. 25. (P)]
[K: 1904. V. 11. (P)]

[ANKER Hugó / Hugo ANKER (1826–1879)
K: 1870. VIII. 4. (P), de 1870. XI. 18-án lemondott.]

BABICS-GYALSZKI Lyuba / Ljubomir BABIĆ-ĐALSKI (1854–1935)
K: 1907. XII. 18. (P), 1908. II. 26-tól (Kü)
K: 1908. IX. 23. Kü: 1908. X. 8.

BARCSICS Erazmus / Erazmo BARČIĆ (1830–1913)
K: 1906. V. 30. Kü: 1906. VI. 10.
K: 1907. XII. 18., de csak 1908. II. 26-ig. Kü: 1907. XII. 20.

[BARLOVICS István / Stjepan BARLOVIĆ (1852–1928)
K: 1887. X. 19. (P)]

BARTOLOVICS János / Ivan BARTOLOVIĆ (1822–1903)
K: 1880. X. 2. Pü: 1880. X. 19.
K: 1881. X. 21. (P), csak az 1882. I. 28-án kezdődő rendkívüli ülésszakon (T)

BATAGLIÁRINI Pál / Paval BATTAGLIARINI (1810 –1880)
K: 1871. V. 20. Hü: 1871. V. 22.

BEDEKOVICH Kálmán / Koloman BEDEKOVIĆ Komorski (1818–1889, 1868–71 és 1876–1889 horvát–dalmát–szlavón tárca nélküli miniszter; 1871–1872 horvát bán)
K: 1868. XI. 24. Pü: 1868. XI. 24.

BOGOVICS Imre / Mirko BOGOVIĆ (1816–1893)
F: 1868. XI. 25. Hü: 1868. XI. 26.
F: 1869. VI. 22. Hü: 1869. VII. 11.
F: 1870. VIII. 4. Hü: 1870. XI. 24.

BRLICS Ignácz / Ignjat BRLIĆ (1834–1892)
K: 1874. III. 26. (P), 1874. V. 17-től (Pü)

CHAVRAK Levin / Levin ČAVRAK (1852–1913)
F: 1910. X. 4. (P), 1910. XI. 8-tól.

CZERNKOVICS Miklós / Nikola CRNKOVIĆ Dolski (1845–1917)
K: 1887. X. 19. Kü: 1887. X. 27.

K: 1888. VI. 8. Pü + Z: 1888. VI. 9.
K: 1889. VI. 17. Pü + Z: 1889. VI. 22.
K: 1890. V. 17. Hü: 1890. VI. 4.
K: 1891. X. 13. Hü: 1891. XI. 9.
K: 1892. IX. 29. Hü: 1892. X. 1.
K: 1893. V. 17. Kü: 1893. V. 25.
K: 1894. VI. 30. Kü: 1894. IX. 14.

DEDOVICH György / Đuro DEDOVIĆ (1855–1914)
K: 1902. IV. 30. Kü: 1902. V. 6.
K: 1903. XI. 25. Kü: 1903. XII. 15.
K: 1904. V. 11. Kü: 1904. V. 14.
[F: 1911. II. 9. (P)]
F: 1911. XII. 22. Kü: 1911. XII. 28.
F: 1912. IX. 18. (Ez a választás a IX. 23-ra és a XI. 5-re összehívott delegációra is érvényes volt.) Kü + Z: 1912. IX. 23. és Kü + Z: 1912. XI. 5.
[F: 1913. XI. 14., de már XI. 18-án, az első ülésen felmentést kapott.]

DRASKOVICH Iván gróf / Ivan Rudolf DRAŠKOVIĆ (1878–1963)
[F: 1911. XII. 22. (P)]
[F: 1912. IX. 18. (P) Ez a választás a IX. 23-ra és a XI. 5-re összehívott delegációra is érvényes volt.]
F: 1913. XI. 14. (P), 1913. XI. 18-tól.

DROHOBECZKY Gyula / Julije DROHOBECZKY (1853–1934, 1891–1920 kőrösi görögkatolikus püspök)
K: 1906. V. 30. Kü + Z: 1906. VI. 10.

ERDŐDY István gróf /Stjepan III. ERDŐDY (1813–1896)[27]
K: 1872. IX. 13. T: 1872. IX. 16.
[K: 1873. III. 15., de már 1873. IV. 2-án bejelentették lemondását]

FODRÓCZY Sándor / Aleksandar FODRÓCZY (1827–1890)
K: 1869. VI. 14. Pü és jegyző: 1869. VII. 11.
K: 1871. V. 20. T: 1871. V. 22.

[27] Itt csak azokat az éveket tüntettem fel, amikor a főrendiház a horvátoknak járó delegációs helyre választotta meg. Nem foglalkoztam azokkal az esetekkel, amikor Erdődy a főrendiház arisztokrata tagjaként nem a Horvátországnak járó delegátusi helyet foglalta el. Így nem szerepel az az eset sem, amikor 1876-ban a tengerészeti (al)bizottság elnökeként az 1877-re vonatkozó jelentést beterjesztve pár szót mondott is (magyarul) a plenáris ülésen. 1876. V. 27-i ülés, 7.

FRANCISCI Henrik / Hinko FRANCISCI (1834–1904)
[K: 1888. VI. 8. (P)]
[K: 1889. VI. 17. (P)]
[K: 1890. V. 17. (P)]
K: 1891. X. 13. Pü: 1891. XI. 9.
K: 1892. IX. 29. Pü: 1892. X. 1.
K: 1893. V. 17. Pü + Z: 1893. V. 25.
K: 1894. VI. 30. Pü: 1894. IX. 14.
K: 1895. V. 22. Pü: 1895. VI. 6.
K: 1896. V. 18. Pü + Z: 1896. V. 30.
K: 1897. XI. 9. Pü + Z: 1897. XI. 16.
K: 1898. IV. 14. Pü + Z: 1898. V. 9.
K: 1899. XI. 27. Pü + Z: 1899. XI. 30.
K: 1900. V. 5. Pü: 1900. V. 12.
K: 1901. V. 9. Hü: 1901. V. 20.
K: 1902. IV. 30. Hü: 1902. V. 6.
K: 1903. XI. 25. Pü + Hü: 1903. XII. 15.
K: 1904. V. 11. Pü + Hü: 1904. V. 14.

GRAHOVÁC Mirko / Mirko GRAHOVAC (1859–1937)
[K: 1906. V. 30. (P)]
K: 1910. X. 5., de már az első ülésen, 1910. X. 12-én bejelentették lemondását, de azt nem fogadták el. Hü: 1910. X. 12.

GYURKOVICS György / Đuro ĐURKOVIĆ (1845–1908)
K: 1884. X. 22. Kü: 1884. X. 27.
K: 1887. X. 19. Pü + Z: 1887. X. 27.
K: 1888. VI. 8. Kü: 1888. VI. 9.
K: 1889. VI. 17. Kü: 1889. VI. 22.
K: 1890. V. 17. Pü: 1890. VI. 4.
K: 1891. X. 13. Kü: 1891. XI. 9.
K: 1892. IX. 29. Kü: 1892. X. 1.
K: 1893. V. 17. Kü: 1893. V. 25.
K: 1894. VI. 30. Kü: 1894. IX. 14.
K: 1895. V. 22. Kü: 1895. VI. 6.
K: 1896. V. 18. Kü: 1896. V. 30.
K: 1897. XI. 9. Kü: 1897. XI. 16.
K: 1898. IV. 14. Kü: 1898. V. 9.
K: 1899. XI. 27. Kü: 1899. XI. 30.
K: 1900. V. 5. Kü: 1900. V. 12.
K: 1901. V. 9. Kü: 1901. V. 20.

HERVOICS István / Stjepan HRVOIĆ (1834–1885)
K: 1869. VI. 14. (P), 1869. VIII. 5-től (Hü)

HORVÁT Mirkó / Mirko HRVAT (1826–1893)
[K: 1872. IX. 13. (P)]
K: 1873. III. 15. (P) T: 1873. IV. 2-től.
K: 1874. III. 26. T: 1874. IV. 20.

HORVÁTH Péter / Petar HORVAT (1819–1886)
K: 1869. VI. 14. Kü: 1869. VII. 11.
[K: 1870. VIII. 4. (P)]
K: 1877. XI. 12. (P), 1877. XII. 9-től (Pü)
K: 1879. XII. 1. Kü: 1879. XII. 16.

[HRELJANOVIC Guido / Guido HRELJANOVIĆ (1860–1935)
K: 1917. XI. 24. (P)]

INKEY Nándor / Ferdinand INKEY Pallinski (1829–1890; 1875-től báró)
[F: 1871. V. 19. (P)]
F: 1872. IX. 9. Hü: 1872. IX. 16.
[F: 1873. III. 22., de már 1873. IV. 2-án bejelentették lemondását]
F: 1880. X. 5. Hü: 1880. X. 19.
[F: 1881. X. 20. (P)]
[F: 1882. X. 12. (P)]
[F: 1883. X. 11. (P)]
[F: 1884. X. 20. (P)]
[F: 1885. X. 8. (P)]
[F: 1886. X. 14. (P)]
[F: 1888. VI. 6. (P)]
[F: 1889. VI. 16. (P)]

JAKITS Antal / Antun (Ante) JAKIĆ (1828–1878)
K: 1872. IX. 13. Pü + N: 1872. IX. 16.
K: 1873. III. 15. Pü + N: 1873. IV. 2.

JANCSÓ István / Stjepan JANČO (? – ?)
K: 1869. VI. 14. N + T: 1869. VII. 11.
K: 1870. VIII. 4. T: 1870. XI. 24.
K: 1871. V. 20. Pü: 1871. V. 22.

[JANKOVICH Aladár gróf / Aladar grof JANKOVICH (1850–1919)
K: 1913. XI. 14. (P)]

[JELLAČIĆ Gyula / Julio JELAČIĆ (1835–1908)
F: 1891. X. 15. (P)]

JOSIPOVICH Géza / Gejza JOŠIPOVIĆ (1857–1934, 1906–1910 és 1912–1913 között horvát–dalmát–szlavón tárca nélküli miniszter)
K: 1903. XI. 25. Kü + Z: 1903. XII. 15.
K: 1904. V. 11. Kü + Z: 1904. V. 14.

JOSIPOVICH Imre / Imbro JOŠIPOVIĆ (1834–1910, 1889–1898 horvát–dalmát–szlavón tárca nélküli miniszter)
[K: 1882. X. 12. (P)]
K: 1899. XI. 27. Hü: 1899. XI. 30.
K: 1900. V. 5. Hü: 1900. V. 12.
K: 1901. V. 9. Pü: 1901. V. 20.
K: 1902. IV. 30. Pü: 1902. V. 6.

[JOSIPOVICH István / Stjepan JOŠIPOVIĆ ml. (1830–1893)
F: 1892. IX. 26. (P)
F: 1893. V. 19. (P)]

KEGLEVICH Oszkár gróf / Oskar KEGLEVIĆ (1839–1918)
[F: 1894. VII. 3. (P)]
[F: 1895. V. 14. (P)]
[F: 1896. V. 6. (P)]
[F: 1897. XI. 10. (P)]
[F: 1898. IV. 18. (P)]
[F: 1899. XI. 27. (P)]
[F: 1900. V. 8. (P)]
[F: 1901. V. 14. (P)]
[F: 1902. IV. 28. (P)]
F: 1903. XI. 30. (P), 1904. II. 15-től. (N, elnök)
[F: 1904. V. 7. (P)]

KOTUR Bazil / Vaso KOTUR (1841–1907)
K: 1879. XII. 1. (P), 1879. XII. 18-tól (Pü)

KRAJCSOVICS Ottó / Oton KRAJČOVIĆ Iločki (1850–1906)
K: 1904. V. 11. Hü: 1904. V. 14.

KRALJEVICS Frigyes[28] / Fridrik KRALJEVIĆ (1823–1877)
K: 1875. IX. 14. Pü: 1875. IX. 21.
K: 1876. V. 9., de csak 1876. V. 17-ig. Hü: 1876. V. 15.
K: 1877. VI. 30., de meghalt 1877. IX. 16-án.

KRASZOJEVICS György / Đorđe KRASOJEVIĆ (1852–1923)
K: 1906. V. 30. Pü: 1906. VI. 10.

KRESZTICS György / Đorđe KRESTIĆ (1828–1893)
K: 1883. X. 12. Hü: 1883. X. 23.
K: 1885. X. 7. Kü: 1885. X. 22.
K: 1886. X. 16. Kü: 1886. XI. 4.

KRSNYAVI Mirko / Mirko KRŠNJAVI, Sr. (1825–1897)
K: 1872. IX. 13. Kü: 1872. IX. 16.
K: 1873. III. 15. Kü: 1873. IV. 2.

KUKULJEVICS Iván / Ivan KUKULJEVIĆ Sakcinski (1816–1889)
[K: 1875. IX. 14. (P)]
K: 1876. V. 9. (P), 1876. V. 17-től (Hü)
K: 1877. VI. 30. (P), 1877. XII. 5-től. T: 1877. XII. 5.
K: 1878. XI. 5. T + N: 1878. XI. 7.

KULMER Frigyes gróf / Miroslav KULMER, ml. (1860–1943)
[F: 1908. IX. 23. (P)]
F: 1910. X. 4. Hü: 1910. X. 12.
F: 1914. IV. 22. Hü + Z: 1914. IV. 28.
F: 1917. XI 22. Hü + Z: 1917. XII. 3.

KUSSEVICH Szvetozár / Svetozar KUŠEVIĆ od Blacka, pl. (1823–1911)
K: 1879. XII. 1. Hü + N: 1879. XII. 16.
K: 1880. X. 2. Kü + N: 1880. X. 19.
F: 1881. X. 20. Kü + N: 1881. X. 27.
F: 1882. X. 12. Kü: 1882. X. 25.
F: 1883. X. 11. Kü: 1883. X. 23.
F: 1884. X. 20. Kü: 1884. X. 27.
F: 1885. X. 8. Kü + Z: 1885. X. 22.
F: 1886. X. 14. Kü: 1886. XI. 4.

[28] Szlávy József elnök: „Kraljevics Benő bizottsági tag megbetegedvén, annak helyébe Kukuljevits Iván hivatott be." (Delegációs napló, 1876. május 27., 7.)

[F: 1887. X. 17. (P)]
F: 1888. VI. 6. T + N: 1888. VI. 9.
F: 1889. VI. 16. T + N: 1889. VI. 22.
F: 1890. V. 16. Hü: 1890. VI. 4.
F: 1891. X. 15. Hü + N: 1891. XI. 9.
F: 1892. IX. 26. T + N (elnök): 1892. X. 1.
F: 1893. V. 19. T + N: 1893. V. 25.
F: 1894. VII. 3. T + N (elnök): 1894. IX. 14.
F: 1895. V. 14. T + N (elnök) + Z: 1895. VI. 6.
F: 1896. V. 6. T + N: 1896. V. 30.
F: 1897. XI. 10. T + N (elnök): 1897. XI. 16.
F: 1898. IV. 18. T + N (elnök) + Z: 1898. V. 9.
F: 1899. XI. 27. T + N (elnök) + Z: 1899. XI. 30.
F: 1900. V. 8. T + N (elnök) + Z: 1900. V. 12.
F: 1901. V. 14. T + N (elnök) + Z: 1901. V. 20.
F: 1902. IV. 28. T + N (elnök) + Z: 1902. V. 6.
F: 1903. XI. 30., de csak 1904. II. 15-ig. T + N (elnök): 1903. XII. 15.
F: 1904. V. 7. T + N (elnök) + Z: 1904. V. 14.

LORKOVICS Iván / Ivan LORKOVIĆ (1876–1926)
K: 1914. IV. 24. Kü: 1914. IV. 28.
K: 1917. XI. 22. Pü: 1917. XII. 3.

MALJEVATZ Péter / Petar MALJEVAC (1823–1884)
[F: 1869. VI. 22. (P)]
[F: 1870. VIII. 4. (P)]
F: 1871. V. 19. Hü: 1871. V. 22.
[F: 1872. IX. 9. (P)]
F: 1873. III. 22. (P), 1873. IV. 2-től (Hü)

MEDAKOVICS Bogdán / Bogdan MEDAKOVIĆ (1854–1930)
K: 1907. XII. 18. Kü: 1907. XII. 20.
K: 1908. IX. 23. Kü + Z: 1908. X. 8.
[F: 1917. XI 22. (P)]

[MIHALOVICH Antal / Antun MIHALOVIĆ (1868–1949, 1917–1918-ban horvát bán)
F: 1914. IV. 22. (P)]

MIHALOVICH József / Josip MIHALOVIĆ (1814–1891, 1870-től zágrábi érsek, 1877-től bíboros)
F: 1879. XII. 2., de csak 1880. I. 5-ig. Hü: 1879. XII. 16.

MIHALOVICH Károly / Karlo (Dragutin) MIHALOVIĆ (1830–1918)
K: 1878. XI. 5. Kü: 1878. XI. 7.
K: 1879. XII. 1., de csak 1879. XII. 18-ig. Pü: 1879. XII. 16.
K: 1880. X. 2., de már az első ülésen (1880. X. 19.) bejelentették lemondását.

[MIXICH Kálmán / Koloman Ljudevit pl. MIKŠIĆ de Also Lukavecz (1833–1906)
F: 1890. V. 16. (P)]

MISKATOVICS József / Josip MIŠKATOVIĆ (1836–1890)
K: 1872. IX. 13. Hü: 1872. IX. 16.
K: 1873. III. 15. Hü: 1873. IV. 2.
K: 1878. XI. 5. Hü: 1878. XI. 7.
K: 1881. X. 21., de a rendkívüli ülésszakon csak 1882. IV. 15-ig. Kü: 1881. X. 27.
K: 1882. X. 12. Kü: 1882. X. 25.
K: 1883. X. 12. Kü: 1883. X. 23.
K: 1884. X. 22., de csak 1884. XI. 11-ig. Kü: 1884. X. 27.
K: 1885. X. 7. Kü: 1885. X. 22.
K: 1886. X. 16. Kü: 1886. XI. 4.
K: 1887. X. 19. Kü: 1887. X. 27.
K: 1888. VI. 8. Kü: 1888. VI. 9.
K: 1889. VI. 17. K: 1889. VI. 22.
K: 1890. V. 17. Kü: 1890. VI. 4.

MRAZOVICS Mátyás / Matija MRAZOVIĆ (1824–1896)
K: 1874. III. 26., de csak 1874. V. 17-ig. Pü: 1874. IV. 20.
K: 1875. IX. 14. Kü: 1875. IX. 21.
K: 1876. V. 9. Kü: 1876. V. 15.
K: 1877. VI. 30., de csak 1877. XII. 9-ig. Pü: 1877. XII. 5.
K: 1878. XI. 5. Kü: 1878. XI. 7.

[MUACSEVICS Vazul / Vaso MUAČEVIĆ (1851–1928)
K: 1910. X. 5. (P), de már az első ülésen, 1910. X. 12-én bejelentették lemondását, de azt nem fogadták el.]

NIKOLICS(-PODRINSKI) Vladimir báró / Vladimir Barun NIKOLIĆ PODRINSKI (1853–1931)
F: 1906. V. 29., de csak 1906. XI. 25-ig, T + Hü + Z: 1906. VI. 10.
K: 1914. IV. 24. Kü + Pü: 1914. IV. 28.
K: 1917. XI. 22. Hü: 1917. XII. 3.

NORMANN EHRENFELS Rezső gróf / Rudolf NORMAN-EHRENFELS (1857–1942)
F: 1911. II. 9. Hü: 1911. II. 16.

NUGENT Arthur gróf /Artur NUGENT (1825–1897)
[F: 1875. IX. 10. (P)]
[F: 1876. V. 10. (P)]
[F: 1877. VII. 2. (P)]
K: 1881. X. 21., de az 1882. I. 28-án kezdődő rendkívüli ülésszakon már nem vett részt.
T: 1881. X. 27.

OZSEGOVICS Lajos báró / Ljudevit Teofil Emerik OŽEGOVIĆ (1841–1913)
[K: 1878. XI. 5. (P)]
K: 1880. X. 2. (P), 1880. X. 19-től, ill. 1880. XI. 10-én bejelentették, hogy még pár nap szabadságot kért. (Hü)
K: 1882. X. 12. Hü: 1882. X. 25.

PARCSETICH Sándor / Aleksandar PARČETIĆ (†1877 után)
K: 1870. XI. 29. (P), 1871. I. 21-től (Pü)

PÁVICS Ármin / Armin PAVIĆ (1844–1914)
[K: 1891. X. 13. (P)]
[K: 1892. IX. 29. (P), de már az 1892. X. 15-i ülésen jelezték lemondását.]
K: 1893. V. 17. Hü: 1893. V. 25.
K: 1894. VI. 30. Hü: 1894. IX. 14.
K: 1895. V. 22. Hü: 1895. VI. 6.
K: 1896. V. 18. Hü: 1896. V. 30.
K: 1897. XI. 9. Hü: 1897. XI. 16.
K: 1898. IV. 14. Hü: 1898. V. 9.

PEJACSEVICS László gróf / Ladislav grof PEJAČEVIĆ Virovitički (1824–1901, 1880–1883 között horvát bán)
K: 1868. XI. 24. Kü: 1868. XI. 24.
K: 1869. VI. 14, de csak 1869. VIII. 5-ig. Hü: 1869. VII. 11.
K. 1870. VIII. 4. Kü: 1870. XI. 24.
K: 1871. V. 20. Kü: 1871. V. 22. [Az elnök az 1871. június 26-i ülésen bejelentette, hogy „Pejacsevich László gróftól távsürgöny érkezett, melyben jelenti, hogy ipja rögtöni halállal kimúlván, egyelőre nem jelenhet meg. Talán póttagra nem lesz szükség, mert 10 nap múlva ismét megjön." A delegáció tagjainak közbeszólásai nyomán azonban mégis póttag behívásáról rendelkeztek. (Delegációs napló, IV. ülés, 1871. június 26-án, 9.) A képviselőház által póttagnak választott Horváth Péter ekkori delegációs működéséről

azonban nincs adatunk. Egy június 30-i név szerinti szavazáson Pejacsevich távollétét tüntették fel, de Horváth neve nem szerepelt a felsorolásban. (Uo., VII. ülés, 59.)]
F: 1874. III. 26., de csak 1874. V. 18-ig. Kü: 1874. IV. 20.
K: 1875. IX. 14. Pü (elnök): 1875. IX. 21.
K: 1876. V. 9. Pü: 1876. V. 15.
K: 1877. VI. 30. Kü: 1877. XII. 5.
F: 1878. XI. 5. Pü + Z: 1878. XI. 7.
F: 1879. XII. 2. (P), 1880. I. 5-től (Hü)

PEJACSEVICH Tódor (Tivadar) gróf / Teodor grof PEJAČEVIĆ Virovitički (1855–1928, 1903–1907 között horvát bán; 1913–1916-ban horvát–dalmát–szlavón tárca nélküli miniszter)
K: 1884. X. 22. (P), 1884. XI. 11-től (Kü)
[K: 1885. X. 7. (P)]
K: 1910. X. 5. Kü: 1910. X. 12.
K: 1911. II. 6. Kü: 1911. II. 16.
K: 1911. XII. 20. Kü: 1911. XII. 28.
K: 1912. IX. 18. (Ez a választás a IX. 23-ra és a XI. 5-re összehívott delegációra is érvényes volt.) Kü: 1912. IX. 23. és Kü: 1912. XI. 5.
K: 1917. XI. 22. Kü: 1917. XII. 3.

POLJÁK Ferencz / Franjo POLJAK (?– ?)
[K: 1883. X. 12. (P)]

POPOVICS Dusán / Dušan POPOVIĆ (1877–1958)
[K: 1908. IX. 23. (P)]
K: 1914. IV. 24. T: 1914. IV. 28.
K: 1917. XI. 22. T: 1917. XII. 3.

POPOVICS Sándor / Šandor (Aleksandar) POPOVIĆ (1861–?)
K: 1910. X. 5., de már az első ülésen, 1910. X. 12-én bejelentették lemondását, ám azt nem fogadták el. T: 1910. X. 12.

RADICSEVICS Lőrinc / Lovro RADIČEVIĆ (1868–1959)
[K: 1911. II. 6. (P)]
[K: 1911. XII. 20. (P)]
[K: 1912. IX. 18. (P). Ez a választás a IX. 23-ra és a XI. 5-re összehívott delegációra is érvényes volt.]
K: 1913. XI. 14. Pü: 1913. XI. 18.

RASSICS Szaniszló / Stanislav RAŠIĆ (†1888)
[K: 1886. X. 16. (P)]

RUBIDO Radoslav / Radoslav RUBIDO (1847–1910)
K: 1881. X. 21., de az 1882. I. 28-án kezdődő rendkívüli ülésszakon már nem vett részt.
Hü: 1881. X. 27.

SILOVIC József / Josip ŠILOVIĆ (1858–1939)
K: 1914. IV. 24. Hü: 1914. IV. 28.

SIPUS Miklós / Nikola ŠIPUŠ (1841–1925)
K: 1910. X. 5. Pü: 1910. X. 12.

SMAIC Bertalan / Bartol Augustin Benedikt ZMAJIĆ Svetoivanski (1813–1888; 1876-tól báró)
F: 1874. III. 26. (P), 1874. V. 18-tól (Kü)
F: 1875. IX. 10. T: 1875. IX. 21., Z: 1875. IX. 29.
F: 1876. V. 10. N + T: 1876. V. 15.
F: 1877. VII. 2. N: 1877. XII. 5.
[F: 1878. XI. 5. (P)]
[F: 1880. X. 5. (P)]
K: 1882. X. 12. T: 1882. X. 25.
K: 1883. X. 12. T: 1883. X. 23.
K: 1884. X. 22. T + N: 1884. X. 27.
K: 1885. X. 7. T + N (elnök): 1885. X. 22.
K: 1886. X. 16. T + N (elnök): 1886. XI. 4.
F: 1887. X. 17. N: 1887. X. 27.

SPEVEC Ferenc / Franjo Josip SPEVEC (1855–1918)
[K: 1893. V. 17. (P)]
K: 1895. V. 22. Kü: 1895. VI. 6.
K: 1896. V. 18. Kü: 1896. V. 30.
K: 1897. XI. 9. Kü: 1897. XI. 16.
K: 1898. IV. 14. Kü: 1898. V. 9.
K: 1899. XI. 27. Kü: 1899. XI. 30.
K: 1900. V. 5. Kü: 1900. V. 12.
K: 1901. V. 9., de csak 1901. VI. 4-ig. Kü: 1901. V. 20.
K: 1902. IV. 30. Kü: 1902. V. 6.
K: 1911. II. 6. T: 1911. II. 16.
K: 1911. XII. 20. T: 1911. XII. 28.

K: 1912. IX. 18. (Ez a választás a IX. 23-ra és a XI. 5-re összehívott delegációra is érvényes volt.) T: 1912. IX. 23. és T: 1912. XI. 5.
K: 1913. XI. 14. T: 1913. XI. 18.

SUHAJ Imre / Mirko (Emerik) ŠUHAJ (1822–1889)
K: 1868. XI. 24. T: 1868. XI. 24.
K. 1870. VIII. 4. Pü: 1870. XI. 24.

[SURMIN György / Đuro ŠURMIN (1867–1937)
K: 1914. IV. 24. (P)]

SVINDERMANN Balázs / Blaž ŠVINDERMAN (1842–1915)
K: 1911. II. 6. Pü: 1911. II. 16.
K: 1911. XII. 20. Pü: 1911. XII. 28.
K: 1912. IX. 18. (Ez a választás a IX. 23-ra és a XI. 5-re összehívott delegációra is érvényes volt.) Pü: 1912. IX. 23. és Pü: 1912. XI. 5.
K: 1913. XI. 14. Pü: 1913. XI. 18.

SZEKULICS Lázár / Lazar SEKULIĆ (1861–1941)
K: 1911. II. 6. Hü: 1911. II. 16.
K: 1911. XII. 20. Hü: 1911. XII. 28.
K: 1912. IX. 18. (Ez a választás a IX. 23-ra és a XI. 5-re összehívott delegációra is érvényes volt.) Hü: 1912. IX. 23. és Hü: 1912. XI. 5.
K: 1913. XI. 14. Hü + Z: 1913. XI. 18.

TOMASSICH Miklós / Nikola TOMAŠIĆ (1864–1918, 1903-ban horvát–dalmát–szlavón tárca nélküli miniszter; 1910–1912 között horvát bán)
K: 1903. XI. 25. Hü: 1903. XII. 15.

TOMBOR Iván / Janko TOMBOR (1825–1911)
K: 1874. III. 26. N + Kü: 1874. IV. 20.

TOMICSICS György / Ivan Juraj TOMIČIĆ (1843–1916)
F: 1906. V. 29. (P), 1906. XI. 25-től (T + Hü + Z)
F: 1907. XII. 18. Hü + T + Z: 1907. XII. 20.
F: 1908. IX. 23. Hü + T + Z: 1908. X. 8.

TUSKÁN Gergely / Grga TUŠKAN (1845–1923)
K: 1906. V. 30. Kü: 1906. VI. 10.
K: 1907. XII. 18. Kü: 1907. XII. 20.
K: 1908. IX. 23. Kü: 1908. X. 8.

VINKOVICS Tivadar / Božidar (Božo) VINKOVIĆ (1862–1924)
K: 1907. XII. 18. Pü: 1907. XII. 20.
K: 1908. IX. 23. Pü: 1908. X. 8.

VONCSINA Iván / Ivan VONČINA (1827–1885)
K: 1874. III. 26. Hü: 1874. IV. 20.
K: 1875. IX. 14. Hü: 1875. IX. 21.
K: 1876. V. 9. Hü: 1876. V. 15.
K: 1877. VI. 30. Hü: 1877. XII. 5.
K: 1880. X. 2. T: 1880. X. 19.
K: 1881. X. 21. Pü + Z: 1881. X. 27.

VUKOVICS István / Stjepan VUKOVIĆ (1813–1871)
K. 1870. VIII. 4., de csak 1871. I. 21-ig. Pü: 1870. XI. 24.

VUKOTINOVICH Lajos / Ljudevit (FARKAŠ) VUKOTINOVIĆ (1813–1893)
K: 1882. X. 12. Pü + N: 1882. X. 25.
K: 1883. X. 12. Pü + N: 1883. X. 23.
K: 1884. X. 22. Hü: 1884. X. 27.
K: 1885. X. 7. Hü: 1885. X. 22.
K: 1886. X. 16. Pü: 1886. XI. 4.
K: 1887. X. 19. Hü: 1887. X. 27.
K: 1888. VI. 8. Hü: 1888. VI. 9.
K: 1889. VI. 17. Hü: 1889. VI. 22.
K: 1890. V. 17. T: 1890. VI. 4.
K: 1891. X. 13. T: 1891. XI. 9.
K: 1892. IX. 29. Hü: 1892. X. 1., de már az 1892. X. 15-i ülésen jelezték lemondását.

ZUVICS József / Josip ŽUVIĆ (1814–1888)
K: 1868. XI. 24. Hü: 1868. XI. 24.

Absztrakt

Az 1868. évi magyar–horvát kiegyezés után a horvát szábor elküldte képviselőit a budapesti közös parlament mindkét házába, ahonnan közülük többen az Osztrák–Magyar Monarchia közös ügyeivel foglalkozó delegációban is képviselhették Horvátországot. Az írás röviden összegzi, milyen jogszabályok és szokások jellemezték a horvátok delegációs jelenlétét, és táblázatban rögzíti a plenáris ülések horvát felszólalásainak alapve-

tő adatait. Az adattár az eddigi legteljesebb archontológiai összegzés, amelyben szerepel valamennyi horvátországi delegátus neve, születési és halálozási adatai, valamint a delegációs tagsággal illetve póttagsággal kapcsolatos alapvető adatok.

Kulcsszavak: *osztrák–magyar dualizmus, delegáció, horvát–magyar kapcsolatok, politikatörténet, archontológia*

Abstract

After the Hungarian-Croatian *nagodba* of 1868, the Croatian *sabor* sent representatives to both houses of the joint parliament in Budapest, from where many of them were able to represent Croatia in the delegation for the common affairs of the Austro-Hungarian Monarchy. The article briefly summarizes the laws and customs that characterized the Croatian delegation's presence and provides a table with basic data on Croatian speeches in plenary sessions. It is the most complete archontological summary to date, containing the names and dates of birth and death of all Croatian delegates, as well as basic information on their membership or substitute membership of the delegation.

Keywords: *Austro-Hungarian dualism, delegation, Croatian-Hungarian relations, political history, archontology*

Bíró László*

Az első döntő

Magyar–horvát együttműködés Veszprémben

The First Final

Hungarian–Croatian cooperation in Veszprém

1. Bevezető

Az elmúlt századokban az országok és nemzetek közti kapcsolatok egy új formával gazdagodtak. A modern sportok megjelenésével létrejöttek a különböző versenyek: az olimpiai és nemzetközi bajnokságok, az országok közötti mérkőzések. Különösen népszerűvé váltak a labdajátékok. A kispályás kézilabda sebességével, változatosságával és gyors ritmusával az 1950–1960-as évektől fokozatosan háttérbe szorította a lassúbb nagypályás játékot. Az 1950-es évek második felében megrendezték az első világbajnokságokat, majd 1972-ben a férfi kézilabda újra bemutatkozott az olimpián. Jugoszlávia, majd Horvátország a sportág egyik „nagyhatalmává", iránymutatójává vált. A müncheni olimpián a jugoszláv csapat győzött, majd 1986-ban Jugoszlávia világbajnok lett (Petković 2024). A sportág Magyarországon is jelentős hagyományokkal rendelkezik és nagy népszerűségnek örvend (Ballai–Liszkay 2022). A következőkben egy speciális esetet mutatunk be: a Veszprémben dolgozó horvát edző, valamint játékosok hozzájárulását a város kiemelkedő sportsikeréhez. A sportban zajló folyamatok olyan társadalmi jelenségeket mutatnak, melyeket manapság divatos vizsgálni: így a tudástranszfer, a nemzeti imázs alakulása, a különböző gazdasági erejű országok közötti munkaerő-áramlás, a tehetség kibontakozása,

* ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet – e-mail: biro.laszlo@htk.elte.hu

■ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-07

Európa „utolérése" stb. kérdését. Most azonban elsősorban az akkori hangulatra, a szereplők élményeire kívánunk kitérni a korabeli sajtó és a szereplők nyilatkozatai alapján. Témaválasztásunkat és megközelítésünket az indokolja, hogy a mindennapi kulturális és sportérintkezések sokat tehetnek két nép baráti együttélése érdekében.

2. Építők, Bramac, Fotex

Veszprémben a férfi kézilabda 1977-ben éledt újjá, amikor a Veszprémi Állami Építőipari Vállalat Sport Egyesületben megalakult a férfi kézilabda-szakosztály (innen származik a szurkolók által ma is skandált Építők elnevezés). A csapat négy év alatt felkerült a megyei bajnokságból az NB I-be, ahol az első évben a második helyet szerezte meg. Hajnal Csaba, az egyesület maximalista ügyvezetője mindig magasabb célok elérésére sarkallta az edzőket, játékosokat, és ennek érdekében maga is mindent megtett. A csapat 1985-ben nyert először országos bajnoki címet, s az első nagy nemzetközi sikert az 1991-ben a Kupagyőztesek Európai Kupája sorozatban elért első helyezés jelentette. Ezt az eredményt immár Bramac néven érte el, mivel a társadalmi-gazdasági átalakulás forrongásában az építőipari vállalat tönkrement, és új szponzort kellett szerezni. 1995-ben a Fotex csoport lett az egyesület fő támogatója (Donát 2002, *Klubtörténet* é. n.).

A második számú európai kupa megnyerése után nagyobb célt tűzött ki az egyesület (amelyet mind a mai napig üldöz): a Bajnokok Ligájának megnyerését, amihez a 2001/2002-es szezonban került először közel. A nagy menetelés 2001 őszén kezdődött. A csoportküzdelmeket a Fotex Veszprém az első helyen fejezte be, megelőzve az SC Magdeburgot, az S. O. Chambéryt és az RK Vardar Skopjét. A kieséses szakaszban a negyeddöntőben a CB Ademar Leónt búcsúztatta kettős győzelemmel, majd az elődöntőben az előző kiírás győztese, a Portland San Antonio következett. A Veszprém nyolcgólos (27:19) előnyt szerzett a címvédő ellen az első meccsen, a visszavágón viszont 27:21-re kikapott, ám így is bejutott a Bajnokok Ligájának döntőjébe. Magyar csapatok közül ezt megelőzően, éppen húsz évvel korábban, csak a Budapesti Honvédnak sikerült – az akkor Bajnokcsapatok Európa Kupájának nevezett – sorozat döntőjébe bejutni. A Honvéd sikerrel járt, legyőzte ellenfelét, a TSV St. Omar St. Gallent, és elhódította a kupát.

A klub addigi történetének (és még jó ideig) legerősebb kerete készült a kupadöntőre. Az edzőről, Zdravko Zovkóról készített portrékönyv szerzői így jellemezték a csapatot: Zovko *„az addigi helyes, ügyes kis csapatból frontvonal-*

beli gárdát faragott. (…) Sterbik érkezésével szinte letakarta a kaput. Džomba és Pásztor a modern, robbanékony, dinamikus kézilabda élharcosaivá nőtték ki magukat, akikkel két oldalról is hátba támadták az ellenfeleket. Két klasszikus átlövő bombázta a riválisok kapuját. Pérezhez és Saračevićhez hasonló kvalitású nagyágyú még sohasem szerepelt egy időben a klubnál. A védekezésben pedig három igazi gladiátor, Gál, Jović és a védekezéshez is kitűnően értő, a karmesteri pálcát is megkapó Csoknyai harcolt az ellenfelek beállósaival és nehéztüzéreivel. A horvát Metkovićból visszatérő Zsigmond pedig a pengés, szellemes támadójáték klasszikusaként okozott felejthetetlen pillanatokat a veszprémi szurkolóknak. És akkor még még nem is említettük Diazt, Élest, Iváncsikot és a többieket" (Darcsi–Donát 2007: 81).[1]

A kupadöntőt hatalmas várakozás előzte meg. Az első mérkőzést 2002. április 20-án játszották Veszprémben, amelyen a Fotex KC 23:21-re nyert a német SC Magdeburg ellen. A horvát játékosok közül Zlatko Saračević hét, Božidar Jović két, Mirza Džomba egy gólt lőtt. A szoros meccsen jobbára a Fotex vezetett. *„Pérez góljával az 58. percben megint négy volt a különbség, ám a hajrában [Stefan] Kretzschmar és [Ólafur] Stefánsson kettőre faragta a Magdeburg hátrányát."* Az edzői nyilatkozat szerint *„Nagyon nehéz mérkőzés volt. Hatvan percen át végig görcsösen kézilabdáztunk, ezért nem tudtuk tovább növelni előnyünket, amikor három-négy góllal vezettünk. Nem játszottunk jól, de nyertünk, és ezzel teljesítettük a minimális célunkat."* A *Napló,* a Veszprém megyei napilap tudósítása összegzésként azt emelte ki: *„Nehéz visszavágó vár a bakonyiakra. És ez akkor is így lenne, ha sikerül megtartani az előnyt. Mert két gól is elég lehet a kupa megnyeréséhez, de lehet, hogy a négy is kevés lenne hozzá"* (*Kétgólos veszprémi előny* 2002: 14).

A Bajnokok Ligája döntőjének visszavágóját egy hét múlva, április 27-én rendezték Magdeburgban, a Bördelandhalléban. A mérkőzésen Džomba hat, Saračević négy, Jović egy gólt lőtt. A *Nemzeti Sport* tudósítása szerint *„A játék úgy indult, ahogyan a veszprémiek a rémálmaikban gondolták. Elhúzott a Magdeburg, pillanatok alatt ledolgozta kétgólos hátrányát, sőt összesítésben átvette a vezetést. (…) Két csúcspontja volt a Fotex szempontjából a visszavágónak. Az első félidőben 7:7-nél utolérte ellenfelét, és fordíthatott volna, ám a bírók támogatását is élvező hazaiak Stefánsson, [Oleg] Kulesov és [Joël] Abati jó játékával, valamint*

[1] Sterbik Árpád 2002–2004 és 2018–2020, Pásztor István 1993–2008, Carlos Pérez 1997–2013, Gál Gyula 2001–2009, Csoknyai István 1990–2005, Zsigmond György 1989–1999 és 2001–2004, Ivo Diaz 1999–2005, Éles József 1991–2003, Iváncsik Gergő 2000–2017 között játszott a veszprémi csapatban.

Kretzschmar és [Nenad] Peruničić egy-egy felvillanásával irányították a csatát. A mérkőzés hajrájában 27:24-re, majd 28:25-re felzárkózott a Veszprém, és ekkor egy gól választotta el a végső diadaltól, hiszen idegenben több gólt lőtt, mint a Magdeburg az első találkozón. Ekkor sem sikerült a magyar bajnoknak maga felé billentenie a BL-mérleg nyelvét" (Simon–Danis 2002: 20). A *Napló* azt emelte ki, hogy *„Az utolsó öt percben félelmetes hajrába kezdett a Fotex. (…) Ekkor mindössze egyetlen gól választotta el a vendégeket a kupagyőzelemtől. A hazai szurkolók arcán látszott a pánik, míg a veszprémiek űzték, hajtották csapatukat. Ezután érdekes jelenet játszódott a Fotex hatosán. Egy pontatlannak tűnő labda után ketten bevetődtek a büntetőterületre, s a bírói sípszót követően Gál kétperces kiállítást kapott. Az erősen vitatható döntés után a magdeburgiak kihasználták az emberelőnyt, és ezzel gyakorlatilag eldőlt a kupa sorsa. A végeredményt Peruničić állította be az utolsó pillanatokban lőtt góllal."* A mérkőzés után Zovko kritikusan értékelt: *„Rögtön az elején elrontottunk mindent. Rossz védekezésünkkel hamar háromgólos hátrányba kerültünk, és ezért egyfolytában futhattunk az eredmény után. Nehéz lesz most felrázni a társaságot…"* A játékosok is megemlítették nyilatkozataikban a szurkolók által is osztott véleményt, hogy most sajnálhatják igazán, hogy Veszprémben elszalasztották a nagyobb különbségű siker lehetőségét (Darcsi–Kovácsi 2002: 14). Zlatko Saračević pedig, amikor azzal szembesült, hogy célja, amiért Veszprémben maradt, nem teljesült, azt mondta: *„Úgy látszik, nem akarja a Jóisten, hogy Bajnokok Ligáját nyerjek. Igyekeztünk mindent megtenni a sikerért, amely azonban két-három eladott labdán elúszott"* (Simon–Danis 2002: 20).

3. Az edző

A veszprémi csapat vezetői mindig nagy tisztelettel figyelték Jugoszlávia, majd az ország felbomlása után az egyes új államok kézilabdaéletét. Horvátország függetlenné válása és a háború befejezése után azt keresték, hogyan lehetne horvát edzőt és kézilabdázókat Veszprémbe csábítani. Zdravko Zovko – mint a csapat potenciális edzője – régóta a veszprémi vezetők látókörében volt, de mivel szerződés kötötte a Badel Zagrebhez, csak úgy lehetett vele megállapodni, hogy a következő szezontól, 2000 őszétől vállalja a veszprémi munkát.

Zovko egy kis faluban született Jugoszláviában, a bosznia-hercegovinai Kolibe Gornjében. Gyerekkorában családja Bosanski Brodba költözött, ott ismerkedett meg a kézilabdával. Középiskolás éveit követően egészen 1985-ig a Medveščak Zagrebben játszott. Tagja volt az 1984-ben Los Angelesben olimpiai

aranyat nyert jugoszláv válogatottnak. Az olimpia után visszavonult a válogatottságtól, mert már nem érezte magát jól a válogatottban. Ötévi szicíliai légióskodás után rövid ideig a Medveščak másodedzője lett, majd az RK Zagreb klubigazgatója felkérte vezetőedzőnek. Irányításával a csapat 1990-ben megnyerte az utolsó jugoszláv bajnokságot. 1993-ig volt a zágrábi együttes edzője, amellyel 1992-ben és 1993-ban is elhódították a Bajnokcsapatok Európai Kupáját. A következő években a horvát válogatottnál, Celjében és ismét Zágrábban dolgozott, amikor végül igent mondott a veszprémiek invitálására.

Elsősorban azért vállalta a veszprémi edzőséget, mert ragaszkodtak a személyéhez, *„méghozzá éveken keresztül, így meggyőződhettem arról, hogy valóban engem akarnak. (…) azt vállaltam, hogy minden erőmmel azon leszek, hogy a hazai sikereken túl elvezessem ezt a csapatot egy másik szintre. Oda, ahol a legnagyobbak játszanak. Addig mindig csak a legjobb nyolcig sikerült eljutnia a csapatnak"* (Donát 2002: 103).

Zovko hét évig volt a veszprémi csapat edzője, ami rekordnak számít, hiszen az együttesnél gyakran cserélődnek a „mesterek". Ez alatt az idő alatt hat bajnoki és hat kupaaranyat nyert az együttes, valamint szerepelt a Bajnokok Ligája döntőjében is. Egy interjúban Zovko úgy fogalmazott, hogy leginkább az első veszprémi év maradt meg az emlékezetében, *„de nem az eredmények miatt, hanem mert a játékosok, a vezetők és mindenki a csapat körül akkor tartott legjobban össze, és csupán egyetlen cél lebegett valamennyiük előtt: a kitörés Európába"* (Virág 2007: 14).

Zovko edzősége alatt a veszprémi kézilabda új szintre lépett, az együttes nemzetközileg elismert csapattá vált, amely mindig bejutott a BL-ben a legjobb nyolc, néha a legjobb négy közé is. A 2003–2004. évi sorozatban a klub fennállása során először továbbjutott a Barcelonával szemben (otthon, a visszavágón 31:26-ra legyőzte a katalóniai csapatot), ám a negyeddöntőben nem bírt a spanyol Ciudad Reallal. A Veszprémnek azonban a negyed- vagy az elődöntőben nem sikerült kiharcolni a továbbjutást a legjobb külföldi játékosokat is a soraikban tudó, nagyobb költségvetésű spanyol csapatokkal (Pamplona, Ciudad Real, mindkettővel két-két szezonban), illetve 2007-ben a THW Kiellel szemben.

A róla készített portrékönyvben Zovko a magyarokról is megfogalmazta a véleményét: *„A magyarok szorgalmasak, szeretnek dolgozni. Nem véletlenül értek el kiváló eredményeket a sportban, világbajnokságokon, olimpiákon. Igazi sportnemzet némi kishitűséggel. Többször észrevettem, hogy a tét bénítja a magyarokat, a balkáni embert viszont feldobja, összehozza, nagyobb teljesítményre sarkallja"* (Darcsi–Donát 2007: 92).

4. A játékosok

Az edzővel több játékos is érkezett Veszprémbe. Božidar Jović, a védelem egyik erőssége tapasztalt kézilabdás volt. Korábban, 1991–2000 között az RK Zagrebben játszott, 1992-ben és 1993-ban Bajnokok Ligája-győztes lett, tagja volt az 1996-ban, Atlantában olimpiai bajnoki, 2003-ban világbajnoki címet nyert horvát válogatottnak. 2003-ban igazolt vissza hazájába. Veszprémi éveiről a klub fennállásának 25. évfordulója alkalmából megjelentetett könyvben a következőképpen nyilatkozott: *„A Fotex nagyon jó csapat, elégedett és boldog vagyok, hogy itt játszhatok. (…) örülök, hogy itt és most a klub történetében eddig soha nem látott magaslatokba kerültünk. (…) A Fotexnél pont az a jó, ha sokat dolgozol, látod, hogy megvan az eredménye"* (Donát 2002: 95).

Még nagyobb igazolásnak számított Zlatko Saračević, akit a vezetőség kezdetben túl idősnek tartott, de Éles József autóbalesete miatt mindenképpen szüksége volt a csapatnak egy tapasztalt átlövőre. Saračević tagja volt annak a jugoszláv válogatottnak, amely a magyar csapatot legyőzte az 1986. évi világbajnokság döntőjében, illetve az atlantai horvát olimpiai bajnok csapatnak is. Elmúlt már 39 éves, amikor Veszprémbe érkezett, a közönség viszont hamar befogadta, gyakran énekelte a veszprémi B közép, hogy *„Sara papa, Sara papa, lőjj egy gólt!"* És Sara papa lőtt! Búcsúztatásakor, ami egybeesett a klub 25. éves fennállásának megünneplésével, a város szépségkirálynője az Óváros téren több ezer jelenlévő tomboló vastapsa közepette megkoronázta Saračevićet, aki a játékostársaitól kapott hintaszékben ülte végig a ceremóniát (Donát 2002: 106).

Maga így nyilatkozott: *„Csodálatos szezont töltöttem tavaly Veszprémben. Az öltözőben azonnal befogadtak, a drukkerek kényeztettek, de a bajnoki cím megszerzése után mégis hiányérzetem volt. Hosszú és gazdag pályafutásom során szereztem olimpiai aranyérmet és világbajnoki címet, ám egy siker nem adatott meg – a nemzetközi kupagyőzelem. Mivel kiharcoltuk a BL-részvételt, gondoltam, ezt az évet még rászánom a »hiánypótlásra«, és mindent megteszek annak érdekében, hogy idén kortyolhassak egyet a bajnokok serlegéből, pedig nem is kedvelem a királyi nedűt"* (Darcsi–Kiss 2002: 14). Játékos-pályafutását követően edzőként dolgozott. Egyik meccse után, 2021. február 21-én gépkocsijában rosszul lett, és a kiérkező mentők már nem tudtak rajta segíteni.

A második Zovko-évben megerősítették a csapatot. Mindenekelőtt egy kapust és egy szélsőt igazoltak: 2001-ben került Veszprémbe Sterbik Árpád és Mirza Džomba. A 24 éves balkezes jobbszélső a Badel Zagrebtől érkezett, és fiatal kora ellenére már tapasztalt játékosnak számított a BL-ben. Džomba

– idősebb horvát csapattársai segítségével – hamar beilleszkedett a csapatba, és a közönség is gyorsan megkedvelte technikás megoldásait. Mindazonáltal csak három évet töltött Veszprémben, mert 2004-ben a spanyol Ciudad Realba igazolt, abba a csapatba, amely abban az évben megakadályozta, hogy a Fotex túljusson a BL negyeddöntőjén. Az egyik első olyan fiatal játékos volt, aki a veszprémi éveket követően egy olyan együttesbe igazolt, amelynek – jelentősebb anyagi forrásokkal rendelkezve – nagyobb esélye volt a BL megnyerésére. (Hasonló pályát írt le a kapus Sterbik Árpád, majd a jobbátlövő Kiril Lazarov és Marko Vujin is.)

A következő években újabb horvát játékosok érkeztek Veszprémbe. Slavko Goluža egy szezont játszott a városban, 2003–2004-ben. Szintén tagja volt az 1992-es és 1993-as Bajnokok Ligája-győztes RK Zagrebnek, a válogatottal olimpiai bajnok lett 1996-ban Atlantában és 2004-ben Athénban. 2006-ban fejezte be az aktív játékot. Az egykori veszprémi horvát játékosok közül ő futotta be a legsikeresebb edzői pályát. Játékoskarrierje után Lino Červar segédedzője lett a horvát válogatottnál, majd 2010 júliusában a válogatott szövetségi kapitányává nevezték ki. Irányításával a horvát válogatott bronzérmet nyert a 2012-es londoni olimpián. Több klubcsapatnál dolgozott edzőként, 2023-ban bajnokságot nyert az RK Zagrebbel.

2004–2006-ban volt a Veszprém kapusa az extravagáns hajviseletű Vlado Šola, aki 2003-ban világbajnoki, 2004-ben olimpiai bajnoki címet szerzett. A magyar csapatot azért választotta, mert már korábban is dolgozott Zovkóval. 2006-ban visszatért hazájába, ahol két évig még játszott az RK Zagrebben. Visszavonulása után két ízben is dolgozott a horvát válogatott kapusedzőjeként, majd 2023 februárjában kinevezték a montenegrói férfiválogatott szövetségi kapitányának. Posztjáról 2024 májusában, az Olaszország ellen elvesztett világbajnoki selejtező után lemondott. Šola egy interjúban elmondta, elégedett veszprémi éveivel, már csak azért is, mert itt nyert először országos bajnokságot. *„Eddigi pályafutásom érdekessége, hogy előbb nyertem világbajnokságot, mint nemzeti bajnokságot, ugyanis korábbi csapataimmal a dobogó második fokánál nem tudtam feljebb lépni."* Ugyanakkor utalt arra a jellemzőre is, hogy *„állandóan erős nyomás alatt kellett játszani. Veszprémben csak a győzelem az elfogadható eredmény, a kicsik ellen pedig 10-15 góllal kötelező nyerni, akkor is, ha történetesen fáradt a csapat. De megértem a vezetőket, mert ők mindig a maximumra törekednek"* (Mórocz 2006).

Šolával egy időben érkezett a 2003-ban világbajnokságot nyert Renato Sulić. Személye egyfajta összekötő kapocs az újabb veszprémi kézilabdás korszakkal, amikor már erősebb agyagi háttérrel és a játékosállomány nemzetközibbé vá-

lásával nagyobb eredményeket ért el a csapat a BL-ben is. 2004 nyarán elszenvedett súlyos autóbalesete miatt alig szerepelhetett a magyar csapatban, ezért egy év múlva eligazolt, a horvát Zametben, majd a szlovén RK Celjében játszott. 2009-ben visszatért Veszprémbe, ahol tíz idényt töltött el. Kilenc bajnoki címet és Magyar Kupát nyert, kétszer játszott a Bajnokok Ligája döntőjében, először 2015-ben az FC Barcelona ellen, majd 2016-ban a Vive Kielce ellen elvesztett finálében.[2] 2018-ban a Wisła Płockhoz igazolt. Mint elmondta: *„Büszke vagyok, hogy tíz évig a Veszprém játékosa lehettem, de egy kicsit szomorú is, hiszen nem itt fejezem be a karrierem. Az életnek folytatódnia kell, a show-nak folytatódnia kell."* A legmeghatározóbb élményére vonatkozó kérdésre azt válaszolta: *„A legfájóbb az elveszített BL-döntő a Kielce ellen, míg a legszebb emlék talán az, amikor először harcoltuk ki a Final4-ban való részvételt, hiszen az mindig is nagy álmom volt"* (*Búcsúinterjú* 2018).

Az eddigi utolsó veszprémi BL-döntőben (a Vardar Skopje ellen, 2019-ben) is játszott horvát játékos a csapatban,[3] Manuel Štrlek. A 2024–2025-ös idényre Veszprémbe igazolt Luka Cindrić és Nikola Grahovac, ily módon folytatódik a magyar–horvát együttműködés.

A sportéletnek, így a veszprémi csapat működésének is, számos történeti és társadalmi vonatkozása van. Egész Kelet- és Közép-Európát érintő témaként tanulmányozásra érdemes például az, hogy az állami fenntartású sportklubok milyen változásokra kényszerültek fennmaradásuk érdekében a rendszerváltás után, milyen módon lehet felvenni a versenyt – ha egyáltalán fel lehet – a nagyobb gazdasági erejű országokkal, merre tart a munkaerő-, szebben fogalmazva a játékosáramlás stb. Ebben a rövid cikkben mégsem ezek bemutatására törekedtünk, hanem az emberi viszonyokat, a két nemzet együttműködését állítottuk középpontba, abból kiindulva, hogy szinte senki sem vitatja, hogy a modern korban a sportolók tehetik szinte a legtöbbet hazájuk kedvező nemzetközi képének alakításáért. A világon többen ismerik a labdarúgó Luka Modrićot,

2 Sulić mellett a Veszprém színeiben két horvát játékos szerepelt: a Barcelona ellen Mirko Alilović, a Kielce ellen Alilović és Ivan Slišković. Alilović 2011–2018 között, Slišković 2015–2017-ben volt a Veszprém játékosa.

3 Ezt a csapatot bizonyos szempontból I. Sándor jugoszláv király – akinek álma és szóbeli végrendelete (Čuvajte mi Jugoslaviju) nem valósult meg – szintén örömmel nézte volna, mert „népeit" ekkora egységben sosem látta egy célért küzdeni. Együtt harcolt a győzelemért szlovén (Blaž Blagotinšek, Dragan Gajič, Borut Mačkovšek, Gašper Marguč), horvát (Manuel Štrlek), szerb (Momir Ilić, Petar Nenadić), bosnyák (Mirsad Terzić), macedón (Dejan Manaszkov) és vajdasági magyar (Sterbik Árpád).

mint az író Nedjeljko Fabriót és csodálatos regényeit az Adria-parti városról. A horvát edző és a honfitárs játékosok országuk igazi nagyköveteiként szolgáltak Veszprémben, és többen közülük legendává váltak a városban.

5. Irodalom

Ballai Attila – Liszkay Gábor Levente 2022. *Kézi-könyv. A magyar kézilabda története 1926-tól napjainkig*. Budapest: Magyar Kézilabda Szövetség.

Búcsúinterjú – Renato Sulić. 2018. 05. 25. https://handballveszprem.hu/hu/article/bucsuinterju-renato-sulic_4221.

Darcsi István – Donát Tamás 2007. *Zovko. Karriertörténet*. Veszprém: Donát Bt.

Darcsi István – Kiss Nikolett 2002. Papa és a paradicsommadár. Saračević a kávét és a cigit kedveli, Kretzschmar a tetkót és a pirszinget. *Napló*. 2002. április 25. 14.

Darcsi István – Kovácsi Miklós 2002. Elveszett a csata az Elbánál. Az SC Magdeburg 51:48-as összesítéssel megnyerte a Bajnokok Ligáját. *Napló*. 2002. április 29. 14.

Donát Tamás 2002. *25 év aranyban*. Veszprém: Fotex KC Veszprém.

Kétgólos veszprémi előny a visszavágóra. Kemény küzdelem, férfias játék jellemezte a kézilabda Bajnokok Ligája-döntő első mérkőzésén a két csapatot. *Napló*. 2002. április 22. 14.

Klubtörténet. A veszprémi kézitörténelem 45 éve. https://handballveszprem.hu-/hu/page/klubtortenet_2.

Mórocz Zsolt 2006. Vlado Sola jó volt Veszprémben. *VEOL, a Veszprém megyei hírportál*. 2006. 06. 07. https://web.archive.org/web/20180418031805/https://www.veol.hu/sport/vlado-sola-jo-volt-veszpremben-1384043/.

Petković, Luka 2024. Povijest rukometa u svijetu kroz 5 faza. *hrsport.hr*. 6 Svibnja, 2024. https://hrsport.hr/povijest-rukometa-u-svijetu-kroz-5-faza.

Simon József – Danis Barna 2002. Botlás a mesés sorozat végén. *Nemzeti Sport*. 2002. április 29. 20.

Virág Rita 2007. Taktika a szalvétán. A hét év után távozó Zdravko Zovko újra keresi a belső motivációt. *Napló*. 2007. június 15. 14.

Absztrakt

Veszprémben az 1980-as évektől a kézilabda fontos szerepet játszott. A férfi kézilabdacsapat négy alkalommal is játszott a Bajnokok Ligája döntőjében, először 2002-ben. A tanulmány a városban dolgozó horvát edző és játékosok hozzájárulását mutatja be a kiemelkedő sportsikerhez.

Kulcsszavak: *Veszprém, kézilabda, EHF Bajnokok Ligája, horvát edző és játékosok, nemzetkép*

Abstract

The men's handball team has played an important role in Veszprém since the 1980s. The team has played in the Champions League final four times, the first time in 2002. The study focuses on the contribution of the Croatian coach and players to this outstanding sporting success.

Keywords: *Veszprém, handball, EHF Champions League, Croatian coach and players, national image*

Stjepan Blažetin*

Prigodnica Jánosa Pakróczyja Nepomuka prigodom imenovanja Pavla Matije Sučića za stolnobiogradskog biskupa

The Occasional Poem by János Pakróczy Nepomuk on the Appointment of Pavao Matija Sučić as Bishop of Székesfehérvár

1.

Pavao Matija Sučić je rođen u Subotici 11. siječnja 1767. a preminuo u Đakovu 13. travnja 1834. godine. Od 1827. do 1830. bio je biskup u Stolnom Biogradu (Székesfehérvár). Stolnobiogradska biskupija je utemeljena prigodom reorganizacije crkvene uprave za vrijeme carice Marije Terezije. Carski dokument o osnivanju biskupije izdan je 17. veljače 1777. a papinska bula 17. lipnja 1777. Pavao Matija Sučuć bio je peti biskup na čelu biskupije a do njegovoga dolaska biskupsko mjesto nije bilo popunjeno dvije godine. Prije njega je u Stolnom Biogradu službovalo četiri biskupa. O životu Pavla Matije Sučića i njegovom djelovanju u stolnobiogradskoj biskupiji detaljno je pisao Ladislav Heka (Heka: 2018:101–159) Sučić nije bio prvi hrvatski biskup u Stolnom Biogradu, naime od 1790. do 1811. godine tu je dužnost obnašao Nikola (Bartul) Milašin rodom iz bunjevačkog Čavolja (danas u mađarskom dijelu Bačke) koji se istaknuo osnivanjem sjemeništa i bogoslovije te izgradnjom biskupske palače. Njegov je životopis u posebnom iz-

* Filozofski fakultet Sveučilišta u Pečuhu – email: blazsetin.istvan@pte.hu

Izvorni znanstveni rad ■ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-08

danju obradio Mišo Mandić (Mandics: 1996). Prije Sučićevog imenovanja biskupija dvije godine (od 1825. do 1827.) nije imala biskupa. Ni Sučić nije ostao dugo na tom položaju, već je 1830. imenovan za bosanskog ili đakovačkog i srijemskog biskupa gdje će do svoje smrti služiti vjernike i svećenstvo.

Prigodom Sučićeve inauguracije za stolnobiogradskog biskupa napisano je nekoliko prigodnica. „U »čast« njegova »svijetloga ustoličenja« za stolnobiogradskog biskupa »18. dana mjeseca Duhova« su mu župnik u Peštanskoj županiji György Wezinger, János Pakróczy, József Fiala te carski i kraljevski povjerenik Izidor Nikolić posvetili prigodne pjesme, kao i veliki prepošt i opat u Soltu Ignácz Nyirák" (Heka: 2018: 129). János Pakróczy (Nepomuk), stolnobiogradski kapelan napisao je stihovanu prigodnicu pod naslovom *Méltóságos Pasaréti Szustist Pál Mátyás úrnak, a székesfehérvári püspökségbe pünkösd havának 18. napján lett beiktatására* (Časnom gospodinu Pavlu Matiji Sučiću Pačirskom prigodom njegove inauguracije za stolnobiogradskog biskupa 18. svibnja 1828.) koji je i tiskan.

2.

János Pakróczy (Nepomuk) je rođen 10. svibnja 1792. u Sárródu, naselju nadomak Šoprona. Školovao se u Šopronu te dvije godine mudroslovlje u Szombathelyu. Za svećenika je posvećen 1816. godine. Bio je kapelan u Stolnom Biogradu a od 1845. župnik u Adonyu gdje je i preminuo 10. kolovoza 1849. godine. Njegovo književno-spisateljsko djelo nije previše obimno, u desetom tomu leksikona *Život i djela mađarskih pisaca*[1] navodi se dvadeset bibliografskih jedinica. Među njima su dvije knjige dok su ostala djela prigodne pjesme pisane prigodom imenovanja pojedinih visokih crkvenih ili svjetovnih dostojanstvenika ili su posmrtne ode. Prvo je njegovo objavljeno djelo *Munkás lelki pásztor a betegek, haldoklók és rabok mellett*[2] (Djelovanje duhovnog pastira pored bolesnika, umirućih i zatočenih) objavljeno 1821. godine u Pešti. Riječ je o praktičnom djelu tada cijenjenog njemačkog stručnjaka dr. Georga Köhlera prevedenog s njemačkoga originala[3] na mađarski jezik o čemu i Pakróczy govori u Predgovo-

1 Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái I-XIV*, Budapest, 1891–1914.; Digitalna verzija:https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/p-9E91B/pakroczy-nepomuk-janos-9EB5D/

2 Munkás lelki pásztor a betegek, haldoklók és rabok mellett, Pest, 1821.

3 Gregor Köhler: Praktische Anleitung für Seelsorger am Kranken- und Sterbebette, 1792.

ru (*Előbeszéd*). Pored toga izvješćuje svoje čitatelje da je poticaj za prevoditeljski rad dobio od svojih profesora, da je prijevod bio gotov već 1815. godine, ali ga u nedostatku vlastitoga iskustva rada s bolesnim i umirućim vjernicima nije smio objaviti. (…) „budući sad vidim da su lijepe i uzvišene ideje samo prazne riječi ako se ne mogu primijeniti u praksi i za opće dobro, sad doista dobro razumijem što i o čemu pišem jer imam iskustva i prakse. Stoga sam cijeli svoj rad (tj. tekst) ponovo slobodnije prenio i brojnim korisnim bilješkama proširio.[4]" Knjiga je podijeljena u tri dijela: Duhovni pastir pored bolesnika; Duhovni pastir pored umirućega i Duhovni pastir na stratištu te poput nekog zakonika podijeljena na paragrafe u kojima se iznose savjeti kako se ponašati u pojedinim situacijama. Njegova druga knjiga je prerada nekih dijelova Biblije pod naslovom *Töredékek a szent előüdőből. Gehon, Ninive, Bethulia*[5] (Ulomci iz prijašnjih vremena.

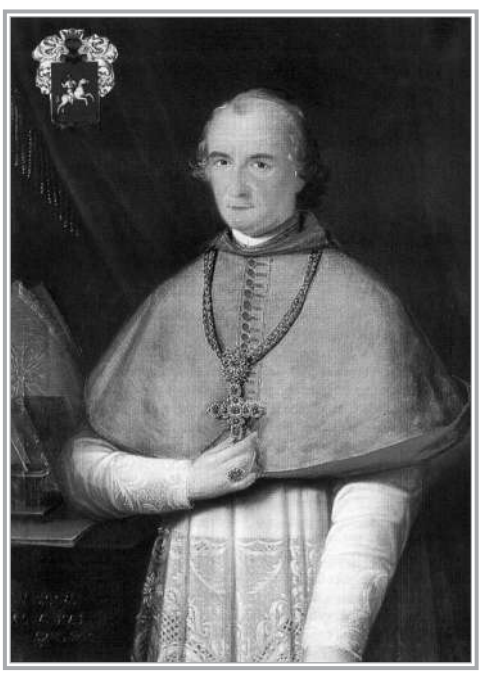

1. slika: *Pavao Sučič*

MÉLTÓSÁGOS, FŐ TISZTELENDŐ
PATSÉRI
SZUTSITS PÁL MÁTYÁS
ÚRNAK
Ő NAGYSÁGÁNAK,
ISTEN KEGYELMÉBŐL
A'
SZÉKES-FEJÉRVÁRI PÜSPÖKSÉGBE
PÜNKÖST HAVÁNAK XVIII-DIK NAPJÁN
MDCCCXXVIII. ESZTENDŐBEN
LEYT BEIKTATÁSÁRA.

PAKRÓCZY NEP. JÁNOS,
Adony Mező Városának Plébánosa.

SZÉKES-FEJÉRVÁROTT,
NYOMTATTATOTT SZÁMMER PÁL' BETŰIVEL.

2. slika: *Naslovna stranica*

4 *„(…) minekutánna látom, hogy a szép és magos ideák merő üres hangok, ha gyakorlásra s az élet közjavára nem húzhatni azokat, igen is jól értem, a mit írok; mert van tapasztalásom van gyakorlásom." Munkás lelki pásztor a betegek, haldoklók és rabok mellett*, str 6.

5 Töredékek a szent előüdőből. Gehon, Ninive, Bethulia, Székesfehérvár, 1827.

Gihon, Ninive, Betulija) objavljena 1827. u Stolnom Biogradu. Autor svoje djelo posvećuje grofu Jánosu Zichyju de Vásonkői i njegovoj supruzi Franciški. Knjiga je podijeljena na tri dijela s uvodnom pjesmom i pisana u stihovima (strofe od četiri stiha). Prvi se dio Gihon sastoji od jednog, drugi dio Ninive od dva a treći dio Betulija od tri pjevanja. U skladu s tadašnjim konvencijama, autoru je prije svega pred očima lebdjela praktična namjena.

3.

Već je naglašeno da se među Pakróczyjevim prigodnicama nalazi i ona kojom pozdravlja biskupsko ustoličenje Pavla Matije Sučića. Pjesma je objavljena 1828. godine i lako se može ustanoviti da u potpunosti slijedi tadašnje žanrovske obrasce i konvencije prigodnica kakve su na ovim prostorima u to doba nastajale na raznim jezicima. Opisujući književnost XVIII. i prve polovice XIX. stoljeća svakako treba imati na umu činjenicu da je književnost u to vrijeme bila puno manje autonomna nego danas. Književni su oblici pod utjecajem prosvjetiteljstva, tadašnje društvene prakse i načina komunikacije prilagodili ceremonijalnom ponašanju. Prigodno pjesništvo se veže uz aktualno vrijeme, uz neki poseban trenutak, neki važan događaj, rekli bismo previše je referentna pa relativno brzo gubi svoju zanimljivost. *„Povod za nastanak prigodnica bili su događaji važni za društveni život pojedinca ili cijele zajednice, a svrha im je bila da ga veličaju, slave i usjeku u pamćenje, jednako kao što se nastojalo slaviti i usjeći u pamćenje neku osobu. Pisane su povodom raznih zgoda: zaruka i vjenčanja, imendana, rođendana i smrti, bolesti i ozdravljenja, posjeta vladarskih namjesnika i careva, ustoličenja biskupa, mladih misa i korizmenih propovijedi, raznih javnih događanja i slično, što ukazuje na jednu od njihovih temeljnih odrednica – okazionalnost."* (Lakuš 2010: 138) Po pravilu, prigodnice su se čitale, recitirale prema točno određenom i unaprijed organiziranom scenariju. Autor je morao voditi računa o naslovljeniku ali i o pozvanoj publici čiji se sastav također mogao manje-više unaprijed znati. Radi se dakle o posebnoj komunikacijskoj situaciji pri čemu je – piše Anica Bilić – *„komunikacija odvijala u okolnostima poznatim sudionicima – autoru, publici i naslovljeniku prigodnice koji ostvaruju izravan kontakt ovdje i sada. Dijeleći isto jezično i kulturno iskustvo u točno određenome vremenu i društvenome kontekstu, sudionici komunikacijskoga procesa obnašali su javne uloge, a govorni iskaz prigodnice pripadao je javnoj govornoj komunikaciji."* (Bilić 2010: 138)

4.

Pakróczyjeva se pjesma sastoji od 171 stiha koji su mahom heksametri. Tekst se može podijeliti na pet dijelova. U prvom dijelu koji je neka vrsta invokacije, lirski se protagonist obraća svome leutu i moli božju pomoć kako bi mogao zasvirati na njemu o Božjoj snazi. Drugi dio govori o tuzi i teškoćama jer je stado ostalo bez svoga pastira, ali se slavi Božja providnost jer sve što se događa, događa se zbog valjanih razloga. U trećem dijelu se slavi uspomena dvojice biskupa (József Kopácsy i József Vurum)[6] koji su prethodili Sučiću na biskupskoj stolici a nazočili na njegovoj inauguraciji u Stolnom Biogradu. Četvrti je dio posvećen Sučiću u kojem se hvali njegov dotadašnji svećenički rad i spominju se prostori odakle potječe i gdje je do dolaska u Stolni Biograd službovao.

> Slavi Subotica, cijela Bačka i bodroška zemlja[7]
> Plemenitog i velikodušnog znalca Pavla Sučića.
> Dobru uspomenu neće izbrisati vrijeme koje prolazi
> Ime će njegovo i nakon sto godina blagoslovljeno biti.[8]

U petom dijelu lirski protagonist iznosi da Sučić zapravo nije htio ovu čast, ali ga je savjestan i predan rad predodredio na ovu službu te ga upozorava da ga i ovdje čeka teška borba.

> Sjedaš na uzvišenu stolicu, kamo nikad nisi htio
> sjesti, znajući da te ona na tešku službu poziva.
> (…)
> Život je ovdje borba, padaju nepažljivi.
> Poniznošću si nadvladao taštinu duha i stigao
> Na cilj djelima plemenitim i radom znojnim.[9]

6 József Vurum (1763.-1838.) biskupovao je od 1816. do 1821. i József Kopácsy (1775.-1847.) biskupovao je od 1821. do 1825.

7 Svi prijevodi ulomaka iz Pakróczyjeve pjesme su moje. op.a.

8 Áldja Szabadka, egész Bács, Bodrog földje, vidéke
A nemes és nagylelkű, tudós és ritka Szutsits Pált.
Jó Emlékezetét nem emésztheti hosszú üdő meg.
Fogja Nevét áldés fenn tartani százak után is.

9 Ülsz felemelt Székedbe, hová, soha, üli nem is volt
Vágyásod, tudván: mi nehéz Hivatalra szorít az:
(…)

Pjesma se prema konvencijama žanra, završava obraćanjem Bogu u kojem ga svi mole da bude od pomoći novome biskupu te se izražava nada da će Pavao Matija Sučić dugo ostati na svome položaju.

> Oh, milostivi Bože! čuvaj Pavla, našega Apostola,
> Koga je tvoja Providnost mudra Biogradu podarila.
> Tijekom bezbrojnih godina sretnih za radost našu
> Održi u snazi životnoj Oca, za djecu svoju.[10]

Pakróczyjeva prigodnica ispjevana u čast Pavla Matije Sučića kao i drugi slični tekstovi njegova vremena koriste poznate formule pohvalnog govora koje su se u tadašnjim školama učile u sklopu latinskoga govorništva a slijede ustaljene obrasce iz antičkih vremena. Govori se o podrijetlu, precima, ističu se vrline i učenost slavljene ličnosti. Prigodnicama se ne želi samo u vjerskom smislu djelovati na širu zajednicu. Slavljenjem visoko pozicioniranih dostojanstvenika ističu se njihove vrline, postavljaju se kao primjer ili uzor koji treba slijediti, ali se istodobno želi učvrstiti postojeća hijerarhija, izgraditi i čuvati kolektivno pamćenje. Prigodnice vrlo dobro pokazuju mrežu odnosa među značajnijim ljudima određenoga razdoblja pa sadrže brojne podatke o javnom životu. Prigodnice XVIII. i XIX. stoljeća imaju sličnu funkciju kao poslanice u renesansno doba, ali budući da naše vrijeme u njima najčešće ne prepoznaje književno djelo još uvijek nisu u dovoljnoj mjeri proučene.

5. Literatura

Bilić, Anica 2015. Prigodnice Ota Šiakovića – prevladani oblik književne komunikacije. *Mostariensia.* 19 (2): 73–89.

Lakuš, Jelena 2010. Hrvatska pisana baština kao povijesni izvor: prigodna poezija i Austrijsko Carstvo u 1. pol. 19. st. u Dalmaciji. *Kroatologija.* 1 (2): 135–153.

Itten az élet harcz; ki vigyázatlan, abban.
Győzve alázattal szellem hiuságait, értél
Czélra nemes Tettek s izzasztó Munka után el.

10 Oh kegyes Istenség! tartsd meg Pált, e nagy Apostolt,
Adni Fejérvárnak Kit akart bölcs Gondviselésed,
Számtalan év boldog folyamatja alatt örömünkre
Életerőben; Atyát tartasz meg gyermekeidnek.

Mándics, Mihály 1996. *Milassin Miklós, a csávolyi születésű püspök életútja.* Csávoly: Csávolyi Honismereti Baráti Kör.

Heka, Ladislav 2018. Pavao Matija Sučić, stolnobiogradski i đakovački biskup iz roda bačkih Sučića Pačerskih. In: Šanjek, Franjo – Fraračić, Pero – Ćurić, Mirko (ur.). *Pavao Matija Sučić biskup bosanski ili đakovački i srijemski (11. siječnja 1767. – 13. travnja 1834.) 250 godina od rođenja.* Zagreb – Đakovo: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. 101–159

Sažetak

Rad analizira prigodnu pjesmu Jánosa Pakróczyja Nepomuka napisanu 1828. godine u čast imenovanja Pavla Matije Sučića za stolnobiogradskog biskupa. Prikazuje se povijesni i crkveni kontekst Sučićeva djelovanja, zatim se daje pregled Pakróczyjeva života i književnog stvaralaštva. Središnji dio rada posvećena je prigodnoj pjesma koja se sastoji od 171 heksametra i slijedi stroge žanrovske obrasce i retoričke konvencije tadašnjeg prigodničarskog pjesništva. Struktura pjesme uključuje invokaciju, opis biskupova poziva i službe, pohvalu prethodnicima te molitvu Bogu za blagoslov novog biskupa. Pakróczyjeva pjesma nije samo izraz osobne pobožnosti, nego i društveni instrument koji potvrđuje hijerarhiju, promiče moralne vrijednosti i čuva kolektivno pamćenje zajednice.

Ključne riječi: *János Pakróczy Nepomuk, Pavao Matija Sučić, prigodna poezija, stolnobiogradska biskupija, retoričke konvencije*

Abstract

The paper analyzes the occasional poem written by János Pakróczy Nepomuk in 1828 in honor of the appointment of Pavao Matija Sučić as the Bishop of Székesfehérvár. It presents the historical and ecclesiastical context of Sučić's work, followed by an overview of Pakróczy's life and literary activity. The central part of the study is devoted to the occasional poem, which consists of 171 hexameters and follows the strict generic patterns and rhetorical conventions of contemporary occasional poetry. The structure of the poem includes an invocation, a description of the bishop's calling and service, praise of his predecessors, and a prayer to God for blessings upon the new bishop. Pakróczy's poem is not merely an expression of personal devotion but also a social instrument that reaffirms hierarchy, promotes moral values, and preserves the community's collective memory.

Keywords: *János Pakróczy Nepomuk, Pavao Matija Sučić, occasional poetry, diocese of Székesfehérvár, rhetorical conventions*

Timea bockovac*

Hrvatski jezik u jezičnom krajobrazu grada Baje u Mađarskoj

The Croatian Language in the Linguistic Landscape of the City of Baja in Hungary

1. Pojam jezičnog krajobraza

Jezični krajobraz (engl. *linguistic landscape*, mađ. *nyelvi tájkép*) odnosi se na vidljivu jezičnu prisutnost u određenom javnom ili privatnom prostoru, koja se očituje kroz natpise, ploče, reklame, imena ulica, javne objave i slično. Taj pojam obuhvaća i službene natpise postavljene od strane državnih i lokalnih institucija i neslužbene, koje kreiraju privatne osobe, poduzeća ili zajednice. Jezični krajobraz odražava sociolingvističku dinamiku, kulturnu raznolikost i povijesne procese određenog prostora. Pojam *jezični krajobraz* prvi su uveli Landry i Bourhis koji ga definiraju kao „vidljivu prisutnost i isticanje jezika na javnim i komercijalnim znakovima određenog područja" (Landry and Bourhis 1997: 25). Prema njima, jezični krajobraz pruža uvid u relativni status jezika unutar zajednice te utječe na percepciju jezičnog identiteta pojedinaca i skupina.

Mađarski autori (npr. Anna Borbély, Csilla Bartha, Tünde Tuska) također su pridonijeli analizi jezičnog krajobraza, posebice u kontekstu multietničkih i višejezičnih sredina. Njihova istraživanja ispituju jezični krajobraz manjinskih jezika, ističući ulogu višejezičnosti i jezične raznolikosti u društvenom i kulturnom kontekstu. O jezičnom krajobrazu Hrvata u Mađarskoj ne postoji sustavni

* Sveučilište u Pečuhu, Filozofski fakultet, Institut za slavistiku, Katedra za kroatistiku – email: bockovac.timea@pte.hu

Izvorni znanstveni rad ■ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-09

prikaz, ali je hvalevrijedan projekt Znanstvenog Zavoda Hrvata u Mađarskoj[1] koji je pokrenut pod naslovom *„Održavanje i očuvanje mađarsko-hrvatskih narodnosnih mjesnih groblja"* s ciljem evidentiranja spomenika i groblja koji su važni za Hrvate u Mađarskoj, a obiluju natpisima na hrvatskom jeziku. Detaljnije analize o hrvatskim naseljima u Mađarskoj donose se u radu „A magyarországi horvátok nyelvi tájképéről" („O jezičnom krajobrazu Hrvata u Mađarskoj") u kojem su opisana naselja Martinci (mađ. *Felsőszentmárton*) i Semartin (mađ. *Alsószentmárton*) (Bockovac–Várnai 2020: 39).

Cilj je ovoga rada sakupiti i klasificirati natpise na hrvatskom jeziku koji su postavljeni u gradu Baji kako bi se stekao uvid u jezičnu vitalnost tamošnjih Hrvata koji pripadaju subteničkim skupinama Bunjevaca i Šokaca. Natpisi su zabilježeni metodom sakupljanja, bilježenja i klasifikacije s ciljem prikaza jezične strukture i domene.[2]

2. Hrvati u Mađarskoj

Hrvatske narodnosne skupine u velikoj mjeri stižu na područje današnje Mađarske između 15. i 18. stoljeća, premda neka istraživanja pokazuju da su na lijevoj obali Drave i Mure već u doba doseljenja Mađara živjeli autohtoni Hrvati (Šokčević 2021: 124). Hrvati u Mađarskoj ne čine jedinstvenu etničku cjelinu, a to potvrđuje i raznolikost njihovih dijalekata, što djelomično proizlazi iz činjenice da su se naseljavali s cijelog hrvatskog etničkog prostora, ne samo iz Hrvatske – Dalmacije, Slavonije, Hrvatskog zagorja ili Like – već i iz različitih krajeva Bosne i Hercegovine. Tako su u svoja nova životna područja prenijeli izvorne zavičajne govore hrvatskog jezika koji pripadaju trima glavnim dijalektnim tipovima: kajkavskom, štokavskom i čakavskom. S obzirom na današnji zemljopisni raspored tih skupina različitih tradicija i jezičnih obilježja, može se zaključiti da one žive u raspršenim zajednicama duž mađarsko-austrijske, mađarsko-hrvatske i mađarsko-srpske granice ili u njihovoj blizini, relativno udaljene jedna od druge. Prema najprihvaćenijem pristupu, hrvatske manjine u Mađarskoj mogu se podijeliti na sljedeće skupine: zapadnomađarski/gradišćanski Hrvati (Jursko-mošonsko-šopronska i Željezna županija), Pomurski Hrvati (Zalska županija), Podravski Hrvati (Šomođska i Baranjska županija), Bošnjački Hrva-

1 http://mhti.hu/groblja (pristupljeno 14. 9. 2024.)

2 Ovim putem zahvaljujem Morani Plavac i Mladenu Filakoviću koji su mi ustupili svoje fotografije .

ti (Baranjska županija), Šokački Hrvati (Baranjska i Bačko-kiškunska županija) (Šokčević 2021: 122–123). Hrvati – Bunjevci i Hrvati – Šokci u Bačko-kiškunskoj su se županiji u većem broju počeli naseljavati tijekom osmanske vladavine i poslije nje, posebice u 17. i 18. stoljeću. Oni su, uz Mađare, Nijemce, Srbe i druge nacionalne skupine oblikovali kulturnu i demografsku strukturu grada Baje.

3. Prostor istraživanja

Prema Sekuliću (Sekulić 1991: 98) rimsko naselje Petavium nalazilo se nešto sjevernije od današnjeg grada Baje. U ranom srednjem vijeku, točnije 801. i 803. godine, Karlo Veliki podigao je tvrđavu pod imenom Francovilla kao obrambeno uporište protiv tatarskih (mongolskih) upada. Ta tvrđava kasnije se spominje i kao *Francovilla alias Baja*. Turska okupacija trajala je do 1687. godine, kada su Austrijanci zauzeli tvrđavu i okolicu, čime je okončana osmanska vlast na tome području. Godine 1717. Baja je proglašena komornim gradom i trgovištem. Nakon toga grad je bio u posjedu važnih plemićkih obitelji: prvo Antuna Grašalkovića (*Grassalkovich*), a potom obitelji Horvat, Viczay i Zichy-Ferraris. Grašalkovići su bili značajna hrvatsko-mađarska plemićka obitelj koja je svojim utjecajem i ulaganjima značajno oblikovala razvoj Baje i okolice. Grad je pretrpio veliki požar 1840. godine, koji je uništio više od dvije tisuće kuća, što je kobno osiromašilo stanovništvo. Baji je 1858. godine dodijeljena titula slobodnog kraljevskog grada, čime je stekla poseban administrativni i pravni status unutar Mađarskog Kraljevstva.

Krajem 19. st. „Baja postaje središte zanimljivih preporodnih gibanja bačkih Bunjevaca. Nije u gradu samo franjevačko učilište, nego među starim žiteljstvom raste težnja za vlastitim kulturnim ustanovama. Grad godine 1699. ima više od 700 obitelji, većinom hrvatskih“ (Sekulić 1991: 100).

Danas je grad Baja, iza Kecskeméta drugi po veličini grad Bačko-kiškunske županije smješten uz rijeku Dunav, a jedno je od istaknutih središta subetničke skupine Hrvata u Mađarskoj, Bunjevaca. Prema zadnjem popisu pučanstva iz 2022. godine[3] u gradu živi 34 455 stanovnika, od kojih je broj pripadnika hrvatske nacionalne manjine 579 osoba. Prethodni cenzus donosi nam znatno veći omjer sa 761 Hrvatom. Unatoč negativnim demografskim tendencijama i ubrzanoj asimilaciji s poviješću duboko ukorijenjenom u višekulturnom i višejezičnom nasljeđu, Baja predstavlja zanimljiv primjer jezičnog krajobraza u kojem su i danas vidljivi tragovi hrvatskog jezika i kulture.

3 http://nepesseg.com/bacs-kiskun/baja (pristupljeno 10. 2. 2025.)

4. Hrvatski elementi jezičnog krajobraza grada Baje

Na vidljivost manjinskog jezika u većinskome okruženju utječu razne komponente, poput odnosa moći, gospodarskih čimbenika, kulturne raznolikosti i jezičnih ideologija u kojima se ogleda pravna regulativa, ali i jezična svijest govornika.

Premda hrvatski toponimi s područja grada Baje ne čine predmet ovoga rada, smatramo ipak važnim napomenuti da se i u njihovoj uporabi odražava dugotrajna prisutnost hrvatske zajednice, posebice Bunjevaca i Šokaca, u tom dijelu Podunavlja kako na to ukazuje leksikograf Živko Mandić (Mandić 2005: 41). On navodi neke od i danas poznatih hrvatskih toponima u gradu i okolici, kao što su npr. Popovica – selo istočno od Baje s hrvatskim stanovništvom, Fancaga (Vancaga) – naziv dijela grada ili okolice u kojem je živjelo hrvatsko stanovništvo, Vodica – naziv dijela grada i pritoke u blizini Baje, Salaši, Peta, Pisak – manja mjesta i naselja s hrvatskim nazivima, Babin dol, Vranješ, Vrtljac, Gredina, Bostani, Kakonj, Pandur – sela i lokaliteti u širem području Baje. Ti toponimi svjedoče o povijesnoj prisutnosti i kulturnom identitetu hrvatske manjine u Mađarskoj, koja je kroz stoljeća očuvala svoj jezik i običaje unatoč asimilacijskim pritiscima. Hrvatski toponimi u ovom području često su bili i predmet pomađarivanja, no i danas su važan dio lokalne kulturne baštine i identiteta hrvatske zajednice. O tome svjedoči službeni mađarski naziv pritoka rijeke Dunav, za čiju je mađarizaciju 1923. godine bio raspisan natječaj, nakon kojeg se umjesto dotadašnjeg naziva *Sugovica* (u ranijim izvorima bilježen kao *Sokovica*, *SchokoVica*, *Sugovicza*) uvodi novi zemljopisni naziv: *Kamarásduna* (danas Kamarás-Duna). Mještani grada međutim i dalje koriste primarni oblik, koji ima razna etimološka tumačenja, među kojima se jedno temelji na legendi o lijepoj Vici, kćeri bogatog vodeničara koja se zaljubila u siromašnog mladića. Kada joj otac (Sugó Mátyás) nije dopustio brak s njim, par je zajedno skočio u rijeku i utopio se. Prema toj priči, rijeka je dobila ime po Vici, odnosno *Súgó Vica*, što znači „Vica koja šapuće" ili „Vica koja šušti", a lokalno stanovništvo često pripisuje rijeci i mističnu ulogu, vjerujući da se njezin glas može čuti noću. Etimologija riječi potvrđuje kako ime potječe od slavenske riječi *suga*, što znači *ruga, šuga* ili *prljava voda*, a *voda* ili *vodica* označava mali tok. Iz tog spoja nastala je riječ *Šugavica*, što bi značilo prljava, mutna voda ili riječni rukavac s nečistom vodom (Solymos 1994: 3). Ta teorija potvrđuje i povijesne opise prema kojima je Šugovica bila često ispunjena muljem i sedimentom, naročito pri niskom vodostaju Dunava, a tijekom poplava kroz nju je prolazio i naneseni materijal. Također, u prošlosti je u nju bio usmjeren gradski otpad, što je dodatno utjecalo na njezin naziv.

5. Službeni natpisi

Današnji jezični krajobraz Baje reflektira status hrvatskog kao manjinskog jezika u Mađarskoj. Zakonodavni okvir Mađarske[4] osigurava pravo manjinskih zajednica na uporabu jezika u javnom prostoru ako je omjer pripadnika manjine iznad 10 %, što uključuje dvojezične natpise na ustanovama, nazive ulica i tekstove informacijskih ploča. Premda u Baji nije udovoljeno tom kriteriju brojnosti, ipak su vidljivi hrvatski natpisi na institucijama poput manjinskih samouprava i kulturnih ustanova te novopodignutih spomenika, najčešće u dvo- ili trojezičnom okruženju.

1. slika: *Natpis na gradskoj pošti*

2. slika: *Natpis na zgradi županije*

6. Natpisi na odgojno-obrazovnim i kulturnim ustanovama

Hrvati u Mađarskoj imaju svoju razvijenu odgojno-obrazovnu infrastrukturu u sklopu koje im je osigurana uporaba hrvatskoga jezika već od predškolske dobi. Vrtići su iznimno važni u očuvanju materinskoga, hrvatskoga jezika, koji se sve češće usvaja u institucionaliziranim uvjetima. Na 3. slici ispod službenog naziva navodi se tip takve ustanove, ali bez točnog prijevoda izvornog mađarskog teksta u kojem je precizirana struktura ustanove te naveden službeni naziv i adresa.

4 https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100179.tv (pristupljeno 20. 11. 2024.)

3. slika: *Natpis na zgradi dječjeg vrtića*

4. slika: *Natpis na zgradi osnovne škole*

Školovanje na hrvatskom jeziku u Baji organizirano je u obliku tzv. „predmetne nastave" u satnici od pet sati tjedno. U središtu grada djeluje *Sugovica Sportiskolai Általános Iskola és Sportiskola*, dok u prigradskom naselju Fancaga (mađ. *Bajaszentistván*) postoji osnovna škola u kojoj se izvodi predmetna nastava hrvatskog jezika za više od sto učenika[5]. Na zgradi je ustanove službeni naziv naveden na mađarskom, njemačkom i hrvatskom jeziku. Neobično je da se pri imenovanju tipa ustanove umjesto standardne odrednice *osnovna* rabi pridjev *opća.*

Gradska knjižnica Ady Endre u Baji ima i svoju mrežnu stranicu na kojoj su osim mađarskog jezika i na engleskom, njemačkom i hrvatskom jeziku dostupni najrelevantniji podaci o korisničkim uslugama, knjižničnom fondu, bazi podataka te najave nadolazećih događanja.[6] Višejezičnost uvijek doprinosi promicanju jezične raznolikosti i multikulturalnosti, međunarodnoj prepoznatljivosti i poboljšanju korisničkih usluga, dok u slučaju jezika nacionalne manjine pružaju podršku integraciji i socijalnoj uključenosti pripadnika.

5 https://www.szamk.hu/iskola.htm (pristupljeno 10. 2. 2024.)

6 https://www.bajaikonyvtar.hu/nyitvatartas (pristupljeno 10. 2. 2024.)

Na 5. slici vidljivo je kako je naziv dječjeg odjela knjižnice uz mađarski i njemački jezik naznačen i na hrvatskome.

Od 1870. u gradu djeluje Visoka učiteljska škola Józsefa Eötvösa[7] na kojoj su akreditirani smjerovi i na jeziku nacionalnih manjina, te se tako može upisati predškolski odgoj i učiteljski studij na hrvatskome i njemačkom jeziku. Nastavu i rad prate natpisi koji se nalaze na učionici i na hodniku Odsjeka.

5. slika: *Natpis na zgradi gradske knjižnice*

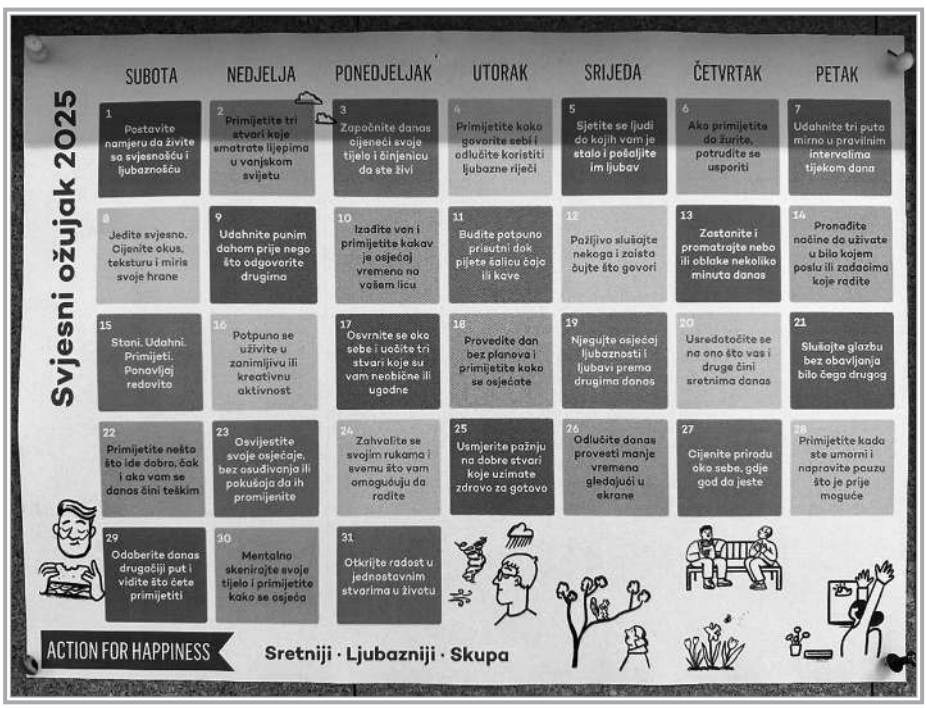

6. slika: *Natpis u učionici visoke škole*

7 https://ejf.hu/az-eotvos-jozsef-foiskola-tortenete-roviden (pristupljeno 10. 2. 2024.)

▲ 7. slika:
Natpis na vratima učionice

◄ 8. slika:
Natpis na hodniku visoke škole

7. Privatni i komercijalni natpisi

U privatnom sektoru, poput trgovina, restorana i obrta, hrvatski je jezik manje prisutan. Ipak, postoje iznimke, posebice kod subjekata koji su povezani s hrvatskom tradicijom ili su u vlasništvu članova hrvatske zajednice.

9. slika: *Komercijalni natpis 1.*

10. slika: *Komercijalni natpis 2.*

8. Uloga hrvatskih natpisa u očuvanju identiteta

Jezični krajobraz Baje nije samo odraz povijesne prisutnosti hrvatske zajednice, već i ključan element u očuvanju identiteta. Vidljivost hrvatskog jezika u javnom prostoru ima simbolično značenje za zajednicu jer potvrđuje njezin status i pridonosi osjećaju pripadnosti.

Kulturna autonomija Hrvata u Mađarskoj očituje se i na regionalnoj razini, a realizira se u utemeljenju županijskih kulturnih centara koji doprinose koordinaciji. Kulturni centar bačkih Hrvata bavi se sustavnim djelovanjem u području kulture s ciljem očuvanja i promicanja hrvatskog identiteta, jezika, običaja i tradicije bačkih Hrvata u Mađarskoj. Osnovan 2020. godine od strane Hrvatske državne samouprave (HDS), centar je važna institucija koja omogućuje organiziranje kvalitetnih kulturnih i obrazovnih događanja kao i razvoj dijaloga unutar hrvatske zajednice u Bačkoj te jačanje suradnje s drugim zajednicama i institucijama. Glavne aktivnosti Kulturnog centra uključuju organizaciju promocija, književnih večeri, klupskih večeri, glazbenih nastupa. Te manifestacije često prate nastupi crkvenih zborova i sudjelovanje brojnih predstavnika hrvatske zajednice i institucija. Kulturni centar također igra važnu ulogu u jačanju dijaloga između različitih hrvatskih zajednica, kao i između Hrvata i drugih nacionalnih manjina u regiji, čime doprinosi očuvanju i razvoju zajedničke kulture i identiteta. Kroz svoje programe i događanja centar nastoji povezati članove zajednice, poticati njihovu kulturnu aktivnost i osigurati prijenos tradicije budućim generacijama. Na 11. slici prikazana je ploča kod ulaznih vrata zgrade, na kojoj se osim dvojezičnoga teksta nalazi i grb osnivača, tj. krovne političke organizacije Hrvata u Mađarskoj, HDS-a.

11. slika: *Natpis na zgradi Kulturnog centra bačkih Hrvata*

12. slika: *Dvojezična pozivnica*

Natpisi u virtualnom prostoru na mrežnim i na društvenim stranicama također su sastavni dio jezičnoga krajobraza, popularizirajući hrvatsku kulturu i tradiciju. Mrežne stranice i društvene mreže omogućuju brzu i široku komunikaciju unutar hrvatske zajednice, ali i prema vanjskom svijetu, čime se jača vidljivost i prisutnost hrvatskog jezika u suvremenim medijima. One su platforme za koordinaciju kulturnih i jezičnih događanja, promociju hrvatske kulture, književnosti i tradicije, te za razvoj inovativnih ideja među članovima zajednice. Promatrajući neke od njih zaklju-

13. slika: *Plakat s hrvatskim jezičnim elementima*

14. slika: *Jednojezična pozivnica*

čujemo kako se mogu vidjeti jednojezični natpisi na hrvatskom jeziku, ali su zastupljeniji dvojezični plakati koji oglašavaju kulturne događaje.

Inicijativa za postavljanje natpisa na hrvatskome jeziku zahtijeva svijest zajednice o značajnim osobama, prekretnicama, obljetnicama. Primjeri s 15. i 16. slike upravo su dokaz tomu. Mišo Jelić (rođen 17. prosinca 1881. u Santovu, umro 13. veljače 1961. u Baji) bio je hrvatski književnik, pravnik i kulturni djelatnik porijeklom iz šokačko-hrvatske obitelji. Završio je gimnaziju u Somboru i diplomirao pravo u Klužu 1907. godine, a 1912. otvorio je odvjetnički ured u Baji. Značajan je za Baju jer je bio aktivan u kulturnom i prosvjetiteljskom radu u tom gradu. Sudjelovao je u osnivanju i organizaciji Kršćanske čitaonice u Baji 1910., pisao je domoljubnu poeziju, organizirao amaterske kazališne skupine i režirao njihove predstave (1910. – 1936.), a 1920-ih bio je potpredsjednik Bunjevačkoga i šokačkoga narodnoga odbora. Zbog političkih je razloga 1948. osuđen na doživotni zatvor, a amnestiran 1954. godine.[8]

15. slika: *Jednojezični natpis na spomen-ploči*

16. slika: *Jednojezični natpis na spomen ploči*

Hrvati u Mađarskoj pripadnici su katoličke vjeroispovijesti, a u gradu Baji njihovu opstanku značajno je doprinio hrvatski biskup u službi Kaločke nadbiskupije, pisac i preporoditelj Ivan Antunović (1815. – 1888.) koji je zaslužan za pokretanje prvih novina podunavskih Hrvata (*Bunjevačko-šokačke novine*, 1870; *Bunjevačko-šokačka vila*, 1872) te je bio osnivač prosvjetnih ustanova. U

8 https://hbl.lzmk.hr/clanak/jelic-miso (pristupljeno 25. 3. 2025.)

17. slika: *Dvojezični natpis na podnožju kipa*

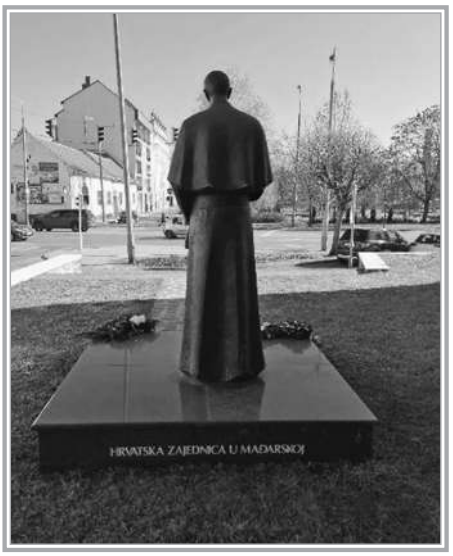

18. slika: *Hrvatski natpis na podnožju kipa*

19. slika: *Hrvatski citat na kipu*

njegovu počast u nadbiskupskom vrtu u Baji podignut je spomenik, djelo hrvatskog akademskog kipara Bernarda Pešorde iz Zagreba, koji je autor i drugih kipova biskupa Antunovića postavljenih u Subotici i Baji. Poprsje biskupa otkriveno je u okviru spomendana posvećenog njegovu sjećanju 24. studenoga 2021. u Baji.[9] 17., 18. i 19. slika pokazuje kip s prednje i stražnje strane na kojem se osim mađarske inačice biskupova imena i prezimena ostali tekstovi navode isključivo na hrvatskom jeziku.

9 Antunović, Ivan. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013.–2025. (pristupljeno 16. 3. 2025.)

Na 18. slici navedeno je kako spomenik podiže Hrvatska zajednica u Mađarskoj, a na 19. slici čitamo Antunovićev citat u kojem upozorava na usku povezanost jezika i identiteta naglašavajući: „Ako ste, sini i kćeri, pogazili jezik otca i matere svoje, pogazili su otca i mater samu."

9. Zaključak

U provedenom istraživanju koje je trajalo od 1. veljače do 1. lipnja 2024. zabilježeno je 25 hrvatskih elemenata jezičnoga krajobraza na otvorenom i u zatvorenom prostoru, u stvarnom i virtualnom okruženju, na javnim površinama, u institucijama i na društvenim mrežama. Iako povijest grada Baje svjedoči o bogatom kulturnom nasljeđu i kontinuiranoj prisutnosti hrvatske zajednice, u jezičnom krajobrazu vidljivost je hrvatskog jezika oslabjela, a to u javnom prostoru ima duboko značenje za održavanje kulturnog identiteta i jezične raznolikosti. Procesi asimilacije, pad broja govornika hrvatskog jezika i preteža dominacija mađarskog jezika u svakodnevnom životu utječu na prisutnost hrvatskoga jezika u javnom prostoru. Međutim, uz podršku lokalnih zajednica, hrvatskih manjinskih samouprava, civilnih udruga i državnih institucija, postoje perspektive za očuvanje i revitalizaciju jezičnog krajobraza. Edukacija, promicanje dvojezičnosti i poticanje uporabe hrvatskog jezika u javnom i privatnom prostoru ključni su koraci u tom smjeru. Članovi manjinske zajednice trebali bi postati pokretači u oblikovanju jezičnog krajobraza jer su upravo oni ti koji najbolje poznaju svoje jezične i kulturne potrebe. Oni mogu davati prijedloge o tome gdje bi natpisi na manjinskom jeziku trebali biti postavljeni, dok bi obrazovne i kulturne ustanove mogle provesti pripreme, a i ispravke postojećih natpisa kako bi bolje odgovarali stvarnoj jezičnoj praksi i potrebama zajednice. Time bi se osiguralo da jezični krajobraz zaista odražava prisutnost i identitet manjine u gradu Baji. Takvo sudjelovanje doprinosi očuvanju jezika i kulture hrvatske manjine, odnosno jačanju osjećaja pripadnosti i ravnopravnosti, a rezultira povećanom vidljivosti hrvatske manjinske zajednice u mađarskome društvu. Osim toga, aktivno uključivanje manjinskih govornika u odluke o jezičnim oznakama pomaže u sprječavanju diskriminacije i potiče toleranciju prema jezičnoj raznolikosti. Lokalne vlasti i institucije trebaju osigurati mehanizme i platforme za takvu participaciju jer to je jedan od načina da se manjinska prava učinkovito provedu u praksi i da se jezični krajobraz oblikuje na način koji je u skladu s potrebama i željama same zajednice.

9. Literatura

Bárdos Ferenc 1990. A Sugovica elnevezéséről. *Bajai honpolgár*, 1.5: 13.

Bockovac Tímea–Várnai Zsuzsa 2020. A magyarországi horvátok nyelvi tájképéről. In: Borbély Anna (szerk.). *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon.* Budapest: Nyelvtudományi Intézet. 39–61.

Landry, Rodrigue–Richard, Y. Bourhis 1997. Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality. *Journal of Language and Social Psychology* 16.1: 23–49.

Mandić, Živko 2005. Hrvatska imena naseljenih mjesta u Madžarskoj. *Folia Onomastica Croatia.* 14: 37–128.

Solymos, Ede 1994.: Vodicától a Máriakönnyéig, Sugovicától a Kamarásdunáig. *Bajai honpolgár.* 54: 2–3.

Šokčević, Dinko 2021. *Kratka povijest Hrvata u Mađarskoj.* Budimpešta: Croatica.

Sekulić, Ante 1991. *Bački Hrvati. Narodni život i običaji.* Zagreb: JAZU.

Sažetak

Rad se bavi prisutnošću hrvatskog jezika u većinskom mađarskom okruženju u gradu Baji, s posebnim osvrtom na povijesno i kulturno podrijetlo Hrvata u Mađarskoj, naročito skupina Bunjevaca i Šokaca. Cilj rada bio je zabilježiti i dokumentirati prisutnost hrvatskog jezika u Baji u 2025. godini, kao i osvijetliti povijesne, kulturne i društvene okolnosti koje su oblikovale hrvatsku manjinu u tom dijelu Mađarske. Donose se rezultati analize vrsta natpisa na hrvatskom jeziku, među kojima se ističu: imena ustanova, komercijalni natpisi i tekstovi spomenika. Svi oni predstavljaju vidljive tragove hrvatskog jezičnog i kulturnog identiteta u javnom prostoru Baje, potvrđujući prisutnost i važnost hrvatskog jezika u lokalnoj zajednici. Rad tako doprinosi očuvanju hrvatskog identiteta i podizanju svijesti o jezičnoj raznolikosti u regiji.

Ključne riječi: *Hrvati u Mađarskoj, jezični krajobraz, grad Baja*

Abstract

The paper deals with the presence of the Croatian language in the predominantly Hungarian environment of the city of Baja, with a special focus on the historical and

cultural origins of Croats in Hungary, particularly the Bunjevci and Šokci groups. The aim of the study is to record and document the presence of the Croatian language in Baja in 2025, as well as to shed light on the historical, cultural, and social circumstances that have shaped the Croatian minority in this part of Hungary. The results of the analysis of types of inscriptions in Croatian are presented, among which stand out: names of institutions, commercial signs, and texts on monuments. All of these represent visible traces of Croatian linguistic and cultural identity in the public space of Baja, confirming the presence and importance of the Croatian language in the local community. Thus, the paper contributes to the preservation of Croatian identity and the raising of awareness about linguistic diversity in the region.

Keywords: *Croats in Hungary, linguistic landscape, city of Baja*

Bognár Szabina*

A néprajzi gyűjtő Sokcsevits Dénes

Dénes Sokcsevits the Ethnographer

A néprajzi terepmunka általános háttérbe szorulásával a magyarországi horvátok népszokásainak gyűjtése is esetlegessé vált. Jogos kívánsága Sokcsevits Dénesnek, hogy *„nagyon jó lenne, ha néprajzkutatóink megjelentetnének egy összefoglaló, szintén kétnyelvű kötetet, amely bemutatná egy csokorban valamennyi magyarországi népcsoport népi kultúráját"* (id. Sokcsevits 2021: 85). A kötet, amelyben az itt idézett sorok napvilágot láttak, 2021-ben jelent meg a Croatica Kiadó gondozásában, és minden túlzás nélkül alapműnek minősíthető. Szerény címe: *A magyarországi horvátok rövid története* elsősorban ismeretterjesztő munkát sejtet, ugyanakkor a szerző és a szaklektorok személye – Csaplár-Degovics Krisztián és Hornyák Árpád lektorálták a kötetet – komoly garanciát jelent arra nézve, hogy itt jóval többről van szó. A szerző gazdagon illusztrálva, közérthetően mutatja be mind a hét, ma Magyarország területén élő, részben eltérő nyelvjárást beszélő, más-más korszakban kialakult, egymástól földrajzilag és a néprajzi jegyek alapján is jól elhatárolható népcsoport (a gradistyei horvátok; a Mura, a Dráva és a Duna menti horvátok; a bosnyák, a sokác és a bunyevác horvátok (Sokcsevits 2021: 16–17, vö. Sarosácz 1973: 369–370.) eredetét és kialakulását, s a letelepedés utáni gazdasági-társadalmi fejlődését. Bár hivatkozások nélküli munkáról van szó, minden népcsoport és téma esetén jól követhetők a historiográfiai előzmények, így az olvasók részletesebben is tudnak tájékozódni egy-egy kérdéskörben. Sokcsevits kiemeli, hogy bár az utóbbi évtizedekben több

* ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Néprajztudományi Kutatóintézet – email: bognar.szabina@abtk.hu

■ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-010

monográfia is megjelent horvát nyelven egyes magyarországi horvát népcsoportok történetéről: pl. a Dráva és Duna menti horvátokról, a Pécs környéki bosnyákokról, a gradistyei horvátokról, ugyanakkor valamennyi magyarországi horvát népcsoportot érintő történeti áttekintés nem készült. A magyarországi horvátok történetének egységes kezelése tehát tudatos választás, ami nem csupán egy új tudományos megközelítés – Urosevics Danilo munkája több mint fél évszázada jelent meg (Urosevics 1969) –, hanem a „magyarországi horvát" identitás kialakítása és megerősítése irányába tett jelentős kezdeményezés is. Fontos kiemelni, hogy Sokcsevits Dénes a horvát–magyar kapcsolatok kiváló kutatójaként képes egységben szemlélni és az országok közötti viszony kontextusában értelmezni a magyarországi horvátság történetét.

A szerző részletesen szól az elmagyarosítás kérdéséről is: a 18. század második felében meginduló spontán asszimilációs folyamatok a 19–20. századra felerősödtek. Az egyház jelentős szerepet töltött be a falvakban a nemzetiségi nyelv és kultúra megőrzésében. Az erős hitéletnek köszönhetően évszázados anyanyelvi, vallási és kulturális értékek őrződtek meg (vö: Ress 2008: 411–426, Fazekas 1993: 101–131). Az 1940-es évek végétől csak korlátozottan, családi körben és részben az egyházi életben valósulhatott meg a hagyományok átörökítése, így a horvát közösségek felszámolódtak. Sokcsevits Dénes történészként az erősödő asszimilációs folyamatokat nem kívülről, sokkal inkább résztvevőként szemlélte. A bajai bunyevác-horvát szerző családi történetekkel és fotókkal, saját versfordításaival, a közösségéért felelősséget vállaló értelmiségi gondolataival támasztja alá a történészi ismeretátadást.

Ugyanezt az egységes szemléletet képviseli Sokcsevits Dénest a magyarországi horvát népcsoportok népi kultúrájának kutatása és bemutatása kapcsán is. A magyarországi horvát népcsoportok többsége már az anyanemzet etnikai bázisterületén létre jött, de vannak olyanok is, amelyek az anyaországtól távol formálódtak egységes néprajzi jegyekkel rendelkező közösséggé. A hét népcsoport földrajzilag, szokásgyakorlatában, viseletében, zenei és más kulturális hagyományában is elkülönül; ugyanakkor a nyelvjárási különbségek nem minden esetben esnek egybe ezekkel a különbségekkel. Sokcsevits Dénes a kultúrájukban egységes gradistyei horvátokat és a Dráva menti horvátokat emeli ki, melyek nyelvjárási szempontból nem egységesek. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a magyarországi horvát népcsoportok a 21. században már nem abban a formában léteznek, ahogy azokat a 19–20. században a néprajzkutatók leírták (Sokcsevits 2021: 16). A legtöbb esetben a viselet és a nyelv (a régi helyi dialektus és a tájnyelv) már nem része a közösségek hétköznapi életének, a hagyományőrzés többnyire formalizált közösségekben (például tánccsoportok,

énekkarok, civil szervezetek) kereteiben zajlik. Önmagában ezek a változások is indokolttá tennék új szokásleírások készítését, hisz az, ami fennmaradt úgynevezett helyi örökségként, az hosszú évtizedek alatt formálódott és folyamatosan változik (vö.: Eitler 2023: 435). Általános tendencia, hogy a nyelvészet és a tárgyi kultúra globalizációja miatt a hagyományőrzés kutatása kerül a középpontba, hisz ez az, ami a lokális közösségekben fontos közösségmegőrző és megerősítő funkciókkal rendelkezik (vö. Eitler 2019, 2020).

A Sokcsevits Dénes által szorgalmazott nagy néprajzi összefoglaló munka elkészítése természetesen nem egyemberes feladat, és minden bizonnyal a korábbi szokásleírásokat kellene alapul venni hozzá[1].

Ezek kiindulópontja, hogy a magyarországi horvátok népszokásai között sok a hasonlóság mivel valamennyien katolikusok, a naptári ünnepekhez kötődő szokásaik időben egybeesnek. Sarosácz György szerint ugyanakkor szinte mindegyik magyarországi horvát népcsoport megőrzött egy-egy, a többitől elütő „régi szokást". Sokcsevits az alábbi listát adta közre a magyarországi horvát népcsoportok szokásairól: „*A magyarországi horvátok legismertebb, idegenforgalmi látványossággá vált népszokása a mohácsi sokácok farsangi alakoskodása, a busójárás. A sokác hagyomány szerint e szokás a török kiűzésének emlékét őrzi, a busójárás azonban valójában sokkal régebbi, a kereszténység előtti időkből származhat. A busók (bušari) fából faragott álarcot viselnek, s csoportos felvonulásuk rituális szabályok szerint történik. A népszokások között említhető még a dusnoki rác horvátok Aprószentek napi koleda éneklése, ami az Európaszerte ismert újévi köszöntők délszláv változata. A Dráva menti horvátok egyedülálló húsvéti, nők által gyakorolt népszokása a vuzmeno kolo, a gradistyei és a zalai horvátok között dívik a Borbála napi szerelmi jóslás, a bunyevácok és sokácok megőrizték az ősi szövegű dalokkal kísért pünkösdi királynő járást (kraljice), de jellegzetes bunyevác szokás az aratóünnep, a dužijanca is.*" (Sarosácz 1994: 430–434, vö. Sokcsevits 1998: 103–135.) Szintén átfogó igénnyel készült a Néprajzi Múzeum *Több mint szomszéd* című tárlata is (Lackner szerk. 2013). Ezzel együtt a magyarországi horvátok „szokáskatalógusa" frissítésre szorul, és ehhez újabb kutatások kellenek.

Sokcsevits Dénes fent idézett könyvében – *A magyarországi horvát kultúra dióhéjban* című fejezetében – emlékezik meg a népszokásokról: magától értetődően a mohácsi sokácok Unesco világörökségi listájára került farsangi alakoskodó népszokását, a busójárást emeli ki. Emellett megemlékezik a szívé-

[1] (A teljesség igénye nélkül: Barics–Blazsetin–Frankovics–Sokcsevits 1998; Kiss 2009; Šarošac 1977; Balassa–Dekić szerk. 1975;, Horváth 1978; Kiss 1988; Sarosácz 1992.

nek oly kedves bajai maszkázásról, melyet szülővárosában ő és Ikotity István kezdeményezésére újítottak fel 2020-ban (Sokcsevits 2021: 85).[2]

A maszkajárás a bajai (alvégi) bunyevácok farsangi alakoskodó népszokása. Vasárnap délután a kólóval kezdődött és húshagyó kedd késő estig zajlott.[3] Jellegzetes alakjai: a Didák, a Botos, a Medve és a medvetáncoltató Bosnyák. Sokcsevits Dénes saját nagymamájától és édesapjától gyűjtötte fel, hogy a medvetáncoltatót Bosnyáknak hívják – ez nem szerepelt a korábbi leírásokban. (Azért Bosnyák, mert a Monarchia idején bosnyák cigány medvetáncoltatók jártak Magyarországra, így Bajára is.) A maszkázás négy fő alak a jó és a rossz harcát jelképezi: tél végén legyőzik a sötétséget, a gonoszságot, és a világosság, a fény, a tavasz erői győzedelmeskednek. Sokcsevits Dénes szerint a maszkázást a bunyevácok az őshazából hozták magukkal. Likában és Pag szigetén is létezik a szokás, de nem pontosan ugyanazokkal a figurákkal (Pag szigetén a Didák, Likában pedig a Medve alakja jelenik meg). Ez a négy figura együtt bajai sajátosság, sehol máshol nem létezik, még a szomszédos bunyevác falvakban sem.

Sokcsevits Dénes a témában való megszólalásaiban gyakran veti egybe a maszkázást a mohácsi busójárással.[4] Rendszerint kiemeli, hogy a maszkázás első leírása Kovács Antal tollából négy évvel korábbról származik (Kovács 1903), mint a busójárás első ismertetése. Baján azért szorult háttérbe a maszkázás, mivel a bunyevácság jelentős része elmagyarosodott, asszimilálódott, sokan elköltöztek közülük. A meggyengült közösség nem tudott maszkacsapatokat kiállítani, ellentétben Moháccsal, ahol a sokác közösség erős maradt.[5] Baján a két világháború között igen népszerű volt a maszkajárás: a teljes város bekapcsolódott, ugyanakkor a hatóságok megpróbálták visszaszorítani a nehezen kontrollálható mulatozást. Solymos Ede is közzétette azt az 1930-ból származó tiltást, mely a szokás alapelemeit érintette: *„Tilos oly ruházatban való megjelenés és oly dalok éneklése, melyek a közszemérmet, vallásos érzületet és általában a jóízlést sértik (Pl. medvetáncoltatás, trikós úszóruhában való öltözés, lekvárral bekent arc stb.). Jóízlést sértőnek minősítem a szertelen kurjongatást, az utcán való*

2 Sokcsevits Dénes 2005-ben kezdeményezte először a maszkajárás „újjáélesztését". (A Covid-járvány miatt 2021-ben elmaradt a rendezvény.)

3 Szokásleírás forrása: Solymos 1957, illetve TV interjú: https://www.youtube.com/watch?v=mYW4zAz_1qA

4 A mohácsi Kanizsai Dorottya Múzeum 2022-ben egy időszaki kiállítást szentelt a kérdésnek *Farsangi népszokások Dunán innen és Dunán túl – A mohácsi busójárás és a bajai maszkajárás* címmel.

5 Beszélgetés a Maszkajárás hagyományáról és a 2023-as rendezvényről: https://www.youtube.com/watch?v=mYW4zAz_1qA

táncolást és más ehhez hasonló cselekményeket." (id. Solymos 1957: 354) A második világháború alatt ismét tiltott volt az álarcos felvonulás, és ezt követően a Rákosi-korszakban szintén. Solymos Ede az 1956. és 1957. évi maszkajárásról adott hírt. Ezt követően ismét szünetelt a szokás gyakorlása, majd az 1970-es évek közepén egy újabb jelentősebb megújítási kísérlet történt a Csilics Sándor vezette Čitaonica tánccsoporthoz köthetően.

Ez az időszak az úgynevezett harmadik nemzetiségpolitikai határozat időszaka a Kádár-korban. A nemzetiségi politika ekkor nem jogszabályokban, nem nemzetiségi törvényben öltött testet, hanem az MSZMP[6] tízévenkénti, részben titkos határozataiban (Föglein 2009: 1–13, az előzményekről részletesen: Tóth 2016: 337–372; Molnár Sansum–Dobos 2020: 253–255). Az 1958. évi nemzetiségi PB határozat tulajdonképpen az automatikus asszimiláció elméletét rögzítette. E felfogás alapján a nemzetiségi kérdés önmagától megoldódik, hiszen az osztályellentétek megszűnésével megszűnnek az alapvető nemzetiségi ellentétek is. Az 1968. évi nemzetiségi PB határozat elítélte ugyan az erőltetett asszimilációt, de fenntartotta az automatizmus koncepcióját. A határozatok a folytonosságot hangsúlyozták, ugyanakkor mindegyik nemzetiségpolitikai irányváltást jelentett, ami azonban csak fokozatosan jutott érvényre. Magam a gradistyei horvátok között (Horvátkimlén) végzett kutatásaim során az 1970-es évek közepén szintén egy erős megújulást tapasztaltam (melynek eredményeként 1978-ban megalakult a Horvát Nemzetiségi Énekkar). A levéltári dokumentumok alapján mindez gyakorlatilag felülről irányítottan történt, az 1978. évi nemzetiségi kongresszus és párthatározat mintegy előkészítéseként (Bognár 2020, 2023, 2024). Hogy a központi szabályozásnak miként szereztek érvényt megyei, járási, illetve települési szinteken, azaz, hogy a Kádár-rendszer nemzetiségi politikája, az úgynevezett „lenini nemzetiségpolitika" miként hatott a nemzetiségek és azon belül a magyarországi horvátok identitásőrzésére, természetesen még számos ponton feltáratlan. Összeségében is szembeötlő, hogy a magyarországi horvátság története mennyire feldolgozatlan, akár a német nemzetiséghez képest is. Az 1960-as években a kimlei horvát családok otthonaikban még horvátul beszéltek, s a fiatalok is szívesen őrizték nemzetiségi hagyományaikat, az 1980-as évek közepére azonban ez megszünt: az addig zárt közösségek nyitottá váltak, a hatalom módszeresen felszámolta a vallás köré szerveződő sűrű közösségi hálót, és ezzel egy évszázadokon át fenntartott kultúrát és identitást sikerült lemorzsolni a 20. század második felében.

6 MSZMP: a Szovjetunió támogatásával és felügyeletével működő állampárt, mely 1956 és 1989 között kizárólagosan gyakorolta a hatalmat Magyarországon.

Nem kutatom a maszkajárást, de külső szemlélőként azt látom, hogy annak felívelése és hanyatlása szintén erősen kötődik a politikumhoz. Nincs ez másképp a legutóbbi, 2020-as megújítással sem. Ezt megelőzően a lelkes kezdeményezők visszaemlékezéseket, fényképeket gyűjtöttek és tapasztalataikat – hasonlóan a mohácsi busójáráshoz – egy kézikönyvben összegezték. (*Maszkajárás: újjáéled a hagyomány. Kézikönyv maszkáknak. Összefoglaló, viselkedési javaslatok és etikai és szabályok a bajai maszkajárás beöltözőinek*). Köszönettel tartozom Kothencz Kelemennek, aki a kézikönyvet a rendelkezésemre bocsájtotta. Mivel a szabályok a beöltőzőknek szólnak, nem teszem közzé őket, ugyanakkor a cikk megírásában óriási segítségemre volt ez az anyag. Sokcsevits Dénes többször kiállt amellett, hogy egy szokás megújításakor – amennyire csak lehetséges – nyúljunk vissza az „eredetihez". Ebben az anyagban szigorú előírások szerepelnek, ezek az úgynevezett maszkatörvények; a szabályokat megszegők szankcionálhatók. Létrehozták a Maszkák Tanácsát, akik a maszkatörvények megváltoztatásában és a szankcionálásban is jogosultak dönteni. A kézikönyv megalkotói tulajdonképpen egy úgynevezett citizen science projektet, azaz közösségi tudomány projektet vittek véghez, amelynek során a helyi nyilvánosság aktív részese lett a tudományos kutatási tevékenységnek. Nemcsak közösen gyűjtöttek, hanem közösen hasznosítják is ezt a tudást. Meggyőződésem, hogy minél több ilyen projektet kellene indítani, s a magyarországi horvát közösségeket támogatni kellene saját kultúrájuk kutatásában. Ez egyrész egy indentitástudatot erősítő folyamat, másrész – a horvátkimlei kutatási tapasztalatok alapján – míg a levéltári források csak szórványosan állnak rendelkezésre, addig a családok számos dokumentumot, gazdag fénykép- és tárgyi anyagot őriznek. Ahhoz tehát, hogy elkészülhessen a magyarországi horvátok népi kultúráját bemutató kötet, mindenekelőtt minél több ilyen jellegű projektre lenne szükség. Sokcsevits Dénes tehát nemcsak történészként, fordítóként,[7] hanem néprajzi gyűjtőként is segíti közösségét, folytatva azt a nemes tradíciót, amelyet a magyarországi horvát értelmiségiek a 20. század elején erőfeszítéseikkel megpróbáltak életben tartani saját közösségük megmaradása érdekében.

7 2024-ben ünnepeltük Horvátkimlén a horvátok betelepedésének 490. évfordulóját. Sokcsevits Dénes erre az alkalomra lefordította magyar nyelvre a falu szülötte, Mate Meršić Miloradić által jegyzett gradistyei horvát himnuszt, ezért köszönettel tartozunk neki.

Irodalom

Balassa, Iván M. – Marko Dekić (szerk.). 1975. *Etnografija Jurnih Slavena u Madarskoj* I. *A magyarországi délszlávok néprajza* I. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság–Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége.

Barics Ernő – Blazsetin István – Frankovics György – Sokcsevits Dénes 1998. *Magyarországi horvátok.* Budapest: Körtánc Alapítvány.

Bognár Szabina 2020. Közigazgatási észszerűsítés, vagy az önállóság felszámolása? Hídépítés és községegyesítés (Kimle, 1966). In: Horváth Gergely Krisztián – Csikós Gábor (szerk.). *Az árnyékos oldalon. Vidéki Magyarország a rövid hatvanas években.* Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB)–Bölcsészettudományi Kutatóközpont. 289–308.

Bognár Szabina 2023. „Sriću će vam donest, a nevolju odnest!" – „Szerencsét hoz nektek és a bajt elviszi!" A horvátkimlei Borbála-járás szokása a 20–21. században. *Ethno-Lore.* 40: 359–384.

Bognár Szabina 2024. The Barbara Procession Among Burgenland Croats in Horvátkimle in the 20th and 21st Centuries. *Acta Ethnographica Hungarica.* 69 (1): [Accepted Manuscript].

Eitler Ágnes 2019. Egy örökségelem története és kontextualizációs lehetőségei. Az Ecseri lakodalmas. *Ethno-Lore.* 36: 51–79.

Eitler Ágnes 2020. Heritage-Making in the Metropolitan Area. The Case of the "Wedding at Ecser". *Acta Ethnographica Hungarica.* 65 (1): 81–104.

Eitler Ágnes 2023. Az örökség narratívája. Egyéniségek és intézmények motivációs- és hátráltató tényezők a népi kultúra színpadra állítása mögött. In: Ament-Kovács Bence – Eitler Ágnes (szerk.). *Örökségképzés, kulturális emlékezet, identitás.* Budapest: BTK Néprajztudományi Intézet. 403–444.

Fazekas István 1993. A győri egyházmegye katolikus alsópapsága 1641–1714 között. *Történelmi Szemle.* 35 (1–2): 101–131.

Föglein Gizella 2009. A nemzetiségi-kisebbségi kérdés, mint külpolitika államhatáron belül. Adatszolgáltatás az ENSZ-nek és párthatározat a magyarországi nemzetiségekről – 1958. *Jogtörténeti Szemle.* (1): 1–13.

Horváth Iván 1978. *A naptári ünnepekhez fűződő szokások és hiedelmek a nyugatmagyarországi horvátoknál.* Folklór Archívum 10. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport.

Kiss Emília 2009. Tököl (Pest megye) népességének története (A török hódoltság utáni újratelepüléstől 1945-ig). *Ethno-Lore.* 26: 327–353.

Kiss Mária 1988. *Délszláv szokások a Duna mentén.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kothencz Kelemen 2006. Nyelvrendi perlekedések. A római katolikus istentiszteleti nyelvrend ügye a hercegszántói sokac és magyar lakosság körében a 19–20. század fordulóján. *Cumania.* 22: 97–139.

Kovács Antal 1903. „Farsang utója" Baján. *Néprajzi Értesítő.* 4 (5): 129–140.

Lackner Mónika (szerk.) 2013. *Több mint szomszéd. Mozaikok a horvát népi kultúrából.* Kiállítási vezető. (Néprajzi Múzeum, 2013. szeptember 11.–2014. március 23.). Budapest: Néprajzi Múzeum.

Molnár Sansum Judit – Dobos Balázs 2020. Cultural Autonomy in Hungary: Inward or Outward Looking? *Nationalities Papers.* 48 (2): 251–266.

Ress Imre 2008. A nyugat-magyarországi horvátok identitástudatának alakulásához a 18–20. században (Vallás és történelmi önismeret). In: Császár Melinda – Rosta Gergely (szerk.). *Ami rejtve van s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára.* (Pázmány Társadalomtudomány 10.) Budapest–Piliscsaba: PPKE. 411–426.

Šarošac, Đuro 1977. Južni Slaveni u Mađarskoj. In: Balassa, Iván M. – Marko Dekić (szerk.). *Etnografija Jurnih Slavena u Madarskoj* (II.). *A magyarországi délszlávok néprajza* (II.). Budapest: Magyar Néprajzi Társaság–Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége. 7–36.

Sarosácz György 1973. Magyarország délszláv nemzetiségei. *Népi kultúra – Népi társadalom.* 7: 369–391.

Sarosácz György 1994. A magyarországi horvátok etnikus jegyei. *Barátság.* 1 (8): 430–434.

Sokcsevits Dénes 1998. Horvátok. In: *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon.* Budapest: Auktor Könyvkiadó Kft. 103–135.

Sokcsevits Dénes 2021. *A magyarországi horvátok rövid története. Kratka povijest Hrvata u Mađarskoj.* Budapest: Croatica.

Solymos Ede 1957. Farsangi maszkajárás Baján. *Ethnografia.* 68 (2): 354–356.

Urosevics Daniló 1969. *A magyarországi délszlávok története.* Budapest: Hazafias Népfront Országos Tanácsa–Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége.

Tóth Ágnes 2016. A „nagypolitika" erőterében. Délszlávok Magyarországon, 1945–1948. In: Hornyák Árpád – Bíró László (szerk.). *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948.* Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 337–372.

Absztrakt

2021-ben a Croatica Kiadó gondozásában jelent meg Sokcsevits Dénes *A magyarországi horvátok rövid története* című munkája, mely mind a hét magyarországi horvát népcsoport (a gradistyei horvátok; a Mura, a Dráva és a Duna menti horvátok; a bosnyák, a sokác és a bunyevác horvátok) történetét egységesen tárgyalja. Ez egyfajta, a „magyarországi horvát" identitás kialakítása és megerősítése irányába tett jelentős kezdeményezés a szerző részéről. Nem véletlenül Sokcsevits Dénestől várjuk a magyarországi horvátok történetéről szóló monográfia megírását. Sokcsevits Dénes ugyanakkor nem csak történészként és műfordítóként tesz sokat a magyarországi horvátságért. A bajai maszkázás kapcsán néprajzi gyűjtésbe kezdett és katalizátora lett a szokás 2020-as megújításának. 2021-es kötetében Sokcsevits Dénes programot hirdetett egy átfogó kétnyelvű kézikönyv megírására valamennyi magyarországi horvát népcsoport népi kultúrájáról. Ehhez egyrészt le kell porolni a korábbi szokásleírásokat, másrészt olyan programokat kell indítani – hasonlóan Sokcsevits Dénesék bajai kezdeményezéséhez –, melyek támogatják a magyarországi horvát közösségeket saját kultúrájuk kutatásában.

Kulcsszavak: *magyarországi horvátok szokásai, bajai maszkajárás, közösségi tudomány, Kádár-korszak nemzetiségi politikája, hagyományok megújítása*

Abstract

In 2021, Dénes Sokcsevits published his work *A Brief History of the Croats in Hungary* under the auspices of Croatica Publishing House. This book addresses the history of all seven Croatian ethnic groups living in Hungary (the Burgenland Croats; the Croats along the Mura, Drava, and Danube rivers; and the Bosnian Croats, Šokci and Bunjevci). This represents a significant initiative by the author to develop and strengthen a unified 'Croats in Hungary' identity. It is no coincidence that Dénes Sokcsevits is expected to write the monograph on the history of Croatian community in Hungary.

Dénes Sokcsevits contributes to the Croatian community in Hungary in many ways, not only as a historian and literary translator. He began ethnographic research in connection with the masking tradition in Baja and became a catalyst for its revival in 2020.

In his 2021 volume, Sokcsevits also proposed creating a comprehensive bilingual handbook on the folk culture of all Croatian ethnic groups in Hungary. In order to achieve this, earlier ethnographic descriptions must be revisited, and initiatives similar to Sokcsevits's efforts in Baja must be launched to support Croatian communities in Hungary in researching and preserving their own culture.

Keywords: *customs of the Croats in Hungary, masking traditions of Baja, citizen science, ethnic policy of the Kádár era, renewal of traditions*

Monika Brkanić* – Denis Njari**

Pregled službi i funkcija plemića Korođskih unutar vladarskog aparata srednjovjekovnog Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva

An Overview of the Offices and Roles of the Noble Lords of Kórógy within the Governance Apparatus of the Medieval Kingdom of Hungary-Croatia

1. Uvod

Korođski (mađ. *Kórógyi*) predstavljaju plemićku i velikašku obitelj koja je djelovala u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu u razdoblju od 13. do 15. stoljeća. Pridjevak imena dolazi od toponima Kórógy, posjeda na kojemu su članovi obitelji do 13. stoljeća izgradili utvrdu, danas poznatu kao Korođvar (mađ. *Kórógyvár*) smještenu desetak kilometara južno od Osijeka (Horvat 2008: 30).

Obitelj Korođski u osnovnim je crtama obrađena u hrvatskoj i mađarskoj historiografskoj literaturi. Od autora koji su se bavili njihovom poviješću potrebno je spomenuti Josipa Bösendorfera (1910, 1913), Móra Wertnera (1892, 1900), Miju Jozića (1912), Emilija Laszowskog (1923) te Pála Engela (2001). Doprinos istraživanju obitelji Korođski dali su i Ive Mažuran (1984, 1994, 2000), Stjepan Sršan (1996), Stanko Andrić (2009) i Dino Mujadžević (2009). Od ma-

* Doktorandica – Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska – email: brkanic.monika@gmail.com

** Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Hrvatska – email: dnjari@ffos.hr

Pregledni članak ▪ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-11

đarskih povjesničara potrebno je još istaknuti Lászlóa Kosztu (2009) te Tibora Neumanna (2014). Izvori za istraživanje ove teme diplomatičke su naravi, a odnose se na objavljene i neobjavljene isprave javnog i privatno-pravnog karaktera. Isprave relevantne za temu ovog istraživanja danas se nalaze u Mađarskom državnom arhivu (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára), a gotovo su sve digitalizirane i mogu se pronaći na stranici *Hungaricana.hu.* Neke od njih mogu se pronaći i u više serija i pojedinačnih izdanja građe, kao što su primjerice Smičiklasov *Codex Diplmaticus* (CD) i *Regesta documentorum regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae saeculi XIII* Ivana Kukuljevića-Sakcinskog.

Istraživanju se pristupa kvalitativnim metodama. Glavna je tema i cilj ovoga rada kvalitativnom metodom dati pregled funkcija i dužnosti koje su plemići Korođski obnašali u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu od 13. do 15. stoljeća.

2. Prvi Korođski

Već su se prvi članovi obitelji istaknuli svojom vjernošću kralju i Kraljevstvu. Sinovi Kleta, prvog poznatog pripadnika obitelji Korođski, Filip I., Ladislav I. i Grgur, pratili su 1258. godine kralja Belu IV. tijekom tatarske najezde u Primorje te ih kralj za vjernu službu nagrađuje posjedima (DL 33212; Smičiklas 1907: 101), što im je omogućilo značajan društveni uspon.

Od Kletova sina Filipa I. potekla je obitelj Korođski, a od sina Ladislava I. njihovi najbliži rođaci Seglački. Filip I. Korođski imao je sinove Lovru I., Filipa II., Ladislava I. i Demetrija. Lovro I. Korođski 1295. godine spominje se kao *magister dapiferorum*, odnosno kao glavni stolnik kraljeve majke i vojvotkinje cijele Slavonije Tomasine Morosini. Lovro I. i njegova braća Filip II. i Ladislav I. 1296. godine navedeni su kao *nobiles iuvenes* (Wenzel 1873 (X): 183–184, 232). Lojalnost Korođskih i vojna služba kralju bili su temelj za stjecanje njihovih plemićkih privilegija, prestižnih dvorskih položaja i omogućili su nastavak razvoja njihova političkoga i društvenoga utjecaja u Kraljevstvu.

3. Funkcije Korođskih i Seglačkih tijekom 14. stoljeća

Najistaknutija povezanost s Crkvom odrazila se kroz granu Seglačkih i Ladislava II., sina Ladislava I. Seglačkog, koji je obnašao dužnost pečuškog biskupa u razdoblju dužem od 30 godina, od 1315. do 1346. godine (Nagy 1878: 377).

Ladislav II. Korođski istaknuo se kao ratnik u pohodu kralja Ludovika I. Anžuvinca u Napuljsko Kraljevstvo (Klaić 1972: 110–115), a 1364. godine bio je kraljevski vitez (DL 5332). Nakon Ludovikova osvajanja Vidinskog kraljevstva 1365. godine pojavljuje se dužnost bugarskog bana. Kralj je na tu poziciju postavljao osobe od povjerenja te koje su se istaknule svojim zaslugama i sposobnostima. Ladislav II. Korođski obnašao je funkciju bugarskog bana 1367. i 1368. godine, te je iste i smijenjen (Karbić – Miljan 2015: 89; Engel 2001: 56, 526), pri čemu kralj Ludovik ističe da je njegovo povjerenje u Ladislava II. ostalo isto (DF 285837; Fejér 1834 (IX/4): 120). Može se pretpostaviti da je tome tako jer je Ladislav II. nakon toga obnašao dužnost prisjednika kraljevskog suda u razdoblju od 1382. do 1383. godine. Kralj ga zasigurno ne bi postavio na tu poziciju da je izgubio povjerenje u njega, a još jedna činjenica jest da su svi bugarski banovi svoju dužnost obnašali dvije godine (Engel 2001: 634; Karbić – Miljan 2015: 87), pa tako ni Ladislav II. nije iznimka. Osim što je bio bugarski ban, Ladislav II. Korođski obnašao je 1367. godine dužnost župana Tamiške županije te kaštelana Oršove, Mihálda i Zsidóvára (Wertner 1906: 598; Fejér 1834 (CD IX/4): 120).

Po svojim se funkcijama istaknuo i brat Ladislava II., Stjepan I. Korođski. Stjepan I. spominje se početkom 1383. godine kao mačvanski ban, a tu je dužnost obnašao sve do 1385. godine (Engel 2001: 49, 721; Varjú 1908: 371–373). Tijekom 1382. bio je meštar kraljevih vratara na dvoru Ludovika I. Anžuvinca i kraljice Marije. Od 1382. do 1385. bio je baranjski i srijemski župan. Tijekom 1383. obnašao je dužnost bodroškog župana, a župana županije Krassó 1383. i 1385. (Wertner 1907: 19), te ponovno 1389. godine kada je bio i kovinski župan. Uživao je kraljevo povjerenje te je bio i relator u kraljevim ispravama i pomoćni sudac (Engel 2001: 72, 130, 144, 174, 180, 247, 647, 720; DF 285855). Stjepan I. Korođski zbog visokih dužnosti koje je u Kraljevstvu obavljao u srpnju 1384. godine spominje se kao barun (lat. *noster baro magnificus vir Stephanus, filius Philpus, banus de Machow*) (DL 33215).

Stjepan I. imao je važnu ulogu u dinastičkim prevratima u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu u drugoj polovici 14. stoljeća. Tijekom 1385. i 1386. godine istaknuo se kao pristaša kraljice Marije i Elizabete te kralja Žigmunda. Uspješno se borio i protiv braće Horvat i Ivana Paližne, urotnika koji su nastojali svrgnuti kraljice i kralja Žigmunda. Stjepan I. bio je u pratnji kraljica kada su ih kod Gorjana napali braća Horvat i Ivan Paližna. Nakon uspješne pobjede nad pobunjenicima kraljice su zajedno sa Žigmundom Luksemburškim nagrađivali sve one koji su se borili na njihovoj strani i pomogli im suzbiti otpor pobunjenika. Tako se u narednim godinama spominju zasluge Stjepana I. Korođskog i

njegovo značenje u kriznim vremenima (Jozić 1912: 184; Rački 1868: 113–116, 128–134; Fejér 1834 (X/1): 19, 367–370).

Stjepan se istaknuo svojim djelovanjem i službom kralju zbog čega je u razdoblju od 1394. do 1397. godine ponovno obnašao dužnost mačvanskog bana, ovaj put zajedno s Nikolom Treutulom. Zajedno su 1396. godine obnašali i dužnost vukovskih podžupana, a dužnost baranjskih županа od 1394. do 1397. godine (Engel 2001: 130, 145, 274, 725, 1234, 1249).

Stjepan I. Korođski imao je sinove Ivana I., Ladislava II., Stjepana II., Filipa V., Nikolu I. O Stjepanovu sinu Ivanu I. nije sačuvano mnogo podataka, ali je poznato da je 1395. i 1396. godine obnašao dužnost kraljeva tavernika. Stjepan II. spominje se kao jedan od velikaša koji su ispravom od 1. veljače 1427. godine objavljenom u Braşovu, izjavili da podupiru reformu kraljičinih prihoda (Engel 2001: 725; DL 39286).

U 14. stoljeću obitelj Korođski postaje jedna od ključnih plemićkih obitelji na području Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva, sa svojim istaknutim članovima ne samo u vojnoj i političkoj, nego i u crkvenoj sferi. Obitelj je ostala politički relevantna i ekonomski snažna čak i u kriznim vremenima dinastičkih previranja.

4. Dužnosti Korođskih tijekom 15. stoljeća

Vjernost obitelji Korođski Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu nastavila se i kroz 15. stoljeće. Članovi obitelji prisustvovali su Vijeću baruna 1401. godine gdje je osnovana Šikloška liga, savez magnata za održavanje kraljevstva (Heka 2017: 40).

Filip V. obnašao je važne državne svjetovne funkcije. Godine 1402. bio je kaštelan utvrde Miháld, zajedno s Ivanom Alšanskim, a sljedeće, 1403. godine, kraljičin tavernik (Fejér 1841 (X/4): 137; Engel 2001: 470; DL 53196). Tu je funkciju obnašao i u razdoblju od 1413. do 1419. godine. S Ivanom Alšanskim tijekom 1404. godine obnašao je dužnost tamiškog i krašovskog župana, kada je bio i kaštelan utvrde Sebes u Tamiškoj županiji (Engel 2001: 79, 180, 252, 390, 450; Pesty 1878: 16). Kao tamiški župan spominje se i 1408. godine, dok se kao kraljev tavernik navodi i u siječnju 1431. i 1432. godine (Mályusz 1958: 121; Engel 2001: 657, 1223; DF 248847, 248821). Filip V. imao je i ulogu relatora, odnosno podnosio je izvješća za različite slučajeve.

Filip V. bio je potpisnik isprave u Požunu 21. rujna 1402. godine koja priznaje za kralja Alberta Austrijskog (Habsburškog) u slučaju smrti kralja Žigmunda bez muških nasljednika. Godine 1412. godine bio je u pratnji kralja Vladislava na pregovorima u gradu Stará Ľubovňa u Szepeškoj županiji (DF 288992), a 15.

svibnja 1412. spominje se među prelatima, barunima i plemićima Kraljevstva koji su nakon što je Žigmund sklopio primirje, potpisali mir s kraljem Vladislavom (Fejér 1842 (X/5): 134–140, 279–283). Preko zastupnika uključio se u skupljanju otkupnine od 65 000 zlatnih florena za Ivana Morovićkog i druge velikaše koje su Osmanlije zarobili u Bosni 1415. godine (DL 71377).

Istaknuo se među barunima i plemićima Kraljevstva tijekom rada crkvenog sabora u Konstanzu 1415. godine, kada je bio pratnja kralja Žigmunda (Fejér 1843 (X/8): 557–560). Iste ga godine papa oslovljava kao vojnika i baruna Kraljevstva (DF 288735).

5. Ivan II. Korođski

Ivan II. Korođski, sin Filipa V., uživao je kraljevo povjerenje jer se u ispravama objavljenim od 1417. do 1426. godine spominje kao osoba koja je u kraljevo ime odlazila ispitivati različite slučajeve i izvijestiti o tome (DF 220979, 221654).

Ivan II. bio je, kao i njegovi prethodnici, uključen u politička zbivanja u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu te je obnašao važne svjetovne funkcije. U sukobu za krunu nakon smrti kralja Alberta 1439. godine između Vladislava I. Jagelovića i Ladislava V. Postuma, Ivan II. stao je na Ladislavovu stranu. Sudjelovao je na strani Ladislava Gorjanskog kada su njihove snage poražene u bitci kod Bátaszéka u Podunavlju od strane Nikole Iločkog i Ivana Hunyadija, koji su predvodili vojsku Vladislava I. Jagelovića početkom 1441. godine (Koller 1784: 335–336).

Ivan II. Korođski bio je sudac kraljevske kurije na dvoru kralja Alberta i kraljice Elizabete 1439. godine (DL 39290), a 1440. bio je kraljev izaslanik na dvoru poljskog i budućeg ugarsko-hrvatskog kralja Vladislava I. Jagelovića, zajedno s mačvanskim banom Ladislavom Gorjanskim (DL 80719). Tada se ponovno spominje kao sudac kraljevske kurije (Engel 2001: 29). Ivan II. se u svibnju 1440. godine prvi se put navodi kao mačvanski ban, dok je dužnost srijemskog župana obnašao 1455. godine zajedno s Nikolom Iločkim (DL 80719, 13398). Kao član kraljevskog vijeća Ivan II. spominje se 20. rujna 1447. godine kada je sudjelovao na skupštini u Budimu, gdje je Ladislav Gorjanski odabran za palatina. Ivan II. nakon bitke na Kosovu polju, zajedno s ugarskim i hrvatskim velikašima 1448. godine sudjelovao je u pregovorima sa srpskim despotom Đurđem Brankovićem, despotom Raške i Albanije, o puštanju Ivana Hunyadija iz zatočeništva (DL 80930, 14115; Kammerer 1899: 205). Ivan II. sastao se 11. studenog 1449. s bosanskim kraljem Stjepanom Tomašem, koji se obvezao na savezništvo u borbi protiv Osmanlija te prisegnuo na vjernost kralju i Ugarskom Kraljevstvu (DL 44556; Teleki 1853: 245–246).

Dužnost mačvanskog bana obnašao je od 1447. do 1456. godine, zajedno s Nikolom Iločkim. U razdoblju od 1450. do 1456. obnašao je i dužnost požeškog župana, od 1453. do 1455. godine vrbaskog te od 1448. do 1456. i baranjskog župana (DL 14185; Engel 2001: 52, 132, 201, 204–205). U jednoj se ispravi nezabilježenog datuma spominje kao mačvanski ban te kao srijemski, vukovski, bodroški i baranjski župan (Wenzel 1874: 669).[1] U ožujku 1452. godine Ivan II. Korođski sudjelovao je na općem saboru u Beču kao dio izaslanstva koje se dogovorilo s austrijskim staležima te češkim i moravskim velikašima da se Ladislava V. proglasi punoljetnim, odnosno da njemačkog kralja Fridrika III. prisile da oslobodi Ladislava V. svog skrbništva (Klaić 1988: 288).

Ivan II. i Nikola Iločki kao mačvanski banovi i članovi ugarskog državnog vijeća sastali su se 19. prosinca 1454. godine u Petrovaradinu s drugim velikašima kao što su Ivan Hunyadi i Ladislav Gorjanski te vijećali o ustroju protuturske obrane, navodeći kako su pridobili pomoć od njemačkih vitezova (DL 81191; Kammerer 1899: 475–476). Ivan II. potpisnik je zakletve vjernosti u Đuru (mađ. *Győr*), koju je zajedno s drugim plemićima položio kralju Ladislavu V. 25. lipnja 1455. godine. Sudjelovao je u obrani Beograda od turske opsade 1456. godine (Pettkó 1901: 178–180; Andrić – Čoralić 2009: 636). Kako se nakon beogradske bitke više ne spominje u povijesnim izvorima, može se zaključiti da je tamo i umro, ali vjerojatno od neke zarazne bolesti (Andrić 1996: 126). Ivan II. Korođski bio je istaknuti plemić i aktivni kreator politike Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva u prvoj polovici 15. stoljeća. Bio je nositelj brojnih izuzetno značajnih političkih titula, a usto se nalazio i u službi vršitelja diplomatskih dužnosti i vojnoga zapovjedništva.

6. Zaključak

Plemićka i velikaška obitelj Korođski istaknula se svojom vjernošću Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu zbog čega su im povjerene iznimno važne funkcije. Bili su banovi, župani, kaštelani, tavernici i stolnici, vjerni kralju u najkritičnijim razdobljima, kao što su ratovi i dinastički nemiri koje su Kraljevstvo zadesili krajem 14. stoljeća. Uzajamna veza vjernosti između Korođskih i kralja ujedno je i uvjet i posljedica obnašanja važnih svjetovnih dužnosti tijekom razdoblja od kraja 13. do druge polovice 15. stoljeća. Može se zaključiti da je na temelju vojne

[1] Isprava je morala biti izdana u razdoblju od 1447. do 1456. godine, točnije 1455., jer je Ivan II. te godine obnašao dužnost srijemskog župana. Ta isprava potvrđuje tezu da su mačvanski banovi nosili titule i susjednih županija.

i dužnosničke vjernosti kralju „ugled“ obitelji stvoren već u 13., odnosno tijekom 14. stoljeća, što je rezultiralo kraljevim povjerenjem u njih i dodjeljivanjem važnih funkcija. Smrt posljednjega muškoga člana obitelji, Gašpara, u borbi s Osmanlijama u drugoj polovici 15. stoljeća, iako u nepoznatim okolnostima, također je na svojevrstan način doprinijela „viteškom“ izumrću obitelji Korođskih, na način kako bi to obitelj njihova visokoga ranga u srednjovjekovnom imaginariju vjerojatno i priželjkivala.

Arhivski izvori

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára: (MNL, OL)
Fond Diplomatikai Levéltár (DL)
Fond Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF)

Objavljeni izvori

Fejér, Georgius 1834–1843. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* IX/4; X/1; X/4; X/5; X/8. Budimpešta: Typis typogr. Regiae universitatis vngaricae.

Kammerer Ernő 1899. *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo* IX. Budapest: Magyar Történelmi Társulat.

Koller, Josephus 1784. *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum* III. Posonii: Sumptibus Joannis Michaelis Landerer, Typographi Et Bibliopolae.

Kukuljević Sakcinski, Ivan 1896. Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saeculi XIII. *Starine JAZU*. 27: 97–185.

Nagy Imre 1878. *Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis* I. Budapest: A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala.

Pettkó Béla 1901. Kapisztrán János levelezése a magyarokkal. *Magyar Történelmi Tár*. 4 (2): 161–222.

Pesty Frigyes 1878. *A szörényi bánság és Szörény vármegye története III. Oklevéltár*. Budapest: Kiadja A M. Tud. Akadémia.

Smičiklas, Tadija 1907. *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije; CD)* V. Budimpešta: Ex officina societatis typographicae, Tisak dioničke tiskare, JAZU.

Teleki József 1853. *Hunyadiak kora Magyarországon* X. Budapest: Emich Gusztáv Könyvnyomdája.

Varjú Elemér 1908. *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez* I. Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája.

Wenzel Gusztáv 1873–1874. *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* X, XII. Pest: Eggenberger Ferdinánd M. Akadémiai Könyvárusnál.

Literatura

Andrić, Stanko 1996. Posljednji plemići Korođski i čudesa sv. Ivana Kapistrana. In: Stanislav Marijanović (ur.). *Književni Osijek – studije i eseji.* Osijek: Pedagoški fakultet. 125–133.

Andrić, Stanko 2009. Korođski (Kórógyi). In: Trpimir Macan (ur.). *Hrvatski biografski leksikon* Sv. 7. Kam-Ko. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslava Krleže. 632–635.

Andrić, Stanko – Čoralić, Lovorka 2009. Korođski, Ivan II. In: Trpimir Macan (ur.). *Hrvatski biografski leksikon* 7. Kam-Ko. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

Bösendorfer, Josip 1910. *Crtice iz slavonske povijesti s osobitim obzirom na prošlost županija: Križevačke, Virovitičke, Požeške, Cisdravske Baranjske, Vukovarske i Srijemske te kr. i slob. grada Osijeka u srednjem i novom vijeku.* Osijek: Tiskom J. Pfeiffera.

Bösendorfer, Josip 1913. Parba radi osječke carine među opatijom u Cikadoru i porodicom Korogji. *Starine JAZU.* 34: 266–278.

Mályusz Elemér 1958. *Zsigmondkori oklevéltár* II (drugi dio). Budapest: Akadémiai Kiadó–Magyar Országos Levéltár.

Engel Pál 2001. *Középkori magyar genealógia* / *Magyarország világi archontológiája 1301–1457* (CD-ROM). Budimpešta: MTA Történettudományi intézete – Arcanum adatbázis kft.

Heka, László 2017. Ugarski palatin Nikola II. Gorjanski u hrvatsko ugarskoj povijesti (palatinska loza Gorjanskih). *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci.* 19 (1): 35–46.

Jozić, Mijo 1912. Obitelj grofova od Korogya. *Vjesnik županije Virovitičke.* 21 (20): 173–176, (21): 182–185, (22): 191–194, (23): 199 + poseban prilog.

Karbić, Marija – Miljan, Suzana 2015. Kako postati bugarskim banom. Lackovići, Himfi i Korođski u bugarskim krajevima šezdesetih godina 14. sto-

ljeća. In: Svetlozar Eldarov – Irina Ognjanova – Antoaneta Balčeva – Ljudmila Mindova (ur.). *B'lgaro-h'rvatski političeski i kulturni otnošenija prez vekovete. Sbornik v čest na 75-godišninata na Rumiana Božilova.* Sofija: Bugarska akademija znanosti, Paradigma. 81–94.

Klaić, Vjekoslav 1972. *Povijest Hrvata, knjiga druga, Treće doba: vladanje kraljeva iz raznih porodica (1301–1526).* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

Klaić, Vjekoslav 1988. *Povijest Hrvata, knjiga treća.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

Laszowski, Emilij 1923. Porijetlo plemića od Koroga (Kologjvara). *Hrvatski list.* 4 (107): 2.

Laszowski, Emilij 1923. Grad Koloďvar. *Hrvatski list.* 4 (90): 2–3.

Mažuran, Ive 1984. Ulomak nadgrobnog spomenika iz 15. stoljeća nađen u Osijeku. *Anali Zavoda JAZU u Osijeku.* 3: 195–208.

Mažuran, Ive 1994: *Srednjovjekovni i turski Osijek.* Osijek: Zavod za znanstveni rad HAZU u Osijeku, Gradsko poglavarstvo Osijek, Zagreb: Školska knjiga.

Mažuran, Ive 2000. *Tvrđava i grad Osijek.* Osijek: Grafika.

Mujadžević, Dino 2009. Korođski, Stjepan I (Kórógyi, Koroď, Korog, de Korogh; István, Stephanus). Trpimir Macan (ur.). *Hrvatski biografski leksikon* Sv. 7. Kam-Ko. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslava Krleže. 636–637.

Neumann Tibor 2014. Találkozó Konstanzban (A Kórógyiak grófi címe). *Turul.* 87: 104–108

Rački, Franjo 1868. Pokret na slavenskom jugu koncem XIV. i početkom XV. stoljeća. *Rad JAZU.* 2: 68–160.

Sršan, Stjepan 1996. *Povijest Osijeka.* Osijek: Povijesni arhiv u Osijeku.

Wertner Mór 1892. Családtörténeti adalékok. I. Az első Kórógyiak. *Turul.* 10: 166–172.

Wertner Mór 1900. A Kórógyiak őse. *Századok.* 34: 867–872.

Wertner Mór 1906. Adalékok a XIV. századbeli magyar világi archontologiához. *Magyar Történelmi Tár.* 4 (7): 583–609.

Wertner Mór 1907. Adalékok a XIV. századbeli magyar világi archontologiához. *Magyar Történelmi Tár.* 4 (8): 1–69, 161–198, 327–354.

Sažetak

Pripadnici plemićke i velikaške obitelji Korođski u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu obnašali su važne svjetovne funkcije. Već su prvi Korođski, Kletovi sinovi Filip I., La-

dislav I. i Grgur, svoju vjernost iskazali prateći kralja Belu IV. tijekom tatarske najezde u Primorje. Ladislav II. istaknuo se kao ratnik u pohodu kralja Ludovika I. Anžuvinca u Napuljsko Kraljevstvo te kao bugarski ban. Stjepan I. Korođski jedan je od najistaknutijih članova obitelji, koji je obnašao dužnost mačvanskog bana, meštra kraljevih vratara na dvoru Ludovika I. Anžuvinca i kraljice Marije, baranjskog, srijemskog, bodroškog, kovinskog župana te župana županije Krassó, a zbog svojih je zasluga nazvan barunom. Istaknuo se vjernošću kralju Žigmundu te kraljicama Mariji i Elizabeti u vrijeme dinastičkih prevrata krajem 14. stoljeća. Od njegovih se sinova ističe Ivan I., kraljev tavernik te Filip V., kraljičin tavernik, tamiški i krašovski župan. Filipov sin Ivan II. poznat je po funkcijama mačvanskog bana, srijemskog, požeškog, vrbaškog, vukovskog, bodroškog i baranjskog župana. Članovi obitelji prisustvovali su Vijeću baruna 1401. godine gdje je osnovana Šikloška liga, savez magnata za održavanje Kraljevstva. Ladislav II. Seglački, pripadnik najbliže grane Korođskih, istaknuo se obnašanjem važne crkvene funkcije – pečuškog biskupa u razdoblju dužem od 30 godina.

Ključne riječi: *13. – 15. stoljeće, srednji vijek, plemićka i velikaška obitelj Korođski, Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo, funkcije*

Abstract

Members of the noble and the magnate family of Kórógyi held important secular functions in the Hungarian-Croatian Kingdom. The first of Kórógyi, Klet's sons Filip I, Ladislav I and Grgur, showed their loyalty by accompanying King Bela IV during the Tatar invasion in Primorje. Ladislav II distinguished himself as a warrior in the campaign of King Louis I of Anjou to the Kingdom of Naples and as a Bulgarian ban. Stjepan I of Kórógy is one of the most prominent members of the family, who held the position of ban of Mačva, master of the king's gatekeepers at the court of Louis I of Anjou and Queen Maria, prefect of Baranja, Srijem, Bodrog and prefect of Keve und Krassó county, and for his merits he was named baron. He stood out for his loyalty to King Sigismund and Queens Maria and Elizabeth during the dynastic upheavals at the end of the 14th century. Among his sons, Ivan I, the king's innkeeper and Filip V, the queen's innkeeper, prefect of Tamiš and Krašov stand out. Philip's son Ivan II is known for his functions as the Ban of Mačva, Srijem, Požega, Vrbas, Vukovo, Bodroš and Baranja County. Family members attended the Council of Barons in 1401, where the Šikloška League, an alliance of magnates to maintain the Kingdom, was founded. Ladislav II Seglački, a member of the closest branch of the family of Kórógy, distinguished himself by holding an important church function – the bishop of Peču for a period longer than 30 years.

Keywords: *13th–15th century, Middle Ages, the noble and the magnate family of Kórógy, Hungarian-Croatian Kingdom, functions*

Sanja Cvetnić*

Frater Georgius Utissinovich, aliàs Martinusius dictus

Portreti u Traškošćanu i Lepoglavi

Frater Georgius Utissinovich, Aliàs Martinusius Dictus

Portraits in Trakošćan and Lepoglava

1. Uvod

Jedan od ikonografski najzanimljivijih oslika Ivana Krstitelja Rangera (Joannes Baptista Rangger; Götzens, Tirol, 1700. – Lepoglava, 1753.) u pavlinskom samostanu u Lepoglavi jest njegov udio u uresu ljetnoga refektorija (Mirković 1995: 87–98; Pugelnik 2008: 467–508). Na tom osliku – osim povijesnih ličnosti i događaja vezanih za povijest pavlinskoga reda – posebno je zanimljiva galerija portretā deset slavnih pavlina koju je oslikao 1733. godine na svodu ljetnoga refektorija (Krištolovec – Benger s.a.: 43r). Godinu nakon toga oslika, 1734. godine, postao je taj slikar i pavlinski redovnik u Lepoglavi, a slikajući u tamošnjoj crkvi i samostanu, okolnim kapelama (Gorica, Purga, Kamenica), u drugim pavlinskim samostanima Hrvatske provincije (Remete, Štrigova, Čakovec, Križevci, Olimje), franjevačkim samostanima i crkvama (Varaždin, Krapina), župnim i hodočasničkim crkvama (Belec, Donja Voća) u povijesti umjetnosti stekao je ugled kao vodeći barokni slikar svoga doba u kontinentalnoj Hrvatskoj (Cvetnić 2016: 578–585). Godine 1880., u velikom potresu koji je zahvatio Zagreb i okolicu, srušio se svod ljetnoga refektorija, a s njim su propale i svodne slike. Godinu prije njihova uništenja kopirao ih je Ferdinand

* Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – email: scvetnic@ffzg.unizg.hr

Izvorni znanstveni rad ▪ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-12

Quiquerez (Budimpešta, 1845. – Zagreb, 1893.) pa su njegov akvarelirani crtež cjeline svodnoga oslika i crteži pojedinih likova pavlina iz galerije u Lepoglavi ostali jedino vizualno svjedočanstvo o uresu svoda. Iako iznimno važna za pavlinsku povijest (i ne samo nju), Rangerova galerija *de viris illustribus* pavlinskoga reda ikonografski nije bila identificirana, odnosno nisu bili poznati identiteti prikazanih pavlinā. Njihovo razrješenje prema Quiquerezovoj kopiji otežalo je i to što ne pripadaju uobičajenoj, svetačkoj ikonografiji, nego predstavljaju – katkada – jedinstvene prikaze u hrvatskoj likovnoj baštini, s tek pokojim usporedivim primjerom u onoj mađarskoj, poljskoj, slovačkoj ili austrijskoj. Jedan put za njihovo razrješenje vodi prema pisanim izvorima za životopise slavnih pavlinskih redovnikā, a drugi prema usporedivim likovnim djelima, grafičkim i slikarskim. U okviru istraživanja Rangerova opusa identitet prikazanih moguće je odrediti i prema njemu zaključiti da su povezani biografskim značajkama u pet parova (jedan prema istoku, drugi prema zapadu): pavlinski osnivač blaženi Euzebije (I) i osnivač samostana u Remetama, brat Iskvirin (Z); potom čudotvorci Kuno Tihi (I) i Stanislav Oporowski (Z); srednjovjekovni pavlini koji su bili svjedoci čudesne milosti, Franjo Pobožni s jelenom koji se čudesno predao (I) te kralj Ludovik I. s bratom Lukom i »drvom kralja Ludovika« (Z); potom pavlinski mučenici Juraj Čepeléni (Z) i Juraj Utješenović (I) te naposljetku ugledni pavlini – prelati 17. stoljeća, Jeronim Mogorić (Z) i Martin Borković (I). Utvrđenje ikonografskoga identiteta za svakoga od njih bio je zaseban istraživački zadatak, a ovom prigodom – slijedeći znanstvene interese svečara ove publikacije, prof. dr. sc. Dinka Šokčevića – htjela bih objaviti nove podatke o portretima velikovaradinskoga biskupa i ostrogonskoga kardinala Jurja Utješenovića zvanoga i Martinušić (Utišenić; Kamičac na Krki kraj Skradina, 1482. – Alvinc, lat. *Binstum*, sada Vinţu de Jos u transilvanijskom dijelu Rumunjske, 1551.), jednoga od najvećih diplomata, stratega, političara i prelata svojega doba (Utiešenović 1880). U mađarskoj je historiografiji poznat kao „fráter György“ ili „Martinuzzi György“, a i u europskoj historiografiji općenito se „Martinuzzi“ ili „Martinusius“ (Orosz 1747: 285–290) javlja kao njegovo prezime, prema majčinom, Martinušić.

Usporedba do sada neutvrđena portreta koji je nekoć resio lepoglavsku galeriju slavnih pavlinā (prema Quiquerezovoj kopiji) s poznatim portretom kardinala Utješenovića u obližnjem dvorcu Trakošćan, povijesnom središtu velikaške obitelji Drašković, orođene s Utješenovićima, otvorila je pitanje o doista vjernom liku (lat. *vera effigies*) slavnoga kardinala u obiteljskoj galeriji portretā trakošćanskoga dvorca, desetak kilometara udaljenom od Lepoglave. Naime, likovni opisi kardinala Utješenovića na njima posve su različiti.

2. Modeli, predlošci, ikonografski opis

Uz pavlinski habit, u Lepoglavi je Juraj Utješenović opisan atributima mučeništva: mučenička palma, lovorov vijenac nebeske proslave u rukama anđela nad njegovom glavom [il. 1].[1]

1. slika:
Ferdo Quiquerez (1879.) prema Ivanu Krstitelju Rangeru (1733.), Portret Jurja Utješenovića, detalj s akvareliranoga crteža Slike na svodu ljetnoga refektorija u Lepoglavi. Zagreb, Hrvatski povijesni muzej

Pavlinskih mučenika ima više, ali je ovaj lik i visoki prelat: ima kardinalski šešir (na leđima, ali vidljiv), pastoralni štap i knjigu. Posljednji motiv knjige koju pridržava lijevom rukom, moguće se odnosi na važno izdanje koje je Utješenović dao tiskati u Veneciji – *Missale novum, Juxta ritum, modúmque Sacri Ordinis Fratrum Eremitarum Divi Pauli primi Eremitæ* (1537.) – koje je iznimno važno za pavlinski red, ali i za Utješenovićevu identifikaciju kao pavlina, jer se u njemu

[1] Ferdo Quiquerez (1879.) prema Ivanu Krstitelju Rangeru (1733.), *Portret Jurja Utješenovića*, detalj sa *Slike na svodu ljetnoga refektorija u Lepoglavi*, 1879., akvarelirani crtež na papiru, 1230 × 551 mm. Zagreb, Hrvatski povijesni muzej, inv. br. HPM-PMH-24668.

dao izrijekom navesti kao naručitelj: „troškom prečasnoga brata Jurja pustinjaka, Božjom milošću biskupa Varadinske crkve“ (Benger 1743: 193).[2] Ovaj portret mogli bismo protumačiti kao plod znatno različitih obrazaca u portretiranju visokih prelata (primjerice, u Zagrebačkoj biskupiji do polovice osamnaestoga stoljeća s bradom i brkovima) pa je i ovdje Utješenović portretiran s bradom i brkovima. Na sličan način (čak i s fizionomskim karakteristikama poput izraženijega nosa) prikazan je na reprezentativnom portretu u Mađarskom nacionalom muzeju (Magyar Nemzeti Múzeum, inv. br. 209), no na malom portretnom poprsju temperom na papiru u grafičkoj zbirci istoga budimpeštanskoga muzeja ima samo brkove i posve drugačiji oblik glave (Magyar Nemzeti Múzeum, inv. br. 9950). Od navedenih portretā u Mađarskom nacionalnom muzeju razlikuju se golobradi portreti, jedan s licem u lijevom profilu u dvorcu Trakošćan (inv. br, 1315) i drugi u desnom poluprofilu, izložen u palači Mađarske akademije znanosti u Budimpešti. Autorstva su spomenutih portretā neutvrđena (osim lepoglavskoga), a razlike u ikonografskom opisu pa i u fizionomskim značajkama govore u prilog da su svi nastali bez izravnih vizualnih svjedočanstava o kardinalovu liku.

Portret u Trakošćanu [il. 2][3] opremljen je natpisom ispisanim »zlatnim« pismenima, smještenim uz gornji rub kadra do simbola Utješenovićeve prelatske časti, kardinalskoga šešira: (tal. *galero*) »GEORGIUS UTISSENOVICH MARTINUSIUS S. R. ECXEL. / PRÆS: CRDINALIS EP̄PUS VARADIENSIS AC THESAU-/RARIUS † 1551. AFFINIS BARTHOLOMEI / DRASKOVICH.«. Natpis otkriva rodbinsku vezu između Draškovića i Utješenovića, i to najčešćim načinom kojima se amalgamiralo plemstvo – ženidbom – ovdje kardinalove sestre Ane i slavnoga pretka Bartola Draštkovića.

Devetnaestostoljetna grafika Zsigmonda Polláka prema trakošćanskom portretu javlja se kao najčešće i najdulje reproducirana knjižna ilustracija uz studije ili leksikonske jedinice o Utješenoviću, od 1880. do 2017. godine (Utješenović 1880[: predlist]; Oborni 2017: s. p. [8]). Zbog povijesne rodbinske veze Draškovića i Utješenovića, portret u Trakošćanu najčešće se spominje kao autentičan i suvremen vremenu kardinala i njegova šurjaka Barola Draškovića, što nalazimo kao pretpostavku više od stoljeća (Oborni 2017: s. p. [8]).[4]

---

2 „[…] impensis Reverendissimi Domini Fratris Georgii Eremitæ, Divinô favore Episcopi Ecclesiæ Varadiensis […]“.

3 Neznani slikar prema Gerardu Edelincku, *Portret Jurja Utješenovića*, nakon 1693., ulje na platnu, 42 × 31 cm. Dvor Trakošćan, inv. br. 1315. Zahvaljujem kustosu Ivanu Mravlinčiću iz Dvora Trakošćan na pomoći u istraživanju.

4 *„Pollák Zsigmond a 19. század végén készült a Draskovich grófok trakostyáni várkastélyában lévő festményről, amely feltehetően Fráter György egykorú ábrázolása.“*

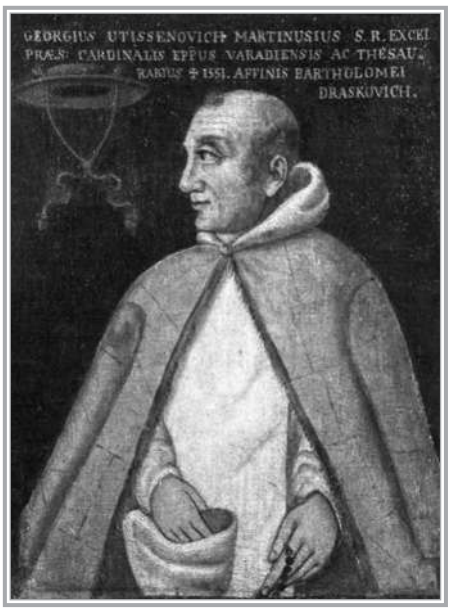

2. slika: *Neznani slikar prema Gerardu Edelincku, Portret Jurja Utješenovića, nakon 1693., Dvor Trakošćan*

3. slika: *Gerard Edelinck, Portret Francisca Jiméneza [Ximenésa] de Cisneros, kardinala u Toledu, 1693., knjižna grafika u L'Histoire du ministére du cardinal Ximénes Jacquesa de Marsollier*

Međutim, grafički portret Francisca Jiméneza [Ximenésa] de Cisneros, kardinala u Toledu [il. 3][5] – koji je Jacques de Marsollier objavio kao knjižnu grafiku na početku (*antiporta*) vrlo popularna i često iznova tiskana životopisa toga neobičnoga franjevačkog redovnika, nadbiskupa Toleda, patrona, državnika i prelata, *L'Histoire du ministére du cardinal Ximénes, archevesque de Toléde et régent d'Espagne* (1693.) – doima se modelom za portret Utješenovića u Trakošćanu. Prema potpisu, autor je toga portreta frankoflamanski grafičar Gerard Edelinck (Antwerpen, 1640. – Pariz, 1707.). Osim impostacije, i oslanjanja na crtež u oblikovanju, što je tipično za postupak kopiranja s grafičkoga predloška, na portretu u Trakošćanu podudarni su »morellijanski« detalji, odnosno oblik uha,

5 Gerard Edelinck, *Portret Francisca Jiméneza [Ximenésa] de Cisneros, kardinala u Toledu*, 1693., knjižna ilustracija u *L'Histoire du ministére du cardinal Ximénes* Jacquesa de Marsollier, sign. „G. Fr. Edelinck sculp."

očiju, usta i brade s Edelinckove grafike pa čak je i Jiménezova [Ximenésova] moceta (tal. *mozzetta*) poslužila kao predložak za plašt Utješenovićeva pavlinskoga habita. Kadar je tek malo proširen na slici u Trakošćanu tako da obuhvaća i ruke (vrlo nespretno oblikovane). Izvor zabune moguće je i to što je grb kardinala Jiméneza [Ximenés], prikazan ispod lika na knjižnoj grafici, nalikovao grbu Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije.[6] Tu ne prestaju sličnosti između dvojice. Po uzoru na tu uspješnu monografiju o kardinalu Jiménezu [Ximenésu], Antoine Béchet, kanonik katedrale u Uzèsu na jugu Francuske (Gard), objavio je Ujtešenovićev životopis – *Histoire du ministère du cardinal Martinusius, archevêque de Strigonie, primat et régent du royaume de Hongrie* – i posvetio ga Franji II. Rákóczyju: »S.A.S. Monseigneure le Prince Ragotsky, Prince Souverain de Transilvanie« (Béchet 1715[: naslovnica]). Na početku je usporedio značenje kardinala Utješenovića s onim kardinala Jiméneza [Ximenésa], pozivajući se u toj usporedbi na prethodne pisce (Béchet 1715: s. p. [*Preface*]).[7] Za Utješenovićevu ikonografiju bio je važan i knjižni bakrorez Matthäusa Meriana (Basel, 1593. – Langenschwalbach, 1650.), objavljen u četvrtom dijelu ilustrirane povijesne kronike Johanna Ludwiga Gottfrieda *Historische Chronick* (1634.), gdje je prikazano kardinalovo ubojstvo u njegovu dvorcu u Alvincu [il. 4].[8]

Iako ga je Ranger na slici u ljetnom refektoriju u Lepoglavi prikazao u mlađoj dobi, znatno prije mučeničkoga kraja, s prizorom iz *Historische Chronick* – uspješnice koja je objavljivana u mnogim izdanjima, i u XVIII. stoljeću – dijeli jedan neobičan motiv: kardinalski šešir koji mu visi na plećima, kao i na Merianovoj grafici. U europskoj historiografiji, a tako i kod pavlinskih povjesničara, Utješenović je iznimno istaknuti protagonist: Andrija Eggerer posvetio mu je poglavlje »Vita & mors F. GEORGII Martinusij, aliter, Utisinovich, O.S.P.P.E. in Monasterio Laad professi; Episcopi Varadiensis S.R.E. Cardinalis.« u pavlinskoj povjesnici *Fragmen panis corvi protoeremitici* (Eggerer 1663: 306–311), u kojemu opisuje njegovu crkvenu i redovničku sudbinu, političke veze s kraljem Ivanom

6 S obzirom na crno-bijeli tisak, četvrtasta polja na štitu grba vidljiva su samo kao tamna i svijetla (pet u vodoravnim redovima i tri u okomitim).

7 „*Quelques Historiens ont fait le paralele du Cardinal Martinusius avec le Cardinal Ximenez; tous deux ont vécu dans le même siecle, ont embrassé la vie Religieuse, & s'y sont rendus recommandable par leurs vertus & par leur capacité.*" U bilješci navodi ime šesnaestostoljetnoga francuskoga povjesničara Thomasa Arthusa [„Artus Tomas", ibidem], čija je knjiga *Histoire générale des Turcs* (1662.) uvela potresnu kardinalovu sudbinu među francuske čitatelje.

8 Matthäus Merian, *Ubojstvo kardinala Jurja Utješenovića*, 1634, knjižna grafika u *Historische Chronick* Johanna Ludwiga Gottfrieda (176).

4. slika: *Matthäus Merian, Ubojstvo kardinala Jurja Utješenovića, 1634, knjižna grafika u Historische Chronick Johanna Ludwiga Gottfrieda*

Zapoljom te prenosi potresne detalje o mučeničkoj smrti po nalogu cara Ferdinanda I. Habsburškoga (kojemu se Utješenović nakon Zapoljine smrti priklonio). Markiz i kondotijer Giovanni Battista Castaldo lažno ga je optužio pred carem i na prijevaru – uz pomoć svoga tajnika Marcantonia Ferraria, rodom iz Alessandrije, potom markiza i kondotjera Sforze Pallavicina te zapovjednika španjolskih vojnika u Transilvaniji Andreasa Lopesa i još nekih zavjerenikā u noći sa 16. na 17. prosinca 1551. – zvjerski i na prijevaru – ubio je gotovo sedamdesetogodišnjega kardinala, zadavši mu šezdeset i pet rana i naposljetku ostavio njegovo tijelo da leži sedamdeset dana u sobi, nepokopano (Eggerer 1663: 309–310).[9] Iako je Eggererov opis iscrpan te donosi i druge izvore za Utješenovićev životopis, Nikola Benger, nastavljač Eggererove povijesti pavlinskoga reda, vraća se temi, uvodeći ju na poseban način. Naime, njegova povijest pavlinskoga reda već je u naslovu ograničena na godine od 1663. do 1727. i on kronološki bilježi događaje

9 Poglavlje je naslovljeno: *„Vita & mors F. GEORGII Martinusij, aliter, Utisinovich, O.S.P.P.E. in Monasterio Laad professi; Episcopi Varadiensis S.R.E. Cardinalis.“*

u tom rasponu, navodeći u naslovu svakoga poglavlja godinu, ime tadašnjega generala reda i godinu njegove službe, pa tako za godinu 1682. („*Generalatûs P. Gregorii Bébery secundus.*“) prvo bilježi da je te godine za velikovaradinskoga biskupa izabran pavlin Augustin Benkovics (Benger 1743: 191). Nakon kraćega odlomka o tome, prisjeća se da je na toj biskupskoj stolici prije njega bio još jedan pavlin, „Frater Georgius Utissinovich, aliàs Martinusius dictus“ (Benger 1743: 192), i potom na šest stranica razvija raspravu o navodima raznih autorā (dio kojih je već Eggerer naveo, dakle nije bilo potrebe ponavljati), a koje ovdje spominjemo samo imenima – Miklós Istvánffy, Onofrio Panvinio, Kaspar Brush[ius], Paolo Giovio, Florimond de Raemond, Philippe Briet[ius], Jacob Masen, Samuel Timon, Ladislav Turóczi, David Czvittinger – u vezi njegova podrijetla i događaja iz života. Posebno negoduje zbog nedostatne točnosti i isticanja činjenice da je Utješenović vezan za Hrvatsku i za pavlinski red, te zbog optužbi koje su dovele do njegova ubojstva (Benger 1743: 192–197).

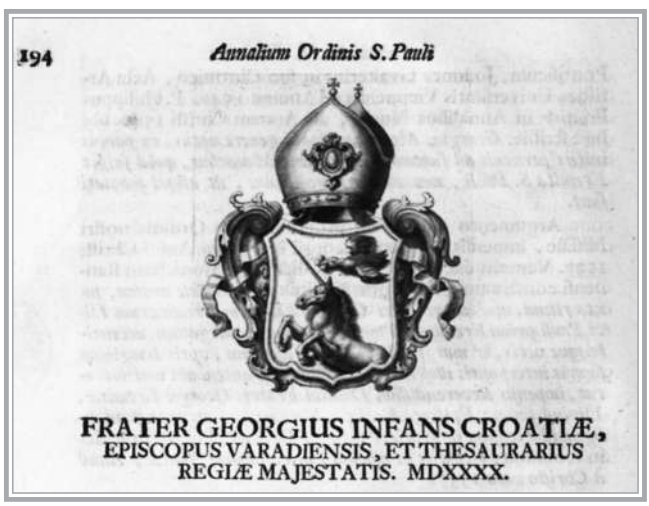

5. slika: *Neznani požunski (?) bakropisac, Grb kardinala Jurja Utješenovića, 1743, knjižna grafika u Annalium Nikole Bengera*

Neobična pozornost koju je posvetio Utješenoviću očituje se i u tome što je jedina knjižna ilustracija u knjižnom bloku *Annalium* njegov grb [il. 5][10] te što je prenesen natpis na ploči, datiranoj 1540. godine, na kojoj se Utješenović na pročelju svoje rezidencije u mjestu Szamosújvár (sada Gherla u transilvanijskom dijelu Rumunjske) predstavio kao: „INFANS CROATIÆ“ (Benger 1743:

[10] Neznani požunski (?) bakropisac, *Grb kardinala Jurja Utješenovića*, 1743, knjižna grafika u *Annalium* Nikole Bengera.

194). Prema fotografijama grba i natpisa koje je objavila Jolán Balogh u studiji o kasnorenesansnim klesarskim radionicama u tom dijelu Mađarskoga Kraljevstva, grb odgovara reprodukciji u *Annalium*, a na ploči piše: „INFANS CROVACIE" (Balogh 1979: il. 5, 6). Crtež i prijepis nekolicine natpisā na rezidenciji Bengeru je prenio pavlin Andrija Mossoczyi, privremeni upravitelj Mađarske provincije, a o tome svjedoči još jedan izvor, isusovac kojemu Benger ne zna ime – ili zbog sigurnosti njegova misionarskoga rada ne želi objaviti – a radi se vjerojatno o Joannesu K. Kazyju, autoru knjižice o zbivanjima u Mađarskoj, Hrvatskoj, Transilvaniji, tiskane 1718. u Trnavi (Benger 1743: 194).[11]

3. Zaključak

Nakon uvida u zanimanje pavlinskih i drugih povjesničara, a u Hrvatskoj ponajprije Nikole Bengera – koji je posebno naglašavao Utješenovićeve redovničke i zavičajne korijene, što su pojedini pisci nijekali ili zanemarivali – očekivana je njegova pojava među desetoricom slavnih pavlinā u galeriji na svodu ljetnoga refektorija u Lepoglavi. Ti slavni pavlini iz raznih pavlinskih provincija i razdoblja nisu mogli biti poznati tirolskom slikaru Rangeru i trebao mu je ikonograf koji će ga uputiti u njihove živote i pomoći da oblikuje njihove likovne prikaze, a to je u Rangerovo vrijeme upravo Benger, »službeni« povjesničar pavlinskoga reda. Utješenović jedini od desetorice u galeriji slavnih pavlinā ima kardinalski šešir, a samo je još jedan pavlin prikazan s palmom mučeništva (Juraj Čepeléni), ali bez prelatskih insignija pa se na temelju tih podataka iz životopisā i pavlinske tradicije on može ikonografski identificirati. Portret u obližnjem dvorcu obitelji Drašković u Trakošćanu naručen je nakon 1693. godine, jer je njegov predložak – portret kardinala Jiméneza [Ximenésa] – tada objavljen kao knjižna grafika. Utješenovićev ugled bio je prilog historizaciji obitelji Drašković i uključen je u galeriju predaka naknadno kako bi se istakla rodbinska veza s njime. Oba portreta zapravo su simbolički prikazi, idealizirani portreti – u Lepoglavi je Utješenović opisan atributima, a u Trakošćanu identificiran natpisom – a priključeni su galerijama s namjerom proslave reda, odnosno roda.

[11] *„Vidit has inscriptiones, & tanquàm ocultas testis, unà cum insigniis communicavit R. P. Andrea Mossoczy provinciæ Hungaricæ p. t. Procurator; quæ pariter exstare testatur Anonymus quidam ex religosissima Societas Jesu familia autor libelli Tyrnaviæ editi, cujus titulus:* Brevis Commentarius rerum in Hungaria, Croatia, & Transylvania gestarum. &c."

4. Literatura

[Balogh, Jolán] 1979. Későrenaissance kőfaragó műhelyek [Late Renaissance Stonemasons' Worksops] VI. *Ars Hungarica: Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézetének közleményei.* 7 (2): 175–208.

[Benger, Nikola] 1743. ANNALIUM EREMI-COENOBITICORUM ORDINIS FRATRUM EREMITARUM S. PAULI PRIMI EREMITÆ VOLUMEN SECUNDUM, DUOS IN LIBROS PARTITUM. Quibus ab Anno Christi 1663. usque ad annum 1727. ejusdem Proto-Eremitici Ord. progressus; Cœnobiorum variæ fortis eventus; electiones, & gubernia Patrum Generalium; vitæ, et gesta memorabilia Fratrum; Pontificum, Regumque gratiæ; favores Benefactorum, cum inermixtis nonnulis temporum incidentiis referuntur. OPUS EX ACTIS GENERALIBUS, PROVINCIARUM HISTORIIS, AC VARIIS COENOBIORUM MONUMENTIS FIDELI CALAMO CONSCRITPTUM. PER R. P. F. NICOLAUM BENGER, Prælibati Ordinis Definitorem Generalem, SS. Theologiæ Doctorem. Atque cum facultate CELSISSIMI AC REVERENDISSIMI D.D. ORDINARII Impressum POSONII Annô Domini MDCCXLIII. Typis Hæredum Royerianorum.

[Béchet, Antoine] 1715. HISTOIRE DU MINISTERE DU CARDINAL MARTINUSIUS ARCHEVEQUE DE STRIGONIE, Primat & Regent du Royaume de Hongrie; OU L'ON VOIT L'Origine des Guerres de ce Royaume, & de celles de Transilvanie. DEDIÉE à S.A.S. MONSEIGNEUR LE Prince RAGOTSKY, Prince Souverain de Transilvanie. A PARIS, Chez JEAN-GEOFFROY NYON, au coin de la ruë Guenegaud, au Nom de Jesus. M. DCC. XV.

Cvetnić, Sanja 2016. Pavlinski redovnik i slikar Ivan Krstitelj Ranger (1700. – 1753.). In: Čoralić, Lovorka et al. (ur.). *Ljudi 18. stoljeća na hrvatskom prostoru: Od plemića i crkvenih dostojanstvenika do težaka i ribara.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest. 578–585.

[Eggerer, Andrija] 1663. FRAGMEN PANIS CORVI PROTOEREMITICI SEU RELIQVIÆ ANNALIUM EREMI-COENOBITICORVM Ordinis Fratrum Eremitarum SANCTI PAULI PRIMI EREMITÆ Ubi imprimis VITÆ ENTIQUORUM EREMITARUM, QUI CLARAS ÆGYPTI Nitrias, & Thebaidas, Anachoretis fertiles, in Hungariam usq; perpetuis progressibus transtulerunt, ex antiquis manuscriptis, Ecclesiasticisq; testimonijs collectæ recensentur. Tum vero QUIBUS IDEM ORDO IN COENObiticum conversus, Romanorum vel maxime Pontificum Gratijs, Imperatorum, Regum, Principumq; tempora viguerit. OPUS COMPENDARIO SCRIPTUM & Sub tem-

pus Sacræ Œcumenicæ Congregationis Fratrem S. Pauli primi Eremitæ in Lucem editum Anno Nati Emanuelis M. DC. LXIII. VIENNÆ AUSTRIÆ. Ex Officina Typographica Matthæ Cosmerovij, Sac. Cæs. Majest. Typogr.

[Gottfried, Johann Ludwig] 1634. *Historische Chronick* […]. Geben Frankfurt am Mayn / den ersten Jaunarij im Jahr 1634. […]: Matthæs Merian Kunststecher und Buchhándler daselbst.

[Krištolovec, Ivan – Benger, Nikola] s. a. *Liber Memorabilium / Parochiae Lepoglavensis / ab Anno 1401 usque 1789.um*, rukopis. Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. IV.d.77., fol. 43r.

Mirković, Marija 1995. Ikonološki program ljetne blagovaonice u Lepoglavi. In: Balog Zdenko et al. (ur.). *Lepoglavski zbornik 1994.: radovi sa znanstvenog skupa »Šest stoljeća kulture i umjetnosti u Lepoglavi«.* Zagreb: Kajkavsko spravišče, 87–98.

Oborni Teréz 2017. *Az ördöngös barát Fráter György (1482—1551).* Pécs–Budapest: Kronosz Kiadó - Magyar Történelmi Társulat.

[Orosz, Franciscus] 1747. SYNOPSIS ANNALIUM EREMI-COENOBITICORUM FF. EREMITARUM ORDINIS S. PAULI PRIMI EREMITÆ, Primùm ANACHORETARUM AUTHORIS Et Magistri vitam, Translationes et Miracula complectens; SACRI ET CADIDI Ejusdem Ordinis Originem, progressum, et in complura Regna cum Fundationibus Monasteriorum propagationem, Vitasquè Fratrum suorum Sanctimoniâ illustrium, pietate item, et Doctrinâ clarorum, nec non quædam alia scitu digna referens; EX primo & secundo Volumine concinnata. Per R. P. F. FRANCISCUM OROSZ, Ord. S. Pauli I. Eremitæ Primæ Provinciæ Hungariæ SOPRONII: Typis Annæ Mariæ Rennauerin Viduæ.

Pugelnik, Tomislav 2008. Zidne slike u ljetnoj blagovaonici bivšega pavlinskoga samostana u Lepoglavi. *Tkalčić: godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije.* 12: 467–508.

Utiešenović, Ognjeslav 1880. Životopis kardinala brata Gjorgja Utiešenovića, prozvanoga Martinusius. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.* LIII: 1–93.

Utiešenović, Ognjeslav 1880. Životopis kardinala brata Gjorgja Utiešenovića, prozvanoga Martinusius. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.* LIV: 1–61.

Utiešenović, Ognjeslav 1880. Izprave k životopisu kardinala br. Gjorgja Utiešenovića prozvanoga Martinusiem. *Starine.* 12: 42–128.

Sažetak

Portreti Jurja Utješenovića u Lepoglavi (1733.) i u Trakošćanu (nakon 1693.) nastali su s različitim naručiteljskim poticajima. Lepoglavski pavlini uključili su ga među slavne predstavnike pavlinskoga reda kao jednoga od politički, crkveno i literarno najpoznatijih pavlina u cjelokupnoj povijesti reda, a njegov lik u Trakošćanu naknadno je uključen u galeriju portretā u dvorcu obitelji Drašković i u natpisu ističe rodbinsku vezu te obitelji sa slavnim kardinalom i državnikom. Razlika ikonografskoga opisa na ta dva portreta te dodatne razlike među ostalim poznatim portretima otkrivaju da stvarni Utješenovićev lik nije bio poznat: lepoglavski portret opisan je više atributima nego fizionomski, a za portret u zbirci obitelji Drašković kao predložak poslužio je portret kardinala Toleda, Francisca Jiméneza [Ximenésa], moguće zabunom predstavljen kao Utješenovićev zbog sličnosti kardinalova grba na grafičkom listu s grbom Hrvatskoga Kraljevstva.

Ključne riječi: *Juraj Utješenović, slikarstvo, 18. stoljeće, pavlini*

Abstract

The portraits of Juraj Utješenović in Lepoglava and Trakošćan were created with different commissioning agendas. The Pauline monks of Lepoglava included him among the famous representatives of the Pauline order as one of the most politically, ecclesiastically, and literarily renowned Paulines in the entire history of the order. In Trakošćan, his likeness was later included in the gallery of portraits in the Drašković family castle, and the inscription highlights the familial connection of this family with the famous cardinal and statesman. The difference in the iconographic description between these two portraits and additional differences among other known portraits reveal that Utješenović's actual likeness was not known: the Lepoglava portrait is described more by attributes than physiognomy, and for the portrait in the Drašković family collection, the portrait of Cardinal Toledo, Francisco Jiménez, was used as a model, possibly mistakenly presented as Utješenović due to the similarity of the cardinal's coat of arms on the graphic sheet with the coat of arms of the Kingdom of Croatia.

Keywords: *Juraj Utješenović, painting, 18th century, Pauline*

Demeter Gábor*

Gondolatok a dualizmus kori horvát gazdasági növekedés mértékéről

Thoughts on the Croatian Economic Growth in the Dualist Era

1. Bevezetés

Az 1880-as években a horvát-magyar kiegyezéssel politikai okok miatt elégedetlen horvát ellenzék a nemzeti és alkotmányos sérelmek felhánytorgatásával párhuzamosan (a MÁV vonalain a magyar nyelv hivatalossá tétele, a zágrábi pénzügyi igazgatóság falára kihelyezett horvát-magyar felirat, az 1883. évi antimodernizációs és magyarellenes mozgalom erőszakos letörése, majd később a szerbekre való támaszkodás a báni kormányzat részéről: Sokcsevits 2021: 381–384) a magyar kormányzat horvátországi gazdaságpolitikáját is erős kritika alá vette (Sokcsevits 2021: 387–389). A horvátok magasnak tartották a közös költségeket, igaz, a gazdaságuk az 1890-es évekig nem is lett volna képes kitermelni azokat a belső igények elhanyagolása nélkül (l. Sokcsevits 2021: 389). A hiányt „kipótló" (valójában negligáló) magyar kormányzat számára ez egyfelől politikai hivatkozási alapot jelentett, másfelől Pest ezzel indokolta, hogy a közös kiadásokból alig fordítottak horvát beruházásokra. A horvátok persze kritizálták, hogy a megvalósult vasúti beruházások Budapest érdekeinek megfelelően észak-déli irányultságúak voltak, nem segítve a horvát területek belső kohéziójának megvalósítását (Katus 1960: 307). A magyarországi fejlesztések zöme azonban hitelből valósult meg, és a horvát kormányzat nem is adhatott állami garanciát a hitelekhez a magyar kormánnyal ellentétben.

* ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet – email: demeter.gabor@htk.elte.hu

■ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-013

A horvát jogpárti ellenzék álláspontját sok ponton átvéve az utókor horvát történetírása is tartósan negatív képet festett a korszakról, s ez az attitűd nemcsak a politikai viszonyok, de a gazdasági teljesítmény értékelésére is rányomta bélyegét. Hasonló szemlélet uralja a legújabb, nemzetközi publikumnak írt Horvátország története kötet gazdaságtörténeti fejezetét is (Vrbanus 2021), mely a régi toposzokat ismételgeti, a nemzetközi szakirodalom adatrekonstrukciós módszereit, valamint a horvát történetírás legújabb számításait egyaránt negligálva. Miközben a mai bolgár történetírás az angolszász Palairet (1997) kutatásai alapján elismeri a gazdasági növekedés tényét az oszmán Tanzimát idején (a horvát-magyar együttélést jellemzőnél lényegesen rosszabb társadalmi-politikai klíma ellenére), a horvát történeti irodalomban nem szervesülnek a hasonló tézist megfogalmazó legújabb nyugati, illetve horvát elképzelések. Noha Maddison kutatásait számos kritika érte a balkáni adathiányt negligáló GDP-rekonstrukciós módszereit illetően, a bolgárokat ez nem a módszer elvetésére, hanem a „konvergencia vs. divergencia" vitára való reflexióként egy pontosabb, forrásokon alapuló, saját GDP-rekonstrukcióra késztette (Ivanov–Tooze 2007; Ivanov 2012). A nyugati módszerekre a horvátok közül reflektáló Stipetić az adatrekonstrukciós számítások felhasználásával éppen ellenkező (pozitív) következtetésre jutott a dualizmus kori horvát gazdasági fejlődés dinamikáját – így a magyar kormányzat felelősségét is – illetően, mint a közelmúltig domináns horvát felfogás. Stipetić szerint a horvát gazdasági hanyatlás kora az 1550–1750 közötti időszakra tehető, 1850 után a nekilendülés korszaka következett (Stipetić 2004), majd 1880 után még dinamikusabban megugrott az egy főre jutó GDP értéke – mint erről az 1. ábra is tanúskodik.

Csehország pedig arra ékes példa, hogy közjogi önállóság és pénzügyi döntéshozatali lehetőség híján is lehet kiugró gazdasági fejlődést produkálni, tehát a magyar-horvát kiegyezés keretrendszere önmagában nem lehet megkötő tényező (Sokcsevits 2021: 395). Katus László szerint az 1890-től megélénkülő „belső" vasútépítések önmagukban és multiplikátor hatásuk miatt is megdobták a horvát GDP-t, azt pedig Nagy Mariann térképei is kimutatják, hogy Horvátország Erdéllyel, Galíciával és Bukovinával együtt az 1850-es és 1860-as érvek statisztikái alapján a perifériák közé tartozott (Nagy 2015: 280) – ami nem írható a dualista magyar gazdaságpolitika számlájára.

Nem célunk a tényezők felsorolása, sokkal inkább az, hogy rávilágítsunk, a Stipetićet és a horvát vitát egyébként nem ismerő nyugati szerzők (erre utal az 1. táblázat adatsora is) hogyan látták a helyzetet. Azaz megnézzük, hogy a nyugati GDP-rekonstrukciós módszerek alapján mennyire reális a tradicionális horvát történetírás képviselőinek álláspontja.

2. Diszkusszió

Jobb mutató híján a gazdasági növekedést a – kevés – regionális GDP-becslés alapján tudjuk közelíteni (Maddison csak országszinten, az idősoros trendekre fókuszálva végzett számításokat). Erre Good (1998), majd Schulze (2007)[12] tettek kísérletet az osztrák és magyar fejlődés dinamikáját célzó vizsgálataikban. A HDI kiszámítása szintén opció lehet, ha a gazdasági fejlettség mellett az életminőségre (műveltség, egészség) is kíváncsiak vagyunk. Mivel azonban a horvát irodalom kifejezetten a fejlődés gazdasági oldalát kritizálja, így – noha a statisztikai adatok tartományonként lehetővé tennék a HDI kiszámítását is – mi is maradunk az előző megközelítésnél.

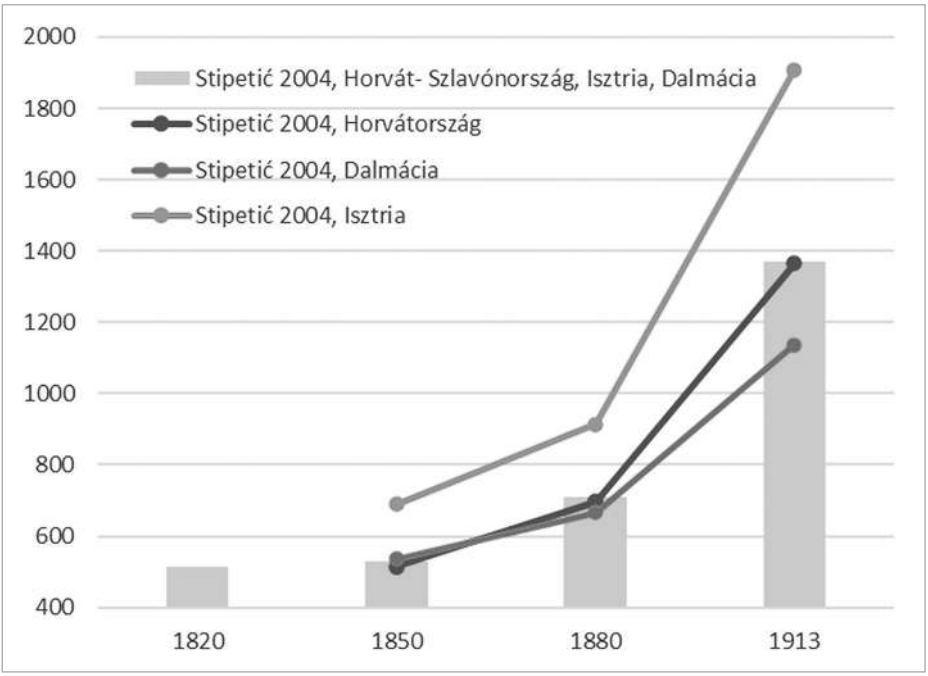

1. ábra: *A horvát tartományok egy főre jutó GDP-értéke 1990-es US dollár árfolyamon Stipetić szerint*

12 https://eprints.lse.ac.uk/22311/1/WP106schulze.pdf (Letöltés: 2024.08.05.)

1. táblázat: *Horvát- és Szlavónország, valamint Dalmácia GDP/fő értéke a különböző szerzők szerint (Forrást lásd a lábjegyzetekben.)*

Horvát- és Szlavónország USD (1990)	1850	1880	1913	Dalmácia, USD (1990)	1850	1880	1910
Stipetić, 2004	515	698	1366	Stipetić, 2004	536	667	1136
Good, 1998	n.a.	1067	1523	Good, 1998	n.a.	1027	1530
Schulze, 2007	n.a.	918	1323	Schulze, 2007	n.a.	837	932

Good 1998-as, illetve Good és Ma 1999-es adatait használta Roman Stöllinger *Economic Growth in the Habsburg Monarchy 1870–1910: Convergence, Catching-up, Confusion* című munkájában.[13] Ő az osztrák és a magyar birodalomfél mellett a régiók közti béta-konvergencia jelenségét is vizsgálta, abból a két hipotézisből kiindulva, hogy (1) a szegényebb régiók gyorsabban fejlődnek, (2) az EU és a Monarchia között lévő számos hasonlóság miatt az EU-ban 2008-ig tapasztalható országok közti konvergencia érvényesült a Monarchián belül is. Stöllinger szerint a 22 vizsgált entitás közül Horvátország volt a legszegényebb tartomány, még Dalmáciánál is szegényebb (ebben különbözik Schulze álláspontjától). A horvát történészek szempontjából azonban nem is ez a fő kérdés, hanem az, hogy hová jutott el a Magyarországnak „alávetett" Horvátország (l. 2. ábra). 1910-re Horvátország utolérte Dalmáciát, de nem előzte meg, s bár hozott Galícia és Bukovina előnyén, nem érte utol őket (ellentétben Schulze adatsorával).

Tehát Good és Ma (náluk alig van helycsere: Szilézia mellett a Duna–Tisza köze, valamint Tirol előretörése figyelhető meg) adatai alapján igaznak tűnik a horvát történetírás általános kritikája. Azonban célszerű megvizsgálni a növekedési ütemet is. Ha ugyanis a horvát növekedési ütem nagyobb a fent említett tartományokénál vagy akár a magyarországi régiókénál, akkor a tradicionális álláspont mindenképpen módosításra szorul. A horvát GDP/fő értéke 1870-ben a listavezető Alsó-Ausztria értékének felét sem érte el, 1910-re viszont meghaladta annak 50%-át, annak ellenére, hogy Alsó-Ausztria abszolút számokban mérhető növekménye felülmúlta a horvátot (így az abszolút különbség is nőtt). Stöllinger szerint ennek az az oka, hogy Horvátország éves fejlődési üteme kiemelkedő volt, csak Budapesté volt hasonló (l. 3. ábra).

13 https://wiiw.ac.at/roman-stoellinger-economic-growth-in-the-habsburg-monarchy-1870-1910-convergence-catching-up-confusion-dlp-3961.pdf (Letöltés: 2024.08.05.)

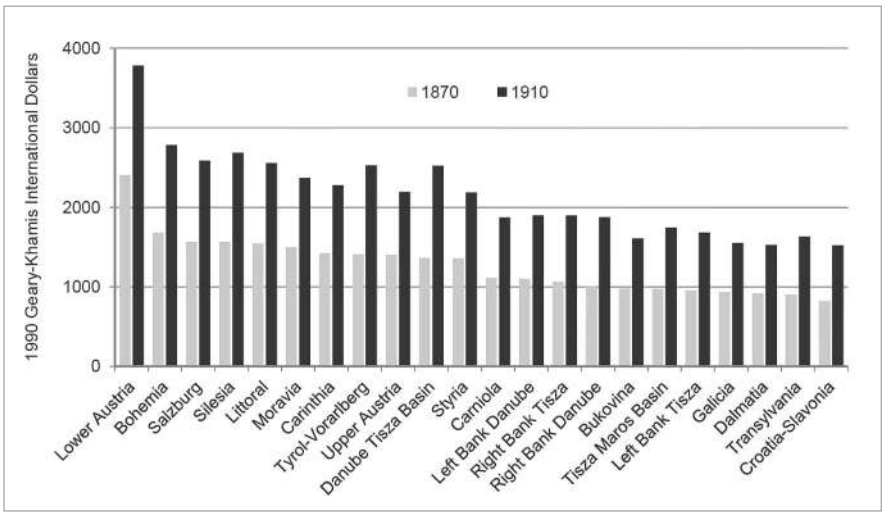

2. ábra: *A GDP/fő értéke a Monarchia tartományaiban és statisztikai régióiban Stöllinger szerint Good 1998 és Good – Ma 1999-es adatai alapján*

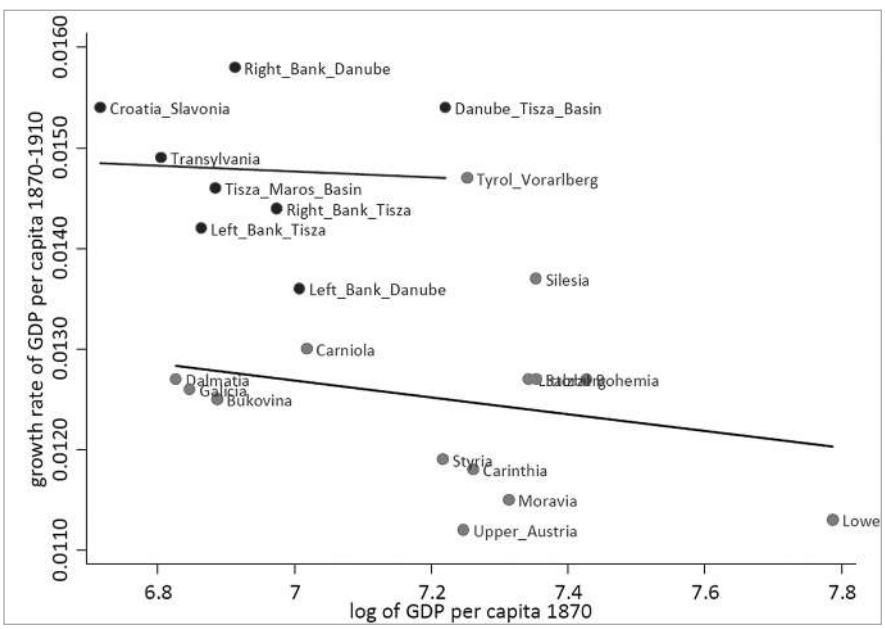

3. ábra: *A GDP éves növekedési üteme a Monarchia tartományaiban és statisztikai régióiban Stöllinger számítása Good 1998 és Good – Ma 1999-es adatai alapján GDP becslései alapján*

Az Alsó-Ausztriával való összevetésből is világos, hogy a mért mutató (GDP) mellett a változás mérésének módszere is különbségeket eredményezhet a végkövetkeztetésekben! Éppen ezért szokták a kontrafaktuális (mi lett volna, ha…) történetírás vizsgálati módszerét segítségül hívni a növekedés értelmezéséhez: Stöllinger becslése szerint a konvergencia (a legfejlettebb csoport utolérése) több mint 230 évet venne igénybe a növekedési ráta változatlansága mellett (ennek fele már el is telt).

Good és Ma adatai alapján tehát a horvát gazdasági növekedés 1870–1910 között a régió élmezőnyében volt, és a magyar területekkel összevetve is gyorsnak mondható. Mivel azonban a térség lemaradásból indul, ez a gyors ütemű növekedés alig csökkentette a különbséget.

Nézzük meg ezek után Schulze frissebb (2007-es) GDP-becsléseit – azért is, mert ő a dualizmus korát időben is több részre bontja, és a második szakasz érinti Khuen-Héderváry Károly fellépését. Sokcsevits Dénes szerint az ő bánsága idején, az 1880-as évek legvégén, az 1890-es évek elején indul meg a GDP növekedése, és meg sem áll a világháború kitöréséig (Šokčević 2016: 308–322). Jelen tanulmányban nem célunk Schulze módszertanát és adatainak validitását vizsgálni, arra vagyunk kíváncsiak, hogy e növekedés – mely nem zárja ki azt sem, hogy más korszakokban is volt növekedés – kimutatható-e az ő finomabb időbeli felbontású adatsorán, illetve az adataiból levonható következtetések mennyire vannak összhangban a szakirodalom fentebbi állításaival és mely pontokon cáfolják azt.

Jól látszik, hogy Stipetićhez viszonyítva Good és Ma mind 1880-ban, mind 1910-ben felülbecsülik a GDP/fő értékét, viszont a növekedési ütem azonos a két szerzőnél (évi 1,55%), ellenben Schulze magasabb kiindulási értékről indulva a három becslés közül a legkisebb ütemű növekedést produkálva 1910-re a legalacsonyabb GDP/fő értékeket hozza ki.[14]

Az nem kérdéses, hogy Horvátország Schulze becsléseiben is sereghajtóként indul 1870-ben – Dalmáciát leszámítva –, azonban 1910-re a horvát GDP/fő értéke leelőzi Galíciát és Bukovinát, és a dalmát GDP/fő érték közel kétszeresénél állapodik meg. A magyar kormányzat tehát ezen diagram alapján azzal biztos nem vádolható, hogy kevesebb figyelmet fordított Horvátországra, mint az osztrák, hiszen akkor Ciszlajtániához tartozott a magyar nacionalisták

14 Ha 10 éves bontásban nézzük a fejlődést, akkor Good szerint Horvátországban 1870–1880, majd 1900–1910 volt a legdinamikusabb a fejlődési szakasz, Schulze szerint 1900–1910 között.

által követelt Dalmácia (indoklásukban az önös gazdasági és politikai érveken túl olyan hang is akad, mely a térség fellendülésére apellál a közjogi változás révén) (l. 4. ábra).

Kérdés persze, hogy a többi magyar közigazgatású tartományhoz képest hogyan teljesített Horvátország, hiszen, ha a látható növekedés ellenére utolsó volt közülük, akkor ez alig tompítja a magyar kormányzatot ért vádak jogosságát. A GDP/fő értékét illetően 1870-ben Erdély állt közvetlenül Horvátország előtt, és mivel a növekedés itt is jelentős volt (Erdély is leelőzte az 1870-ben előtte lévő Galíciát és Bukovinát), a sorrend nem változott. Azaz, ezek alapján a magyar kormányzat kritikusainak akár igaza is lehet. Érdemes azonban megnézni a növekedés mértékét, annak abszolút számait és éves százalékos ütemét egyaránt. Az eltérő kiindulási értékek miatt csak így állapítható meg, hogy történt-e felzárkózás („catching-up", konvergencia) az osztrák tartományok és a magyar régiók irányába – azaz, kontrafaktuális megközlítést alkalmazva (mi lett volna, ha nincs világháború és fennmarad a növekedési ráta) –, hosszú távon utolérte volna-e a horvát gazdaság a magyart.

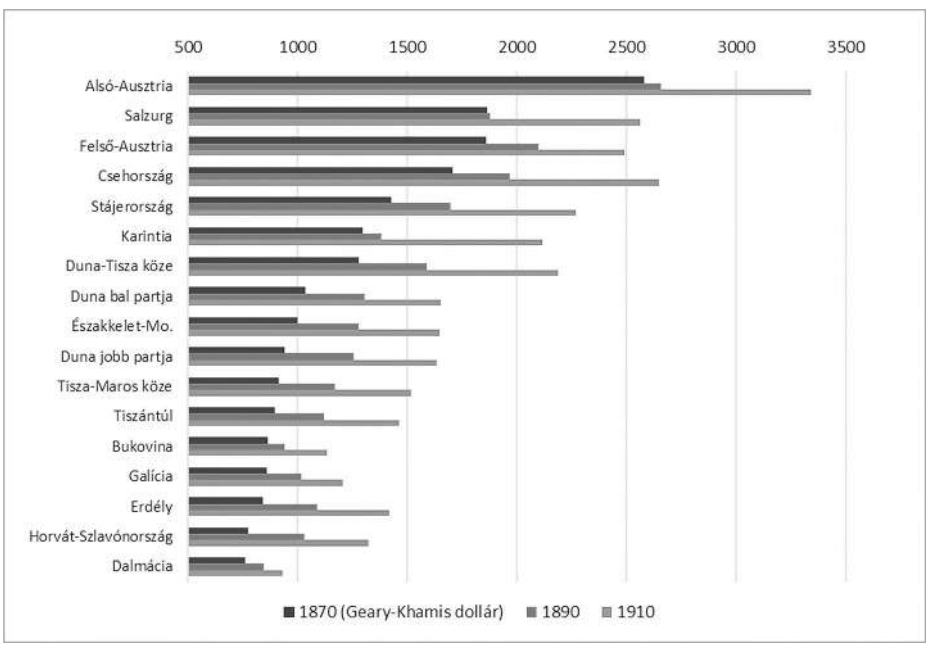

4. ábra: *A GDP/fő értékének növekedése Schulze 2007-es adatai szerint a Monarchia tartományaiban és statisztikai régióiban*

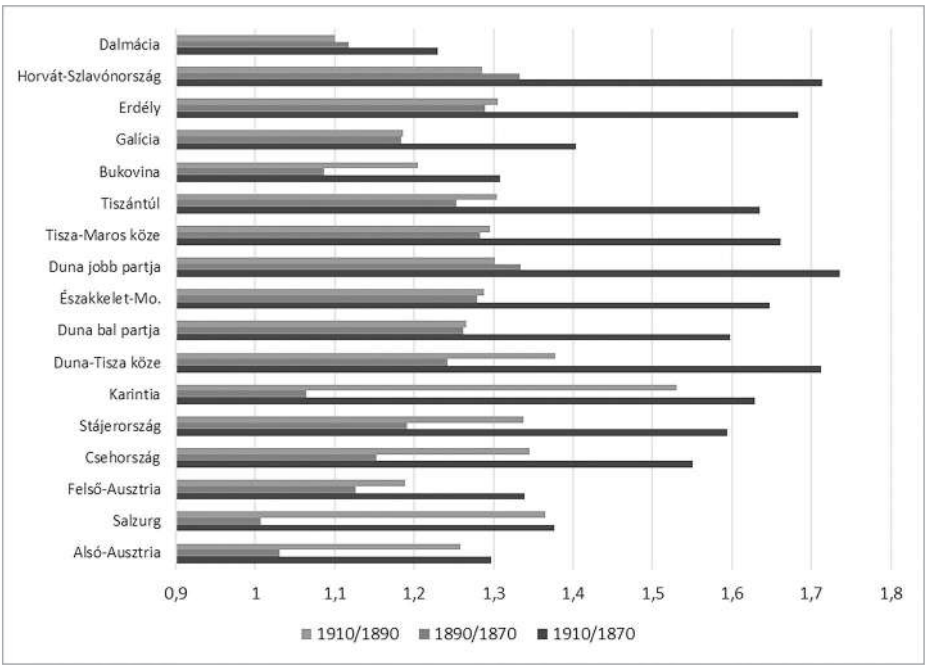

5. ábra: *A GDP/fő növekedési üteme Schulze 2007-es adatai szerint a Monarchia tartományaiban és statisztikai régióiban*

Schulze adatai alapján a GDP/fő növekedési aránya alapján a teljes 1870–1910 közötti periódust illetően Horvát-Szlavónország növekedési üteme egyedül a Duna jobb partját nem előzi meg, a többi magyar statisztikai régió növekedési ütemével vagy azonos (Duna–Tisza köze), vagy megelőzi azokat (5. ábra). A ciszlajtán tartományok esetében (melyek magasabb kiindulási GDP-vel rendelkeztek, így értelemszerűen ugyanekkora növekedési ütemet nehezebb produkálniuk) csak Karintia és Stájerország, a két szomszéd közelíti meg a horvát növekedési ütemet.

Ha az 1890–1910 közti periódusra szűkítjük a vizsgálatot, akkor feltűnő, hogy Horvátország növekedése (1,3x alatt), már nem éri el a karintiai, a Duna–Tisza közi, de még a cseh növekedési értéket sem, tehát e tartományok (még a fejlett Csehország is) gyorsabban fejlődtek az egyébként továbbra is élmezőnybe tartozó dinamikus horvát növekedés ellenére (azaz ekkor nőtt köztük a különbség). A többi magyar régió növekedési sebessége megegyezett a horváttal 1890–1910 között, azaz nem nőtt köztük a különbség.

1870–1890 között viszont a horvát növekedési ütemmel csak a Duna jobb partja és Erdély tudott lépést tartani. A két periódust összevetve viszont feltűnő, hogy 1890 után a ciszlajtán tartományok – Galíciát leszámítva – „kilőnek". Esetükben az 1873. évi tőzsdekrachot követő bizonytalanság vélhetően nagyobb hatással volt a makrogazdasági mutatókra (a cseh és alsó-ausztriai ipari növekedés hitelfüggősége nagyobb volt, mint a „hitelképtelen" Horvátországnak). Azaz, leszögezhető, hogy Horvátország felzárkózása Schulze adatai szerint már 1870 után megkezdődött, mert fejletlensége révén kevésbé volt kitett a negatív világpiaci folyamatoknak. Vrbanus álláspontja tehát csak a ciszlajtán tartományok 1890 utáni fejlődési ütemével összevetve érthető, Horvátország fejlődésének dinamizmusa ekkor valóban csökkent mind a szomszédos fejletlen Karintiához, mind a fejlett Csehországhoz képest, a velük szembeni lemaradásra azonban a magyar kormányzatnak nem volt ráhatása. A magyar statisztikai nagyrégiók fejlődési üteméhez képest a horvát ütem 1890–1910 között nem volt kisebb, 1870–1890 között pedig egyenesen nagyobb volt (Budapest kivételével), miként a ciszlajtán tartományokhoz képest is. Mivel Horvátország fejlődési üteme alig csökkent 1890 után, Khuen-Héderváry negatív megítélése gazdasági aspektusból (is) inkább szubjektív, mint objektív elemeken nyugszik a horvát történetírásban – mint erre Sokcsevits Dénes is rámutatott.

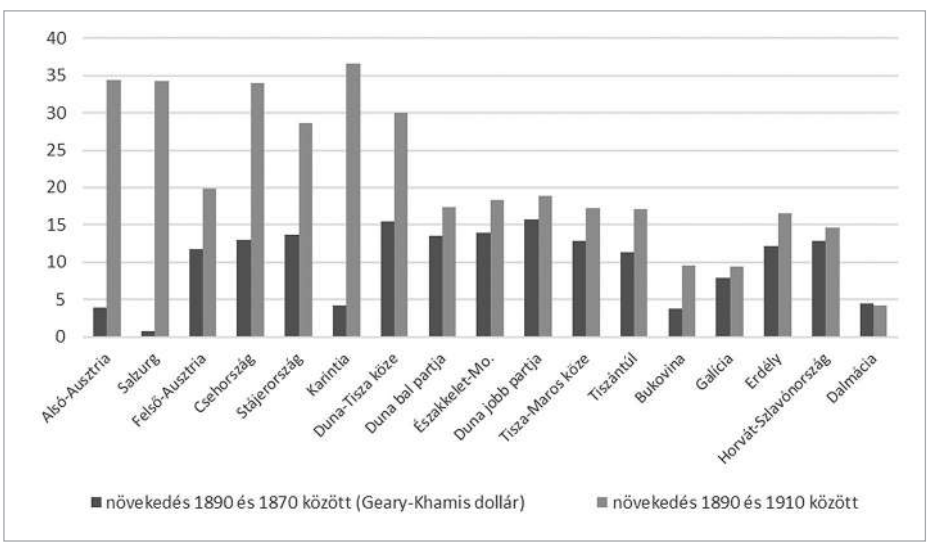

6. ábra: *A GDP/fő dollárban kifejezett éves növekedése Schulze 2007-es adatai alapján*

Végezetül a harmadik módszertani megközelítéssel a GDP/fő növekedés abszolút értékét is bemutatjuk Schulze adatain (6. ábra), hiszen egy fejlettebb tartomány kisebb növekedési üteme is produkálhat akkora abszolút értékű növekedést, mint amit egy rosszabb helyzetből kiinduló terület lényegesen nagyobb növekedési üteme. Horvát-Szlavónország éves GDP/fő növekedése 13 dollár volt 1870–1890 között, ami Galícia és Bukovina, valamint Dalmácia értéke mellett meghaladta Erdély, a Tiszántúl, de Alsó-Ausztria, Felső-Ausztria, Salzburg, Karintia és Csehország abszolút, dollárban kifejezett éves növekedési értékeit is. Ez tehát kedvező helyzetet jelez, azonban éppen ekkor a többi magyarországi statisztikai régió is hasonló vagy nagyobb növekedést mutatott (ami kedvezőbb kiindulási helyzetük miatt nem jelent arányaiban is ekkora növekedést). 1890–1910 között a horvát GDP/fő növekedése magasabb volt (évi 15 dollár/fő), mint az előző periódusban (de ez már arányaiban mégis valamivel kisebb fejlődési ütemet indikál), de a javulás ellenére a GDP/fő értékének éves növekedése nem érte el sem a magyar, sem az osztrák tartományokét (Galíciáét, Bukovináét és Dalmáciáét viszont továbbra is túlszárnyalta). Ez tehát azt eredményezte, hogy a nagyobb ütemű fejlődés ellenére sem sikerült Horvátországnak csökkenteni a lemaradását a többi régióval szemben – leszámítva az említett Galíciát és Bukovinát, melyet megelőzött. E tekintetben tehát a horvát gazdasági növekedés valóban nem abszolút sikertörténet, s mivel a magyar régiók és Horvátország közti különbség nem mérséklődött, ez lehetett volna kritikai alap a horvát történetírás számára. Lehetett volna, ha ismerik Schulze számait, őt azonban az antagonisták nem hivatkozzák!

3. Összegzés

Saját számtani bűvészkedésünk eredménye tehát felemás: a magyar fél gazdaságpolitikáját makrogazdasági szemszögből kritizáló horvát történészek téves alapról érvelnek, mikor Khuen-Héderváry kormányzatát annak gazdaságpolitikája miatt (is) támadják. Ez ugyanis nem volt diszkriminatív, sőt, a horvát gazdaság 1870 után egyértelműen növekedési pályára állt, mely 1870–1890 között lehetővé tette a regresszióban lévő ciszlajtán tartományokhoz való felzárkózást, miközben a horvát GDP/fő értékének növekedése elérte és meghaladta jó néhány magyarországi régióét is. 1890 után a horvát növekedés ütemét tekintve nem lassult, abszolút számait tekintve pedig tovább nőtt, de ekkor már a ciszlajtán tartományok fejlődése is meggyorsult, mind az ütemet, mind a GDP/fő éves növekedését illetően, miközben a magyar régiókra történő felzárkózás esélye is eltűnt azok szintén javuló éves GDP/fő-növekménye miatt. Végeredményben megállapítjuk,

hogy 1890 után a dinamikus horvát gazdasági növekedés Galícia és Bukovina leelőzése ellenére sem volt elég a lemaradás leküzdéséhez, azonban ez nem a magyar kormányzat vélt horvátellenes attitűdjének volt a következménye.

Azonban még egy dolgot figyelembe kell venni. Bármilyen GDP/fő növekedést eliminálni tud a kiadások-elvonások ennél nagyobb növekedési üteme. A GDP-t össze kellene vetni az adó és az adósságszolgálat tartományonkénti értékével 1870 és 1910 esetében is. Erre vonatkozóan azonban nincsenek adekvát számítások (más az adórendszer a ciszlajtán térségben, az 1910-es magyar direkt adó értékeket a horvát megyékre nem közli a statisztikai hivatal, stb.). Így a dualizmus előtti adatokon tettünk kísérletet arra, hogy megnézzük, közelítőleg mekkora a GDP-hez képest mért közvetlen adóelvonás. A kapott mutató (az egy főre jutó direkt adó a GDP birodalmi átlagához mérve) nem önmagában, hanem a többi tartománnyal összevetve értelmezhető. Bár csak az 1851. és az 1862. évi direkt adók értékét tudtuk összevetni az 1870. évi GDP-értékkel (a Good-féle, Horvátországot elmaradottnak klasszifikáló tartományi becslést használva), az így is jól látszik, hogy 10 év alatt a Nagy Mariann térképei alapján szegénynek tekinthető Horvátország a közepesen adóztatott tartományok közül a legnagyobb elvonással jellemezhetők közé került (Magyarországgal egyetemben): az 1862-es kép tulajdonképpen az 1851-es inverzét adva, Ciszlajtánia terheinek enyhítését eredményezte (7. ábra). Ez a kellemetlen helyzet azonban nem a magyar kormányzás következménye. A kiegyezés körüli, pénzügyi önállóságról szóló tárgyalások (amit Deák felajánlott, de Andrássy és a horvátok is elutasítottak) arról is szóltak, hogy mekkora a központba befolyt (horvát szemszögből elveszett) adóteher és kihez kerül – azaz fennmarad-e az 1862-es állapot.

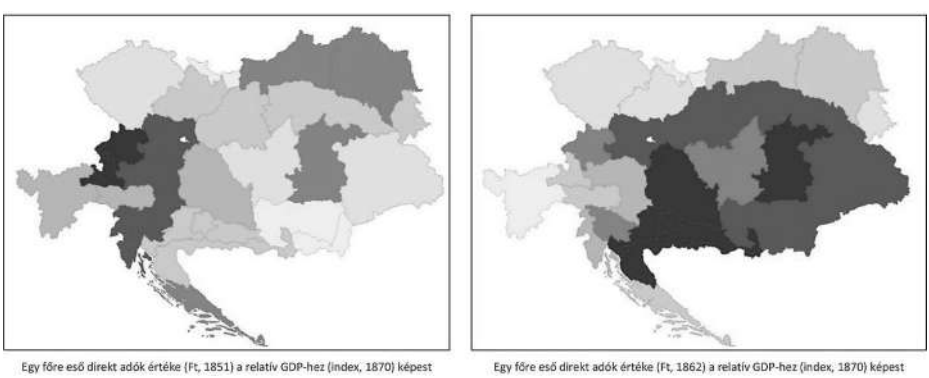

7. ábra: *A horvát direkt adó értéke a GDP országos átlagához mérve 1851-ben és 1862-ben*

4. Irodalom

Good, David F. 1998. *Revised estimates of GDP per capita in Central and Eastern Europe, 1870–1910. Technical notes and tables.* Unpublished manuscript.

Good, David F. – Ma, Tongshu 1999. The Economic Growth of Central and Eastern Europe, 1870–1989. *European Review of Economic History.* 3 (2): 103–138

Ivanov, Martin 2012. *The Gross Domestic Product of Bulgaria 1870–1945.* Sofia: Ciela.

Ivanov, Martin – Tooze, Adam 2007. Convergence or Decline on Europe's Southeastern Periphery? Agriculture, Population and GNP in Bulgaria 1892–1945. *Journal of Economic History.* 67 (3): 672–704.

Katus László 1960: *A horvát kérdés története* 2. Kiadatlan kandidátusi disszertáció.

Nagy Mariann 2015. A horvát gazdaság az 1850-es és 1860-as években a birodalmi statisztikai szolgálat tükrében. In: Fodor Pál – Sokcsevits Dénes: *A horvát-magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalmi, gazdaság, kultúra.* Budapest: MTA BTK és Horvát Történettudományi Intézet. 272–282.

Palairet, Michael 1997. *The Balkan Economies c.1800–1914: Evolution without Development* (Cambridge Studies in Modern Economic History, Series Number 6). Cambridge: Cambridge University Press.

Schulze, Max-Stephan 2007. *Regional Income Dispersion and Market Potential in the Late Nineteenth Century Habsburg Empire.* (LSE Working Papers no. 106/07) London: Department of Economic History, London School of Economics.

Sokcsevits Dénes 2021. *Horvátország a 7. századtól napjainkig.* Zágráb: Ady Endre Magyar Kultúrkör.

Šokčević, Dinko 2016. *Hrvatska od stoljeća 7. do danas.* Zagreb: Durieux.

Stipetic, Vladimir 2004. Population and Gross Domestic Product of Croatia in the Light of Angus Maddison's Book, The World Economy – A Millennial Perspective. *Dubrovnik Annals.* 8: 109–176.

Stipetić, Vladimir 2012. *Dva stoljeća razvoja hrvatskog gospodarstva (1820–2005).* Zagreb: HAZU.

Stöllinger, Roman 2016: *Economic Growth in the Habsburg Monarchy 1870–1910: Convergence, Catching-up, Confusion.* Vienna.

Vrbanus, Milan 2021. Croatian Economy in the 19th c. In: Nikica Barić – Zdenko Radelić (eds.). The *History of the Croats. The Nineteenth and Twentieth centuries.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 23–41.

Absztrakt

A dualizmus kora a horvát történetírásban sokáig negatív képet kapott, s igaz ez a gazdasági teljesítmény megítélésére is. A hagyományos értelmezés szerint a horvát-magyar kiegyezés rendszere nem kedvezett a horvát gazdasági fejlődésnek. A nyugati kvantitatív történetírás GDP-rekonstrukción alapuló adatsorainak összevetésével azt vizsgáljuk e tanulmányban, hogy a kérdésben kevéssé érintett nyugati történetírás milyen következtetésre jut ezzel kapcsolatban.

Kulcsszavak: *GDP, Horvátország, horvát-magyar kiegyezés, dualizmus kori gazdasági fejlődés, kvantitatív történetírás*

Abstract

The era of dualism has often been viewed negatively in Croatian historiography, and this also applies to the assessment of economic performance. According to the traditional interpretation, the Croatian-Hungarian Settlement was not conducive to Croatian economic development. By comparing data series based on GDP reconstructions from Western quantitative historiography, this study examines the conclusions reached by Western scholars, with less reservations towards this issue.

Keywords: *GDP, Croatia, Croatian-Hungarian Settlement, economic development during the dualist era, quantitative historiography*

Ivica Đurok*

Etničke elite u Mađarskoj

Ethnic Elites in Hungary

1. Uvodne riječi

Konvencionalna je, ali istinita primjedba da je društvenost bit čovjeka, ljudskih kultura. U zapadnjačkoj kulturi i civilizaciji Aristotel je prvi, točnije jedan od prvih koji je formulirao svoje znanstveno i političko stajalište glede društvenosti čovjeka.

U nekim drugim civilizacijama i kulturama s tom su se spoznajom suočili znatno prije Aristotela, Platona i nekih drugih znanstvenika, filozofa. Mahabharata i Ramajana dva su iznimno značajna i važna djela u hindskoj kulturi. U tim književno-religijskim djelima prije Aristotela pokazano je da se društvena kretanja ne mogu odvojeno gledati i tretirati od gospodarskih, političkih, psiholoških, socijalnih i inih relevantnosti i problematika.

Prema Aristotelu čovjek je istinski samo ako funkcionira kao društveno biće, društveni subjekt koji je u svojim gledištima, interesima povezan s drugim ljudima nastojeći pritom da ta zajednička ljudska gledišta i interese realizira. Aristotel je bio zastupnik prirodne teorije o porijeklu društva, same društvene strukture. Smatrao je da je sve što se događa u društvu te oko čovjeka samog, prirodna datost, proizlazi iz ustrojstva društvene strukture i mnogo većih sila od samog čovjeka. Unatoč Aristotelovim i Platonovim paradigmama razvoja socijalne misli mogli bismo kazati da su strukturnu podjelu, nejednakost društva smatrali sastavnim dijelom zajedničkog života ljudskoga roda.

* Sveučilište u Pečuhu, KPVK, Katedra za socijalne studije – email: gyurok.janos@pte.hu

Izvorni znanstveni rad ■ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-14

U tim strukturama pojedini su društveni slojevi bili priviligizirani, upravljali su raznim organizacijama, vladali su zahvaljujući svom položaju i moći u nejednakosti društvene ljestvice.

Antička društva u mnogome nam pomažu razumjeti uređenje društva u 21. stoljeću. Promišljajući o ulozi, položaju, funkciji društvenih grupa koje vladaju, koje koriste moć i vlast da bi ostale na vrhu društvene ljestvice često se suočavamo i s dimenzijom slobode. Sloboda čovjeka i funkcioniranje samog društva usko su povezane s funkcioniranjem pojedinih elita. Prema Hegelu čovjek je sastavni dio društvene cjeline, ali samo ako se realizira čovjekova sloboda. Ta sloboda u mnogome ovisi o elitama. Objektivne i subjektivne slobodne egzistencije čovjeka, pojedinca kao sastavnog dijela društvene strukture određuju se i u kontekstu pojedinih elita. Sloboda nije egzaktna kategorija, nije ni unatoč tome što elite imaju određivačku ulogu u konkretiziranju i realiziranju slobode. Kant pod pojmom slobode podrazumijeva čovjeka koji je povijesno osviješćen, koji u ljudskome svijetu traži svoje mjesto, svoju dimenziju funkcioniranja. Prema Hegelu sloboda određuje svijest čovjeka i njegovu volju u općoj relaciji u odnosu na cjelinu. Hegel čovjeka shvaća dijelom cjeline, te samo u slučaju ako i kada se realizira čovjekova sloboda. Realiziranje čovjekove slobode ima niz prepreka, među njima su i odnosi s vladajućima te i subjektivno slobodna egzistencija pojedinca kao konstutivnog dijela države te naravno i položaj pojedinca u strukturi nejednakosti, odnosno ovisnost pojedinca i društvenih zajednica o elitama.

Elite kao specifične strukture društva, kao društvene grupe, kako to Simmel, Durkheim, Oppenheimer i neki drugi znanstvenici utvrđuju, određivački su čimbenici društvene strukture, društvene nejednakosti.

Manjinske, narodnosne, etničke elite dio su društvenih struktura većinskih te istovremeno i manjinskih struktura. Etničke elite u svojim substrukturama funkcioniraju na sličan način kao i elite većinskog naroda te su i opće zakonitosti funkcioniranja te odnosi tih elita slični ili identični.

2. Teorijski pristupi

Važno područje sociologije jest teorijski rad na različitim elitama i empirijska istraživanja. Rad Marxa, Webera, Durkheima, Bourdieaua, Pareta, Millsa, Dahrendorfa, Đilasa[1] i mnogih drugih znanstvenika teško je zaobići. Jedno od ose-

[1] Unatoč činjenici da je časopis *London Times* svrstao Milovana Đilas i njegovu knjigu Nova klasa – kritika modernog komunizma među 100 najutjecajnijih knjiga 20. stoljeća,

bujnih područja istraživanja elita, koje je možda donekle slabo proučeno u Mađarskoj, jesu znanstvena istraživanja koja se tiču nacionalnih i manjinskih elita.

Još na početku razvoja sociologije u Mađarskoj bilo je znanstvenika koji su se bavili etničkim elitama, a od tada, ako ne u institucionalnom obliku, objavljeni su neki radovi temeljeni na istraživanjima i analizama o toj temi.[2]

Postoji nekoliko teorija o elitama, od kojih ću istaknuti dvije najvažnije:

1) Teorija elitne reprodukcije, prema kojoj je promjena režima imala mali ili nikakav utjecaj na pripadnike elite; oni koji su bili i jesu u privilegiranom položaju. U stvari, državna socijalistička nomenklatura pretvorena je u vlasničku buržoaziju.
2) Teorija elitne cirkulacije, prema kojoj je postkomunistička transformacija promijenila strukturu elite, došlo je do značajnih kadrovskih promjena na vrhu društvene hijerarhije, različite vrste ljudi postavljene su na elitne položaje prema različitim kriterijima.

Među istraživačima srednje i istočne Europe elitna reprodukcija smatra se dominantnom teorijom. To ponajprije predstavljaju Elemér Hankiss, Erzsébet Szalai, Iván Szelényi, Dénes Némedi i neki drugi. U balkanskoj regiji, koja nam je geografski tako bliska, ali se duhom, stavovima, vrijednostima i normama razlikuje od Mađarske i zemalja bivšeg socijalističkog bloka, neki sociolozi tu teoriju tretiraju na nijansiraniji način. Salih Fočo[3], pozivajući se dijelom na raspravu Huga Drohona o povijesti ideja, i sam vjeruje da povijest i društvena povijest uče i upozoravaju da se elite izmjenjuju, ali u stvarnosti uvijek vladaju.

Postkomunistička promjena u Mađarskoj nije bila revolucionarna. Prema Burawayu, u bivšim socijalističkim zemljama razvila se neka vrsta merkantilističkog kapitalizma ili feudalno-kapitalističkog društva, gdje i dalje postoje odnosi pokrovitelj – klijent, ponekad izraženi u domoljubno-kršćanskom prizvuku.

u Mađarskoj nije postala nadaleko poznata. Prema Đilasu, zemlje sovjetskog bloka jednako su klasna društva kao i kapitalisti, osim što u socijalističkim društvima vođe države i partije čine vladajuću klasu, a državna stranačka birokracija također je vlasnik sredstava za proizvodnju. Nakon što je napisao knjigu 1967. godine, autor je osuđen na deset godina zatvora. Knjiga je ilegalno objavljena u Zagrebu 1990. godine (Đilas, Milovan (1990) *Nova klasa kritika modernog komunizma*).

2 Oszkár Jászi, István Bibó, György Konrád, István Hard, Ágnes Tóth, János Vékás, Attila Z. Papp, Imre Kovách, Viktor Karády, Katalin R. Forray, András T. Hegedűs, Ilona Liskó, Ivica Đurok i nekoliko drugih također su se bavili pitanjem elita nacionalnih manjina.

3 Fočo 2000. 182.

Péter Tölgyessy dodaje da misli da će onaj tko nije podložan, neka vrsta sluge moći, uskoro postati neprijatelj. U srednjem stanju može ostati vrlo kratko. Marx vjeruje da je povijest pregled klasnih borbi usmjerenih na sprječavanje da država i vlada služe interesima vladajuće klase. Nasuprot tome, Pareto[4] tvrdi da je povijest zapravo povijest ciklusa moći u kojima razmjena elita malo mijenja nepravdu, nova elita može biti drugačija u ponašanju, ali njezini su stavovi isti jer tlači i dominira društvom. Samoreprodukcija elita služi interesima njihove vlastite društvene skupine.

Analizirajući nomenklaturu kasnog Kádárova doba (Szalai 1998), Erzsébet Szalai zaključuje da ova elitna skupina više nije toliko homogena, pojavljuje se tehnokratska elita, koja dolazi u sukob sa starom birokratskom elitom, koja, prema Szalaiju, postaje jedan od glavnih uzroka promjene režima. Ta tehnokratska elita bila je otvorena za liberalizam i tržišnu ekonomiju, pa je njezina konverzija kapitala bila uspješna. Prema Szalaiju, zauzimanjem elitnih položaja prevladao je „željezni zakon" društvene reprodukcije, većina ih je ostala u svojim skupinama.

Zapravo, ta je elita prepoznala i znala ono što Bourdieu tvrdi (Bourdieu 1998) – da su za članstvo u eliti potrebne tri vrste kapitala: ekonomski, kulturni i relacijski kapital.

Ranije, u osvit istraživanja elita, točnije intelektualnih istraživanja, kulturni kapital još uvijek je igrao istaknutu ulogu u smislu pripadnosti eliti. O tome možemo pročitati u disertaciji Tibora Huszára iz 1975. godine, u kojoj opisuje povijesni i sociološki pregled inteligencije. Danas se čini da se uloga kulturnog kapitala u smislu pripadnosti eliti smanjuje. Tu ulogu preuzima relacijski i ekonomski kapital.

3. Nacionalnosti u domaćem sustavu nejednakosti

Trinaest nacionalnosti s diferenciranim statusom u Mađarskoj također je stvorilo vlastitu elitu, vlastite elite. U ovom iznimno neravnopravnom mađarskom

[4] Vilfredo Pareto, istražujući stanovništvo Milana, ponajprije opisuje karakteristike bogatstva i nejednakosti, formulirajući tako takozvani Paretov princip. Pareto je pokazao da 20 % stanovništva drži 80 % bogatstva. Te se karakteristike mogu uočiti i opisati u mnogim društvima širom svijeta, ali Pareto to nije formulirao kao normativni teorem, već je opisao svoje empirijsko iskustvo. Paretova načela formulirana početkom dvadesetog stoljeća vrijede i danas početkom 21. stoljeća, samo su se proporcije promijenile. Bogatstvo i druge nejednakosti postali su još veći. U Paretovoj *Općoj teoriji sociologije* (1916.) pokušava formulirati teorije društvenog razvoja, naglašava važnost empirije i bavi se pokretačkim snagama ljudskog djelovanja.

društvu, koje karakterizira sužavanje kanala mobilnosti, mađarske nacionalnosti također čine vrlo nejednaku zajednicu – a većina njih ima samo horizontalne mogućnosti mobilnosti – a više pasivne nego aktivne zajednice. Etnička elita prije promjene režima oslanjala se ponajprije na svoj kulturni kapital kako bi sačuvala svoj elitni status i privilegirani položaj. Danas manjinski političari koncentrirani u nacionalnim samoupravama, dijelom u županijskim i općinskim samoupravama, pokušavaju svoj relacijski i u manjoj mjeri politički kapital pretvoriti u ekonomski kapital.

Za razliku od političke elite mađarskog društva, politička elita mađarskih nacionalnosti rijetko se formira po političkim i ideološkim načelima. Politička i ideološka raznolikost malo je poznat element stvarnosti manjina u Mađarskoj.

Sustav manjinske samouprave u Mađarskoj je struktura koja se temelji na centralizaciji, gdje su gotovo svi važni elementi dozvola i uvjeta vezani uz nacionalne samouprave.[5] To uključuje donošenje odluka koje utječu na zajednicu u cjelini, osnivanje i zatvaranje institucija, privilegiranje određenih skupina i marginaliziranje drugih. Ta vrsta centralizacije, bliska povezanost privatnih interesa i interesa zajednice, savršeno odgovara interesima manjinske elite, ali i većinske elite.

Postojećim Zakonom o nacionalnostima, Zakonom CLXXIX iz 2011., također se podupire centralizacija. Ne preferira se pluralnost. On stavlja medije u nadležnost samouprava nacionalnih manjina, zapravo većinu masovnih medija stavlja pod političko tutorstvo. Čini se da domaće nacionalnosti ignoriraju javnost. Mađarskoj etničkoj eliti, tisku koji im najviše služi, nije potrebna habermasovska interpretacija javnosti, a možda i ne shvaća točno značenje razdvajanja društvenih i državnih aktera i institucija.

4. Značajke društvene povijesti

Mađarske nacionalnosti – s mogućom iznimkom romske manjine – malo su ili uopće nisu zastupljene u svijetu kao što većina masovnih medija vidi. Romi su u ovom prostoru najčešće predstavljeni kao nevrijedni, predrasude i dihotomizacija prateći su fenomeni tog procesa. Ova stereotipizacija medija suspendira pravo svakog ljudskog bića, pravo da bude pojedinac, da bude ono što želi biti, jedin-

[5] U svojoj knjizi na hrvatskom jeziku o sustavu manjinske samouprave u Mađarskoj, Mijo Karagić i Ivica Đurok analiziraju razdoblje od promjene režima do 2010. (Đurok – Karagić 2014: 63–72.)

stven i neponovljiv pojedinac koji je odgovoran za svoju sudbinu i vrijedan pažnje i poštovanja sam po sebi. Čini se da neke mađarske nacionalnosti, suprotno Bibo konceptu slobode, vjeruju u drevno tumačenje slobode. Navodi ga se da vjeruje da pojedinac nije važan. Većina etničkih građana (također) živi u tako snažnom odnosu ovisnosti o strahu da se ne usuđuju i ne mogu biti slobodni građani.

U civilnom društvu, naravno, nije dovoljno samo jamčiti temeljna prava pojedinaca i zajednica, već imati i javnost, javnost u kojoj su zastupljena i mišljenja, vrijednosti i norme koje se razlikuju od službenog mišljenja. Ova vrsta publiciteta ima značajan deficit u nekoliko zemalja srednje i istočne Europe, a u većini mađarskih nacionalnosti nema stvarne javnosti. Društveno-povijesna obilježja manjina u Mađarskoj dokazuju da svoj opstanak duguju ponajprije lokalnim formacijama i podentitetima, odnosno lokalne zajednice igraju glavnu ulogu u očuvanju vrijednosti i normi. Očito su i same elite toga svjesne, kao i činjenice da se lokalne zajednice mijenjaju manje i bez manje društvene kontrole od globalnih zajednica. Karl Manheim to vidi kao uzrok krize vrijednosti, sve ono o čemu elita treba znati, ali možda ne razumije suštinu principa male zajednice. Elita, manjinska elita, također je sklona vjerovati da, ako razgovaramo s Bibom, nisu ljudi ti koji moraju uzeti u obzir vrijednosti, već vrijednosti koje oni predstavljaju. Možda je još opasnije kada elite počnu umanjivati ili oblikovati stvarne društvene postupke povjerenja, kao što su izbor i odgovornost, na svoju sliku.

Zadatak nacionalne elite mnogo je više od pukog upravljanja i upravljanja organizacijom koja joj je povjerena, njezinom institucijom i imovinom. Prema Istvánu Bibóu, najvažnija vrlina elitnog i liderskog sloja društva jest društveni osjećaj. To samo djelomično pokriva koncept društvenog osjećaja koji se danas koristi. Bibó ga je tumačio na mnogo složeniji način. Prema njegovu mišljenju, društveni osjećaj znači ispravan osjećaj za život i interese zajednice. Nema sumnje da bi elita trebala posjedovati društveni osjećaj, jer ne može obavljati i ispunjavati svoju ulogu samo racionalnošću ili profesionalizmom. Nedostatak društvenog osjećaja također pridonosi tome da elite počinju vjerovati u vlastitu svemoć, da osjećaju svoje privilegije kao prirodne, da su samozadovoljne svojim uvjerenjem u vlastitu važnost i veličinu. To stanje, posebno samozadovoljstvo, ne dopušta vođama da razviju vještine potrebne za učinkovito upravljanje društvom. Ne postoji manjinska ili većinska karakterizacija samozadovoljstva, i u tom pogledu pripadnici manjinskih i većinskih skupina mogu se razlikovati samo u obrascima ponašanja. Jedna od karakteristika elite, elitnih skupina, jest i sposobnost da prošire svoje privilegije prema vlastitim interesima. On također smatra to proširenje privilegija prirodnim, legitimnim i moralnim, vjerujući da te privilegije pripadaju njemu, samo onima koji pripadaju

tim elitnim skupinama. Elita vjeruje da su te privilegije glavni kriterij elitnog statusa, pa se drže svojih privilegija do posljednje kapi krvi. Te su posebne norme konsolidirane ili krute kod onih koji pripadaju elitnim grupama i služe kao modeli socijalizacije za pripadnike privilegirane grupe. Te vrijednosti i norme, suprotno Bibovim načelima, imaju malo ili nimalo društvenog smisla i solidarnosti. Čini se da elita ignorira ono što Zsuzsa Ferge naziva društvenom stvarnošću nejednakosti (Ferge 2000).

Na temelju međunarodnog istraživanja, Zsuzsa Ferge tvrdi da tradicionalne kategorije klasa i slojeva zapravo ne gube svoju valjanost, vladavina menadžera ustupa mjesto vladavini kapitalista. Dio srednje klase o kojoj se mnogo govori zaslađen je moći, ostatak srednje klase klizi, deklasificira i gubi šansu za vertikalnu mobilnost. Situacija radnika i beskućnika mnogo je gora od one srednje klase, koja je gotovo beznadno i trajno zapostavljena. Kanali mobilnosti koji su mogli stvoriti bolje i povoljnije životne uvjete za grupu bili su im zatvoreni.

5. Manjinske samouprave – nacionalne elite

U Mađarskoj postoji nekoliko nacionalnosti u kojima politička i kulturna elita nisu izrazito odvojene. To je najočitije u činjenici da su čelnici manjinskih institucija i organizacija često i vođe civilnih organizacija. Članovi su također članovi kulturnog i političkog vodstva. To stvara specifične situacije i ovisne odnose, koji mogu utjecati na dotičnu organizaciju ili instituciju prvenstveno kroz utjecaj i utjecajnost onih kojih se to tiče, kroz postojanje. U odnosu na manjinske političke elite kao specifičnu društvenu skupinu, Paretovi principi, tipovi, obrasci i podobrasci mogu se primjenjivati samo s velikim oprezom, ali se Paretovi pogledi na raspodjelu bogatstva i njegovi nalazi o međuovisnosti društvenih fenomena u nekim slučajevima mogu tumačiti i u odnosu na manjinske elite.

Manjinska politička elita također je izgradila institucije racionalne birokracije, gdje je, prema Konrád-Szelényiju, osigurala vertikalnu i horizontalnu cirkulaciju (Konrád – Szelényi 1989), naravno prema vlastitim interesima. To je birokracija koja kontrolira instituciju etničke preraspodjele po nalogu političke elite. Pareto vjeruje da je ta vrsta elite konzervativna, podržava konvencionalne vrijednosti, nije zainteresirana za promjene i da joj nedostaje sposobnost da to učini. Kako je napisao László Lengyel (Lengyel 1996), ta elita pripada Macbethu i Aleksandru III. Poput Richarda, on ne vjeruje ni u jednu drugu ideju osim u vlastitu moć.

Sustav manjinske samouprave uglavnom je struktura koja se temelji na centralizaciji, gdje se većina ovlasti i uvjeta odnosi na nacionalnu samoupravu. Weberova prirodna povijest moći i dominacije također je u nekim aspektima primjer te vrste manjinske strukture. Decentraliziraniji sustav manjinske samouprave teško da bi omogućio tako visok stupanj koncentracije, ali zakonodavac i sama manjinska politička elita nisu zainteresirani za to. Situacija je prilično neobična i pomalo apsurdna kada član nacionalne manjinske samouprave – koji je ujedno i član lokalne manjinske samouprave i njezin delegat – nije zainteresiran za decentralizaciju vlasti, njezine imovine i uvjeta. To osebujno stanje stvari teško se može riješiti samo pozivom, identitetom ili kulturom, kao najvažnijim bedemom mađarskih narodnosti. Širenje demokratskih načela, metoda i prava, jačanje jamstava, provedba decentralizacije kao temeljnog organizacijskog principa i pojava moderne, konkurentne elite s drugačijim i manje manipulativnim socijalizacijskim shemama zasigurno bi pozitivno utjecalo na multipolarna i podijeljena etnička društva u Mađarskoj.

Glavna karakteristika mađarske manjinske demokracije najbolje se može opisati konceptom takozvane elitne demokracije koji je iznio Mihály Bihari, a koji je nastao nakon promjene režima. Nacionalna elita ne dopušta širim slojevima vlastita društva da se približe donošenju odluka. Manjinska elita, elitna demokracija, ne očekuje ništa više od naroda i birača nego da svakih pet godina taj stabilan, ali mali sloj etničkog stanovništva glasa, što će uspostaviti institucionalni sustav moći nekolicine, iako demokratskim sredstvima. Sve to, međutim, ne može potaknuti neelitne intelektualce i etničke glasače da se ujedine, a još manje da se duhovno pobune. Što se tiče mađarskih nacionalnosti, Higley je možda u pravu kada vjeruje da postoje temeljne veze između karakteristika elite i stanja demokracije. Mađarska manjinska politička elita, ako ne u klasičnom weberovskom smislu, pokazivala je mnoge znakove da se počela organizirati kao politička klasa.[6] Najvažnije, točnije, gotovo sve relevantne političke, kulturne, obrazovne i druge odluke koje utječu na zajednicu donosi mala skupina ljudi, najčešće isključujući čak i one s različitim utjecajima iz tog kruga odlučivanja.

Većina društvenih odnosa manjinskih elita ograničena je na vlastitu skupinu, čime se pojačava segregacija.[7]

6 Za više informacija vidi Đurok 2012: 9.

7 Nekoliko istraživača povezuje problem segregacije s pitanjem sigurnosti. Hrvatski znanstvenik Siniša Tatalović analizira etničke sukobe, segregaciju i europsku sigurnost u svojoj knjizi objavljenoj u Zagrebu. Tatalović smatra da je etnička segregacija sama po sebi izvor sukoba i, ovisno o društvenim formacijama, može značajno ojačati socijalnu, ekonomsku, političku, kulturnu i drugu segregaciju. (Tatalović 2003: 114–120.)

6. Uspon etničkih elita

Mađarska etnička elita, za razliku od same manjinske zajednice, vjerojatnije će pobijediti nego izgubiti. Uz prešutnu suradnju elite većinskog društva, sloj manjinskog vodstva stvorio je okvir i uvjete koji su uz gubitak tla pod nogama ojačali elitni status manjinskih zajednica. Za razliku od diferenciranog gubitka prostora i niskog stupnja političkih integracijskih karakteristika manjinskih zajednica, manjinska elita stoji iza vlastite ekspanzije, iako se to ponajprije odnosi na vlastitu zajednicu, ali to je dovoljno da elita posveti dužnu pozornost i brigu mobilizaciji privatnih interesa, uz glavni akcijski program očuvanja etnokulturne vrijednosti koji se izražava već desetljećima. To, naravno, ne znači da manjinska elita, ili barem njezina većina, nije poštena, da njezine namjere nisu dobre. Sa stajališta zajednice i entiteta, nacionalna elita utjelovljuje osebujnu mješavinu javnih i privatnih interesa, ispitanu na temelju teorijskog okvira Andrása Bozókija. Jedna od najvećih pogrešaka i pogrešaka elite, uglavnom prve generacije, uglavnom humanističke elite, jest da se boji nove generacije koja je obrazovanija od nje, sposobna preokrenuti svoje znanje, nekonvencionalno socijalizirana i jedva nosi teret prethodne strukture na svojim plećima. Da se poslužimo mislima Istvána Bibóa (Bibó 1942, 2004), on se boji neistomišljenika, a to ostavlja vidljive, opipljive tragove u percepciji, djelovanju i stavovima elitne demokracije.

Mađarski sustav manjinske samouprave proizveo je staro-novu etničku elitu, a u usporedbi s prethodnim postojećim uvjetima, unatoč svim svojim vrlo ozbiljnim manama i nedostacima, stvorio je povoljne uvjete za život manjine na više mjesta nego monolitni sustav. Činjenica da manjinske zajednice nisu bile istinski uspješne i učinkovite u tom okviru nije krivnja zajednice, već uglavnom krivnja čimbenika specifičnih za sustav i strukturu.[8] U isto vrijeme, odgovornost elite, manjinske elite, ne može se izbjeći.

Pitanje odgovornosti tumače pojedine elite, posebno u civilizacijama zapadnog tipa. Za razliku od mnogih azijskih kultura, čini se da neke elite u zapadnim društvima zaboravljaju vlastitu odgovornost za svoje odnose s ljudskim svije-

[8] Jedna od istaknutih ličnosti rane mađarske sociologije, Oszkár Jászi, vidio je uspostavu pravnog poretka kao odlučujuće jamstvo uspjeha manjinskih zajednica. Slično o tome razmišlja i hrvatski pravnik i ustavni sudac Mato Arlović, koji u svojoj objavljenoj knjizi o razvoju pravnog poretka nacionalnosti u Hrvatskoj analizira stanje nacionalnosti, ističući probleme integracije i segregacije.

tom.[9] Elite, vođe društva i države, kao i nacionalne elite više zapravo ne traže odgovore na pitanja ljudi i skupina ljudi koji žive u društvu. Često se čini da su zadovoljni rastom vlastitih društvenih skupina i jedva se sjećaju pitanja odgovornosti koje im je formulirao i nametnuo Aristotel.

Kad bi se elite, i većinske i manjinske, sjetile svojih bivših sebe, mogle bi bolje razumjeti da sjećanje može vratiti dostojanstvo onome što se dogodilo. U trenutačnoj situaciji to ne bi bilo dovoljno.

7. Literatura

Arlović, Mato 2015. *Pravo nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj.* Zagreb: Novi informer.

Arlović, Mato 2017. *Hrvatska zajednica Herceg-Bosne i (re)organizacija Bosne i Hercegovine.* Zagreb: Novi informer.

Bibó István 1986. *Válogatott tanulmányok. II.* Budapest: Magvető Könyvkiadó.

Bihari Mihály 1990. *Demokratikus út a szabadsághoz.* Budapest: Gondolat Könyvkiadó.

Bourdieu, Pierre 1978. *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése.* Budapest: Gondolat Könyvkiadó.

Milovan, Đilas 1990. *Nova klasa – kritika modernog komunisma.* Zagreb: Feniks knjige.

Đilas, Milovan (1990). *Nova klasa kritika modernog komunizma.* Zagreb:

[9] Analizirajući pogrešne odnose između zapadnih i istočnih kultura, László Sári u tom pogledu uglavnom spominje staru kinesku civilizaciju. Posebnu važnost pridaje staroj kineskoj filozofiji, koja je, prema njegovim riječima, tražila odgovore prvenstveno na pitanja ljudi koji žive u društvu, a u svim je vremenima to bila pretežno filozofija ljudskih odnosa (Sári 2019: 61–64.) U izvrsnoj knjizi Lászlóa Sárija, referentna je točka prvenstveno kineska, drevna ili tradicionalna kineska kultura. Što se tiče odgovornosti i drugih aspekata, elementi slični kineskoj civilizaciji mogu se naći u indijskim kulturama, posebno drevnim indijskim kulturama. Pitanje odgovornosti činilo je osnovu društvene organizacije takozvanih dravidskih civilizacija Harappe, Mohendojara i Chanhudara, ali u dva velika i dobro poznata drevna indijska epa zapadnog svijeta, Ramayana i Mahabharata, postoje i točni opisi pitanja odgovornosti i držanja pojedinih skupina i pojedinaca. Edward W. Said također razumije razlike između istočnih (i zapadnih) civilizacija, kulturne univerzalnosti i odgovornosti u svojoj knjizi *Orijentalizam Edwarda W. Saida* (1978), koja je objavljena na engleskom jeziku i posvetila je poglavlje knjizi E. W. Saida *Islam i Zapad* (1993), a kasnije prevedena na nekoliko drugih jezika.

Đurok, Ivica – Karagić, Mijo 2014. *Hrvati u Mađarskoj od 1945. do 2010. Manjinski samoupravni sustav.* Budimpešta: vlastito izdanje autora
Đurok, Ivica 2012. *Manjinsko-etničke elite u Mađarskoj* I. Budimpešta.
Ferge Zsuzsa 2000. *Elszabaduló egyenlőtlenségek.* Budapest: HRSZE-ELTE.
Fočo, Salih 2000. *Sociologija.* Zenica: Dom štampe.
Konrád György – Szelényi, Iván 1989. *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz.* Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
Kovách Imre 2011.*Elitek a válság korában. Magyarországi elitek, kisebbségi magyar elitek.* Budapest: Argumentum Kiadó.
Lengyel László 1996. *A rendszerváltó elit tündöklése és a bukása.* Budapest*:* Helikon Kiadó.
Sári László 2019. *Dilettánsok történelme – Honnan ered Nyugat és Kelet elhibázott viszonya?* Budapest: Corvina.
Somlai Péter 1997. *Szocializáció.* Budapest: Corvina.
Szalai Erzsébet 2000. *Szerepróba – Válogatott tanulmányok, publicisztikai írások és interjúk (1982–1993).* Budapest: Századvég Kiadó.
Szelényi Iván 1990. *Új osztály állam, politika.* Budapest: Európa.
Tatalović, Siniša 2003. *Etnički sukobi i europska sigurnost.* Zagreb: Politička kultura.
Weber, Max 1987. *Gazdaság és társadalom.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Sažetak

Problematika elite jedna je od relevantnih problematika sociologije. O elitama mnogi su već pisali i to na različite načine. Marx, Weber, Bibo, Durkheim, Bourdieau, Pareto, Mills i drugi znanstvenici pisali su o toj problematici. O etničkim, odnosno manjinskim elitama piše manji broj znanstvenih djeletnika te je manje i publikacija unatoč tomu što su pojedini entiteti sastavni dio društvene strukture. Društveni položaj i status tih entiteta, etničkih grupa značajno se razlikuje. Pravni je status 13 taksativnih narodnosti u Mađarskoj gotovo isti, ali društveni, socijalni, kulturni, politički status značajno se razlikuju. Svaka je narodnost u Mađarskoj iskrčila svoju elitu, svoje elite. Te su elitne grupe od elitnih grupa većinskog naroda naučile tehnike makro- i mikroupravljanja, ali prije svega političkim elitama kao da nedostaje socijalna osjetljivost, ona o kojoj piše Bibo. Odgovornost etničkih, odnosno manjinskih elita glede samoga života te i budućnosti pojedinih entiteta, subentiteta iznimno je značajna.

Ključne riječi: *elite, narodnosti, integracija, segregacija, socijalna osjetljivost*

Abstract

The issue of ethnic elites is one of the key questions in the field of sociology. Many scholars have written about elites in various ways. Marx, Weber, Bibó, Durkheim, Bourdieu, Pareto, Millas, and several other thinkers have examined the concept of elites. However, fewer have addressed the question of ethnic or minority elites at a scientific level, despite the fact that these entities form an integral part of various social structures—even though the position of different nationalities and minorities within these structures can vary significantly. The thirteen national minorities in Hungary each have very different social, cultural, political, and economic statuses, even though their legal status is formally equal. Each of these minorities has developed its own elite – or elites. These elite groups have primarily learned both micro- and macro-level governance techniques from the elite groups of the majority nation. However, especially among political elite groups, there seems to be a lack of Bibó's concept of social sensitivity. The role and responsibility of elites – particularly of ethnic and national minority elites – immense, both in terms of the present life and future prospects of the respective entities and sub-entities they represent.

Keywords: *elite, nationalities, integration, segregation, social sensitivity*

Eszik Veronika*

Zágrábiáda

Városkritikus hangok egy jogpárti élclapban (1883–1884)

Zagrebiad

Urbanophobe Discourses in a Comical Paper of the Party of Rights (1883–1884)

A horvát-magyar közös történelmet kutatók számára közismert tény, hogy 1883-ban a báni Horvátország teljes területére kiterjedő, heves paraszti megmozdulások borzolták a kedélyeket. A tiltakozáshullám okai összetettek, ezek közül Katus László a megélhetés nehézségeit emelte ki és általában a gazdasági viszonyok alakulását elemezte, míg Dragutin Pavličević inkább a versengő nemzetépítések konfliktusaként fogta fel az eseményeket (Katus 1959, 1960; Pavličević 1980). Korábbi kutatásaim során (Eszik 2023, 2024) ezekre az eredményekre építve, de egy másik szempont középpontba állításával olvastam újra az 1883. évi paraszti megmozdulásokkal kapcsolatos levéltári anyagokat, és a magyarellenes él helyett inkább az antimodernizációs[1] és városellenes indulatok vizsgálatára helyeztem a hangsúlyt. Amellett érveltem, hogy mivel a lakosság tiltakozása látványosan a város és a modernitás tereivel szembeni szimbolikus és konkrét erőszakban nyilvánult meg (sokszor hangsúlyosabban, mint a nemzeti szimbólumok elleni fellépésben), kutatásra érdemes téma lehet a vidék lakosságának a modernizációval kapcsolatos attitűdje és ennek részeként városérzékelésének története is.

* ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet, ELTE BTK – email: eszik.veronika@htk.elte.hu

1 A kifejezést legelőször éppen Sokcsevits Dénes Horvátország-történeti monográfiájában olvastam, és maga a kifejezés keltette fel kutatási érdeklődésem az 1883. évi események iránt (Sokcsevits 2011: 312).

■ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-15

Jelen írásban ezt a kutatást szeretném egy újabb forrástípus, a korszakban megjelenő szatirikus sajtószövegek bevonásával kiegészíteni. A választott élclap, a *Bič* (Ostor, horvát) annak a Jogpártnak a népszerű, nagy mennyiségben (számonként akár 2500 példányban!) terjesztett orgánuma volt, amelynek felbujtó tevékenységét a kortársak közül sokan a megmozdulások egyik okaként tartották számon. Bár felbujtóknak tulajdonítani a parasztok tiltakozási hullámát egy a korra jellemző, az agrárnépességet lekicsinylő álláspont (Marin 2018: 50) – mely azzal az implicit feltételezéssel él, hogy ez a társadalmi réteg önálló cselekvésre képtelen –, tény, hogy a Jogpárt erre az időszakra a száborban a legmeghatározóbb ellenzéki erővé (Sokcsevits 2006: 35), az országban pedig tömegek által támogatott mozgalommá (Turkalj 2021: 178) vált, a tiltakozás gócpontjai ezen túlmenően részben egybeestek a Jogpárt magterületeivel (leglátványosabban a tengermelléken, Eszik 2024). A párt sajtótermékei ezért mindenképpen relevánsak a kutatás számára.

Bár ezek közül a *Bič* 1883. november 1. és 1885. június 2. között jelent meg kéthetente, (Turkalj 2021: 179), vagyis éppen akkor kezdték terjeszteni, amikor a hatalom már – Ramberg tábornok vezetésével – épp sikerre vitte a mozgalom felszámolását, mindenképpen arra számítottam, hogy a lap legforróbb témái a *címerügy*, s az ennek ürügyén fellobbant tiltakozások lesznek. Ezekről azonban meglepően kevés szó esett (az ötvenhárom képes anyag közül például mindössze kettő foglalkozott egyáltalán a témával), ugyanakkor a lap két teljes olyan sorozatot is közölt, amelyben a gúny tárgyát a város és a városlakók képezték.[2] Az egyik a *Zagrebijada* címet viseli és a horvát főváros lakóinak egyfajta humoros természetrajzát nyújtja, a másik a Zagorjei borbély (*Zagorski brijač*) című sorozat, amelyben a furfangos főszereplő nemcsak kifigurázza a nagyvárosi elitet, de borsot is tör az orruk alá (innen a halvány hasonlóság a *sevillai borbély* figurájához).[3]

2 A vicclap természetesen nem hagyott fel a kiegyezéses rendszer kritikájával, ami a fő üzenetét képezte, és az olykor durva magyarellenes hangvétellel sem, csupán hangsúlyt kapott emellett a városkritika tematikája is. Elképzelhető, hogy a cenzúrától való félelem is motiválta azt a döntést, hogy kerüljék a nemrég lezajlott konfliktus gyakori felemlegetését. (Horvátországban 1875-ig a neoabszolitizmus sajtótörvénye, majd egy a magyar szabályozásnál szigorúbb, és 1884-től tovább szigorított sajtótörvény volt életben.) Az óvatosság azonban nem mentette meg a lapot: Khuen-Héderváry Károly bánságának kezdetét a sajtó szigorú felügyelet alatt tartása jellemezte, a *Bič* számait rendszeresen elkobozták, és történetének szerkesztőinek letartóztatása vetett véget.

3 S nem kizárt, hogy további anyagok is foglalkoztak a város és a városlakók megjelenítésével, de minden szöveg átnézésére már csak azért sem volt módom, mert a lap az általam

A két sorozatból vett példákkal azt kívánom bemutatni, melyek is azok a sztereotípiák, vagyis „kategóriával társult túlzáson alapuló nézetek" (Allport 1999: 285), amelyek éppen a városiak kategóriájával társulnak, vagyis őket jellemzik. A kérdés ugyanakkor nem csak az, hogy mitől mások ők, mint a *Bič* ideáltipikus olvasója, hanem az is, hogy egyáltalán mi indokolja a városiakkal kapcsolatos sztereotípia-képzést.

A *Zagrebijada. Slike i prilike zagrebačkoga svieta* című sorozat a zágrábi élet leírását nyújtja, amikor különböző, a városban élő „emberfajtákat" (a szóhasználat a mímelt természetrajz miatt indokolt) mutat be: a háztulajdonost, a különböző rendű és rangú hivatalnokokat, a magánzót, a kereskedőt, vagy a vendéglőst. A sorozat általudományos szövegezése már önmagában humoros távolságot teremt az olvasó és a „tudományos" megfigyelés tárgya, a városlakó között. A nyelvezet továbbá mesterséges, természetellenes jellege miatt is megmosolyogtató – a feleslegesen túlbonyolított mondatokat lépten-nyomon idegen szavak tarkítják. Ahogy a sorozat bevezetőjében olvasható, a „tudományos" vállalkozásra azért van szükség, mert „*akármilyen sokfélék a horvátok, mindenki a zágrábiakhoz szeretne hasonlítani*", s ezért „*tetteik és gondolataik*" megismerése nélkülözhetetlen. A kijelentés rögtön ironikus tónust kap a folytatástól, amelyben a szerző azt fejtegeti, hogy a zágrábiak nem is igazi városi polgárok, nincsenek közöttük valódi urak (*gospode*), mivel „*majd' mindegyiket falusi kertben ültették*". Az ilyen botcsinálta városlakók többsége horvát – így a karcolat – de „*a többi úr német, sőt, magyar, nagyon jólfésültek és divatosan öltözöttek*", olyannyira, hogy már-már nevetségesen nyalkák. A megjelenésükkel kapcsolatban a szöveg azt is leszögezi, hogy a zágrábi polgár, bár túlontúl sokat ad az öltözetére, közben vékonydongájú, gyenge alkatú férfi. (Zagrebijada I., *Bič*, 1883. december 15.) A sorozat bevezető része tehát lefekteti a városiakkal kapcsolatos sztereotípiák alapját: a városiak idegenek, s ehhez kapcsolódóan valamiképpen mesterkéltek – akárcsak az őket bemutató szöveg. Ruházatuk arra utal, hogy bővében vannak az anyagi javaknak, alkatuk pedig arra, hogy a kulturális javakhoz való hozzáférésük is biztosított (lévén, hogy a fizikai munkát végzők egészen másképp festenek).

A sorozatindító rész a Háztulajdonosok bemutatásával tér át a részletekre, mindjárt egy a tudományos beszédmódot kifigurázó hamis következtetés-láncolattal: „*A háztulajdonosok véleményem szerint a legnagyobb és legérdemesebb urak, mert ha nem lennének, nem lennének házak sem, és így Zágráb sem létez-*

nehezen értett kaj nyelvjárásban íródott. A szövegek közös olvasásáért és a megértésükben nyújtott hallatlanul nagy segítségért szeretnék köszönetet mondani Lucija Balikićnek.

ne." (Ugyanott.) A továbbiakban a háztulajdonosok három fontos jellemzőjét ismerheti meg az olvasó: zsíros adót fizetnek, hiszen tehetősek; ezt bérlőik kiszipolyozásával érik el; s végül választhatnak és választhatóak mind helyi, mind országos szinten. A *Zagrebijada* bevezető része tehát azt siet az olvasó tudtára hozni, hogy szereplői a tág értelemben vett hatalmi elit részét képezik, változatos módokon, de a hatalom birtokosai közé tartoznak.

A sorozat további részei hasonló hangvételben hasonló városi archetípusokat mutatnak be, maró gúnnyal. A legsikerültebb skicc a *Hivatalnok* című, amelynek alcíme (*Homo sacrosanctus*) már egymagában felébreszti a kiépülő bürokrataállammal szembeni ellenérzéseket. A Hivatalnok szintén idegen, és szintén mesterkélt, nem „természetes" ember: „*Nem ismert, hol és mikor született ez az embertípus, és hogyan jelent meg nálunk. Lehet, hogy rögtön az adózás feltalálása után keletkezett, mivel az adó számára éltető táplálék, ezért ahol nincs adó, ott ez az embertípus nem létezik. Nem nő átlagos levegőn, mert nem bírja azt, főleg, amikor a közelben a demokráciának túl sok gyomnövénye nő, ilyenkor egyáltalán nem nő magasra, és nem is virágzik… Sokkal jobb neki a zárt hely, amit »bírónak« (bureau) neveznek* […]. *Ezen a helyen éri el a legnagyobb magasságát*!" (Zagrebijada II., *Bič*, 1883. január 1.)

A Hivatalnok ezen kívül a végletekig lojális a budapesti kormányhoz, ellenszenvesen igyekvő, rendszerint rangkórságban szenved, beosztottjaitól elvárja a talpnyalást, míg feletteseinek hízeleg. Ez az inkább közhelyes bürokrataportré egy ponton specifikusabbá válik: a szöveg szerint a Hivatalnok igazi kiváltsága az, hogy taníttathatja a gyermekeit, méghozzá „*olyan ösztöndíjakkal, amelyekre a parasztgyerekek hiába áhítoznak*" (Ugyanott.). A Hivatalnok tehát nem csupán egy elvont szinten uralkodik a vidék felett, ő olyan városi személy, aki kézzelfogható hátrányt okoz a falusiaknak, a parasztok gyermekeinek.

A Hivatalnok személyében a politikai feszültség mellett nyilvánvalóan szintén a hatalom birtoklásának ténye a legfeltűnőbb: a városiak legfőbb ismertetőjele tehát idegenségük mellett az, hogy egyre inkább ellenőrzésük alatt tartják a vidéket.

A *Zagorski brijač* sorozat szintén a tudósokon, illetve a művészeken élcelődik, főszereplője ugyanis azt állítja magáról, hogy ő hivatásának művészi szintű és akadémikusi rangú művelője (ezt bizonyítandó, így kiált fel: „*Garantálom, hogy az én kezeim alatt egy malac is a legfinomabb dandyvé változik*!", s a fecsegést a borbélymesterség „*segédtudományaként*" említi meg. Zagorski brijač I., *Bič,* 1883. december 1.). A sorozat humorának legfőbb forrása a Bécsben és más nagyvárosokban tanult borbély találkozása a Zágráb környéki régióval, s az ott tapasztalt kontraszt megjelenítése. A sorozat gyakran visszatérő eleme, hogy

a borbély az Akadémia tagjának tekinti magát, amivel minden bizonnyal a két évtizeddel korábban megalakult Horvát Tudományos és Művészeti akadémiára, s annak megkérdőjelezhető összetételére tesz humoros utalást.

A zagorjei borbély alakja először szintén a megjelenésén, elsősorban a ruházatán keresztül kap sajátos karaktert. A borbély egyes szám első személyben így mutatkozik be az olvasónak: „*Tetőtől talpig szalonruhában járok: „Chapeau claque mecanique (mode de London), selyem béléses finom frakk (mode universelle de Paris), a nadrág a legfinomabb fekete gyapjúból (Au Bon Marché, Firma Aristid Boncicant, Nouveautés de Paris), széles fehér nyakkendő (extrafinom szatén), lakkcipő (Down et comp. cégétől),*" – és így tovább, hosszan. A Párizsból, Londonból és Bécsből válogatott szett leírását a krapinai vendégfogadó kopott berendezésének bemutatása egészíti ki (egy szakadt posztójú biliárdasztallal a középpontban), s így jön létre a nyilvánvaló kontraszt a figura és környezete között. A nevetség tárgya azonban nem a kisvárosi kocsma terme, hanem a messziről jött piperkőc, furcsa ruháiban, idegen szavaival („*a horváton és a dallamos németen kívül [amely a legkívánatosabb kultúrahordozó nyelv], franciául és latinul is beszélek*") és szokatlan gondolataival.

Európa modernizálódó fővárosai a zagorjei városokkal való összehasonlításban is megjelennek, mindez a léptékkülönbség miatt inkább az utóbbiakra vet ironikus fényt, s kifejezetten a fővárosi rang kerül humoros összefüggésbe: „*Krapinában lesz a székhelyem, mert ez Zagorje fővárosa, és megőrizte hegemóniáját akkor is, mikor más városok, mint Sv. Križ, vagy Zlatar meg akarták dönteni.*" Mivel a horvát nemzetépítő ambíciók éppen ebben az időben törekedtek Zágrábot a nemzeti főváros pozíciójához méltó nagyvárossá tenni, a kiszólás ennek a programnak is görbe tükröt állít. Számunkra különösen fontos megállapítani, hogy a *Bič* mindkét városkritikus sorozata Zágrábot választotta célpontjául, úgy támaszkodott tehát a városellenes érzelmekre (és keltett továbbiakat), hogy azok az épülő nemzeti fővárosra irányultak. A választás azért is különös, mert magától értetődő lehetett volna Budapest és főleg Fiume mint valóban az *idegenséget* megtestesítő városok kiválasztása erre a célra. A szövegek logikája azonban nem a nemzeti feszültségeken alapult, hanem valóban az urbanofób érzelmek jelentették szervező erejét.

Egy megjegyzés erejéig a zagorjei borbély a címerügyre is utalást tesz. Megjegyzi, hogy neki nem kell cégér, hiszen messze földön híres művész, s csak akkor állít ki mégis cégtáblát, ha a krapinai polgármester kötelezi rá. „*Ezesetben viszont szépen megkérem, hogy vigyázzon is rá, mert könnyen lehet, hogy azok, akik hadat üzentek minden táblának, leverik ezt is.*" A megjegyzés azért különösen érdekes, mert egybecseng azokkal a levéltári forrásokkal, amelyek arról tanús-

kodnak, hogy 1883-ban a paraszti tömeg igen bizonytalanul választotta ki azokat a címereket, amelyeket meg akart semmisíteni. A megrongált jelképek töredéke volt kizárólag magyar, a feldühödött tömeg többnyire ugyan a Szent Koronával ékesített, de horvát címert, ritkábban a közös címert találta meg, de jellemző volt, hogy valóban cégéreket is levert, vagyis mindent, ami valamennyire táblának vagy címernek látszott. A jelenségre csak az egyik lehetséges magyarázat az, hogy nem ismerték fel a nemzeti szimbólumkészletet, ugyanilyen kézenfekvőnek tűnik, hogy nem ezeket keresték, hanem minden hatalmi jelképet, legyen az a politikai vagy a gazdasági hatalomé (Eszik 2023, 2024).

A *Zagorski brijač* második része ugyanott, a már részletesen leírt krapinai fogadóban folytatódik. A városkritikus hang szempontjából azért érdekes forrás, mert két további figura lép be annak érzékeltetésére, hogy a város elnyomja a vidéket: egy parasztember lép a kocsmába, akit azon nyomban megszólít és utolsó fillérjeitől is megszabadít zsidó hitelezője. A hagyományos antiszemita sztereotípiák éppen ekkoriban egészültek ki azzal a képpel, hogy a zsidó a modernizáció, a kapitalizáció és a város megtestesítője (Hoffmann 2001: 105). A *Bič* Salamonja nemkülönben: amint megkopasztja a szerencsétlen parasztembert, felvidulva sört rendel és a városi zenekarról kezd fecsegni. A térzene hallgatása – Salamon kedvence – jellegzetes városi szórakozás, a polgár szabadidős tevékenysége, amely éles ellentétben áll azzal a paraszti nyomorral, amely néhány mondattal korábban került szóba (a télen gyökereket evő parasztcsalád képével). (Zagorski brijač II., *Bič,* 1883. december 15.)

A sematikus és ellenséges nemzetiségi portrék mellett (ezekről bővebben Tamás 2014; Šokčević 2006) tehát egy második logika mentén is létrejön a *Bić* hasábjain a kinevethető „másik". E figura megalkotásának (idegen szóval az „*othering*"-nek) a logikája a vidék–város ellentéten alapul, vagyis a típus, amellyel szemben a *Bič* olvasója meghatározhatja magát, a városi ember, aki a források szerint tanult, de ezért nevetségesen túlfinomult, racionális, de ezért számító, tehetős, de közben kizsákmányoló. A hatalom birtokosa, s ilyenformán magyarbarát áruló, de legfőképpen *idegen*. Németes, zsidós, sokkal ritkábban magyaros, de mindenképpen más.

A városellenes érzések, változó intenzitással, minden agrártársadalomban jelen vannak. A 19. század végi Horvát–Szlavón Királyságban az egyik legmeghatározóbb társadalmi törésvonal a város és a vidék között húzódott, mivel utóbbi a politikai és gazdasági elnyomást a városnak a vidék felett tanúsított kontrolljával azonosította (Biondich 2000: 21–25). A bemutatott, a város ellen hangoló írások szerzői azonban egy zágrábi kiadóban ültek össze, s tanult emberek voltak – köztük volt például a korszak egyik legnagyobb költője, August

Harambašić is (Turkalj 2021: 182). A városellenesség tehát nem vidéken, a „mások" spontán irigyléséből és lenézéséből fakadt, hanem a jogpárti politikai program része volt. Közvetítette azt a gondolatot, hogy a város a hatalom helye, s a hatalmat civilizációs vívmányok, gazdasági és kulturális javak segítségével gyakorolja a vidék felett, előre vetítve a Horvát Parasztpárt vezetőinek, Antun és Stjepan Radićnak azt a kétpólusú társadalomképét, amely egyenesen az autentikusan horvátnak tartott vidék és az idegen város szembeállításán alapult (Biondich 2000: 25), és évtizedekre meghatározta a horvát közbeszédet. A *Bič* város- és modernizációkritikus hangjai ezért hasonló figyelmet érdemelnek, mint a korszak élclapjaiban megszokott nemzetiségi karikatúrák.

Irodalom

Bič. List za šalu i satiru. 1883–1885.

Allport, Gordon W. 1999. *Az előítélet.* Budapest: Osiris.

Biondich, Mark 2000. *Stjepan Radić, the Croat Peasant Party, and the Politics of Mass Mobilization, 1904–1928.* Toronto: University of Toronto Press.

Eszik Veronika 2023. Válaszok a modernizáló állam behatolására a vidéki térbe. Az 1883-as horvátországi parasztmozgalmakról másképp. *Történelmi Szemle.* 65 (3): 521–544.

Eszik Veronika 2024. *Fiume hosszú árnyéka. A városi modernizáció kritikája a 19. század második felében.* Budapest: HUN-REN BTK, Történettudományi Intézet.

Hoffmann, Christhard 2001. „The New" as a (Jewish) Threat: Anti-modernism and Antisemitism in Germany. In: Ytrehus, Line Alice (red.): *Forestillinger om "Den Andre"-Images of Otherness.* Kristiansand: Hoyskoleforlaget AS. 99–114.

Katus László 1959. A mezőgazdaság tőkés fejlődésének főbb vonásai az Osztrák–Magyar Monarchia délszlávlakta területein. *Történelmi Szemle.* 2 (3–4): 354–404.

Katus László 1960. *A Tisza-kormány horvát politikája és az 1883. évi horvátországi népmozgalmak.* Különlenyomat a Századok 92. évfolyam 5–6 és 93. évfolyam 2–4. számából, Budapest.

Marin, Irina 2018. *Peasant Violence and Antisemitism in Early Twentieth-Century Eastern Europe.* London: Palgrave Macmillan.

Pavličević, Dragutin 1980. *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj.* Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

Sokcsevits Dénes 2006. A Horvát Jogpárt a függetlenségi eszme, a trialista gondolat és a délszláv egységtörekvések között. *Balkán Füzetek.* 4 (4): 34–41.
Sokcsevits Dénes 2011. *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Budapest: Mundus Egyetemi Kiadó.
Šokčević, Dinko (Sokcsevits Dénes) 2006: *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata. Kako se pogladu preko mijenjala slika drugoga.* Zagreb: Naklada Pavičić.
Tamás Ágnes 2014. *Nemzetiségek görbe tükörben. 19. századi nemzetiségi sztereotípiák Magyarországon.* Pozsony: Kalligram.
Turkalj, Jasna 2021. The Croatian-Hungarian Settlement and the System It Established in Cartoons of the Bič Newspaper of the Croatian Party of Right (1883—1885). In: Švoger, Vlasta – Sokcsevits, Dénes – Cieger, András – Ostajmer, Branko (eds.): *The 1868 Croatian-Hungarian Settlement: Origin and Reality*. Zagreb–Budapest: Hrvatski Institut za Povijest – MTA BTK TTI. 171–192.

Absztrakt

A tanulmány az 1883. évi, úgynevezett magyarellenes és antimodernizációs paraszti mozgalmak kutatásába egy eddig nem vizsgált forrást, a Jogpárt *Bič* (Ostor) című vicclapját vonja be. A sajtótermék megfelelő számainak vizsgálatával arra mutat rá, hogy a horvát vidéket felkavaró mozgalmakra jellemző indulatok közül a városellenesség legalább akkora súllyal volt jelen, mint a nemzeti színezetű ellenérzések. Noha a paraszti lakosság a várost idegennek érzékelte, ezért a két szempont nem szálazható szét tökéletesen, az 1883. évi események interpretációját árnyalhatja a modernizációkritikus hangok bevonása az elemzésbe.

Kulcsszavak: *magyar–horvát kapcsolatok, vidék–város ellentét, városellenes diskurzus, antimodernizmus, vidéktörténet*

Abstract

The study incorporates a hitherto unexamined source into the research on the so-called anti-Hungarian and anti-modern peasant movements of 1883: the satirical newspaper titled *Bič* (Whip) of the Party of Rights. By examining the relevant figures in this publication, the author demonstrates that anti-urbanism was at least as prevalent as nationalist antipathy among the emotions that characterised the movements stirring up

the Croatian countryside. While the peasant population viewed the city as foreign, the two aspects cannot be completely separated. However, the inclusion of voices critical of modernisation in the analysis can provide a more nuanced interpretation of the events of 1883.

Keywords: *Hungarian-Croatian relationship, rural history, antimodernism, urban-rural divide, anti-urban discourse*

Gál Judit*

A szlavón báni hivatal és a dalmáciai városok kapcsolata (1242–1270)

Links between the Bans of Slavonia and the Dalmatian Towns (1242–1270)

Jelen tanulmány a szlavón báni hivatal dalmáciai jelenlétét és a magyar kézen lévő városokkal való kapcsolatát vizsgálja a tatárjárást követő közel három évtizedben egészen IV. Béla király haláláig. Egy olyan korszak kerül feltárásra, amikor a dalmáciai városok és a magyar udvar kapcsolatában lényeges változás történt, és a városok autonómiájának oszlopát adó szabad *comes*-választás joga névlegessé vált, a városok élére a magyar udvar akarata szerint választottak tisztviselőket. A témaválasztás azért erre a korszakra esett, mert az 1242 utáni időszakban több tényezőnek köszönhetően, a szlavón bánok hatalma és befolyása megnövekedett a Dráván túl fekvő országrészben. A tatárjárást követő időszak a hercegi címet viselő szlavón bánok korszaka is volt egyben. A szlavón báni hercegek sorát az 1241 és 1244 a drávántúli hivatalt birtokló Türje nembeli Dénes nyitotta, aki 1242. május 10-én egy királyi oklevél méltóságsorában szerepelt először bánként és hercegként. Miután Dénest IV. Béla nádorrá léptette elő, a hivatalát Kán nembeli Gyula kapta meg 1245-ben, és őt hasonlóan elődjéhez az uralkodói oklevelek bánként és hercegként nevezték meg. Gyula utódja, Rosztyiszlav Mihajlovics (1247) tevékenységéről szinte semmit nem tudunk.

* ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet, ELTE BTK – email: gal.judt@abtk.hu

■ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-16

A hivatalban őt követő Gutkeled nembeli István (1248–1259) önmagára 1252 után egészen 1257-ig hercegként hivatkozott okleveleiben. Ezt követően nem találkozunk az Árpád-korban báni hercegi címmel, így a vizsgált időszak utolsó hivatalviselői, Rátót nembeli Roland (1261–1267) vagy Héder nembeli Henrik (1267–1270) esetében sem. A bánok ilyen jellegű hatalomnövekedése, és a hercegi címmel való ellátása részben arra a korszakra esett, amikor Kálmán herceg muhi csatában bekövetkezett halála után időlegesen nem állt királyi herceg a drávántúli tartomány élén, részben pedig akkor történt, amikor a trónörökös István herceg (1246 után) fiatal kora miatt nem volt valós kormányzója Szlavóniának. A szlavón hercegi címet, vélhetően azon hagyomány miatt, hogy a terület élén mindig herceg állt, az átmeneti időszakban a bánok viselték. A bánok hatalmának növekedését jelzi és ahhoz egyben hozzá is járult, hogy a 1242 utáni időszakban, különösen az 1240-es évek végétől hatalmon lévő két személy, Gutkeled nembeli István (1248–1259) és Rátót nembeli Roland (1261–1267) esetében, a bánok hivatali ideje messze meghaladta a korábbi évtizedek gyakorlatát. II. András uralkodásától kezdve, a bánok átlagosan kétévente váltották egymást, így a két általunk is vizsgált szlavón bán hivatali ideje szokatlanul hosszú volt, és a helyi befolyásuk elmélyítéséhez is teret biztosított.

A szlavón bánok és a dalmáciai városok kapcsolatában a bánok növekvő hatalma és hercegi címe ellenére, különösebb változás csak Gutkeled nembeli István 1248. évi szlavóniai színre lépésekor következett be, aki a magyar kézen lévő két legjelentősebb város, Trau és Spalato világi vezetését, *comes*i címét is megszerezte. A bán új funkcióinak hátterében vélhetően nem vagy nemcsak személyes ambíciók álltak, hanem annak előzményei néhány évvel korábbra vezethetők vissza, egészen a Trau és Spalato között 1242-ben több mint két évig tartó háborúig, valamint a harcokat lezárni kívánó IV. Béla béke megteremtésére és fenntartására tett kísérletéig. Az 1242-ben, elsősorban birtokviták miatt, kitört spalatói-traui háborúban az uralkodó Trau mellé állt. Az 1244-ben lezárult harcokat követően a béke elrendezését Csák nembeli Ugrin spalatói érsekre, a hasonló nevű egykori kalocsai érsek unokaöccsére bízta, akit királyi hatalmánál fogva Spalato *comes*évé tett meg 1245-ben, Bár a városi szokások szerint a *comes*t évente választották, királyi nyomás következtében érsek egészen 1248-ban bekövetkezett haláláig ezt a hivatalt viselte volt, és biztosította azt, hogy a királyi akarat érvényesüljön a városban. Ugrin kettős hivatalviselése vélhetően példával szolgált később a bánok számára is. A *comes*i hivatalok feletti királyi döntés kapcsán meg kell jegyezni, hogy *comes*ek szabad megválasztása a városi autonómiájának egyik oszlopa volt, mégsem volt példanélküli, hogy a magyar királyok valamilyen formában beavatkoztak ezekbe a kérdésekbe. Példának

okáért említhető Zára, a tengermelléki régió politikai központja, ahol a 12. században több alkalommal hasonló uralkodói lépésre, amelynek eredményeként a bán volt egyben a város *comes*e is. Ez történt 1105 körül Kledin bán esetében, illetve később amikor a helyi, király által támogatott *comes*szé választott hivatalviselők megkapták ad hoc jelleggel a tengermelléki báni címet és ezzel királyi sereg vezetését 1182-ben és 1188-ban a Velencével folytatott háborúk idején.

Gutkeled nembeli István bán Ugrin érsek halála után (1248) nem sokkal, vélhetően már 1250-ben Spalato *comes*e lett, ugyanis egy István nevű *comes* neve 1250 és 1251 között a város tisztviselői között bukkan fel a helyi iratokban. E személy azonosítását a bánnal az nehezíti, hogy az iratok csupán *comes Spalatensis*ként utalnak rá, a báni hivataláról nem tesznek említést. Néhány körülmény azonban arra mutat, hogy a két személy lehetséges, hogy azonos volt. Egyik erre mutató jel, hogy István *comes* két egymást követő évben is biztosan viselte hivatalát, és ahogy Ugrin esetében is kimutatható volt, a királyi udvarból érkező nyomás az évente történő *comes*-választás intézményét is képes volt felülírni vagy épp a kommuna választását mindössze a királyi döntést megerősítő formalitássá változtatni. A spalatói *comes*i hivatal, és általa a város vezetésének a tényleges királyi kontroll alatt tartása Ugrin 1248-ban bekövetkezett halála után is minden bizonnyal prioritás maradhatott a magyar udvar számára a térségben, hiszen a spalatói-traui háborúk óta eltelt rövid idő lényeges változást nem hozhatott a két város közötti viszonyban, és a helyi társadalmi kapcsolatokban. Míg Ugrin spalatói hivatalviselése, személyes jelenléte, és az a tény, hogy a magyar főpapoktól nem volt idegen a világi szerepvállalás, a magyar érseket alkalmassá tette a király szemében Spalato kormányzására és a városok közötti viszony fenntartására, Ugrin halála után erre alkalmas egyházi vezető nem volt, így előtérbe kerülhettek az egyébként is megnövekedett hatalmú szlavón bánok a kérdés kezelésére. A két személy azonosságát támaszthatja még alá az az 1251. évi oklevél is, amiben az abban az évben megválasztott spalatói *comes*, Mihailo, a címével kapcsolatban úgy fogalmazott egy oklevele intitulatiójában, hogy azt Isten kegyelméből, a királyi felség és István bán beleegyezésével tölti be. A báni befolyás korábban hasonló formában nem jelent meg egy dalmáciai város *comes*-választásánál sem. A bán növekvő, oklevelekben is nyomot hagyó befolyása és a királyi politika 1244 utáni változása arra utal, hogy maga István bán választotta meg helyetteséül Mihailót városi hivatalába 1251-ben, amikor azt valamilyen oknál ő maga nem tudta betölteni. 1252-től 1258-ig ismét István volt Spalato *comes*e, ebben az időszakban a városi iratokban Szlavónia bánjaként és Spalato *comes*eként került megemlítésre. István utolsó említése Spalato *comes*eként 1258. szeptember 3-án történt. Az Ugrin érsek ide-

jén tapasztalt magyar politikához képest újdonság volt István hivatalviselése idején, hogy nem Spalato volt az egyetlen város, amelynek világi vezetését a kezébe vette. Egy 1253-ban kiállított helyi dokumentum arról tanúskodik, hogy István Trau *comese* is volt. A források tanúsága szerint vélhetően 1257 végéig viselhette ezt a címet.

Istvánt Rátót nembeli Roland követte a szlavón báni hivatalban, aki három elődjével ellentétben nem viselte a hercegi címet, vélhetően mert IV Béla király Béla nevű fia, 1261-ben lett a tartomány hercege. Roland dalmáciai városokkal való kapcsolatában hasonló tendenciákat tudunk kimutatni, mint István esetén, hiszen mindkét István által is vezetett dalmáciai város *comes*évé megválasztották. Trau városának *comes*eként először 1262. szeptember 10-én említik a források, és a következő évet kivéve, egészen 1267-ig folyamatosan viselte ezt a címét, utolsó alkalommal egy 1267. október 10-én kiállított oklevél említi városi hivatalában. Trau mellett Roland Spalato *comes*i címét is kezében tartotta, hivatalviselésére az első forrás 1262. augusztus 6-áról származik, és feltételezhető, hogy nem sokkal korábban léphetett hivatalába, mert az 1262 év elejéig kiállított városi iratok nem említenek egyetlen *comes*t sem a méltóságok sorában. Azt, hogy vajon ezt a címét egészen hivatali ideje végéig folyamatosan viselte, nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, mert 1264-ig a források hiánya nem teszi lehetővé a spalatói *comes*ek azonosítását. Roland utolsó említése spalatói *comes*ként egy 1268. június 30-án kiállított városi iratban történt. A Roland városi tisztségeinek és báni hivatalának ideje nem fedte le teljesen egymást, hiszen 1267 nyarán, IV. Béla letette a báni hivatalából, így 1267 szeptemberétől kezdődően városi iratokban ugyen még *comes*ként hivatkoztak rá, a városi hatalma minden bizonnyal névleges volt, és lehetséges, hogy annak hossza a *comes* választásának helyi időpontjával függött össze. Rolandot Héder nembeli Henrik követte a báni hivatalban, és ő volt az utolsó szlavón bán az Árpád-korban, aki egy dalmáciai város *comes*i hivatalát viselte. Henrik első említése spalatói *comes*ként 1270. július 18-án történt a Spalato és Piran közötti békekötésben, utoljára pedig 1271. január 10-én, hónapokkal báni hivatalának vége után, ekkor ugyanis már a korábbi bán, István fia, Gutkeled nembeli Joachim volt a szlavón bán. Henrik dalmáciai tevékenységéről szinte semmit nem tudunk, elődjeivel ellentétben Trau vezetését még csak névleg sem szerezte meg.

Míg alig egy évszázaddal később, Nagy Lajos uralkodása alatt a királyi reformoknak hála a báni cím viselői automatikusan megkapták az uralkodótól a zárai *comes*i címet is, a tatárjárás utáni két évtizedet vizsgálva Árpád-korban hasonló automatizmusról még nem beszélhetünk. A városi hivatalok, elsősorban a spalatói *comes*i tisztség feletti erősebb királyi kontrol kialakítása ugyanis

nem valamiféle a helyi igazgatást érintő átgondolt reform része volt, hanem azt a helyi háborúk, és az uralkodó által támogatott Trau helyzete biztosításának szükségessége idézték elő. Jellemző, hogy az első, 1242 után királyi beavatkozásra *comes*szé választott magyar tisztviselő nem a korabeli bán, hanem a Spalatóban érseki hivatalánál fogva jelentős világi befolyással rendelkező Ugrin volt, aki személyes jelenlétével biztosította az uralkodói akarat végrehajtását, ami miatt kortársai részéről a várossal szembeni lojalitás hiánya miatt kritikákat is kapott. A két 1248 után hatalmon lévő bán az érsek mintáját követte, sőt hatalmukat kiterjesztették Trau városára is. Mivel nem mutatható ki, hogy utóbbi lépést bármilyen helyi konfliktus kiprovokálta volna, így vélhetően ez a királyi, illetve lehetséges, hogy elsősorban István bán döntésének az eredménye volt. A báni hivatal és *comes*i cím összefonódásának hiányáról tanúskodik a két vizsgált bán esetén az országos hivataluk és a városi tisztségeik vége közötti különbség is. István esetén az látszik, hogy 1258 körül kis különbséggel hagyhatta el a két városi tisztségét, ami után még legalább egy évig szlavón bán maradt, tehát a városi hivatalok megszűnésének nem volt köze az országos hivatal változásához. Még István bánsága idején, röviddel azután hogy elhagyta városi tisztségeit, egymást követően két tengermelléki bán kinevezésére is sor került, előbb Butheco (1259) majd Sándor (1259) személyében. Lehetséges, hogy a tengermelléki bánok kinevezése és a városi hivatalok elhagyása között összefüggés volt, hiszen István valamilyen okból egyszerre hagyta a Dalmáciára vonatkozó hivatalokat és funkciókat. Roland és Henrik bánok esetében épp ellentétes folyamatot figyelhetünk meg, bár vélhetően csak névleg, de ők még báni hivataluk elvesztése után is hónapokig viselték a *comes*i címüket.

A helyi társadalmi feszültségek ellenőrzés alatt tartása mellett a *comes*i hivatal jelentőségének az udvar és a magyar hivatalviselők számára ebben az időszakban egy másik okból is megnövekedhetett. A dalmát városok városi társadalmának kutatása rámutatott arra, hogy a 12. század körül kezdődő városi, kommunális fejlődés a 13. század közepe új lendületet kapott. Ehhez a korszakhoz köthető Spalato első statútumának írásba foglalása, amelyet 1239-ben a város vezetésére felkért Gargano de Arscindis *podesta* hivatali ideje alatt történt. A kommunális fejlődés egyik fő jellemzője volt az egyházi és a világi hatalom szétválasztása, ami a dalmáciai városokban a világi szférában is nagy befolyással bíró egyház, így a püspökök és érsekek, hatalmának visszaszorulásával is járt. A magyar udvar szempontjából ez azért volt fontos tényező, mert városi főpapok, elsősorban a spalatói érsek, a királyi hatalom legközvetlenebb állandó képviselői voltak a térségben az a 12. század kezdetétől fogva. Nem volt véletlen, hogy az 1244-ben befejezett háború után Ugrin érsek kapott kiemelt sze-

repet az uralkodótól a Spalato feletti kontrol helyreállításában. Már Ugrin érsek megválasztása is komoly konfliktusforrás volt a város és a káptalan között, utóbbi ki kívánta zárni a világi befolyást az érsekválasztásból, amit a kommuna az évszázados hagyományok folytán egyfajta jogának tekintett, és a megfelelő személy kiválasztását a királyi udvarral való jó viszony letéteményesének tartotta. Ugrin halála után az érsek utódja, a pápa által kinevezett Rogerius immár távol tartotta magát a világi ügyektől, a főpapválasztás pedig a 13. század végére a káptalan kizárólagos joga lett. A fent leírt változások, amelyek átformálták az egyház szerepét a városokban, valószínűleg hatással voltak a királyi politikára, ami addig a főpapokra támaszkodott számos, olykor katonai kérdésben is. Más területeken, így például a királyi adományok eloszlásában, is megfigyelhető, hogy a társadalmi változások hatására az egyház háttérbe szorult az udvar számára. A kommunális fejlődés előrehaladásával előtérbe kerülhettek a világi intézmények, és vélhetően a királyi akarat és a báni ambíciók együttesen eredményezték ezt a rövid ideig fennálló új rendszert a térségben. 1270 után a sorozatos belpolitikai konfliktusok által meggyengült királyi hatalom a korábbiaknál még kevésbé volt érzékelhető Dalmáciában, a városi hivatalviselők megválasztása feletti királyi befolyás pedig megszűnt létezni.

Irodalom

Babić, Ivo 1984. *Prostor između Trogira i Splita.* Trogir: Muzej grada Trogira.

Benyovsky Latin, Irena 2009. *Srednjovjekovni Trogir. Prostor i društvo.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

Font Márta 2014. Rosztyiszlav herceg IV. Béla udvarában. In: Zsoldos Attila (szerk.). *Hercegek és hercegségek a középkori Magyarországon. Konferencia Székesfehérváron 2014. szeptember 20. – Közlemények Székesfehérvár történetéből.* Székesfehérvár: Városi Levéltár és Kutatóintézet. 59–79.

Gál Judit 2014a. Qui erat gratiosus apud eum. A spliti érsek szerepe az Árpádok királyságában. In: Belucz Mónika – Gál Judit – Kádas István – Tarján Eszter (szerk.). *Magister historiae.* Budapest: ELTE. 53–72.

Gál, Judit 2014b. The Roles and Loyalties of the Bishops and Archbishops of Dalmatia (1102–1301). *Hungarian Historical Review.* 4: 471–493.

Gál, Judit 2015. Ugarski horizonti u povijesti Crkve u Dalmaciji. Analiza kraljevskih darovnica Crkvi. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU.* 33: 1–20.

Gál Judit 2018. Dalmáciai városkiváltságok az Árpád-ház uralkodása alatt. In: Weisz Boglárka –Skorka Renáta – Kádas István (szerk.): *Veretek, utak, katonák. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Budapest: MTA BTK TTI. 205–222.

Gál Judit 2020. *Dalmácia helye az Árpád-kori Magyar Királyságban.* Budapest: BTK TTI.

Gál, Judit 2021. The Role of the Dalmatian Bishops and Archbishops in Warfare during the Twelfth and Thirteenth Centuries: A Case Study on the Archbishops of Split. In: Kotecki, Radoslaw – Jensen, Carsten – Bennett, Stephen (ed). *Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia.* Amsterdam: Amsterdam University Press. 25–38.

Gál Judit 2022. Zára helye a Magyar Királyságban (1102–1382). In: Weisz Boglárka – Kádas István (szerk.). *Határon innen és túl – Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Budapest: BTK TTI. 305–320.

Gál Judit 2023. Csák Ugrin spalatói érsek, comes és a király embere. *Világtörténet.* 13. 279–297.

Kádár Tamás 2018: Az uralkodóházzal vérrokoni kapcsolatban nem álló világi előkelők hercegi titulusa és címhasználata a kora középkori Magyarországon. *Turul.* 91: 121–131.

Kiss-Komjáthy Andor 2023. „Qui nec eidem regi, nec regno Ungarie fidelis existit". Gutkeled nembeli Joachim személye és szerepe. *Fons.* 30: 273–310.

Klaić, Nada 1985. *Povijest grada Trogira. Trogir u srednjem vijeku. Javni život grada i njegovih ljudi* II/1. Trogir: Muzej grada Trogira.

Klaić, Vjekoslav 1899. Hrvatski bani za Arpadovića (1102–1301.). *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva.* 1: 129–138.

Kovačić, Slavko 2004. Toma Arhiđakon, promicatelj crkvene obnove, i splitski nadbiskupi, osobito njegovi suvremenici. In: Matijević-Sokol, Mirjana–Perić, Olga (ur.). *Toma Arhiđakon i njegovo doba.* Split: Književni krug Split. 41–75.

Kristó Gyula 1979. *A feudális széttagolódás Magyarországon.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Mirko Sardelić 2010. *Carmen miserabile: Rogerije iz Apulije.* Zagreb: Matica hrvatska.

Novak, Grga 1957. *Povijest Splita.* Split: Matica hrvatska.

Rački, Franjo 1881. Notae Joanni Lucii. *Starine JAZU.* 13: 211–268.

Steindorff, Ludwig 1984. *Die dalmatinischen Städte im 12. Jahrhundert. Studien zu ihrer politischen Stellung und gesellschaftlichen Entwicklung.* Wien: Böhlau.

Strohal, Ivan 1913. *Pravna povijest dalmatinskih gradova.* Zagreb: Dionička tiskara.

Serie dei Reggitori = „Serie dei Reggitori di Spalato" 1885. *Bullettino di Archeologia e Storia Dalmata.* 8: 6–47, 60–64, 74–75, 98–100, 119–120, 135–136, 150–152, 165–168, 184.

Zsoldos Attila 2001. Egész Szlavónia bánja. In: Neumann Tibor (szerk.). *Analecta Mediaevalia* I. Budapest: Argumentum Kiadó. 269–281.

Zsoldos Attila 2007. *Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években.* Budapest: MTA Történettudományi Intézete.

Zsoldos Attila 2011. *Magyarország világi archontológiája 1000–1301.* Budapest: MTA Történettudományi Intézete.

Zsoldos Attila 2014. Hercegek és hercegnők az Árpád-kori Magyarországon. In: Zsoldos Attila (szerk.). *Hercegek és hercegségek a középkori Magyarországon. Konferencia Székesfehérváron 2014. szeptember 20. – Közlemények Székesfehérvár történetéből.* Székesfehérvár: Városi Levéltár és Kutatóintézet. 9–24.

Források

AHAZU LUCIUS = Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia Levéltára), Ostavština Ivana Lučića Luciusa, Lucius XX-12.

CDCr = Smičiklas, Tadija 1904. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Sclavoniae et Dalmatiae* I–XVIII. Zagreb: Tisak Dioničke tiskare.

Historia salonitana = Karbić, Damir – Matijević-Sokol, Mirjana – Sweeney, James 2006. *Thomae archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificium.* Budapest: CEU Press.

RA = Szentpétery Imre – Borsa Iván 1923. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.* I–II. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Absztrakt

Jelen tanulmány az 1242 és 1270 közé eső időszakban vizsgálja a szlavón bánok szerepét a dalmáciai városok irányításában, valamint a magyar királyi politika változását a tengermelléki régióban. A vizsgálat tárgyát képező időszakban a szlavón bánok hatalma jelentősen megnőtt, hiszen többek között 1257-ig hercegi címet is viseltek, hivatali

idejük pedig több esetben átlagon felüli volt a korábbi évtizedek gyakorlatához képest. A tanulmány Spalato és Trau városára fókuszál, és azt vizsgálja, hogy miként került az irányításuk szorosabb uralkodói befolyás alá, illetve ennek milyen okai lehettek annak, hogy a *comes*-választás uralkodói és bán ellenőrzés alá került. A megvizsgált okok között elsődlegesen a városok közötti békés viszony megtartása és a velük kapcsolatos királyi akarat hatékony érvényesítése állt. Mindezek mellett nem hagyható figyelmen kívül a kommunális fejlődés sem, amelynek hatására a korábban a királyi befolyás letéteményesének számító egyház kiszorult a városok politikai irányításából.

Kulcsszavak: *Dalmácia, várostörténet, szlavón bánok, kommunális fejlődés*

Abstract

This paper examines the role of the Slavonic Banes in the governance of the Dalmatian cities and the changes in Hungarian royal policy in the maritime region between 1242 and 1270. During the period under study, the power of the bans of Slavonia increased considerably, as they held the title of dukes of Slavonia until 1257, and their time in office were in many cases above average compared to the practice of royal previous decades. This paper focuses on the towns of Split and Trogir and examines how their governance came under closer royal influence and what the reasons for this might have been for the election of the counts under the control of the ruler and the ban. Among the reasons examined, the primary one was to maintain peaceful relations between the towns and to effectively enforce the will of the king on them. In addition, the communal development, which removed the church, formerly the custodian of royal influence, from the political control of the cities, cannot be ignored.

Keywords: *Dalmatia, urban history, bans of Slavonia, communal development*

Željko Holjevac*

Hrvatska i Hrvati u mađarskom tjedniku *Vasárnapi Ujság*

Croatia and the Croats in the Hungarian Weekly *Vasárnapi Ujság*

1. Uvod

Vasárnapi Ujság („Nedjeljne novine") bio je popularan mađarski ilustrirani tjednik u razdoblju oblikovanja modernih nacija. Izlazio je od 1854. do 1921. po uzoru na istoimeni tjednik koji je od 1834. do 1848. izdavao polihistor Sámuel Brassai u Kolozsváru (danas Cluj). Novi *Vasárnapi Ujság* pokrenuo je tiskar, knjižar i nakladnik Gusztáv Heckenast 1854. u Pešti. Odgovorni urednici tjednika bili su: Albert Pákh (1854. – 1855. i 1856. – 1867.), Mór Jókai (1855. – 1856.), Gusztáv Heckenast (1867.), Miklós Nagy (1867. – 1905.) i Pál Hoitsy (1905. – 1921.). *Vasárnapi Ujság* objavljivao je članke iz svih područja ljudskog znanja te slike načinjene u bakrorezu i na temelju fotografija (Orosz 2009: 29–31). U tom dugovječnom i uspješnom tjedniku, koji je digitaliziran te danas dostupan i na internetu (*Arcanum Newspapers*, *Országos Széchény Könyvtár*), surađivali su mnogi mađarski pisci iz tog razdoblja. *Vasárnapi Ujság*, ilustrirani obiteljski list (Buzinkay 1993: 54), zanimljiv je i zbog uloge koju je imao u približavanju različitih hrvatskih sadržaja mađarskoj javnosti tijekom druge polovice 19. i početkom 20. stoljeća.

O tjedniku *Vasárnapi Ujság* ima podataka u publikacijama o povijesti mađarskog novinstva, ali se o hrvatskim sadržajima u njemu nije dosad pisalo

* Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, Hrvatska – e-mail: Zeljko.Holjevac@pilar.

Prethodno priopćenje ▪ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-17

na način koji bi se mogao ocijeniti zadovoljavajućim. Iako postoje neki uvidi (Holjevac 2024: 503–504), dosadašnje su spoznaje nepotpune i nedovoljne. S druge strane, pretraživanjem po odabranim riječima u digitaliziranom izdanju, npr. po riječi „horvát" ili „fiume", pronalazi se više od 2000 uputnica tijekom 67 godina izlaženja tjednika *Vasárnapi Ujság*. Stoga će se u ovome prilogu pokušati proniknuti u to koje je sve hrvatske teme, kako i zašto obrađivao taj mađarski tjednik, ne ulazeći u dublju analizu svakog od spomenutih narativnih ili slikovnih pogleda na Hrvatsku i Hrvate. Na temelju ostvarenih uvida i primjenom metodologije povijesne znanosti nude se nove spoznaje i daje doprinos cjelovitijem poznavanju hrvatskih sadržaja u tjedniku *Vasárnapi Ujság*, uz napomenu da je čitava problematika i dalje otvorena za sve vrste istraživačkih traganja ili inovativne reinterpretacije mogućih otvorenih pitanja.

2. Od neoapsolutizma do nagodbe

Hrvatska je u vrijeme neoapsolutizma 1850-ih godina bila odvojena od Ugarske i ustrojena kao jedna od habsburških krunskih zemalja koje su bile izravno podređene bečkom dvoru (Gross 1985). I Međimurje je bilo odvojeno od Ugarske te pridruženo Hrvatskoj s obzirom na to da je jezik međimurskog stanovništava bio hrvatski, iako je *Vasárnapi Ujság* 1854. primijetio da „ mnogi znaju i mađarski" („de tudnak sokan magyarul is", VU 37/1854: 322). Budući da su neoapsolutističke vlasti onemogućavale autonomno političko djelovanje, pojedinci su se okupljali u kulturnim i srodnim društvima te njegovali narodnu tradiciju. Tako je Gyulá Pauler u tjedniku *Vasárnapi Ujság* portretirao istaknute članove roda Zrinski kao pjesnike i ratnike, pišući npr. 1860. da je Nikola Zrinski „sigetski junak" („a szigetvári hős", VU 1-5/1860). Kad je zbog nerodice 1859. u pojedinim hrvatskim krajevima zavladala glad, *Vasárnapi Ujság* je iz broja u broj objavljivao novosti o koncertima, lutrijama i priredbama u različitim ugarskim gradovima za pomoć „izmučenoj hrvatskoj braći" („sanyargatott horvát testvéreink", VU 22/1860: 265).

U Zagrebu se 1861. sastao Hrvatski sabor. Većina zastupnika prihvatila je prijedlog o uvjetnom savezu s Ugarskom i odbila poslati zastupnike u Carevinsko vijeće u Beču s obrazloženjem da to tijelo nije nastalo ustavnim nego oktroiranim putem (Gross – Szabo 1992: 129–156). Budući da je i Ugarski sabor na Budimu odbio poslati zastupnike u Carevinsko vijeće, *Vasárnapi Ujság* naglasio je da se u Zagrebu tim povodom klicalo na mađarskom i hrvatskom jeziku „Živjela Mađarska i Hrvatska!" („Éljen Magjarska i Hrvatska!", VU 33/1861: 394).

Iako je pomorski i trgovački grad Rijeka u to vrijeme bio u sastavu Hrvatske, *Vasárnapi Ujság* pisao je da je „Rijeka glavni grad ugarskoga primorja" („Fiume, a magyar tengerpart fővárosa", VU 12/1861: 136–137). S druge strane, Zagreb, koji je 1861. posjetio mađarski skladatelj Ede Remény u sklopu koncertne turneje od Varaždina do Karlovca, predstavljen je sljedeće godine kao „glavni grad Hrvata" („a horvátok fővárosa", VU 50/1862: 592).

Nakon prikaza hrvatskih narodnih nošnji, opisa krajolika i gospodarskih prilika u Slavoniji s osvrtom na Osijek i Šarengrad te bilješke o brodogradilištu u Rijeci, *Vasárnapi Ujság* 1865. donio je „nekoliko riječi o proslavi Zrinskoga u Sigetu" u spomen na Nikolu Zrinskog („egy pár szó a szigetvári Zrinyi-ünnepről", VU 40/1865: 567). Na naslovnoj stranici pojavio se 1866. biskup Josip Juraj Strossmayer (VU 18/1866: 213), a tjednik je iste godine opisao i pomorsku bitku kod Visa te objavio sliku na kojoj se vidi kako se austrijski admiralski brod *Erzherzog Ferdinand Max* („Nadvojvoda Ferdinand Max") zabio u talijansku oklopnu fregatu *Re d'Italia* („Kralj Italije") koja je ubrzo potonula (VU 37/1866: 444).

Poslije Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. banom je postao Levin Rauch, a hrvatskim ministrom bez lisnice u ugarskoj vladi Koloman Bedeković (Heka 2019: 187–191). Hrvatski zastupnici došli su u Ugarski sabor, a kraljevski par, Franjo Josip i Elizabeta, 1869. posjetili su Zagreb. Pored obavijesti o tome i portreta vodećih ljudi u Hrvatskoj (Levin Rauch, Antun Vakanović, Koloman Bedeković i dr.), *Vasárnapi Ujság* informirao je čitateljsku javnost i o tome da se održava „opći sabor mađarskih liječnika i prirodoslovaca u Rijeci" („magyar orvosok és természetvizsgálók fiumei nagygyűlése", VU 38/1869: 517–518) i to u gradu koji je ustrojen kao posebno tijelo ugarske krune.

Zagreb je uskoro željezničkom prugom preko Koprivnice povezan s ugarskim glavnim gradom pa je i *Vasárnapi Ujság* 1870. prigodno spomenuo „zákánysko-zagrebačku prugu" („zákány-zágrábi vasút", VU 2/1870: 18). Tjednik je donio nove podatke za povijest invazije hrvatskoga bana Josipa Jelačića 1848. na Ugarsku, a zatim objavio putne uspomene nekog francuskog putnika s opservacijama o Osijeku i okolici, Vojnoj krajini i tamošnjim ljudima te Zagrebu i okolici, uključujući i osvrt na teme kao što su „zagrebačka akademija" i „Strossmayer" („zágrábi akadémia", „Strossmayer", VU 23/1870: 286–287). Osim toga, *Vasárnapi Ujság* 1870. pisao je o novom zagrebačkom nadbiskupu Józsefu Mihálovicsu, a 1871. o grofu Petru Pejačeviću kao novom hrvatskom ministru bez lisnice i članu ugarske vlade, ali i o Franu Krsti Frankopanu, Petru Zrinskom i Ferenczu Nadásdyju koji su prikazani kao „bečko-novigradski i bečki mučenici" („bécs-ujhelyi és bécsi vértanuk", VU 19/1871: 233). Članak o njihovu mučeništvu u povodu 200. obljetnice napisao je Gyulá Pauler, autor koji je i

1861. u tjedniku *Vasárnapi Ujság* na sličan način pisao o smrti Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana, posebno ističući riječi: „Ne bojim se smrti, uvijek sam bio spreman proliti i posljednju kap svoje krvi na njezinu zapovijed, ali drhtim i strepim pri pomisli da ću neslavno skončati od ruke krvnika!" („Nem irtózom a haláltól, parancsára kész voltam mindig utolsó csepp péremet is kiontani: de irtózom és reszketek attól a gondolattól, hogy hóhér keze alatt kell gyalázatosán elvesznem!", VU 19/1861: 218).

Portretirajući na naslovnoj stranici grofa Gézu Szapáryja kao novog guvernera Rijeke i baruna Frigyesa Podmaniczkog kao potpredsjednika savjeta za javne radove, *Vasárnapi Ujság* 1873. naveo je da će „novi riječki guverner imati dovoljno prilika pokazati svoj državnički takt" („az uj fiumei kormányzónak bő alkalma lesz államférfiúi tapintatáról bizonyságot tenni", VU 12/1873: 137–138). Pišući o željezničkom mostu preko Tise kod sela Algyő u blizini Segedina (Szeged) i parnoj skeli kod Gombosa (danas Bogojevo), tjednik je naveo da je ta skela „na željezničkoj pruzi Alföld – Rijeka" („az alföld-fiumei vasut vonalán", VU 15/1873: 177–178) prikladna za vlak koji će iz mađarske ravnice (Alföld) voziti prema Rijeci. Ubrzo je puštena u promet i dionica željezničke pruge od Karlovca preko Ogulina do Rijeke, a *Vasárnapi Ujság* predstavio je novoga bana Ivana Mažuranića konstatirajući da je on poslije revizije Hrvatsko-ugarske nagodbe bio „jedini mogući kandidat za hrvatskoga bana" („az egyetlen lehetséges jelölt a horvát bánságra", VU 41/1873: 486). Tjednik se osvrnuo i na prostrane šume u Vojnoj krajini s raznovrsnim drvom za preradu u inozemstvu te na dalmatinsku književnost u prošlosti i sadašnjosti. „Poznavajući zaostalost i neobrazovanost dalmatinskoga naroda, čovjek bi jedva povjerovao da je dalmatinska književnost ikada postojala i da još uvijek postoji na svijetu" („A dalmát nép elmaradott, miveletlen voltát tudva, alig hinné az ember, hogy dalmát irodalom is volt és van a világon", VU 21/1875: 322), pisao je *Vasárnapi Ujság* 1875. u maniri pogleda iz jednog od dvaju centara habsburške političke i gospodarske moći na nerazvijenu južnu periferiju Austro-Ugarske.

3. Crtice iz La Belle Epoque

Nakon što je predstavio novog hrvatskog bana, grofa Ladislava Pejačevića (VU 10/1880: 145–146), *Vasárnapi Ujság* 1880. izvijestio je o parnoj skeli na Dunavu između Bačke Palanke i Iloka te o zapisima sveučilišnog profesora dr. Béle Dézsőa iz Budimpešte o Rijeci i okolici, a komentirao je i srpske i hrvatske narodne igre. „Kao što je srpska i hrvatska narodna glazba monotona, lagana i

lišena svake dubine, tako su i srpsko-hrvatske narodne pjesme jednolične i zamorne. Ali Srbi i Hrvati – znači obični ljudi – ne bi ih mijenjali ni za što drugo, pa ni za sva blaga ovoga svijeta" („Valamint a szerb s a horvát népzene egyhangú, könnyed, s minden mélységet nélkülöz, ugy a szerb-horvát néptánczok is egyhangúak s fárasztók. De azért a szerbök, a horvátok — a köznépet értve alatta — nem cserélnék el mással a világ minden kincseért sem", VU 40/1880: 664), pisao je mađarski tjednik. Poslije priloga o potresu 1880. u Zagrebu i članka iz pera mađarskog povjesničara dr. Lajosa Thallóczyja o pomorskim ekspedicijama na riječkom području u prošlosti, *Vasárnapi Ujság* 1881. donio je obavijest o dolasku riječkih izaslanika u Budimpeštu s portretima guvernera Géze Szapáryja i riječkog gradonačelnika Giovannija de Ciotte. Rijeka nije pripadala ni Ugarskoj ni Hrvatskoj nego „svetoj ugarskoj kruni" („a magyar szent koronához", VU 33/1881: 515–516), ali je gradska uprava u razdoblju dualizma bila pod nadzorom guvernera ugarske vlade.

Historicizam, tadašnji trend stvaranja i primjene varijanti povijesnih stilova, došao je do izražaja i u hrvatskim krajevima, npr. prilikom gradnje đakovačke katedrale koja je imala svrhu „upozoriti Hrvate na njihovu misiju u povijesti svijeta" („figyelmeztesse a horvátokat világtörténeti missziójukra", VU 48/1882: 761), kako je 1882. objašnjavao *Vasárnapi Ujság*. Nemiri zbog dvojezičnih grbova na hrvatskom i mađarskom jeziku u Zagrebu i drugim hrvatskim gradovima i selima u kolovozu i rujnu 1883. doveli su do odstupa bana Pejačevića i uvođenja opsadnog stanja u Hrvatskoj (Pavličević 1980: 237–239). Stoga su ubrzo poslije prikaza hrvatskih narodnih motiva na temelju fotografija Ivana Standla na stranicama tjednika *Vasárnapi Ujság* osvanuli general Hermann Ramberg, kraljevski povjerenik u Hrvatskoj, „razbijanje ulične rulje od strane husara" („az utczai csőcselék szétveretése a huszárok által", VU 39/1883: 633) u Zagrebu i slične novosti.

Vasárnapi Ujság 1885. promovirao je hrvatsko-slavonski paviljon na državnoj izložbi u Budimpešti, ali i Požegu te „ugarski lučki grad" („a magyar kikötő-város", VU 37/1885: 597–598), tj. Rijeku. Rijeku su posjećivali izletnici iz Budimpešte, a Riječani su položili vijenac na grob Ferenca Deáka, mađarskog partnera Franje Josipa u stvaranju nagodbenog sustava. *Vasárnapi Ujság* 1888. objavio je i članak o Plitvičkim jezerima (VU 37/1888: 605–606), koje je posjetila kraljevna Stephanie, belgijska princeza i supruga nadvojvode Rudolfa, tadašnjeg nasljednika austro-ugarskog prijestolja. Članak je potpisao dr. Béla Erődi, a crteže izradio grof István Wickenburg.

Nakon što je 1889. na naslovnoj stranici predstavio novog hrvatskog ministra bez lisnice u ugarskoj vladi, Mirka Josipovića (VU 36/1889: 573), *Vasárnapi*

Ujság 1890. objavio je članak posvećen bivšem hrvatskom banu Levinu Rauchu, a 1891. i nekrolog zagrebačkom nadbiskupu Józsefu Mihalovichu. Grof Karl (mađ. *Károly*, hrv. Dragutin) Khuen-Héderváry, hrvatski ban, upravljao je autokratskim stilom, ali je u njegovo vrijeme došlo do razvojnih pomaka jer su modernizacijski procesi u Austro-Ugarskoj djelovali i na Hrvatsku (Holjevac 2015: 177–184). Pojavile su se žene-radnice, pokrenuta je elektrifikacija i izgradnja telefonske mreže, a broj banaka, štedionica i kreditnih zadruga počeo je rasti. „Riječka tvornica ljuštenja riže i rižinog škroba jedna je od najvećih tvornica u našoj zemlji" („A fiumei rizshántoló és rizskeményitő-gyár egyike a hazánkban létező gyártelepek legnagyobbjainak", VU 27/1891: 443), tvrdio je 1891. mađarski tjednik. Iako je hrvatska državna ideja tada bila zasjenjena mađarskom državnom idejom, hrvatski nacionalni identitet, zahvaljujući napretku u obrazovanju i kulturi, širio se i unutar i izvan hrvatskih granica. Nije potrebno isticati značaj tog fenomena u situaciji u kojoj je Sándor Csik-Volecz u tjedniku *Vasárnapi Ujság* 1891. pisao o sudbini mađarskih sela u Slavoniji, a jedan „riječki Mađar" („fiumei magyar", VU 35/1891: 571–572) o mađarskom osjećaju u Rijeci.

Vasárnapi Ujság 1892. izvijestio je da je Rijeka dobila novog guvernera. Bio je to grof Lajos Batthyány (VU 10/1892: 165). Uskoro je Rijeka izdala povelju kojom je mađarskoga književnika Móra Jókaija proglasila počasnim građaninom. Članak „Jedna šetnja Zagrebom" („Egy séta Zágrábban", VU 21/1894: 347–350), objavljen 1894. u tjedniku *Vasárnapi Ujság*, pokazao je da je obnova grada poslije velikog potresa 1880. potaknula nastanak novih sadržaja, npr. arkada na gradskom groblju Mirogoj, željezničkog kolodvora i sl. U tijeku je bila i temeljita obnova zagrebačke katedrale prema projektu Hermanna Bolléa, a u nadbiskupski dvor uselio se dotadašnji senjski i modruški ili krbavski biskup Juraj Posilović, iako je „ugarska vlada u dogovoru s hrvatskim banom htjela imenovati kanonika Vučetića poslije smrti nadbiskupa Mihalovića" („a magyar kormány a horvát bánnal egyetértőleg Vucsetics kanonokot kívánta jelölni Mihalovics érsek halála után", VU 29/1894: 482), kako je 1894. pisao *Vasárnapi Ujság*.

Sastavnim dijelom ljudske svakodnevice postalo je ne samo radno nego i slobodno vrijeme, a nove djelatnosti poput turizma, npr. na opatijskoj (austrijskoj) i crikveničkoj (ugarskoj) rivijeri, nagovijestile su suvremeno doba. Pišući 1895. o tome, *Vasárnapi Ujság* donio je nekoliko slika iz Crikvenice: grad i luka, kupalište s hotelom nadvojvode Josipa, kavana i šetnica uz plažu, frankopanski kaštel i sl. (VU 42/1895: 691–692, 696–697). U međuvremenu je ban Khuen-Héderváry pozvao Franju Josipa na svečano otvorenje nove zgrade narodnog kazališta u Zagrebu (Šimetin Šegvić 2014: 32–33). Kralj je dočekan ispred Banskih dvora, a onda se zaputio do kazališne zgrade, gdje je udarcem čekića po kamenu

otvorio novo kazalište, ispred kojeg su se okupili učenici u narodnim nošnjama okićenima „trakama u hrvatskim narodnim bojama" („horvát nemzeti színű szalagokkal", VU 43/1895: 702) i građani koji su klicali podizanjem elegantnih cilindara s glava. Khuen je vjerovao da su gospodarski pomaci i kulturni napredak smanjili broj nezadovoljnika i umrtvili protivnike dualizma, ali je skupina zagrebačkih studenata spalila rukom izvezenu mađarsku trobojnicu na Jelačićevu trgu. Međutim, o tom činu nije bilo ni riječi u svečarski intoniranom članku „Kraljev posjet Zagrebu" („A zágrábi királylátogatás", VU 43/1895: 701–703), objavljenom 1895. u tjedniku *Vasárnapi Ujság*.

Posjetitelji i poslovni ljudi iz Hrvatske sudjelovali su na milenijskoj izložbi u Budimpešti, organiziranoj 1896. u povodu 1000. obljetnice doseljenja Mađara u Panonsku nizinu (Šokčević 2006: 171–190). Nakon što je pokazao sliku hrvatskog paviljona na izložbi (VU 19/1896: 302), *Vasárnapi Ujság* donio je članak „Ugarsko-hrvatski društveni život prije 1848." („Magyar-horvát társasélet 1848 előtt", VU 37/1896: 607–609) s podnaslovom „Uspomene jednog mađarofila" („Egy magyar-barát emlékiratai", VU 37/1896: 607–609), a objavio je i članak „Iz Međimurja" („Muraközről", VU 41/1896: 683–684). U tjedniku su 1897. objavljeni prilozi o Plitvičkim jezerima i novoj vili nadvojvode Josipa u Rijeci (VU 2/1897: 21, 23–24), a otisnut je i kolaž slika iz Rijeke: Adamićev gat, Korzo, gradski toranj sa satom, vijećnica, pomorska akademija, velika luka, kazalište, groblje, plutajući dok, riva Szapáry, obala kanala Rječine i preparirana glava morskog psa ulovljenog u Riječkom zaljevu (VU 47/1897: 788–792).

Na naslovnoj stranici tjednika *Vasárnapi Ujság* osvanuo je 1898. novi guverner Rijeke, grof László Szapáry. Uz to je objavljeno još nekoliko novih ilustracija iz Rijeke: nova guvernerova palača, zgrada pomorske uprave, stari kaštel, rimska vrata, dvorište gradske vijećnice i luka Baroš. Tiskan je i članak „Bura u ugarskom primorju" („A bóra a magyar tengerparton", VU 4/1898: 53–60) sa slikom bure na Kvarneru te slikama Senja pod Vratnikom i Karlobaga pod Velebitom. Grof László Szapáry bio je sin grofa Géze Szapáryja, nekadašnjeg riječkog guvernera, koji je u to vrijeme preminuo, o čemu je također izvijestio *Vasárnapi Ujság*. Nakon što se prisjetio rujanskih dana 1848., tjednik je 1898. predstavio Ervina Cseha, novog hrvatskog ministra bez lisnice u ugarskoj vladi, kao čovjeka „koji je pravi hrvatski domoljub, a da pritom nije ništa manje i dobar ugarski domoljub" („a ki egy szóval jó horvát hazafi a nélkül, hogykevésbbé lenne jó magyar hazafi is", VU 51/1898: 885). *Vasárnapi Ujság* 1900. objavio je članak o nadvojvodi Josipu u Rijeci te posjetu britanskog brodovlja Rijeci. Lord Charles Beresford, britanski admiral, iskrcao se na Adamićevu gatu i obavio smotru počasne postrojbe, a riječki guverner, grof László Szapáry, pridružio se britanskim

mornaričkim časnicima na izletu i regati. Do posjeta je došlo u vrijeme Burskog rata, tijekom kojeg su „Englezi prevezli veliki broj konja iz riječke luke na bojište" („tömérdek lovat szállítottak az angolok a harcztérre a fiumei kikötőből", VU 25/1902: 402), kako je 1902. pisao *Vasárnapi Ujság*.

4. Kontinuiteti i promjene početkom 20. stoljeća

Dok je *Vasárnapi Ujság* objavljivao članke i slike iz Rijeke i Zagreba, zahtjev za financijsku samostalnost Hrvatske prerastao je u pokret protiv bana Khuen-Héderváryija i njegove politike. *Vasárnapi Ujság* 1903. članak „S poprišta hrvatskih nemira" („A horvát zavargások színhelyéről", VU 21/1903: 331–334) popratio je slikama iz Zagreba (željeznički kolodvor, glavna gimnazija, katedrala, Jelačićev spomenik, obrtna škola, palača Narodnih novina, sveučilište, narodno kazalište) i Hrvatske (Ogulin, Brod, Bakar, Lokve, Sušak). Khuen je napustio Zagreb i ubrzo osvanuo na naslovnoj stranici tjednika *Vasárnapi Ujság*, u kojem je György Gyurkovics napisao članak o tome bivšem hrvatskom banu pod naslovom „Gróf Khuen-Héderváry kao državnik i kao čovjek" („Gróf Khuen-Héderváry mint államférfi és mint ember", VU 26/1903: 417–420). Zbog imenovanja Khuen-Héderváryja novim ugarskim premijerom bilo je prigodnih riječi i o njegovu kaštelu i njegovoj obitelji. Ne zaboravljajući ni druge teme, osobito hotel „Therapia" (kako se od 1899. zvao hotel nadvojvode Josipa) i vojno lječilište „Villa Mira" u Crikvenici, *Vasárnapi Ujság* 1903. donio je i informaciju o novoj plovidbenoj liniji Rijeka – New York (VU 48/1903: 797–798).

U Rijeci je 1904. ustoličen novi guverner, barun Ervin Rosner, a u riječku luku uplovili su ratni brodovi Sjedinjenih Američkih Država, poslani u Sredozemno more zbog tenzija poslije otmice američkog Grka Iona Hanforda Perdicarisa u Maroku (Hourihan 1975: 63–83). Admiral Albert Smith Barker, zapovjednik američkih ratnih brodova, iskrcao se na Adamićevu gatu. Primio ga je guverner Ervin Rosner, a velika stubišna dvorana guvernerove palače bila je za tu svrhu preuređena u koncertnu dvoranu te ukrašena „američkim orlom i zastavom" („az amerikai sassal és zászlóval", VU 32/1904: 548–550). U Čakovcu je 1904. otkriven spomenik Nikoli Zrinskom i proslavljen 25-godišnji jubilej čakovečke državne učiteljske škole (VU 40/1904: 682–683, 685). Među bujicom iseljenika u SAD potkraj 19. i početkom 20. stoljeća bilo je i onih koji su odlazili iz starog kraja preko riječke luke pa je *Vasárnapi Ujság* 1905. objavio sliku s potpisom „Iseljenici na dvorištu doma iseljenika u Rijeci" („Kivándorlók a fiumei kivándorlási ház udvarán", VU 45/1905: 728).

Vasárnapi Ujság 1906. donio je vijest da je novim guvernerom Rijeke imenovan grof Sándor Nákó. U pojedinim hrvatskim krajevima, prije svega u slavonskim selima u kojima su živjeli pripadnici mađarske manjine, otvarale su se osnovne škole s mađarskim kao nastavnim jezikom, o kojima je 1906. pisao i *Vasárnapi Ujság* (VU 36/1906: 586). Austro-Ugarska bila je multinacionalna velesila i uređena europska država, ali je habsburški dualizam bio zapreka za sjedinjenje hrvatskih zemalja i hrvatsku nacionalnu integraciju (Holjevac 2019: 7–33). Stoga je bilo sve više onih koji su utirali put u južnoslavensku asocijaciju, iako su bili aktivni i oni koji su podupirali ostanak u Austro-Ugarskoj. Znakovita je bila izjava bana Pavla Raucha 1908. u tjedniku *Vasárnapi Ujság*: „Nisam pristaša ni ruske knute ni crvene kape ilirske revolucije, već želim ostati dobar član ugarske nacije, vjeran svome kralju" („Én nem vagyok hive sem az orosz kancsukának, sem az illir forradalom vörös sipkájának, hanem a magyar nemzetnek jó, királyához hű tagja óhajtok maradni", VU 3/1908: 50). U Osijeku je 1909. izgrađena prva mađarska kapela u Slavoniji, a u Zagrebu priređena mađarska umjetnička izložba. U Rijeku je doputovalo kinesko izaslanstvo pa je *Vasárnapi Ujság* 1910., uz prilog o Kinezima u Rijeci, objavio i ilustraciju s potpisom „Kineski princ Csaisun sa svojim pratećim osobljem ide u tvornicu torpeda u Rijeci, u dvoranu za lansiranje torpeda, kako bi pogledao ispaljivanje podmorskih topova" („Csaisun kínai herczeg kísérőivel a fiumei torpedó-gyárban a torpedó-lanszirozó csarnokba megy, hogy megnézze a tengeralatti lövegek kilövését", VU 2/1910: 44–45).

Iako je kriza dualizma početkom 20. stoljeća pokazala da taj sustav u epohi modernih nacija nije održiv, u vrhovima Austro-Ugarske nije bilo spremnosti na promjene. U Zagrebu je 1912. došlo do velikog štrajka učenika. Hrvatski sabor je raspušten, a *Vasárnapi Ujság* 1913. objavio je fotografiju baruna Ivana Skerlecza kao novog kraljevskog povjerenika u Hrvatskoj (VU 30/1913: 587). Na novim izborima za Hrvatski sabor većinu je dobila Hrvatsko-srpska koalicija, a misao o ujedinjenju Južnih Slavena i stvaranju jugoslavenske države sve se više širila (Bulić 2010: 23–47). U Prvome svjetskom ratu, globalnom sukobu kakvog dotad nije bilo, Hrvati su bili na strani Austro-Ugarske, ali se ona na kraju rata raspala. Hrvatskim ujedinjenjem sa Srbijom 1918. nastala je jugoslavenska država, a u Rijeku su ušli Talijani pa je *Vasárnapi Ujság* 1919. prenio talijansku ilustraciju s potpisom „Manifestacije stranovništva Rijeke za pripajanje Italiji" („Fiume lakosságának tüntetése olaszországhoz csatolása érdekébe", VU 22/1919: 249). U poratnim geopolitičkim lomovima bio je to jedan od posljednjih hrvatskih sadržaja u tjedniku *Vasárnapi Ujság* koji je 1921. prestao izlaziti.

5. Zaključak

Vasárnapi Ujság, perjanica mađarskog ilustriranog novinstva klasične građanske epohe, promicao je osmišljen nazor o svijetu i životu koji je bio prilagođen duhu vremena u kojem je izlazio i prostora koji je bio u njegovu fokusu. Pokrivanje odabranih političkih tema (npr. instalacije hrvatskih banova i riječkih guvernera) i pretežno kulturno-povijesno usmjerenje, bogato i raznovrsno iskustvo, izuzetna snaga izraza i primarna orijentacija prema mađarskom društvenom kontekstu igrali su veliku ulogu i u njegovu pristupu hrvatskim sadržajima. Pritom se jasno zapaža da je *Vasárnapi Ujság* pokazivao najviše interesa za središnju Hrvatsku, a u gotovo podjednakoj mjeri i za Rijeku kao posebno tijelo i glavnu luku zemalja ugarske krune u razdoblju dualizma. O Slavoniji, Dalmaciji, Vojnoj krajini, Međimurju i drugim krajevima pisao je znatno manje, dok je Istra izmicala njegovu horizontu, među ostalim i zato što nije pripadala zemljama ugarske krune. Novi hrvatski banovi, riječki guverneri i hrvatski ministri bez lisnice u ugarskoj vladi, a ponekad i drugi javni uglednici, bili su gotovo redovito predstavljani u tjedniku koji je većinom popularizirao teme iz društvenog i kulturnog života, posebice u vrijeme *La Belle Epoque*. Zastupljenost hrvatskih sadržaja u tjedniku *Vasárnapi Ujság* odgovarala je mjestu koje su hrvatske zemlje zauzimale unutar zemalja ugarske krune, ali je približavanje tih sadržaja mađarskoj javnosti i to na mađarskom jeziku bilo važno za razvoj slike drugoga. Uvid u tu dimenziju danas nam omogućava dodatno poznavanje i razumijevanje brojnih oblika utjecaja na hrvatsko-mađarske veze i odnose u kulturno-povijesnoj perspektivi.

6. Literatura i izvori

Bulić, Ivan 2010. „Savez Hrvatsko-srpske koalicije i bana Ivana Skerlecza u upravljanju Hrvatskom u vrijeme Prvoga svjetskog rata – značaj i posljedice“. U: Matijević, Zlatko (ur.). *Godina 1918. Prethodnice, zbivanja, posljedice*, Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 4. i 5. prosinca 2008. Zagreb: Hrvatski institut za povijest. 23–47.

Buzinkay Géza 1993. *Kis magyar sajtótörtenet*. Budapest: Haza es Haladás Alapítvány.

Gross, Mirjana 1985. *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850–1860.* Zagreb: Globus – Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

Gross, Mirjana – Szabo, Agneza 1992. *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća.* Zagreb: Globus Nakladni zavod.

Heka, Ladislav (László) 2019. *Hrvatsko-ugarska nagodba. Pravni odnos bana i hrvatskog ministra.* Zagreb: Srednja Europa.

Holjevac, Željko 2019. „Croatia-Slavonia in the Year 2014 from a Cultural Perspective", *Orpheus noster. Journal of Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary, Faculty of Humanities.* 2 (11): 7–33.

Holjevac, Željko 2015. Mítosz és valóság között. Khuen-Héderváry Károly (1849–1918) horvát bán. In: Mayer László – Tilcsik György (szerk.), *Szorosadtól Rijekáig. Tanulmányok Bősze Sándor emlékére.* Budapest: A Magyar Levéltárosok Egyesülete és a Megyei és Városi Levéltárak Vezetőinek Tanácsa kiadványa. 177–184.

Holjevac, Željko 2024. *Nejednaki partneri. Hrvatsko-mađarski odnosi 1860.-1873.* Zagreb: Plejada – Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Hourihan, William James 1975. *Roosevelt and the sultans. The Uniteed States Navy in the Mediterranean, 1904.* Amherst: University of Massachussets (Doctoral Dissertations).

Orosz Noémi 2009. *A Vasárnapi Újság (1854–1921) története.* Debrecen: Debreceni Egyetem. Informatikai Kar.

Pavličević, Dragutin 1980. *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj.* Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

Šimetin Šegvić, Filip 2014. *Patriotizam i bunt. Franjo Josip I. u Zagrebu 1895. godine.* Zagreb: Srednja Europa.

Šokčević, Dinko 2006. *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata. Kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika drugoga.* Zagreb: P.I.P. Pavičić.

VU = *Vasárnapi Ujság*, 1854.–1921.

Sažetak

Vasárnapi Ujság bio je popularan mađarski ilustrirani tjednik koji je izlazio od 1854. do 1921. Kao list za mađarske obitelji i širu javnost, uzimao je u obzir i teme iz hrvatskog društvenog i kulturnog života, pišući pretežno o središnjoj Hrvatskoj i Rijeci kao poseb-

nom tijelu i glavnoj luci zemalja ugarske krune. Približavanjem hrvatskih tema mađarskoj javnosti doprinosio je na svoj način slici drugoga u hrvatsko-mađarskim odnosima, osobito u vrijeme *La Belle Epoque*. Danas je važan kao dodatni izvor za poznavanje i razumijevanje hrvatsko-mađarskih veza u kulturno-povijesnoj perspektivi.

Ključne riječi: *Vasárnapi Ujság*, *Hrvatska, Rijeka, La Belle Epoque*

Abstract

Vasárnapi Ujság was a popular Hungarian illustrated weekly that was published from 1854 to 1921. As a gazette for Hungarian families and the broader public, it also took into consideration topics from Croatian social and cultural life, writing predominantly about central Croatia and Rijeka as a special territory and the main port of the lands of the Hungarian crown. By bringing Croatian topics closer to the Hungarian public, it contributed in its own way to the image of the other in Croatian-Hungarian relations, especially during the *Belle Époque*. Today, that weakly is important as an additional source for knowing and understanding Croatian-Hungarian ties in a cultural-historical perspective.

Keywords: *Vasárnapi Ujság, Croatia, Rijeka, the Belle Époque*

Hornyák Árpád*

A magyar–jugoszláv határ megváltoztatásának lehetősége a második világháború után

The Possibility of Changing the Hungarian–Yugoslavian Border after the Second World War

A Magyarországot és Jugoszláviát elválasztó határvonalat a második világháború után is a trianoni határ mentén vonták meg, ám korántsem volt magától értetődő, hogy az mindenben követni fogja az első világháború után kijelölt vonalat. A változtatás lehetősége azonban meglepő módon nem a magyar fél oldaláról merült fel – bár ott is voltak bátortalan hangok, amelyek módosítást javasoltak –, hanem a délszláv állam, helyesebben szólva a jugoszláv kormányhoz közeli bizonyos horvát és szerb körök részéről, amelyek működését változó intenzitással a belgrádi kormányzat is támogatta (Hornyák 2007: 73–74).

Ezek már csak azért is érdekesek, mert a hivatalos államközi kapcsolatok szintjén nem merült fel a területi módosítások lehetősége. Jugoszlávia minden olyan területi követelésről lemondott Magyarország irányában, amely túllépett volna az első világháború után megvont határokon, és hivatalosan nem vetett fel területi kérdéseket Magyarország képviselőinek (A. Sajti 2004, Vukman 2016). A Jugoszlávia javára történő határkiigazítás lehetősége azonban ennek ellenére időről időre felmerült a legmagasabb belgrádi kormány-

* ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet – email: hornyak.arpad@htk.elte.hu

■ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-18

zati szinteken is. A jugoszláv kormányt ugyanis korántsem lehetett minden tekintetben egységes monolit tömbnek tekinteni, különösen nem az 1945-ös esztendőben, a koalíciós kormányzás idején. Az egyes pártok eltérő politikai orientációja mellett voltak belső szerb, horvát és szlovén nemzeti érdekek, még a kommunista párton belül is, amelyek a határok módosításában voltak érdekeltek. Emellett a határ megváltoztatásának lebegtetése komoly ütőkártya volt a jugoszláv vezetés kezében, hogy érvényt szerezzen érdekeinek Magyarországgal szemben.[1]

Ilyen irányú nyomásgyakorlás részeként tekinthető a Baranyában a terület felszabadítására érkező és ott ragadó jugoszláv partizánalakulatok tevékenysége, akik igen aktív propagandatevékenységet folytattak e területek Jugoszláviához kerülése érdekében. A jugoszláv hadsereg alakulatainak megjelenésével egy időben megkezdődött a magyarországi délszlávok szervezkedése is. A jugoszláv Népvédelmi Osztály (OZNA) szervei, a jugoszláv csapatok parancsnokságának tagjai, illetve azok a magyarországi délszlávok, akik a jugoszláv partizánok között harcoltak, majd visszatértek Magyarországra, népfelszabadító bizottságokat alakítottak és őrséget szerveztek egyes településeken.[2] A propaganda nem maradt hatástalan. A magyarországi délszlávok küldöttségeket delegáltak Belgrádba, kérve a területek Jugoszláviához csatolását. A legismertebb a Baja környéki sokácok és bunyevácok 1945 elején Antun Karagić garai népi író és gazdaparaszt vezetésével Titónál megjelenő küldöttsége volt (Pavlović 1992: 224).

S bár ezek a küldöttségek nem kaptak nagy hírverést a jugoszláv sajtóban, vélhetően mégis szerepet játszhattak abban, hogy Tito 1945 február 11-én a Harmadik Ukrán Front parancsnokának, Fjodor Tolbuhin marsallnak küldött táviratában 50 ezer magyarországi délszlávról tett említést a határ menti övezetben, a Bajai háromszögben, Pécsen és Aradon (sic!), és jelezte, hogy a történelmi jogra hivatkozva kérni fogja e területek Jugoszláviának ítélését.[3]

---

1 Ezt számos forrás, a nyomásgyakorlás különböző formáira vonatkozó információ támasztja alá. Többek között az a távirat, amelyben a jugoszláv külügyminiszter, Ivan Subašić utasította Stanoje Simić moszkvai jugoszláv követet, hogy igyekezzen biztosítani számukra a jogot, hogy még a magyar fegyverszünet véglegesítése előtt területcserét kérhessenek, illetve bizonyos területeket azonnal megszállhassanak. AJBT, I-3-в/412 Šubašić jelentése Titónak 1945. január 13.

2 Egy 1945-ben készült részletes jugoszláv jelentés szerint mindenütt jugoszláv zászlók lengtek, az emberek partizánsapkát *(titovka)* hordtak, és a nép szentül hitte, hogy a határ menti területek Jugoszláviához kerülnek. AJ 507–IX. 75/III–1. 92.

3 AJBT KMJ I- 3-в/400 1945. 02. 11.

A területi követelések politikájának irányba mutatott az is, hogy 1945. január 25-én baranyai származású politikusokból és vezető értelmiségiekből megalakult a Baranyai Kezdeményező Bizottság, amelynek tagjait március elején fogadta a jugoszláv kormány külügyminisztere. Ivan Šubašić arra biztatta őket, hogy minden erejükkel folytassák a megkezdett munkát, amely arra irányult, hogy a baranyai területek Jugoszláviához kerüljenek. A külügyminiszter hangsúlyozta, hogy a kezdeményezésnek a délszláv néptömegektől kell kiindulnia, ugyanakkor ígéretet tett arra, hogy a külügyminisztérium minden erejével azon lesz, hogy a nemzetközi fórumokon képviselje és tolmácsolja a baranyai délszláv népesség óhaját. A megbeszélésén szintén részt vevő külügyminiszter-helyettes, Stojan Gavrilović, illetve Vladimir Velebit tábornok pedig arra biztatták a baranyaiakat, hogy mielőbb alakítsanak népfelszabadító bizottságokat baranyai délszlávokból a baranyai területeken.[4] Ebbe a képbe illeszkedik a Petőfi-brigád hivatalos megalakítása körüli bizonytalanság is. A Petőfi-brigádot ugyanis, amely kizárólag a jugoszláviai magyaroknak az új délszláv államba történő beilleszkedését és „szalonképessé tételét" szolgálta, Magyarország területén, Pécsen kívántak ünnepélyes körülmények között hivatalosan megalakítani, noha az egység ekkor már de facto két hónapja létezett.[5] Ezt szintén a baranyai területekre vonatkozó jugoszláv határmódosítási törekvésekre való utalásként lehet értékelni, hisz egy jelentősebb jugoszláv katonai egység Magyarország területén történő megalakulásának lehetett olyan üzenete az ott élők, elsősorban a délszláv lakosság számára, hogy a katonai jelenlétet politikai jelenlét követhet.

Fontos leszögezni, hogy a határmódosítást célzó javaslatok többségében a magyarországi horvát népcsoportok által lakott területekre irányultak. Ami nem véletlen, hiszen ezek jórészt horvát részről, mégpedig az 1945. június 1-én megalakított Horvát Határkijelölő Bizottság által kidolgozott tervezetekben merültek fel. Ennek a bizottságnak a feladatai közé egyfelől a horvát föderatív egységnek a többi jugoszláviai egységgel való határainak, másfelől Horvátország külső, így Magyarországgal szembeni határvonalának kijelölése és annak kidolgozása tartozott. A bizottság munkáját, csakúgy, mint a többi tagköztársa-

4 DAMSPS Mađarska 1945. XXIII/436. 1945. március 12.

5 A brigád 1945 januárjában már 1500 főt számlált és további 2500 magyar harcos volt a zombori mozgósítási központban, akiknek azonban csak egy részét kívánták a Petőfi Brigádhoz/Petőfi-brigádhoz beosztani, mondván, hogy *„nincs szükség egy önálló magyar hadosztály felállítására, egyfelől a hiányzó káderek miatt, másfelől mert a brigád is elegendő ahhoz a politikai szerephez, ami miatt egyedül létre hoztuk."* A Harmadik Jugoszláv Hadsereg politikai biztosának jelentése. MV IA PK SKS 223.

ság hasonló testületeit a belgrádi külügyminisztérium Nemzetközi Kérdéseket Tanulmányozó Intézete koordinálta (Bagarić 2012: 152).

Előre kell bocsátanom, hogy végeredményben sem a horvát bizottság, sem a belgrádi kormányzati háttérintézet munkájának nem lett gyakorlati haszna. Ennek ellenre érdemes figyelmet szánni rá, mert jól tükrözi, hogy milyen volt a horvát és a szerb értelmiségi, akadémiai körök vélekedése az ideális jugoszláv-magyar határvonalról, és mivel támasztották alá követeléseiket. Jelentőségük kellő helyén kezeléséhez nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy létrehozásuk mögött központi politikai akarat állt, amely nyomásgyakorlásra és politikai érdekek biztosítására használta fel őket.

A horvát bizottság fennállásának egy esztendeje alatt ragaszkodott az első ülésén megfogalmazott *ars poeticájához,* mely szerint az északi határokat tárgyilagos követelésekre kell alapozni, amelyeket nem hat át a sovinizmus (Bagarić 2012: 157). Ezt szem előtt tartva, a nemzeti elvre hivatkozva javasolták benyújtani területi követeléseiket, aminek legjelentősebb eleme a Dráva bal partjának jugoszláv fennhatóság alá kerülése lett volna. Ez konkrétan a következőket jelentette: Muravidék Jugoszláviához tartozását vitán felül állónak tekintették. Fontosnak tartották ugyanakkor, hogy arra is gondoljanak, miként biztosíthatnák a délszláv állam számára a Murán túli horvát falvakat, amelyek közvetlenül Nagykanizsa környékén vannak (Molnári, Semlyénháza, Fityeház, Bajcsa, Murakeresztúr és mások). A határt a következőképpen látták szükségesen kiigazítani: Belezna kerüljön Jugoszláviához majd a határ ereszkedjen le Gyékényeshez, a Dráva menti vasútvonal mentén azon az oldalon folytatódjon – ily módon a Dráva egész bal partját Jugoszláv kézbe juttatva. Mindez magába foglalta volna a horvát falvakat Barcs fölött és a határ mentén Siklóstól észak-keletre Harkányig, felölelve az összes horvát és szerb települést Pécs és Pécsudvard alatt, Sombereket és Dunaszekcsőt szintén a jugoszláv állam határai közé juttatva. A határ a továbbiakban Baja felett a Duna fő medrét követve szinte teljesen egyenesen folytatódott volna Szabadka felé, magába foglalva az egész Bajai háromszöget, amelyben, információk szerint, 35-40 000 horvát/bunyevác élt (Bagarić 2012: 157).

A horvát bizottság természetesen időről időre egyeztetett a belgrádi koordináló intézettel. Ezek alkalmával kiderült, hogy igen nagyok a különbségek a belgrádiak és a zágrábiak között. A történelem újfent ismételte önmagát, s a határok megvonása tekintetében az első világháború utánihoz hasonló helyzet alakult ki. A szerbek ugyanis most is, mint az a horvát bizottságot képviselő – meglehetősen magyaros vezetéknevű – Juraj Andrassy beszámolójából kiderült, arra a nézetre helyezkedtek, hogy mindenütt erős természetes határo-

kat kell követelniük. Ennek tudható be, hogy a Bajai háromszög mellett Baranya nagy részére is igényt kívántak formálni a Mecsektől délre eső területekre, Péccsel egyetemben. A délszláv állam határain belül szerették volna látni Nagykanizsa környékének nagyobb részét, amely magába foglalt volna számos Nagykanizsától délre fekvő települést az ismert jelentősebb kőolajlelőhelyekkel együtt. Ezeket még kiegészítették a Szeged melletti háromszög és a Rába-mente szlovének által lakott területeire vonatkozó igényekkel. Ugyanakkor az Intézet nem javasolta, hogy követelésekkel álljanak elő a Dráva bal partján lévő településekre, mert ez nem egyezett volna a stabil határok elvével.

A horvát bizottság viszont a nemzetiségi elvre hivatkozva elutasította ezeket a Belgrádból javasolt követeléseket, mondván, hogy a szerbek által követelt területeken nem délszláv népesség él. Figyelemre méltó az erre adott belgrádi válasz: *„…vannak ott németek, akiket most kitelepítenek, úgyhogy a már ott élő délszlávok a németek helyére oda betelepítendő délszlávokkal együtt többséget fognak alkotni”* (Bagarić 2012: 159). Voltak ugyanis olyan elképzelések, hogy a magyarországi délszláv kisebbség megmaradása, gazdasági, politikai és kulturális fejlődése érdekében a magyar kormány engedélyezze a szegény, nincstelen délszlávok részleges elköltözését olyan vidékekre, ahol volt elegendő föld és nagyobb számban éltek délszlávok. Konkrétan Vas, Győr-Moson-Sopron és Zala megyéből a Bácskába és Baranyába kívánták telepíteni az áttelepülésre hajlandó öntudatos délszláv lakosságot. Ezzel remélték elősegíteni egyfelől a szegények földhöz és így megélhetéshez juttatását, másrészt egy kompakt délszláv egység létrehozását a határ mentén.[6] Vagyis azt, amelynek pandanja, az összefüggő jugoszláviai magyar tömb ellen oly elszántan küzdöttek. Olyannyira elszántan, hogy 1946 tavaszán a következő közös belgrádi tanácskozás alkalmával Aleksandar Belić akadémikus, a szóban forgó intézet vezetője egyfelől teljes kompenzációt követelt a magyar emberek (sic!) által a délszlávokon

6 E kérdés legjobb megoldásának a Magyarország határain belüli összes délszláv áttelepítése tűnt Bácska és Baranya megyék területére, mert így nemzetileg kompakt egység jönne létre, aminek köszönhetően megvalósulhat a magyarországi délszlávok teljes szabadsága, olvashatjuk a budapesti jugoszláv követség ismeretlen munkatársa feljegyzésében. Abban az esetben, ha a délszlávok áttelepülésére, lakosságcserére kerülne sor, miként arról Párizsban megállapodtak, akkor a fentiek ismeretében először a gradišćei horvátok, illetve a szórványban élő délszlávok (Pest és Zala megye) áttelepülését kell szorgalmazni, hogy amennyiben mégis kell délszlávoknak maradniuk Magyarországon úgy a nemzetileg legöntudatosabbak, a Bácskában élők maradjanak. A feljegyzés szerint Zalából önkéntességi alapon mintegy 2500, Vasból 5000 körüli, Győr-Moson-Sopronból 10 000 körüli, míg Pest megyéből 5000 délszláv áttelepülőre lehet számítani. Csanád megyéből pedig az ott élő szerbek 90%-ára. DAMSPS 1947 F-70. pov.427352/47.

elkövetett bűnökért, másfelől a teljes magyar lakosság kiűzését akarta mind a jugoszláv területekről, mind pedig azokról, amelyeket majd a határkorrekció során megkapnak.[7]

Az 1946-os esztendő első három hónapjában a jugoszláv kormány fokozott nyomás alá helyezte Magyarországot, aminek első számú eszköze a Magyarországon élő délszláv kisebbség volt, de diplomáciai fronton is érzékelhetővé vált ez a törekvése.[8] Ezt támasztja alá Jože Brilejnek, a jugoszláv külügyminisztérium politikai osztálya vezetőjének 1946. február 9-i utasítása a Magyarországon tartózkodó jugoszláv delegációnak, amelyben felhívta a figyelmet a magyarországi délszláv kisebbség jelentőségére a jugoszláv külpolitikai célok elérésben. *„Tekintettel a közelgő békekötésre Magyarországgal, számunkra nagy jelentősége, a vele szembeni kívánságaink teljesülése szempontjából, a jugoszláv kisebbséggel folytatott munkának. E tekintetben a Külügyminisztériumnak van szerencséje megkérni a delegációt, hogy azonnal lépjen kapcsolatba a Szlávok Antifasiszta Frontjával, hogy erősítse aktivitását a tekintetben, hogy* a délszláv kisebbségek mind gyakrabban és határozottabban fejezzék ki kívánságukat, hogy Jugoszláviához kívánnak tartozni."[9] (Kiemelés tőlem – H.Á.) Belgrádban ekkortájt, 1946 nyarán készült el egy memorandum-tervezet, amelyet a Szovjetuniónak, Nagy-Britanniának és az USA-nak címeztek, de amelyet hivatalos formában mégsem juttattak el a nagyhatalmakhoz. Ebben a memorandumban a jugoszláv kormány etnikai, stratégiai, hidrotechnikai érvekkel támasztotta alá területi követeléseit Magyarország irányában, a Bajai háromszögre, Észak-Kelet Baranyára és a szlovének lakta Rába menti területekre. Legnyomósabb érvéként arra apellálva, hogy a tartós baráti kapcsolatok kialakítását Magyarországgal csak e területek Jugoszláviához csatolása esetén tartják elképzelhetőnek.[10]

A határok végül változatlanok maradtak, magasabb politikai szinten, más megfontolások és politikai játszmák eredményeként döntöttek úgy, hogy változtatások nélkül hagyják a Trianoni békében meghúzott határvonalat Magyarország és az új alapokon megszerveződő Jugoszlávia között. Ez látszólag nem

7 *„A magyarok embertelen magatartása az okkupáció idején további alapot nyújt igényeink alátámasztására, úgyhogy csak rajtunk múlik, hogy bizonyos területi kompenzációt kapjunk azért a vérontásért, amit a magyarok elkövettek rajtunk."* Bagarić 2012: 160.

8 A nyomásgyakorlás eszköztárában helyezkedik el a magyar kormányra erőltetett, végül végre nem hajtott népességcsere megállapodás is, amelynek csúcspontja 1946 augusztusában volt.

9 AMSPS 1946 F-55. Pov. 1368 1946. 02. 09.

10 AJBT I-3-4/462. dátum és aláírás nélkül, de mindenképpen 1945 decembere után készült memorandum.

jelentett gondot, hiszen az két hasonló berendezkedésű és politikai hitvallású állam között húzódott, amelyek ráadásul önként vagy kényszer hatása alatt, de ugyanannak a nagyhatalomnak a „védőszárnyai" alá kerültek.

Levéltári források

AJ = Arhiv Jugoslavije, Beograd
AJBT = Arhiv Josipa Broza Tita, Beograd
DAMSPS = Diplomatski Arhiv Ministarstva spoljnih poslova Srbije
MV = Muzej Vojvodine
IA = Istorijski arhiv

Irodalom

A. Sajti Enikő 2004: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest: Napvilág Kiadó.

Bagarić, Petar 2012: The Croatian Contribution to Plans for Revision of the Yugoslav-Hungarian Border in 1945–1946. *Review of Croatian History*. 8 (1): 151–182.

Hornyák Árpád 2007: Délszláv rendezési tervek és területi követelések a második világháborúban és a párizsi békekonferencián. *Századok*. 141 (1): 57–86.

Pavlović, Radoslav 1992: O nepoznatom „odboru Baranjaca i Baranjskih optanata" i neuspelim pokušajima da Baranja ostane u sastavu Vojvodine 1945. godine. In: Medaković, Dejan (ur). *Sentandrejski Zbornik*. Tom 2. Beograd: SANU. 220–235.

Vukman Péter 2016: Barátból ellenség – ellenségből barát (?). A magyar-jugoszláv párt- és államközi kapcsolatok (1945–1956), In: Molnár Tibor (szerk.). *Fejezetek a titói Jugoszlávia korai szakaszából*. Zenta: Történelmi Levéltár Zenta. 45–79.

Absztrakt

A magyar-jugoszláv határvonal megváltoztatásának lehetősége elsősorban a délszláv állam, helyesebben szólva a jugoszláv kormányhoz közeli bizonyos horvát és szerb körök részéről merült fel, amelyek működését azonban változó intenzitással a belg-

rádi kormányzat is támogatta. A határkiigazítás lehetséges módjának kidolgozásával különösen sokat foglalkozott az 1945. június 1-én megalakított Horvát Határkijelölő Bizottság, amelynek a feladatai közé a horvát föderatív egységnek a többi jugoszláviai egységgel való határainak, illetve Horvátország külső, így Magyarországgal szembeni határvonalának kijelölése és annak kidolgozása tartozott. A bizottság munkáját, csakúgy, mint a többi tagköztársaság hasonló testületeit a belgrádi külügyminisztérium Nemzetközi Kérdéseket Tanulmányozó Intézete koordinálta. Sem a horvát bizottság, sem belgrádi kormányzati háttérintézete munkájának nem lett gyakorlati haszna, mert magasabb politikai szinten, más megfontolások és politikai játszmák eredményeként döntöttek végül a határok változatlanul hagyása mellett.

Tevékenységük tanulmányozása mindazonáltal lehetővé teszi számunkra annak megismerését, hogy milyen volt a horvát és a szerb értelmiségi, akadémiai körök vélekedése az ideális jugoszláv-magyar határvonalról.

Kulcsszavak: *Magyarország, Jugoszlávia, határ, területváltozás, Horvátország*

Abstract

The possibility of changing the Hungarian-Yugoslav border primarily arose from the South Slavic state, or rather from certain Croatian and Serbian circles close to the Yugoslav government. However, the Belgrade government supported these circles with varying intensity. The Croatian Border Demarcation Committee, established on 1 June 1945, was particularly concerned with developing a potential border adjustment process. Its tasks included designating and developing the borders of the Croatian federal unit with the other Yugoslavian units, as well as Croatia's external border, i.e. with Hungary. The commission's work, as well as that of the other member republics commissions, was coordinated by the Institute for the Study of International Issues of the Ministry of Foreign Affairs in Belgrade. However, neither the Croatian committee's work nor that of the Belgrade government's background institute was of any practical use, as it was ultimately decided at a higher political level that the borders would remain unchanged due to other considerations and political manoeuvring. Studying their activities, however, allows us to understand the views of Croatian and Serbian intellectual and academic circles on the ideal Yugoslav-Hungarian border.

Keyword: *Hungary, Yugoslavia, border, territorial changes, Croatia*

Damir Karbić* – Marija Karbić**

Ugarsko-slavonsko razdoblje života jednog dalmatinsko-hrvatskog prelata 14. stoljeća

Slučaj Trogiranina Nikole Kažotića

The Hungarian and Slavonian Period of Life of a Fourteenth-Century Dalmatian-Croatian Prelate

The case of Nicholas Kažotić of Trogir

1. Uvod

Iako su različiti aspekti višestoljetnih veza između Hrvatske i Ugarske istraživani u hrvatskoj i mađarskoj historiografiji, još uvijek nije dovoljno prisutna svijest koliko su te veze bile intenzivne i na razini osobnih kontakata i sudbina pojedinaca, i to i u crkvenim i intelektualnim krugovima. Ovaj rad posvećen je sudbini jednog takvog pojedinca, trogirskog plemića i prelata Nikole Kažotića, koji je znatan dio svog života proveo i u Ugarskoj.

Trogirski biskup Nikola Kažotić nije nepoznata osoba te se njime bavilo više autora, bilo napose ili u sklopu studija posvećenih crkvenom životu u Dalmaciji tijekom srednjeg vijeka. No, treba naglasiti da je interes za njega u dosadašnjoj hrvatskoj historiografiji ponajprije vezan uz njegovo djelovanje u

* Odsjek za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu, Hrvatska – email: dkarbic@hazu.hr

** Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, Hrvatska – email: mkarbic@isp.hr

Prethodno priopćenje ▪ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-19

Trogiru[1] te je po našem mišljenju tako ostala zanemarena važna faza njegova života, razdoblje njegova intelektualnog i vjerskog sazrijevanja. Stoga ćemo nastojati ovim malim prilogom upozoriti na taj dio njegove biografije.

2. Podrijetlo i obitelj

Nikola je potekao iz trogirske plemićke obitelji Kažotić, koja je igrala važnu ulogu u trogirskoj povijesti, ali i crkvenoj povijesti na ovim prostorima općenito.[2] Prvi član roda zasvjedočen u povijesnim vrelima je Kažot, koji se spominje od 1216. godine, ali treba napomenuti da je obitelj tada već morala uživati određeni status u Trogiru. U prilog tome govori i činjenica da je Kažot 1227. bio jedan od dvojice gradskih sudaca, koji su se kao predstavnici gradskog plemstva nalazili na čelu komune i uz kneza kao predstavnika kraljevske vlasti upravljali gradom, a na taj su položaj mogli biti birani samo najugledniji članovi patricijata. O prisutnosti obitelji u Trogiru svjedoči i podatak da se u *Životu sv. Ivana Trogirskog*, zanimljivom hagiografskom spisu s početka 13. stoljeća, koji je napisao trogirski arhiđakon Treguan, kasniji trogirski biskup, prepričava čudo kojim je sv. Ivan Trogirski ozdravio Jordana, opata samostana sv. Ivana Krstitelja u Trogiru, tako što mu je u snu uputio trogirskog plemića Ivana zvanog Kažolin (*Ioannem cognomine Casolinum*), koji ga je ozdravio u svečevo ime. Iako navedena priča nije datirana, spomenuti Ivan najvjerojatnije je bio Kažotov otac (Jelaska 2002: 18).

Već u 13. stoljeću Kažotići su, osim u komunalnom životu, igrali važnu ulogu i u trogirskim crkvenim strukturama. Tako se od 1271. do 1299. kao trogirski kanonik te potom primicerij spominje Kažotov istoimeni unuk Kažot (Petrović

1 Takav pristup karakterističan je već i za prve radove eruditske historiografije poput onih Ivana Lucića i Pavla Andreisa iz 17. stoljeća (Lucić 1673; Lucić 1979; Andreis 1977–1978) te Danielea Farlatija iz 18. stoljeća (Farlati 1769: 390–392). I noviji se radovi, iako spominju i dokumente koji govore o njegovim vezama sa Zagrebom i Pečuhom, ponajprije bave Nikolinim djelovanjem na području Trogirske biskupije. Među njima treba istaknuti radove Zorana Ladića (Ladić 2000), koji je objavio i biskupovu oporuku, i Ive Babića (Babić 2010), koji su posvećeni samom Nikoli, te rad Zdravke Jelaske, koja o Nikoli govori u sklopu svoga pregleda povijesti obitelji Kažotić (Jelaska 2002: 35). O Nikoli Kažotiću kao trogirskom primiceriju piše i Ante Bećir (Bećir 2021), a u svojoj disertaciji posvećenoj biskupskoj službi u srednjovjekovnoj Hrvatskoj i Dalmaciji od kraja 13. do početka 15. stoljeća Mišo Petrović na više mjesta razmatra i Nikolino djelovanje (Petrović 2021).

2 Detaljno rodoslovlje plemićkog roda Kažotić vidi u radovima Mladena Andreisa (Andreis 2002; Andreis 2006: *s. v.* Casotti).

2021: 48), a početkom 14. stoljeća Kažotov će praunuk, dominikanac Augustin, ostvariti zavidnu crkvenu i diplomatsku karijeru te postati zagrebački biskup i jedan od najistaknutijih intelektualaca u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu, a i na europskom prostoru. Augustin će nakon pada u kraljevu nemilost postati biskupom Lucere, gdje će i umrijeti na glasu svetosti (Biškup 2002).

3. Između Zagreba, Trogira i Pečuha

Augustinov nećak Nikola također je izabrao crkvenu karijeru, no njezini su nam sami počeci nepoznati. Prvi izravni spomen dolazi iz 1325. kada ga je papa Ivan XXII. imenovao trogirskim primicerijem i povjerio mu crkve sv. Marije *de Platea* u Trogiru i sv. Ivana u Bijaćima (*de campo Biag*). Iz imenovanja je vidljivo da je u tom trenutku Nikola već bio zagrebački kanonik i uživao prebendu u Zagrebu te držao crkve sv. Stjepana u Trogiru i četvrtinu crkve sv. Jurja u Žestinju. U imenovanju je također utvrđeno da nijedan od tih položaja ne uključuje pastoralne dužnosti (*cura animarum*) te da njima smije upravljati u odsutnosti putem svog prokuratora. Iako se u imenovanju konstatira da Nikolini prihodi ne premašuju 130 florena (Smičiklas 1904–1990, 9: 234–236; Theiner 1863: 160–161), te bi po načinu na koji se o tome govori u dokumentu moglo izgledati da se ne radi o značajnoj svoti, treba naglasiti da se zapravo radilo o razmjerno velikim prihodima, posebice za još uvijek relativno mlađeg prelata, vjerojatno u ranim tridesetim godinama.[3]

Navedeno Nikolino imenovanje otvara nekoliko pitanja od interesa za ovaj prilog. Prvo je gdje se Nikola tada nalazio. Na njega se ne može dati potpuno siguran odgovor. Dosadašnja historiografija na određeni je način uvijek naglašavala isključivo trogirsku komponentu Nikoline crkvene karijere polazeći od činjenice da je kasnije bio trogirski biskup te misleći da je položaj primicerija i trogirsko plemićko porijeklo igralo najvažniju ulogu u njegovim životnim odlukama, no čini se da to nije u potpunosti bilo tako. Ono što je iz samog dokumenta sigurno jest da Nikola tada nije ponajprije boravio u Trogiru, budući da se u papinu imenovanju inzistira na tome da ta imenovanja ne uključuju pastoralne dužnosti te daje dopuštenje za posredno upravljanje putem prokuratora. Puno je vjerojatnije da je Nikola već tada boravio ponajprije u Zagrebu, ali se ni to ne

[3] Za usporedbu se može spomenuti da se u tom razdoblju godišnji prihod hvarskog biskupa može na temelju *servitia* procijeniti na oko 150, senjskog na oko 250, trogirskog na oko 370 florena (Eubel 1913: 398, 450, 490; o načinu procjene prihoda v. Fedeles 2017: 82).

može sa sigurnošću tvrditi te je moguće da je u to doba bio na nekom trećem mjestu, možda čak i na nekoj vrsti školovanja ili u papinskoj kuriji.

Zanimljivo je i pitanje kada je dobio kanonikat u Zagrebu. Papinsko imenovanje nije sačuvano (ili nije ni postojalo, nego je na taj položaj došao isključivo temeljem biskupskog, zagrebačkog postavljanja). Njegov stric Augustin bio je već od 1318. pao u kraljevu nemilost i boravio na papinskom dvoru u Avignonu te nije vjerojatno da ga je on imenovao zagrebačkim kanonikom. Naime, Nikola je u vrijeme kada Augustin napušta Zagreb vjerojatno bio mlađi od dvadeset godina, a uzimajući u obzir i Augustinovu osobnost, njegovu svetačku i redovničku karizmu, teško je vjerovati da bi pružio tako eklatantan primjer nepotizma. Vjerojatnije je da je do postavljanja došlo nakon Augustinove smrti 1323., a vrijedno je napomenuti i da spomenuto postavljanje za trogirskog primicerija koincidira s početkom procesa Augustinove kanonizacije, koji je inicirao i odlučno podupirao kalabrijski vojvoda Karlo Anžuvinski (Vauchez 1997: 72; Šanjek 1979: 137). Augustinov ugled u Zagrebu, kao i općenito unutar hrvatsko-dalmatinske i ugarske crkve, također je mogao igrati važnu ulogu u Nikolinu postavljanju, iako je Nikolina veza s Augustinom mogla izazvati i kraljevo nezadovoljstvo, s obzirom na kraljevu ulogu u Augustinovu udaljavanju iz Zagreba.

I u narednom periodu Nikola se rijetko spominje u vrelima povezanim s Trogirom te se čini da je ondje rijetko boravio. U Trogiru je sigurno bio 4. studenoga 1329. kada je kao primicerij nazočio važnom sastanku Trogirskog kaptola i biskupa Lampredija na kojem je broj trogirskih kanonika ograničen na 12 (Smičiklas 1904–1990, 9: 490–491). Ponovno se u Trogiru spominje u listopadu 1335. kada u Trogir dolazi povodom smrti oca i uređuje neke poslove povezane s njome. Tom prilikom u gradu ostaje najmanje do 18. studenog kada prisustvuje sastanku kaptola na kojem kaptol imenuje svoje prokuratore. Šest godina kasnije (1341.) opet je u Trogiru, gdje u listopadu ponovno prisustvuje sastanku kaptola, a u studenom prima oporučni legat vezan uz crkve sv. Marije i sv. Stjepana.[4]

Kao što se iz navedenog vidi, Nikola se i u ovom razdoblju rijetko spominje u Trogiru, te se čini da je njegov život i tada više povezan sa „sjeverom". U pismu pape Ivana XXII. kojim mu 1331. dodjeljuje pravo na prvi slobodni kanonički položaj i prebendu u Pečuškoj biskupiji, koji će se isprazniti (Smičiklas

[4] Državni arhiv u Zadru, Općina Trogir, kut. 61, sv. 66, fasc. 2, fol. 9r i 20v; fasc. 6, fol. 10r i fol. 17r. Zahvaljujemo recenzentu koji nas je upozorio na navedene podatke te kolegi Anti Bećiru na ustupljenim preslikama dokumenata.

1904–1990, 9: 556–558; Theiner 1863: 182–183; kratki regest: Theiner 1859: 530), također se konstatira njegov položaj kanonika u Zagrebu te činjenica da ostali njegovi prihodi, ako se izuzmu prihodi od Zagreba, ne prelaze 70 florena (što implicira da zagrebački iznose oko 50 florena). Iako iz izvora nije moguće utvrditi koliko je vremena proteklo od tada do njegova postavljanja na položaj u Pečuhu, do toga vjerojatno nije prošlo previše vremena, a Nikola se sigurno doselio u Pečuh budući da će u njemu ostvariti i svoj jedini položaj povezan s obavljanjem pastoralne službe prije imenovanja za trogirskog biskupa, onaj arhiđakona Tolne. Pečuh je u tom trenutku bio jedna od intelektualno najvažnijih ugarskih biskupija (uz Zagreb u srednjovjekovnoj Slavoniji, temeljem katedralne škole koju je u njemu uspostavio biskup Augustin), u kojem je djelovala najvažnija katedralna škola ugarske crkve, koja će 1367. prerasti i u jedino srednjovjekovno ugarsko sveučilište. Pečuška biskupija bila je i najbogatija ugarska biskupija, s većim prihodima i od ostrogonske i kaločke nadbiskupije, a njezini su prelati igrali važnu ulogu i u kraljevskoj politici tog doba (Fedeles 2017; Fedeles – Koszta 2011; Boda 2017), pa nije čudno da je i Nikoli bila privlačno mjesto za daljnji razvoj karijere.

Sljedeći podatak o Nikolinoj karijeri nalazimo u dva njemu upućena pisma pape Klementa VI. iz 1344. godine. Ranije od tih pisama, poslano 31. svibnja navedene godine, dosada nije objavljeno, original se čuva u Vatikanskom apostolskom arhivu,[5] a snimka, koja je u digitalnom obliku dostupna putem platforme Hungaricana, u Državnom arhivu Mađarskog nacionalnog arhiva.[6] Papa njime na zahtjev Nikole, koji je u tom trenutku već obnašao dužnost arhiđakona Tolne, tumači načelo po kojem se polaže pravo na prihode nadarbina te utvrđuju Nikolina prava na beneficij koji drži u Zagrebu, iako se čini da ondje već neko vrijeme nije prisutan. Papa istovremeno šalje i pismo zagrebačkim arhiđakonima Gorice i Kalnika i kanoniku Dioniziju zvanom Niger s nalogom da Nikoli isplate njegove prihode.[7] Zanimljivo je da se u tim pismima kao o upitnim govori isključivo o zagrebačkim Nikolinim prihodima, dok se trogirski još uvijek uopće ne spominju. Do toga je najvjerojatnije došlo stoga što u tom razdoblju života Nikola s Trogirom gotovo nema nikakve veze, za razliku od Zagreba s kojim je vezu održavao. Također je važno napomenuti da se među načelnim razlozima za uživanje prihoda beneficija uz pastoralnu službu, koju ima u Tolni, ali ne i u Zagrebu, navodi boravak u mjestu u kojem ih drži, ali uz ogradu

5 Archivio Apostolico Vaticano (dalje: AAV), Reg. Av. 78, fol. 410r.

6 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (dalje: MNL OL), DF 292722.

7 AAV, Reg. Av. 78, fol. 410r-v; MNL OL DF 292722.

da se prihodi mogu zadržati i u odsutnosti ako je ona povezana sa studijem u nekom drugom centru, što bi moglo upućivati na to da se Nikolina odsutnost iz Zagreba mogla opravdati njegovom uključenošću u njegovanje učenosti i razvoj školstva u Pečuhu. Naime, s obzirom na Nikolinu dob vjerojatnije je da je u to doba bio profesor, a ne student. Iako je tim papinim pismom Nikola uspio zadržati svoje beneficije, njegovi problemi nisu završili. Dva mjeseca kasnije pitanje Nikolinih prihoda postalo je ponovno aktualno, s tim što su ovaj puta problem predstavljali njegovi trogirski prihodi. Zanimljivo je da je u pismu papi, a što saznajemo iz papina odgovora, Nikola, želeći se opravdati što ranije nije pokrenuo pitanje trogirskih prihoda, isticao da se radi o malim prihodima i nevažnom položaju bez pastoralne skrbi (Theiner 1863: 212–213). Ipak, treba istaknuti da se Nikola, usprkos tome što mu je papa sugerirao da ih napusti, nikad nije odrekao tih položaja što govori u prilog tome da je, iako je u tom trenutku svoju budućnost očito vidio u Pečuhu, a ne Trogiru, ipak želio zadržati vezu s potonjim, što je kao trogirski plemić i pripadnik u trogirskom društvu i crkvi istaknute obitelji na neki način bio i dužan.

4. Povratak u Trogir

Nekoliko godina kasnije Nikolin život ponovno postaje jače vezan za Trogir i njegova odluka o zadržavanju službi u tamošnjoj crkvi pokazuje se dobrom. Razlozi koji su doveli do Nikolina povratka u Trogir nigdje nisu neposredno navedeni, ali je sigurno da on od početka 50-ih godina 14. stoljeća aktivno sudjeluje u crkvenom životu Trogira, a postupno se sve više uključuje i u komunalnu politiku.[8] Pritom je bitno istaknuti da su on i njegova obitelj pristalice prougarske stranke u gradu, a njegova jača prisutnost u Trogiru koincidira s jačanjem interesa kralja Ludovika za povratak dalmatinskih gradova pod vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva (Raukar 1997: 79–82; Engel 2001: 157–163; Šokčević 2016:

8 Kao aktivan u ulozi trogirskog primicerija, Nikola se prvi put spominje u ožujku 1351. kada je zapravo u Veneciji i tamo zajedno s trogirskim kanonikom i vikarom trogirskog biskupa Ilijom Lukinim isplaćuje sabiraču papinske desetine novac koji mu je dužna trogirska crkva (Smičiklas 1904–1990, 12: 7–8). U Trogiru se spominje u kolovozu 1352. u vezi s jednom parnicom unutar samog kaptola (Smičiklas 1904–1990, 12: 117–118), a u ožujku 1355. papa ga je zadužio da rješava jedan crkveni spor u Dubrovniku i Lastovu, zajedno s trogirskim arhiđakonom i još jednim trogirskim kanonikom (Smičiklas 1904–1990, 12: 285–287). Od siječnja 1357. nadalje sigurno boravi u Trogiru (Smičiklas 1904–1990, 12: 385–387, 442–445, 615–617, 626–637, 639–644).

92–95). Posebno važnu ulogu Nikola će igrati upravo prilikom povratka Trogira pod kraljevsku vlast, kada je predvodio trogirsko poslanstvo kralju (u kojem su bili on i još tri trogirska plemića laika) koje mu je i formalno 30. kolovoza 1357. predalo grad i dobilo od njega potvrdu gradskih privilegija (Lucić 1673: 260; Lucić 1979, 1: 586).[9] Ipak, ono što pokazuje važnost njegovih veza s Ugarskom u to vrijeme (osim spomenute političke aktivnosti u korist kralja), jest i činjenica da ga kralj u svojoj ispravi o potvrdi trogirskih privilegija naziva prvo arhiđakonom Tolne, a tek onda trogirskim primicerijem bez obzira na to što je u navedenim događajima nastupao u ime Trogira, a ne Tolne.[10] Spomenuto ukazuje na to da je Nikola položaj u Tolni zadržao i nakon odlaska u Trogir te da ga je kralj ponajprije znao kao takvog (ili da se on kao takav sam navodi pred kraljem). Budući da je položaj arhiđakona uključivao bitno veće pastoralne i upravne dužnosti nego onaj primicerija u Trogiru, vrlo je vjerojatno da je Nikola u Tolni imenovao svog zamjenika i s njim održavao veze (vjerojatno povremeno i odlazeći u Pečuh i Tolnu, što je u to doba predstavljalo relativno teško putovanje, ali ne i nemoguće ili nezamislivo; na isti je način, kako smo ranije i spomenuli, u ranijem razdoblju povremeno dolazio u Trogir). Sam položaj arhiđakona Tolne Nikola je zadržao sve do svog imenovanja za trogirskog biskupa u prosincu 1361. (Bossányi 1918: 196, 424),[11] a zanimljivo je da je 3. ožujka 1363. taj položaj od pape zamolio ponovo jedan Hrvat, Juraj Albertov iz Modruša, kojega je papa Urban V. tada i imenovao arhiđakonom Tolne. Iako su podaci, nažalost, opet previše šturi, lako je moguće da je upravo Juraj bio Nikolin zamjenik u Tolni, iako o tome ništa decidirano ne piše.

Kao biskup, Nikola je bio jedan od najistaknutijih podržavatelja kraljevske politike unutar ugarske i hrvatsko-dalmatinske crkve. Kao takav, blisko je surađivao s dugogodišnjim trogirskim knezom, kraljevskim vitezom Franjom Jurjevićem,[12] a vizualni iskaz njegova političkog stava i bliskost Jurjeviću najbolje se

9 O situaciji u Trogiru u tom razdoblju vidi doktorski rad Ante Bećira (Bećir 2022: 135–146) i tamo navedenu literaturu.

10 Kaptolski arhiv u Splitu, Ostavština Ivana Lucića Luciusa, sv. 540, scr. B, fol. 1v / Arhiv HAZU, Ostavština Ivana Lucića Luciusa, sv. 5b, p. 2.

11 Iako isprava o Nikolinu imenovanju, nažalost, nije objavljena te nam je poznata isključivo po kratkom Eubelovu navodu dosad neobjavljenog dokumenta o njegovu postavljanju iz Vatikanskog apostolskog arhiva (navedeno kao: Inn. VI A.v. t. 27 f. 242), zanimljivo je da se Nikola tamo definira kao *primicerius ipsius ecclesie* (odnosno Trogira), *diac.* (Eubel 1913., 490), pri čemu se *diac.* najvjerojatnije odnosi na njegov položaj arhiđakona Tolne. Nažalost, ovom prilikom nismo mogli provjeriti originalni dokument.

12 O Franji Jurjeviću i općenito ulozi kraljevskih vitezova u Hrvatskoj i Dalmaciji u doba anžuvinske vlasti, vidi: Grbavac 2004; Grbavac 2008.

vidi u činjenici da je na pročelje trogirske katedrale postavio kraljevski te svoj i knežev grb (Babić 2010: 221–222). Na to da je Jurjevića i Nikolu i trogirska elita doživljavala kao osobe bliske kralju i utjecajne na dvoru upućuje i činjenica da je 1371., kada se očekivao kraljev dolazak u Zadar, gradsko vijeće odredilo da knez i biskup zajedno s još dvojicom plemića idu u poslanstvo kralju i poklone mu srebrne posude u vrijednosti do 240 dukata (Babić 2010: 222).

Važnost koju je u Nikolinom životu imalo „ugarsko" razdoblje vidi se posebice iz njegove oporuke. U njoj, nakon što određuje stvari vezane uz svoj ukop te u sklopu toga obdaruje i trogirsku katedralu i druge trogirske crkve i bratovštine, Nikola prvo određuje legate koje treba predati katedralnim crkvama, odnosno kaptolima u Đakovu, Zagrebu i Pečuhu.[13] Pritom je, budući da ga nijedan od dosad poznatih i u ovom radu navedenih dokumenata izravno ne povezuje s Đakovom, posebno zanimljivo što je prvo navedeni i najveći legat dao Đakovačkoj biskupiji. No, Đakovačka je biskupija bila susjedna Pečuškoj te je vjerojatno da je za svoje službe u Pečuhu stvorio određene veze s njome i stoga joj ostavio takav legat. Nikola je odredio da se za Đakovo za spas njegove duše kupi oltarni parament vrijednosti 40 zlatnih dukata i kalež vrijednosti 10 zlatnih dukata te je tražio da ga Đakovački kaptol upiše u svoj nekrologij i svake godine na godišnjicu njegove smrti održi misu za njegovu dušu. Zagrebačkoj biskupiji ostavio je kalež u vrijednosti od 10 dukata, a Pečuškoj u vrijednosti od 20 dukata, također tražeći od obje da ga upišu u nekrologij i o godišnjici njegove smrti služe misu za njegovu dušu (Ladić 2000: 16; Karbić – Ladić 2001: 205–206). Pritom je važno spomenuti da je od Pečuškog kaptola tražio i da ga se u nekrologij upiše kao pečuškog kanonika, što još više naglašava važnost koju je služba u Pečuhu imala u njegovu životu.

5. Zaključak

Iako raspolažemo relativno malim brojem sačuvanih podataka iz biografije Nikole Kažotića koji izravno svjedoče o njegovu životu i djelovanju u Ugarskoj i Slavoniji, smatramo da Nikolin slučaj dobro ilustrira povezanost koja je postojala unutar crkvene organizacije na teritoriju cijelog Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva. Nikola Kažotić, krenuvši iz rodnog Trogira, svoju je crkvenu karijeru gradio u okvirima barem triju biskupija (Zagrebačke, Pečuške i Trogirske), da bi

[13] Vrijedno je napomenuti da su navedeni legati bili i predani. Smičiklas 1904–1990, 15: 92–93.

je okrunio službom trogirskog biskupa. Kako svjedoči njegova oporuka, povratak u Trogir i položaj tamošnjeg biskupa nije značio i potpuni prekid s dotadašnjim životom te on tako do kraja ostaje poveznicom između različitih biskupija u različitim dijelovima Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva.

Objavljeni izvori

Bossányi Árpád 1918. *Regesta supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozásu okmányai Avignoni korszak*, 2. Budapest: Stephaneum Nyomda.

Karbić, Marija – Ladić, Zoran 2001. Oporuke stanovnika grada Trogira u Arhivu HAZU. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru.* 43: 161–254.

Smičiklas, Tadija et al. 1904–1990. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, 18 sv. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Theiner, Augustin 1859. *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, 1. Roma: Typ. Vaticanis.

Theiner, Augustin 1863. *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, 1. Roma: Typ. Vaticanis.

Literatura

Andreis, Mladen 2002. Trogirski patricijat u srednjem vijeku. In: Raukar, Tomislav (ur.). *Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti*, 2. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: 5–210.

Andreis, Mladen 2006. *Trogirsko plemstvo do kraja Prve austrijske uprave (1805.).* Trogir: Muzej grada Trogira.

Andreis, Pavao 1977–1978. *Povijest grada Trogira* I-II. Split: Čakavski sabor.

Babić, Ivo 2010. Trogirski biskup Nikola Casotti (+1371.) i njegovo doba. *Starohrvatska prosvjeta.* 3. ser. 37: 219–245.

Bećir, Ante 2021. Crkvene institucije u srednjovjekovnoj praksi: trogirski kanonici i gradske prilike u 14. stoljeću. *Croatica Christiana Periodica.* 45 (88): 21–46.

Bećir, Ante 2022. *Plemstvo kasnosrednjovjekovnoga Trogira: politička zajednica, frakcije i dinamika konflikta.* Doktorski rad. Zagreb: Hrvatsko katoličko sveučilište.

Biškup, Marijan 2002. *Blaženi Augustin Kažotić (1260.–1323.). Biskup, prosvjetitelj i zaštitnik siromaha.* Zagreb: Glas koncila – Dominikanska naklada Istina.

Boda, Miklós 2017. Beiträge zur Vorgeschichte des "studium generale Quinqueecclesiense". In: Fischer-Dárdai, Ágnes – Lengvári, István – Schmelczer-Pohánka, Éva (eds). *University and Universality. The Place and Role of the University of Pécs in Europe from the Middle Ages to Present Day.* Pécs: University Library of Pécs – Centre for Learning: 107–118.

Engel, Pál 2001. *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary, 895–1526.* London – New York: I. B. Tauris.

Eubel, Konrad (Conradus) 1913. *Hierarchia Catholica Medii Aevi sive summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1198 usque ad annum 1431 perducta.* Münster: Sumptibus et typis librariae Regensbergianae.

Farlati, Daniele 1769. *Illyricum sacrum* IV. Venetiis: Sebastianus Coleti.

Fedeles, Tamás 2017. „in dicta civitate Quinque Ecclesiensi de cetero sit studium generale": Short History of the Medieval University of Pécs. In: Fischer-Dárdai, Ágnes – Lengvári, István – Schmelczer-Pohánka, Éva (eds). *University and Universality. The Place and Role of the University of Pécs in Europe from the Middle Ages to Present Day.* Pécs: University Library of Pécs – Centre for Learning: 75–106.

Fedeles, Tamás – Koszta, László 2011. *Pécs (Fünfkirchen). Das Bistum und die Bischofsstadt im Mittelalter.* Wien: Institut für Ungarische Geschichtforschung in Wien et al.

Grbavac, Branka 2004. Prilog proučavanju životopisa zadarskog plemića Franje Jurjevića, kraljevskog viteza. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU.* 22: 35–54.

Grbavac, Branka 2008. Zadarski plemići kao kraljevski vitezovi u doba Ludovika I. Anžuvinca. *Acta Histriae.* 16 (1–2): 89–116.

Jelaska, Zdravka 2002. Ugled trogirskog roda Kažotića u XIII. i XIV. stoljeću. *Croatica Christiana Periodica.* 26 (49): 17–46.

Ladić, Zoran 2000. Prilog životopisu trogirskog biskupa Nikole Kažotića (1362.–1371.). *Croatica Christiana Periodica.* 24 (45): 1–20.

Lucić, Ivan [Lucio, Giovanni] 1673. *Memorie istoriche di Tragurio ora detto Traù.* Venetia: Stefano Curti.

Lucić, Ivan 1979. *Povijesne svjedočanstva o Trogiru.* Split: Čakavski sabor.

Petrović, Mišo 2021. *The Development of the Episcopal Office in Medieval Croatia-Dalmatia: The Cases of Split, Trogir and Zadar (1270–1420).* Doctoral Dissertation. Budapest: Central European University.

Raukar, Tomislav 1997. *Hrvatsko srednjovjekovlje. Prostor, ljudi, ideje.* Zagreb: Školska knjiga i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Šanjek, Franjo 1979. Blaženi Augustin Kažotić, Trogiranin (o. 1260–1323). Bio-bliografski podaci. *Croatica Christiana Periodica.* 3 (4): 133–154.

Šokčević, Dinko 2016. *Hrvatska od stoljeća 7. do danas.* Zagreb: Durieux – Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj.

Vauchez, André 1997. *Sainthood in the Later Middle Ages.* Cambridge: Cambridge University Press.

Sažetak

U radu se prikazuje život trogirskog plemića Nikole Kažotića do njegova imenovanja za trogirskog biskupa 1361. godine. Nikola je nešto prije 1325. već postao zagrebački kanonik, a 1325. i trogirski primicerij. Od 1331. bio je i pečuški kanonik te je kao takav u pobliže nepoznato vrijeme (najvjerojatnije početkom četrdesetih godina) postao i arhiđakon Tolne. Taj položaj zadržao je do imenovanja za trogirskog biskupa, iako se u pedesetim godinama sve više vraća u Trogir gdje je igrao važnu ulogu prilikom obnove kraljevske vlasti nad Trogirom. Kao biskup bio je jedan od važnijih pristaša kraljevske vlasti u Hrvatskoj i Dalmaciji. Svoje dobre veze s ugarskom crkvom izrazio je i u svojoj oporuci u kojoj je među drugim legatima naveden i onaj Pečuškoj crkvi, kojoj je poklonio kalež velike vrijednosti. Tom prilikom zatražio je da Pečuški kaptol svake godine služi misu na godišnjicu njegove smrti i to kao svom članu. Primjer Nikole Kažotića dobro ilustrira povezanost koja je u srednjem vijeku postojala unutar crkvene organizacije na teritoriju cijelog Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva.

Ključne riječi: *Nikola Kažotić; Trogir; Pečuška biskupija; arhiđakonat Tolna; crkvena povijest 14. stoljeća*

Abstract

The article deals with the life of Nicholas Kažotić, a nobleman of Trogir, until his appointment as the bishop of Trogir in 1361. As early as 1325, Nicholas was already for some time a canon of Zagreb, and in 1325 he also became a *primicerius* of Trogir. From 1331, he was also a canon of Pécs, and as such, at some point (most likely in the

early 1340s), he also became the archdeacon of Tolna. He kept that position until he was appointed bishop of Trogir, even though in the 1350s he began to spend more time in Trogir, where he played an important role in restoring royal authority over the commune. As a bishop, he was one of the most important supporters of the royal authority in Croatia and Dalmatia. His good relations with the Hungarian church, he expressed also in his will, in which, among other legacies, he also listed the one to the Pécs church, to which he gave a chalice of great value. On that occasion, he requested that the Pécs chapter celebrate mass annually on the anniversary of his death, and to do it because he was its member. The example of Nicholas Kažotić well illustrates the interconnections that existed within the church organization on the entire territory of the Kingdom of Hungary-Croatia during the Middle Ages.

Keywords: *Nicholas Kažotić; Trogir; the diocese of Pécs; the archdeaconry of Tolna; fourteenth-century ecclesiastical history*

Arijana Kolak Bošnjak*

Tko su bili Mađaroni u hrvatskom političkom diskursu 19. stoljeća?**

Who were Magyarons in the Croatian Political Discourse of the 19th Century?

1. Uvod

Pojam *mađaroni* u hrvatski politički diskurs ušao je 40-ih godina 19. stoljeća i koristio se sve do raspada Austro-Ugarske Monarhije. Uporaba tog pojma u političkom diskursu u Hrvatskoj 19. stoljeća posljedica je sukobljavanja hrvatskih i mađarskih političkih interesa na prostoru Kraljevine Hrvatske i Slavonije i postojanja promađarskih snaga i politika u hrvatskom društvu tog vremena. Pojam je zatim preuzela hrvatska javnost kao i historiografija te je on ostao u uporabi sve do suvremenog razdoblja, a usko je vezan i uz politiku i proces mađarizacije. O mađaronima je pisalo više hrvatskih autora, ali u tim su radovima oni promatrani kao članovi određenih političkih stranaka, a o samom pojmu nije se raspravljalo. Više je pozornosti, a i polemike privukao pojam *mađarizacija* (usp. Šokčević 2006: 11–13; Holjevac 2014: 114–115, 217; Kolak Bošnjak 2012: 22). Pojma *mađaroni* dotakao se tek Branko Ostajmer u knjizi o *mađaronskoj* Narodnoj stranci u Slavoniji i Srijemu između 1883. i 1903. godine. Defini-

* Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Hrvatska – email: akolak@isp.hr

** Ovo istraživanje provedeno je u sklopu projekta Hrvatska i Europa: institucije i pojedinci u razvoju modernoga društva i države (HEIP), (380-01-02-23-41) koji financira Europska unija programom NextGenerationEU.

Stručni rad ■ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-20

rao ga je: „(…) kao polemički pojam izrazito negativnog značenja, a odnosio se na više hrvatskih političkih stranaka i skupina do 1914. koje su u osnovi svoga programa imale održanje državne zajednice s Mađarskom" (Ostajmer 2018: 11).

U ovom radu istražuje se uporaba pojma *mađaroni* u hrvatskom političkom diskursu od njegove pojave tijekom 1840-ih do početka 20. stoljeća kako bi se utvrditi elementi koji su u određenim političkim okolnostima definirali pojam i mobilizirali njegovu uporabu. Sukladno tome pokazuje se širina uporabe pojma, odnosno utvrđuje se njegova (ne)ograničenost na političke stranke te odnos onih koji su njime bili označeni prema samom pojmu.

2. Oblikovanje pojma mađaroni i Horvatsko-vugerska stranka

Pojam *mađaroni* počeo se upotrebljavati 1840-ih godina u procesu formiranja prvih stranaka u Hrvatskoj. Naime, ilirci koji su bili nositelji hrvatske i ilirske (južnoslavenske) ideologije označili su svoje političke protivnike, članove i pristaše Horvatsko-vugerske stranke i mađarske nacionalne ideologije u Hrvatskoj, kao *mađaromane*, odnosno u skraćenom obliku *mađarone*. Pojmovna kovanica proizišla je iz riječi *mađaromanija. Manija* označava pretjerano oduševljenje za nešto pa je iz optužbe na račun članova Horvatsko-vugerske stranke da su opojeni mađarskim duhom stvorena spomenuta kovanica. U svakodnevnoj primjeni, koja je u fokusu imala pojedinca, odnosno grupu/stranku, ona je korištena u skraćenom obliku koji je bio prilagođen obilježavanju nositelja tog ponašanja pa je nalazimo u obliku *mađaroni*.

Članovi Horvatsko-vugerske stranke/mađaroni zalagali su se za svoj etnički identitet iskazivan ponajprije kroz kajkavštinu kao jezik koji su nastojali sačuvati i standardizirati, a prihvaćali su i mađarsku nacionalnu ideologiju te su se u političkom smislu izjašnjavali kao Mađari. Svoju privrženost Mađarima prezentirali su i odjećom noseći mađarski kaput *atillu*, zatim plešući mađarske plesove na svečanostima i sl. (Kolak Bošnjak 2012: 93; Starčević 1870: 1; Šokčević 2016: 250). Dakle, i političkim idejama i prezentacijom svojih stajališta zaista su se iskazivali kao vjerni pristaše Mađara. Takvim ponašanjem inspirirali su svoje političke protivnike da osmisle naziv kojim će iskazati prezir i podsmjeh prema politici koju su članovi Horvatsko-vugerske stranke zastupali (*Geschichte des Illyrismus* 1849: 91). Ilirci su tako iz imena Horvatsko-vugerske stranke istaknuli mađarsko („vugerska") ime kao srž političkog djelovanja te stranke pa su je najprije nazivali mađarskom. S obzirom na to da njezini članovi nisu bili et-

nički Mađari, oni su dobili nadimak *nadrimađari*/*pseudomađari* (usp. Rakovac 1842: 3), a zatim se uvriježio nadimak *mađaromani*/*mađaroni* pa je u konačnici i stranka nazivana *mađaronskom*. S obzirom na to da je nastao iz prezira, pojam je u sebi nosio pogrdno značenje. To se najjasnije očitovalo u tome što su mađaroni optuživani da su glavni nositelji mađarštine, mađarizma, mađarizacije, produžena ruka Pešte i mađarske nacionalne politike koju je ona oblikovala. Prema shvaćanjima tadašnje hrvatske javnosti mađarizacija je politika i proces koji je smjerao od prostora ugarskih zemalja (Kraljevine Ugarske u užem smislu, Transilvanije, Kraljevina Hrvatske i Slavonije), stvoriti jedinstvenu mađarsku državu, a od svih državljana tog prostora u nacionalnom smislu Mađare. Mađarizacija se najprije provodila kroz jezičnu politiku, tj. pokušaje nametanja mađarskog kao službenog jezika na čitavom spomenutom prostoru (Rakovac 1842: 3–8, 12–13). Zato su mađaroni proglašavani izdajicama hrvatske narodne stvari, naroda i domovine te glavni nositelji antislavenske politike (Kolak 2006: 102–104; Rakovac 1842: 5–6). Pojam *mađarizacija* od tada se vezao uz sve stranke koje su protivnici označili kao mađaronske.

Unatoč tome što je pojam *mađaroni* nosio negativne konotacije, on se već tijekom 1840-ih uvriježio kao redoviti naziv za članove i pristaše Horvatsko-vugerske stranke. To je vidljivo iz novina, i iz korespondencije pojedinaca, uglavnom političkih protivnika spomenute stranke (*Pisma* 1909: 66, 111, 150).

Članovi i pristaše Horvatsko-vugerske stranke nisu prihvaćali nijedan naziv koji su im dodijelili politički protivnici, a njih je, osim naziva *mađaroni*, bilo još nekoliko (Kolak Bošnjak 2012: 68–69). Reagirajući na ime Turopoljska stranka, koje su im također nadjenuli politički protivnici, njezini članovi jasno su u novinama dali do znanja da su oni oduvijek stranka *Horvata*, tj. *horvatska* stranka te su se usprotivili tome da se protivnička stranka naziva „Narodnom strankom" jer je to pretpostavljao da je njihova stranka protunarodna (Kolak Bošnjak 2012: 69). Oni su, dakle, u tumačenju naziva svoje stranke isticali *horvatsko* ime i zato su se i sami smatrali narodnom strankom.

Pojam *mađaron* nije dugo ostao ograničen na članove Horvatsko-vugerske stranke, nego se proširio na promađarske pristaše u svim hrvatskim zemljama, posebice za revolucije 1848./1849. godine (Kolak 2006: 95–108; Lukežić 2008: 29). Mogućnost da pojam iziđe iz uskih obilježja stranke i postane sveobuhvatniji najavio je već Dragutin Rakovac, koji je u svom *Malom katekizmu za velike ljude* Horvatsko-vugersku stranku nazvao nadrimađarskom, što je korespondiralo s nazivom *magjaronska*, objasnivši taj naziv time da stranka ima mađarske namjere, a „Svaki pako, koji ima magjarske naměre, a nije pravi, rodjeni, po krvi i jeziku Magjar, zove se Nadrimagjar" (1842: 3). U tom kontekstu pojam

mađaroni, koji je potisnuo Rakovčev pojam *nadrimađari*, lako se mogao primijeniti na sve one koji nisu bili članovi ili pristaše Horvatsko-vugerske stranke, a zastupali su i simpatizirali mađarsku politiku. Rakovac je, već tada, primijetio i da mađarska politika ima ambicije djelovati na šire područje hrvatskih zemalja te da, osim na Hrvatsku i Slavoniju, cilja i na Hrvatsko-slavonsku vojnu granicu te Rijeku, gdje je imala svoje „apostole i misionare" (Rakovac 1842: 7–8).

3. Mađaroni-unionisti

Za vrijeme neoapsolutizma stranački je život zamro, ali s povratkom političkog života početkom 1860-ih u politički se diskurs vraća i pojam *mađaroni*. Naime, pojedinci koji su ranije pristajali uz Horvatsko-vugersku stranku ponovno su se od kraja 1860. aktivno uključili u politički život zemlje zagovarajući ideju nužnosti obnove državno-pravne zajednice Trojedne Kraljevine i Ugarske, koja je prekinuta u travnju 1848. godine odlukom bana Josipa Jelačića, a u ljeto iste godine potvrdio ju je i Hrvatski sabor. S njima je i pojam *mađaroni* prenesen na novu političku opciju/stranku, koja se ubrzo formirala, a zvala se Narodno-ustavna stranka. Kako su u toj početnoj fazi političke okolnosti bile na strani hrvatsko-mađarskog saveza, kojemu su osim mađarona tada bili skloni i narodnjaci, pojam je uglavnom imao razlikovno značenje među pojedincima, koji su zagovarali različiti način na koji bi se taj savez trebao obnoviti. Ubrzo su mađaroni dobili i novi naziv, *unionisti*, jer su inzistirali na obnovi državno-pravne unije s Ugarskom bez unaprijed postavljenih uvjeta od hrvatske strane. Na tome su inzistirali zato što su Ugarsku smatrali jedinom garancijom očuvanja ustavnosti, ali i hrvatske cjelokupnosti i autonomije (Kolak Bošnjak 2021: 49). Naziv *unionisti* ostao je od tada pa sve do početka 20. stoljeća u uporabi za članove stranaka koje su težile obnovi, a zatim i zagovarale očuvanje državnopravne veze s Ugarskom u dualističkom sustavu uspostavljenom Hrvatsko-ugarskom nagodbom 1868. godine. Njega su, uz pojam *mađaroni*, koristili politički protivnici. Ali i sami članovi tih stranka prihvaćali su taj naziv.

Uslijed promjena političkih prilika u Hrvatskoj i Ugarskoj, koje su se dogodile vrlo brzo nakon obnove političkog života u Monarhiji, pojam *mađaroni* ponovno se počeo koristiti u stranačkim sukobima u vrlo negativnom kontekstu. Naime, politički potezi koje je povlačila Budimpešta i otpor Zagreba ponovno su doveli u krizu hrvatsko-mađarske odnose, a to je utjecalo na odnos hrvatske političke javnosti prema mađaronima – unionistima. Oni su tada ne samo imenom, nego i djelovanjem povezani s predožujskim mađaronima s optužbama da

podupiru mađarski duh i mađarsku politiku, a protiv hrvatske autonomije te pojam *mađaroni* ponovno dobiva vrlo negativne konotacije (Kukuljević 1865: 11–12; *Programatski dokumenti* 2006: 174–176). No, treba istaknuti da su mađaroni – unionisti, za razliku od mađarona iz 1840-ih, odbacivali ideju o pripadnosti mađarskoj političkoj naciji, a time i mađarsku nacionalnu ideju, napose ideju o jedinstvenoj mađarskoj državi na prostoru zemalja ugarske krune, tj. krune sv. Stjepana. Oni su zagovarali ugarsku državnu ideju, tj. ideju o jednoj državi na prostoru od Karpata do Jadranskog mora, Ugarskoj, ali pod uvjetom da u njoj svaki narod bude slobodan i zadovoljan te su se sukladno tome zalagali za autonomiju Trojedne Kraljevine i obnovu njezina jedinstva (Perić 2000: 36; *Programatski dokumenti* 2006: 160–165, 187–190).

Kao i ranije, pojam *mađaroni* koristio se i izvan uskog stranačkog obilježja. Tako su mađaronima označeni i riječki autonomaši (usp. Lukežić 2008: 60, 74, 85, 111, 244), koji su se zalagali za to da se obnovi autonomni status grada Rijeka i njegova kotara te da on bude izravno priključen Ugarskoj/Mađarskoj, odnosno da ne bude dio Trojedne Kraljevine. Riječki autonomaši, koji su nazivani i *fiumani*, *talijanaši*/*italomani*, *ungarezi* (Lukežić 2008: 74, 87) nisu bili povezani s unionistima, tj. Narodno-ustavnom strankom, nego su uglavnom vodili svoju zasebnu politiku. Takva široka uporaba pojma *mađaroni* imala je, ipak, zajednički nazivnik i to u prihvaćanju ugarske državne ideje s jednakim pravima za sve njezine autonomne dijelove. No ta ideja nije potekla niti je imala odziva u Mađarskoj pa je slijepa težnja Narodno-ustavne stranke za obnovom državno-pravnog saveza s Ugarskom, bez unaprijed utvrđenih hrvatskih autonomnih prava, imala za posljedicu popuštanje zahtjevima mađarske politike. To se najbolje očitovalo u stvaranju Hrvatsko-ugarske nagodbe. Nagodbu su potpisali i ozakonili upravo mađaroni – unionisti i to na način da su uz manipulaciju saborskim izborima dobili većinu u Saboru, koja je potom izglasala Nagodbu. Nakon takvog postupka, ali i kasnije zbog nepoštivanja nagodbenih odredbi od strane Mađara, a protiv čega se mađaroni – unionisti nisu znali boriti, pojam *mađaroni* postao je i oznaka za sluganstvo vladajućima i oportunizam (usp. Kolar Dimitrijević 1995: 183).

4. „Mađaronska“ Narodna stranka

U vrlo negativnom značenju sluganstva i oportunizma oporba je pojam *mađaroni* etablirala u vrijeme banovanja Dragutina (Károya) Khuena-Héderváryja. Khuen je uspio potpuno ovladati Narodnom strankom i staviti je pod svoju kontrolu te uz pomoć nje vladati i provoditi politiku koja je išla u korist Pe-

šte i Beča (Perić 2000: 34; *Programatski dokumenti* 2006: 445–449). Khuenove mađarone, koji su bili članovi Narodne stranke, oporba je, pak, vidjela kao oportuniste, koji su zbog vlastitih interesa služili Khuenovu režimu i podržavali dualistički sustav pa na taj način i ideju mađarske državnosti, koju je na prostoru ugarskih zemalja provodila mađarska politika. S obzirom na to da je Khuen svoje odane pristaše nagrađivao službama u upravi i zakonodavstvu, u ovom se razdoblju pojam *mađaroni* u označavanju određene društvene kategorije ponajviše vezivao uz činovnike (usp. *Programatski dokumenti* 2006: 300–302, 386, 395; *Stenografički zapisnici* 1897: 3397; Zagorac 1906: 4, 12–13). Pojam je i nakon Khuenova pada pa sve do raspada Monarhije zadržao spomenuto značenje. Tako je namjera bana Nikole Tomašića da osnuje jaku vladinu stranku ocijenjena od strane opozicije kao nastojanje obnove mađaronskog sustava (*Programatski dokumenti* 2006: 630, 675–677).

„Mađaronska" Narodna stranka, kao ni unionisti iz 1860-ih, nikada sebe nisu nazivali mađaronima (Ostajmer 2018: 11). Rijetki pojedinci iz redova narodnjaka koji su prihvaćali taj naziv interpretirali su ga na svoj način. Izidor Kršnjavi, predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu u vladi bana Kheuna-Héderváryja pa kao takav i mađaron, nije odbacivao niti se bunio protiv toga što politički protivnici narodnjake nazivaju mađaronima. Dapače, u Saboru je javno izjavio da se tim naslovom ponosi. Ipak, ukazao je na, po njegovu mišljenju, razliku između predožujskih i suvremenih mađarona ustvrdivši da su stari mađaroni, tj. oni iz 1840-ih, napravili veliku pogrešku jer su se protivili razvoju narodnog života i narodne kulture misleći vjerojatno pri tome na njihovo odbijanje jedinstvenog književnog jezika na štokavskoj osnovici. Za razliku od njih novi mađaroni, u koje je ubrajao i sebe, izbjegavaju takvu pogrešku te nastoje, da koliko je to god moguće u narodu šire materijalni i kulturni napredak, što čine i u interesu ugarske državne ideje (*Stenografički zapisnici* 1896: 2633–2634, usp. Ostajmer 2018: 22–23).

5. Zaključak

Pojam *mađaroni* uvela je i najprije koristila hrvatska politička javnost nesklona prihvaćanju mađarske nacionalne ideologije, u vrijeme kada je intenzitet nacionalnih sukobljavanja sve više jačao te konačno došao u prvi plan političkih borbi u Hrvatskoj. Bilo je to tijekom 1840-ih, kada se javljaju prve političke stranke kao nositeljice sukobljenih ideologija. Ilirci su ga koristili kao podrugljiv naziv za političke protivnike ističući kroz mađarsko ime ideologiju

koju su članovi Horvatsko-vugerske stranke zastupali, a bila je u suprotnosti s njihovom (južno)slavenskom ideologijom. Naziv se zatim vrlo brzo uvriježio za članove i pristaše Horvatsko-vugerske stranke. Kasnije je prenesen i na sve stranke koje su u prvi plan svog političkog djelovanja isticale zahtjev za ponovnom uspostavom ili očuvanjem političkog saveza s Mađarima. Iako te stranke nisu prihvaćale mađarsku nacionalnu ideologiju, one su u dualističkom sustavu podržavale dominantnu političku poziciju Mađara u ugarskom dijelu Monarhije. Zbog toga je pojam tijekom čitavog spomenutog razdoblja zadržao pejorativno značenje s optužbama na račun mađarona za nenarodno pa i protunarodno djelovanja te sluganstvo i oportunizam. Te su stranke zagovarale ideju ugarske državnosti pa je ona bila poveznica i za izvanstranačko korištenje pojma *mađaroni*, koji se npr. pridavao i riječkim autonomašima koji su također bili skloni ugarskoj državnoj ideji.

Stranke i pojedinci koji su se zalagali za očuvanje državne zajednice s Mađarima i zbog toga bili označeni pojmom *mađaroni* nisu taj pojam prihvaćali kao oznaku za svoje političko djelovanje zato što je kontinuirano zadržao pejorativno značenje. A baš zbog pejorativnog značenja pojma on je, kako je već utvrdio Ostajmer (2018), u međustranačkim sukobima upotrebljavan i za difamiranje onih političkih protivnika koji nisu bili skloni hrvatsko-mađarskom savezu.

6. Literatura

Geschichte des Illyrismus oder des südslavischen Antagonismus gegen die Magyaren. 1849. Leipzig: Verlag von Gustav Mayer.

Holjevac, Željko 2014. Mađaroni i mađarizacija u Hrvatskoj između mita i zbilje u svjetlu hrvatsko-mađarskih odnosa u 19. stoljeću, In: Marinović Marijana (ur.). *Hrvati i manjine u Hrvatskoj: moderni identiteti. Četvrti hrvatski simpozije o nastavi povijesti.* Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje. 99–117.

Kolak, Arijana 2006. *O Mađarima i mađarskoj politici u javnosti banske Hrvatske 1848.-49.* (neobjavljeni magistarski rad) Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.

Kolak Bošnjak, Arijana 2012. *Horvatsko-vugerska stranka 1841.-1848.* (neobjavljeni doktorski rad) Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.

Kolak Bošnjak, Arijana 2021. From the Pre-March Demands to the Croatian-Hungarian Settlement: Pro-Hungarian Politics in Banal Croatia from the 1840s until 1848. In: Švoger, Vlasta – Sokcsevits Dénes – Cieger András – Ostajmer, Branko (ed.). *The 1868 Croatian-Hungarian Settle-*

ment: Origin and Reality. Zagreb-Budapest: Croatian Institute of History-Research Centre for the Humanities, Institute of History. 41–56.

Kolar-Dimitrijević, Mira 1995. Kako su narodnjaci pobijedili na izborima 1871.? (Nepoznata brošura Ivana Mažuranića?). *Povijesni prilozi.* 14: 163–207.

Kukuljević, Ivan 1865. *Županija Varaždinska i magjaromanija u Hrvatskoj i Slavoniji. Skopčani dielovi Ugarske.* Zagreb: Tiskom Dragutina Albrechta.

Lukežić, Irvin 2008. *Riječki kvartet.* Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.

manija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 17.2.2025. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/manija>.

Ostajmer, Branko 2018. *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest: Zagreb.

Perić, Ivo 2000. *Hrvatski državni sabor 1848.-2000. Sv. 2: 1868.-1918.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Hrvatski državni sabor, Dom i svijet.

Pisma pisana dru Ludevitu Gaju i ńeki ńegovi sastavci: (1828–1850). 1909. U: Deželić, Velimir St. (ur.). Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 6. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914. 2006. Cipek, Tihomir – Matković, Stjepan (prir.). Zagreb: Disput.

Rakovac, Dragutin 1842. *Mali katekizam za velike ljude.* Zagreb: Tiskom kr. pr. Ilirske Narodne tiskarne Dra. Ljudevita Gaja.

Starčević, Ante 1870. *Nekolike uspomene.* Zagreb: Tisak Narodne tiskare.

Stenografički zapisnici sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodište 1892.-1897. Sv. IV. – Godina 1895. 1896. Zagreb: Tiskarski zavod „Narodnih Novinah".

Stenografički zapisnici sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodište 1892.-1897. Sv. V. – Godina 1896./7. 1897. Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara.

Šokčević, Dinko 2006. *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata. Kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika drugoga.* Zagreb: Naklada Pavičić.

Šokčević, Dinko 2016. *Hrvatska od stoljeća 7. do danas.* Zagreb: Durieux, Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj.

Zagorac [Milčetić Ivan] 1906. *Khuenovština u Varaždinu.* Zagreb: Tisak M. Majcen.

Sažetak

Članak se bavi pojmom *mađaroni*, koji je bio stalno prisutan u hrvatskom političkom diskursu 19. stoljeća. Ilirci su ga počeli upotrebljavati početkom 1840-ih kao pogrdan naziv za svoje političke protivnike, članove Hrvatsko-vugerske stranke. Kasnije se pojam koristio i za druge hrvatske promađarske političke stranke. U članku se istražuju elementi koji su u određenim političkim okolnostima definirali pojam i mobilizirali njegovu uporabu, širina uporabe pojma te reakcije na njega onih koji su bili njime označeni. Članak se uglavnom temelji na postojećoj literaturi i objavljenoj građi, brošurama, korespondenciji i drugim dokumentima iz 19. stoljeća kroz koje se pojam provlači i u kojima se o njemu raspravlja.

Ključne riječi: *mađaroni, hrvatsko-mađarski odnosi, političke stranke, 19. stoljeće, Hrvatska/Trojedna Kraljevina*

Abstract

The paper deals with the term "Magyarons", usually used in Croatian political discourse of the 19th century. Illyrians started to use it in the early 1840s as a pejorative term for their political opponents, members of the Croatian-Hungarian Party. Later, the term was also used for other Croatian pro-Hungarian political parties. The article explores the elements that defined the term in certain political circumstances and explains what mobilized its use. Also shows the extent of use of the term and the reactions to it of those who were labeled with it. All analyses are based on existing literature and published sources such as brochures or letters in which the term is mentioned and discussed.

Keywords: *Magyarons, Croatian-Hungarian relations, political parties, 19th century, Croatia/Triune Kingdom*

Lábadi Károly*

A Mária-tisztelet terjedése Drávaszögből Szlavóniába a 18–19. században

Laskó, Almás és Atyina kegyhelyek példája

The Spread of Marian Devotion from The Drava Bend into Slavonia in the 18th–19th Centuries

The shrines of Laskó, Almás, and Atyina

1. Bevezető

A magyar nyelvterületen Szent Gellért volt a Mária-tisztelet elindítója, aki beszédeiben az Istenszülőt „Napba Öltözött Asszonynak" és „mennybe felvett Boldogasszonynak" nevezte. (Szilárdfy 1996) A Boldogasszony-kultuszt Szent István király tovább erősítette a keresztény hit terjesztésével (Waczulik 1938–1939). A törökök kiűzését követően a 18. században felvirágzott a vallási élet, és megnőtt a Mária-tisztelet, de korábbi adatok is bőségesen szólnak arról, hogy a Kárpát-medence magyarlakta területein Jézus anyjának devóciója erősen megvolt olyan helyeken, ahol a kegyképekhez vagy kegyszobrokhoz csodák fűződtek. Eszterházy Pál a 17. század végén nagy lajstromot állított össze a magyar és a külhoni kegyhelyekről (Eszterházy 1690, 1696; Knapp–Tüskés 1994). Köztük még nem szerepel sem Laskó – ahol pedig a ferencesek már a 16. században ápolták a templomukban levő csodatévő Mária-szobor kultuszát –, sem azon szlavóniai települések, amelyek folytatták a zarándokok foga-

* nyugalmazott egyetemi tanár, néprajzkutató – email: labadi.karoly@gmail.com

■ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-21

dását, amikor a kegyszobor a történelmi események hatására hozzájuk került. Korunkban Laskó után Almáson, majd Atyinban (Voćin) folytatódott töretlenül Mária tisztelete.

2. Laskó, a Drávaszög búcsújáróhelye

Az alsó-baranyai település hajdani Mária-tiszteletéről Ács Zsigmond református lelkésznek, Laskó szülöttjének, kora neves műfordítójának is volt tudomása. Erről Rómer Flórist tudósította 1879-ben keltezett levelében: „*Laskó múltját illetőleg annyit ezennel is írhatok, hogy a reformatio előtt város és pláne búcsújáróhely is volt. Benne egy Szűz Mária-kép, mely most hír szerint a Duna-Dráva összeszakadásánál fekvő mezővárosban, Almásban, a jelenleg ugy nevezett Slavoniában, Jánus Pannonius költő születéshelyén még most is megvan. Róla ezt a helységet a régi időben Mária-Laczkónak is nevezték. Zárdája is volt.*" (Lábadi 2011: 279)

A település 15–16. századi katolikus templomában állt egy csodatévő Mária-kegyszobor, s ezért a környék Mária-tiszteletének központjává vált, amelyet távoli vidékekről is felkerestek. A Bácska, a Duna és Dráva köze, a Dráván túli szlavóniai települések katolikusai zarándokoltak ide (Baranyai 1977: 121–125).

Az, hogy Laskón élénk kulturális és hitélet volt, jelentős iskola működött, elsősorban a település kedvező fekvésének volt köszönhető, miáltal a vidék egyik gazdasági, kulturális s ebből következően egyházi központja lett. A jómódú mezővárosi lakosság jelenléte és támogatása hozzájárult a vallási virágzáshoz (Benda 1991: 89–90). A Duna olyan vízi utat biztosított lakóinak, melyen zavartalanul közlekedhettek, kereskedhettek. A vízi út azonban nemcsak személy- és áruszállításra szolgált, hanem ezen áramlott be sok szellemi, vallási és kulturális termék is.

A vallásbéli virágzás egészen 1544-ig tartott, amikor megérkezett Sztárai Mihály, s hozzákezdett a reformáció tanainak hirdetéséhez (Kevesházi 2005: 90–106). Rövid idő alatt a lakosság többsége vallást cserélt, a reformáció lutheri, majd kálvini ágához csatlakozott. A templom is a reformátusok kezére került. A régi Mária-tisztelet helyszíne megszűnt, új helyet kellett neki találni. Amikor 1686-ban a szövetséges hadak a töröktől visszavették Siklós várát, s csaknem egész Szlavónia felszabadult, Đuro Grčić eszéki jezsuita szerzetes Laskón a megmaradt katolikus hívők részére deszkából ácsolt össze parányi kápolnát, mellé pedig haranglábat állított. Elöljárója, Horvát András, a kápolnából eltűnt vagy megsemmisült kegyszobor helyett új, a régire mégis emlékeztető Mária-szobrot faragtatott Eszéken.

A szobrot a Mennybe Fölvett Szűznek az ünnepnapján Eszékről népes kísérettel Laskóra vitték, ahol a kápolna oratóriumában helyezték el. Mária karján a gyermek Jézussal az ég királynőjének attribútumaival jelent meg, így Laskóra rövid idő leforgása alatt újból nagy tömegek érkeztek, hogy leróják tiszteletüket, és égi közbenjárásért fohászkodjanak. Hamarosan csodás imameghallgatások történtek. A Rákóczi-szabadságharc eseményei azonban nem kedveztek a megújult korai barokk korban kibontakozó laskói zarándoklatoknak, amiért a kegyszobrot Laskóról az újra benépesedő Duna menti Almásra vitték el.

A kegyszobor kimenekítéséről Jordánszky Elek is megemlékezik a Magyarországon található Boldogságos Szűz Mária „kegyelemképeinek" leírásában (Jordánszky 1836: 126–127; Tüskés–Knapp 1988): „*Laskó környékén a Helvetziai valláson lévők akkor annyira megszaporodtak, hogy a Katolikusoktól régen épített Templomot is elfoglalták: erre nézve érányosabbnak ítéltetett, hogy a boldogságos Asszony Képe onnan elvitessék Almásra; a mint ezt Páter Jurina Márk valósággal véghez is vitte November 20-dik napján 1704-ben bóldog Asszony ajánltatása Ünnepén. Nem sokára azután, azaz: 1706-ban más Ünnepét a boldogságos Szűznek, úgymint Sarlós boldog Asszony napját kezdték az Almásiak ünnepelni, mint a Templom napját...*" Amíg Laskón volt a kegyszobor, nem készült róla semmiféle ábrázolás.

3. Almás, a laskói kegyszobor új otthona

Antun Kanižlić[1] jezsuita szerzetes könyvéből[2] tudható, melynek kútfője a *Brevis Historia Statuae, a Capellae B. V. M. Almassiensis* (Gabler *Brevis*) volt, hogy mielőtt a kegyszobrot a Duna partján fekvő Almásra vitték, Laskón erős volt az Istenanya tisztelete. A szobrot csónakon páter Jurina Márk ferences rendfőnök vitte el Laskóról Almásra 1704. november 20-án, azaz a Boldogságos Szűz Mária bemutatása (Praesentatio BMV) ünnepét megelőző napon.

A csónakon kimenekített kegyszobrot Almás lakossága nagy szeretettel fogadta: Amikor megérkezett, „*Ünnepélyesen összeseregelvén oda maguk az eszé-*

1 Antun Kanižlić (1699–1777) Pozsegán (Požega) született jezsuita szerzetes.

2 Kanižlić műve nagy hatást váltott ki, elérte célját, erősítette a hívek hitét, s egyre nagyobb tömegeket irányított az almási kegyhelyre. Amikor Ivan Becić a 20. század elején újból hozzákezdett a Mária-szobor és az almási búcsújáróhely történetének megírásához, ugyancsak erre a munkára támaszkodott. Itt köszönöm meg a zágrábi Nacionalna i sveučilišna knjižnica munkatársainak, hogy rendelkezésemre bocsátották az Antun Kanižlić kötetében szereplő metszet másolatát.

kiek és az innen délnyugatra lakók, magán az ünnepnapon pedig körmenettel, az illírek összesereglésével és szent énekléssel a mi eddiglé újszerű templomunknak nagyobb és keletre néző kápolnájában, ahol a dunai oldalon, kívül, egy karcsú, cseresznyefából való harangtoronyban helyezték el az említett szobrot, egy ott lévő nyers oltáron vagy inkább asztalon, és egy másik passaui mesternek közepes keretben és egyszerű fakerettel körülvett képét…" (Kanižlić 1759: XVII–XVIII).

A kegyszobrot a legtöbb búcsújáró Nagyboldogasszonykor kereste fel. Az egyre népesebb kegyes zarándokcsoportok, a közbenjárásért esedezők nagy tábora siettette egy új templom építését. Az 1710-re felépült templom oltárára állították a Laskóról elhozott Mária-szobrot. Csodatévő híre évről évre növekedett: az első csodás gyógyulást 1726-ban jegyezték le. Egy Antal nevezetű hétéves gyermek kiesett a kocsiból, kezét összezúzta, s nagy fájdalmai voltak. Amikor édesanyja a *Majka od utočišta* – A menedék Anyja, ahogyan horvátul a kegyszobrot nevezték –, közbenjárását kérte, a gyermek meggyógyult, soha többé nem fájt a karja (Gabler *Brevis*). Nagycsütörtök napján, 1846-ban azonban a Duna menti településen tűz pusztított, s a lángokban a templom a szoborral együtt elporladt. A pótolhatatlan kárt azzal igyekeztek enyhíteni, a Duna mellett fekvő Apatinból a csodatévő szoborhoz hasonlót szereztek be 1847-ben. Egyelőre a hársfák alatt álló, a forrás melletti kis kápolnában, az úgynevezett hársas kápolnában állították fel. Bár a szobrot az újonnan felépülő templomba szánták, végül a kápolnában maradt, s „Boldogasszony a hársaknál" néven vált ismertté. Josip Juraj Strossmayer püspök 1865-ben a Szűzanya új szobrát ajándékozta Almás újonnan elkészült templomának, amelyet a hajdani laskói szoborhoz hasonló attribútumokkal faragtak ki. Az eltérés abban mutatkozott meg, hogy Mária jobbjában jogart, baljában, szíve felől a gyermek Jézust tartotta, s az ég királynőjeként jelenítették meg. A templom 1991-ben teljes berendezésével, irattárával a szerb megszállók áldozata lett, s Mária-szobra is örökre megsemmisült.

A honvédő háború után, 1997 augusztusában, Nagyboldogasszony ünnepén mintegy nyolcszáz helybeli és vidékről érkezett zarándok jelent meg újból, hogy a templomromok között elmondott szentmisén az almási Boldogasszonyhoz fohászkodjon támogatásáért, és búcsút nyerjen (Lábadi 2012: 36). Kezükben az elégett Mária-szobor fényképét vitték. 2001-ben a régi templom helyén elkezdték a negyedik kegytemplom felépítését, amelyet 2004-ben szenteltek fel. A kegy- és zarándoktemplom új Mária-szobrát 2003-ban II. János Pál pápa eszéki látogatása alkalmával megkoronázta.

Kanižlić könyvében szerepel az Almásra vitt kegyszobor első nyomtatott ábrázolása (Szilárdfy–Tüskés–Knapp 1987: 80, 155). A laskói kegyszobor el-

menekített és az almási kegyhely történetét feldolgozó barokk szerző könyvének elején közölt róla először metszetet. A kegyszobrot *Hozzámenekülők Anyja*ként vagy *Almási Mater Refugii,* horvátul *Majka od utočište* néven emlegeti. Franz Leopold Schmittner rézmetsző baldachin alatt ábrázolta a Mária a gyermek Jézussal öltöztetett kegyszobrát. Az istenanya az ég királynőjeként jelenik meg, jobbjában gyermekét, baljában jogart, királyi jelvényt tart, mindketten koronával, királyi díszben láthatóak. Jézust felemelt áldó kézzel ábrázolja a grafikus. Mária nyakában egy szív függött, ami fogadalmi ajándékként került a szoborra. A baldachin csúcsán napkorongba írt Mária-monogram látható. A baldachin két oldalán egy-egy adoráló fedetlen felsőtestű angyal áll. A baloldali fél kezével pajzsot tart, felirata *Maika od Utocsiscta*, a jobb oldali angyalnál levőnek gót betűs a felirata: *Mutter der Zuflucht.*

1. ábra: *Franz Leopold Schmittner: A Laskóról Almásra került kegyszobor, közölte: Antun Kanižlić, 1759.*

A kép alján Almás házai a templommal, jobbra Eszék városa látható. A látkép alatti latin felirat arról tudósít, hogy 1739-ben pestisjárvány tombolt a vidéken, de a Szűz szobra megoltalmazta Almás lakosságát (l. 1. ábra).

A szoborról több metszet is fennmaradt, a stílusjegyek alapján nyilvánvalóan a Kanižlić által Velencében megjelentetett első közlés inspirálhatta készítőit. Jordánszky Elek a Mária-kegyelemképekről készült könyvében a Laskóról Almásra átvitt kegyszoborról két metszetet közölt 1836-ban. Alkotójuk az 1820–1830-as években Bécsben működött Joseph Dorneck volt (l. 2. ábra), aki mindkét metszetet szignálta a jobb alsó sarkokban. Jordánszky pontosan megjelölte

2. ábra: *Joseph Dorneck: Az almási kegyszobor, közölte: Jordánszky Elek, 1836.*

a kegyszobor helyét: „*Az ott létező Plébánia Templomának öreg Oltárán áll a boldogságos Szűznek fából faragott, ezüst pléhel*[3] *felruházott képe. Jobb kezén áll a kisded Jézus áldást adván a nézőkre; bal kezében tart Mária egy Királyi pálczát; mind a kettőnek drága Korona van a fején; körülötte egy ezüst ráma üvegestől; az egyik mellette álló nagy Angyal kezében tartja ezt a tót czímzetet: Maika od Utocsiscta, a másik pedig Mutter der Zuflucht, azaz Folyamodásának Annya.*" (Jordánszky 1836: 126.)

A másik metszet az oltáron elhelyezett kegyszobrot ábrázolja (l. 3. ábra). Az oltár két oldalán felajánlott fogadalmi ajándékok, offerek is láthatók, melyeket a búcsújárók ajándékoztak a templomnak. A barokk ábrázolásmód ismert típusaként az oltár antipendiumának előlapján található festmény vagy dombormű, ami az Antal nevezetű hétéves gyermek és a kegyszoborhoz fohászkodó édesanya csodáját ábrázolja. Előtérben emberek között Mária áll, vele szemben a felnőtt Jézus mellett egy angyal és egy nőalak. A távolban egy település tűnik fel: templomát néhány ház veszi körül. Ez akár Almás stilizált képe is lehet. Az oltár alatti kép legalján latin nyelvű felirat olvasható: *RespICe eX aLtIs aLMa VIrgo et VIDe et VIsIta tVa gratIa ser Vos tVos / Tekints reánk onnan felülről, oh Szent*

[3] Utalás a szobor öltöztethetőségére. Nyilván ezüstlemezből készült Mária és a gyermek ruhája. Ez Tüskés Anna szerint úgy is értelmezhető, hogy a ruha fölé voltak erősítve az ezüst votív tárgyak, ahogy ez Andocson, Szombathelyen és Máriapócson is megfigyelhető.

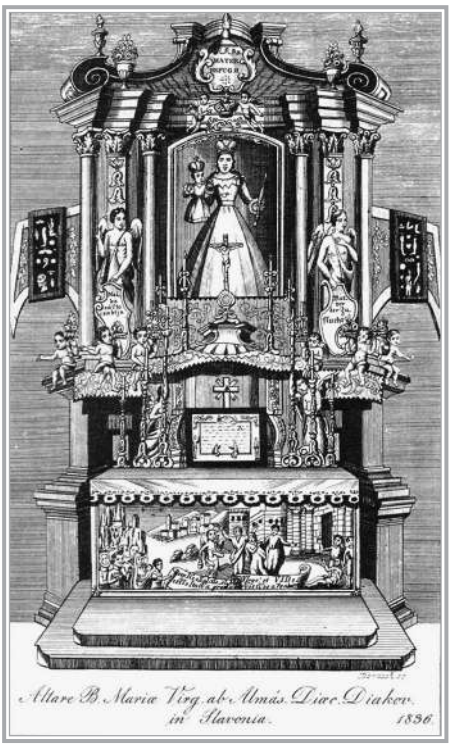

3. ábra: *Joseph Dorneck: Az almási kegyszobor oltáron, közölte: Jordánszky Elek, 1836.*

4. ábra: *Az almási kegytemplom mai kegyszobra*

Szűz, nézd és látogasd meg kegyeiddel a te szolgáidat. A kronogramm évszámot tartalmaz, azaz a feliratnak a római számoknak megfelelő betűi az 1747-es évet mutatják, amely utalhat az oltár készítésének idejére.

A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnoka Kotz Luise-tól (megh. 1863) őriz egy rézmetszetet barokk kartusban elhelyezve az Almáson látható csodatevő laskói Mária-szoborról (Bálint–Barna 1994: 323).[4] Megjelenítése közeli rokonságot mutat a Kanižlić által közzétett metszettel. A kartus legalján szintén megjelenik a kegykép környezete, akárcsak a velencei kiadványban. Előtérben megjelölve a Duna folyik. A szelíd dombokon két település látszik: balról Almás, a távolban Eszék házaival (l. 5. ábra).

4 Leltári száma: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnok T.51/72.

5. ábra: *Kotz Luise (megh. 1863) metszete (Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnok)*

4. A Hozzámenekülők anyjának festett képe Atyinban

A laskói Mária-kegyszobornak van egy másik szlavóniai, a volt Körös vármegyei városban, Atyinban levő párhuzama. Tisztelete feltehetően a helyi ferences jelenlétnek köszönhető, s itt a kegyszoborról készült festmény volt a vallásos tisztelet központjában.

Atyina már a középkorban jelentős településnek számított, vár állott a helyén, s a 13. századtól a latin források különböző névalakban emlegetik: *Athyna, Atina, Othina, Achyna, Agyna.* A magyar források *Atyinként* nevezik meg. A 15. századra a Magyar Királyságban a hajdani Körös vármegye Atyinnal együtt a

legfejlettebbek közé tartozott. „*Kőrös vármegye a Magyar Királyság legnépesebb és leginkább városias területének számított a késő középkorban*" (Varga 2013: 72). Ezek az adottságok kedveztek a vallási életnek. Mátyás király a települést a nagytekintélyű Korbavai Jánosnak adományozta, s ennek halála után özvegye, Újlaki Katalin kezén maradt. „*Az özvegy már régóta jól ismerte a cseh [ferences L. K.] barátokat és azért testvérével, Újlaky Fruzsinával, Garay Jób özvegyével összefogva, 1490 táján, de mindenesetre 1496 előtt a Boldogságos Szűz tiszteletére gyönyörű nagy egyházat és kolostort építtetett itt részükre*" (Karácsonyi 1924: II:10–11). A ferences kolostor 1535-ig állt fenn, amikor az oszmán seregek megjelenése ellehetetlenítette a kolostor létezését. „*1537-ben már nem kellett ide guardiánt választani, mert a török Pozsega várát megvívta, a cseh barátok kénytelenek voltak otthagyni az atyinai kolostort. Az egyházi felszereléseket, elvitték Atyina akkori földesuraihoz: Batthyány Orbánhoz, Ferenczhez és Mihályhoz s ezeknél elkallódtak.*" (Karácsonyi 1924: II:11.) A ferences barátok eltávozásával nagy űr keletkezett a hitéletben, mert megszűnt a lakosság lelki gondozása. A rend helyi története azt támasztja alá, hogy a kolostor alapításában elsősorban a földesúri akarat játszott közre, akárcsak a fejlett Körös vármegyei városok létrejöttében. „*Körös vármegye városiasodásában nem a polgárosodás, hanem a földesúri akarat volt a meghatározó, és a ferences kolostorok alapításában is inkább az arisztokraták vallásossága játszott közre.*" (Varga 2013: 81). A település újbóli vallási kivirulásának ugyancsak a vidék urai voltak az ösztönzői. Az oszmán uralom után ugyanis újból benépesült a település, a 17. századtól ismét élő egyháza lett. Ettől kezdődően „fellángol" a Mária-tisztelet is. Az 1799-es canonica visitatio bejegyzése tudósít először arról, hogy a ferencesek Eszékről 1748-ban Szűz Mária-szobrot kívánnak beszerezni, melyet a felújításra szoruló öreg templomban helyeznének el. Andrija Popović ferences atya, az egyház vezetője szerint nagy szükség mutatkozik erre, s ha nem kerítenek rá sort, pusztító szárazság és éhínség sújtja majd a vidéket (Razum 2013: 143).

Az atyinai kegyképek a 18. századi nagy barokk búcsújárási hullám idején váltak a tisztelet tárgyává. Ismertségüket és népszerűségüket az is növelte, hogy az előttük elmondott imák meghallgatásra találták, s nekik köszönhetően csodás gyógyulások történtek. Az atyinai templom is, amelynek titulusa Szűz Mária lett, egyre nagyobb búcsújáró tömegeket vonzott. Az Eszéken beszerzett barokk faragott, öltöztethető kegyszobor a főoltáron állt, idővel azonban nyoma veszett. Helyébe az 1885-ben beszerzett másik, lourdes-i Mária-szobor került, s a következő esztendőtől kezdve feljegyzések tanúsítják, hogy a hívek szervezett búcsújárás keretében fejezték ki tiszteletüket a Mária-zarándoklat atyinai helyszínén (Cvetnić 2013).

A Mária-tisztelet másik tárgya az atyinai „Hozzámenekülők Anyja" néven nevezett kegykép, amelyet azáltal kötöttek e helyhez, hogy megnevezésében a „voćini" szó szerepel. Szűz Máriáról, Jézus anyjáról, a Hozzámenekülők Anyjáról egy ismeretlen festő által vásznon megörökített olajképnek a népi kegyesség csodatevő erőt tulajdonít. A festményt a Laskóról Almásra menekített *Hozzámenekülők Anyja* (Mater Refugii) csodatevő kegyszoborról készült metszet alapján festették meg, melynek alkotója Franz Leopold Schmittner volt. Számára az a rézmetszet szolgált mintaként, amely Antun Kanižlić Velencében megjelent kiadványában található (Kanislich 1759), s a Laskóról Almásra menekített Mária-szobrot ábrázolja. Jelenleg a szobor voćini Szűz Mária tiszteletére újonnan felépült templom mellékoltárán áll, a Mária-ünnepeken búcsújáró zarándokok ezrei látogatják meg. A Szűz jobb karjában tartja a gyermek Jézust, baljában királyi szimbólum, a jogar látható. A baldachin alatt állnak koronával a fejükön. Felettük szintén korona látható, felette a sugárkoszorús napkorong közepébe Mária monogram került. A kép 1740 és 1770 között készülhetett, mérete 41x66 cm. A festmény bal alsó sarkában egy-egy adoráló angyal kartust tart a kezében, melynek felirata: *Maika od Utocsishcsta*, jobb oldali kartusán levő felirat: *Mutter der Zuflucht*.[5]

A kegytemplomot a 20. században érték a legnagyobb pusztítások. A második világháború idején lebombázták, tető nélkül maradt, az 1970-es évekig csak a falai álltak. Ekkor felújították, ám a 20. század végén a honvédő háborúban a szerb megszálló csapatok ismét elpusztították. Voćinból 1991. december 13-án kivonultak a megszálló szerb csapatok, menekülő útvonalukat égő házak jelezték. A megszállás éveiben a késő gótikus stílusú templomot fegyverraktárként használta a jugoszláv néphadsereg. Mielőtt elmenekültek a városból, a templomot aláaknázták, és december 14-én hajnali negyed négykor felrobbantották. A bevonuló horvát csapatok szembesültek a pusztítás iszonyatos mértékével. A romos templom és 46 civil áldozat fogadta őket.

1996-ban régészek és műemlékvédelmi szakemberek irányításával, állami és egyházi segítséggel megkezdték a porig rombolt késő középkori, 15. századi templom korhű újjáépítését. 2011-ben szentelték fel a Boldogságos Szűz Mária látogatásának tiszteletére. Ekkor került a kegykép fémkeretére – egy ovális alakú táblácskára horvát nyelven a pápai címer mellé – a következő felirat: *II. János Pál pápa 2003. jún. 7-én megkoronázta a Hozzámenekülők Anyját* (l. 6.ábra).

5 A kegyképet 1826-ban John Mihaljevitz restaurálta.

6. ábra:
Az atyinai Szűz Mária kegyképe

A barokk századaiban – ellentétben a középkori ereklyék tiszteletével – a búcsújáróhelyeken inkább a csodatévő kegyképek, kegyszobrok kultuszával lehet találkozni. Kevés példa akad arra, hogy egy magyar közösség kultusza horvát nyelvű közösségben éljen tovább. A bemutatott szlavóniai kegyhelyek a barokk korban váltak általánosan ismertté, kultuszuk ekkortájt alakult ki és erősödött meg, s máig nem veszített intenzitásából. Ismertségükhöz hozzájárultak azok a művészi metszetek, melyek a búcsújáróhelyek csodatévő szobrait ábrázolták. Mindhárom helyszínen a ferencesek segítették a kultusz kialakulását. Mind Almáson, mind Atyinban évente a Mária-ünnepeken tartott búcsúkon több ezer zarándok jelenik mega kegyhelyek vonzáskörzetéből. Az elszármazott kegyszobor, illetve kegykép hatására Almáson is ez történt (Lábadi 2012), akárcsak Atyinban. A barokk kor óta a búcsújárás mindkét helyen a honvédőháború 1991. évi kitöréséig fennmaradt, sőt, pár év kényszerű szünet után a megújult erővel folytatódott.

5. Irodalom

Baranyai Júlia 1977. *Vízbe vesző nyomokon.* Újvidék: Forum Könyvkiadó.

Bálint Sándor – Barna Gábor 1994. *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza.* Budapest: Szent István Társulat.

Becić, Ivan 1904. *Aljmaška gospa nazvana Majka od utočišta.* Osijek: Prve dioničke tiskare.

Benda Kálmán 1991: Unitáriusok a hódoltság-kori Dél-Baranyában. *Baranya. Történelmi és honismereti folyóirat.* Emlékszám őszentsége II. János Pál látogatásának tiszteletére. 4 (1–2): 87–97.

Gabler Ambrozije 1698. *Brevis Historia Statuae, ac Capellae B. V. M. Almassiensis.* (kézirat).

Cvetnić, Sanja 2013. *Marijansko svetište u Voćinu.* U: *Voćin crkva i svetište. Zbornik radova s međunarodnog znastvenog skupa 2011.* (Bibliotheca Historica Diocesis Poseganae) Požega: Biskupski ordinarijat. 313–329.

Esterházy Pál 1690. *Az egész világon levő csudálatos boldogságos Szűz képeinek rövideden föltett eredeti.* Nagyszombat: Typis Academicis Societatis Jesu.

Eszterházy Pál 1696. *Mennyei korona, az az Az egész Világon lévö Csudálatos Boldogságos Szűz Kepeinek rővideden fől tett Eredeti. Mellyet sok tanuságokbol öszue szerzett, és az áetatos hivek lelki idvösségekre ki bocsatott uijonann GALANTHAI ESTERÁS PÁL, Szentséges Romai Birodalombeli Herczeg Magyar Országi Palatinvs 1696. Esztendöben. Meg szaporittatott pedig az előbbenni, kőnnyu ugy hogy az Historiáknak száma Ezer Harom Száz.* Nagyszombat.

Kanižlić, Antun 1759. *Utocsiscte Blaxenoj Divici Marii ugodno, i prietno a nami velle koriſtno, i potribito. Na posctenye Gospe Almascke, Majke od Utocsiscta nazvane. U Mnecih, pritiskano od Antona Bassanesa.* Velence.

Karácsonyi János 1924. *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. 2. köt.* Budapest: MTA.

Keveházi László 2005. *„A kereszt igéjét hirdetni kezdtem" Sztárai Mihály élete és szolgálata.* Budapest: Luther Kiadó.

Knapp Éva – Tüskés Gábor 1994. Kísérőtanulmány. In: Kőszeghy Péter (szerk.). *Esterházy Pál: Az egész világon levő csudálatos boldogságos Szűz képeinek rövideden föltett eredeti. Nagyszombat, 1690.* (fakszimile kiadás) Budapest: Balassi Kiadó. 7–27.

Lábadi Károly 2001. *Laskó.* Budapest: Száz Magyar Falu Könyvesháza.

Lábadi Károly 2011. *Laskó könyve.* Laskó.

Lábadi Károly 2012. *Egyházak Alsó-Baranyában és Szlavónia*ban. Eszék: HunCro Médiaközpont Kft.

Lábadi Károly 2017. *Ács Gedeon élete és szülőföldképe.* Bellye: Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége.

Razum, Stjepan 2013. *Voćin u zapisnicima kanonskih pohoda (XVIII. i XIX. st.).* U: *Voćin crkva i svetište. Zbornik radova s međunarodnog znastvenog skupa 2011.* (Bibliotheca Historica Diocesis Poseganae) Požega: Biskupski ordinarijat. 134–148.

Szilárdfy Zoltán – Tüskés Gábor – Knapp Éva 1987. *Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáróhelyekről.* Budapest: ELTE Egyetemi Könyvtár.

Tüskés Gábor – Knapp Éva 1988. Jordánszky Elek: Magyar országban, s ahoz tartozó nagy részekben lévő [...] Mária kegyelem képeinek rövid leírása. Pozsony, 1836. In: Jordánszky Elek: *Magyar országban, s ahoz tartozó nagy részekben lévő [...] Mária kegyelem képeinek rövid leírása. Pozsony, 1836.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 1–48.

Varga Szabolcs 2013. A voćini ferences kolostor megalapításának háttere / Pozadina utemeljenja voćinskoga franjevačkog samostana. U: *Voćin crkva i svetište. Zbornik radova s međunarodnog znastvenog skupa 2011.* (Bibliotheca Historica Diocesis Poseganae) Požega: Biskupski ordinarijat. 66–82.

Waczulik Margit 1938–1939. Szűz Mária tisztelete kereszténységünk első századában. *Regnum Egyháztörténeti Évkönyv.* 3: 59–74.

Absztrakt

A drávaszögi Laskón már a 16. században jelentős volt Szűz Mária tisztelete, s a település fontos búcsújáróhelynek számított. A 17. században a ferencesek beszereztek egy Mária-szobrot, s előtte csodás gyógyulások, imameghallgatások történtek. A reformáció térhódítása és a Rákóczi-szabadságharc következtében a csodatévő Mária-szobrot a Duna melletti Almásra vitték. Ott is gyorsan híre ment csodatévő erejének, és nagy tömegek keresték fel. Antun Kanižlić jezsuita szerzetes könyvet írt az almási kegyszobor történetéről, melyhez művészi grafikát is csatolt. Ez lett később több szerzőnél is a megjelenő ábrázolás mintája. A metszetek a barokk korban tovább növelték a kegyhely népszerűségét. A szlavóniai Atyinban, újkori nevén Voćinban egy hasonló festményt az 1740-es évektől szintén kegyképként tiszteltek, s köré évente nagy búcsújárás szerveződött. A dolgozat azt mutatja be, hogy egy magyar közösség Mária-tisztelete miként

terjedt el a horvát nyelvű közösségekben a ferences szerzetesek közreműködésével, s amely a barokk kor óta töretlen maradt.

Kulcsszavak: *Szűz Mária-tisztelete, barokk búcsújárás, kegykép, Laskó, Almás, Atyin*

Abstract

In Laskó, located in the Drava Bend region, the veneration of the Virgin Mary, mother of Jesus, was highly significant as early as the 16th century. The village was an important pilgrimage site. In the 17th century, the Franciscans acquired a statue of Mary. Miraculous healings and answered prayers were reported in front of it. Due to the spread of the Reformation and the Rákóczi War of Independence, the miraculous statue of Mary was moved to Almás, located by the Danube river. There, news of its miraculous powers disseminated quickly, attracting large crowds. Jesuit priest Antun Kanižlić wrote a book about the history of the statue in Almás, which included artistic graphics. This depiction became a model for representations by various authors. These engravings further increased the popularity of the pilgrimage site during the Baroque period. In Voćin, Slavonia, a similar painting began to be venerated as a sacred image in the 1740s, around which an annual pilgrimage developed. The paper demonstrates how, with the help of Franciscan monks, the veneration of Mary by a Hungarian community spread to Croatian-speaking communities, maintaining its continuity since the Baroque era.

Keywords: *Veneration of the Virgin Mary, Baroque pilgrimage, sacred image, Laskó, Almás, Atyina*

Lábadi Zsombor*

Ugyanaz, és mégis minden más

Pilinszky János két verse a szerelemről

The Same, and yet Everything is Different

Two poems about love by János Pilinszky

„Sosem felejtem, nyár van."
(Pilinszky János: *A szerelem sivataga*)

Pilinszky János mindkét verse, az Aranykori töredék és A szerelem sivataga is olyan szöveg, amely témaválasztásában és hangvételében azon versek közé tartozik, amelyik a személyes és az elvont gondolkodás, valamint az érzelmek metszéspontján található. Az elemzők szinte mindannyian hangsúlyozzák a költemények keresztény, felebaráti szemléletre épülő elemeit, és felvetik a szerelmi költészet egyfajta Pilinszky-féle változatát. Mindkét komponens hangsúlyosan jelen van a versek olvasataiban, a különbség inkább abban mutatkozik meg, hogy milyen jelentőséget tulajdonítanak nekik az értelmezők. A megközelítéseket némileg árnyalja, hogy a költő sosem volt a hagyományos szerelmi költészet művelője, a beszélő gyakran meglehetősen rejtélyesen fogalmaz, és kevés kivételtől eltekintve sem a versek közvetlen címzettjei, sem az emlékeiben élő szereplői nem azonosíthatók teljes mértékben a konkrét utalások mellőzése miatt. Másrészt ezek a kiemelt szöveghelyek áttételesebben és elvontan, más-más társas vagy vallási kontextusban, a szimbólumok vagy a szóképek szintjén jelennek meg.

* Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, J.J. Strossmayer Egyetem – e-mail: labadi.zsombor@gmail.com

Izvorni znanstveni rad ■ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-22

Az ilyen típusú versek egzisztenciális elemei Pilinszky egész pályáját végigkísérik az 1950-es évek korai szövegeitől a hetvenes évek elején megjelent kötetekig. A jelenség a kritika figyelmét sem kerülte el, mégis az utóbbi években került igazán az érdeklődés középpontjába a spirituális vagy metafizikai kontextusban értelmezett költeményei mellett a szerelem vagy szeretet kérdésköre. Már egészen korán, közvetlenül a versek keletkezése után érződik némi tanácstalanság a témával kapcsolatban azoknál a költő kortársaknál is, akik Pilinszkyt személyesen is jól ismerték. Nemes Nagy Ágnes például A szerelem sivataga című vers főbb jellemzőit vizsgálva megállapítja, hogy mint azt a cím is sugallja, szerelmes versről van szó. Létrejöttében valószínűleg szerepet játszott, hogy a költőt olyan impulzusok érték, amelyek költői válaszként válthatták ki ezeket az érzéseket és gondolatokat, de kétséges, hogy a költemény műfaja szerelmes vers-e. „*A vers bizonyára szerelmes vers is, létrehozó indokai között bizonyára szerepel a sebesült szenvedély. Abban azonban kételkedem, hogy csakis és kizárólag szerelmes vers volna. Egy vers megfogalmazása a legritkább esetben egyetlen okú, még a legrögtönösebbben, legspontánabb költői reagálásokban is többféle indok fonódik össze, még azokban is, amelyeket egy ültő helyében firkant le a szerző gyors válaszként bármely benyomásra, még azokban is van valami több vagy többféle (ha más nem, maga a szerző)*” (Nemes Nagy 2002: 94.). Pilinszky verseinek hangulati és érzelmi forrása az imént említett nehézségek miatt nem írható körül teljes pontossággal az életrajzi összefüggések ismeretében sem, az idézett szövegek egyszerre több szerzői elgondolásnak is megfelelnek, ami nem könnyíti meg a költői szándék tisztázását. Ami azonban feltétlenül felsejlik a versek irányultsága kapcsán, hogy „a kedély, az emóció vibrálása és metafizikus árnyalatai” is felismerhetők rajtuk. A költeményekben rejlő hozzáadott jelentés és érték több nézőpontból is megközelíthető (vö. Hankovszky 2011) attól függően, hogy az olvasó a spirituális-metafizikai komponensekre vagy a szerelem/szeretet összefüggéseire koncentrál.

A Nemes Nagy Ágnes-féle megengedő magatartás azért is nyerhetett legitimitást az értelmezők körében, mert a szerző kijelentései tovább erősíthetik azt a benyomást, hogy Pilinszky költeményében a beszélőnek lehetősége van arra, hogy ne csak egy konkrét szerelmi helyzet viszontagságairól szóljon, hanem a szerelem általánosabb jelentéséről is közöljön valamit. Ez többféleképpen értelmezhető pszichológiai nézőpontból, érzelmileg vagy akár erkölcsi értelemben is. Az olvasói befogadás szeretetre épülő elemeinek szerepe a világ megjelenítésében többféle szempontot és hatást engedhet meg, így azt elsősorban a szöveg horizontja határozza meg, hogy ezek közül melyik kerül előtérbe, hiszen a versen keresztül a személyes és az általánosabb, személytelen aspek-

tusai is kifejezésre jutnak: „*Tehát bármilyen élmény adja is a végső elhatározó lökést egy vers megszületéséhez – írja Pilinszky A mű születése című esszéjében –, maga az indulás sikere és magának a versnek a sikere kiszámíthatatlan és meglepő. A szerelmes, megalázott vagy megelégedett költő nemcsak azt mondja el, ami pillanatnyilag a szívén fekszik; a jelzők, a zene, a hasonlatok és szókapcsolások ürügyén egy egész, már automatikusnak mondható világ valósítja meg magát. A rest súlyok, nyomasztó szenvedélyek és zsúfoltan tolongó emlékek egy épkézláb szerkezetben, élő és megnyugtatóan formás műben rendeződnek.*" (Pilinszky 1999: 20).

Az előbbi idézetből is kitűnik, hogy Pilinszky esetében a szerzői szándékok egyáltalán nem tűnnek egyértelműnek, és a költő sem ad konkrét támpontokat a versek elemzéséhez, csak egy ilyen kissé rejtélyes vagy elvont magyarázatot. Érdemes röviden kitérni Lator László értelmezésére is a kérdéskör kapcsán, aki a Személyes, személytelen című írásában tesz érdekes megállapítást arról, hogy a szerelem/szeretet képi megjelenítése Pilinszky lírájában olykor nem az élményben, hanem a látvány leírásában rejlik, ami tartósan leköti a figyelmét: „*Az Apokrif körüli verseknek van egy meglepő vonásuk a közvetlenül szemlélt, érzékelt valósághoz, a látványhoz való kötődés. Így van ez A szerelem sivatagában is. Megpróbálom elképzelni, mi indította el benne a verset. Nem hiszem, hogy a sikertelen házasság, a boldogtalan szerelem. Legalábbis a közvetlen késztetés nem onnan jött. Más kérdés, hogy születése közben mit vett fel magára.*" (Lator 2002: 85.) A versek értelmezése szempontjából ebben a két eltérő vonatkozásban is feltűnő, hogy a szöveg keletkezése helyett, amelynek háttere még időnként azok számára is rejtélyesnek, megfejthetetlennek bizonyult, akik a szerzőt személyesen ismerték, jóval gyümölcsözőbbnek tűnhet a motívumláncok, szóképegyüttesek, jelképek személyes és vallási összefüggéseinek vizsgálata.

A két említett megközelítés alapján is jól látszik, hogy a verseknek lehetséges olyan olvasata, amelynek egyik fontos kiindulópontja a szerelmi tematika. A másik esetben a jelenség egy olyan általánosabb összefüggés részeként jelenik meg, amely összekapcsolódik a költő világról, az emberi sorsról alkotott elképzeléseivel, ahol a magánynak és a társas vonatkozásnak egyaránt helye van. Ez utóbbi az életmű egy másik aspektusához is köthető, amely a nagyfokú figyelem, koncentráció meglétét mindenféle emberi érintkezés alapvető jellemzőjének tekinti. A versek tömörsége, amely az erős érzelmi és gondolati koncentrációban is megmutatkozik, ezt a vonást tükrözi, fontosságát maga a költő is hangsúlyozza: „*Talán a legszembetűnőbb, legállandóbb jele a költői alkatnak az örök figyelem, a lankadatlan, ugrásra kész éberség. Költőnek lenni föltétlenül kimerítő és emésztő állapot. A legtöbb költő látszatra tétlenül él. Mivel*

a szakadatlan munkálkodás közben nem jut ideje a munkás polgárt mímelnie. Bármire is emlékszem vissza az életemben, minden emlékemet túlexponálja az éber, már-már személytelen figyelem." (Pilinszky 1999: 19). Az itt említett koncentrált állapot személytelensége Pilinszky kifejezésével élve olyan tudatállapot megnyilvánulása, amely elsősorban nem önmagára, hanem másokra és a világra irányul. Egyik lényeges összetevője pedig az a személyes hangvételében is hangsúlyozott leíró jelleg, amelyen keresztül önmagát kívülről figyeli és láttatja. (Vö. Bartal 2021) Ezt a módszert követi mind a tárgyi világ, mind a személyes kapcsolatok értelmezésében. Ugyanez Lator László gondolatmenetében is megmutatkozik, aki a vers már említett elemzésében egy talált tárgy, a pléhedény látványának tulajdonít kiemelkedő jelentőséget, amely a vers egyik fontos képi elemeként funkcionál; ugyanakkor ott van Nemes Nagy Ágnes értelmezésében is, aki szerint a szöveg személyes forrása és az olvasóra tett benyomások között rendkívül összetett folyamatok zajlanak.

A többnyire széles körben elfogadott művészi eszköztelenség vagy a leginkább élőbeszédre emlékeztető töredékes nyelvezete ellenére, beleértve a már említett verstípust is, a költő a végletekig kiaknázza egy-egy nyelvi elem vagy motívum lehetőségeit. Ahogy Nemes Nagy Ágnes is utalt rá, a szokatlan szóképek, egyedi motívumok, amelyekkel a költő egyáltalán nem bánik nagyvonalúan, más megvilágításba helyezik a vers képi világát: „*Pilinszky a szokatlan jelzővel is – mint mindennel – rendkívül szűkmarkúan bánik. Tudja jól, milyen gyorsan inflálódnak a pusztán meglepetésnek szánt újdonságok. (…) Pilinszky jelzői, szavai, legyenek bár szokatlanok vagy egyszerűek, mindig heurisztikusak, felfedezőserejűek. Továbbá, nem utolsósorban, jól vannak elhelyezve. Kevés van belőlük, végtelenül meglatoltan, megszitáltan kevés, versbeli helyük pedig pompásan megépített. S ez már a szerkezetet, szerkesztést érintő tulajdonság. A szó helye a versben szinte ugyanilyen fontos, mint a szó maga.*" (Nemes Nagy 2002: 96) Ezt az alkotómódszert alá lehetne támasztani számos olyan szöveghellyel, amely egyébként nem következik a költemények nyelvi egyszerűségéből, inkább érdekes nyelvi kontrasztként funkcionál, és átvitt jelentést ad az eredendően nyelvi töredéknek tekintett szövegeknek, mint például a sorok végén a remény képzetét keltő, talált tárgyként funkcionáló bádogedény esetében.

Mint már szó volt róla, a mai olvasatokban is körvonalazódik a korábbi elemzések nyomán létrejött értelmezési keret: az egyik az elemzésre választott két verset, az Aranykori töredéket és A szerelem sivatagát a hagyományostól eltérő szerelmi költészet kontextusában vizsgálja, míg a másik a szövegek műfaji határon vagy peremvidéken való elhelyezése mellett érvel. Ezen eltérés való-

színűleg azzal magyarázható, hogy a szövegek igen keveset árulnak el az egyes szituációk sajátos összefüggéseiről, a versbe foglalt élethelyezetekről, miközben sokszor a jelenségnek a klasszikus szerelmi toposzok, a nyár, a tenger, a város kapcsán teljesen új költői értelmezését adják. Ugyanakkor, ahogy már a kortárs kritika is megjegyezte, a motívum többnyire nem önálló témaként jelenik meg, hanem más filozófiai és szellemi kontextusokba ágyazódik, gyakran a Pilinszky költészetére jellemző városi környezet részeként, az elidegenedés és a modern tárgyiasság képeit közvetítik. (Vö. Bori 1968) Magának a szerelemnek/szeretetnek az általános jelentése is vitatott ebben az összefüggésben, hiszen a verseket egyszerre jellemzi az intimitás igénye és az emberi kapcsolatok alapvető hiánya. A komplex műfaji kódok miatt egyes értelmezők a két verset egy lappangó szerelmi ciklus párdarabjaiként olvassák, így az Aranykori töredéket a beteljesült szerelem versének, míg A szerelem sivatagát a kiüresített szerelem példájaként értelmezik. (Vö. Varró 2018) Azzal a kiegészítéssel, hogy bár egyik versben az öröm, míg a másikban a boldogtalanság képei a meghatározóbbak, az értelmezők jelentős hányada természetesen elismeri, hogy mindkét közérzeti elem jelen van Pilinszky hangnemében, ám különféle arányban. A két vers elhelyezésének másik érdekessége a kötetben, hogy közöttük olvasható az Impromptu című költeménye. Utolsó két versszakában megjelenik a szeretők képe, amely csak áttételesen vonatkoztatható a vers beszélőjéhez, aki inkább távoli szemlélője, mint részese a látványnak. A látványnak, amelynek időbeli határait és érzékelését a szürkület és a nyári forróság jelzi, amelyek egyébként Pilinszky 1959-es Harmadnapon című kötetének gyakori toposzai.

Pilinszky Aranykori töredék című versének címe és dedikációja, amely csak monogrammal utal (U. E.-nek) egy névre, nem fedi fel az alcímben jelzett személy kilétét, szintén arra a kettősségre épít, amely a töredékességet az emberi és a költői lét egyik fontos vonásának tekinti. Ezt a körülményt azonban olyan szempontok egészítik ki, melyek mégis nagyon tömör, sűrített formában fejezik ki az élet vágyott teljességét. A versben ugyan látszólag nem történik semmi, a lecsupaszított, töredékes nyelvi közlés mégis mély érzelmi feszültségre utal. Ez a hatás a mondatszerkesztésben is tetten érhető, hiszen az első versszak alliterációinak köszönhetően a szemérmes, szép szavakkal lép kapcsolatba, amely az aranykor örömét (anarchia) a rendezettség hiányával, valamint a békés emberi együttélés szerény, tartózkodó képével kapcsolja egybe az Aranykori töredék című versben:

Öröm, hirtelen öröm,
ama szemérmes, szép anarchia.

A következő strófában viszont a két ismétlés után a sajátosan értelmezett szív motívumával teremt értelmi kapcsolatot, de ezúttal egy rendkívül dinamikus szóösszetétel tagjaként ismétlődik („a lüktető öröm"), ami arra utal, hogy nem egyszerű ismétlésről vagy a kifejezések egymásra halmozásáról van szó, hanem a két cselekvés egymás mellé helyezésével (a szív mozgását leíró lökés és taszítás képében) az eredeti jelentés fokozásáról, kiélezéséről is. Az eredetileg homogénnek gondolt hangulati elem így sajátosan összetett érzéssé alakul át, egy újabb dinamikus elemmel, az ismétlődő igei dobogással, amely fokozza, felgyorsítja a versbeszédet.

És ugyanaz a lüktető öröm;
dobog, dobog a forró semmiben

Az első strófa végén a vers beszélője megtalálja azt a magaslatot (jelképesen helyet foglal a háztetőn), ahonnan körbenézve nemcsak a város egyes részleteit (házak, tűzfalak, üres kutyaól) vizsgálja fentről, hanem a ragyogó napot is („forró semmi"). A melléknevek használata rendkívül sokat elárul, különösen érdekes ebből a szempontból a tenger főnév melléknévi és számnévi jelentése, mivel a sokaság és a bőség képzetét idézi („tenger kő", „tenger ragyogás"). Érdemes itt megjegyezni, hogy ezt a metaforikus telítettségnek köszönhetően képes kifejezni, szemben a nap képzetét körülvevő képlékenységgel (a fent idézett „forró semmi" kifejezésben, majd a „fényesül, az örömtől, aminek neve sincsen" mondattal), amely az öröm és a ragyogás jelentését egyesíti a semmi képében. Egy, a költő saját magához intézett kérdése után („Mi készül itt e tenger ragyogásból?") az utolsó, harmadik versszakban a napsugár behatol a beszélő szemébe, és a napfény útját leírva a pupillán keresztül, amely alakja miatt maga is a napra hasonlít, felmelegíti a beszélő testét.

Ha lehunyom is, süti a szemem;
mi kívül izzott, belül a pupillán,
itt izzít csak igazán, idebenn!

Az „izzít igazán" szókapcsolat mindkét része egyformán elem, mert ezek vezetnek el a vers csúcspontjához, amely a határtalan öröm leírásától egy a látványt lezáró, a vers gondolatiságát összefoglaló, aforizmaszerű zárómondatig tart („Úgy igazi minden."). A mondatba ékelt egyetlen zavaró elem a veszteség helyének megjelenése („mint vesztőhelyen"), amely drámai módon elmélyíti a vers mondanivalóját, hiszen a két jelző („vakító és édes") paradox módon a

boldogság és az elmúlás szoros kapcsolatát mutatja, figyelmeztetve a szerelem jelképes megsemmisülésének veszélyére.

Ez a nyugtalanító gondolat motivikus kapcsolatot teremt A szerelem sivataga című verssel is, amelyet az előbbi szöveggel megegyezően szintén a nap ragyogása és vakító fényének képei szőnek át, mintha ugyanannak a nyárnak egy másik, még jelképesebb, az emberi viszonyokra nézve radikálisabb olvasatát kínálná a szöveg. A különbség retorikai szempontból abban áll, hogy a lírai én és a vers címzettje a személyes névmások, utalószók formájában konkrétabbá válik. A költemény leíró részekkel kezdődik, amelyek fokozatosan átadják a helyüket a személyesebb nézőpontnak, majd egy második személyű megszólítás következik, s végül a személyes reflexió után egy semleges aforizmával zárul. („Esztendők múlnak, évek, s a remény / mint szalma közt kidöntött pléhedény.") A vers egyik kulcsmondata a „nyár van" kijelentés, amely a vers elején azért nem tűnik közhelynek, mert egy zavarba ejtő leíró szakasz után következik. Az első strófa ugyan még a megszokott városi környezetbe helyezi a beszélőt (megidézve a forró betonút és a híd látványát), az előbbi vershez hasonlóan, itt azonban a megszólalás ideje közvetlenül a naplemente előtt van, amit a beszélő a verstől idegen „katatón" jelzővel társít. Ennek a szokatlan szakkifejezésnek a versben betöltött szerepéről számos elemzés született (ezek olvashatók a Pilinszky János: Senkiföldjén. In memoriam Pilinszky János című kötetben), de a vers előrehaladása során itt csak azokat az összefüggéseket említjük, amelyek a testi érzetek kifejtésével kapcsolatosak.

A nyelvi elemként domináns „katatón" melléknévben rejlő mozdulatlanság, merevség először a „dermeszt a ragyogás" szóösszetétellel hozható összefüggésbe, amely elsősorban az ellentétes (meleg és hideg) hőérzet miatt okoz feszültséget a szövegben („Dermeszt a ragyogás, / vakít a nap"). Az „izzó" melléknév ebben a kontextusban szintén ezt a jelentést közvetíti, mert a heg szélsőséges körülmények által megsebzett test képzetét idézi fel, mint a sebhelyes szó jelölője.

A „nyár van" helye különösen fontos a második strófa végén, mivel az alkonyatban és a homályban szavakra rímel, amelyek szó szerint is a nehezített látás érzetét keltik a napszak miatt.

Ezen a ponton a vers metaforikusabbá válik, szimbolikájához hozzátartozik egy bibliai-mitológiai jelzés, amely a katatón jelentést a testi jelenlét és a metafizika szintjére terjeszti ki. A keresztrím, amelyet felváltva követ egy-egy ritmikailag motiválatlan vakrím, éppen domináns jelentése miatt hívja fel magára a figyelmet; észrevehetjük például, hogy a katatón állapotra utaló „se rebben"

ige a bezárt madarak tartására szolgáló ketrecekhez kapcsolódik, és olyan helyre utal ezzel, amely bedeszkázása miatt sötétben marad. A ketrecbe zárt madarakat, melyeket a kerubokhoz hasonlítja a szöveg, nemcsak látásunkban, hanem mozgásukban is korlátozottak, így képtelenek betölteni a bibliai hagyományra jellemző védelmező szerepüket. A következő strófa is továbbviszi ezt a szempontot azzal, hogy a „ketrec" szót rímbe hozza az „üres reflex" hangalakjával és jelentésével, megfosztva ezzel a madarakat a repülés lehetőségétől:

Emlékszel még? Először volt a szél;
aztán a föld; aztán a ketrec.
Tűz és ganaj. És néhanap
pár szárnycsapás, pár üres reflex.

A beszélő a kérdéssel emlékezésre hívja fel partnerét. Egy mitikus történetbe ágyazott személyes teremtéstörténet rajzolódik ki előttünk, úgy értelmezve át az előző képet, hogy a ketrecbe zárt madarak egy emberpárra is utalhatnak. Ezt az értelmezést erősíti a „pár" szavak ismétlése („pár szárnycsapás", „pár üres reflex"), amely aktiválja a kifejezés másodlagos jelentését. Metaforikusan a szél és a föld a természet elemi jelenségeit mutatja be, ahol a lehetséges felemelkedést az értelmetlen süllyedés, szellemi leértékelődés követi, amelynek végletes voltát a „tűz" és a „ganaj" szavak sugallják. A szelet és a földet két különböző természeti princípium egységeként értelmezik, amelyek közül a szél a férfi, a föld pedig a női termékenység metaforája (Vö. Varró 2018: 91). Ennek megfelelően a vers néhány szóban eleveníti fel egy korábbi szerelem emlékét, pontosabban annak átalakulását, amely az aranyló nyarat sivataggá változtatta, átvitt értelemben a harmadik őselem, a tűz megjelenése miatt.

A következő strófa a negyedik természeti elem, a víz hiányára utal, amit a kínzó szomjúság jelképez:

És szomjuság. Én akkor inni kértem.
Hallom ma is a lázas kortyokat,
és tehetetlen tűröm, mint a kő,
és kioltom a káprázatokat.

A szomjúság megléte, amely egy múltbeli állapotra utal, úgy is értelmezhető, mint a kielégítetlen költői vágy megjelenése, amelyet a beszélő valamiféle aszketikus életmóddal próbál kompenzálni („tűröm, mint a kő"). A versnek ebben a részében különösen fontos szerephez jut a hangzás, észrevehetjük ugyanis, hogy

a már említett kevés számú, de hangsúlyos rímek mellett az alliteráló szavaknak is szöveget szervező hatásuk van. Először is az ismétlődő „k" hang akusztikai dominanciája figyelhető meg például a szöveg főnévi szintjén, például a ketrec, korty, kő és káprázat szavaknál az utolsó három teljes strófában, felidézve és megsokszorozva a szövegben a kataton jelző első hangját. A hangalaki megfeleltetés csúcspontján először a „kértem" ige készíti elő egy kétrészes alliteráló szókapcsolat („tehetetlen tűröm") megjelenését, amit később egy három szóból álló „k"-mássalhangzóhangzós szekvencia követ („kő, és kioltom a káprázatokat"). Itt is a hangalak és a jelentés megfeleléséről beszélhetünk, hiszen a kemény hangzású „k" hang mind a kő anyagát, mind pedig a káprázat kioltásának tényét hangalakilag is érzékelhetővé tudja tenni. Ezután a vers zárójelenetében a beszélő inni kér, majd lázasan kortyolgatja a vizet, amely jelképes értelemben az élet forrása, a megtisztulás eszköze (l. Hoppál 2010: 321–322), azonban itt nem elsősorban a testi szükségletek kielégítése a cél, hanem itt a folyadék az érzékcsalódást vagy látáscsökkenést kifejező káprázat jelenségének kioltására alkalmas szer, amit az alliteráló szavak is külön hangsúlyoznak („kioltom a káprázatokat"). Ez a hangcsoport a vers utolsó két sorának rejtélyes kijelentéséhez vezet, amelyben a beszélő a múltból visszatér a vers jelenébe:

Esztendők múlnak, évek, s a remény
mint szalma közt kidöntött pléhedény.

A hangalaki kapcsolat itt is megjelenik a záró szakasz kiemelt helyén („közt kidöntött)", ezzel ismét hangsúlyozva az idő múlásával a beszélő által érzékelt hiányt, s közvetve a bádogpohárból távozó víz jelentésére is utal. A záró strófa utolsó szavának, a pléhedénynek a szimbolikus szerepére több magyarázat is létezik. Lator László fentebb idézett esszéjében például a következőképpen értelmezi a verset: „*Az tetszik a legvalószínűbbnek, hogy az egyszerre személyes és keresztény egzisztencialista apokalipszis az utolsó sorral kezdődött. Pilinszky valahol látta (nem kitalálta, ilyen nem lehet kitalálni) ezt a képet, a szalma közé dobott rozsdás edényeket, konzervdobozokat, a civilizáció haszontalan és tartós hulladékát. S ebben hirtelen megjelent neki, és megjelenik most már nekünk is, verse legmélyebb lényege. A világvégi esett földek, a kutyaólak szívszorító tartalma csap ki ebből a képből is. Megkockáztatom, hogy a versbeli „közérzetet" olyan töményen hordozó utolsó előtti sort (Esztendők múlnak, évek, s remény) a pléhedény hívta a versbe.*" (Lator 2002: 85–86.). Ezekkel a meglátásokkal részben egyet lehet érteni, csupán egy apró kiegészítést kell tennünk a pléhedény szerepét illetően, amely megfordítja az érvelés irányát. Mint az alliteráció és a

rím esetében is megfigyelhettük, a látvány mellett a szavak hangzása az, ami Pilinszkynél igazán átütővé teszi a mondanivalót. Ennek megfelelően elképzelhető, hogy ebben az idézetben a rím vagy az alliteráció tekinthető a vers értelmi és érzelmi központjának, nyelvi katalizátorának, és ilyenformán nem az embertől elhagyott tárgyi világ (vagy annak egyik darabja) kelti életre az eszmét, hanem a „remény" szó hívja elő a pléhedény képét a formai és tartalmi egyezések miatt. E két jelenség találkozik a költemény végén, a látvány és a hang talál egymásra a remény állandó, de sérülékeny képében.

Irodalom

Bartal mária 2021. „Vadállati figyelme". A tapasztalat nyers elevenségéről és a figyelem természetéről Pilinszky A szerelem sivataga című versében. *Irodalmi Magazin.* 8 (3): 20–24.

Bori Imre 1968. Pilinszky János versvilága II. *Híd.* 32 (11): 1178–1796.

Hafner Zoltán (szerk.) 2002. *Senkiföldjén. In memoriam Pilinszky János.* Budapest: Nap Kiadó.

Hankovszky Tamás 2011. *Pilinszky János evangéliumi esztétikája – Teremtő képzelet és metafizika.* Budapest: Kairosz Kiadó.

Hoppál Mihály (szerk.) 2010. *Jelképtár.* Budapest: Helikon Kiadó

Lator lászló 2002. Személyes, személytelen. In: Hafner Zoltán (szerk.). *Senkiföldjén. In memoriam Pilinszky János.* Budapest: Nap Kiadó. 85–91.

Nemes Nagy Ágnes 2002, Pilinszky János két verse. In: Hafner Zoltán (szerk.). *Senkiföldjén. In memoriam Pilinszky János.* Budapest: Nap Kiadó. 91–98.

Pilinszky János 2019. A mű születése. In: *Esszék, cikkek.* Budapest: Magvető Kiadó. 17–21. 2022.

Varró Annamária 2018. *Test és szöveg kapcsolata Pilinszky János lírájában és a kortárs magyar költészetben (Borbély Szilárd és Kiss Judit Ágnes)*, doktori értekezés. DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2018.011.

Absztrakt

A dolgozat Pilinszky költészetének azzal az önálló vonulatával foglalkozik, amelynek egyes szövegeit az életmű értelmezői a szerelem és a spiritualizmus kontextusába helyezik. A tanulmány igyekszik bemutatni ennek a szempontnak a megjelenését a kor-

társ recepcióban, ahol tetten érhető egyfajta versnyelvi kettősség, hiszen a szövegek motívumai, jelképei általában a misztikához, és az egzisztencialista filozófiai nézetekhez is kapcsolhatók. A dolgozat ezért utal a legújabb értelmezésekre is, beleértve a szerelem tematika csak közelmúltban előtérbe került gondolati-érzelmi aspektusait. A tanulmány a két vers elemzésén keresztül mutatja be, hogy a személyes perspektíva hogyan alakul ki a bibliai utalásokkal telített szövegekben, amelyek egyszerre teszik próbára a bensőségesség iránti igényt és a modern élet tárgyi világának értékrendjét. A dolgozatot a jelképes tárgyi motívumok és a versbeszéd személyes összefüggéseinek elemzése zárja, amely a szerelem/szeretet és a remény aspektusainak képi és hangalaki jellemzőit vizsgálja A szerelem sivataga című versben.

Kulcsszavak: *Pilinszky János, versek, szerelem, látvány, hangzás*

Abstract

The paper deals with the independent line of Pilinszky's poetry, some of whose texts are placed by interpreters in the context of love and spiritualism. The paper attempts to show the emergence of this aspect in contemporary reception, where a kind of duality can be discerned, since the motifs and symbols of the poems are generally associated with mysticism and existentialist philosophical views. The paper also refers to recent interpretations, including the thought-emotional aspects of the theme of love, which have only recently come to the fore. Through an analysis of the two poems, the paper shows how the personal perspective is transformed in texts saturated with biblical allusions that test both the need for intimacy and the values of the material world of modern life. The essay concludes with a discussion of the personal interrelationship between objective motifs and poetic language, exploring the interrelationship between the imagery and idiom of aspects of love and hope in the poem The Desert of Love.

Keywords: *János Pilinszky, poems, love, sight, sound*

Ana Lehocki-Samardžić*

Utjecaj suvremenog hrvatskog jezika na suvremeni mađarski jezik

Terminijev rječnik kao baza podataka kontaktnih pojava između hrvatskog i mađarskog jezika

The Influence of the Modern Croatian Language on the Modern Hungarian Language

Termini's dictionary as a database of contact phenomena between the Croatian and Hungarian languages

1. Uvod

U radu se opisuje utjecaj suvremenog hrvatskog jezika na suvremeni mađarski jezik s posebnim osvrtom na tzv. „brisanje (jezičnih) granica" (mađ. *(szó) határtalanítás*[1]). Predmet proučavanja dio je građe Terminijeva mađarsko-mađarskog rječnika (u nastavku: Terminijev rječnik) prikupljenog na području Hrvatske. Rječnik je to u kojem se od 2003. godine (Lanstyák–Benő–Juhász 2010: 38) sustavno i sinkronizirano u sedam Mađarskoj susjednih država bilježe kontaktne pojave koje će se s vremenom pojaviti čak i u Velikom rječniku

* Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku – email: analehocki@gmail.com

1 Izraz *határtalanítás* ili na hrvatskom „brisanje (jezičnih) granica" danas se u Mađarskoj koristi za mnoge pojave u kontekstu Mađara izvan matične domovine, u europskom kontekstu, međutim prvi se put javlja upravo u kontekstu rada istraživača u istraživačkoj mreži Termini i to zahvaljujući profesoru Istvánu Lanstyáku, umirovljenom profesoru Sveučilišta u Bratislavi (Slovačka) koji uvodi pojam brisanja jezičnih granica i uvažavanja različitosti izričaja na cijelom mađarskom govornom području.

Izvorni znanstveni rad ■ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-23

mađarskog jezika[2] 2007. godine, te u mađarskom Rječniku stranih riječi[3] 2008. godine. Nakon dvadesetak godina rada na prikupljenoj građi taj rječnik i baza podataka postao je izvorom raznim sociolingvističkim, leksikološkim, leksikografskim, pragmalingvističkim, stilističkim i novije terminološkim istraživanjima (Benő–Juhász–Lanstyák 2020).

Govoreći o hungarizmima u hrvatskom jeziku, obično nam prvo padaju napamet riječi poput *paprikaš, kočija, baršun, šogor* i sl. U suprotnom smjeru jezičnih kontakata iz hrvatskoga[4] u mađarski jezik također možemo navesti nekoliko reprezentativnih primjera, poput *kralj, međa, pečat, kotar* i sl. Potonji primjeri leksika ulaze u mađarski govorni prostor u vrijeme kada se formira mađarska država što ih vremenski smješta u razdoblje netom prije ili nešto poslije 11. stoljeća. Literatura o hungarizmima na hrvatskom jeziku, zbog dostupnosti pisanih izvora, obično je fokusirana na stariji sloj leksika (usp. Žagar-Szentesi 2003; Nyomárkay 2006; Katalinić 2013) te je malo poznata činjenica da su hrvatski i mađarski jezik i u suvremeno doba u aktivnom kontaktu. Štoviše iščitavanjem literature stječe se dojam da je leksičko posuđivanje između hrvatskog i mađarskog jezika stalo u 17. stoljeću (usp. Žagar-Szentesi 2003: 123). Dürigl (1988: 97) broj hungarizama u hrvatskom jeziku eksplicitno ograničava na ukupno 25, odnosno 14 „pravih" hungarizama, i još 11 „nepravih" oslanjajući se na Hadrovićevu (1985: 56–60) analizu 800 leksičkih elemenata, a do kraja svoje sistematizacije navodi da je u hrvatskom jeziku svega 50-ak hungarizama. Da bi se učinkovito izvršile analize kako ih Dürigl predlaže, potrebno je poznavanje povijesti mađarskog jezika ili barem poznavanje Kniezsina opusa koji je 30 godina prije navedenog Hadrovicseva djela izradio detaljnu analizu slavenizama u mađarskom (v. Kniezsa 1955) na vjerodostojnim arhivskim izvorima u dva toma te tako riješio i neke nedoumice vezane za smjer i vrijeme preuzimanja označivši velik dio posuđenica „nesigurnima".

2 Előry, Vilma (ur.) 2007. *Értelmező szótár*, Budapest: Tinta Könyvkiadó

3 Tolcsvai Nagy, Gábor (ur.) 2008. *Idegen szavak szótára*, Budapest: Osiris Kiadó

4 Vrijeme u kojem navedena leksička građa ulazi u mađarski govorni prostor jest oko 11. stoljeća kada još ne možemo govoriti o zasebnim slavenskim jezicima, već samo o redakcijama staroslavenskog jezika te uz pomoć historiografije možemo samo okvirno utvrditi s kojeg je govornog prostora krenulo posuđivanje. Tako npr. znamo da je sakralna terminologija potekla sa srpskog govornog područja (vidi primjere: mađ. *kereszt* (hrv. križ) ili *pap* (hrv. svećenik)), jer su Mađare u najvećem broju pokrštavali popovi sa srpskog govornog područja, dok je terminologija uređenja države ušla u mađarski jezik s hrvatskog govornog područja (vidi mađ. primjere *megye* (hrv. međa, kasnije administrativna jedinica: županija), *pecsét* (hrv. pečat), *határ* (hrv. kotar) (usp. Kniezsa 1955)).

Dok je korpus posuđenica iz suvremenog mađarskog jezika u suvremeni hrvatski jezik slabije dokumentiran, kontaktne pojave između suvremenog hrvatskog jezika i suvremenog mađarskog jezika iznimno su dobro dokumentirane u Terminijevu rječniku[5] Međunarodne jezikoslovne istraživačke mreže Termini.[6] Cilj je nastanka toga rječnika bio jezično približiti cijelo mađarsko govorno područje sabirući leksičku građu iz susjednih jezika koja, miješajući se s dijalektima mađarskog jezika, često otežava mađarsko-mađarsku komunikaciju što je potom i poslužilo kao motiv imenu rječnika.

1.1. Cilj, istraživačko pitanje, hipoteze i metodologija rada

U kontekstu mađarskog i hrvatskog jezika kontaktne su se pojave proučavale na dosada zabilježenim korpusima predstandardnog razdoblja što je odredilo dijakronijski pristup građi. Ističem tu leksikografsko djelo Fausta Vrančića *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum.* Venetiis, 1595. u kojem se prvi put navode kontaktne pojave između hrvatskog i mađarskog jezika, a potom ponovno u hrvatsko-latinskom dikcionaru Jurja Habdelića (*Dictionar ili rechi szlovenfzke zvexega ukup zebrane, u red pofztaulyene, i Diachkemi zlahkotene.* Graz, 1670) gdje se također navode hungarizmi. Napominjem kako su obojica znali mađarski (usp. Nyomárkay 2004: 11) te im nije bilo teško uočiti zajednički leksik tih dvaju jezika, no nisu uvijek prepoznali smjer posuđivanja za što u predstandardnom razdoblju opisa jezika još nije postojala razrađena metodologija rada.

[5] Rječniku se može pristupiti na sljedećoj poveznici: https://termini.nytud.hu/htonline/htlista.php?action=searchbox

[6] Mreža je to instituta za proučavanje jezika u Mađarskoj susjednim državama (Institut za jezik Imre Samu: Austrija, Ured za jezik Gramma: Slovačka, Centar za istraživanje jezika Hodinka Antal: Ukrajina, Institut za jezik Szabó T. Attila: Rumunjska, Ured za jezik Verbi: Srbija, Institut za jezik Glotta: Hrvatska i Institut za jezik Imre Samu: Slovenija) koji djeluju pri Mađarskoj akademiji znanosti i koji u fokusu djelovanja imaju sociolingvistička istraživanja usmjerena na zajednice Mađara koje žive na tim područjima. Jezikoslovci iz osam država (uključujući i matičnu državu) okupljeni u navedenu istraživačku mrežu rade na zajedničkim projektima proučavanja kontaktnih pojava, na pitanjima obrazovanja na materinskom jeziku, dijalektološkim analizama regionalnog izričaja, pitanjima manjinske i društvene dvojezičnosti te jezične politike dane države i većinske zajednice općenito. Dva su najvažnija projekta ove istraživačke mreže s jedne strane uređivanje Terminijeva rječnika, a od prosinca 2023. godine i projekt terminološke strategije Mađarske akademije znanosti pod brojem TMNP 2023-1/2023.

Iz dosada navedenog postavlja se pitanje možemo li uopće govoriti o kontaktima između suvremenog hrvatskog i suvremenog mađarskog jezika. Ima li živih kontakata između hrvatskog i mađarskog jezika u najnovije doba i čime su uvjetovani? To istraživačko pitanje bit će temelj za postavljanje hipoteza kako stoji u nastavku. Budući da dosadašnja literatura o leksičkom posuđivanju ne obrađuje posuđivanja iz suvremenog hrvatskog jezika u suvremeni mađarski jezik, za pretpostaviti je da su ti utjecaji mali, skoro zanemarivi (H1). Nadalje, živi kontakti između suvremenog mađarskog i suvremenog hrvatskog jezika prisutni su na svim razinama svakodnevne komunikacije (H2), te da leksičko posuđivanje iz suvremenog hrvatskog u suvremeni mađarski jezik uvjetuju komunikacijske potrebe dvojezičnih govornika mađarske manjinske zajednice (H3).

Jezični materijal za ovu analizu pružio je Terminijev mađarsko-mađarski rječnik koji funkcionira kao elektronička baza podataka, a za razliku od prethodnih, starijih, predstandardnih djela bilježi kontaktne pojave u njihovu trenutačnom ostvaraju. U protekla dva desetljeća taj je rječnik zabilježio mnoge kontaktne pojave koje su se kasnije pojavile i u standardnom mađarskom izričaju. Možda je najbolji primjer za to *akademska godina* koja je u govor Mađara u Hrvatskoj ušla u obliku *akadémiai év*. Kada je 2013. godine prvi put zabilježena u Terminijevu rječniku, tada se u mađarskom jeziku na svim razinama obrazovanja za taj pojam upotrebljava isključivo izraz *tanév* (usp. Lehocki-Samardžić 2014: 37) koji u mađarskom standardu označava i školsku i akademsku godinu.[7] Samo dvije godine nakon toga izraz *akadémiai év* javlja se na službenoj stranici Sveučilišta Eötvös Loránd u Budimpešti, no ne pod utjecajem hrvatskog jezika kako je to prvi put zabilježeno u Terminijevu rječniku, već pod utjecajem germanskih jezika koji također koriste izraz *akademska godina* za taj pojam. Za pretpostaviti je da je prijevodima službene stranice spomenutog Sveučilišta došlo do jezične interferencije i da je na taj način izraz ušao i u mađarski izričaj. No, je li tome kumovalo već postojanje

7 Da se u mađarskom jeziku ne pravi oštra razlika između osnovne i srednje razine obrazovanja i visokog školstva, svjedoči i naziv za studenta na mađarskom (*diák*) što se u mađarskom suvremenom jeziku koristi i za studenta i za učenika u osnovnoj ili srednjoj školi. Isto se tako nastavnici od viših razreda osnovne škole pa do fakulteta oslovljavaju s *tanár úr* (za muškarca) i *tanárnő* (za žene). Ako se nekoga oslovljava s *professzor úr* ili *professzor asszony*, tada se naglašava pozicija dotične osobe u sustavu predavača na visokoškolskim institucijama koje su u znanstveno-nastavnim zvanjima profesora (usp. Lehocki-Samardžić 2014: 37).

takvog izraza u literaturi, teško je za utvrditi i to potvrđuje težinu posla s kojim su se morali nositi i stariji autori, poput Habdelića i Vrančića. Ovim primjerom naglašava se važnost Terminijeva rječnika kao recentnog i uvijek ažuriranog izvora posuđenica u mađarskom jeziku koji pruža uvid u procese posuđivanja od tzv. nulte godine, dakle onoga trenutka koji smo dosada u istraživanjima samo mogli pretpostaviti. Vrijeme preuzimanja posuđenica jasno je vidljivo u Rječniku koji je ustrojen kao baza podataka pa je tako utvrđivanje podatka o vremenu posuđivanja, ali i o drugim okolnostima, poput područne rasprostranjenosti leksema, u suvremenom kontekstu puno jasniji.

2. Leksičko posuđivanje u suvremenom kontekstu

Da bi došlo do leksičkog posuđivanja, potreban je dvojezični govornik koji dobro vlada i jednim i drugim jezičnim kodom i na taj je način u stanju procijeniti praznine u jednom sustavu koje može popuniti funkcionalnim elementima iz drugog sustava. Pojava da dvojezični govornici u jezičnoj uporabi zbog poznavanja dvaju ili više jezika odstupaju od norme jednoga ili drugoga jezika naziva se *jezična interferencija* (Weinreich 1953: 1; Benő 2008: 13; Borbély 2014: 56–57). Iako tumačena kao negativna pojava, jezična interferencija nipošto nije devijantna pojava u jeziku već dokaz dvojezičnosti i jasnih granica među jezicima (Borbély 2014: 77). Gafaranga (2007: 13) čak i termin i sam pojam jezične interferencije smatra pseudoznanstvenim izričajem jer prijelaze između kodova smatra prirodnom pojavom u kontekstu dvojezičnosti. Tu misao podupire i činjenica da kada posljedice jezične interferencije (ili miješanja jezika) postanu frekventne i prihvaćene od većeg broja govornika na nekom području, a istom popunjavaju i funkcionalne praznine u jeziku, tada kažemo da je došlo do posuđivanja. Ovim se radom i primjerom Terminijeva rječnika samo naglašava potreba proučavanja i onih ranih faza posuđivanja koje će često dati osnovu za razumijevanje načina i potrebe preuzimanja jezičnih elemenata iz drugih jezika.

Ne smijemo zaboraviti da je i prije 11. stoljeća iz slavenskih jezika preuzet leksem *málna* (hrv. malina), *lapát* (hrv. lopata), *pohár* (hrv. čaša) itd. U nekom trenutku ti su se leksemi pojavili na rubnim dijelovima govornog područja u govoru dvojezičnih pojedinaca. Ono što svjedočimo danas u govoru Mađara izvan domovine kao rezultat jezičnih kontakata s većinskim jezikom u njihovim državama, zapravo je tzv. nulta točka posuđivanja koju sve dosada nismo imali prilike proučavati na ovaj način. Pod nultom točkom posuđivanja ne podrazu-

mijeva se pojava leksema u govoru pojedinca, već višestruko prisutan element jezika, koji ponekad ima i odlike normiranosti[8] jer, kako i Benő (2008: 13) naglašava, kod pojedinačnih primjera govorimo samo o jezičnoj interferenciji, a kod višestruko i značajno prisutnih leksičkih jedinica na nekom prostoru govorimo o jezičnom posuđivanju. Terminijev rječnik sabire upravo potonje primjere koje možemo smatrati posuđenicama jer su rasprostranjene na govornom području neke regije[9], na periferiji mađarskog govornog područja. Ne smije se pritom smetnuti s uma ni činjenica da su „miješanje kodova" i „izmjena kodova" dva potpuno različita pojma u klasifikaciji posuđenica (usp. Benő 2008: 54).

Putem Terminijeva rječnika u stanju smo utvrditi trenutak ulaska leksičke jedinice na periferiji, a onda pratiti njezin put i način prilagodbe kroz vrijeme. Danas neće nitko tvrditi da leksemi *széna* (hrv. sijeno), *tészta* (hrv. tijesto), *pap* (hrv. svećenik), *konyha* (hrv. kuhinja), *pálca* (hrv. palica) i sl. nisu dio korpusa mađarskog jezika, no za lekseme poput *boloványe* (hrv. bolovanje), *dom* (hrv. studentski/učenički dom ili dom kulture), *rjesenye* (hrv. rješenje), *branitely* (hrv. branitelj) i sl. odmah osjete da zvuče strano u mađarskom jezičnom sustavu. Istom će zajednice i govornici kojima su ti leksemi dio svakodnevnog izričaja naglašavati njihovu funkcionalnu potrebu i stilističku obojenost u jezičnom uzusu. Sasvim je opravdano pretpostaviti da su se i u slučaju *maline* i *palice* i mnogih drugih leksema na mađarskom govornom području jednoć osjetili strani utjecaji u izgovoru, značenju i uporabi. Prema Benő (2008: 23) osnovna je karakteristika posuđenice po kojoj se uvelike razlikuje od strane riječi upravo ta da posuđenica popunjava prazan prostor za pojam koji nedostaje u danom jeziku, nadalje stvara novu leksičku kategoriju, a ujedno se i razlikuje u stilističkoj odrednici od leksičkog elementa izvornog jezika. Iz toga razloga primjere iz Terminijeva rječnika možemo smatrati posuđenicama koje su se u velikoj mjeri prilagodile novim jezičnim sustavima.

8 U djelima znanstvenika jezikoslovaca koji djeluju izvan granica Mađarske, unazad dva desetljeća prisutan je opis pojma regionalnih standardnih izričaja (usp. npr. Molnár Csikós 1994, 2002; Lanstyák 2006).

9 Kod oznake regija pratim sustav koji je zadan i u Terminijevu rječniku: Őr (mađ. *Őrvidék*, hrv. *Gradišće*, Austrija) Hv (mađ. *Horvátország*, hrv. *Hrvatska*, Mv (mađ. *Muravidék*, hrv. *Pomurje*, Slovenija), Er (mađ. *Erdély*, hrv. *Transilvanija*, Rumunjska), Va (mađ. *Vajdaság*, hrv. *Vojvodina*, Srbija), Ka (mađ. *Kárpátalja*, hrv. *Zakarpatje*, Ukrajina), Fv (mađ. *Felvidék*, hrv. *Visočje*, Slovačka).

3. O rječniku

Terminijev rječnik skraćeni je naziv za Terminijev mađarsko-mađarski rječnik. Uređuje ga skupina urednika[10] leksikografa, sociolingvista i dijalektologa koji su objedinjeni oko već spomenute međunarodne Istraživačke mreže Termini. Rječnik postoji samo u *online* verziji i uređen je kao baza podataka što omogućuje pretrage ne samo po natuknicama, već i po svim podacima koje pruža lema, npr. regija(e) u kojoj se javlja leksem, preklapanje regija (kada jedan leksem egzistira u drugim državama), predmetna odrednica, stilistička odrednica, vrsta riječi, tipologija preuzimanja, morfološki oblici, grafijska odstupanja, značenja, etimologija, upućivanje na srodne riječi (olakšava pretragu po raznim podacima), bibliografski podaci i citati itd. i sve to podijeljeno u tri osnovna dijela leme: glava članka, tijelo članka i podnožje (Váradi 2025: 176). Riječi su to kojima se služe Mađari izvan granica Mađarske, a često ih Mađari u Mađarskoj ili u drugim regijama ni ne razumiju (Lanstyák–Benő–Juhász 2010: 43–44) te se u kontekstu „brisanja (jezičnih) granica" pojavila potreba da se taj leksički fond pobliže pojasni, a to će se najbolje postići uvođenjem primjera iz živog jezika.

Budući da se u ovoj bazi radi o sinkronijskom bilježenju jezičnih pojava, i da se u elektroničkom prostoru bilježi točno vrijeme unosa, primjeri za pojedini leksem biraju se prema sljedećem prioritetu: 1. izvorni pisani, 2. izvorni govoreni, 3. nedokumentirani govoreni, 4. konstruirani od strane jezikoslovca, 5. konstruirani od strane laika, 6. prijevod. Iza svakog primjera u obliku rečenice navodi se izvor te se na taj način može pratiti i razinu prisutnosti leksema u raznim slojevima govorenog jezika na način da se jasno može utvrditi razlika između onih leksičkih jedinica koje su se javile u vjerodostojnom pisanom obliku, npr. *PDV* ili *OPG*, i onih koje su prisutne samo na razinama razgovornog jezika, poput *sirájzli* (hrv. širajzl, žarač), koja je i u hrvatskom jeziku stilski obojen regionalizam porijeklom iz njemačkog jezika i znači dužu metalnu šipku za razgrtanje vatre.

[10] Urednici su ovoga rječnika po državama kako slijedi: Glavni urednik: Attila Benő (Rumunjska); Uredništvo: Ana Lehocki-Samardžić (Hrvatska); Szilvia Szoták i Zsuzsanna Sági (Austrija); László Molnár Csikós (Srbija); Krisztina Sófalvi (Rumunjska); Anna Kolláth i Péter Gaál (Slovenija); Krisztián Váradi (Ukrajina); Katalin P. Márkus i Tibor M. Pintér (Slovačka) i Orsolya Nádor (Mađarska). Savjetodavno tijelo: István Lanstyák (Slovačka) i Ibolya Kitlei (Mađarska).

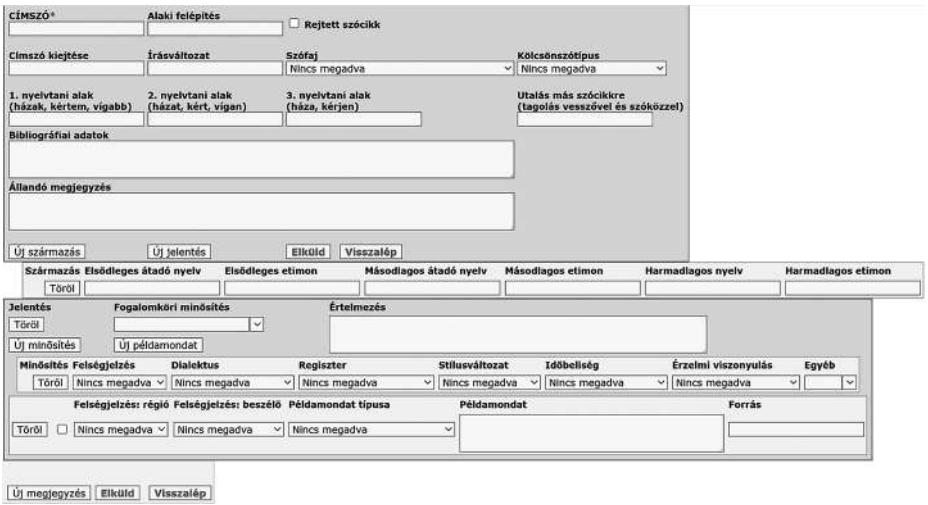

1. slika: *Početni urednički pregled rječnika bez padajućih izbornika*

Ustrojstvo leme u Terminijevu rječniku prati opće ustrojstvo rječnika, no očekivano razlikuje se površina za urednike od onoga kako to krajnji korisnici vide (v. 1. i 2. sliku). U gornjem glavnom dijelu nalazi se natuknica s pojmom u neutralnom obliku (nominativ ili oblik 3. l. jd.[11]). Natuknica još nosi odrednicu glagolskih oblika za akuzativ[12], za množinski oblik[13] i posvojni oblik[14] imenske riječi. Ispod morfoloških odrednica pojma, dani su etimološki podaci do tri etimona unatrag. Iz toga se može vidjeti radi li se o preuzimanju hrvatske riječi ili je hrvatski jezik služio kao posrednik. Ako je dan samo jedan etimon, leksem je izvorno iz hrvatskog jezika, a ako su dana dva ili više etimona, tada je hrvatski služio kao posrednik, no s aspekta jezičnih kontakata između suvremenog hrvatskog i mađarskog jezika obje su nam kategorije važne. Budući da ovaj rječnik sadrži mnoge kontaktne pojave iz Mađarskoj susjednih jezika (slovač-

11 Mađarska leksikografija kao polazišni oblik glagola uzima oblik 3. lica jednine prezenta jer je to oblik koji je najmanje opterećen morfološkim promjenama i može primati na sebe razne nastavke.

12 Oblik akuzativa pokazuje morfonološke promjene u osnovi riječi.

13 Zbog glasovne harmonije prisutne u uralskim i altajskim jezicima, nastavak za množinu javlja se u alomorfima ovisno o glasovnom sastavu riječi zbog čega je potrebno navesti množinski nastavak u nominativu.

14 Dodavanje posvojnih nastavaka za posjedovano u 3. licu jednine potrebno je navesti i u rječniku jer su posvojni nastavci također alomorfi.

ki, ukrajinski, ruski, rumunjski, srpski, hrvatski, slovenski i njemački), može poslužiti i kao izvor za proučavanje kontakata među indoeuropskim jezicima (Csernicskó–Márku 2021: 417).

U uredničkom pregledu leme, ispod etimoloških podataka, dolazi definicija i opis pojma, zatim stilističke odrednice, određivanje regije i registra jezika u kojemu se javlja dani leksem, te već spomenuti primjeri iz živog jezika. Raspored tih podataka u korisničkom pregledu vidljiv je na 2. slici. Ako su oni izvorni pisani primjeri iz tiskanih ili elektroničkih izvora, tada se kopiraju s naznakom izvora otkud je uzet primjer, a ako su iz živog vernakularnog govora, tada se navode u transkribiranom obliku.

2. slika: *Korisnički pregled rječnika za natuknicu „flomaszter“*

S ciljem lakšeg razumijevanja pojma koji je u drugim regijama ili u matičnoj državi najčešće potpuno nepoznat, rječnik je obogaćen i vizualnim i auditivnim sadržajima. Fotografije i ilustracije unose se također s navođenjem izvornog mjesta na kojem se nalazi na internetu ili odakle su skenirane ili preuzete, a auditivni sadržaji većinom potječu iz dijalektoloških i sociolingvističkih zvučnih arhiva koje svi navedeni instituti istraživačke mreže posjeduju te se zbog toga i u tom smislu ovaj način izrade rječnika smatra revolucionarnim.

3.1. Posuđenice iz suvremenog hrvatskog jezika u suvremeni mađarski jezik (strana riječ ili posuđenica)

U Terminijevu rječniku dosada[15] je zabilježeno 1157 lema[16] za leksičke jedinice koje su u suvremeni mađarski jezik ušle iz suvremenog hrvatskog jezika. Poprilično je to broj riječi[17] koje u suvremenom mađarskom jeziku često koegzistiraju sa standardnim mađarskim izrazom, ali ima i takvih za koje ne postoji mađarski izraz ili zbog odstupanja u semantičkom polju nisu potpuno funkcionalni za govornike mađarskog jezika izvan granica Mađarske, a prikupljaju se i regionalno specifični izrazi i izrazi iz dijalekata (Benő–Lanstyák–P. Márkus–M. Pintér 2021: 378). Iz toga razloga potpuno je legitimno postaviti pitanje postoji li uopće jezično i terminološko planiranje na bilo kojoj razini kojim bi se uredio dosadašnji utjecaj stranog (hrvatskog jezika) na mađarski, a istom bi se dale smjernice za daljnje postupke terminološkog planiranja (opširnije v. Lehocki-Samardžić, 2025).

Ako postoji leksička jedinica u jeziku primatelju sa sličnim značenjem, to ne znači da ta riječ nije legitimno preuzeta, odnosno da se ne radi o svojevrsnoj „jezičnoj lijenosti“ kako je Penavin Olga (1986) nazvala kontakte suvremenog hrvatskog i srpskog jezika proučavajući dijalekte mađarskog jezika u Slavoniji i Baranji. Ako posuđena riječ u jeziku primatelju ima svoj sinonim, razlika među njima najčešće opisuje stilistička odrednica, odnosno razlika se očituje u konotativnim i asocijativnim značenjima (Benő 2008: 21–22), pa je sasvim prirodno smatrati kako će te leksičke jedinice imati funkcionalnu distinkciju od postojećih elemenata sustava u koji se preuzimaju.

Prema konceptualnoj klasifikaciji građe predmetne odrednice u rječniku raspoređene su kako je prikazano dolje vidljivim grafikonom. Od 1157 unosa najviše je unosa s predmetnom odrednicom javne uprave i administracije (115

15 Stanje na dan 1. kolovoza 2025.

16 Ukupno 21 % cjelokupne građe rječnika (na dan 1. kolovoza 2025. godine ukupno je zabilježeno 5590 unosa u rječnik za sve regije) otpada na Hv građu što svjedoči o visokom stupnju kontakata između ta dva jezika u regiji u kojoj živi najviše Mađara u Hrvatskoj (istočna Slavonija i Baranja).

17 Prema izračunima Ferenca Pappa (1967) čak je 9,36 % ukupnog mađarskog leksika slavenskog porijekla. Ako to usporedimo s ugrofinskim slojem koji iznosi 10,10 % ili turskim s 4,59 % (predosmansko i osmansko razdoblje preuzimanja), uočavamo da je to poprilično broj koji se brojem približio najstarijem sloju leksika u mađarskom jeziku.

unosa ili 10 %), potom obrazovanja (92 unosa ili 8 %), a na trećem su mjestu kulinarstvo i gastronomija (85 unosa ili 7 %) što čini četvrtinu svih unosa u rječnik. Prema tome 43 ostale predmetne odrednice[18] čine ostatak ili 3/4 svih unosa u rječnik. Sadržaj navedenih predmetnih odrednica daje zaključiti da su to područja na kojima su dodiri među jezicima najintenzivniji što ukazuje na izvanjezične uzroke u intenzitetu jezičnih kontakata.

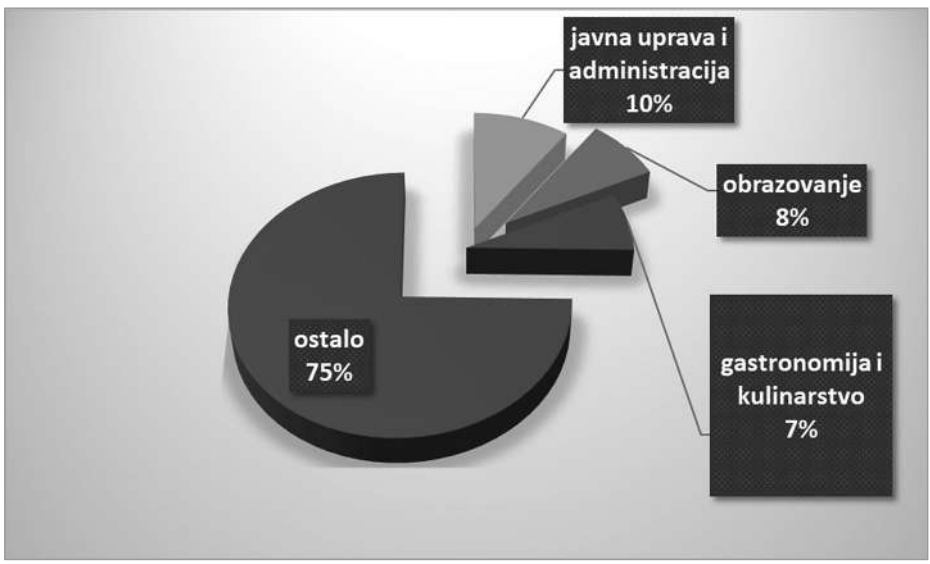

1. grafikon: *Raspored i postotak tri najveće skupine predmetnih odrednica u Terminijevu rječniku*

18 Predmetne odrednice rječnika (ukupan broj odrednica je 46) s brojem unosa po odrednici na dan 1. kolovoza 2025. (ukupno: 1156): životinje (4), biologija (3), antropologija (0), arhitektura (19), filozofija (3), fizika (2), geografija/meteorologija/atmosfera (6), gastronomija/kulinarstvo (85), geologija (3), automobilizam (25), domaćinstvo (63), javna uprava/administracija (114), hobi/zabava (25), informatika (11), industrija (11), književnost (2), pravo (22), vojska/vojne znanosti (13), trgovina (37), kozmetika (16), ekonomija (16), prijevoz robe i ljudi (35), psihologija (13), matematika (0), poljoprivreda/zemljoradnja (6), rad (31), tehnologija/tehničke znanosti (43), umjetnost (7), etnografija/kultura (8), biljni svijet (9), jezik/gramatika/jezikoslovlje (2), izdavaštvo (8), obrazovanje/edukacija (92), medicina/zdravstvo (52), odijevanje (41), financije (27), politički život (11), sport (20), telekomunikacije (18), povijest/povijesne znanosti (0), prirodoslovne znanosti (0), društvene znanosti (4), lov i ribolov (1), religija/vjerski život (2), kemija/kemijska industrija (4), elektrotehnika/električne instalacije (8), nema odrednicu (234).

Konačno, kada govorimo je li neka riječ posuđenica ili strana riječ, presudno može biti poznavanje i aktivna uporaba leksema i kod onih koji ne poznaju toliko dobro izvorni jezik. „Prilagodbu posuđene riječi označava i to što se preuzeta riječ ne javlja samo u jezičnoj uporabi dvojezičnih govornika, već i kod onih govornika koji jedva ili nikako ne poznaju jezik davaoc."[19] (Benő 2008: 22) U govoru Mađara u Hrvatskoj kao primjer poslužit će riječ *szmotani*[20] (hrv. smotan), koju također bilježi Terminijev rječnik i koji je pri prikupljanju građe zabilježen i kod govornika koji se hrvatskim jezikom služe vrlo malo ili ga čak uopće i ne poznaju.

3.2. Funkcionalnost hrvatskog sloja posuđenica u suvremenom mađarskom jeziku

Prema Schmidtovoj teoriji valova (Wellewntheorie)„(…) širenje jezičnih pojava (inovacija) kreće od njihova centra nastanka poput valova prema van i ne staje na granicama srodnih jezika"[21] (Máté 1997: 67). Ta bi se misao mogla primijeniti i na širenje posuđenih elemenata koji se od periferije govornog područja kreću prema unutrašnjosti. Središte je koncentričnih krugova koji se šire prema van dvojezični govornik koji prvi počinje koristiti neki strani leksem, a širenjem uporabe tog leksema on postaje općeprihvaćen. Za očekivati je da će pojedini posuđeni elementi koji se javljaju na periferiji s vremenom ući u svakodnevni izričaj, a potom se možda i standardizirati. Da bi jezični elementi bili dio živog jezika i govorenog korpusa ne moraju nužno biti standardizirani. Sociolingvistika razlikuje mnoge slojeve jezika koji su s funkcionalnog aspekta nužni (sleng, žargon, dijalekti, regionalni izričaj, lokalni izričaj), ali nisu dio standarda te se njihova funkcionalnost i legitimnost uporabe nipošto ne smije promatrati s aspekta standardiziranosti. Standardni je izričaj samo jedan od slojeva jezika koji ima funkciju univerzalne komunikacije kako bi jezik mogao služiti kao ko-

19 U izvorniku: *„A kölcsönelem meghonosodását jelzi, hogy az átvétel már nemcsak a kétnyelvűek megnyilatkozásában fordul elő, hanem az olyan beszélők szóhasználatában is, akik nem, vagy alig ismerik az átadó nyelvet."*

20 U govoru Mađara u Hrvatskoj ova se riječ javlja u obliku *szmotani* (određeni oblik pridjeva u muškom rodu), u govoru Mađara u Vojvodini u obliku *szmotán* (neodređeni oblik pridjeva u muškom rodu). Oblici *szmotani* u Hrvatskoj i *szmotan* u Vojvodini koriste se za sva tri roda u istom obliku jer mađarski jezik ne poznaje gramatički rod.

21 U izvorniku: *„(…) A nyelvi jellegzetességek (újítások) keletkezésük középpontjából hullámszerűen terjednek, nem állnak meg a testvérnyelvek határán."*

risno sredstvo u raznim funkcionalnim stilovima, ali je jedini takav koji ponajprije služi formalnoj komunikaciji. Uporaba je ostalih razina stilistički obojena, a njihov odabir nosi dodatnu poruku jer je vezan za komunikacijsku situaciju.

Prema Wardaugh (2002: 169–192) promjene su u jeziku konstantne i događaju se na svim razinama jezika, a mogu biti uvjetovane unutarjezičnim i izvanjezičnim čimbenicima. Izvanjezični čimbenici djeluju svakodnevno u govorima Mađara izvan granica jer se moraju prilagoditi okolini u kojoj žive za što su možda najbolji primjeri posuđenog leksika iz javne uprave i administracije. Primjer je za to *putovnica* koja u govoru Mađara u Hrvatskoj egzistira kao sinonim, ali i kao leksem sa zasebnim značenjem od onog mađarskog *útlevél* (hrv. putovnica). *Putovnica* (mađ. *útlevél*) u govoru Mađara u Hrvatskoj ima distinktivno značenje na način da će govornici mađarskog u Hrvatskoj taj leksem koristiti za dokument izdan od hrvatskih vlasti, a *útlevél* za dokument izdan od mađarskih vlasti. U svakodnevnoj uporabi postoji i jedan i drugi leksem, no semantički su različiti te ih se nikako ne može smatrati tzv. luksuznim posuđenicama, kako je Nyomárkay (1992: 113) zvao one posuđene elemente koji su u dani jezik ušle i koegzistiraju uz već postojeći leksem sličnog značenja. Iz toga proizlazi da su „odstupanja od govora Mađara u Slovačkoj i onih koji se javljaju u govoru Mađara u Mađarskoj susjednim državama potreba i sa socio- i sa psiholingvističkog aspekta“[22] (Lanstyák 2006: 75–76).

Osim u jeziku javne uprave i administracije, vidimo slične pojave i u leksiku obrazovanja pa tako Terminijev rječnik bilježi primjere poput *GIK* (u značenju ‘godišnji izvedbeni kurikulum’) za koji je u Rječniku korišten funkcionalni ekvivalent mađ. *kerettanterv,* ili drugi primjer iz Rječnika *jezicsna* (u značenju ‘jezična gimnazija’, kao vrsta četverogodišnjeg gimnazijskog programa[23]) u čijem se slučaju nedostatka ekvivalentnosti koristio prijevod *nyelvi gimnázium.* Govornicima mađarskog jezika u rasvjetljavanju pojma pomoći će primjeri iz živog jezika koji se navode u tijelu rječničkog članka. S područja gastronomije za ovu pojavu koristim primjer *csobanac* koji ne postoji u mađarskoj gastronomiji. Mogu se naći jela koja su mu slična, no *čobanac* ne postoji pa nema ni naziva za njega, stoga je potrebno dodatno ga pojasniti na primjerima i u preciznoj definiciji. To vidimo i u prijevodima jelovnika koji sve češće imaju kratke opise jela čak i na izvornom jeziku.

22 U izvorniku: *„A Szlovákiában – és más idegen országokban – beszélt magyar nyelvváltozatoknak a magyarországiaktól való eltérése tehát szoció- és pszicholingvisztikai szükségszerűség.“*

23 U Mađarskoj postoje gimnazijski programi u trajanju od 4, 6 ili 8 godina.

4. Dokazivanje teza

U dijelu 3.1. ovoga rada navedena je statistika koja potvrđuje visoku frekventnost jezičnih kontakata između suvremenog hrvatskog jezika i suvremenog mađarskog što nije potvrdilo prvu tezu (H1) temeljenu na dosadašnjoj literaturi o kontaktima između hrvatskog i mađarskog jezika rađenim na predstandardnim izvorima. „Hungarizmi koji su dio današnjeg standarda (*bunda*, *cikla*, *gulaš*, *lepinje*, *šator* itd.) često su jedini označitelji dotičnog pojma, stoga su i funkcionalno obogatili hrvatski leksički fond, dok je kod substandardnih hungarizama – upravo zbog nedostataka adekvatnih jezičnih potvrda i rječnika – teško utvrditi radi li se o riječima sa značenjima kojih dotad nije bilo u dotičnom idiomu, ili su ti hungarizmi tzv. leksemi posuđenice koji su samo sinonimi postojećih oblika." (Žagar-Szentesi 2003: 125) Ima li neki leksem svoj sinonim u danom jeziku ili je li već postao dio standarda, nije uvjet zbog kojeg bi se neka riječ smatrala „pravom" ili „nepravom" posuđenicom (usp. Dürigl 1988). Činjenica da se u Terminijevu rječniku radi o dokumentiranom jezičnom kontaktu uz koji se navode svi relevantni podaci i izvori o posuđenom elementu, čini validnom tvrdnju da su kontakti između suvremenog mađarskog i hrvatskog jezika živi, s visokom frekvencijom, a istom su još i dokazivi pa tako H1 nije potvrđena.

Prema uobičajenoj leksikografskoj klasifikaciji prema predmetnim odrednicama, u Terminijevu rječniku razlikujemo 46 takvih odrednica. U 3.1. navodi se točna statistika s brojem unosa za svaku predmetnu odrednicu s oznakom Hv od čega se frekvencijom izdvajaju: javna uprava i administracija (10 %), obrazovanje (8 %) te gastronomija i kulinarstvo (7 %). Time se potvrđuje druga postavljena teza (H2) kako područja kontakata nisu ograničena, već se protežu na mnoga područja koja iščitavamo iz predmetnih odrednica. Visoka frekventnost pojedinih odrednica reflektira stvarne odnose u suvremenom društvu, a upravo su to ta područja gdje mađarska manjinska zajednica najviše dolazi u kontakt s većinskim jezikom.

Kontakti između suvremenog hrvatskog i mađarskog jezika nisu nekritička preuzimanja sinonimnih oblika ili dokaz svojevrsnoj „lijenosti govornika" (usp. Penavin 1986) da se ne služe izrazima iz svog materinskog jezika, već posuđeni elementi koji imaju značenjske dopune sustavu koje izvorni jezik ne poznaje. U toj činjenici leži dokazivost tvrdnje da su komunikacijske potrebe govornika izvan Mađarske drugačije (vidi primjer *putovnica* – *útlevél* u 3.2.) i da se posuđenim elementima popunjavaju praznine u leksiku zbog različitosti u kulturama (kulinarstvo) ili sustavima u kojima žive, poput teme obrazovanja pa je time i treća hipoteza potvrđena. (H3)

5. Zaključak

Budući da noviji hungarizmi nisu jedini označitelji za pojave i pojmove koje označavaju, često su etiketirani kao nepotrebni (v. Žagar-Szentesi 2003 ili Nyomárkay 2004). Građa Terminijeva rječnika potvrdila je da su živi kontakti između suvremenog mađarskog i hrvatskoj jezika intenzivni i prije svega dokumentirani. Beregszászi (2012: 49) je možda taj fenomen kontakata mađarskog s jezicima okolnih država najbolje sažela tako što upozorava jezikoslovce da je „naš zadatak upozoriti na razliku između standardnog i nestandardnog izričaja, te da osvijestimo koji element jezika pripada jednom ili drugom registru“[24]. Ipak, ne smije se miješati pitanja legitimnosti izričaja s pitanjima standardizacije i kodifikacije (usp. Lanstyák–Benő–Juhász 2010: 57). Elementi nastali unutarjezičnim procesima također ne moraju nužno biti dio norme, niti nužno to moraju postati, a ipak su živi dijelovi jezika.

Vremenska je komponenta također važna u kontekstu kontakata suvremenog hrvatskog i mađarskog jezika jer iako je leksik zabilježen u Terminijevu rječniku često u početnim fazama posuđivanja, ipak ne smijemo zanemariti činjenicu da mnogi od njih egzistiraju već desetljećima u govorima izvan Mađarske, te da s vremenom čak istisnu standardni mađarski izraz zbog funkcionalnosti u uporabi što se dogodilo u slučaju pojma *sztiropor* (mađ. *polisztirol*) kada je regionalni izričaj toliko potisnuo standardni naziv da su se u prijevodima udžbenika naveli i regionalni i standardni izričaj (v. opširnije: Lehocki-Samardžić 2025). Ova je baza podataka i rječnik arhiv početne rane faze posuđivanja dok adaptacija u drugi jezični sustav još traje zbog čega ga se mora promatrati kao vrijedan doprinos poredbenim analizama jezika općenito, a posebice kontaktologiji. Iz toga razloga u posljednjih desetak godina intenzivno se radi na promoviranju aktivnosti vezano za rad uredništva iz čak osam zemalja (v. opširnije: Váradi–Lehocki-Samardžić 2025). Terminijev rječnik ima snažno simboličko značenje, praktičnu korist u pogledu legitimnosti izraza i pitanja kodifikacije s aspekta mađarskog jezika u regijama izvan Mađarske koji se miješa s tamošnjim jezikom većine prije svega zbog funkcionalnosti i jednoznačnosti u komunikaciji (Lanstyák–Benő–Juhász 2010: 57–58). Naposljetku prisjetimo se Hadrovicsevih riječi s kraja II. svjetskog rata koje možda i najbolje oslikavaju stanje koje opi-

[24] U izvorniku: „*A mi feladatunk, hogy felhívjuk a standard és a nem standard nyelvváltozatok közötti különbségekre a figyelmet, és tudatosítsuk, mely nyelvi elem tartozik az egyik vagy a másik nyelvváltozathoz.*“

suje Terminijev rječnik: „Najstarije i najintenzivnije kontakte u kulturi Mađari su izgradili s Hrvatima. Prirodna je to posljedica onog bliskog suživota u kojem su ta dva naroda živjela više od osamsto godina.“[25] (Hadrovics 1944: 5)

Literatura

Benő Attila – Lanstyák István – P. Márkus Katalin – M. Pintér Tibor 2021. A Termini magyar-magyar szótár és adatbázis szerkezeti és szerkesztési sajátosságai. *Magyar Nyelvőr.* 145: 378–389.

Benő Attila – Juhász Tihamér – Lanstyák István 2020. A Termini „határtalan“ szótár. *Magyar Tudomány.* 181: 153–163.

Benő Attila 2008. Kontaktológia. *A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai.* Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság.

Beregszászi Anikó 2012. *A lehetetlent lehetni. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában.* Budapest: Tinta Kiadó.

Csernicskó István – Márku Anita 2021. Ízelítők a Termini magyar–magyar szótár kárpátaljai anyagából. *Magyar Nyelvőr.* 145: 417–431.

Dürigl, Marija-Ana 1988. Hungarizmi u hrvatskom književnom jeziku. *Jezik.* 35 (4): 97–128.

Előry Vilma (ur.) 2007. *Értelmező szótár.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Garafanga, Joseph 2007. *Handbook of Multilingualism and Multilingual Communication.* Berlin: De Gruyter Mouton.

Hadrovics, László 1985. *Ungarische Elemente im Serbokroatischen.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Hadrovics László 1944. *Magyar és déli szláv szellemi kapcsolatok.* Budapest: Magyar Szemle Társaság.

Haugen, Einar 1972. *The Ecology of Language. Standford*, CA: Standford University Press.

Kniezsa István 1955. *A Magyar nyelv szláv jövevényszavai.* I-II. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Lanstyák István 2006. *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

25 U izvorniku: „*A legrégibb és legintenzívebb kulturális kapcsolatokat a magyarság a horvát nép felé építette ki. Ez természetes következménye volt annak a szoros együttélésnek, amelyben a két nép több mint nyolc évszázadot eltöltött.*“

Lanstyák István 1998. Nyelvművelés vétségei és kétségei. In: Kontra Miklós (szerk.). *Nyelvmentés vagy nyelvárulás.* Budapest: Osiris. 74–101.

Lanstyák István – Benő Attila – Juhász Tihamér 2010. A Termini magyar-magyar szótár és adatbázis. *Régió.* 4: 37–58.

Lehocki-Samardžić, Ana 2025. Terminology planning of the Hungarian language in Croatia on the example of educational terminology. In: Sárosi-Márdírosz Krisztina (ed.). *Acta Philologyca.* U objavi.

Lehocki-Samardžić Ana – Csapó Nándor – Đelatović, Sonja 2024. A horvátországi magyar oktatási terminológia sajátosságai a magyar köznevelési rendszerhez vizsonyítva. In: Baukó János – Presinszky, Károly (ur.). *Egyszerű és szervezett nyelvi menedzselés kétnyelvű környezetben.* Nyitra-Törökbálint: Nyitrai Konstantin Fizozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara–Termini Magyar Kutatóhálózat, 109–123.

Lehocki-Samardžić Ana. 2014. A horvát nyelv hatása a drávaszögi magyar nyelvre. In: Gasparics Judit – Ruda Gábor (ur.). *Drávaszög és Szlavónia. Adalékok a horvátországi magyarok nyelvéhez és kultúrájához.* Pilisvörösvár: Muravidéki Baráti Kör Kulturális Egyesület.

Máté Jakab 1997. *A 19. századi nyelvtudomány rövid története.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Molnár Csikós László 2002. Regionalitás és köznyelviség napjainkban. *IV. Dialektológiai Szimpozion,* Szombathely: Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, 189–192.

Molnár Csikós László 1994. A nyelvi norma alkalmazhatósága. Kemény Gábor – Kardos Tamás (szerk). *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában.* Budapest: a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, 29–30.

Nyomárkay István 2006. Mađarska građa u kajkavskim rječnicima, u Habdelićevu Dictionaru i Jambrešićevu Lexicon Latinumu. *Filologija.* 46–47: 217–225.

Nyomárkay István 2004. Nyelvi kölcsönhatás a szavak tükrében. *A 2004. május 3-án megválasztott akadémikusok székfoglalói.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Nyomárkay István 1992. Mađarska građa u Jambrešićevu rječniku. In: Andrija Jambrešić: *Lexicon Latinum 1742.* Zagreb: Zavod za hrvatski jezik, LI–LIII.

Papp ferenc 1967. A magyar szókincs gépi feldolgozásának egyes eredményei és további problémái. In*:* Imre Samu – Szathmári István (szerk.). *A magyar nyelv története és rendszere. A debreceni nemzetközi nyelvészkongresz-*

szus előadásai (1966. augusztus 24–28.). Nyelvtudományi Értekezések 58. Budapest: Akadémiai Kiadó. 518–522.

Penavin Olga 1986. *Nyelvjárás és köznyelv. A nyelvjárás hatása a köznyelvre.* Újvidék: Fórum Könyvkiadó.

Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.). 2008. *Idegen szavak szótára*, Budapest: Osiris Kiadó.

Váradi, Krisztián – Lehocki-Samardžić, Anna 2025. The Word of the Week – A dissemination project of pluricentric Hungarian. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica.* 4 (1): 9–25.

Váradi Krisztián 2025. A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis. *Modern Nyelvoktatás.* 31 (1–2): 172–180.

Wardaugh, Roland 2002. *Szociolingvisztika.* Budapest: Osiris Kiadó.

Weinreich, Uriel 1953. *Languages in Contact.* The Hague: Mouton.

Žagar-Szentesi, Orsolya 2003. Semantička adaptacija hungarizama u hrvatskom jeziku. *Filologija.* 41: 119–184.

Sažetak

U radu se opisuju leksički kontakti između suvremenog mađarskog i suvremenog hrvatskog jezika. Terminijev rječnik posuđenica sadrži kontaktne pojave koje često imaju sinonime u standardnom izričaju, ali su funkcionalno i stilistički različiti od svojih sinonimnih parova čime se potvrđuje njihova legitimnost u leksičkoj građi jezika primatelja. Od ukupno 46 predmetnih odrednica u Terminijevu rječniku, tri (javna uprava i administracija, obrazovanje te kulinarstvo i gastronomija) su dominantne svojom zastupljenošću što ukazuje na snažne društvene kontakte na tim područjima. Tolika frekventnost posuđenica i jezičnih kontakata podrazumijeva jasne smjernice u jezičnom planiranju na što ukazuju primjeri kojima je problematika potkrijepljena. Cilj je ovoga rada ukazati na poteškoće u dokazivanju funkcionalne potrebe za kontaktnim pojavama u suvremenom mađarskom jeziku iz hrvatskog jezika te ukazati na procese koji su sveprisutni na periferiji mađarskog govornog područja.

Ključne riječi: *Terminijev rječnik, kontakti suvremenog hrvatskog i mađarskog jezika, leksičko posuđivanje, norma, standard*

Abstract

The paper describes lexical contacts between modern Hungarian and modern Croatian language. Termini's dictionary of loanwords contains contact phenomena that often have synonyms in standard expression but are functionally and stylistically different from their synonymous pairs, which confirms their legitimacy in the lexical structure of the recipient language. Out of a total of 46 subject headings in Termini's dictionary, three (public administration, education, and culinary arts and gastronomy) are dominant in their representation, which indicates strong social contacts in these areas. Such a high frequency of loanwords and language contacts implies clear guidelines in language planning, as evidenced by examples that support the issue. The aim of this paper is to point out the difficulties in proving the functional need for contact phenomena in modern Hungarian from Croatian, and to point out the processes that are ubiquitous on the periphery of the Hungarian-speaking area.

Keywords: *Termini's dictionary, contacts between modern Croatian and Hungarian languages, lexical borrowing, norm, standard*

Eldina Lovaš*

Novi doprinosi u istraživanju pečuških Hrvata u prvoj trećini 18. stoljeća

New Contributions to the Research of the Pečuh Croats in the First Third of the 18th Century

1. Uvod[1]

Prvi izvori prikladni za proučavanje društvene i demografske povijesti stanovništva Pečuha krajem 17. i početkom 18. stoljeća nastali su ubrzo nakon oslobođenja grada od osmanske vlasti 1686. godine. Većinu njih sustavno je istražila Mária Anna Móró, koja je dopunom i komparacijom različite vrste građe nastojala prikazati što kompleksniju sliku gradskoga stanovništva na prijelazu stoljeća. Istraživala je gruntovnicu, porezne popise, knjigu građana, građanske prisege, zapisnike gradskoga magistrata i matične knjige pokušavajući odgovoriti na niz istraživačkih pitanja vezanih za broj kućanstava, etnički sastav i prosječnu dob stanovništva, broj djece u obitelji, brojnost i obilježja građana itd. (Móró 1988; Móró 1995). Rezultati njezinih istraživanja bili su temelj za daljnja povijesno-demografska i društvena istraživanja Pečuha. Doprinos boljem poz-

* Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, Hrvatska – email: eldina.lovas@gmail.com

1 Ovaj je rad nastao u sklopu istraživačkih projekta „Izvori za povijest Istočne Hrvatske (IPIH)“ (program NextGenerationEU, projekt 380-01-02-23-42), a na njegovo objavljivanje u ovom zborniku potaknuo me je Szabolcs Varga, kojemu stoga zahvaljujem na pozivu za suradnju.

Izvorni znanstveni rad ▪ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-24

navanju pečuškoga stanovništva dao je i Szabolcs Varga koji je, analizirajući pečuško stanovništvo u 17. stoljeću, stavio naglasak na važnost multietničkog karaktera grada s posebnim osvrtom na useljavanje većeg broja južnoslavenskoga stanovništva s područja jugoistočne Europe, dajući odgovore i na moguće uzroke njihova doseljavanja (Varga 2012). Temom imigracije Hrvata s područja Bosne u Pečuh bavio se i Stjepan Sršan (Sršan 1991), dok se György Sarosácz usmjerio na istraživanje obilježja slavenskog stanovništva u Pečuhu i okolici te u Baranjskoj županiji, doprinijevši etnografskim spoznajama i o Hrvatima (Sarosácz 1979; 1990a; 1990b). Uz gore spomenute izvore, u posljednje je vrijeme u fokusu istraživača i oporučna ostavština njemačkog i hrvatskog stanovništva kao doprinos u istraživanju društvene povijesti i materijalne kulture spomenutih dviju etničkih zajednica u gradu tijekom 18. stoljeća (Gerner 2016; 2017; 2020; Lovaš 2024a).

Osim na etnički sastav stanovništva, dio istraživanja u promatranome razdoblju usmjerio se na analizu određenih društvenih skupina u gradu, među kojima su prednjačili obrtnici, kao nositelji gospodarske djelatnosti. Árpád Somogyi, László Mándoki i Éva Gál analizirali su vrste obrta i porijeklo obrtnika nastojeći povezati udio određenih obrtničkih zanimanja s etničkim porijeklom nositelja (somogyi 1966; mándoki 1982; gál 1999). Prostornom strukturom i razmještajem stanovništva bavili su se Ede Petrovich i Sándor Madas istražujući nazive pečuških ulica, kuća i posjeda (Petrovich 1969; Madas 1971; 1977), a pečuškim Hrvatima bavio se i Dinko Šokčević, pišući o povijesti hrvatske manjine u Mađarskoj (Sokcsevits 2021). Tragom gore navedenih istraživanja, u ovom će se radu na temelju sačuvanih oporuka nastalih na hrvatskom jeziku između 1707. i 1730. godine – primjenom deskriptivne i statističke metode – prikazati opća obilježja hrvatskih oporučitelja, praksa nasljeđivanja među hrvatskim stanovništvom i vrsta nasljedstva s ciljem upotpunjavanja dosadašnjih znanstveno-istraživačkih rezultata o pečuškim Hrvatima u prvoj trećini 18. stoljeća. Zbog neujednačenosti pisanja imenske formule oporučitelja u analizi oporučne ostavštine, sva će se osobna imena kroatizirati i pisati hrvatskim standardnim jezikom.

2. Dosadašnje spoznaje o pečuškim Hrvatima s kraja 17. i iz prve trećine 18. stoljeća

Pečuški se Hrvati u promatranome razdoblju, s obzirom na mjesto porijekla, mogu podijeliti u tri skupine: a) starosjedioce (rođene Pečušane); b) strance doseljene u vrijeme osmanske vlasti (prije 1686. godine) i c) strance doseljene

nakon oslobođenja grada od Osmanlija u vrijeme komorske (1686. – 1703.) i biskupske uprave (1703. – 1780.). Szabolcs Varga navodi da je Pečuh tijekom 17. stoljeća karakteriziralo doseljavanje stanovništva s područja jugoistočne Europe, što potvrđuje i popis iz 1698. godine, jer 44,90 % pečuških kućedomaćina pripadalo je južnoslavenskom stanovništvu. Među njima su Hrvati, Bosanci, Vlasi, Dalmatinci, Slaveni. Razlozi njihova useljavanja bili su višestruki, među kojima se navode gospodarski (obrt i trgovina), ali i sigurnosni razlozi nakon oslobođenja grada od Osmanlija (Varga 2012; Móró 1995: 28). Iz izvora nije moguće utvrditi njihovu brojnost, ali prema popisu iz 1698. godine, u kojem je zabilježeno ukupno 637 kućanstava, hrvatskih je bilo 108, čineći ih drugim najbrojnijima u gradu odmah nakon mađarskih, kojih je popisano 233 (Móró: 1995: 28). Analizirajući isti popis, istraživanje Zsivkovity Mándityné donosi drugačije podatke. Ona navodi 72 hrvatska kućedomaćina i sve ih smješta na područje Kraljevine Hrvatske i Slavonije, od kojih su se 23 uselila u vrijeme osmanske vlasti, a ostali su se nastanili u vrijeme komorske uprave. Među popisanim hrvatskim kućedomaćinima bilo je i rođenih Pečušana (Zsivkovity Mándityné 2011: 77). Osim autohtonih pečuških Hrvata, dio njih doselio se tijekom i nakon osmanske vlasti kao posljedica vanjskih i unutrašnjih migracija, što dokazuju upisi u knjizi građana. Većina ih je s područja hrvatskih zemalja, među kojima su prednjačile urbane sredine (Zagreb, Varaždin, Požega, Osijek, Vukovar, Zadar), zatim iz Ugarskog Kraljevstva (Baja, Čakovec, Sombor) i Osmanskoga Carstva (područje Bosne i Hercegovine: Sarajevo, Banja Luka), dok se jedan navodi iz Luttemberga u Štajerskoj[2] (Móró 1988: 53, 58–60; Varga 2012).

Hrvatsko je stanovništvo bilo zastupljeno u svim društvenim slojevima. Dio ih je obnašao dužnosti u unutrašnjem (senatori) i vanjskom vijeću (prisežnici) gradske uprave, čineći dio lokalne gradske elite. Iako ih je većina bila rodom iz Pečuha, navedene su službe bile otvorene i za doseljenike. Jedan od vijećnika bio je plemić – trgovac Petar Bukvai, Hrvat iz Sarajeva (Móró 1988: 56), čija participacija u gradskoj vlasti potvrđuje i vodeću ulogu katoličkih trgovaca iz Bosne, koji su odlaskom Dubrovčana iz Pečuha preuzeli značajnu ulogu u posredničkoj trgovini (Varga 2012). Većina hrvatskih gradskih dužnosnika bili su rođeni Pečušani, pripadnici obućarsko-odjevnoga obrta, pretežito krznari, a među njima navodi se i po jedan čizmar i krojač. Za dio prisegnutih građana poznata je i godina doseljenja u grad, dok se za pojedince navodi poopćena bilješka da „borave u gradu od mladosti"(Móró 1988: 56).

2 Danas Ljutomer u Sloveniji.

Veći dio obrtnika pripadao je srednjem sloju (Varga 2012). Značajnijom imovinom među obrtnicima raspolagali su zlatari, a prema kvaliteti rada najpriznatiji su bili oni slavenskog porijekla. Dio njih bili su Hrvati, a zahvaljujući popisima iz zadnjeg desetljeća 17. stoljeća te upisima u knjizi građana, poznato je nekoliko podataka o njima. Valja napomenuti i da su neki prisutni čak u nekoliko izvora. Među njima je hrvatski zlatar Tomas, koji je prvi puta popisan 1695., a zatim 1698. godine. Zabilježeno je da se doselio u vrijeme osmanske vlasti. Dio zlatara stekao je i status građanina. Među njima je hrvatski zlatar Andrija Kolarović, koji je prisegnuo 1719. godine. Prema cehovskoj povelji, prava su im bila izjednačena s ugarskim i njemačkim zlatarima, pa su u skladu s njima proizvode mogli prodavati na svim sajmovima na području Ugarskoga Kraljevstva (Somogyi 1966: 263–265, 272). Pretpostavlja se da su u Pečuhu između 1690. i 1724. godine bila 34 zlatarska majstora, među kojima su neki potjecali s područja Hrvatske i Slavonije, potonji iz Đakova i Mitrovice (Gál 2000: 30, 32). Među pečuškim hrvatskim obrtnicima isticali su se i srebrnari i kožari – tabaci, koji su svoje majstore okupljali u posebnom cehu. Hrvata je bilo i među predstavnicima kožarskog i obućarsko-odjevnog obrta (Sokcsevits 2021: 41). Uz obrt i trgovinu, dio hrvatskog stanovništva okrenuo se uzgoju vinove loze i proizvodnji vina, što dokazuje njihova oporučna ostavština iz 18. stoljeća u kojoj se spominju podrumi, vinogradi, burad i vino kao dio nasljedstva (Sokcsevits 2021: 41; Lovaš 2024: 64). Prostorno gledano, hrvatsko se stanovništvo smjestilo u pečuškim predgrađima, kod tzv. Sigetske i Budimske kapije (Sokcsevits 2021: 41). Prema izvorima iz 1722. godine u Pečuhu je postojala tzv. „Hrvatska ulica“ („Croaten gasse“), koja je naziv dobila po hrvatskoj školi (Madas 1977: 400, 411),[3] a postojanje hrvatske obrazovne ustanove upućuje na velik broj Hrvata u gradu.

2.1. Izvori: oporuke kao novi doprinos u proučavanju pečuških Hrvata u prvoj trećini 18. stoljeća

Konstatacija Márie Anne Móró da „1707. godina označava početak konsolidacije, kada je relativno sređena gradska uprava“, nije mjerodavna samo za očuvanost gradskih zapisnika, pojedinačnih spisa i knjige građana (Móró 1988: 52), već i za oporučnu ostavštinu Pečušana u 18. stoljeću, jer je upravo to prva godina iz koje su sačuvane oporuke i na mađarskom i na njemačkom i na hr-

[3] Ulica je 1804. godine preimenovana u Aninu ulicu i danas čini njezin dio (Madas 1977: 400).

vatskom jeziku.[4] Najstarija oporuka nastala na hrvatskom jeziku jest ona Đure Đuriškovića, zapisana 29. srpnja 1707. godine (G4). Od nje su starije samo dvije: testament Michaela Dobsayja na mađarskom jeziku (1. srpnja 1704. (D3) i Ursule Partner na njemačkom jeziku (7. kolovoza 1705. (P2). Sve se oporuke, kojih je ukupno 537, poredane abecednim redom prema prezimenima oporučitelja, čuvaju u dvjema kutijama u fondu „Pécs Város Tanácsának iratai. Végrendeletek" [Spisi vijeća grada Pečuha. Oporuke] u Arhivu Baranjske županije Mađarskoga nacionalnog arhiva u Pečuhu. Tu je sačuvano ukupno 90 oporuka na hrvatskom jeziku, a dio ih je kritički obrađen i objavljen (Lovaš 2024b).

Iz prve trećine 18. stoljeća sačuvano je osam oporuka; sedam originala i jedan prijepis. Promatrajući prema spolu oporučitelja, sedmero sadržava posljednju volju oporučitelja [Đuro Đurišković (1707.); Ivan Horvat (1720.); Adam Augustinec (1727.); Mato Martinović (1727); Matija Zombori (1728.); Toma Čonka (1728), Petar Josić (1730.)], a jedna oporučiteljice [Ana Marković (1714.)]. U odnosu na druge pečuške oporuke nastale na hrvatskom jeziku nakon promatranoga razdoblja (usp. Lovaš 2024a; 2024c), većina ovdje analiziranih ne prati karakterističnu trodijelnu strukturu. Osim testamenta Matije Zomborija, koji započinje zazivanjem imena Isusa, Djevice Marije i sv. Josipa (Z3), iz drugih je izostavljena invokacija, ali i motivacija njihova sastavljanja. Na okolnosti oporučivanja upućuje samo Đuro Đurišković navodeći da testament sastavlja u „posljednjoj uri smrti" (G4). Većina oporuka započinje „in medias res", tj. središnjim dijelom, nabrajanjem oporučnih legata i pripadajućih nasljednika. Umjesto naglašavanja psihičkoga zdravlja oporučitelja, koje se učestalo spominje u ovim privatno-pravnim spisima zbog izbjegavanja mogućega osporavanja testatorove posljednje volje, u analiziranima se ističe prisutnost svjedoka kao jamaca za istinitost zapisanoga sadržaja. Svjedoci su pečatom i/ili vlastoručnim potpisom potvrdili svaku oporuku, a oni nepismeni stavili su pored imena križ. Način potvrđivanja istinitosti sadržaja oporuke ovisio je o izabranim svjedocima, koji su, uz gradske dužnosnike, bili oporučiteljevi poznanici, a često i susjedi. Iz oporuke Ivana Horvata doznaje se da je sastavljena 23. prosinca 1720. godine, a otvorena i pročitana 17. siječnja sljedeće godine. U njoj je pronađeno i 150 forinti gotova novca, koji je oporučitelj, najvjerojatnije kao legate *pro anima*, namijenio pečuškim crkvama u vlasništvu redovničkih

[4] Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára (HU-MNL-BaML), Pécs Város Tanácsának iratai. Végrendeletek. (1704–1799) IV. 1003. g. U glavnom tekstu navodit će se samo broj oporuke (slovo označava početno slovo oporučiteljeva prezimena, a broj se odnosi na evidenciju oporuke).

zajednica: franjevačkoj (40 forinti), kapucinskoj (30 forinti), dominikanskoj (37 forinti), pavlinskoj (30 forinti) i augustinskoj (10 forinti) (H13).

2.2. Oporučitelji, nasljednici i nasljeđe u promatranim oporukama

Podaci o gore spomenutim oporučiteljima najčešće se pronalaze u središnjem dijelu oporuka, u kojem su imenovani nasljednici imetka. Iz toga se doznaje da su u vrijeme oporučivanja Ivan Horvat, Mato Martinović, Matija Zombori, Petar Josić i Toma Čonka bili oženjeni, iako je posljednjeg, zbog sklonosti uživanja u alkoholu, supruga zauvijek napustila preselivši se u zetovu kuću. Svi navedeni imali su jedno ili više djece (H13; M34; Z3; I16; C3). Đuro Đurišković je, unatoč tomu što je sva dobra stekao sa ženom, bio udovac, a po zanimanju trgovac, jer među nasljedstvom spominje dva „dućana" (G4). Bračnog para nije imala ni Ana Martinović, jer je tražila da se plate mise zadušnice i za njezina „gospodara pokojnoga" (M34). Za razliku od njih, prema tekstu oporuke, Adam Augustinec ili nikada nije imao obitelj ili su svi članovi njegove uže obitelji umrli prije njega, jer je za nasljednike imenovao braću Gašpara i Tomu (A6). Ivan Horvat oslovljava se „gospodarom" što se najvjerojatnije može povezati s njegovim višim društvenim statusom i imovinom koju je posjedovao, jer dio njegove oporuke čini popis dužnika kojima je posudio ukupno 868 forinti. Njegova oporuka počinje rečenicom „Testamentum hominis Christiani", odnosno naziva se „kršćanskim čovjekom" (H13).

Određivanje nasljednika ovisilo je o postojanju ili nepostojanju živućih članova obitelji, a ponekad i o obiteljskim i rodbinskim odnosima. U slučaju njihove narušenosti, zakoniti nasljednici mogli su se razbaštiniti (Lovaš 2024c: 83–84). Gore spomenuti oporučitelji, koji su imali supružnika i djecu, nasljedstvo su najčešće dijelili ravnomjerno među njima. Shodno tomu, Ivan Horvat imetak je ostavio supruzi Kati i sinu Matku (H13). Imovinu udovaca s potomstvom najčešće su nasljeđivala djeca i ostala rodbina, kao što to dokazuje sadržaj oporuke udovca Đure Đuriškovića, među čijim su nasljednicima sinovi Ivo i Miško, ali i njegova majka i sestra Eva (G4). Testatori bez djece, ali sa živućom bližom i daljnjom rodbinom, imenovali bi njih nasljednicima, kao što je to učinio i Adam Augustinec određujući braću Tomasa i Gašpara nasljednicima svoje ostavštine (A6). Među nasljednicima pronalaze se i osobe koje nisu bile u krvnom srodstvu s oporučiteljima. Njihovo je imenovanje moglo biti i djelo milosrđa, kao što se to očituje u oporuci spomenutog Adama, koji je nasljednikom svoje jakne

odredio prosjaka Miška Olasa (A6). Među nasljednicima redovito se pojavljuju i redovničke zajednice, koje su legatima *pro anima* bile zadužene slaviti mise zadušnice za oporučitelja i za članove njegove obitelji. Učestalost pojavljivanja pojedinih nasljednika u analiziranim oporukama prikazuje grafikon 1.

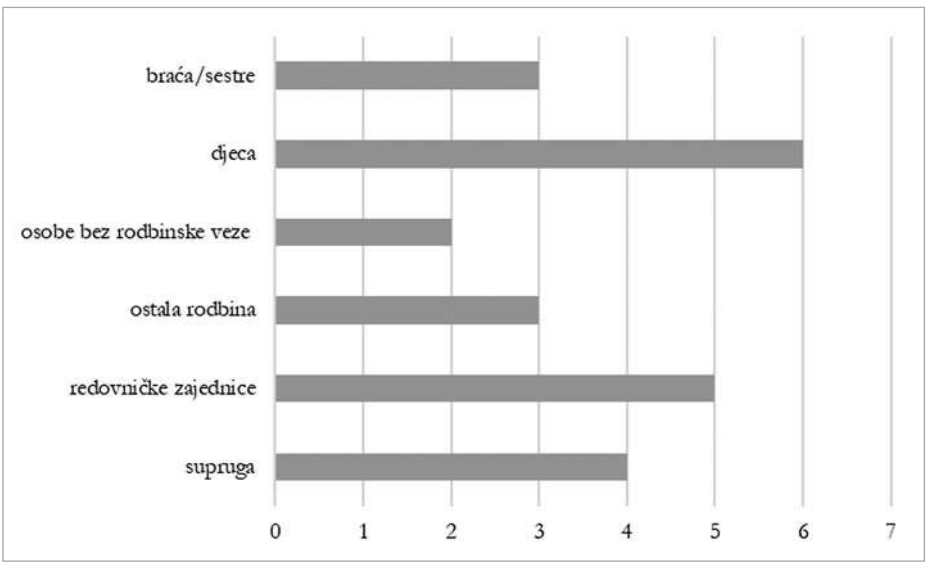

1. grafikon: *Učestalost pojavljivanja nasljednika u pečuškim oporuka (1707. – 1730.)*

Vrsta i vrijednost naslijeđenih dobara najčešće su ovisili o bliskosti oporučitelja i njegovih nasljednika te o odnosima među članovima obitelji. Najvrjedniji dio imovine (nekretnine) redovito su nasljeđivali supružnici i djeca, a u slučaju njihova izostanka, ostala rodbina. U analiziranim oporukama taj dio imovine činili su kuća, obradiva zemljišna površina (vinograd, oranica, vrt), trgovina i podrum. Takva praksa nasljeđivanja vidljiva je u oporuci Petra Josića, koji je svoje nekretnine jednako razdijelio među ženom i djecom (I16). Dio imovine činili su i materijalni predmeti, najčešće pokućstvo, odjeća i alati za rad. Tako je Toma Augustinec, uz odjeću i obuću, naslijedio bratovu sjekiru, nož i motiku, a Gašpar je postao bogatiji za košulju i pušku (A6). Redovničke su zajednice za mise *pro anima* najčešće nasljeđivale novac, a nekada se on, prema oporučiteljevoj naredbi, osiguravao prodajom dijela njegove imovine. Tako je učinila i Ana Marković određujući da se dio novca, koji se trebao dobiti prodajom vinograda, potroši na mise zadušnice (M2). Osim gotova novca, redovničke zajednice

mogle su naslijediti i nekretnine, a dio nasljedstva činili su i darovi u naturi. Kapucinima je Adam Augustinec ostavio vinograd (A6), dok je Mato Martinović njima i franjevcima darovao po pet akova vina (M34). Imovina se prodavala i zbog pokrivanja troškova sprovoda, što dokazuje slučaj Đure Đuriškovića koji je odredio da se prodajom njegova vola namakne novac za pokriće troškova njegova sprovoda na groblju Sviju svetih (G4). Vrstu imovine i učestalost njezina pojavljivanja u oporukama prikazuje grafikon 2.

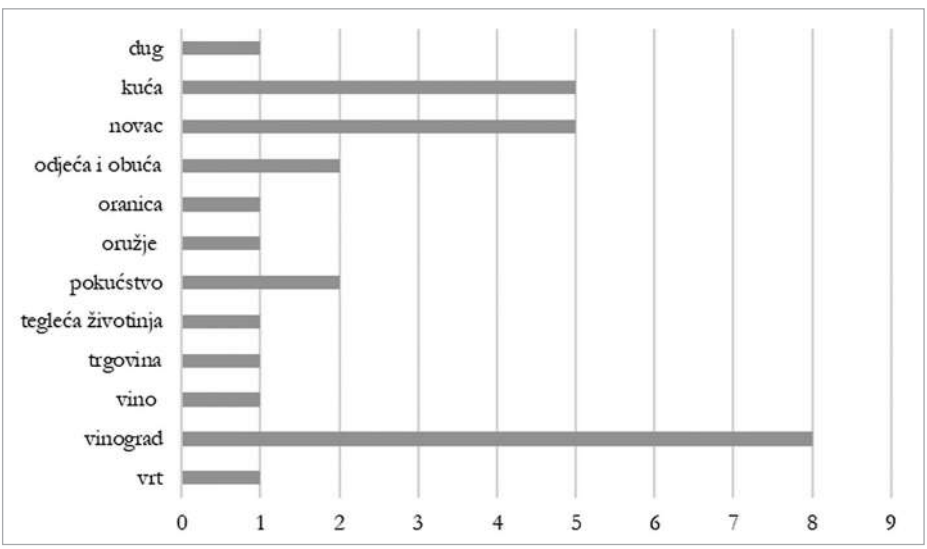

2. grafikon: *Vrsta nasljedstva i učestalost njihova pojavljivanja u oporukama*

Iz podataka u grafikonu vidljivo je da je sastavni dio svake oporuke bio vinograd, a zatim su slijedili kuća i novac. Među nasljedstvom se često navode i predmeti za svakodnevnu upotrebu (odjevni predmeti, pokućstvo, alati za rad). Nasljedstvo nije u svim slučajevima značilo isključivo „dobitak" za članove obitelji i druge nasljednike, jer je oporučitelj znao ostaviti i dugove koje za života nije uspio vratiti. U tom slučaju redovito je navodio imena osoba kojima je ostao dužan s pripadajućim iznosom duga, kao što je to učinio Mato Martinović, koji je u vrijeme sastavljanja oporuke, osim dužnika imao i vlastiti dug (M34). U većini slučajeva dug bi se namirio prodajom dijela ili čitave oporučiteljeve nekretnine nakon njegove smrti, a nakon isplate duga ostatak bi se podijelio među nasljednicima. Sastavni dio oporuka bio je i popis dužnika, osoba koje nisu uspjele podmiriti dugovanje oporučitelju. Među njima najviše je dužnika imao

Ivan Horvat, koji u oporuci jasno označava svoje dužnike rečenicom: „neka se znade što i tko ostade dužan gos[podinu] Ivanu Horvatu". Osim Pečušana, na njegovu su se popisu nalazile osobe iz okolnih sela Lotara, Vašaša i Suke (H13).

3. Zaključak

Dosadašnja istraživanja o Hrvatima u Pečuhu u promatranome razdoblju pokazala su njihovu brojnost u cjelokupnom pečuškom stanovništvu te da su dijelom bili i nositelji gospodarskoga života u gradu, baveći se trgovinom, obrtom i vinogradarstvom. Promatrajući njihovu društvenu pripadnost, nekolicina ih je pripadala tzv. gradskoj eliti obnašajući i neke dužnosti u gradskoj vlasti, dok su ostali bili srednjeg i nižeg društvenog statusa. Analiza oporučne ostavštine hrvatskoga stanovništva iz prve trećine 18. stoljeća pokazala je da se njihove oporuke jedino strukturom razlikuju od uobičajene trodijelne forme u pisanju oporuka, dok se glede nasljednika, načina nasljeđivanja i nasljedstva uklapaju u uobičajenu praksu oporučivanja toga vremena. Nasljednicima su većinom imenovali članove uže ili šire obitelji, kojima su ostavljali i najvrjedniji dio imetka. Među nasljedstvom prednjače nekretnine (kuća, vinograd, podrum) i pokretnine (materijalni predmeti za svakodnevnu upotrebu, novac), dok su u malom broju oporuka zastupljeni dugovi, čije je vraćanje bio zadatak nasljednika i koji se pokrivao prodajom dijela oporučiteljeve imovine.

Arhivski izvori

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára (HU-MNL-BaML), Pécs Város Tanácsának iratai. Végrendeletek. (1704–1799) IV. 1003. g.
HU-MNL-BaML-IV.1003. g. A6 (oporuka Adama Augustinca)
HU-MNL-BaML-IV.1003. g. C3 (oporuka Tomasa Čonke)
HU-MNL-BaML-IV.1003. g. G4 (oporuka Đure Đuriškovića)
HU-MNL-BaML-IV.1003. g. H13 (oporuka Ivana Horvata)
HU-MNL-BaML-IV.1003. g. I16 (oporuka Petra Josića)
HU-MNL-BaML-IV.1003. g. M2 (oporuka Ane Marković)
HU-MNL-BaML-IV.1003. g. M34 (oporuka Mate Martinovića)
HU-MNL-BaML-IV.1003. g. Z3 (oporuka Matije Zomborija)

4. Literatura

Gerner, Zsuzsanna 2016. Testamente als Abdruck der sprachlichen Vielfalt in Pécs/Fünfkirchen/ Pečuh im 18. Jahrhundert. Vorstellung des Korpus. In: Aehnelt, Sandra – Hünecke, Rainer (Hg.). *Kanzlei und Sprachkultur: Beiträge der 8. Tagung des Arbeitskreises Historische Kanzleisprachenforschung*. Wien: Praesens Verl. 263–276.

Gerner, Zsuzsanna 2017. Entstehung letztwilliger Verfügungen in Fünfkirchen/ Pecuh/Pécs (Ungarn) im 18. Jahrhundert. Ethnisch-soziale Hintergründe und juristische Bedingungen. In: Philipp, Hannes – Ströbel, Andrea (Hg.). *Deutsch in Mittel-, Ost- und Südosteuropa. Grundlagen und aktuelle Einbettung. Beiträge zur 2. Jahrestagung des Forschungszentrums Deutsch in Mittel-, Ost- und Südosteuropa, Budapest, 1.–3. Oktober 2015.* Regensburg: Open Access Schriftenreihe der Universitätbibliothek Regensburg. 285–301.

Gerner, Zsuzsanna 2020. Fünfkirchen/Pečuh/Pečuj/Pécs a 18. és 19. században. Egy többnyelvű város német dominanciával. In: Böhm Gábor – Czeferner Dóra – Fedeles Tamás (szerk.). *Bölcsész Akadémia 4.* Pécs: PTE BTK TDK. 358–393.

Lovaš Eldina 2024a. Örökhagyók, örökösök, örökség: Pécsi horvátok 18. századi végrendeletei". *Pontes, A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve* 7: 63–78.

Lovaš, Eldina 2024b. Izabrane oporuke iz oporučne ostavštine stanovnika Pečuha. *Fontes.* 30 (1): 105–190.

Lovaš, Eldina 2024c. „Molim ponizno gospodara oca mojega, ukop moj […] da plati, i moju posljednju volju ne prikrati": izbor oporuka iz oporučne ostavštine pečuškog i osječkog stanovništva u 18. i u prvoj trećini 19. stoljeća. *Fontes.* 30 (1): 79–104.

Madas József 1971. Helyszínrajz az 1722. évi Pécs-belváros utcáiról és telkeiről. *Baranyai Helytörténetírás. 1971.* 21–35.

Madas József 1979. Pécs belvárosának utcanevei. *Baranyai Helytörténetírás 1977.* 397–439.

Mándityné Zsivkovity Ágnes 2011. Horvátok Pécs városában a XVII. század végén. *Létünk.* 2: 73–80.

Mándoki László 1982. Adatok a pécsi céhek életéhez a 18. századból. In: Sándor László (szerk.). *Tanulmányok Pécs város történetéből 1980.* Pécs. 85–90.

Móró Mária Anna 1988. Pécs város polgárai (1697–1707). *Baranyai Helytörténetírás. 1987–1988.* 51–81.

Móró Mária Anna 1995. Pécs város népessége a török alóli felszabadulástól 1848-ig. In: Vonyó József (szek.). *Tanulmányok Pécs történetéből 1.* Pécs: Pécs Története Alapítvány–Magyar Történelmi Társulat Déldunántúli Csoportja. 27–35.

Petrovich Ede 1969. Pécs utcái és házai 1687-ben. *Baranyai Helytörténetírás 1969.* BML, Pécs, 1969. 193–217.

Retzler Pálné Gál, Éva 1999. Ötvösök Pécsett. In: Font Márta – Vonyó József (szerk.). *Tanulmányok Pécs történetéből 5–6.* Pécs. 67–101.

Retzler Pálné Gál, Éva 2000. Ötvösök Pécsett. *Pécsi Szemle.* 3 (1–4): 27–39.

Sarosácz györgy 1979. Hrvatske skupine i Srbi a Baranji. *Osječki zbornik.* 7: 411–415.

Sarosácz györgy 1990a. Župe i vjerski život Hrvata u okolici Pečuha. *Crkva u svijetu.* 25 (3): 250–262.

Sarosácz györgy 1990b. Povijest, ekonomski i društveni život Bosanskih Hrvata u okolici Pečuha. *Migracijske i etničke teme.* 6 (3): 415–422.

Sokcsevits, Dénes 2021. *A magyarországi horvátok rövid története/Kratka povijest Hrvata u Mađarskoj.* Budapest: Naklada Croatica.

somogyi árpád 1966. Pécsi szláv ötvösök a XVII–XVIII. században és céhlevelük. *A Janus Pannonius Múzeum évkönyve 1965.* 263–273.

Sršan Stjepan 1991. A horvát bevándorlás és a boszniai ferencesek szerepe a 18. század elejéig. *Baranya.* 4 (1–2): 152–164.

Varga Szabolcs 2012. Pécs nemzetiségei a török korban. http://arkadiafolyoirat.hu/index.php/1-nemzetisegek-es-nemzetisegi-mozgalmak/52-pecs-nemzetisegei-a-torok-korban (zadnji pristup: 11. 2. 2025.)

Sažetak

U fokusu istraživanja pečuškoga stanovništva na prijelazu 17. i 18. stoljeća bili su i pečuški Hrvati, o kojima je do sada objavljeno nekoliko znanstvenih radova. Dio hrvatskog stanovništva bili su starosjedioci, a dio ih se doselio u grad tijekom i nakon osmanske vlasti. Za razliku od dosadašnjih istraživanja, koja su se temeljila na različitim popisima, gradskim zapisnicima i knjigama građana, ovaj rad temelji se na oporukama pisanima hrvatskim jezikom u prvoj trećini 18. stoljeća i sačuvanima u Arhivu Baranjske županije Mađarskog nacionalnog arhiva u Pečuhu. Cilj mu je, primjenom deskriptivne i statističke metode, prikazati opća obilježja oporučitelja, praksu nasljeđivanja i vrstu nasljedstva među pečuškim Hrvatima te tako upotpuniti rezultate dosadašnjih istraživanja.

Ključne riječi: *Hrvati, oporuke, nasljedstvo, prva trećina 18. stoljeća, Pečuh*

Abstract

The focus of the research on the population of Pečuh at the turn of the 17th and 18th centuries also included the Pečuh Croats, about whom a few scientific papers have been published so far. Part of the Croatian population were indigenous residents, while others settled in the city during and after the Ottoman rule. Unlike previous research, which was based on various censuses, city records, and citizen books, this paper is based on wills written in the Croatian language in the first third of the 18th century and preserved in the Archive of Baranja County of the Hungarian National Archive in Pečuh. Its aim is to present the general characteristics of testators, the practice of inheritance, and the types of inheritance among the Pečuh Croats, using descriptive and statistical methods, thereby complementing the results of existing research.

Keywords: *Croats, testaments, inheritance, the first third of the 18th century, Pécs*

Stjepan Matković*

Neka zapažanja o politici, činovnicima i saborskim izborima u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji na prijelazu u 20. stoljeće**

Some Observations on Politics, Officials and Parliamentary Elections in the Kingdoms of Croatia and Slavonia at the Turn of the 20th Century

1. Uvod

U dosadašnjim su istraživanjima povjesničari isticali da su promjene na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji bile sastavni dio izgradnje građanskog društva.[1] Taj je proces u njihovim očima bio praćen brojnim ograničenjima. Redovito su spominjali činjenicu administrativne podijeljenosti Hrvata na različite političko-teritorijalne cjeline u Monarhiji kao glavne prepreke za postizanje hrvatske kohezije. Pritom su naglašavali da su politička središta Dvojne Monarhije u Budimpešti i Beču u skladu s dualističkom podje-

* Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Hrvatska – email: matkovic@isp.hr

** Rad je rezultat istraživanja provedenih u sklopu istraživačkoga projekta *Hrvatska i Europa: institucije i pojedinci u razvoju modernoga društva i države* (HEIP) koji se financira sredstvima EU kroz program NextGenerationEU.

1 Ovdje se prije svega misli na radove Jaroslava Šidaka, Mirjane Gross, Igora Karamana, Nikše Stančića i Renea Lovrenčića, koji su dijelom navedeni kasnije u radu i u popisu literature, a koji su dugoročno odredili glavne tokove promišljanja o društvenom razvitku.

Izvorni znanstveni rad ■ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-25

lom imala ključnu prevagu u odlukama o preobrazbi društva, diktirajući razinu razvijenosti pojedinih dijelova austrijske i ugarske polovice. Nadalje, za većinu je evidentno da se proces modernizacije, ovdje shvaćen kao termin za opisivanje niza akcija kojima su se prevladavali tradicionalni ostaci uređenja iz staleških vremena, odvijao postupno i s polovičnim rezultatima. Konačno, istaknuti povjesničari za pitanja iz 1880-ih i 1890-ih također su tvrdili da su autonomne vlasti za vladavine grofa Károlyja Khuen-Héderváryja usporile ili čak sprječavale razvoj građanstva koje je trebalo biti nositelj neizbježnih promjena. Pritom je ostalo otvoreno pitanje determiniranja društvenih promjena u kontekstu političkih zbivanja. Prije svega, kako u ocjenama uravnotežiti odnos između modernizacije kao ključne odrednice u tranzicijskom procesu, autokratskoga sustava vlasti koji je bio nužan za održavanje postignute ravnoteže moći u kompleksno sastavljenoj Monarhiji i izbornih postupaka koji su bili jedno od bitnih obilježja za parlamentarni sustav toga razdoblja.

Khuen-Héderváry 1883. godine imenovan je na dužnost bana. Tijekom svojega mandata suvereno je upravljao hrvatskom autonomijom i pritom nadmoćno kontrolirao oporbu sve do izbijanja masovnih nereda, odnosno odlaska na položaj ugarskoga ministra predsjednika, što su pokazali rezultati pet održanih saborskih izbora. Uvođenje komesarijata prethodilo je njegovoj dva desetljeća dugoj vladavini, što je svjedočilo narušenim hrvatsko-ugarskim odnosima praćenim velikim nemirima širom banske Hrvatske. Khuen-Héderváryjeva glavna zadaća bila je bezuvjetno očuvati nepovredivim dualistički sustav vlasti, koji je uspostavio specifičan, subdualistički odnos između Ugarske i Hrvatske (Matković-Šokčević 2009: 289). S jedne strane, održavao je dobre odnose s vladajućom Liberalnom strankom u Ugarskoj i pripadnicima tamošnje elite. S druge strane, kralj Franjo Josip I. mogao se spokojno osloniti na njega u provedbi politike ustavnoga *statusa quo* u Dvojnoj Monarhiji. Na unutarnjoj je sceni uspio okupiti svoje sljedbenike oko Narodne stranke, pri čemu je udružio raznolike skupine koje su jamčile lojalnost prema njemu i nagodbenom sustavu.[2] Time je, uz manje iznimke, bio osiguran kontinuitet do tada vodećih političkih struja na kojima je počivao ustavno-pravni poredak dualizma i privučene nove snage.

[2] Najbolji prikaz pripadnika Narodne stranke, koja obuhvaća i predstavnike činovništva kao jedne od profesionalnih službi vezanih uz vladu donosi Ostajmer 2018: 348.

2. Uloga javnih službenika

U tom je razdoblju bio vidljiv i nastavak utjecaja činovničke inteligencije, koji je bio prisutan i u ranijem razdoblju, što je primjetno kroz analizu pripadnika glavnih institucija sa sjedištem u Zagrebu (usp. Szabo, 1987). Tko su bili tadašnji činovnici? Prema Milovanu Zoričiću, koji je bio prvi ravnatelj Kraljevskoga statističkog ureda u Zagrebu (od 1875.) i pisac mnogih statističkih materijala, činovnici su bili jedna od 15 skupina zvanja koju se moglo svrstati u kategoriju liberalnih zvanja, a koja su u prvom redu bila vezana uz „intelektualnu privrjedu" (ZORIČIĆ 1896: 66). Taj je pojam bio vrlo širok jer je obuhvaćao podvrste koje su pokrivale područja zakonodavstva, upravne službe, pravosuđa, zdravstva, obrazovanja, bogoštovlja, znanosti, kulture i drugih zanimanja poput inženjera i kemičara koji su se pak mogli u navedenoj klasifikaciji povezati s ostalim slobodnim zvanjima. Ustvari, u tom je okviru fokus našega zanimanja padao na pripadnike upravnoga činovništva u državnoj službi. U toj su službi bili činovnici zajedničke i autonomne uprave, to jest činovnici središnje, županijske, kotarske, gradske i općinske vlasti. Za taj je kontekst bitno naglasiti da je 1874. godine u Zagrebu osnovano Sveučilište kralja Franje Josipa I. na kojem su studenti mogli studirati i diplomirati pravo čime je upravna služba mogla osigurati bržu popunu administrativne klase. Posebnu kategoriju činovnika činili su namještenici u gospodarskom sektoru koji su posebno zabilježeni kao dio gospodarske grane. Njihova se uloga u izborima rijetko spominjala, ali oni su u svakom slučaju bili neovisniji u odnosu na upravne činovnike i nerijetko su pristajali uz oporbene redove.

Osobito se za vrijeme banovanja Khuen-Héderváryja vodila rasprava o ulozi javnih činovnika na izborima. Na tom se primjeru pokazalo da su bili jedan od glavnih oslonaca vlade. Na izborima se očekivalo njihovo bezuvjetno svrstavanje uz vladinu stranku. Ban je nadzirao njihovo političko ponašanje jer ih je preko svog aparata imenovao, namještao i promicao u više razrede činovnika, a po potrebi je u slučaju neposluha mogao ići i na njihovo otpuštanje iz službe. U slučaju sudjelovanja u predizbornoj kampanji na strani oporbe ili glasovanja za oporbenog kandidata na biralištima, činovnici su obično bili razrješavani ili premještani na lošije pozicije. Tako se pokazalo da je ban mogao iskoristiti činjenicu da su činovnici postali profesionalni dio javnih službi koji ovise o nadređenim strukturama. Pitanje provjere političkoga ponašanja bit će otvoreno i nakon Khuen-Héderváryjeva odlaska s banskog mjesta. Posebna su iznimka bili izbori iz 1906., kad je došlo do preokreta pa su činovnici zajedničke i autonomne uprave mahom glasovali za oporbu. Ta je promjena ipak bila povezana

s dogovorima u visokoj politici kojima su bila otvorena vrata za dolazak na vlast članovima dijela dotadašnje oporbe u Ugarskoj i Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji pod uvjetom da ostanu lojalni prema dualističkom sustavu. Usto su između vodstva tih oporba utanačeni predizborni sporazumi (Ibler 1914/1917: 469; Gross 1960: 11–12). Unatoč promjenama, kasnija iskustva ponovno govore o nastavku nadzora političkoga ponašanja činovnika. Iako je novi izborni zakon iz 1910. jamčio činovnicima da glasuju po svojoj volji, neki od oblika stare prakse nadzora i dalje su funkcionirali. Time oni nisu bili kažnjavani otpuštanjem, ali je vlada i dalje zadržala pravo premještanja „nepoćudnoga" kadra.[3]

U izbornom sustavu, temeljenom na poreznom cenzusu, birokracija je nesumnjivo imala političku težinu. Izbornim zakonom iz 1888. hrvatska vlada nije bitno promijenila načela glasovanja, izuzevši ukupan broj biranih zastupnika. Postojali su stalni birački popisi koji su jamčili točnu evidenciju birača, zadržalo se javno glasovanje, a zakonodavac je blago smanjio cenzus kako bi nešto više ljudi imalo aktivno biračko pravo. Zakonom je smanjen broj povlaštenih glasova. Nadalje, izborni zakon iz 1888. davao je pravo glasa činovnicima koji su radili u zajedničkim ugarsko-hrvatskim ustanovama i koji su bili snažni pristaše tadašnje zajednice Hrvatske i Ugarske.[4] Ti su činovnici stekli bitnu privilegiju jer nisu morali trajno boraviti na području Hrvatske. Oporba je oštro prosvjedovala protiv tih propisa jer su ti službenici većinom bili etnički Mađari, a time u oporbenim očima i svojevrsni predstavnici mađarske dominacije u nagodbenoj zajednici. Ako uzmemo u obzir podatke o izbornim popisima u Zagrebu, onda vidimo da je zamjetan broj Mađara s izbornim pravom bio povezan sa zajedničkim institucijama. Na primjer, popis činovništva kod prometne uprave u Zagrebu sastoji se od 140 imena.[5] Može se ocijeniti po osobnim imenima i prezimenima da ona u znatnoj većini upućuju na to da je riječ o Mađarima. Većina njih živjela je u Donjem gradu koji se nalazio u II. izbornoj jedinici. Ta je jedinica u to vrijeme brojila nešto više od 1600 građana s pravom glasa. To nam pokazuje da mađarski izbornici nisu bili presudni čimbenik na biralištima, ali su, u slučaju male razlike u glasovima između kandidata, mogli donositi prevagu. Tadašnji izborni zakon u velikoj je mjeri ograničio izborno pravo, dopus-

3 HR-HDA-78, kut. 781. (sv. 6 – 8, 348, 3558, 4422 i dr.) Dopisi velikih župana o ponašanju pojedinih nižih činovnika na saborskim izborima 1910.

4 *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, god. 1888., komad XV., br. 65., Zakon od 29. rujna 1888. o preinci nekih ustanovah zakona od 15. srpnja 1881. od izbornom redu za sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, § 3., 634.

5 HR-DAZG-4, GPZ, kut. 55., br. 124/I/99. dopis od 11. 1. 1899. s logotipom Magyar Király Államvasutak. Üzletvezetőség Zágráb.

tivši da nešto više od 2 % ukupnoga stanovništva uživa pravo glasovanja. Uvid u političke preferencije birača bio je jednostavan jer je glasovanje bilo javno. Prema podacima iz literature, koji slijede službene izvore, može se uočiti da je u banskoj Hrvatskoj na nešto manje od 50 000 izbornika bilo oko 5000 činovnika s pravom glasa (Derenčin 1899: 47). Premda nisu sa svojim udjelom od desetak posto mogli imati presudnu ulogu, očito je da su sa svojim statusom javnih službenika mogli utjecati na glasovanje znatnoga broja izbornika drugih profesija. Oporba je uočila takav utjecaj i često je pisala u svome tisku o problemu slobode glasovanja činovnika. Zbog toga je u svojim prijedlozima izborne reforme tražila načine da ukloni utjecaje predstavnika uprave na biralištima. Tako je bez uspjeha tražila da aktivni činovnici autonomne ili zajedničke uprave, javnih ustanova i općina zajedno s umirovljenim činovnicima i učiteljima ne mogu biti birani za zastupnike, a da se oni koji imaju pravo glasa u vrijeme glasovanja ne zadržavaju u prostorijama gdje se glasuje (Derenčin 1899: 6).

Što nam još statistika govori o udjelu državnih službenika? Od 1857. do 1880. godine ukupni udio intelektualne profesije kretao se od 0,45 % do 0,69 % u ukupnom udjelu zanimanja (Zoričić 1896: 76–78). Prema nekim ranijim podacima bilo je do Hrvatsko-ugarske nagodbe (1868.) oko 1500 ljudi na nekom položaju u institucijama koje su bile odgovorne za upravu, uključujući Namjesničko vijeće, Hrvatski dvorski ured u Beču i razne zemaljske ustanove (Karaman 2000: 119). Statistika na početku 20. stoljeća pokazuje promjene. Broj pripadnika autonomne upravne službe približava se brojci od 15 000, a njima valja pridodati i nešto više od 3000 pripadnika zajedničke uprave (*Statistički godišnjak* 1917: 88). Bitan proces društvenoga razvoja jest formiranje novoga srednjeg sloja, koji uključuje uspon činovništva. Njihov se broj u znatnoj mjeri povećao. Međutim, oni ne postaju samostalna skupina u političkom životu, nego su redovito vezani uz pobjednike na saborskim izborima.

1. tablica: *Privredne skupine 1890. – 1910. (GROSS et al. 1968: 321).*

Privredne skupine	1890.	1900.	1910.	Promjene u postocima
Poljoprivreda	84,63 %	84,29 %	78,36 %	- 6,7 %
Industrija i obrt	7,44 %	6,92 %	9,56 %	+ 2,12 %
Trgovina	1,88 %	2,06 %	3,10 %	+ 1,22 %
Nadničari	2,34 %	2,84 %	3,88 %	+ 1,54%
Javna i slobodna zvanja	3,71 %	3,89 %	5,10 %	+ 1,39%

Sljedeće pitanje tiče se političkih stavova i aktivnosti najviših javnih dužnosnika da bi se pokazala prožetost pripadnika vlasti. U tom smislu, najviše nas zanimaju viši administrativni kadrovi. Drugim riječima, niži slojevi službenika ostaju izvan istraživačkoga fokusa. Među visokim dužnosnicima bili su: ban, predstojnici odjela zemaljske uprave, veliki župani, dvorski savjetnici i tajnici. Kao političko i administrativno središte Zagreb je imao najveći udio javnih službenika. Tijekom dva desetljeća Khuen-Héderváryjeve vladavine, udio državnih službenika među profesijama snažno je porastao.[6] Autonomna vlada imala je 1883. godine oko 140 činovnika. Dvadeset godina kasnije taj se broj popeo na skoro 240 činovnika. Sličan rast zabilježen je i u slučaju županijske uprave. U razdoblju 1883. – 1903. uredi su se velikih župana i podložnih ustanova povećali s oko 400 na nešto više od 600 službenika u autonomnoj javnoj upravi. To je očito izazivalo povećani udio izdvajanja iz proračuna u tu svrhu koji je bio prihvatljiv nositeljima vlasti.

S gledišta izbornih rezultata mogu se ponuditi približni podaci o činovničkoj ulozi. Prema analizi rezultata izabran je određeni broj visokih činovnika koji je vidljiv u 2. tablici. Na prva dva izbora za Khuen-Héderváryja brojke su nešto više jer se Sabor sastojao od 110 zastupnika, dok je od 1892. birano 88 zastupnika. Gotovo su svi oni bili kandidati Narodne stranke koja je pobijedila na svim održanim izborima. Ti podaci pokazuju da je potrebno iznova raspraviti ocjenu da su „mađarski činovnici, suci i željezničari" bili temelj nagodbenoga sustava i da su činovnici bili „nadproporcionalno zastupljeni" u izbornom zakonu (Suppan 1999: 157).[7] Udio je činovnika u svakom slučaju bio zamjetan u strukturi zastupnika, čemu su, uz političku podobnost, pridonijela i pravila o potrebi izobrazbe za dobivanje aktivnoga i pasivnoga izbornog prava. Međutim, pretežiti dio izabranih zastupnika ipak nije pripadao činovništvu. S motrišta etničke identifikacije nije moguće utvrditi tezu o prevazi mađarskih činovnika jer njihov ukupan broj nikada nije mogao premašiti broj ni svih nemađarskih činovnika, a tako ni hrvatskih činovnika. S druge strane, uloga činovništva redovito je naglašavana u očima oporbenih zastupnika koji su nastojali dokazivati da su činovnici presudno utjecali svojim držanjem na izborne rezultate. Tu nije bila riječ o njihovim kandidaturama, nego o mogućnostima utjecaja na izbornike.

6 Aproksimativni brojevi javnih službenika izvedeni su na temelju analize popisa kalendara *Dragoljub* koji je svake godine donio popise zaposlenika vlade i županija, kao i drugih ustanova u Hrvatskoj.

7 Ovdje se autor poziva na podatke Hodimira Sirotkovića.

2. tablica: *Procjena udjela činovničkih zastupnika 1884. – 1901. u Hrvatskom saboru*[8]

Godina saziva Sabora	Brojka i postotak zastupnika – činovnika
1884.	21 ili 19 %
1887.	25 ili 22,7 %
1892.	19 ili 21,5 %
1897.	10 ili 11,3 %
1901.	18 ili 20,4 %

3. Utjecaj upravne organizacije na saborske izbore

Osnovne jedinice unutarnje podjele zemlje bile su županije. Od teritorijalne reintegracije Vojne krajine do 1918. Hrvatska je imala osam županija. Sastojale su se od upravnih kotara, koji su pak bili sastavljeni od općina. Svaka je županija imala skupštinu koja se sastojala od biranih zastupnika i virilnih članova. Na čelu županija bili su veliki župani koje je postavljao kralj na banov prijedlog. Budući da su župani bili povjerenici središnje vlasti, njihova je uprava bila podređena banskoj vlasti te utjecajima kralja i ugarske vlade. Veliki župani imali su osobno pravo zasjedanja i glasovanja u Hrvatskom saboru. Oni su bili dio skupine virilista, baš kao i prelati iz redova Katoličke, Pravoslavne i Grkokatoličke crkve te muški članovi najviših plemićkih obitelji koji su zadovoljavali pravila vlasničke i porezne kvalifikacije. Drugim riječima, jedni su bili predstavnici po zvanju i službi, a drugi po plavokrvnom nasljeđu i privilegiju koji je pratio potvrđeni materijalni status. Izborni zakon iz 1888. pomno je odredio da broj članova koji imaju osobno pravo glasa („virilisti“) u Saboru ne smije premašiti polovicu broja od 88 izabranih narodnih zastupnika. Iako su se krajem 19. stoljeća vodile oštre rasprave o izbornoj reformi, većina istaknutih pravnika i dalje je smatrala da virilni članovi trebaju ostati u parlamentarnim klupama jer su bili „surogat gornje kuće“ (POLIĆ 1908: 655). To je podrazumijevalo i saborski status velikih župana. Što se njih tiče, njihov broj varirao je po pojedinim županijama. Na početku svoje vladavine, Khuen-Héderváry je imenovao većinu novih činovnika koji su se priklonili vladajućoj Narodnoj stranci. Imena

[8] Riječ je o procjeni jer službeni podaci ne nude točne definicije profesionalnih položaja. Uglavnom se radi o višim službenicima (odjelnim predstojnicima, ministarskim savjetnicima, upravnim voditeljima i dr.) od kojih su neki bili u statusu umirovljenika.

novih lica na čelu županija i drugih glavnih upravnih dužnosnika pridobila su poštovanje javnosti jer je ban izabrao službenike koji su mogli učinkovito provoditi modernije zakone. Veliki župani uglavnom su pripadali plemstvu. Od njih 23 tijekom khuenovske vladavine, 18 ih je imalo plemićku titulu, dok ih je samo pet bilo bez titule. To prožimanje između plemića i viših državnih činovnika uključivalo je različite dijelove plemstva: stare plemićke obitelji, kao i nove, koje su proizišle iz uspješnoga građanstva, ali i veliki dio novoga činovničko-upravnoga plemstva koje je svrstavano među bogatije građanstvo (GROSS 1979: 128; GROSS 1981: 344). Najviši dužnosnici u upravi redovito su odlikovanjem stjecali plemićke naslove i time ulazili u redove društvene elite. Ali općenito, plemićki udjeli među javnim službenicima imali su silazni trend zbog bržega rasta birokracije iz civilnih redova.

Kako su visoki upravitelji iz redova vladajuće stranke gledali na političko stanje na svojim područjima djelovanja? Svoje svjedočanstvo o parlamentarnim izborima ostavio je Bude Budisavljević, veliki župan s iskustvima upravljanja u četiri županije. Posebno se osvrnuo na rujanske izbore iz 1884. godine u kotarima Veliki Grđevac i Garešnica, podijelivši kandidate na oporbene i one „mekše" koji su pripadali njegovoj Narodnoj stranci. Prvi su bili po njemu radikali ili „krajnja ljevica", koji su nastupali uime Stranke prava te umjereniji zagovornici Neodvisne narodne stranke, a drugi su bili „pristaše tadanje zemaljske vlade" (Budisavljević 2012: 133). Napomenuo je i da se u oporbenim krugovima kandidate vlasti često nazivalo „mađaronima" u pejorativnom smislu. Za velikoga je župana bilo apsolutno neophodno izbjegavati kritiku bana Khuena. Stoga je prigodom obilaženja izbornih područja upozoravao da će koristiti svoje ovlasti da protivnike disciplinira i po potrebi angažira oružništvo. Njegova je taktika lako obuzdala protivnike kandidata režimske stranke. U oporbenim novinama možemo pročitati da je kandidat Narodne stranke u kotaru Garešnica dobio 86 glasova, a zastupnik opozicije 31 glas. Među pobjedničkim glasovima bili su: osamnaest učitelja, osam općinskih činovnika, sedam sudbenih i ostali činovnici, sedam svećenika, tri šumara, tri poduzetnika i četiri gostioničara.[9] Od tih izbora, piše Budisavljević u svojim memoarima, predizborna kampanja postaje strastvena (Budisavljević 2012: 133). Tu treba primijetiti da je nasilja bilo na izborima i u ranijim razdobljima, a spomenuta „strast" više se vezivala uz nicanje novih stranaka i zaoštravanje odnosa između nagodbenih vlasti i oporbe.

Za Khuenove vladavine održano je pet parlamentarnih izbora: 1884., 1887., 1892., 1897. i 1901. godine. Prije izborne reforme (1888.) Hrvatski sabor imao je

9 „Iz garešničkoga kotara". *Sloboda*, br. 223, 1. 10. 1884., 3.

110 zastupnika biranih po većinskom sustavu. Nakon reforme, broj zastupnika smanjen je na 88. Unatoč zaoštrenim stranačkim podijeljenostima i velikom odazivu, rezultati borbi za mandate bili su predvidljivi. Analiza parlamentarnih rezultata pokazala je uzastopni trijumf provladine Narodne stranke. Gotovo svi izbori bili su pod kontrolom, osim onih iz 1897., kada su izbili krvavi incidenti na više birališta u unutrašnjosti zemlje, ali bez posljedica za vladajuću stranku. No, nekoliko mjeseci kasnije, bijesni seljaci okrutno su ubili trojicu državnih službenika iz Zagreba koji su došli na Kordun – dio bivše Vojne krajine – izvršiti izmjeru zemljišta. Neki su od optuženih na suđenju izjavili kako su mislili da su činovnici došli taj dio Hrvatske pripojiti Mađarskoj (Matković 2001: 94; Petrungaro 2011: 60 passim). Incident je potvrdio društveno-politički jaz u pretežno još uvijek ruralnom društvu koje se suočavalo s izazovima modernizacije.

Izazovi s kojima se suočavala vladajuća stranka tijekom izbornih borbi nisu djelovali opasno za njezin dominantni status. Iso Kršnjavi, šef odjela za prosvjetu i bogoštovlje u Khuen-Héderváryjevu kabinetu, bio je u to vrijeme jedan od glavnih zagovornika unionizma između Mađara i Hrvata. Prema njegovim podacima, izbori su pokazali slab utjecaj oporbe. Oporba je bila neznatna i međusobno podijeljena. Više pozornosti posvetio je vladinoj stranci koja je, prema njegovim riječima, podijeljena u tri skupine (Kršnjavi 1986: 119–120). Prvu skupinu činili su stari unionisti, koji su priznavali Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju kao samoupravno tijelo jedinstvene ugarske države. Vjerovali su da su gospodarski i kulturni prosperitet neodvojivi od potpore ugarske vlade. Druga je bila skupina novih unionista. Oni su podržavali Hrvatsko-ugarsku nagodbu, predlažući njezine umjerene reforme. Treći dio vladajuće stranke obuhvatio je Srpski klub. Khuen-Héderváry je vješto okupio sve tri skupine i znao ih usmjeravati u svoju korist. U sve tri skupine primjetan je zamjetan udio visokih državnih službenika, što smo pokazali u našem istraživanju. Broj saborskih zastupnika Narodne stranke pokazuje da je za vrijeme Khuena nešto manje od petine zastupnika dolazilo iz redova visokoga činovništva.

4. Zaključak

Buduća istraživanja trebat će posvetiti znatno veću pozornost dosad neistraženim temama koje se tiču birokracije i njezina utjecaja u društvu. Primjerice, Kraljevina Hrvatska i Slavonija imala je određene prednosti za socijalnu mobilnost u širenju činovničke mreže s obzirom na sastav Habsburške Monarhije. Koristeći svoj geografski položaj i jezičnu bliskost mogla je postati odskočna da-

ska za razvijanje karijera i širenje utjecaja u svjetlu novih događaja i promjena. Nakon okupacije Bosne i Hercegovine (1878.) ukazale su se brojne mogućnosti zapošljavanja i napredovanja u državnim službama na zauzetim područjima koje su privlačile mlade i obrazovane ljude (LIS 2020: 630).[10] Uvjeti za karijerno napredovanje u javnoj službi i dobivanje solidne mirovine bili su izgledniji nego u drugim dijelovima Monarhije. Istodobno su se činovnici susreli s pogrdnim izrazima poput kuferaša koji su se upotrebljavali za doseljenike koji su se doselili u Bosnu i Hercegovinu iz raznih krajeva Habsburške Monarhije. U određenoj su mjeri tako postali ekvivalent za sluge kolonijalne vladavine. Na taj su način doživjeli tipičnu osudu pripadnika strane birokracije, premda se bez njih nije moglo pristupiti potrebnim promjenama u sustavima uprave.

Jedan od poznatih hrvatskih povjesničara napisao je: „Birokracija u Habsburškoj Monarhiji bila je prilično učinkovita u usporedbi s birokracijom u područjima pod Otomanskim Carstvom, u Srbiji prije 1912. ili u Jugoslaviji tijekom međuratnoga razdoblja, ali je sebe smatrala elitom izvan i iznad naroda, a ne kao dio naroda i njegov sluga." (Tomasevich 1955: 144) Može se utvrditi da je činovništvo dalo svoj prilog modernizaciji društva i to napose na području zakonodavstva i uprave. S druge strane, njihova odanost vrhu autonomne vlasti pokazivala je više njihovu spremnost na podržavanje tipa političkoga sustava koji nije bio moderan. Kasniji naraštaji imali su pozitivniji odnos prema činovništvu nego prije 1918. godine. U poretku nakon 1918. novi su vlastodršci ubrzo teritorijalno preoblikovali i ukinuli županije tako da su veliki župani nestali sa scene. Javnost je promjenu doživjela kao gubitak autonomije, imajući u vidu i povijesnu ulogu lokalne samouprave. Unatoč kritikama osporavanog značaja birokracije u političkom životu i obnašanju vlasti na prijelazu stoljeća, možemo zaključiti da njezina povijesna zadaća u izgradnji modernijeg i učinkovitijeg društva ne bi trebala pasti u drugi plan.

Izvori

HR-HDA-78. Predsjedništvo Zemaljske vlade.
HR-4-DAZ GPZ. Državni arhiv u Zagrebu, Gradsko poglavarstvo.
Sloboda. Zagreb 1884.

[10] Usto valja uzeti u obzir da u Hrvatskom državnom arhivu (fond Predsjedništva Zemaljske vlade) postoji brojna, ali slabo obrađena dokumentacija o činovnicima koji su bili spremni ući u javnu službu u Bosni i Hercegovini.

Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1906–1910., II. 1917: Zagreb: Kraljevski zemaljski statistički ured.

Literatura

Budisavljević, Bude 2012. *Pomenci iz moga života: memoari.* ur. Željko Karaula. Bjelovar: Tiskara Horvat.

Derenčin, Marijan 1899. *Izborna reforma.* Zagreb: Tisak Antuna Scholza.

Gross, Mirjana 1981. O društvenim procesima u sjevernoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. st. *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća.* Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

Gross, Mirjana 1979. O položaju plemstva u strukturi elite u sjevernoj hrvatskoj potkraj 19. i na početku 20. stoljeća. *Historijski zbornik.* 31–32: 123–149.

Gross, Mirjana – Karaman, Igor – Šepić, Dragovan – Šidak, Jaroslav 1968. *Povijest hrvatskog naroda 1860–1914.* Zagreb: Školska knjiga.

Gross, Mirjana 1960. *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906–1907.* Beograd: Institut društvenih nauka – Odeljenje za istoriske nauke.

Ibler, Janko 1914/1917. *Hrvatska politika 1904. – 1906.* Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara.

Karaman, Igor 2000. *Hrvatska na pragu modernizacije.* Zagreb: Naklada Ljevak.

Kršnjavi, Iso 1986. *Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike* I. Zagreb: Mladost.

Lis, Tomasz Jacek 2020. Službenici u Bosni i Hercegovini 1878.–1918. *Časopis za suvremenu povijest.* 52 (2): 629–656.

Matković, Stjepan – Šokčević, Dinko 2009. Khuen-Héderváry, Károly, *Hrvatski biografski leksikon.* 7. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža: 288–290.

Matković, Stjepan 2001. *Čista stranka prava 1895. – 1903.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

Ostajmer, Branko 2018. *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883. – 1903.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

Petrungaro, Stefano 2011. *Kamenje i puške. Društveni protest na hrvatskom selu krajem XIX. stoljeća*, Zagreb: Srednja Europa.

Polić, Ladislav 1908. Povijest modernoga izbornoga zakonodavstva hrvatskoga. *Mjesečnik Pravničkog društva u Zagrebu.* 34: 641–691.

Suppan, Arnold 1999. *Oblikovanje nacije u građanskoj Hrvatskoj /1835. – 1918./* Zagreb: Naprijed.

Szabo, Agneza 1987. *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860 – 1873.* I., Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta.

Tomasevich, Jozo 1955. *Peasants, Politics, and Economic Change in Yugoslavia.* Stanford – London: Stanford University Press – Oxford University Press.

Zoričić, Milan 1896. Žiteljstvo kraljevina Hrvatske i Slavonije po zvanju i zanimanju. *Rad JAZU.* 125 (44): 51–197.

Sažetak

Prilog je nastao kao dio projekta „Hrvatska i Europa: institucije i pojedinci u razvoju modernoga društva i države (HEIP).“ Osnovna ideja ovog istraživanja bila je stvoriti pouzdan popis svih saborskih zastupnika, pokušati analizirati njihov socijalni sastav i različita djelovanja aktera vezanih uz izbornu praksu. U tom se kontekstu pojavio niz problema koji dosad nisu bili obrađeni u historiografiji, napose onih koji se odnose na pojavnosti pojedinih skupina na izborima. Tako nije obrađen ni status državnih činovnika koji se odnosi na izborne procese. Članak donosi pregled osnovnih problema.

Ključne riječi**:** *Kraljevina Hrvatska i Slavonija, saborski izbori, činovništvo*

Abstract

This contribution is a part of the project „Croatia and Europe: Institutions and Individuals in the Development of Modern Society and State (HEIP)“. The basic idea of this research was to create a reliable list of all members of the Croatian Diet, among other things, to analyse their social composition and the various actions of actors related to electoral practice. In this context, several problems emerged that had not yet been resolved in historiography, especially those associated with the appearance of certain groups in elections. For that reason, the author deals with the participation of civil servants in elections, including their loyalty to the authorities and their influence on other voters. The article provides an overview of the essential problems.

Keywords: *Kingdom of Croatia and Slavonia, parliamentary elections, bureaucracy*

Molnár Antal*

Nepoznati memorandum Ivana Tomka Mrnavića o obnovi Loretanskog ilirskog kolegija (1624.)

Unknown Memorandum of Ivan Tomko Mrnavić on The Reestablishment of The Illyrian College in Loreto (1624)

Opće je poznato kako znanstveni istraživači najviše izvora o srednjovjekovnoj i ranonovovjekovnoj balkanskoj povijesti mogu pronaći u talijanskim arhivima i knjižnicama. Najposjećenije su rimske i venecijanske zbirke, no nepoznate rukopise o balkanskoj prošlosti pored njih čuva bezbroj knjižnica i arhiva. U ovom napisu razmatram jedan neočekivano otkriven izvor, podnesak hrvatskoj i mađarskoj historiografiji dobro poznatog Ivana Tomka Mrnavića o obnovi loretanskog Ilirskog kolegija, koji sam otkrio tijekom istraživačkog rada u firentinskom Magalottijevu arhivu.

Privatni arhivi visokih dužnosnika Kurije, ponajprije kardinala, uslijed onodobnih arhivskih karakteristika čuvaju pregršt dokumenata o aktivnostima Svete Stolice. Pored Vatikanskog apostolskog arhiva i zbirki pojedinih kongregacija i ureda, za istraživače su nezaobilazni i arhivi velikih talijanskih obitelji. Pored naširoko poznatih arhiva onih obitelji iz kojih su potekli pape, znakovite rezultate obećavaju i istraživanja brojnih manjih zbirki, poput Magalottijeva arhiva, na kojem se temelji ova studija. Taj arhiv, koji je uzorno uređen i smješten u firentinskom Državnom arhivu, za znanstvene istraživače otvoren je od

* ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet – e-mail: molnar.antal@htk.elte.hu

DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-26

1972. godine. Zbirka se sastoji od 243 arhivske jedinice, a većina spisa potječe iz 16. – 18. stoljeća. Za europsku historiografiju najvrjednija je građa Lorenza Magalottija, državnog tajnika pape Urbana VIII., koja se sastoji od 126 svezaka (Camerani Marri 1970; Kraus 1977).

Lorenzo Magalotti (1584.–1637.) potekao je iz firentinske aristokratske obitelji koja je bila snažno zastupljena u rimskoj trgovini. Njegova karijera u rimskoj Kuriji započela je 1607. godine, pri čemu je u prvom redu mogao računati na podršku šogora, kardinala Maffea Barberinija, kasnijeg pape Urbana VIII., te vrlo utjecajne rimske toskanske zajednice. U prvih petnaestak godina rada obnašao je raznovrsne dužnosti u vladi Papinske Države, neprekidno napredujući na karijernoj ljestvici. Godine 1623. papa Grgur XV. imenovao ga je tajnikom *Sacra Consulte*, ureda odgovornog za upravljanje Papinskom Državom. Nakon što je njegov zaštitnik izabran za papu postaje državni tajnik (1623.), i u toj funkciji mladog, kasnije svemogućeg kardinala-nećaka Francesca Barberinija uvodi u svijet međunarodne diplomacije. Na početku svog djelovanja imao je ključnu ulogu u oblikovanju papinske politike, što je Urban VIII. već 1624. nagradio promaknućem u kardinalsku čast. Od 1626. dva mlada kardinala Barberinija, Francesco i mlađi Antonio, traže sve veći udio u političkom upravljanju Svetom Stolicom, što je dovelo do slabljenja Magalottijeva položaja koji se suprotstavljao sve neumjerenijim ambicijama Barberinijevih. Otada je neprekidno tražio ostavku, koju je papa odobrio 1628., imenovavši ga biskupom Ferrare, što je praktično značilo udaljavanje iz Rima. U svojoj dijecezi boravio je do smrti, djelujući u duhu prelatskih ideala koje je postavio sveti Karlo Boromejski, ostvarujući značajno mecenatstvo (Kraus 1964: 70–78; Köchli 2004; Tabacchi 2006).

Ostavštna Lorenza Magalottija, pohranjena u obiteljskom arhivu, predstavlja vrlo važan dodatak dokumentima Vatikanskog apostolskog arhiva i građi arhiva obitelji Barberini, koja se čuva u Vatikanskoj apostolskoj knjižnici, precizirajući i brojnim detaljima obogaćujući našu sliku o prvim godinama pontifikata Urbana VIII. Što se tiče toga, izvanrednu vrijednost čini onaj dio ostavštine koji sadrži nuncijske instrukcije (Kraus 1977: 88–92). Pored državnotajničkog rada, Magalotti je bio i član više kongregacija: između 1624. i 1628. djelovao je u Kongregaciji za širenje vjere, a od 1626. do 1628. u Svetom Oficiju (Rimskoj inkviziciji) (Welykyj 1953: 24–58 passim; Schwedt 2017: 368–369).

Najvažniji spisi za balkansku povijest povezani su s Misijskom kongregacijom, a sačuvani su u 87. svesku obiteljskoga arhiva (Camerani Marri 1970: 266–267). Naslov je sveska *Negotii spettanti alla Congreg(atio)ne De Propaganda Fide*, stranice nisu numerirane; većina dokumenata (u prvom redu izvješća,

podnesaka i kopija dekreta) nastala je u razdoblju između 1622. i 1627. godine. Građa pretežno obuhvaća spise o europskim zemljama i Osmanskom Carstvu, dok je dokumenata o prekomorskim misijama manje. Europska prevaga, međutim, ne odražava Magalottijeve zadaće i afinitete, već europsko težište kongregacijskih aktivnosti (Molnár 2023). Prema redoslijedu spisa i nakon određenog tematskog grupiranja možemo istaći nekoliko važnijih tematskih područja, za koje se u podebljem svesku kriju intrigantni izvori: popis pitomaca engleskog kolegija (1616. – 1622.) i drugi dokumenti; informacije o brandenburškoj, švedskoj, francuskoj i belgijskoj misiji; izvješće o sukobu nadbiskupa Harracha i isusovaca u vezi s praškim sveučilištem; odnos krakovskog sveučilišta i isusovaca; misije u istočnoj Indiji, Japanu i Perziji; prihvaćanje latinskog obreda od strane sjedinjenih Rusina; izvješće o moskovskoj misiji; misije na Cipru, u Grčkoj, Smirni i Moldaviji; maronitski kolegij u Libanonu; dubiumi nizozemskih apostolskih vikara; kapucin Valeriano Magno i katolička obnova u Češkoj; nacrt o osnutku isusovačkog kolegija na Kiosu; podjela svjetskih provincija među kardinalima kongregacije; sažetak izvješća balkanskog apostolskog vizitatora Pietra Massarecchija (1624.); nesuglasice oko popunjavanja svidničke titularne biskupije (1627.); hrvatski franjevac Rafael Levaković i izdavanje ilirskih liturgijskih knjiga; podnesak protiv imenovanja stranih biskupa u Dalmaciji.

Među relativno mnogobrojnim spisima o Balkanu nalazi se i ovdje objavljeni dokument: radi se o anonimnom i nedatiranom podnesku, koji – tijesno se vezujući uz brojne druge sačuvane dokumente sveska o papinskim kolegijima – poziva na obnovu loretanskog Ilirskog kolegija. Spis se može precizno definirati bez posebnih teškoća. Temeljem grafičke slike posve je jasno da je autor podneska Ivan Tomko Mrnavić, a prema sadržajnim značajkama možemo ga sa sigurnošću datirati i zaključiti da je nastao 1624. godine. Mrnavić spada među amblematske osobe prve polovice 17. stoljeća, od 1630. obnašao je dužnost bosanskog biskupa. O njemu se ranije i u novije vrijeme dosta govorilo u madarskoj i hrvatskoj crkvenoj i literarnoj historiografiji (Galla 1940; Tvrtković 2008), a pored njegovih tiskanih djela sačuvani su i brojni rukopisni zapisi, pa možemo ustvrditi kako je njegov rukopis potpuno prepoznatljiv. Zahvaljujući dobrom poznavanju lokacije i prisnim odnosima s tajnikom Kongregacije za širenje vjere Francescom Ingolijem u Rimu je godinama djelovao kao stručnjak za zamršene bosanske crkvene odnose (Molnár 2002 i Molnár 2007: *passim*, *ad indices*). Premda ga je mađarska historiografija (János Karácsonyi) počastila neslavnim epitetom „svjetskog obmanjivača“, unatoč megalomanskim pretjerivanjima i lažnoj Silvestrovoj buli koja mu se pripisuje, Mrnavićeva izvješća o

suvremenim društvenim prilikama i životu kršćana pod turskom vlašću predstavljaju vrlo važne dokumente crkvene historiografije (Horvat 1913: 350–371; Molnár 2010; Molnár 2015, Molnár 2019). Toj skupini pripada i njegov memorandum iz 1624. o obnovi loretanskog Ilirskog kolegija.

Najvažnije pitanje za očuvanje identiteta katoličkih manjina u sjevernoj, srednjoj i istočnoj Europi te Osmanskom Carstvu bila je organizacija svećeničkog odgoja. U svrhu toga papa Grgur XIII. osnovao je niz novih kolegija u Rimu, Italiji i europskim katoličkim zemljama. Dalmatinski i ostali balkanski slavenski katolici uslijed muslimanske i pravoslavne prijetnje ubrajali su se među najugroženije zajednice, pa je već 1579., tijekom vizitacije veronskog biskupa Agostina Valierija nastao plan otvaranja sjemeništa u Zadru i Splitu. Na koncu je ilirski kolegij 1580. ipak otvoren u simbolički važnom marijanskom svetištu Loretu, koje je održavalo prisne veze s balkanskim područjem (*Collegium Illyricum Lauretanum*), a uzdržavanje institucije omogućilo je svetište (*Santa Casa di Loreto*). Ta je obrazovna institucija u Loretu djelovala do 1593. godine, s ukupno tridesetak-četrdesetak pitomaca godišnje. Administratori svetišta zbog visokih troškova kolegij su sa svega dvanaest dalmatinskih sjemeništaraca premjestili u Rim. Pitomci su svoje studije nastavili kao stanovnici *Seminarium Romanuma*, slušajući predavanja u *Collegio Romani*, i to do 1599. godine. U tih šest godina, kako svjedoče podaci, u rimskom seminaru obrazovalo se ukupno 27 dalmatinskih sjemeništaraca. Njihove troškove, koji su godišnje prosječno iznosili 1000 – 1200 scuda, i dalje je snoslila *Santa Casa*. Godine 1599. mladi Dalmatinci zbog poplave Tibera premješteni su u *Collegio Clementino*, ustanovu koju je za plemićke mladiće osnovao Klement VIII., a održavali su ga redovnici družbe Somaska. Kolegij je 1601. preseljen u Palaču Pepoli, gdje su ilirski pitomci stanovali do 1624. Tada više nisu studirali u *Collegio Romanu*, već su slušali kućna predavanja, što u odnosu na prethodno stanje predstavlja značajan kvalitativni pad (Jurić 1932: 39–50; Jurić 1982: 27–43; Zambarelli 1936: 11–13; Testa 2002: 135–142; Kovačić 2003: 220–223).

Početkom 1600-ih godina pridružuje im se 4 – 6 bugarskih sjemeništaraca čiju je edukaciju organizirao sofijski biskup Petar Zlojutrić. Ispočetka su i oni boravili u *Collegio Clementinu*, a o njihovu se uzdržavanju neposredno brinula Sveta Stolica. Zbog loših uvjeta nakon nekoliko godina, pod nadzorom jednog isusovačkog predstojnika, preseljeni su u konvikt pored crkve Santa Maria sopra Minerva. Prema vizitacijskom izvješću iz 1624. pored 60 talijanskih stanovnika konvikta ovdje su boravila tri bugarska, te po jedan srpski i bosanski pitomac, kojima je latinsku gramatiku predavao predstojnik konvikta, a ilirski jezik i liturgiju Ivan Tomko Mrnavić (Spissarevska 2019: 36–53).

Dalmatinski biskupi u više su navrata prosvjedovali zbog premještaja Ilirskog kolegija u Rim i radikalnog smanjenja broja studenata, ukazavši na nezadovoljavajuću razinu obrazovanja u *Collegio Clementinu* i nizak broj pitomaca, predlažući da se uz Dalmatince primaju i studenti s područja pod turskom vlašću, te premještanje kolegija u Dalmaciju i Loreto (Jurić 1932: 50–58; Jurić 1982: 43–47). Ta nastojanja dobila su puno veći zamah nakon osnutka Kongregacije za širenje vjere (1622.), kada su svi papinski kolegiji došli pod nadzor nove misijske kongregacije (Wiltgen 1971). Zbog navedenih problema kongregacija je već 1624. donijela odluku o povećanju broja pitomaca i vraćanju kolegija na jadransku obalu. Pored Loreta za sjedište se predlagao i sveučilišni grad Fermo, budući da su obje lokacije omogućavale primanje većeg broja sjemeništaraca, pri čemu su troškovi bili manji od onih u rimskom sjedištu, a studiranje na sveučilištu u Fermu omogućavalo bi kvalitetnije obrazovanje. Unatoč planovima preseljenja u Fermo, sredinom prosinca 1624. pitomci kolegija stigli su u Loreto, a upravljanje institucijom preuzeli su isusovci. Istodobno, isusovci i kardinal-protektor *Santa Case*, Scipione Borghese neprekidno su pregovarali još pune tri godine o ekonomskim argumentima u korist Loreta ili Ferma – za prvu lokaciju zalagao se Borghese, dok se za drugu zalagala kongregacija (Jurić 1982: 47–53; Faber 2005: 360–362).

Ovdje iznesen prijedlog Ivana Tomka Mrnavića vezuje se uz prvu postaju pregovaračkoga procesa, raspravama koje su prethodile preseljenju u Loreto, budući da o ilirskim pitomcima u *Collegio Clementinu* u više navrata govori u sadašnjem vremenu. Prema tome, podnesak je nastao negdje sredinom 1624. godine. Autor je bio u prisnoj vezi s kardinalom Magalottijem, kojem je posvetio jednu rukopisnu disertaciju o ugarskim krunama (Galla 1940: 56; Takács 1984). I sam Mrnavić od 1598. bio je student Ilirskoga kolegija, a početkom 1620-ih predavao je u bugarskom konviktu pa je dobro poznavao probleme odgoja balkanskih slavenskih svećenika. Usto je bio i pratitelj zadarskog nadbiskupa Ottaviana Garzadora na dalmatinskoj apostolskoj vizitaciji (1623. – 1624.), nakon koje je iznio detaljne preporuke za reorganizaciju dalmatinske i balkanske Katoličke Crkve. U ovom podnesku zalagao se za obnovu Ilirskoga kolegija u Rimu ili Loretu s 40 studenata, u koji bi jedna polovica studenata dolazila iz Dalmacije, a druga iz Osmanskog Carstva (Molnár 2019: 62–63).

Takav pristup, koji je izlazio iz okvira Dalmacije, obuhvaćajući cjelokupan Ilirik, naročito turski teritorij, obilježio je njegov prijedlog iz 1624. Pod užim Ilirikom podrazumijevao je teritorij sedam nekadašnjih kraljevstava (Bugarsku, Makedoniju, Srbiju, Bosnu, Slavoniju, Hrvatsku i Dalmaciju), ali je u širem smislu u njega ubrajao i tri južne nasljedne pokrajine (Korušku, Kranjsku i Štajersku).

Veći dio užeg Ilirika okupirali su Turci, a pretežnom dijelu stanovništva prijetili su grčka šizma i protestantizam.[1] Potom kratko govori o povijesti kolegija, precizirajući više, ranijim istraživanjima nepoznatih detalja. Ilirski kolegij oko 1580. u održavanju *Santa Case*, pod vodstvom isusovaca osnovao je Grgur XIII., a kardinal-protektor Tolomeo Galli zbog nedostatka hrane premjestio ga je u Rim. Broj studenata smanjen je na dvanaest, a smješteni su u *Seminarium Romanum*, uz godišnju financijsku potporu od 1000 scuda. Godine 1599. kardinal Galli preselio je pitomce u *Collegio Clementino*, nakon što su isusovci tražili povećanje sredstava namijenjenih za njihovo uzdržavanje. Istodobno, *Santa Casa* je somaskincima ukupno plaćala 1200 scuda godišnje, pri čemu su se studenti o prvoj kolegijskoj odjeći morali pobrinuti sami. Mrnavić je o kvaliteti obrazovne ustanove somaskinaca imao poražavajuće mišljenje. Kućna nastava bila je neusporedivo slabija od isusovačkog sveučilišnog obrazovanja, nitko nije završio studij, a apologetski i liturgijski predmeti potpuno su nedostajali. Nadalje, unatoč izvornoj svrsi osnutka kolegija primani su isključivo pitomci iz mletačke Dalmacije, dok je one s turskog teritorija Sveta Stolica na vlastiti trošak obrazovala u posebnom konviktu. Mrnavić se pozivao na zahtjev koji su dalmatinski biskupi 1619. podnijeli papi Pavlu V., tražeći vraćanje kolegija u Loreto, što bi umjesto dvanaest omogućilo primanje dvadeset studenata. Vraćanje u Loreto nasuprot kardinalu Galliju izričito je podržavao protektor Ilira, kardinal Scipione Borghese. Mrnavić je rješenjem svih navedenih problema smatrao povratak u Loreto. U prvom redu, potpora od 1200 scuda mogla bi omogućiti dvostruko veći broj polaznika, koji bi pohađajući isusovačku školu i živeći među redovnicima dobili puno kvalitetniji i crkveniji odgoj nego među laicima u *Collegio Clementinu*, očuvavši svoju „nacionalnu jednostavnost". U buli o obnovi kolegija mogao bi se definirati i broj pitomaca s turskoga teritorija, a kad bi kolegij primao i studente iz Bosne, Srbije, Bugarske i Makedonije Sveta Stolica više ne bi trebala snositi njihove troškove. Odlazak mladih Ilira, koji su u njemu smješteni bez papinske bule, ne bi predstavljao gubitak ni za *Clementinum*, koji je osnovan u posve druge svrhe. Na koncu, kako kaže, ni kršćanske se sile ne mogu protiviti obnovi loretanskoga kolegija, budući da bi dvije trećine pitomaca dolazile s turskog teritorija, pri čemu zacijelo misli na sukob Venecije i isusovaca.

U istom svesku nalazi se Magalottijevo vlastoručno, nedatirano pismo, vjerojatno iz druge polovice 1626., u kojem se kardinal umjesto Ferma zalaže za sjedište u Loretu, ponajprije zbog troškovne učinkovitosti. Državni tajnik

[1] O kurijskom i carskom pojmu Ilirika Ivana Tomka Mrnavića vidjeti: Blažević 2008: 214–238.

zaključuje da Loreto nije korak unatrag ni u obrazovnom smislu, budući da bi pitomce poučavali isusovci. Kardinalova završna misao vrlo je poučna: „Politička ideja da u ovakvim i sličnim situacijama nema bolje reforme od vraćanja u izvorno stanje čini se izvrsnom, bez previše noviteta i izmjena, koje su obično štetne i krivo tumačene."[2]

Ne znamo kako je Mrnavićev podnesak utjecao na odluke Svete Stolice, ali nam je poznato da je pobjedu odnijela obnova u Loretu. Brevom pape Urbana VIII. od 1. lipnja 1627. *Zelo Domus Dei* obnovljen je Ilirski kolegij u Loretu. Od omogućenih 36 (praktično, ispočetka dvadeset) mjesta dvanaest je pripadalo pitomcima iz dalmatinskih dijeceza, dok se ostatak trebao popuniti s turskog teritorija. Kolegij je djelovao prema propisima drugih papinskih kolegija, uglavnom u skladu s Mrnavićevom preporukom, a protektorom je postao Mrnavićev saveznik, ujedno kardinal-protektor *Santa Case* Scipione Borghese (Korade 1982: 53–55; Faber 2005: 362–363). Mrnavić, bosanski svećenik burne sudbine uvelike je pomogao obnovi kolegija burne prošlosti, pridonoseći ostvarenju rješenja koje se od brojnih mogućnosti dugoročno pokazalo najsupješnijim: Ilirski kolegij u Loretu, sve do svog ukinuća 1797., ostao je najvažnijom institucijom balkanske katoličke kulture i duhovnosti (Moroni 2010).

Podnesak Ivana Tomka Mrnavića o obnovi loretanskog Ilirskog kolegija

Archivio di Stato di Firenze, Archivio Magalotti, vol. 87 (bez paginacije)

Jesus Maria.

La santa memoria di Gregorio XIII considerata l'ampiezza della natione Illyrica, quale

parlando di quella che habita di qua dal Danubio forma sette grandi et già felici regni di Bulgaria, Macedonia, Servia, Bosna, Slavonia, Croatia et Dalmatia, oltra le grandissime provintie dell'Istria, Carnia, Carinthia, Carniola et Stiria, in

[2] „E pare ottimo precetto politico che niuna miglior riforma possa farsi in queste e simili materie, che ridurre le cose al primo instituto, senza tante novità e mutationi, per lo più nocive e mal intese. La maestà della Sedia Apostolica, la gravità della Sacra Congregatione, la ragion del buon governo non permettono sì spesse trasportationi di questo collegio. L'utilità finalmente e la convenienza del medesimo collegio persuade che restì, dove egli fu prima fondato."

ampiezza di paese che eccede di gran lunga per doi volte il terreno dell'Italia, et vedendola ridotta in estremo bisognio d'agiuti spirituali, per esservi la magior parte, delli ultimi 3 regni, che delle nominate provintie come possesse da principi catolici non se parla, oppressa dal Turco, li primi quatro totalmente possessi et occupati da quello per centinara d'anni, et per ciò rovinati et quasi esterminati dal dominante Maometismo, et infetti in gran parte nelle reliquie di quelli che ritengono la professione christiana, dal contiguo scisma et heresia Greca, e parimente dalle vicine heresie Transilvane, Hunghere et Alemanne, vi fondò il Collegio Illyrico a Loreto sopra l'entrate di quella Santa Casa, con educatione di 40 alumni ordinarii proveduti di casa, maestro, vitto, vestito, libri, medicine e di tutte le altre cose necessarie, sotto la cura delli padri Gesuiti, con grandissimo ristoro e giovamento della Chiesa Illyrica, il che seguì l'anno 1580.

Nel 1593 il già signor cardinal Gallo protettore della Casa Santa allegando le carestie di viveri che correvano universalmente all'hora, levò detto seminario da Loreto et lo trasferì a Roma, riducendo il numero di 40 in 12 soli, quali consegnò alla cura delli medemi padri gesuiti nel Seminario Romano con assignamento di mille scudi annui, et obligò alli detti padri di mantenere detti alumni proveduti di tutte le cose necessarie, come facevano a Loreto, et anco di viatici che se gli davano al ripatriare, onde la Casa Santa non sentiva alcuna spesa oltre li mille scudi, ricevendo la natione agiuto grande anco da questi alumni, ma proportionatamente rispetto alla diminutione del numero.

Nel fine del 1599 per le strettezze di quelli tempi havendo li padri gesuiti del Seminario Romano richiesto il signor cardinal Gallo che per sostentamento delli detti alumni volesse crescergli almeno cento scudi sopra li mille, egli non volse assentirvi, ma levati li alumni dal Seminario Romano, li collocò nel Collegio Clementino, dozena di convittori secolari, con accrescimento di doicento scudi annui, con nuova provisione così di vestiti, come di biancaria, libraria et altri utensili neccessarii; et con obligo alla Casa Santa nell'avenire di somministrarli tutta la biancheria, libraria et viatici, venendo in'oltre aggravati li alumni a doversi fare del proprio li primi vestiti, quando entrano nel collegio, e convenendo in evento di malatia a chi vole essere governato come bisognia passarsene alli hospedali publici per carestia di governo.

Tuttavolta il frutto delli alumni, poiché si trovano nel Clementino, è cosa incredibile di quanto poco momento et servitio riesca per la santa chiesa et per la natione Illyrica. Le cause sono le seguenti.

Perché non permettendo quelli padri che li alumni vadano alle scuole del Collegio Romano publiche et universali a tutti li collegii et seminarii di Roma, ma insegnandoli nelle loro scuole domestiche fra li pochi convittori secolari che

vi sono, a mala pena infarinati che sono li alumni d'un poco di grammatica e di qualche caso di conscienza studiato tra doi overo tre secolari, senza emulatione, senza conferenza e dispute ordinarie, vengono mandati fuori del collegio ancorché non vi sia alcun demerito delli gioveni alumni, anzi mentre sono in quello, ben spesso per carestia di maestri sono necessitati starsene anni in una sola classe di grammatica, onde anco quel poco tempo che se gli permette a stare dentro, sono astretto spenderlo inutilmente. Sicché in spatio di 25 anni che si trovano li alumni nel Clementino, mai ad alcuno è stato permesso ultimar li suoi tali quali studii. Appresso a questo essentialissimo inconveniente li alumni ivi non ricevono alcuna instrutione delle cose pertinenti alla confutatione del Maometismo, del scisma et heresie di quelli paesi, non vengono essercitati nella predicatione della parola di Dio, fine principalissimo della Santa Chiesa nelli suoi operarii e bisognio principalissimo della Chiesa Illyrica. Non ricevono cognitione delli riti et computi ecclesiastici, finalmente non sono essercitati nell'officiature, meno nel canto, et già mai nelle ceremonie et altre ationi neccessarie per il culto divino, il che tutto li veniva insegnato nelli seminarii di Loreto e di Roma, dalli quali non si permetteva partir ad alcuno inanti che havesse dato fine a quelli studii per li quali veniva stimato atto dalli superiori. Dove nel Clementino li fanno giurare che finito solamente il studio di gramatica et casi di conscienza tornarono all'agiuto della patria, vietandoli a questa via implicitamente di studiare altrove quello che non imparano ivi, se non vogliamo dire che non potendo studiare perfetamente anco quello che giurano per non essergli concesso, il giuramento per ciò non tenga.

Oltre di ciò da pochi anni quelli padri hanno compartito li luochi delli 12 alumni per le Chiese dalmatine sottoposte alli signori Venetiani, il che immediate riesce contra l'intentione della Sedia Apostolica, et li bisogni della Chiesa Illyrica, poiché il collegio fu principalmente instituito per soccorso delli christiani suditti Turcheschi, privi totalmente di scuole e di maestri, onde da questo segue che la Sedia Apostolica è fastidita e gravata di continuo dalle spese che li conviene fare nelle dozene di Roma di Bosnesi, Serviani et Bulgari.

Nel 1619 li cleri di Dalmatia vedendo la neccessità delle loro chiese per il mancamento delli alumni vecchi et per il poco numero et minor frutto che si riceveva dalli Clementini, mandorno suoi oratori alli piedi di santa memoria di Paolo V. supplicandolo che si rimettese il collegio a Loreto mostrando che con la medema spesa che si fa in Roma ma con frutto molto maggiore s'haverebbono educati più di 20 alumni in luoco delli 12 soli, e venendo favorito il negotio dalla molta benignità dell'illustrissimo signor cardinal Borghese protettor della natione Illyrica, con tutto che il cardinale Gallo lungo tempo vi si opponesse, Sua

Santità essaudì le dimande delli cleri, il negotio però non hebbe effetto, essendo stati astretti a partirsene li oratori da Roma per cause che si sanno.

Hora restituendosi il Collegio Illyrico a Loreto, dove di già fu fondato, si rimediarebbe a tutti l'inconvenienti accennati, cioè:

Primo. Al poco numero degli alumni. 2º Alla poco buona per non dire inutil educatione. 3º Alla quasi totale esclusione delli suditti Turcheschi. 4º Al fastidio e spesa che esperimenta la Sedia Apostolica.

Prima perché con li 1200 scudi biancaria, libraria, viatici et altre spese che fa la Casa Santa per li 12 alumni in Roma, a Loreto se ne mantenerebbono più di 20 e forse 24, rispetto alla molto miglior conditione di viveri che è ivi, e rispetto all'informationi havute dalli periti di quel luoco in diversi tempi per causa del medemo collegio.

2º Perché tenendo li padri gesuiti le scuole aperte a Loreto, li alumni non haverebbono bisognio contribuire con interesse dell'educatione loro per il vivere di maestri come fanno nel Clementino, et havendo la commodità delle scuole publiche, non sariano neccessitati tratenirsi in una sola classe inutilmente più anni, oltre l'emulatione tanto efficace nella moltitudine delli scolari che nel poco numero non può essere. Appresso sendovi l'officiatura ecclesiastica nella Casa Santa di quella essatezza e maestà che si sa, li alumni haverebbono occasione di approfitarsi in tutte le cose spettanti alla professione sacerdotale, e quello che più importa, venendo ivi allevati tra religiosi, senza convitto di secolari, con acquisto di virtù ritenerebbono la semplicità nationale, quale qui nel Clementino facilmente perdono in compagnia di secolari, con aquisto di pochissima virtù.

3º Perché nella bolla della restitutione si potrà spiegar et stabilir il numero delli alumni che dovranno essere del stato Turchesco e del christiano per esseguir l'intentione apostolica et sovvenir le necessità Illyriche proportionatamente e senza confusione. Il che fatto s'agiustarebbe anco il quarto inconveniente facendosi aperta la porta et venendo assegnati li luochi alli gioveni Bosnesi, Serviani, Bulgari et Macedoni, quali nell'avenire non haveriano più occasione di fastidir la Sedia Apostolica.

E per conclusione si levarebbe l'occasione ad un gran numero di gioveni Illyrici che di continuo vanno vagando per Roma con importunar la Sedia Apostolica et li prelati della corte per l'agiuto di viveri sotto pretesto di mantenirsi sino che habbi luoco tra li alumni, overo di finir li studii che non li sono stati permessi finir nel Clementino.

Né con la restitutione del Collegio Illyrico nel primiero stato si farebbe torto alli padri che al presente ne hanno cura, perché oltra che e la natione deve

cercare il bene suo, et la Sedia Apostolica procurar di spender meglio che può il suo, detto collegio di già fu instituito in Loreto sotto la cura et disciplina delli padri gesuiti, come tutti li altri fondati dalla santa memoria <di> Gregorio XIII, et il Collegio Clementino hebbe il suo principio senza li alumni Illyrici, e sì come le truppe delli convittori secolari che entrano et escono dal detto collegio, non li fanno torto, così l'Illyrici collocati dentro senza bolla o decreto apostolico, possono essere levati senza pregiudizio delli Clementini.

Né parimente alcun principe con ragione può dolersi di questa restitutione, poiché dovendovi essere almeno doi terzi delli luochi per li suditti Turcheschi, et un solo per li suditti christiani, quali sono l'imperatore, le Republiche Veneta e Ragusea, non è dubbio che la minima parte sarà delli suditti di ciascuno potentato christiano. Et il papa come padre universale deve riguardar il beneficio della magior parte, come il presente sommo pontefice l'ha fatto, sendo anco cardinale nelli collegii Scozzese et Greco.

Literatura

Blažević, Zrinka 2008. *Ilirizam prije ilirizma.* Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Camerani Marri, Giulia 1970. L'Archivio Magalotti. *Rassegna Storica Toscana.* 16: 257–280.

Faber, Martin 2005. *Scipione Borghese als Kardinalprotektor. Studien zur römischen Mikropolitik in der Frühen Neuzeit.* Mainz: Verlag Philipp von Zabern.

Galla Ferenc 1940. *Marnavics Tomkó János boszniai püspök magyar vonatkozásai.* Budapest: Római Magyar Történetkutató Intézet – Római Magyar Pápai Egyházi Intézet.

Horvat, Karlo 1909. Novi historijski spomenici za povjest Bosne i susjednih zemalja. *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine.* 21: 1–104, 313–424, 505–517.

Jurić, Josephus 1932. *Collegium Illyricum Lauretanum.* Romae: Dissertazione dattiloscritta, Pontificio Istituto Orientale, Segreteria, No. 37.

Jurić, Josephus 1982. Ilirski kolegij u Loretu (1580.–1860.). *Vrela i prinosi.* 13: 23–60.

Kovačić, Slavko 2003. Il Collegio Illirico presso il santuario della Santa Casa di Loreto 1580–1798. In: Grimaldi, Floriano – Katy, Scordi (a cura di). *Pel-*

legrini verso Loreto. Atti del Convegno Pellegrini e Pellegrinaggi a Loreto nei secoli XV–XVIII. Loreto 8–10 novembre 2001. Ancona: Deputazione di storia patria per le Marche. 217–249.

Köchli, Ulrich 2004. Verflossener Ruhm – verweschelte Gebeine. Der vergessene Kardinalstaatssekretär Lorenzo Magalotti (1583–1637). In: Karsten, Arne (Hg.). *Jagd nach dem roten Hut. Kardinalskarrieren im barocken Rom.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 140–155.

Kraus, Andreas 1964. *Das päpstliche Staatssekretariat unter Urban VIII. 1623–1644.* Rom–Freiburg–Wien: Herder.

Kraus, Andreas 1977. Das Archiv Magalottis, Staatssekretär Urbans VIII. von 1623–1628. In: Gatz, Erwin (Hg.). *Hundert Jahre Deutsches Priesterkolleg beim Campo Santo Teutonico 1876–1976. Beiträge zu seiner Geschichte.* Rom–Freiburg–Wien: Herder. 86–92.

Molnár Antal 2002. *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon* I. *(1572–1647).* Budapest: Balassi Kiadó.

Molnár, Antal 2007. *Le Saint-Siège, Raguse et les missions catholiques de la Hongrie Ottomane 1572–1647.* Rome–Budapest: Accademia d'Ungheria in Roma – METEM.

Molnár, Antal 2010. Krštelji blagdana u Požegi 1629 (Dosad nepoznato djelo Ivana Tomka Mrnavića). *Scrinia Slavonica.* 10: 581–594.

Molnár, Antal 2015. Presuda sarajevskog kadije iz 1613. godine. Svojedobno tumačenje načela zimma. *Scrinia Slavonica.* 15: 353–356.

Molnár, Antal 2019. Venetian South-Eastern Europe and Ottoman Hungary. In: Molnár, Antal. *Confessionalization on the Frontier. The Balkan Catholics between Roman Reform and Ottoman Reality.* Roma: Viella. 47–63.

Molnár, Antal 2023. Terrae missionis nel Vecchio Continente. La Sacra Congregazione de Propaganda Fide e l'Europa tra il '600 e l'800. In: Bernard Ardura – Leonardo Sileo – Flavio Belluomini (a cura di). *Euntes in mundum universum. IV Centenario dell'istituzione della Congregazione di Propaganda Fide 1622–2022.* Città del Vaticano: Urbaniana University Press. 153–165.

Moroni, Marco 2010. Il Collegio illirico e la Penisola balcanica. In: Moroni, Marco. *Tra le due sponde dell'Adriatico. Rapporti economici, culturali e devozionali in età moderna.* Napoli: Edizioni Scientifiche Italiane. 129–158.

Schwedt, Hermann H. 2017. *Die Römische Inquisition. Kardinäle und Konsultoren 1601 bis 1700.* Freiburg–Basel–Wien: Herder.

Списаревска, Йоанна Д. 2019. *Ватикански извори за българската история XVII в. Fonti vaticane per la storia bulgara, sec. XVII.* София: Държавна агенция „Архиви".

Tabacchi, Stefano 2006. Magalotti, Lorenzo. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* LXVII. Roma. https://www.treccani.it/enciclopedia/lorenzo-magalotti_res-c838f353-3938-11dd-904a-0016357eee51_(Dizionario-Biografico)/.

Takács Imre 1984. Corona Vladislaviana avagy a Corona Coronensis. Tomkó János kézirata 1626-ból Bocskai István második késő gótikus koronájáról. *Művészettörténeti Értesítő.* 33: 102–113.

Testa, Luca 2002. *Fondazione e primo sviluppo del Seminario Romano (1565–1608).* Roma: Editrice Pontificia Università Gregoriana.

Tvrtković, Tamara 2008. *Između znanosti i bajke. Ivan Tomko Mrnavić.* Zagreb–Šibenik: Hrvatski institut za povijest – Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić".

Welykyj, Athanasius G. 1953. *Acta S. C. de Propaganda Fide ecclesiam catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantia* I. 1622–1667. Romae: PP. Basiliani.

Wiltgen, Ralph 1971. Propaganda is placed in charge of the Pontifical Colleges. In: Metzler, Josef (a cura di). *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum. 350 anni a servizio delle missioni 1622–1972* I. Rom–Freiburg–Wien: Herder. 483–505.

Zambarelli, Luigi 1936. *Il Nobile Pontificio Collegio Clementino di Roma.* Roma: Istituto Grafico Tiberino.

Absztrakt

A jelen tanulmány egy váratlanul előkerült forrást mutat be, a horvát és magyar történetírásból jól ismert Marnavics Tomkó János ismeretlen beadványát az illír kollégium újjáalapítása ügyében (1624). Az iratot Firenzében, a Magalotti-levéltárban őrzik, a Propaganda Fide Kongregációval kapcsolatos dokumentumokat tartalmazó kötetben. Lorenzo Magalotti bíboros VIII. Orbán pápa bizalmi munkatársa volt, 1623 és 1628 között pápai államtitkár, emellett tagja volt a Propaganda Fide Kongregációnak is. Ebben a minőségben került hozzá Tomkó beadványa a loretói Illír Kollégium újjá alapításáról. Az 1580-ban alapított loretói Illír Kollégium 1593-ban költözött Rómába, ahol egyre mostohább körülmények között működött. A súlyos problémák miatt a kongregáció már 1624-ben döntött a kollégium visszahelyezéséről az Adria partjára. Székhelyként Loreto mellett az egyetemi város Fermo is komolyan szóba került. Tomkó javaslatában a loretói székhelyet és a kollégium jezsuita vezetés alá helyezését támogatta, illetve

külön hangsúlyozta, hogy a dalmáciai növendékek mellett az Oszmán Birodalom területére is képezni kell papokat. A kollégiumot lényegében Tomkó javaslatának megfelelően alapította újjá 1627-ben VIII. Orbán pápa, így a beadvány fontos adalékul szolgál a horvát és balkáni katolikus művelődésben kulcsszerepet játszó intézmény történetéhez.

Kulcsszavak: *Oszmán Birodalom, balkáni katolicizmus, horvát művelődés, Római Kúria, katolikus missziók*

Abstract

This study presents an unexpectedly discovered source, the unknown memorandum of János Marnavics Tomkó, well known in Croatian and Hungarian historiography, on the reestablishment of the Illyrian College (1624). The document is kept in Florence, in the Magalotti Archives, in a volume containing documents related to the Congregation for the Propagation of the Faith. Cardinal Lorenzo Magalotti was a trusted associate of Pope Urban VIII. He was papal secretary of state between 1623 and 1628, and was also a member of the Congregation of Propaganda Fide. It was in this capacity that he received Mrnavić's memorandum on the reestablishment of the Illyrian College in Loreto. Founded in 1580, the Illyrian College in Loreto moved to Rome in 1593, where it operated under increasingly difficult conditions. Due to serious problems, the congregation decided in 1624 to relocate the college to the Adriatic coast. In addition to Loreto, the university town of Fermo was also seriously considered as a location. In his proposal, Mrnavić supported the Loreto site and placing the college under Jesuit leadership, and emphasized that, in addition to students from Dalmatia, priests should also be trained for the Ottoman Empire. The college was essentially re-established in 1627 by Pope Urban VIII in accordance with Mrnavić's proposal. Thus, the petition serves as an important addition to the history of an institution that played a key role in Croatian and Balkan Catholic culture.

Keywords: *Ottoman Empire, Balkan Catholicism, Croatian culture, Roman Curia, Catholic missions*

Branko Ostajmer*

„Uzor čovječje savršenosti“

Odjek smrti Ferenca Deáka u hrvatskoj javnosti[1]

„The Model of Human Perfection“

The echo of Ferenc Deák's death in the Croatian public

1. Uvod

Mađarski političar i državnik Ferenc Deák (Söjtör, 17. X. 1803. – Budimpešta, 28. I. 1876.) svrstava se ne samo među najveće mađarske političare nego je nedvojbeno jedna od najznačajnijih osoba mađarske povijesti uopće.[2] Na taj je način bio doživljavan od svojih sunarodnjaka još za svoga života, a navedeno napose zorno potvrđuje činjenica da je još za života bio slavljen kao Mudrac Domovine, „a haza bölcse“. Golem ugled Deák nije uživao isključivo zbog svoje političke mudrosti i dalekovidnosti te ukupne političke djelatnosti, već je podjednako važno istaknuti da su ga krasile i brojne osobne vrline. Deákova smrt 1876. popraćena je golemom žalošću u čitavom mađarskom narodu, a u nadolazećim

* Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Hrvatska – email: bostajmer@gmail.com

1 Ovo istraživanje provedeno je u sklopu projekta *Hrvatska i Europa: institucije i pojedinci u razvoju modernoga društva i države* (HEIP, 380-01-02-23-41) koji financira Europska unija programom NextGenerationEU.

2 Ferenc Deák završio je pravo u Pešti, a 1832. prvi put postaje članom Ugarskog sabora. Aktivan je sudionik Mađarske revolucije, prvi ministar pravosuđa u revolucionarnoj vladi Lajosa Batthyányja, ali i u to se vrijeme ističe umjerenošću pogleda. Po krahu se profilira kao neupitni vođa mađarskog pasivnog otpora bečkom središtu, tvorac je kompromisa s vladarom Franjom Josipom i zapravo tvorac dualističkog preuređenja Monarhije kroz sklapanje Austro-ugarske nagodbe 1867. godine, što je u narednim desetljećima omogućilo golem gospodarski, politički i kulturni procvat Mađarske.

■ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-27

danima, mjesecima i godinama – kroz veličanstven pokop te brojne žalobne svečanosti, imenovanja ulica i trgova, podizanja spomenika itd. – još su jednom bili potvrđeni ugled i poštovanje koje je pokojnik uživao među Mađarima, a barem u jednoj mjeri i šire. O Deáku u Mađarskoj postoji gotovo pa nepregledna literatura, a ovom prigodom ističem zbornik radova *Deák és utódai: magyar igazságügyi miniszterek 1848/49-ben és a dualizmus korában* [Deák i njegovi nasljednici: mađarski ministri pravosuđa 1848./49. i u razdoblju dualizma; Pečuh, 2004.], koji sadrži i rad „Deák Ferenc és a horvát kiegyezés" [Ferenc Deák i hrvatska nagodba] autora Lászla Katusa, jednog od boljih poznavatelja hrvatsko-mađarskih veza za dualizma.[3]

U ukupnomu saldu Deákove političke djelatnosti središnje mjesto zauzima 1867. godina i Austro-ugarska nagodba kojoj je bio jedan od arhitekata. Na tu nagodbu nadovezala se sljedeće, 1868., godine i Hrvatsko-ugarska nagodba koja također u velikoj mjeri nosi Deákov potpis i kojom su – kako je vrijeme pokazalo – za budućih pola stoljeća, sve do rasapa habsburškoga imperija, bili uređeni hrvatsko-mađarski odnosi.[4] Time je Deáku pripalo važno mjesto i u hrvatskoj povijesti, a podrazumijeva se da su hrvatski suvremenici, kao i kasniji hrvatski političari, publicisti i povjesničari, različito ocjenjivali Deákovu ulogu i značenje, pri čemu su osnovne razlike najčešće izvirale iz različitog doživljaja Hrvatsko-ugarske nagodbe.

Uopćeno uzevši, čak i oni koji su u njemu vidjeli političkog suparnika često su Deáku priznavali mudrost, veličinu i, ako ništa drugo, a ono barem zasluge za njegovu, mađarsku naciju. A kako je vrijeme odmicalo i kako je hrvatsko-mađarske odnose opterećivao sve veći broj problema koji su mahom potjecali iz različitog tumačenja Nagodbe, tako je među hrvatskim političarima bilo sve više onih koji su s poštovanjem govorili o pokojnom Deáku i njegovim pogledima na odnose dvaju naroda. Istodobno, u mađarskoj su politici sve češći bili kritički tonovi koji su ocjenjivali da je Deák 1860-ih vodio pogrešnu politiku prema (nezahvalnim) Hrvatima, odnosno da se pokazao previše popustljivim. Primjera za tadašnje poglede iz Hrvatske na Deákovu ličnost našlo bi se pregršt, ali na ovom bih mjestu izdvojio dva. Početkom 1870. godine, dakle u vrijeme kada je na vrhuncu bila ogorčena borba Narodne stranke protiv bana Levina Raucha i Nagodbe, sisački (oporbeni) *Zatočnik* donio je dopis iz Slavonije, a ondje je

3 O odnosu Deáka i Hrvata pisao je i László (Ladislav) Heka u članku „Franjo Deák i Hrvati" (*Pogledi*, Budimpešta, 2003, br. 3, 17–25, te 2003, br. 4, 85–92).

4 O Deákovoj ulozi i sklapanju Hrvatsko-ugarske nagodbe vidi više u: Dinko Šokčević, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, Zagreb 2016, 284–285, 288–293.

anonimni dopisnik o Ferencu Deáku i Gyuli Andrássyju, drugom tadašnjem mađarskom političkom prvaku, pisao da su „pošteni Magjari i veliki politikaši, to im nitko zaniekati nemože, ali i oni [su] sa svimi ostalimi magjarskimi politikaši jednako od sjaja velikoga Magjarorszaga zaslieplјeni, kao što i veliki Napoleon kroz svoju nedobitnost zaslieplјen, preziruć sve ubitačne zaprjeke, u ledenoj Rusiji pokleknu – tako i oni samo za idejom Magjarorszaga bez obzira tjeraju, – dok i oni nepokleknu“.[5]

Kasnijih godina u hrvatskoj su se politici, pa i u hrvatskom Saboru, na račun Deáka mogle čuti pohvalne ocjene i iz usta onih koji su inače bili izrazito kritični prema mađarskoj politici i Mađarima uopće. Jedan je od tih Fran Folnegović (1848. – 1903.), istaknuti prvak Stranke prava, koji je u prosincu 1896. u hrvatskom Saboru biranim riječima govorio o Deákovu političkom geniju, pa tom prilikom iznio i sljedeće zanimljive ocjene: „On je nastojao tražiti i naći i podpun sklad izmedju interesa savezne kraljevine Hrvatske i kraljevine Hungarije. A da u ovom drugom pogledu nije uspio, kao što bi to za željiti bilo, tomu po mojem dubokom uvjerenju nije toliko kriv pokojni Deak, koliko je kriva ona nesreća, što Hrvati u isto vrieme nisu imali svoga Deaka, koji bi bio s tim Deakom ugovarao. (Glas na desnici: To je ono!) Po mojem uvjerenju toliko je veći državnik Deak od Kossutha, koliko je veća magjarska liberalna stranka od Kossuthove. Da je Kossuth sa svojom idejom reusirao, po mojem uvjerenju Ugarska bi se doduše zvala samostalnom državom, ali bila bi ono, što se zove jedna interesantna državica više na Balkanu vrsti Rumunjske ili Bugarske ili Srbije. Ali Deakov genius digao je Hungariju na takovu visinu, da danas 5, 6 milijunah Magjarah u Europi znamenitiju poziciju zauzimlje u t. zv. europejskom koncertu, nego 30 milijunah Talijanacah ili 20 milijunah Španjolacah“.[6]

Dakako, podrazumijevalo se da je Folnegović smatrao kako bi odgovarajući *genius* s hrvatske pregovaračke strane 1860-ih, nasuprot Deáku, bio – Ante Starčević. S druge strane, te riječi predstavljaju Folnegovićevo osobno viđenje i pogrešno bi bilo tumačiti ih kao stav čitave tadašnje Stranke prava, a kamoli i druge tadašnje pravaške stranke (Čista stranka prava) koja je nastala nešto ranije (1895.) raskolom Stranke prava, a podjednako je upitno bi li Folnegović ovako javno govorio ranijih godina, dok je Starčević još bio na životu.

5 O. V., „Iz dolnje Slavonije“, *Zatočnik* (Sisak), 4. I. 1870., 3.

6 *Stenografički zapisnici sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodište 1892.-1897. od CXLII. do uključivo CLXXVIII. saborske sjednice od 19. studenoga 1896. do 29. travnja 1897. Svezak V. – Godina 1896./7.*, 3117–3118.

Nije tema ovoga teksta, ali ovdje se nameće potreba kratke usporedbe mađarskog Mudraca Domovine (Deáka) i hrvatskog Oca Domovine (Starčevića): oba su obrazovanje završili studijem u Pešti (Deák je završio pravo, Starčević bogosloviju, uz doktorat), oba su bili neženje kojima je inherentan bio asketizam (Deák živi u jednoj hotelskoj sobi, a u podjednako skromnim prilikama, sve do pred smrt, živi Starčević), oba su proživjela živote u potpunoj posvećenosti borbi za nacionalne interese, obojicu su njihovi poštovatelji oslovljavali kao „Starog" te su obojica u svojim narodima stekla golem ugled koji još za njihova života prerasta u kult. Naravno, dvojicu velikana dijele i mnoge razlike. Pored ostaloga, djeluju u bitno drukčijim okolnostima i pripadaju različitim naraštajima; Deák je dvadeset godina stariji, ali – i to je još jedna poveznica – oba umiru u 73. godini života (Deák sa 72 godine i 3 mjeseca, Starčević sa 72 godine i 9 mjeseci).

2. Smrt i pokop Ferenca Deáka

Ferenc Deák preminuo je 28. siječnja 1876. (petak), oko sat vremena prije ponoći, od posljedica srčanog udara, a pokopan je šest dana kasnije, 3. veljače 1876. godine. U danima između smrti i pokopa čitava Mađarska bila je obavijena tugom, ali izrazi sućuti stizali su i izvan granica Mađarske, pa i s habsburškog dvora. Deákov odlazak komemoriran je na najvišoj mogućoj razini kroz vladarsko potvrđivanje Zakonskoga članka o uzakonjenju uspomene Ferenca Deáka („Törvényczikk Deák Ferencz emlékének törvénybe igtatásáról") kojim je bilo naloženo podizanje spomenika pokojniku u Budimpešti.[7] Deáku je priređen veličanstven državnički pokop kakav Budimpešta dotad nije vidjela. Prema novinskim izvješćima, lijes je pratilo golemo mnoštvo (oko 120 tisuća ljudi) te oko 300 vijenaca, a iz niza slikovitih detalja može biti izdvojeno da je i kraljica Elizabeta (Sisi) molila uz pokojnikov odar, postavljen u palači Mađarske akademije znanosti. Deák je pokopan na središnjem peštanskom groblju (Kerepesi ili Fiumei út groblje), a na mauzoleju je uklesan njegov moto: „Sve smijemo riskirati za Domovinu, ali Domovinu se ne smije riskirati ni za što" („Kockáztathatunk mindent a Hazáért, de a Hazát kockáztatni semmiért nem szabad").

[7] Zakon se odnosio na cjelokupan prostor Zemalja krune sv. Stjepana. V. „Zakonski članak III: 1876. zajedničkoga hrvatsko-ugarskoga sabora ob uzakonjenju uspomene Franje Deáka", *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, kom. XXIX., god. 1876., 661–662. Spomenik Deáku podignut je 1887. godine.

I Hrvati su se, dakako, pridružili izrazima sućuti te posljednjem ispraćaju. Brzojave sućuti uputilo je nekoliko hrvatskih gradova, a također i Bartol Zmajić kao predsjednik Kluba hrvatskih delegata na Zajedničkom saboru u Budimpešti te Nikola Krestić kao predsjednik hrvatskog Sabora.[8] Na pokopu je sudjelovala gotovo cijela hrvatska vlada – ban Ivan Mažuranić te odsječni predstojnici Jovan Živković i dr. Marijan Derenčin (čini se da je izostao treći predstojnik, Pavao Muhić). Uz njih su se isticali i zagrebački nadbiskup Josip Mihalović te gornjokarlovački vladika Teofan Živković. Zagreb je predstavljao dogradonačelnik Gjuro Crnadak, doputovao je i veći broj hrvatskih saborskih zastupnika, dok se hrvatski ministar Petar Pejačević ispričao zbog bolježljivosti.[9]

3. Osvrt na pisanje hrvatskog tiska

Očekivano, Deákova smrt naišla je na zapažen odjek i na stranicama hrvatskoga tiska te su u svim listovima bili objavljeni manji ili veći nekrolozi u kojima je ocijenjen pokojnikov politički rad. Tri najznačajnija hrvatska lista u to vrijeme bili su dnevnici koji su izlazili u Zagrebu – dva na hrvatskom (*Obzor*, *Narodne novine*) te jedan na njemačkom jeziku (*Agramer Zeitung*). Kako nisu izlazili nedjeljom, nekrologe su donijeli u svojim brojevima od 31. siječnja (ponedjeljak).

Obzor, glasilo vladajuće Narodne stranke, bio je najutjecajniji hrvatski politički dnevnik, a uređivao ga je Josip Miškatović, istaknuti hrvatski novinar i jedan od prvaka Narodne stranke. Moguće je da je upravo on bio autor *Obzorova* nevelikog nekrologa, a svakako je posrijedi bio netko tko je dobro, na osobnoj razini, poznavao pokojnika. Autor se od Deáka opraštao laskavim riječima, ističući njegovu političku mudrost, ljudske kvalitete, kao i nesvakidašnji govornički dar. U nizu izrečenih pohvala izdvajam, primjerice, isticanje pokojnika kao idealna političara te doslovno kao „uzora čovječje savršenosti“. Karakterističan je i završetak teksta u kojem se izriče bojazan za budućnost Monarhije: „Eda bi bog dao, da bi se i raznorodni narodi Ugarske, stojeć nad Deakovim grobom, razsvietlili jasnoćom njegova razuma, i pronašli onaj sporazumak, koji je Deak više nego i jedan Magjar smatrao nuždnim i potrebnim za obstanak Ugarske!“[10]

8 „Brzojavi Obzorovi“, *Obzor* (Zagreb), 5. II. 1876., 3.

9 „Das Leichenbegängniss Deaks. (Von unserem Special-Berichterstatter)“, *Agramer Zeitung*, 4. II. 1876., 1.

10 „† Franjo Deak“, *Obzor* (Zagreb), 31. I. 1876., 1.

U svomu sljedećem broju *Obzor* se osvrnuo na pisanje mađarskoga tiska povodom Deákove smrti, potpuno se suglasivši u pogledu pokojnikovih osobnih vrlina („čist karakter, svietli um i uzvišeni patriotizam"). Međutim, anonimni je autor iskazao suzdržanost u pogledu ukupnoga salda Deákova političkog rada, napose se osvrnuvši na dualizam kao najznačajniju ostavštinu tog rada. Naime – ustvrdio je *Obzorov* suradnik – Deákova je smrt pala u trenutku kada su se počele nazirati napukline u dualističkom uređenju, tj. u jeku austrijsko-mađarskih razmirica vezanih uz pregovore oko redovne revizije financijskoga dijela Nagodbe (predviđene svakih deset godina po ugovaranju). Ti su problemi svakako ukazivali na nesavršenost velikog Deákova djela, pa – poručuje *Obzor* – i njega pokazuju u nešto manje sjajnom svjetlu. Naposljetku, autor ovog teksta točno predviđa da dualizmu prijete i veća iskušenja, te da će tada itekako nedostajati Deákova mudrost, pomirljivost i iskustvo: „Čuvati ovakav sistem od vrjednih vjetrova i upliva mogao bi uvjek samo Deak. I za Ugarsku je dvostruka žalost, što je on s ovoga svieta pošao u najnesgodnije vrieme, kada bi mogao svojim izkustvom i razumom pokazati i podučiti, kako se može, kako je potrebno obnavljati u jednoj monarkiji svake desete godine državni ugovor."[11]

Drugi važan hrvatski politički dnevnik bile su *Narodne novine*, službeni list hrvatske Zemaljske vlade. Uredništvo ovog lista također je ispratilo Deáka bez imalo suzdržanosti te bez i najmanjeg kritičkog tona. Slično kao i u slučaju *Obzora*, u nekrologu, objavljenom na čelu lista, pisalo se na način na koji se možda nikada dotad nije pisalo povodom smrti nekog pojedinca izvan hrvatskog naroda. Autor je ocjenjivao da pokojniku pripada jedinstveno mjesto u mađarskoj povijesti, pa je pošao i korak dalje te ustvrdio da ga se može usporediti tek s velikanima iz povijesti klasične Grčke i Rima: „Franjo Deak pako spajao je u sebi sve vrline državnika i rodoljuba, njegov javni i privatni značaj bio je čitav, uzorit. Imajući sve vrline velika čovjeka, Franjo Deak nije imao ni jedne ljudske slabosti. Svoje ime predao je on povjesti čisto, ni jednom ljagom neokaljano, ni jednom sjenkom nepotamnjeno. […] U svakom pogledu Deak je nadvisivao obične i državnike i ljude. On je bio heros u umnom i duševnom pogledu. Njegovim imenom ponosi se magjarski narod, ali se može ponositi i čitav obrazovani sviet; jer je Deak bio živim dokazom, da stari, klasični uzori državničkih, patriotičnih, čovječanskih vrlinah i u današnjem vieku, koji sebičnost podiže na kriepost, mogoše naći ravnorodna primjera."[12]

11 „Nagodba i smrt Deakova", *Obzor* (Zagreb), 1. II. 1876., 1.

12 „† Franjo Deak", *Narodne novine* (Zagreb), 31. I. 1876., 1–2.

Razvidno je kako posrijedi nisu bile tek isprazne, besadržajne riječi od kakvih su često nekrolozi sazdani, već je anonimni autor pisao iz uvjerenja te s dobrim poznavanjem Deákove osobe i njegove uloge u povijesti mađarskoga, ali i hrvatskoga naroda. Karakteristično je, primjerice, da je autor suprotstavio umjerenog i opreznog Deáka radikalnom Lajosu Kossuthu (potonji u hrvatskoj političkoj i široj javnosti nikada, pa ni nakon što je kao emigrant izmijenio svoje viđenje hrvatsko-mađarskih odnosa, nije uživao ni približnu naklonost kao Deák). Naposljetku, u prilično dugom tekstu jedan je pasus bio izravno posvećen odnosu Deáka prema Hrvatima: „Hrvatskoj bio je Deak vazda iskren prijatelj; jer je mnogo držao do važnosti hrvatskoga naroda. Da je bilo po njegovu, kod sklapanja nagodbe g. 1868. bila bi Hrvatska dobila samostalnu upravu u financijalnih poslovih.“[13]

Pored ovog nekrologa, *Narodne novine* donijele su više drugih članaka u kojima su podrobno opisani Deákovi posljednji sati i smrt,[14] pogreb,[15] kao i niz drugih pojedinosti vezanih uz pogrebne svečanosti.

Najstariji zagrebački politički list, *Agramer Zeitung*, bio je 1876. godine već u svomu 51. godištu (izlazi od 1826.). Bio je poluslužbeno glasilo hrvatske vlade i tradicionalno je podržavao politiku unionizma. U skladu s navedenim, i ovaj je list značajan prostor posvetio Deákovoj smrti, a ton tekstova bio je također izrazito topao i pozitivan. Kao u slučaju *Narodnih novina*, i suradnik *Agramer Zeitunga* posegnuo je za antičkim uzorima kako bi predstavio pokojnikovu veličinu: „Mađarski narod stoji u dubokoj žalosti nad odrom svoga najvećeg sina. Iz očiju im teku gorke suze neizrecive boli; čovjek kojega su visoki i niski, i kralj i seljak, hvalili i štovali kao uzor salomonske mudrosti, katonske strogosti i aristidske pravednosti, taj čovjek, Ferenc Deák, više nije među živima.“[16]

I ostatak nekrologa bio je nalik ovom uvodu, sačinjen je od laskavih pohvala, a nesumnjivo ipak i uz ponešto prigodnih pretjerivanja. Tako je, primjerice, bilo istaknuto da je ime Deák poznato u svakom kutku do kojeg je doprla civilizacija, te da su s tim imenom neraskidivo povezani pojmovi najviših građanskih vrlina i najvatrenijega domoljublja. I ovdje je bilo naglašeno kako je Deák sačuvao jednostavnost skromnog čovjeka koji nije čeznuo za novcem, posjedima ili drugim materijalnim bogatstvima, a jednako tako ni za vlašću. Kao takav, Deák je predstavljao plemeniti primjer istinskoga domoljublja, odnosno

13 *Isto*, 12.

14 „Deakovi posljednji časovi“, *Narodne novine* (Zagreb), 31. I. 1876., 2.

15 „Sprovod Franje Deaka“, *Narodne novine* (Zagreb), 5. II. 1876., 2.

16 „Franz Deak †“, *Agramer Zeitung* (Zagreb), 31. I. 1876., 1.

nesebične i požrtvovne ljubavi prema domovini čemu je žrtvovao čak i vlastitu sreću kao muža i oca. Naposljetku, spomenuto je kako i Hrvati žale za moćnim i plemenitim zaštitnikom najsvetijih interesa te da će zbog tih zasluga trajno čuvati uspomenu na njega.[17] U nastavku istog nekrologa bio je donesen i iscrpan pokojnikov životopis,[18] što je predstavljalo razliku u odnosu na ostale hrvatske listove. Također, ovaj dnevnik opširnije je nego drugi listovi izvijestio o svim budimpeštanskim događajima koji su prethodili pokopu, na čelu lista objavili su i opsežan članak o Deákovu pokopu iz pera vlastitog posebnog izvjestitelja,[19] a isti je suradnik izvijestio i o rekvijemu, održanom 5. veljače.[20]

Posljednji analizirani list jest *Primorac* koji je tri puta tjedno izlazio u Kraljevici i u to je vrijeme bio neslužbeno glasilo oporbene skupine kojoj je na čelu bio dr. Milan Makanec (1843. – 1883.). Važno je istaknuti da su u tom trenutku – 1876. – u hrvatskoj politici vladale neobične okolnosti utoliko što zapravo nije postojala prava, stranački organizirana oporba, pa je sukladno tomu i novinska scena bila prilično skromna, a *Primorac* je zapravo bio jedini oporbeni list. Osječki list *Die Drau*, snažno kritički raspoložen prema vladi bana Ivana Mažuranića, bio je u to vrijeme privremeno obustavljen, a *Kroatische Post*, list Josipa Franka, pojavit će se tek početkom 1878. godine. S obzirom na sve navedeno, ne iznenađuje da je *Primorčev* nekrolog Deáku bio kraći, suzdržaniji, zapravo i poprilično kritičan, a nije slučajno i nevažno ni to što je taj tekst, za razliku od prethodno analiziranih listova, bio objavljen tek na trećoj stranici. Ondje je, kao jedino pozitivno, pokojniku bila priznata veličina u njegovu vlastitu narodu: „I pravo je, da ga [mađarski narod] žali, jer je Franjo Deak ciel svoj viek probavio u službi domovine, u nesebičnoj i plemenitoj radnji oko njezine sreće i slave. […] Za živa zvaše ga magjarski narod mudracem i prvim rodoljubom. Ovo je ime i zavriedio, očuvav si do zadnjega daha sve plemenštine. Premda mi Hrvati neimamo na čem hvaliti pokojniku, ipak rado priznajemo, da je on bio magjarski rodoljub, kakvim se riedki samo narodi mogu ponositi.“[21]

Prema ponešto pojednostavljenom autorovu viđenju, Hrvati nisu imali razloga biti zahvalni pokojniku budući da se on prema njima odnosio prijetvorno: čim se sa svojim narodom oslobodio bečkih okova, zaboravio je na bijeli list koji je

17 *Isto*, 1.

18 *Isto*, 1–2.

19 „Das Leichenbegängniss Deaks. (Von unserem Special-Berichterstatter)“, *Agramer Zeitung* (Zagreb), 4. II. 1876., 1.

20 „Das Requiem für Franz Deak. (Orig.-Bericht der ‚Agr. Ztg.')“, *Agramer Zeitung* (Zagreb), 9. II. 1876., 1.

21 „Franjo Deak †“, *Primorac* (Kraljevica), 1. II. 1876., 3.

ranije nudio te je u iste okove okovao vjerne saveznike Hrvate. Dalje se priznaje da Deák jest bio jedan od umjerenijih Mađara, ali da je njegovim šovinističkim učenicima bilo suđeno da ogorče nemađarske narode „proti razuzdanomu magjarizmu“, te se zaključuje: „Bog zna, nije li starac umro s težkom, današnjimi dogadjaji sasma opravdanom slutnjom, da nevalja današnji politički i vladni [vladajući – op. B. O.] sustav u Ugarskoj, nije li preminuo s težkim kamenom na srdcu.“[22]

Kratkim nekrologom kraljevički je list uglavnom i zaključio tu temu, ne osvrćući se na pokop i druge pojedinosti žalovanja za Deákom, ali je s nekoliko naknadnih usputnih opaski potvrdio svoj kritički stav. Primjerice, u osvrtu na pisanje monarhijskog novinstva povodom Deákove smrti, *Primorac* je – ponovno za razliku od prethodno analiziranih listova – naročitu pozornost poklonio pisanju praškoga dnevnika *Politik*, odobravajući ondje prisutan kritički ton.[23] Napokon, vrlo je zanimljiv komentar *Primorčeva* uredništva, objavljen 5. veljače, dva dana po Deákovu pokopu. Povod komentaru bili su gotovo pa jednodušni pozitivni tonovi kojim je europski tisak (od londonskog *The Timesa* nadalje) popratio Deákovu smrt, pri čemu se taj pozitivan dojam prenio i na mađarski narod u cjelini. U kraljevičkom su listu još jednom priznali Deáku zasluge za mađarski narod, a mađarskom su narodu, pak, priznali ustrajnost i požrtvovnost kojima si je izborio trenutačni status. Nisu, međutim, skrivali nezadovoljstvo zbog nekritičkog shvaćanja mađarskog slobodoumlja te nerazumijevanja položaja hrvatskog i drugih slavenskih naroda u Monarhiji: „Riedki su muževi, koji mru obasuti tolikom hvalom, poput Deaka; ali mi mislimo, da je ova ljubav magjarskoga naroda prema Deaku samo ljubav prema sebi, samo onaj uzvišeni oblik egoizma, koj se proziva krasnim imenom patriotizma. […] Mi, koji s tim narodom živimo u svezi, makar ne u slozi, znali bi kazivati o slobodoumju magjarskoga naroda, mi bi znali kazivati o njegovoj gospodljivoj, silničkoj pače i okrutnoj ćudi, no glas naš neuvažava se u toj Europi.“[24] Dalje se istaknulo mađarski otpor Beču kao poželjan uzor hrvatskom narodu u otporu Budimpešti, naglasilo se da je Deák „za magjarski narod isto toliko zaslužan, koliko je bio za svoga života po slavenske narode u Ugarskoj ubitačan“, spomenulo se i mađarsko otimanje Rijeke (također podvedeno pod pokojnikove „zasluge“), a zaključilo se osvrtom na izraze žalosti u hrvatskom tisku, što je možda i najviše

22 *Isto.*

23 Češki je list isticao Deákovu „mržnju prema Slavenom“ kao uzrok trenutačnog nepovoljnog slavenskog položaja u Monarhiji i predbacivao pokojniku perfidnost u odnosu prema češkim političarima, a *Primorac* je sve potvrđivao („Oštre, ali po našem mnienju istinite rieči.“). „Politički pregled“, *Primorac* (Kraljevica), 3. II. 1876., 2.

24 „Magjarsko slavlje“, *Primorac* (Kraljevica), 5. II. 1876., 1.

ogorčilo uredništvo ovoga lista: „Najljući neprijatelji Magjara, oni, koji su je do jučer još slali u Aziju, padaju danas ničice pred velikim duhom njihova rodoljuba Deaka. […] No nije i nemože zadobiti iskreno poštovanje Hrvata, koji valjda nisu još toli puzavi i robski, da će hvaliti komu za svoju sramotu, nemože zadobiti poštovanje naroda, koj će oko toga groba igrati žalostnu ulogu sa svimi, koji ga budu zastupali. U njemačke i magjarske novine netko je dobričina brzojavio, da hrvatska štampa piše s velikim pietetom o Deaku. Ovo se bude valjda ticalo zagrebačkih listova, nipošto hrvatske štampe, koja zna, što se ima hvaliti, a što kuditi u pokojniku. A od štampe znade bolje hrvatski narod.“[25]

4. Zaključak

S obzirom na konkretan trenutak, razumljivo je da su u hrvatskim nekrolozima Ferencu Deáku mnoge kritičke ocjene – kakve su prije i poslije bile u optjecaju – bile prešućene, da je podosta od negativnog naboja bilo zatomljeno, ali ni to nije značilo da je korpus hrvatskih nekroloških tekstova bio lišen svakog kritičkog tona, pri čemu se isticao kraljevički *Primorac* kao jedini onodobni oporbeni list u banskoj Hrvatskoj. Deákove osobne vrline, kao i politička veličina i zasluge za mađarski narod, nisu ni među „bratskim“ narodom na desnoj obali Drave bile osporavane, ali konačne ocjene iz hrvatskog očišta ovisile su ponajprije o doživljaju Hrvatsko-ugarske nagodbe i posljedica koje su iz tog ugovora proizlazile po hrvatske zemlje. Razumljivo, oni koji su u održanju „poštene“ višestoljetne unije s Mađarima, u okviru habsburškoga imperija, vidjeli najbolju zaštitu (i) hrvatskih nacionalnih interesa, bili su skloni povoljnije ocijeniti završni saldo Deákova života i djela. Također, valja imati na umu da Deákova smrt pada u vrijeme sve zategnutijih odnosa hrvatske i mađarske vlade, uslijed čega bi se hrvatsku idealiziranu sliku pokojnika moglo iščitati i kao kritiku mađarskog ministra predsjednika Kálmána Tisze i drugih prvaka mađarske politike.

Mađarska je javnost u času tugovanja bila sklona zanemariti tamne oblake koji su se nadvijali nad dualizmom, ali Hrvati za to, iako u pohvalama nisu štedjeli pokojnikovu osobnost, nisu imali razloga. Iako nitko u Hrvatskoj nije bio savršeno zadovoljan državnim uređenjem koje je bilo (i) Deákova zasluga, analizirani korpus tekstova nije obilježen tek žalošću zbog Deákova konačnog odlaska, nego je i protkan bojazni da će u budućim iskušenjima koja za obzorjem čekaju Monarhiju nedostajati političke mudrosti kakva je krasila Deáka.

25 *Isto*, 2.

Izvori

Obzor (Zagreb)
Zatočnik (Sisak)
Agramer Zeitung (Zagreb)
Narodne novine (Zagreb)
Primorac (Kraljevica)

Literatura

Heka, Ladislav 2003. Franjo Deák i Hrvati. Pogledi. 3: 17–25.; 4: 85–92.

Katus László 2003. Deák Ferenc és a horvát kiegyezés. In: Csibi Norbert – Domaniczky Endre (szerk.). *Deák és utódai: magyar igazságügyi miniszterek 1848/49-ben és a dualizmus korában.* Pécs: PTE Grastyán Endre Szakkollégiuma. 45–72.

Stenografički zapisnici sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodište 1892.-1897. od CXLII. do uključivo CLXXVIII. saborske sjednice od 19. studenoga 1896. do 29. travnja 1897. Svezak V. – Godina 1896./7., Zagreb, 1897., Tiskarski zavod Narodnih novina.

Šokčević, Dinko 2016. *Hrvatska od stoljeća 7. do danas.* Zagreb: Durieux - Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj.

„Zakonski članak III: 1876. zajedničkoga hrvatsko-ugarskoga sabora ob uzakonjenju uspomene Franje Deáka“, *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, kom. XXIX., god. 1876., 6. X. 1876. Zagreb: n.p.

Sažetak

Uz Lajosa Kossutha i Istvána Széchenyija, Ferenc Deák čini jednu od najvećih figura mađarske politike 19. stoljeća. Kult tog odvjetnika, političara i državnika čvrsto je uspostavljen za njegova života, iako to ne znači da je bio okružen nepodijeljenim poštovanjem svoje nacije. Njegova smrt 1876. godine obavila je Mađarsku tugom, ali vijest o smrti tvorca Dvojne monarhije odjeknula je Europom, prirodno dobivajući značajan prostor na stranicama hrvatskog tiska. Ti su tekstovi predmet interesa ovoga rada, a u manjoj mjeri razmatra se i opći stav hrvatske političke javnosti prema Deáku. Tisak je povijesni izvor sekundarne važnosti, ali je nesumnjivo važan za dobivanje cjelovi-

tije slike pojedinačnih procesa i događaja. Korpus prigodnih posmrtnih tekstova koji su pratili smrt Ferenca Deáka, ovdje analiziran, omogućuje nam bolje razumijevanje stavova vodećih krugova tadašnje hrvatske politike, posebno kada je riječ o prošlosti, sadašnjem trenutku i budućnosti hrvatsko-mađarskih odnosa.

Ključne riječi: *Ferenc Deák, hrvatsko-ugarska nagodba, hrvatsko-mađarski odnosi, 19. stoljeće, novinarstvo*

Abstract

Along with Lajos Kossuth and István Széchenyi, Ferenc Deák forms the trope of the greatest figures in 19th-century Hungarian politics. The cult of this lawyer, politician and statesman was firmly established during his lifetime, although this does not mean that he was surrounded by the undivided respect of his nation. His death in 1876 enveloped Hungary in grief, but the news of the death of the creator of the Dual Monarchy echoed throughout Europe, naturally gaining significant space in the pages of the Croatian press. These texts are the subject of interest of this paper, and to a lesser extent the general attitude of the Croatian political public towards Deák is also considered. The press is a historical source of secondary importance, but it is undoubtedly important for gaining a more complete picture of individual processes and events. The corpus of obituary texts that accompanied the death of Ferenc Deák analyzed here allows us to better understand the views of the leading circles of Croatian politics at the time, especially when it comes to the past, current moment and future of Croatian-Hungarian relations.

Keywords: *Ferenc Deák, Croatian-Hungarian Settlement, Croatian-Hungarian relations, 19th century, journalism*

Pálffy Géza*

Út a bánságig a 17. század első felében**

Erdődy Zsigmond nyelvi felkészülése Horvát–Szlavónország legfőbb méltóságára

Becoming a Ban in the First Half of the Seventeenth Century

Zsigmond/Žigmund Erdődy's linguistic preparation for holding the supreme office in Croatia and Slavonia

1. Egy kevéssé kutatott téma: a horvát–szlavón bánok nyelvtudása

Sokcsevits Dénes a több száz esztendős horvát–magyar együttélés nemzetközileg is egyik legelismertebb és leginspirálóbb kutatója, mindkét ország történetírásának és kulturális életének széles körben nagyra becsült tagja. Tisztelt kollégámat és kedves barátomat 65. születésnapja alkalmából ezért egy olyan írással szeretném köszönteni, amely munkásságához kapcsolódva egy ez ideig kevéssé vizsgált kérdéskörre szeretné ráirányítani a figyelmet.[1] Nevezetesen

* ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet – palffy.geza@htk.elte.hu

** Írásunk az ELTE HTK „Lendület" Szent Korona Kutatócsoport által elnyert Lendület kutatási projekt támogatásával készült.

1 Az újabb kutatásokból témánk szempontjából figyelemreméltó, ugyan elsősorban a 18. század vonatkozásában: Horbec–Matasović 2019.

■ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-28

mely nyelveket és miként tanulták meg, majd használták a horvát–szlavón bánok a 16–17. században, hogy megfelelően láthassák el sokrétű feladatkörüket.

A szűkre szabott terjedelmi korlátok miatt jelen munka kimondottan esettanulmány, amely Erdődy I. Zsigmond (1593–1639) példáján térképezi fel a magyar–horvát arisztokrata nyelvi felkészülését horvát–szlavónországbeli aktív katonai-politikai szolgálatára, amely tanulmányait és ifjúkorát követően előbb a petrinjai és a kulpai végek főkapitányságához (1621–1627),[2] majd hamarosan a báni poszthoz vezetett (1627–1639). Így közleményünk csatlakozni kíván mind a napjainkban virágkorát élő többnyelvűség (*Mehsprachigkeit*, *Multilingualism*) kutatásokhoz,[3] mind az Erdődy famíliára vonatkozó újabb igen értékes család-, művészet-, politika-, egyház- és peregrináció-történeti feltárómunkához.[4] Egyúttal inspirálni szeretné más korszakok kutatóit hasonló vizsgálatok elvégzésére, hogy kellőképpen láthassuk, Horvátország és Szlavóniai legfőbb vezetői egyes korszakokban mennyire birtokolták az e területek eredményes kormányzásához szükséges nyelveket.

2. A keretek: a magyar–horvát államszövetség az 1526 után megszülető Habsburg Monarchiában[5]

A Magyar és a Horvát Királyság 1102-től közös uralkodóiknak köszönthetően perszonálunióban állt. A valóságban azonban e kapcsolat nem volt egyenrangú, így inkább tartható reáluniónak. Magyarország ugyanis mind területét, mind katonai-gazdasági erőforrásait tekintve sokszorosan felülmúlta az Adriai-tenger mellékén fekvő Horvátországot. Ráadásul a késő középkorban a vele szom-

2 ÖStA KA IHKR Prot. Vindica Bd. 63. 1621, fol. 4., fol. 14., fol. 34., fol. 44., fol. 49. Erdődy Zsigmond részletes életrajzával adós a kutatás. Az eddigi eredmények főként HBL 4: 72–73; Benda 2007: 111.

3 Mintapéldaként egy 2018. évi bécsi, egy 2023. évi hainburgi és egy 2024. őszi prágai konferenciát említhetünk. https://geschichtsforschung.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/i_geschichtsforschung/Einladungen/Mehrsprachigkeit_Programmheft.pdf; https://volksgruppen.orf.at/slovaci/radiotv/stories/3229422/ és https://www.slu.cas.cz/cs/aktualne/mnohojazycnost-a-vzdelavani-v-predmoderni-dobe-multilingualism-and-education-in-pre-modern (letöltés ideje: 2024. július 25.), valamint a friss szakirodalomból alapvető: Glück 2019; Benka 2022; Fundárková 2025.

4 A teljesség igénye nélkül Benda 2007; Bubryák 2013; Varga 2017; Tusor 2022; Ugry 2023.

5 Az alábbiakra további bőséges irodalommal Pálffy 2002; Fodor–Sokcsevits 2015; Pálffy 2022a.

szédos Szlavónia (Zágráb, Körös és Varasd megye) még a magyar állam része volt. Ennek ellenére jelentős tartományi kormányzattal, külön gyűléssel, sőt 1496-tól már saját címerrel is rendelkezett.

Magyar- és Horvátország reáliunióját jól jelezte az is, hogy ezekben az évszázadokban külön horvát királykoronázás már nem létezett. A magyar uralkodók a Szent Koronával történt koronázással tüstént horvát királyok is lettek. Ám önálló horvát udvartartást sem vezettek, sőt egy államvezetésük és egy királyi tanácsuk volt. A horvát anyanyelvű főnemesek így a Magyar Királyság előkelői is voltak, noha Horvátországban külön gyűléseket (*sabor*) tartottak. Amennyiben azonban a magyar–horvát államszövetségben és a budai királyi udvarban is igazán érvényesülni akartak, a horvát mellett érdemes volt Magyarország legfőbb nyelveit, a kormányzat és az igazgatás nyelvét, a latint, illetve magyar politikustársaik anyanyelvét, a magyart is megtanulniuk.

A többnyelvűség erősödését elősegítette, hogy az oszmán-török előrenyomulás és a területi szomszédság következtében a 15. századtól a horvát előkelők közül egyre többen szereztek birtokokat és tisztségeket a magyar vezetésű, de már ekkor is többségében horvátok lakta Szlavóniában. Emiatt viszont egyre inkább különféle lojalitásaik és identitásaik alakultak ki. Gyakran fordult elő ugyanis, hogy horvát nemesek a magyar királyt a szlavóniai és a magyarországi megyékben szolgálták. Mindeközben viszont egymás között és alattvalóikkal továbbra is horvátul érintkeztek. Ennek megfelelően országos, regionális és helyi, illetve politikai és nyelvi identitásaik többfélék lehettek.

Ez a különleges helyzet az 1526. augusztus 29-én vívott mohácsi csata után még sokszínűbbé vált. Habsburg I. Ferdinánd magyar és horvát királlyá választásával (1526. december 16., Pozsony, illetve 1527. január 1., Cetin), majd székesfehérvári koronázásával (1527. november 3.) a kormányzása alatt megmaradó magyar–horvát területek néhány évtized alatt az újonnan kialakuló Habsburg Monarchia katonai szempontból kiemelten fontos részei lettek. A tetemes oszmán hódítás miatt azonban mindkét ország igen megfogyatkozott állapotban vált az új közép-európai hatalom tagjává. Míg a Magyar Királyság Erdély mellett elsősorban déli és keleti területeit, valamint fővárosát (Budát) és a *medium regni*t veszítette el, addig a tengermelléki Horvátországból csak egy szűk sáv, mint egykor mondták: a „maradékok maradéka" (*reliquiae reliquiarum*) maradt keresztény kézen.

A régi magyar–horvát unió a 16. század közepétől tehát úgy került perszonálunióba a Habsburgok kormányozta osztrák, német és cseh tartományokkal, hogy egyre csökkenő területe kisebb volt az utóbbiakénál. Ráadásul Buda említett elvesztését követően a magyar–horvát uralkodók udvarukat már nem Ma-

gyarország új belpolitikai fővárosában (Pozsonyban), hanem az ország határán kívül (Bécsben, majd rövid ideig Prágában) tartották. Külön magyar és horvát udvartartásuk nem volt. Azaz az új Habsburg-államban a magyar arisztokraták kerültek szinte csaknem olyan helyzetbe, mint a horvát előkelők a középkori magyar–horvát államszövetségben. Ráadásul a bécsi udvarbeli kapcsolatteremtéshez és érvényesüléshez a monarchia új központi kormányszerveinek legfőbb nyelvét, a németet is érdemes volt megtanulniuk.

3. Egy döntő változás a 16. században: a horvát és a szlavón területek egyesülése[6]

A helyzetet bonyolította, hogy Horvátországhoz hasonlóan az 1550-es évekre Szlavónia nagy része is török megszállás alá került. Eközben megmaradt területére az elveszett Horvát Királyságból igen jelentős számban menekült horvát nemesség érkezett. E két folyamat hamarosan döntő következményekkel járt. A középkori politikai és földrajzi fogalmak gyökeresen átalakultak. A tengermelléki Horvátország csaknem teljes területi megszűntével 'Horvátország' fogalmát egyre gyakrabban kezdték használni a megcsappant területű Szlavónia előbb déli (Zágráb megyei), majd később északabbra fekvő részeire is. Horvátország északra „tolódásával" tehát a 16. század második felétől a két terület egyesült. Ezt jól tükrözte a korábban önálló, horvát és szlavón gyűlések 1558. évi végleges egyesülése. Ám ugyanezt jelezte Zágráb és Körös vármegye sorsának egybefonódása, a horvát nemesség itteni fokozatos térnyerése, sőt még az is, hogy a magyar királyok címsorában az 1540-es évektől már rendszeresen felbukkant a Szlavónia királya (*rex Sclavoniae*) cím is. Végül a későbbi szigetvári hős, Zrínyi Miklós 1542. évi kinevezésétől kezdve a horvát és szlavón bánok méltóságát már majdnem mindig ugyanaz a személy töltötte be.

A menekült horvát nemesek sikeres integrációval egy évszázad alatt nem csak Szlavónia irányítását vették át a tősgyökeres szlavóniai magyar nemesi családoktól. Legeredményesebb képviselőik a Magyar Királyság arisztokráciájába is felkapaszkodtak. 1608-ig a Horváth-Stancsics (1559), a Ráttkay (1559), a Draskovics (1567), a Kasztellánffy (1569), a Krusics (1570), a Gregorianczy (1581), a Konszky (1603) és az Osztrosics (1606) família kapott magyar bárói, illetve a 17. század végéig az Erdődy (1565: Monoszló örökös grófja/*comes per-*

6 Az elmúlt negyedszázad újabb kutatásaiból az alábbiakra alapvető: Bene 2000; Pálffy 2002; Molnár 2012; Varga 2020; Varga–Sokcsevits 2022.

petuus Montis Claudii), a Draskovics (1635), a Konszky (1647), a Ráttkay és a Keglevics (1687) család pedig grófi címet. A horvát nemesek így váltak egyúttal magyar királysági arisztokratákká.

A régi horvát grófi családok közül a Frangepánok, a Keglevicsek és a Zrínyiek – részben címeiknek, részben országos főméltóságaiknak köszönhetően – jutottak be a magyar országgyűlés felsőházába, amely éppen a 16. század második felében öltött végleges kereteket. Sőt, egyes tagjaik a Drávától messze északra leltek Magyarországon új hazára: a szigetvári kapitány, Horváth-Stancsics Márk utódai például Szepes megyében, Krusics János magyar királyi udvarmester Liptóban és Hontban, a Jakusicsok Trencsénben, a Zrínyiek a Muraközben, az Erdődyek és a Draskovicsok a nyugati határra helyeződött *medium regni*ben, az új főváros, Pozsony tágabb vidékén (az előbbiek a nyugat-dunántúli birtokok mellett Vittencen, Szomolányban, Dévényben, illetve az utóbbiak Magyaróvárott, majd Sárváron). Elmagyarosodott vagy kizárólag a Drávától északra élő leszármazottaik egykori horvát (területi és nyelvi) identitása így néhány generáció alatt jelentősen csökkent, sőt akár el is veszhetett.

4. Többféle identitás és soknyelvűség a horvát–szlavón elitben

Más volt a helyzet a Drávától délre, az egyesülő Horvát–Szlavónországban. Az egykori horvát famíliák egy meghatározó része ugyanis úgy jutott komolyabb magyarországi uradalmakhoz, hogy közben megőrizte horvát–szlavón birtokait is. A Draskovics, az Erdődy, a Frangepán, a Keglevics, a Thuróczy és a Zrínyi családok tagjai a Magyar Királyság különféle országos főméltóságait is gyakran megszerezték. Ehhez viszont természetesen tudniuk kellett Magyarország hivatalos nyelvét, az iskolákban tanított latint, miközben a két ország nemesi és igazgatási elitjével való sikeres kommunikációhoz csaknem „anyanyelvi" szinten meg kellett tanulniuk horvátul és magyarul is. Végül a Habsburg Monarchia bécsi és grazi központjaiban – mely utóbbiból 1578-tól a törökellenes horvát és szlavón határvidéket irányították – csak akkor boldogulhattak igazán, ha a német nyelvet is bírták.

Mindeközben a 16–17. században többnyire ez a féltucat família adta az egyesült Horvát–Szlavónország legfőbb politikai-katonai vezetőit (a bánokat), ám a Draskovics családból még egy nádor is kikerült (János, 1646–1648). Emiatt e családok tagjai egyszerre többféle lojalitással és identitással (országos, regio-

nális, udvari, nyelvi, felekezeti stb.) rendelkeztek, miként ezt napjainkig elsősorban a két Zrínyi Miklós kapcsán tárta fel a kutatás.[7]

E politikus nagyurak az adott helyzetben mindig aktuális vagy érdekeiknek legmegfelelőbb lojalitásukat részesítették előnyben, azaz gyakran egészen különböző szerepeket játszottak a horvát vagy a magyar állam, avagy a monarchia politikai színpadán. A magasabb szinten történő többnyelvű (horvát, latin, magyar és német) kommunikáció tehát a sikeres politizálás, illetve a különböző hatalmi központokban (Bécs/Prága, Pozsony, Graz, Zágráb/Varasd) való eredményes integráció alapfeltétele volt. De miként tanulta meg, majd használta egy leendő bán ezeket a nyelveket?

5. Tudatos többnyelvű képzés az ifjú Erdődy Zsigmond számára

Úgy tűnik, a különféle nyelvi identitásokra és politikai lojalitásokra való felkészítés a 16–17. században nem ritkán egészen tudatos volt. Az ifjú Erdődy Zsigmond esetében legalábbis egyértelműen ez látszik. Mindezekre őt édesapja, Erdődy I. Tamás (1558–1624, kétszer ugyancsak bán: 1583–1595 és 1608–1615, illetve tárnokmester: 1603–1608 és 1615–1624)[8] igen tudatosan készítette fel, aki ugyancsak több nyelvet (horvát, latin, magyar, német és olasz) használt. Ám ezt elősegítette az is, hogy a többnyelvűség már Zsigmond nagyapja, II. Péter (1504–1567, ugyancsak bán: 1556–1567) esetében is olyannyira bevett volt, hogy ebbéli jártasságát még 1565. évi grófi diplomája is külön kiemelte („*aliquot linguarum absoluta peritia*").[9] A többgenerációs tapasztalat tehát az Erdődyek esetében világosan jelezte: a Habsburg Monarchia fontos részét alkotó magyar–horvát államközösségben a sikeres karrierépítés és országos főméltóságszerzés, s különösen a többségében már horvátok lakta horvát–szlavón területek báni posztjának elnyerése kizárólag sokféle politikai lojalitás és szolgálat vállalásával, valamint számos nyelv elsajátításával képzelhető csak el.

Bár az apa és a nagyapa nyelvi felkészüléséről jelenleg keveset tudunk, Zsigmond esetében mindezt – főként fennmaradt gazdag levelezése alap-

7 Részletesen lásd Bene 2017; Pálffy 2022b.

8 Erdődy Tamásra legutóbb részletesen Bubryák 2013: 87–112.

9 SNA ÚAE Lad. 2. Fasc. 9. No. 1., valamint vö. még ÖStA HHStA FA Erdődy D 11300. (Lad. 1. Fasc. 2. No. 20.).

ján[10] – alaposabban rekonstruálhatjuk. Magyar–horvát „kettős anyanyelvét" családi körben részben szüleitől, részben horvát anyanyelvű alkalmazottaitól sajátította el (ők lehettek többségben), hiszen többnyire a Drávától délre, Varasdon, valamint a família Zágráb és Varasd megyei váraiban nevelkedett,[11] mely utóbbi vármegyének édesapja az 1580-as évektől előbb ispánja, majd 1607-től fiaival együtt örökös főispánja volt.[12] Horvát neveltetését jelzi az is, hogy 1608 tavaszán az Erdődyek vittenci (Nyitra megye) kastélyából saját kezűleg írt horvát nyelvű levelet apjának.[13] Témánk szempontjából ugyanakkor egészen különleges, hogy édesanyját Anna Maria Ungnadnak (1569/70–1613) hívták. Ő ugyanis annak az osztrák nemesnek, az egri főkapitányságot kétszer is betöltő Christoph Ungnadnak (1529–1587) az elmagyarosodott leánya volt (már magyar édesanyával, Losonczy Annával), aki – magyar nemességgel rendelkezvén – 1578 és 1583 között a horvát–szlavón báni tisztségben éppen Erdődy Tamás közvetlen elődjeként szolgált.[14]

A latin nyelvet Zsigmond 1609–1612-ben a bécsi császárváros jezsuita gimnáziumában sajátította el. A választás a feltehetően Itáliában (is) iskolázódott[15] apa részéről tudatos karrierstratégia része lehetett. Bátyjai közül a fiatalon elhunyt, Padovában és Sienában tanult I. Kristófot (1584–1621) szánhatta udvari és magyarországi karrierre, illetve ennek megfelelően a Bécshez és Pozsonyhoz közelebb fekvő birtokok vezetésére.[16] Két ifjabb fiát, I. Istvánt (1638†) és Jánost (1590–1626) ugyancsak Itáliában (Bolognában és Pármában) taníttatta, akik azután egyházi pályára léptek, ám végül kevés sikerrel. István ugyanis a 17. század legelején megvakult, az Itália után Ingolstadtban is tanult, beteges János egri püspököt (1616–1625) pedig végül 1625-ben, azaz az addig számára védelmet biztosító, mélyen hívő katolikus édesapja előző évi halála után maga Pázmány Péter esztergomi érsek tetette le tisztéből.[17]

10 ÖStA HHStA FA Erdődy Lad. 86. Fasc. 12., ill. Lad. 101. Fasc. 4–5., Fasc. 8., Fasc. 10. és Fasc. ohne sign. a/2–3. és ohne sign. b., ill. részleges, hasznos jegyzékei: Benda–Koltai 2008: 433–437.

11 Ld. pl. SNA ÚAE Krab. 176. Herwoy, Peter. fol. 6. Erdődy Zsigmond levele Herwoy Péter metlikai provizorhoz. 1607. aug. 8., Varasd.

12 ÖStA HHStA FA Erdődy D 11321. (Lad. 58. Fasc. 2. No. 2.) 1607. márc. 24.

13 Uo. Lad. 101. Fasc. 4. 1608. márc. 3., Vittenc.

14 Anna Maria Ungnadra frissen 1584. januári pozsonyi esküvője kapcsán: Hanák–Szabó 2021: 343–344.

15 Vö. SNA ÚAE Lad. 2. Fasc. 8. No. 2. fol. 5., ill. az Erdődyek alább részletezett itáliai tanulmányaira újabban Ugry 2023: 92–95.

16 Benda 2007: 111, Bubryák 2013: 140.

17 Nemrég példás alapossággal Tusor 2022.

Így a legkisebb fiú, Zsigmond maradt az Erdődyek horvát–szlavón birtokai jó részének irányítására és itteni érdekeinek jövőbeli legfőbb képviseletére. Ehhez a 17. század első évtizedének végén Bécs mint tanulmányi hely több szempontból is ideális választásnak tűnt: a jezsuitáknál az ifjú arisztokrata megtanulhatta a Magyar Királyság hivatali nyelvét, hiszen a nagyszombati, pozsonyi és győri gimnáziumok ekkor még nem jelenthettek konkurenciát, ugyanis csak néhány esztendővel később (1615, 1622, 1627) nyíltak meg.[18] Bécs mellett még a grazi jezsuita gimnázium, majd egyetem jöhetett volna szóba, ahol utóbb számos, főként Horvátországban élő Erdődy családtag (köztük rövid ideig még Zsigmond bátyja, István is) tanult.[19] A császárváros mégis jobb választás volt, hiszen így a fiatal nagyúr megismerhette a monarchia székvárosát, s fontos kapcsolatokra tehetett szert. Ám innen arra is lehetősége nyílt, hogy a királyság északibb területeit, az új *medium regni*t felfedezhesse és az itt élő főurakkal kapcsolatokat építsen: 1609-ben például Galgócon Magyarország leendő nádorának, Thurzó Györgynek a rokonát, III. Kristófot (1583/84–1614) látogatta meg, aki 1604 elejétől nővérének, Zsuzsannának (1587–1633) a férje volt.[20]

Az apa (nyelv)tanítási tudatossága kapcsán több dolog is önmagáért beszél. Egyrészt fia 1610. február elején megerősítette igyekezetét tanulmányaival kapcsolatban: *„Az mi az tanulságomat illeti, úgy tanulok, az mint illik, mert tudom, hogy az tudomány sok jó dologra hasznos és őmagában kellemetes és dicséretes."*[21] Másfelől, míg korábban gyermekével elsősorban magyarul és horvátul érintkezett, Zsigmond bécsi tanulmányai alatt nyelvet váltott, sőt elvárta, hogy fia latinul írjon neki. 1611 elején egy újabb intésre az ekkor már *syntaxista* Zsigmond meg is ígérte, hogy *„ezután Nacságodnak deákul mindenkor fogok írnia"*.[22] Végül a szigorú apa a következő esztendő elején még arra is felszólította – persze latinul –, hogy szorgalmasan gyakorolja a latin versírást.[23] Bár az ifjúnak a klasszikus nyelv eleinte nehezebben ment, a befektetés hosszabb távon egyértelműen megérte. Amikor pedig az ifjú gróf ki akart szabadulni a sok latin szöveg közül,

18 Mindezekre újabban lásd a Fazekas István vezette NKFIH- és egyéb projektek gazdag eredményeit.

19 Benda 2007: 111, 113, 115–116; Ugry 2023: 93.

20 ÖStA HHStA FA Erdődy Lad. 101. Fasc. ohne sign. a/3. 1609. [hónap nélkül] 19., Galgóc. Házasságukra: Ludiková 2006: 367–368.

21 ÖStA HHStA FA Erdődy Lad. 101. Fasc. 4. 1610. febr. 3., Bécs.

22 Uo. Lad. 101. Fasc. 4. 1611. jan. 26., Bécs, ill. a syntaxistaságra: Uo. Fasc. 10. 1611. ápr. 17., Csicséről (Zágráb m.) Bécsbe az apa saját kezével.

23 Uo. Lad. 101. Fasc. 10. 1612. jan. 2., Jasztrebarszkából Bécsbe az apa saját kezével.

akkor anyjával váltott ízes magyarságú szép sorokat.[24] Mindeközben pedig hitét is megerősítette, hiszen katolikus ifjak között tanult és lakott, sőt 1610 tavaszán még a bécsi jezsuiták Nagyboldogasszony Társulatába is beiratkozott.[25]

Zsigmond végül – számos korabeli arisztokratatársával ellentétben[26] – nem tanult tovább a bécsi egyetemen, hanem alig húsz esztendősen hazatért. 1612 és 1620 között ismereteink szerint nem viselt tisztséget, hanem többnyire Varasd megyei birtokain (Krapina, Császárvár, Mihovljan stb.), ritkábban a Zrínyiektől visszaszerzett, Vas megyei Vörösvárott (például 1618) élt,[27] illetve országos főméltóságokat viselő apját segítette a varasdi főispánság helyettesítésében.[28] Édesapja ekkor újfent nyelvet váltott vele: bár teljes levelezésük nem maradt fenn, ez idő tájt többségében horvátul írtak egymásnak. Így amikor fia 1621-ben – a körösi és ivanicsi főkapitányi posztok sikertelen megszerzését[29] követően – végül elnyerte első komolyabb tisztségét, az említett petrinjai főkapitányságot, már a régió mindhárom kulcsnyelvét (horvát, latin és magyar) jól bírta.

Ám időközben – feltehetően Bécsben vagy esetleg magántanítóktól – németül is megtanult, amit erősíthetett az is, hogy 1621-ben II. Ferdinánd kamarása lett, bár nem *wirklicher Kämmerer*, azaz nem szolgált ténylegesen a Habsburg-udvarban.[30] A némettudásnak egyébiránt különleges hasznát vette: miután 1616 novemberének elején Krapina várában elvette Keglevics János és Bay Zsuzsanna Stájerországban (is) nevelkedett leányát, Anna Máriát,[31] vele gyakran németül, ritkábban horvátul vagy magyarul levelezett. Azaz felesége is többnyelvű volt, aki ráadásul még horvát nyelvű leveleit is németes aláírással

24 Uo. Lad. 101. Fasc. 8. 1612. máj. 29., Szomolány, *„Édes, szerelmes fiam, Sygmond"* megszólítással.

25 *„Ugyanazon szálláson vagyon Senei Pongracz uramnak [jám]bor ifjú legényi, kitűl mind jámborságot, mind penig deák nyelvet [… job]ban tanulhatok. Immár az Boldog Asszony Társaságában is nevemet [beírtam?], Úr Istennek annyival jobban szolgálhassak."* Uo. Lad. 101. Fasc. 5. 1610. márc. 22., Bécs. A bécsi *Assumptio Mariae* társulatra, amelynek 75. rektora 1633-ban Zsigmond unokaöccse, Erdődy Gábor Ignác lett, újabban Kádár 2018: 307., No. 110.

26 Több példa Fazekas 2002: 141; Ugry 2023: passim.

27 ÖStA HHStA FA Erdődy Lad. 101. Fasc. 8., Fasc. 10. és Fasc. ohne sign. a/2–3. és ohne sign. b. passim.

28 HBL 4: 73.

29 Körös, 1620: ÖStA KA IHKR Prot. Vindica Bd. 63. 1620, fol. 29. és fol. 57; Ivanics 1620–21: Uo. fol. 56., fol. 64–65. és fol. 75–76. stb.

30 ÖStA HHStA OKäA Reihe F, C 1 fol. 11., vö. még ÖStA HHStA FA Erdődy Lad. 101. Fasc. 10. 1622. febr. 4.

31 Horvat, 1910, Benda 2007: 111, ill. ŠA Bytča, OK TK Inv. č. 159. 1616. szept. 12., Szamobor.

mint *„Anna Maria Kheglewisch"* jegyezte.[32] Ám a többnyelvűség beszédes jele volt az is, hogy Erdődy anyósával szinte kizárólag magyarul, „kettős anyanyelvű" apósával viszont hol magyarul, hol horvátul, sőt olykor latinul érintkezett.

6. Gróf Erdődy Zsigmond bán levelezési gyakorlata

A fiai karrierjét mindvégig szem előtt tartó Erdődy Tamás végül nem élhette meg Zsigmond 1627. nyári báni kinevezését, aki Zrínyi Györgyöt (1622–1626) követte a poszton, hiszen 1624. január derekán elhunyt. A nyelvi felkészítés mégis megfelelő volt: a báni poszthoz olyannyira szükséges többnyelvű kommunikáció Erdődynek semmiféle nehézséget nem okozott. A tisztség elnyeréséhez ez azonban csupán alapfeltétel volt, ehhez apja és nagyapja eredményes bánsága mellett politizálási-katonáskodási tapasztalatok, illetve udvari és nagyúri támogatók is kellettek, nem beszélve a csillagok kedvező állásáról, azaz hogy a hasonlóan többnyelvű, riválisi horvát–szlavón arisztokratákból ne legyen a posztra nála kiválóbb vagy legalábbis befolyásosabb patrónusokkal bíró konkurens.

Horvát–Szlavónország legfőbb méltóságában Erdődy az ottani rendek többségével gond nélkül érintkezett horvátul, így Domitrovics Péter zágrábi püspökkel és Vinkovics Benedek zágrábi nagyprépositt éppúgy, mint Konszky Gáspár vicebánnal vagy Körös vármegye alispánjával, Gothal Gáspárral. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy Vinkovics gyakran latinul írt neki. Elődjével, Zrínyi György bánnal ugyanakkor főként magyarul leveleztek, miként teljesen érthetően a Drávától északra szinte minden magyar főméltósággal és kisebb-nagyobb tisztségviselővel (például Talján Pál nedelici harmincadossal), de még a Horvátországból származó Jászkay György dévényi provizorral is. Ugyancsak sokatmondó, hogy Erdődy a testvéreivel és az unokatestvéreivel hol magyarul, hol horvátul, hol latinul levelezett, hangsúlyozandó, még Horvátországon belül is. Ám a grazi kormányszervekkel, stájer nagyurakkal vagy éppen Pettau városával nem okozott gondot számára a német nyelvű korrespondencia.[33] További kutatást igényel ugyanakkor, hogy a bán mindehhez hányféle vagy többnyelvű titkár(oka)t alkalmazott-e.

[32] ÖStA HHStA FA Erdődy Lad. 101. Fasc. 8. 1616. jún. 15. [német], 1627. júl. 20. [horvát], Uo. Fasc. 10. sine dato [magyar], ill. vö. Keglevics Anna Mária horvát nyelvű levelei németes aláírással Turcsics Péter varasdi provizorhoz. SNA ÚAE Krab. 176. Turchich, Peter. fol. 1., fol. 7., fol. 16., fol. 23., fol. 24., fol. 34., fol. 35–36., fol. 44.

[33] Számos példa: ÖStA HHStA FA Erdődy Lad. 86. Fasc. 12. folio-számozás nélkül, passim; ill. Benda–Koltai 2008: 433–437.

Legvégül kiemelt figyelmet érdemel, hogy a magyar–horvát „kettős anyanyelvű" nagyúr még horvát leveleit is általában *Comes Sigismundus Erdeödy*ként (magyarosan *Gróf Erdődy Zsigmond*) írta alá.[34] Ezzel egyértelműen jelezte: horvát anyanyelve dacára társadalmi szempontból elsősorban a latin államnyelvű Magyar Királyság arisztokráciájához tartozik, miközben egyúttal Horvát–Szlavónország első embere is volt. Olyannyira, hogy *Hungarus*ként problémamentesen mozgott a horvát többségű közegben is. Sőt, miként bátyja, a Horvátországban lakástól egyenesen idegenkedő Erdődy Kristóf egy ízben 1613 őszén Szomolányból szemére is vetette, *„mihent Kegyelmed az horvátok köziben akad, megváltozik Kegyelmed"*.[35]

Noha ennek a különleges jelenségnek a pontos feltárása, miként a 16–19. századi bánok nyelvtudásának, nyelvstratégiájának, nyelvhasználatának és nem utolsósorban kancelláriájának teljes körű vizsgálata további kutatásokat igényel, az bizonyos, hogy Erdődy Zsigmond horvátországi nyelvi és politikai, sőt – úgy tűnik – még mentális integrációja is szinte tökéletes volt. Majdnem olyannyira sikeres, mint a bajai születésű Sokcsevits Dénesé a modern Horvátországban a 20–21. század fordulóján.

Levéltári források

ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv, Wien
HHStA FA Erdődy = Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Familienarchiv Erdődy (Depositum)
HHStA OKäA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hofarchive, Oberstkämmereramt
KA IHKR Prot. = Kriegsarchiv, Zentralstellen, Protokolle des Innerösterreichischen Hofkriegsrates

SNA = Slovenský národný archív, Bratislava
ÚAE = Ústredný archív rodu Erdődy
ŠA Bytča = Štátny archív v Bytči
OK TK = Oravský komposesorat – thurzovská korešpondencia

34 Néhány példa: ÖStA HHStA FA Erdődy Lad. 101. Fasc. ohne sign. a/2. 1619. jún. 8., Császárvár és 1622. jún. 2., Krapina; Uo. Lad. 101. Fasc. ohne sign. a/3. 1620. szept. 16., Mihovljan, stb.

35 Uo. Lad. 101. Fasc. ohne Sign. b. 1613. okt. 16., Szomolány.

Irodalom

Benda Borbála 2007. Az Erdődy család 17. századi genealógiája. *Turul.* 80 (4): 109–125.

Benda Borbála – Koltai András 2008. Kutatások az Erdődy család bécsi levéltárában. *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények.* 6: 429–460.

Bene Sándor 2000. *Egy kanonok három királysága. Ráttkay György horvát históriája.* Budapest: Argumentum.

Bene Sándor et al. (szerk.) 2017. *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról.* Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.

Benka, Peter 2022. Jazyk v historickom výskume: Politické implikácie jazykovej praxe v Uhorsku v 16. a 17. storočí. *Historický časopis.* 70 (4): 639–663.

Bubryák Orsolya 2013. *Családtörténet és reprezentáció. A galgóci Erdődy-várkastély gyűjteményei.* Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet.

Fazekas István 2002. A Melith-fiúk bécsi tanulmányai 1630–1631-ben. In: Fodor Pál et al. (szerk.). *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére.* Budapest: MTA TKI Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoportja. 139–158.

Fodor Pál–Sokcsevits Dénes (főszerk.) 2015. *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra.* Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet–Horvát Történettudományi Intézet.

Fundárková, Anna 2025. Urodzení polygloti na cestách – spôsoby a význam vyučovania jazykov uhorských aristokratov od konca 16. do začiatku 18. storočia. *Historický časopis* 73 (1): 51–86.

Glück, Helmut et al. (hrsg.) 2019. *Adel und Mehrsprachigkeit in der Frühen Neuzeit: Ziele, Formen und Praktiken des Erwerbs und Gebrauchs von Fremdsprachen.* Wolfenbüttel: Harrasowitz Verlag.

Hanák Béla–Szabó András Péter 2021. *Keresztvíztől sírkeresztig. Családi eseményekre szóló meghívólevelek Kassa város levéltárában (1526–1700).* 1–2. köt. Budapest: ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

HBL. Trpimir, Macan et al. (ured.). *Hrvatski biografski leksikon.* Zagreb: Leksikografski Zavod Miroslav Krleža, 1983–.

Horbec, Ivana–Matasović, Maja 2019. Latein als „national", Deutsch als kosmopolitisch? Die Mehrsprachigkeit des kroatischen Adels als Voraussetzung seiner politischen und sozialen Tätigkeit. In: Glück, Helmut et al. (hrsg.). *Adel und Mehrsprachigkeit in der Frühen Neuzeit: Ziele, Formen und Praktiken des Erwerbs und Gebrauchs von Fremdsprachen.* Wolfenbüttel: Harrasowitz Verlag. 145–162.

Horvat, Rudolf 1910. Poziv na vjenčanje grofa Sigismunda Erdeda. *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva.* 12: 239–240.

Kádár Zsófia 2018. Die jesuitischen Kongregationen der österreichischen Ordensprovinz (von ihren Anfängen bis 1671). Typen und Tätigkeitsfelder (ein Forschungsbericht). In: Lobenwein, Elisabeth et al. (hrsg.). *Bruderschaften als multifunktionale Dienstleister der Frühen Neuzeit in Zentraleuropa.* Wien–Köln–Weimar: Böhlau. 239–311.

Ludiková, Zuzana et al. 2006. A lőcsei Szent Jakab-templom reneszánsz és barokk síremlékei, epitáfiumai és halotti címerei (1530–1700). *Művészettörténeti Értesítő.* 55 (2): 327–410.

Molnár Antal 2012. *A zágrábi püspökség és a magyarországi katolikus egyház a 17. században.* Budapest: METEM–Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány.

Pálffy Géza 2002. Horvátország és Szlavónia a 16–17 századi Magyar Királyságban. *Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok).* 9 (1–3): 107–121.

Pálffy Géza 2022a. *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században.* Harmadik, szövegében változatlan kiadás. Budapest: ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

Pálffy Géza 2022b. Határok fölött. Zrínyi Miklós lojalitásai és identitásai. In: Hausner Gábor (szerk.). *Zrínyi Miklós és öröksége.* Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó. 53–71.

Tusor Péter 2022. Egy zágrábi kanonok fellebbezése Rómába Pázmány ellen (gróf Erdődy János letétele az egri püspökségről, Sopron, 1625). In: Tusor Péter – Kanász Viktor (szerk.). *Magyarország és a római Szentszék.* III. Budapest–Róma: Gondolat. 229–263.

Ugry Bálint 2023. *A Magyar Királyság főrendjeinek Kavalierstourjai a 17. században.* Doktori Disszertáció. Budapest: ELTE BTK.

Varga Szabolcs 2017. „Az Zrínyi ház, soha az Erdeödy házhoz ighaz nem volt" Fejezetek a Zrínyiek és Erdődyek korai újkori kapcsolatából. In: Bene Sándor et al. (szerk.). *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról.* Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. 187–206.

Varga Szabolcs 2020. Egy főváros születése: Zágráb szerepének a változása Habsburg (I.) Ferdinánd (1526–1564) korában. In: *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv XV*. Budapest: Budapest Főváros Levéltára. 11–34.
Varga Szabolcs – Sokcsevits Dénes 2022. *A horvát szábor története.* Budapest: Országház Könyvkiadó.

Absztrakt

A tanulmány egy eddig kevéssé kutatott témát, a horvát–szlavón bánok nyelvtanulását vizsgálja Gróf Erdődy Zsigmond (1593–1639) bán (1627–1639) példáján, elsősorban a bécsi *Haus-, Hof- und Staatsarchiv*ban őrzött családi levéltárban fennmaradt gazdag levelezése alapján. Mivel az 1102 óta fennálló magyar–horvát államszövetség 1526 után a közép-európai Habsburg Monarchia része lett, a török hódítások miatt a század közepétől egyesülő horvát–szlavón területek bánjainak sikeres tisztségviseléshez legalább négy nyelvet kellett magasabb használati szinten megtanulniuk: a horvát mellett Magyarország igazgatásának nyelvét (a latint), magyar politikustársaik anyanyelvét (a magyart), végül a monarchia központi kormányszerveinek legfőbb nyelvét (a németet). Erdődy Zsigmond esetében ez apja, I. Tamás (1558–1624) bán részéről igen tudatos felkészítés keretében történt, aki ugyanúgy többnyelvű volt, mint már a nagyapa, II. Péter (1504–1567) bán is. Zsigmond magyar–horvát „kettős anyanyelvét" családi körben részben szüleitől, részben horvát anyanyelvű alkalmazottaitól sajátította el, többnyire ugyanis a família Zágráb és Varasd megyei váraiban nevelkedett. A latint 1609–1612-ben a bécsi császárváros jezsuita gimnáziumában tanulta meg, ahol megismerhette a monarchia székvárosát, s fontos kapcsolatokra is szert tehetett. Amikor pedig hazatérve 1612 és 1620 között nem viselt tisztséget, Varasd megyei birtokain élve apjával többségében már horvátul levelezett. Ám időközben németül is megtanult, aminek különleges hasznát vette: 1616-ben elvett, Stájerországban (is) nevelkedett feleségével, Keglevics Anna Máriával gyakran németül, ritkábban horvátul vagy magyarul érintkezett. Így az 1627-ben elnyert báni poszthoz szükséges többnyelvű kommunikáció Erdődynek semmiféle nehézséget nem okozott. A horvát–szlavón rendek többségével gond nélkül horvátul, a Drávától északra a magyar főméltóságokkal magyarul kommunikált, miközben testvéreivel és unokatestvéreivel hol magyarul, hol horvátul, hol latinul levelezett, még Horvátországon belül is. A grazi kormányszervekkel, stájer nagyurakkal és városokkal ugyanakkor németül tárgyalt. Ugyanez azonban a 16–17. századi bánok esetében nem számított ritkaságnak, hiszen a Draskovics, a Frangepán, a Keglevics és a Zrínyi famíliák is gyakran többnyelvűek voltak. A tanulmány így egyszerre gazdagítja a virágkorát élő többnyelvűség (*Mehsprachigkeit, Multilingualism*) kutatásokat, az Erdődy famíliára vonatkozó újabb értékes család-, művészet-, politika-,

egyház- és peregrinatio-történeti feltárómunkát, de általában a kora újkori horvát–magyar kapcsolatok históriáját is.

Kulcsszavak: *Magyar és Horvát Királyság, horvát–szlavón bán, többnyelvűség, Erdődy család, Zsigmond bán (1627–1639)*

Abstract

This study explores the little-researched topic of foreign language acquisition among the bans in Croatia and Slavonia, using Count Zsigmond/Žigmund Erdődy (1593–1639) as an example. Erdődy was a ban himself from 1627 to 1639. The research is primarily based on his extensive correspondence, which is preserved in the family archives of the *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* in Vienna. Following the state union of Hungary and Croatia in 1102, and their subsequent incorporation into the Central European Habsburg Monarchy after the Battle of Mohács in 1526, the bans of Croatian-Slavonian territories, united due to the Ottoman advance from the middle of the century, had to be proficient in at least four languages to fulfil their duties successfully. In addition to Croatian, they had to learn the language of Hungarian administration (Latin), the mother tongue of their political partners in Hungary (Hungarian), and, finally, the main language of the central governmental bodies of the monarchy (German). Zsigmond Erdődy's multilingualism was the result of a deliberate programme of training arranged by his father, Ban Tamás/Toma I (1558–1624), who was also multilingual, similar to the grandfather, Ban Peter/Petar II (1504–67). Zsigmond was a native speaker of the Hungarian and Croatian languages, which he acquired from his parents and their Croatian-speaking employees, as he was raised primarily in the family's castles in the counties of Zagreb and Varasd/Varaždin. Between 1609 and 1612, he studied Latin at the Jesuit gymnasium in the imperial city of Vienna, where he also familiarised himself with the capital of the monarchy and made important contacts. Upon returning home, he did not hold any office between 1612 and 1620. During this time, he lived on his estates in the county of Varasd/Varaždin and corresponded mostly in Croatian with his father, but he also learnt German. The latter language was of particular importance to him. He married Anna Maria Keglevics/Keglević in 1616, and she had been partly brought up in Styria. He mostly communicated with her in German, and less often in Croatian or Hungarian. Consequently, the multilingual communication skills required for the position of Ban, which Erdődy obtained in 1627, came naturally to him. He had no problem communicating with the Croatian and Slavonian estates in Croatian, and with the Hungarian dignitaries north of the Drava in Hungarian. He corresponded with his brothers and cousins in Hungarian, Croatian, and Latin, even within Croatia. Meanwhile he discussed matters with the government authorities in

Graz and the aristocrats and towns in Styria in German. However, this was not an unusual phenomenon among the bans in the sixteenth and seventeenth centuries. The Draskovics/Drašković, Frangepán/Frankopan, Keglevics/Keglević, and Zrínyi/Zrinski families were also often multilingual. This study therefore contributes to the current heyday of research on multilingualism and adds valuable information to the exploration of the family history, art history, political history, and *peregrinationes* of the Erdődys, as well as the history of early modern Croatian-Hungarian relations in general.

Keywords: *Hungary, Croatia, ban in Croatia and Slavonia, multilingualism, Erdődy family, Count Zsigmond/Žigmund Erdődy (1593–1639)*

Robert Skenderović*

Analiza najstarijih izvora u kojima se spominje etnonim „Bunjevci“ na prostoru Bačke

Analysis of the Oldest Sources in which the Ethnonym „Bunjevci“ is Mentioned in the Bačka Area

1. Uvod

U ovome radu upozorava se na problematičnost teze da su Bunjevci već u ranome novom vijeku bili jasno oblikovana zajednica – etnija. Stavovi koji u predmodernim etnijama vide jasno oblikovane identitete danas su izloženi ozbiljnim suvremenim kritikama koje upozoravaju da su onodobne etničke zajednice bile fluidne te da se ne mogu gledati drugačije nego kao identitetski narativi koji su se stalno mijenjali (Eller, Coughlin 1993). Temelje teze o Bunjevcima kao oblikovanoj predmodernoj etniji postavio je Jovan Erdeljanović u svojem djelu *O poreklu Bunjevaca* iz 1930. godine u kojem je o njima pisao kao o „narodu“. Erdeljanović je u tome djelu pretjerivao i s brojevima pripadnika pa je primjerice bez ikakvih temelja procijenio da je u Dalmaciji tada (1930.) živjelo oko 250 000 Bunjevaca (Erdeljanović 1930: 1). Njegove teze o Bunjevcima dugo su ostale aktualne. Primjerice, austrijski povjesničar Karl Kaser smatrao je još prije tridesetak godina spomenuto Erdeljanovićevo djelo kao „jedno od najbo-

* Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, Hrvatska – email: rskender@isp.hr

Izvorni znanstveni rad ▪ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-29

ljih istraživanja o podrijetlu i daljnjem razvitku Bunjevaca". (Kaser 1997: 133) Recentna istraživanja također nisu uočila fluidnost bunjevačkog identiteta u ranome novom vijeku i važnost te činjenice za ukupno sagledavanje etnogeneze Bunjevaca. Marko Šarić tako piše da su Bunjevci „već u ranome novom vijeku predstavljali zasebnu i prepoznatljivu zajednicu", ali historiografija nije odgovorila na pitanje u kolikoj se mjeri katoličko stanovništvo kasnije poznato kao Bunjevci u ranome novom vijeku doista osjećalo Bunjevcima, jesu li svi katolički Vlasi (Morlaci) u ranome novom vijeku bili Bunjevci ili nisu, kao i po čemu bi neki od njih bili Bunjevci, a drugi ne (Šarić 2008: 16).

Fluidnost bunjevačkog identiteta u ranome novom vijeku može se primijetiti i površnom analizom izvora pa stoga iznenađuje zašto se o tome problemu ili o toj činjenici nije već pisalo u historiografiji. Vezano uz to, dosadašnje studije o bunjevačkom identitetu ignorirale su činjenicu da prije 17. stoljeća nemamo nijedan spomen imena Bunjevci koji bi se mogao tumačiti kao ime oblikovane etnije. Bunjevci se na povijesnoj sceni pojavljuju tek od početka 17. stoljeća i to u prvome izvoru 1622. godine u Bačkoj kao katolička župa (sic!), a zatim se kasnije tijekom istog stoljeća spominju u raznim izvorima i u Podunavlju i u primorsko-ličkom prostoru, ali ne pod bunjevačkim imenom. U Bačkoj se pojavljuju u izvorima kao Dalmatinci, katolički Raci ili Iliri, a primorsko-lički Vlasi Krmpoćani sa središtima u Liču, Krmpotama i Sv. Jurju tijekom čitavog 17. stoljeća nazivali su se samo Vlasima (Skenderović 2017: 46–49). I bački Dalmatinci i primorsko-lički Vlasi Krmpoćani tek se od početka 18. stoljeća počinju nazivati Bunjevcima. Zbog toga vrlo je teško ocijeniti može li se uopće o Bunjevcima govoriti kao o etničkoj ili subetničkoj skupini prije 18. ili čak prije 19. stoljeća.

2. Primjer primorsko-ličkih Bunjevaca

Analizirajući povijest primorsko-ličkih bunjevačkih rodova možemo reći da ih se u povijesnim izvorima može pratiti od početka 17. stoljeća, ali se tijekom toga stoljeća nisu nazivali Bunjevcima nego su se u povijesnim izvorima pojavljivali pod imenom Vlasi. Tek od početka 18. stoljeća izvori ih počinju nazivati Bunjevcima, ali ponegdje još uvijek i Vlasima. Kao prijelomnica može se uzeti 1700. godina kada je biskup Martin Brajković u popisu župa na primorsko-ličkom prostoru zapisao i naselja u kojima su živjeli „Bunjevci". Bila su to naselja Pazarište, Smiljan, Lovinac, Udbina, Brlog kod Otočca te uz more Krmpote, Sv. Juraj, Starigrad i Jablanac. U tome popisu Brajković je za naselja Pazarište i

Lovinac zapisao da u njima žive Vlasi, tj. Bunjevci („catholici Valachi alias Bunevczi") te je tako povezao ta dva etnička identiteta (Lopašić 1889: 189–193).

Recentna istraživanja ipak ostvaruju određene pomake u razumijevanju odnosa vlaškog i bunjevačkog identiteta. Prema Mladenu Ančiću Vlasi su u Dalmaciji tijekom 14. i 15. stoljeća, ponajprije zbog svog polunomadskog načina života, ostali zasebna i autonomno uređena etnija koja je živjela pored Hrvata (Ančić 2007: 161–167). Prihvati li se Ančićeva interpretacija možemo ipak utvrditi da je s vremenom došlo do stapanja katoličkog vlaškog i hrvatskog stanovništva, a hrvatska štokavska ikavica kojom su govorili pokazuje da se u jezičnom smislu to dogodilo vrlo rano.

Ančić, kao i drugi medievisti, ne nalazi u Dalmaciji nikakve Bunjevce. Dakle, u srednjem vijeku postojali su hrvatski Vlasi, ali nije bilo Bunjevaca. Nove okolnosti započinju u 16. stoljeću kada dolaze osmanlijska osvajanja. Vrlo je vjerojatno da je upravo tada u susretu starinačkog, tj. dotadašnjeg katoličkog stanovništva s doseljenim pravoslavnim Vlasima u Dalmaciji došlo do pojave bunjevačkog identiteta i to kao identiteta iz poruge koji su pravoslavci nametali katolicima. Istovremeno trajala je i integracija vlaškog stanovništva u hrvatski etnički korpus. Jedan od izvora koji otkriva rano vlaško prihvaćanje hrvatskog identiteta jest izvješće zagrebačkog biskupa Benedikta Vinkovića poslano u Rim 1640. godine u kojem on za Vlahe koji su živjeli na području Istre, Pivke i Krasa te u Liču i Vinodolskoj Dragi piše da su prigrlili katoličku vjeru i da sebe više ne nazivaju Vlasima nego Hrvatima („seque non amplius Valachos sed Croatas appelant") (Kudelić 2000: 175). Doduše, Vinković je ovdje generalizirao za sve navedene Vlahe da su odbacili pravoslavlje i prigrlili katoličku vjeru, što za Vlahe Liča i Vinodolske Drage nije bilo točno jer su se oni doselili u ta mjesta početkom 17. stoljeća već kao katolici (Pavičić–Glavičić 1984: 151–155). Ti Vlasi iz Liča i Vinodolske Drage ustvari jesu Vlasi Krmpoćani, preci primorsko-ličkih Bunjevaca koji se tada još nisu nazivali Bunjevcima. To što Vinković za te Vlahe Krmpoćane tvrdi da već tada 1640-ih sami sebe nazivaju Hrvatima pokazuje svu složenost etničkog identiteta katolika koji su u primorsko-ličkom prostoru živjeli vlaškim životom. Tu nastaje i važan problem utvrđivanja jesu li svi Vlasi u ranome novom vijeku imali etničko vlaško podrijetlo ili su u vlaški korpus ušle i druge rodovske zajednice slavenskog (hrvatskog?) podrijetla koje su prihvatile vlaški način života pod osmanlijskom vlašću. Problem etničkog određivanja Vlaha u ranome novom vijeku naveo je povjesničare da vlaški identitet u tome razdoblju tretiraju kao socijalnu kategoriju, a ne više kao etničku odrednicu te ih zato pišu malim početnim slovom – vlasi (Moačanin 1984: 26–27).

Vlaška komponenta najviše se može uočiti kod primorsko-ličkih Bunjevaca. Njihova očigledna vlaško-katunska društvena organiziranost i prostorni razmještaj uz velike planine utjecali su na to da su zadržali stočarski brdsko-planinski način života do današnjih dana. Na drugoj strani povijesni izvori o podunavskim Bunjevcima ne pružaju takve podatke. Čitajući poznate izvore možemo zaključiti da su podunavski Bunjevci od prvih spomena početkom 17. stoljeća živjeli sjedilačkim načinom života, u mnogome sličnome susjednim Mađarima. Drugim riječima, za podunavske Bunjevce nema nikakvih dokaza da su bili Vlasi, niti da su imali ikakav ostatak društvene uređenosti koji bi ukazivao na vlaško podrijetlo. Dakle, ono što se može utvrditi o vlaškom podrijetlu za primorsko-ličke Bunjevce nije *per se* primjenjivo i na podunavske Bunjevce.

3. Najstariji spomen Bunjevaca u Podunavlju iz 1622. godine

Najstariji poznati spomen etnonima Bunjevci, kao imena za etničku skupinu, zapisan je u Podunavlju 1622. godine. Te godine katolički je svećenik Šimun Matković tražio od Kongregacije za propagandu vjere da mu se odobri pastoralna skrb nad župom Bunjevci u Kalačkoj nadbiskupiji. Doduše, neki istraživači navode nekoliko slučajeva u kojima se u slavonsko-podunavskom prostoru već u 16. stoljeću pojavljuje prezime Bunjevac. Primjerice 1545. u Sovskom Dolu u Požeškoj kotlini zabilježeno je prezime Bunjevac (Buturac 1967: 358). Zatim, 1550-ih godina u Srijemskom sandžaku zabilježen je „Yakob Bunevaç" u selu „Virşoyofçi" na području nahije Nijemci (McGowan 1983: 431). Također, u Baranji je zabilježen Márton Bunavéz – prvo u Mároku (danas Gajić) 1550. godine te kasnije 1561. u Ižipu (danas Topolje). Uz toga Martina Bunjevca poznato je da je iste 1561. godine u Baranji živio i Mihaly Bunevacz (Velics 1890: 398, 404). Pojava prezimena Bunjevac u to vrijeme u slavonsko-podunavskom prostoru može se povezati s migracijama iz Vilajeta Hrvati 1529./1530. godine u „krajeve oko Dunava" o kojima je pisala Kornelija Jurin Starčević (Jurin Starčević 2004, 159). Međutim, tu treba naglasiti da su sve to pojedinačni slučajevi spomena imena Bunjevac kao prezimena, ali se ni u jednome od tih izvora ne može utvrditi da se tu već radilo o Bunjevcima kao (subetničkoj) zajednici. Stoga povjesničarima ostaje još uvijek citiranje podatka iz 1622. godine.

Matkovićevo pismo jedini je poznati zapis u kojem se spominje župa „Bunjevci". Nedavna istraživanja stanja katoličkih župa pod osmanlijskom vlašću pokazala su da je ta župa zapravo bila veliki zaokruženi pastoralni prostor koji

je obuhvaćao veća naselja Sombor, Baju i Bajmak te da su na tome prostoru živjeli novodoseljeni stanovnici koji su došli iz Bosne i Dalmacije. Sve do kraja osmanlijske vlasti (1680-ih godina) nema više ni jednog poznatog spomena te župe pod imenom „Bunjevci", a nema ni spomena Bunjevaca u Bačkoj. Preci Bunjevaca koji su živjeli na tome prostoru spominju se ipak u brojnim izvorima. Primjerice, 1649. godine o njima je izvješće napisao beogradski biskup Marin Ibrišimović nakon što je podijelio sakrament potvrde u mjestima Martonoš, Bajmak, Jankovac, Miljkut, Santovo, Sombor, Gara, Bereg, Kolut, Bački Monoštor, Bač i Bukin (usp. Zach 1977: 1–31). Zatim je godine 1653. isti prostor posjetio beogradski biskup fra Matej Benlić (Dević 2005: 178). Ta dva izvora pokazuju već stalnost naseljenosti slavensko-katoličkog stanovništva u mjestima u kojima i danas žive Bunjevci. Dakle, možemo tvrditi da su to bili preci Bunjevaca, ali se u izvorima oni ne spominju kao Bunjevci, osim spomenutog zapisa župe iz 1622. godine. Naprotiv, izvori ih tada učestalo nazivaju Dalmatincima.

Iz vremena Velikog bečkog rata (1683. – 1699.) za povijest doseljenika iz Dalmacije, predaka Bunjevaca, najviše je kao izvor zanimljiva Kronika franjevačkog samostana u Subotici.[1] Osim što donosi brojne detalje o životu stanovništva Subotice i okolice u ratnim godinama, ta je kronika vezano uz temu ovoga rada važna zato jer subotičko katoličko slavensko stanovništvo učestalo naziva Dalmatincima (odnosno *Dalmatinima*). Istim regionalnim imenom – Dalmatincima (*Dalmatinima*) – u to su se doba nazivali i naseljenici u Senandriji (*Szentendre*) i u Segedinu te na širem prostoru Bačke (Mandić 2006: 133).

4. Izvori u kojima se spominju bački Bunjevci tijekom Velikog bečkog rata

Izostanak dokumenata iz 17. stoljeća u kojima bi se spominjali Bunjevci doista iznenađuje, a još više iznenađuje činjenica da se o tome dosad nije ozbiljno znanstveno raspravljalo. Stvar donekle „spašavaju" dva zapisa iz vremena Velikog bečkog rata (1683. – 1699.) koje je objavio srpski povjesničar Slavko Gavrilović u knjizi *Izvori o Srbima u Ugarskoj s kraja XVII. i početkom XVIII. veka.* Među dokumentima objavljenim u toj knjizi vrlo su zanimljivi izvori koji su vezani uz sukob pravoslavaca i katolika u Baji oko vinograda 1690-ih godina. Niz dokumenata o tome sporu započinje pismom od 22. travnja 1687. godine u

1 HDA, mikrofilm D 2896

kojem se budimski komorski inspektor Franjo Ormosdy žalio na sukobljavanje Dalmata i Rašana („Dalmati cum Racianis“) (Gavrilović 1987: 16). Taj je primjer zanimljiv jer ukazuje na mogućnost da su državne vlasti koristile ime *Dalmatinci* za katoličko stanovništvo dalmatinskog podrijetla u slučajevima kad ih je trebalo jasno razlikovati od pravoslavnih Rašana.

U nastavku je Gavrilović objavio još nekoliko pisama vezanih uz spor oko vinograda u Baji, a za ovu temu najvažnija su dva u kojima se spominju Bunjevci. U prvom slučaju, dana 19. srpnja 1692. srpski kapetani Jovan Monasterlija i Ivan Milutinović žalili su se Budimskoj komorskoj administraciji da su Bunjevci („Bunyevczi“) oteli Rašanima vinograde koje su ovi obrađivali još u vrijeme osmanske vlasti. Bunjevce se u tome dokumentu prvo spominje kao „stanovnike katoličke vjere“ („Catholicae Religionis Incolae“), a zatim pred kraj molbe „stanovnici zvani Bunjevci“ („Incolae aly Bunyevczi appelati“) (Gavrilović 1987: 123–124). U tome sporu, državne vlasti – konkretno Budimska komorska administracija – bile su na strani Dalmatinaca - Bunjevaca, a zapis od 1. kolovoza 1692. godine objašnjava zašto su zauzeli takav stav. Konkretno, u pismu toga dana upućenom Jovanu Monasterliji komorske vlasti podsjećaju da su pravoslavni Rašani u Baji prije oslobođenja od osmanlijske vlasti bili u osmanlijskoj vojnoj službi („stipendiari milites erant“) i time se zapravo napominje da su bili u početku rata na neprijateljskoj strani (Gavrilović 1987: 128). U nastavku je Gavrilović objavio još nekoliko dokumenata o ovome slučaju u kojem se Bunjevci imenuju jednostavno katolicima, a 2. srpnja 1693. bajski tridesetničar piše da se radi na sporazumu „između Raca u Baji“ („zwischen der Räzen in Baya“) u vezi s vinogradima (Gavrilović 1987: 189–190). Konačno, kronološki slijedi i drugo pismo u kojem se spominju Bunjevci. Radi se o pismu u kojem je 19. kolovoza 1694. patrijarh Arsenije Crnojević napisao da se njegovi pravoslavni Rašani ponovno žale „protiv drugih Rašana, tzv. Bunjevaca“ („contra alias Rascianas, Bunioczi sic dictos“) jer im ne žele vratiti njihove vinograde (Gavrilović 1987: 231).

Tako se u nizu dokumenata vezanom uz ovaj spor Bunjevci spominju ponajviše kao Raci/Rašani, često jednostavno kao „katolici“, u dva slučaja kao Bunjevci, a u jednom slučaju i kao Dalmatinci. Iz ovoga vidimo da je pitanje bunjevačkog identiteta u Bačkoj krajem 17. stoljeća još uvijek jako otvoreno, bez jasnih odgovora. Znakovito je da su u oba spomenuta slučaja iz Baje tamošnje Dalmatince nazvali Bunjevcima srpski prvaci – kapetani Monasterlija i Milutinović te patrijarh Crnojević. To nije slučajno. Poznato je da su upravo pravoslavni Vlasi u Dalmaciji pejorativno domaće katoličko stanovništvo nazivali Bunjevcima, pa je to i glavna polazna točka iz koje treba tražiti objašnjenje

bunjevačkog imena. Prihvati li se da je bunjevačko ime u početku imalo pejorativno značenje, onda u tome smislu i njegova etimologija najviše odgovara tezi da su Bunjevci dobili ime po *bunjama*, kamenim građevinama od suhozida. Zapravo, ime *bunja* imalo je u Dalmaciji mnogo šire značenje i označavalo je u najširem smislu svaku nadsvođenu mračnu prostoriju. Andre Jutronić u objašnjenju toga pojma usvaja mišljenje Ivana Ostojića prema kojem je *bunja* u Povljima na Braču značila isto što i posvođena jama, te Đure Daničića prema kojem je *bunja* isto što i *caverna*, rupa, jama, pećina, pa je stoga mišljenja da *bunja* dolazi od talijanske riječi *bugna* ('koš, košarica') i *bugno* ('košnica') (Jutronić 1948: 47; Ostojić 1934: 38; Daničić 1880–82: 737). Dakle, Daničić navodi da su se imenom *bunja* označavale i pećine, a jednu takvu bunju opisao je Petar Zoranić u svojem djelu *Planine* koje je napisao davne 1536. godine („i uputismo se uz goru mnogo kamenitu i strmenitu, i ne vele prošadši, meu guste i spletene redine i grmje uliši, k zijatju bune jedne dojdosmo") (Zoranić 1888: 14). Zbog činjenice da su u takvim nadsvođenim mračnim prostorijama mogle živjeti i životinje, bunja je imala i značenje jazbine, a u tome smislu jasan je i njezin pejorativni karakter.

Gledajući iz te perspektive može se napraviti rekonstrukcija bunjevačkog identiteta u ranome novom vijeku na prostoru Bačke: rackim imenom imenovale su ih ponajviše habsburške institucije, katolički crkveni krugovi nazivali su ih Ilirima, a pravoslavni susjedi nazivali su ih i Bunjevcima. Ipak, ponajviše su sebe nazivali Dalmatincima. Iako se čini isključivim stav Ante Sekulića da „nikad nisu Bunjevci ni njihovi predvoditelji ni spominjali, niti isticali kakvo svoje „vlaško" podrijetlo", mora se priznati da podunavski Bunjevci, za razliku od primorsko-ličkih, stvarno nisu sačuvali nikakvu uspomenu na vlašku tradiciju (Sekulić 1991: 25).

U istraživanju predmodernog identiteta Bunjevaca na prostoru Bačke zaboravlja se na još jednu važnu komponentu – smjerove doseljavanja iz raznih krajeva Habsburške Monarhije te drugih krajeva. Sastav dalmatinsko-bunjevačkog stanovništva u Bačkoj bio je zato mnogo složeniji nego što se percipira. O tome lijepo svjedoči zapis Johanna Matthiasa Korabinszkog o stanovništvu Subotice koji je objavio u svojem djelu *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn* iz 1786. godine. Korabinszky je u svojem djelu zapisao da su u Subotici tada živjeli katolički i pravoslavni Raci. U nastavku je zatim objasnio da se „neujedinjeni Raci od katoličkih tj. Ilira nazivaju Srbima ili Vlasima" te da se Iliri („ilirska nacija") dijele prema različitim govorima na Bunjevce, Dalmatince, Hrvate, Šokce, Ciprovčane, Kalotnjake i Bosance te da ovi zadnji najljepše govore ilirski jezik (Korabinszky 1786: 401).

Taj je zapis Korabinszkog važan jer dalmatinsko-bunjevačko (hrvatsko stanovništvo) prvo naziva katoličkim Racima (kako su o njima najčešće pisale državne vlasti), ali zatim piše da su oni zapravo Iliri, tj. „ilirska nacija" te da se ta zajednica sastoji od Bunjevaca, Dalmatinaca, Hrvata, Šokaca i Bosanaca. Pri tome treba objasniti da su Hrvati bili oni koji su dolazili iz tadašnjih granica Hrvatske bez Dalmacije i Slavonije, a Šokci su stanovnici Slavonije i ugarskog Podunavlja koji ne pripadaju dalmatinsko-bunjevačkoj skupini. Uz to, Korabinszky spominje da su među njima živjeli i Ciprovčani i Kalotnjaci, a radilo se o bugarskim i albanskim katolicima koji su pobjegli pred Osmanlijama tijekom Velikog bečkog rata te su se naselili širom ugarskog Podunavlja. To je dakle bio sastav katoličke „ilirske nacije" u Subotici krajem 18. stoljeća, a slično je bilo i u drugim dijelovima Bačke. Na kraju, u oči upada i ono najvažnije. Bunjevci su prema Korabinszkom bili tek jedan od subidentiteta unutar šireg etničkog identiteta „ilirske nacije". Dakle, krajem 18. stoljeća bunjevački identitet nije među subotičkim Ilirima (Hrvatima) bio dominantan.

5. Zaključak

Povijesni dokumenti spomenuti u ovome radu navode na nekoliko zaključaka vezanih uz pitanje bunjevačkog identiteta u ranome novom vijeku. Prvo, možemo se složiti da je bunjevački identitet nastao u ranome novom vijeku, negdje početkom 17. stoljeća, ali su se preci današnjih podunavskih Bunjevaca sve do kraja 18. stoljeća vrlo malo nazivali Bunjevcima. Malobrojni izvori ukazuju na zaključak da su ih tako iz poruge voljeli nazivati ponajviše susjedni pravoslavci. Iz toga se može zaključiti da im je ime *Bunjevci* dano od strane pripadnika susjednih etnija – konkretno od susjednih pravoslavnih Vlaha i Rašana. Upravo zbog toga u Dalmaciji katoličko stanovništvo koje su susjedni pravoslavci imenovali Bunjevcima nikad nije prihvatilo to ime i smatralo ga je imenom iz poruge. Primorsko-lički i podunavski Bunjevci prihvatili su taj nadimak kao svoje subetničko ime, ali povijesni izvori pokazuju da se to dogodilo s određenim vremenskim odmakom, možda zbog toga jer je trebalo vremena da se ime iz poruge prihvati kao vlastiti etnonim. Svakako, svi navedeni izvori navode na zaključak da je bunjevački identitet u ranome novom vijeku bio vrlo fluidan te da je ispravnije bunjevačku zajednicu u Bačkoj u tome razdoblju nazivati Dalmatincima/Dalmatima jer je taj identitet bio mnogo raširenij.

Neobjavljeni izvori

HDA, mikrofilm D 2896 – Arhiv franjevačkog samostana u Subotici, *Protocollum religiosae domus Szabatkiensis ab anno reparat. sal. 1692*

Literatura

Ančić, Mladen 2007. Srednjovjekovni Vlasi kontinentalne Dalmacije, In: Kusin, Vesna (ur.). *Dalmatinska zagora: nepoznata zemlja* (katalog izložbe). Zagreb: Galerija Klovićevi dvori. 161–167.

Buturac Josip 1967. Stanovništvo Požege i okolice 1700–1950. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena.* 43: 205–594.

Daničić, Đuro 1880–82. *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika.* Zagreb: JAZU.

Dević, Antun 2005. *Đakovačka i srijemska biskupija: Arhiv Kongregacije za širenje vjere 17. – 18. stoljeće. Monumenta Croatica Vaticana, Posebna izdanja 6.* Zagreb: Hrvatski državni arhiv.

Eller Jack – Coughlin Reed 1993. „The poverty of primordialism: the demystification of ethnic attachments", *Ethnic and Racial Studies.* 6 (2): 183–202.

Erdeljanović, Jovan 1930. *O poreklu Bunjevaca.* Beograd: Srpska Kraljevska Akademija.

Gavrilović, Slavko 1987. *Izvori o Srbima u Ugarskoj s kraja XVII. i početkom XVIII. veka*, knj. I. Beograd: SANU.

Jurin Starčević, Kornelija. 2004. Demografska kretanja u selima srednjodalmatin skog zaleđa u 16. i početkom 17. stoljeća prema osmanskim detaljnim poreznim popisima (mufassal defterima). *Prilozi za orijentalnu filologiju.* 54: 139–167.

Jutronić, Andre 1948. Bunje i druge poljske kućice i skloništa na Braču. In: *Glasnik Srpskog geografskog društva.* 28 (1): 44–55.

Korabinszky, Johann Matthias 1786. *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn.* Pressburg: Weber–Korabinsky.

Kudelić, Zlatko 2000. Izvješće zagrebačkoga biskupa Benedikta Vinkovića apostolskom nunciju Casparu Mattheiju o Marčanskoj biskupiji i Vlasima iz 1640. godine. *Povijesni prilozi.* 19 (1): 153–179.

Lopašić, Radoslav 1889. *Spomenici Hrvatske krajine*, knj. III. *Monumenta spectantia Historiam Slavorum Meridionalium.* Zagreb: JAZU.

Mandić, Živko 2006. Iz antroponimije i toponimije dalmatinskih Hrvata na sjeveru Madžarske, *Folia Onomastica Croatica.* 15 (1): 133–171.

Mcgowan, Bruce William 1983. *Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Moačanin, Fedor 1984. Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787. In: Pavličević, Dragutin (ur.). *Vojna krajina: povijesni pregled – historiografija – rasprave.* Zagreb: Sveučilišna naklada Liber. 23–56.

Ostojić, Ivan 1934. *Benediktinska opatija u Povljima na otoku Braču.* Split: Tisak Nadbiskupske tiskare.

Pavičić, Stjepan – Glavičić, Ante 1984. Naseljavanje Bunjevaca Krmpoćana u senjskoj planini i Primorju u prvoj polovici XVII. stoljeća. *Senjski zbornik.* 10–11 (1): 151–155.

Sekulić, Ante 1991. Bački Hrvati: Narodni život i običaji. In: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 52. Zagreb: JAZU.

Skenderović, Robert 2017. *Povijest podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokaca) od doseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije.* Subotica – Slavonski Brod: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata; Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.

Šarić, Marko 2008. Bunjevci u ranome novom vijeku – postanak i razvoj jedne predmoderne etnije. In: Černelić, Milana – Rajković, Marijeta – Rubić, Tihana (ur.). *Živjeti na Krivom Putu. Etnološko-povijesna monografija o primorskim Bunjevcim*a, sv. I. Zagreb: FF Press. 15–43.

Velics Antal 1890. *Magyarországi török kincstári defterek,* 2. kötet (1540–1639). Budapest: MTA Történelmi Bizottsága.

Zach, Krista 1977. Die Visitation des Bishofs von Belgrad, Marin Ibrisimovic, in Türkisch-Ungarn (1649). *Ungarn-Jahrbuch.* 8 (1): 1–31.

Zoranić, Petar 1888. Planine. In: *Stari pisci hrvatski*, Zagreb: JAZU.

Sažetak

U hrvatskoj historiografiji općenito je prihvaćeno da najstariji spomen etnonima Bunjevci, kao imena za identitetski oblikovanu zajednicu, potječe iz 1622. godine. Radi se o pismu svećenika Šimuna Matkovića koji je te godine tražio od Kongregacije za propagandu vjere da mu se preda na pastoralnu skrb župa „Bunieuzi" u Kalačkoj nadbiskupiji. Međutim, etnonim Bunjevci tijekom toga 17. i kasnijeg 18. stoljeća spominje se na prostoru Bačke u svega nekoliko povijesnih izvora. U mnogo većem broju izvora to

katoličko stanovništvo slavenskog podrijetla naziva se Dalmatincima, a često i kao Iliri te kao katolički Raci. Zbog toga se nameće kao vrlo važno pitanje zašto se Bunjevci u povijesnim izvorima 17. i 18. stoljeća na prostoru Bačke vrlo rijetko nazivaju tim imenom. U ovome radu navode se poznati povijesni izvori u kojima se spominju Bunjevci na prostoru Bačke u tome razdoblju te se analiziraju u komparaciji s drugim izvorima u kojima se Bunjevci spominju pod drugim identitetskim oznakama – kao Iliri, Dalmatinci i kao „Raci katolici". Cilj analize jest utvrđivanje odnosa tih identiteta.

Ključne riječi: *Bunjevci, Bačka, 17. – 18. stoljeće, etnonim, identitet*

Abstract

In Croatian historiography, it is generally accepted that the oldest mention of the ethnonym Bunjevci, as a name for an identity-shaped community, dates from 1622. It is a letter from priest Šimun Matković, who in that year asked the Congregation for the Propagation of Faith to hand over the „Bunieuzi" parish in the Kalača Archdiocese to his pastoral care. However, the ethnonym Bunjevci during the 17th and later 18th centuries is mentioned in the Bačka area in only a few historical sources. In a much greater number of sources, that Catholic population of Slavic origin is called Dalmatians, and often also as Illyrians and Catholic Racians. For this reason, a very important question arises as to why the people of Bunjevci are very rarely referred to by that name in the historical sources of the 17th and 18th centuries in the Bačka area. This paper cites known historical sources that mention the Bunjevci in the Bačka area in that period and analyzes them in comparison with other sources in which the Bunjevci are mentioned under other identity labels – as Illyrians, Dalmatians and as „Raci Catholics". The aim of the analysis is to determine the relationship between these identities.

Keywords: *Bunjevci, Backa, 17th–18th century, ethnonym, identity*

Vlasta Švoger*

Joseph Eötvös, Izidor Kršnjavi i modernizacija osnovnog školstva u Mađarskoj i Hrvatskoj u 19. stoljeću

Joseph Eötvös, Izidor Kršnjavi and the Modernisation of the Primary School System in Hungary and Croatia in the 19th Century

1. Uvod[1]

U Habsburškoj Monarhiji prve je uredbe o osnovnom školstvu pod nadzorom države donijela Marija Terezija (1774. za austrijske zemlje, 1777. za Kraljevinu Ugarsku). Navedenim uredbama uspostavljen školski sustav uz manje je izmjene ostao na snazi do sredine 19. stoljeća (Horbec et al. 2018: 14–26, 49–141; Švoger 2020: 7–11). Revolucionarna previranja 1848. – 1849. u Monarhiji stvorila su povoljnu političko-društvenu klimu za provođenje cjelovite modernizacije obrazovnog sustava. Nakon sklapanja Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe stvoreni su stabilni politički uvjeti i doneseni su zakoni o osnovnom školstvu u Mađarskoj 1868., austrijskim zemljama 1869. i u Hrvatskoj 1874.

U osmišljavanju mađarskog zakona o osnovnom školstvu odlučujuću ulogu imao je tadašnji ministar bogoštovlja i nastave Joseph Eötvös.[2] Nakon reinte-

* Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Hrvatska – email: vsvoger@isp.hr

1 Ovo istraživanje provedeno je u sklopu projekta 380-01-02-23-41 koji financira Europska unija programom NextGenerationEU.

2 Joseph Eötvös (1813. – 1871.), mađarski političar i književnik, ministar obrazovanja u mađarskoj vladi, 1848. i 1867. – 1871. godine. Unatoč tomu što je rođen u uglednoj i po-

Izvorni znanstveni rad ■ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-30

gracije Vojne krajine s Banskom Hrvatskom (1881.) trebalo je ujednačiti osnovno školstvo jer je u Krajini dotad vrijedio zakon o pučkom školstvu iz 1871., formuliran po uzoru na spomenuti austrijski zakon. Prevladalo je mišljenje da je najbolje rješenje izrada novog zakona o osnovnom školstvu. Izidor Kršnjavi[3] izradio je prijedlog zakona o osnovnom školstvu i objavio ga na njemačkom jeziku 1886. U radu će se prikazati stajališta spomenute dvojice političara o ulozi osnovnog obrazovanja u društvu i njihov angažman na zakonskim prijedlozima kojima je modernizirano osnovno školstvo u Mađarskoj i Hrvatskoj.

2. Reforme školstva započete 1848. godine

U proljeće 1848. u Beču je osnovano Ministarstvo javne nastave koje je trebalo provesti reformu cjelokupnog školskog sustava u Monarhiji. Po uzoru na prusko školstvo reformu je najvećim dijelom osmislio sveučilišni profesor Franz Serafin Exner (1802. – 1853.) i formulirao je u zakonskom prijedlogu *Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesens in Österreich* (Nacrt temeljnih načela javne nastave u Austriji), objavljenom početkom ljeta 1848. Bio je to prvi prijedlog cjelovite reforme školstva u Monarhiji. Car ga je potvrdio i primjenjivao se od početka školske godine 1849./1850. Briga za uređenje obrazovnog sustava jedno je od temeljnih prava države koja njime upravlja preko pedagoških djelatnika. Pučke (osnovne) škole imaju odgojnu i obrazovnu ulogu i trebaju osposobiti državljane za samostalni život te za razumijevanje javnih prava i obveza. Osnovno školstvo je besplatno, obvezno i treba biti dostupno svoj djeci, neovisno o ekonomskom i društvenom položaju roditelja, spolu ili vjerskoj pripadnosti. Nastavni jezik u osnovnim školama je materinski. *Entwurf* je postao osnovom modernizacije školstva na svim razinama u Monarhiji do njezina raspada 1918. godine (Švoger – Horbec 2013).

---

litički utjecajnoj aristokratskoj obitelji, na njegov intelektualni razvoj kao reformatora, političara i publicista znatno su utjecala zapadnoeuropska romantičarska i liberalna kretanja (Bödy 1972: 3–21). Prema njegovu mišljenju tri središnje ideje u 19. stoljeću bile su sloboda, jednakost i nacionalnost (Menczer 1939: 533).

3 Izidor Kršnjavi (1845. – 1927.) hrvatski slikar, prvi profesor povijesti umjetnosti na Sveučilištu u Zagrebu, političar, predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu u hrvatskoj vladi 1891. – 1896. Doktorirao je filozofiju i pravo. Kao ministar obrazovanja utemeljio je velik broj različitih školskih ustanova. Njegova književna djela odišu snažnim kršćanskim duhom (Kršnjavi 1927), a u obrazovanju je zastupao liberalna shvaćanja. O njegovu javnom djelovanju v. Mance – Matijević 2015.

3. Joseph Eötvös i mađarski zakon o osnovnim školama 1868.

Tijekom prvog ministarskog mandata Eötvös 1848. godine nije stigao inicirati reformu mađarskog školstva. Ipak, Austro-ugarskom nagodbom uvedeno je dualističko uređenje Austro-Ugarske Monarhije koje je trajalo do njezina raspada 1918. godine, a austrijska i mađarska vlada trebale su provesti reforme koje će Monarhiju transformirati u modernu ustavnu državu. Eötvös, pripadnik reformske struje u mađarskoj vladi, imao je važnu ulogu u nastojanjima vlade nakon 1867. da postavi temelje za preobrazbu države u liberalnom duhu. Uživao je velik ugled kao vodeći mađarski liberal te je zahvaljujući potpori premijera Gyule Andrássyja (1823. – 1890.) i vođe parlamentarne većine Ferenca Déaka (1803. – 1876.) uspio provesti školske reforme koje je osmislio (Bödy 1972: 98–101). Njegovo najveće postignuće bio je Zakon o osnovnom školstvu iz 1868.,[4] prvi moderni zakon o osnovnom školstvu u Monarhiji.

U studiji *Der Einfluss der herrschenden Ideen des 19. Jahrhunderts auf den Staat*[5] (Utjecaj vladajućih ideja 19. stoljeća na državu) Eötvös je kritizirao sustav centraliziranog obrazovanja pod nadzorom države koji će produbiti sukobe između pojedinca i državne vlasti. Držao je da je za napredak školstva nužna suradnja države s vjerskim zajednicama koje su neposredno financirale i nadzirale veliku većinu škola u Mađarskoj.[6] Zalagao se za to da sve vjerske zajednice trebaju imati potpunu autonomiju u unutarnjim poslovima i jednaka javna prava. Za njegova ministarskog mandata 1867. – 1871. odgovarajućim zakonima priznata je puna vjerska, kulturna i obrazovna autonomija židovske, pravoslavne i protestantskih vjerskih zajednica (Bödy 1965: 40). Društvenu i ekonomsku nerazvijenost svoje domovine pripisivao je nedostatku modernog školstva i slabom interesu društva za obrazovanje. Želio je stvoriti jednake mogućnosti za više obrazovanje za sve društvene slojeve. Najrazvijeniji obrazovni sustav u Mađarskoj u drugoj polovici 19. stoljeća imala je Kalvinistička crkva i on je poslužio Eötvösu kao jedan od uzora za ustroj nacionalnog

4 U izradi ovoga rada koristila sam službeni prijevod školskog zakona na njemački jezik: XXXVIII. Gesetzartikel. In Sachen des Volksschulunterrichtes, *Landesgesetz-Sammlung* 1872, 200–231.

5 I. sv. Wien 1851., II. sv. Leipzig 1854.

6 Godine 1868. od 13 798 pučkih škola u Mađarskoj država je financirala samo njih 479 (Bödy 1972: 103).

školskog sustava, zajedno s engleskim i nizozemskim školstvom (Bödy 1972: 102–103, 108).

Eötvösev zakonski prijedlog došao je u Ugarski sabor početkom lipnja 1868. Zakon je trebao riješiti status konfesionalnih škola i njihov odnos prema Ministarstvu bogoštovlja i nastave. Svaka vjerska zajednica mogla je osnovati osnovnu školu i njome upravljati. Zadržala je potpunu kontrolu u pitanju nastavnog jezika, poučavanju svih predmeta i kod zapošljavanja nastavnika. Ministarstvo je imalo pravo nadzora nad zadovoljavanjem minimalnih pedagoških standarda u konfesionalnim školama što je podrazumijevalo zapošljavanje školovanih učitelja, poučavanje predmeta propisanih zakonom i obvezno školovanje za svu djecu školske obveznike. Ministarstvo je imalo pravo provoditi nadzor nad svim školama, tražiti različite statističke podatke o izvođenju nastave, učenicima i učiteljima. Eötvös je predložio osnivanje gradskih škola koje bi se financirale posebnim porezom, a trebale bi se osnovati u svakom mjestu gdje ima najmanje tridesetero djece u dobi za polaženje škole i gdje ne postoji druga pučka škola ili je neprimjerena. Obvezno, opće i besplatno školovanje, prema ministrovu mišljenju, moglo na najbolji način osigurati u gradskoj školi jer bi ona svoj djeci trebala pružiti jednake mogućnosti za vjersko obrazovanje i učenje materinskog jezika (Bödy 1972: 104).

Njegov zakonski prijedlog u Ugarskom je saboru izazvao snažan otpor protestantskih i katoličkih konzervativaca, vođa kojih je u Ugarskom saboru bio Kálmán Tisza (1830.–1902.). Protivili su se društvenim promjenama koje bi, prema njihovu mišljenju, mogle ugroziti tradicionalne društvene, crkvene i ekonomske interese viših društvenih slojeva. Eötvös je uživao Déakovu potporu u Parlamentu te potporu liberalnih pedagoga i publicista koji su u njegovu zakonskom prijedlogu vidjeli važan korak prema svekolikom napretku mađarskog društva (Bödy 1972: 104–107).

U Ugarskom je saboru Eötvösev zakonski prijedlog doživio dvije važnije promjene: nije prihvaćeno načelo besplatnog školovanja za svu djecu (ostvareno 1908.), nego samo za najsiromašniju i u određenoj mjeri ograničeno je načelo da svako dijete ima pravo na nastavu na svom materinskom jeziku tako da je njegova provedba ovisila o financijskim mogućnostima grada da zaposli dovoljan broj pomoćnih učitelja za nastavu na različitim jezicima. Eötvösev zakon o pučkom školstvu stupio je na snagu 8. prosinca 1868. (Bödy 1972: 108).

Osnovne su škole elementarne pučke škole, više pučke i građanske škole. Javne i privatne škole mogu osnovati vjerske zajednice, udruge, privatne osobe, općine i država. Djeca oba spola, uz spolno razdvajanje, obvezna su

polaziti osnovnu školu od navršene 6. do navršene 12. godine, odnosno do 15. godine, ako ne nastavljaju obrazovanje. Konfesionalne i privatne škole morale su ispuniti iste uvjete kao i javne škole u pogledu opremanja školskih zgrada, obrazovanja učitelja, nastavnog programa i izvođenja nastave, a vrhovni nadzor nad svim školama provodila je država. Vjerske zajednice mogle su osnivati i učiteljske škole. Elementarna pučka škola trajala je šest godina, odnosno četiri, ako je dijete nastavljalo obrazovanje u višoj ili građanskoj školi. Nastavni sadržaji obuhvaćali su vjeronauk, čitanje, pisanje, osnove računanja, mađarske povijesti i geografije, osnove fizike i prirodopisa, poljodjelstvo i vrtlarstvo, pjevanje i tjelovježbu te poduku o važnijim građanskim pravima i obvezama. Mjesta s više od 5000 stanovnika morala su utemeljiti višu pučku školu (dječaci su je polazili tri, a djevojčice dvije godine) ili građansku školu. Osim predmeta koji su bili zajednički školama za učenike oba spola (prošireno gradivo elementarnih škola, mađarski jezik, ako nije materinski jezik učenika i krasopis) dječaci su učili i osnove knjigovodstva, najvažnije o zemaljskom ustavu i poljodjelstvu, a djevojčice su učile ženske kućanske poslove, ručni rad i vrtlarenje. Veće općine mogle su umjesto više pučke škole osnovati građansku školu koju su pohađala djeca različitih vjeroispovijesti, za dječake je školovanje trajalo šest, a za djevojčice četiri godine. U njima se poučavalo prošireno gradivo viših pučkih škola, a neobvezni predmeti bili su latinski, francuski i drugi jezici te glazba. Zakon je propisao ustroj trogodišnjih učiteljskih škola, a polaznici privatnih ili konfesionalnih učiteljskih škola morali su polagati ispite na javnim učiteljskim školama. Učitelji su bili obvezni stručno se usavršavati, birali su se na radna mjesta doživotno, a mogli su biti otpušeni samo zbog nemarnosti u radu, nemoralnog ponašanja ili počinjenog zločina. Redoviti su učitelji (postojali su i pomoćni učitelji) 2 % svoje godišnje plaće uplaćivali u fond za pomoć iz kojega su se isplaćivale naknade radno nesposobnim i otpuštenim učiteljima te obiteljima preminulih učitelja (*Landesgesetz-Sammlung* 1872, 200–231). Taj je zakon bio temelj za razvoj mađarskog osnovnog školstva do raspada Monarhije.

4. Izidor Kršnjavi i prijedlog zakona o osnovnom školstvu 1886.

Kršnjavi je na temelju u praksi potvrđenih odredaba zakona o pučkim školama za Hrvatsku i Slavoniju iz 1874. (Županc 2019: 265–282) te školskog zakona koji je vrijedio u bivšoj Vojnoj krajini (Horbec et al. 2018: 335–351) sastavio

vlastiti prijedlog zakona o osnovnom školstvu. Zakon je objavljen na njemačkom jeziku pod naslovom *Entwurf eines Gesetzes, durch welches die Grundsätze des Unterrichtswesens bezüglich der Volksschulen und Lehrer-Bildungsanstalten Kroatiens und Slavoniens festzustellen wären* (Prijedlog zakona kojim bi se utvrdila glavna načela nastave u pučkim školama i učiteljskim školama u Hrvatskoj i Slavoniji) (*Kroatische Revue* 1886: 5–38). U svom zakonskom prijedlogu detaljnije definira zadaću pučke škole u odnosu na raniji hrvatski školski zakon iz 1874. godine: pučke škole trebaju učenike pripremiti za više škole, a imaju i ulogu viših škola za seosko i gradsko stanovništvo. Trebaju razvijati duhovne i fizičke sposobnosti učenika, njihov smisao za praktično, pridonijeti vjerskom odgoju djece u sinergiji s roditeljima i svećenicima te stvoriti temelje za izobrazbu časnih i požrtvovnih članova zajednice. Po uzoru na ideje Lorenza von Steina i Eötvösev školski zakon predlaže tri tipa pučkih škola: elementarne škole, više pučke i građanske škole uz veliku podudarnost u nastavnim predmetima s mađarskim zakonom. Djeca oba spola trebala bi pohađati školu od 7. do 18. godine. Nastavni jezik u pravilu je „hrvatski ili srpski jezik", u privatnim školama to je materinski jezik učenika, a ako njihov materinski jezik nije hrvatski ili srpski jezik, taj je jezik obvezni predmet. Predložio je smanjenje broja nastavnih predmeta u četverogodišnjim elementarnim školama u odnosu na zakon iz 1874., kraće školske praznike i veću ulogu praktične nastave u svim tipovima pučkih škola, a napose u šestogodišnjim višim pučkim školama koje bi trebale osposobiti učenike za bavljenje zanatima, trgovinom i poljoprivredom. Građanska škola je dvogodišnja stručna škola u kojoj se ponavljaju naučene vještine i uče različiti stručni predmeti potrebni srednjem građanskom sloju. Četverogodišnje obrazovanje u učiteljskoj školi prilagođeno je različitim tipovima pučke škole. Podržao je liberalna načela zakona iz 1874. koji je predvidio nadzor države nad svim školama, dok su duhovnici nadležni isključivo za nastavu vjeronauka. Detaljnije je razradio uvjete za osnivanje konfesionalnih škola, što država ne bi trebala poticati, jer je držao da mogu zaoštriti suprotnosti između različitih vjera. Predvidio je obvezu konfesionalnih škola koje dobivaju financijsku potporu države da primaju i učenike druge vjere. Precizno je definirao uvjete umirovljenja učitelja i prava njihovih nasljednika te upravljanje školama. Učitelji su bili obvezni na stalno stručno usavršavanje. Predlagao je da se supružnicima učitelju i učiteljici omogući rad u istome mjestu (*Kroatische Revue* 1886: 5–38, 39–100). Zakonski prijedlog I. Kršnjavog o pučkom školstvu u Hrvatskoj i Slavoniji iz 1886. važan je reformski akt koji je utjecao i na formuliranje zakona o osnovnom školstvu 1888. godine.

5. Zaključak

Eötvös i Kršnjavi predlagali su sličan sustav pučkog školstva s tri tipa škola, sličnim predmetima, ali uz različito trajanje. Pučka škola trebala je učenicima pružiti najvažnija znanja i praktične vještine, pridonijeti njihovu vjerskom odgoju i pripremiti ih da postanu časni članovi zajednice. Premda su obojica školskim zakonima nastojala dati liberalni pečat, u mađarskom zakonu mnogo su snažniji uloga i prava konfesionalnih škola te uloga vjerskih zajednica u njihovu vođenju. Bio je to odraz realnog stanja jer su najbrojnije pučke škole u Mađarskoj bile konfesionalne, dok ih je u Hrvatskoj bilo mnogo manje. Kršnjavi je predložio kvalitetnija rješenja u pogledu mirovine učitelja i položaja učiteljica. Obojica su pridavala veliku važnost učenju materinskog jezika uz učenje mađarskog, odnosno hrvatskog jezika i uvelike su pridonijeli modernizaciji pučkog školstva.

6. Literatura

Bödy, Paul 1965. Baron Joseph Eötvös and His Critique of Nationalism in the Habsburg Monarchy, 1848–1854. *The Historian.* 28 (1):19–47.

Bödy, Paul 1972. Joseph Eötvös and the Modernization of Hungary, 1840–1870. A Study of Ideas of Individuality and Social Pluralism in Modern Politics. *Transactions of the American philosophical society.* New Series. 62 (part 2): 1–134.

Horbec, Ivana – Matasović, Maja – Švoger, Vlasta (prir.) 2018. *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj. Knjiga I. Zakonodavni okvir.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest. Dostupno na: http://histedu.isp.hr/grada-za-povijest-skolstva/ [25. 4. 2019.]

Kršnjavi, Izidor 1927. Autobiografija. In: Brešić, Vinko (prir.) 1997. *Autobiografije hrvatskih pisaca.* Zagreb: AGM. 203–214.

Kršnjavi, Isidor 1886. Entwurf eines Gesetzes, durch welches die Grundsätze des Unterrichtswesens bezüglich der Volksschulen und Lehrer-Bildungsanstalten Kroatiens und Slavoniens festzustellen wären. *Kroatische Revue.* 2 (3): 5–38.

Kršnjavi, Isidor 1886. Erläuterungen zum vorliegenden Gesetzentwurf. *Kroatische Revue.* 2 (3): 39–100.

Landesgesetz-Sammlung für die Jahre 1865/67 und 1868. 1872. Pest: Verlag von M. Ráth, 200–231.

Mance, Ivana – Matijević, Zlatko (ur.) 2015. *Zbornik radova znanstvenog skupa Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj.* Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Hrvatski institut za povijest.

Menczer, Béla 1939. Joseph Eötvös and Hungarian Liberalism. *The Slavonic and East European Review.* 17 (51): 527–538.

Švoger, Vlasta – Horbec, Ivana 2013. Nacrt temeljnih načela javne nastave u Austriji (1848.) – osnova modernizacije školstva u Habsburškoj Monarhiji. *Anali za povijest odgoja.* 12: 7–39.

Švoger, Vlasta 2020. Izgradnja modernog sveučilišta u Habsburškoj Monarhiji. Reforme visokoga školstva u 18. i 19. stoljeću. *Anali za povijest odgoja.* 18: 7–29.

Župan, Dinko 2019. Mažuranićeva reforma pučkoga školstva. In: Čepulo, Dalibor – Rogić Musa, Tea – Roksandić, Drago (ur.). *Intelektualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme.* Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Leksikografski zavod Miroslav Krleža. 256–282.

Sažetak

U radu se donosi komparativna analiza shvaćanja J. Eötvösa i I. Kršnjavog o ulozi osnovnog školstva u društvu te njihovih zakonskih prijedloga o uređenju osnovnog školstva u Mađarskoj (1868.) i Hrvatskoj (1886.). Obojica su držali da osnovna škola ima važnu odgojnu i obrazovnu ulogu, trebala bi biti obvezna za djecu oba spola, pružiti im najvažnija (praktična) znanja i vještine i pripremiti ih da postanu časni članovi društva. Obojica su predložila tri tipa osnovnih škola, sa sličnim nastavnim predmetima, ali s različitim trajanjem. Materinski jezik učenika trebao bi biti nastavni u mađarskim školama, a važnu ulogu trebao je imati i u hrvatskim školama. Premda su obojica zagovarali modernizaciju školstva u liberalnom duhu, mađarski je zakon dao mnogo veća prava konfesionalnim školama. Oba zakonska prijedloga znatno su utjecala na modernizaciju osnovnog školstva u Mađarskoj i Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća.

Ključne riječi: *Joseph Eötvös; Izidor Kršnjavi; modernizacija osnovnog školstva; Mađarska; Hrvatska, 19. stoljeće*

Abstract

This paper presents a comparative analysis of J. Eötvös's and I. Kršnjavi's understanding of the role of primary schools in society, and their legislative proposals on regulating

primary education in Hungary (1868) and in Croatia (1886). Both Eötvös and Kršnjavi considered primary school a significant factor in education. They believed that school attendance should be mandatory for children of both sexes, that the school should give pupils the most important (practical) knowledge and skills and prepare them to be honourable members of society. Both proposed three types of primary schools offering similar school subjects, however of a varying duration. In their view, the language of tuition should be the pupils' mother tongue in Hungarian schools, and it should have played an important role in Croatian schools as well. Although Eötvös and Kršnjavi advocated the modernisation of education in a liberal spirit, the Hungarian School Bill granted greater rights to denominational schools. Both legislative proposals significantly influenced the modernisation of the primary school system in Hungary and Croatia in the second half of the 19th century.

Keywords: *Joseph Eötvös; Izidor Kršnjavi; modernisation of primary school system; Hungary; Croatia; 19th century*

Varga Szabolcs*

A Horvát Királyság pecsétjének használata az 1526. évi mohácsi csata utáni években**

Use of the Seal of the Kingdom of Croatia in the Years Following the Battle of Mohács (1526)

Bevezetés

Közismert, hogy a Magyar és a Horvát Királyság 1102-től államszövetségben élt, amelynek emlékét Horvátországban az úgynevezett *Pacta Conventa* gondolata őrizte meg (Antoljak 1980: 94–100; Szeberényi 2007). Ennek nyomán Horvátország Dalmáciával együtt bekerült a magyar királyi titulatúrába (*Dei gratia rex Hungariae Dalmatiae et Croatiae*), s mikor a 13. század végén kialakult annak a kilenc országnak a listája, amelyek a Szent Korona országait alkották, e két államalakulat állt a sor elején, azaz ők számítottak a legértékesebbnek (Gál 2020: 134). Dalmácia az antikvitásig visszavezethető régisége okán került e kitüntetett helyre, míg Horvátország – szemben a sokkal inkább igénycímnek tűnő többi országgal – territóriummal, szilárd határokkal és évszázados történelmi múlttal rendelkezett. Ennek ellenére, amíg Dalmácia címere legkésőbb a 14. század kö-

* ELTE Humántudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet – email: varga.szabolcs@htk.elte.hu

** A tanulmány elkészítését a Horvát-magyar elit és a királyi udvar a 15–19. században című kutatási pályázat támogatta (2023-1.2.4-TÉT-2023-00060). Itt köszönöm meg Rácz Györgynek, Maja Pajničnak, Neumann Tibornak és Fazekas Istvánnak a tanulmány elkészítéséhez nyújtott tanácsait.

DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-31

zepén bekerült a magyar királyok heraldikai reprezentációjába, Horvátország sokáig „láthatatlan maradt" a közös királyi udvarban. Az 1440-es évekből van az első adatunk arról, hogy a Habsburg udvarban szolgált egy horvát herold (perszevant), ami feltételezi a horvát címer itteni használatát. A legújabb kutatások alapján a sakkozott horvát címert elsőként Habsburg I. Miksa használta horvát trónigénye alátámasztására 1495 körül, amely így került fel az innsbrucki címertoronyra (Wappenturm) 1499-ben (Szegedi 2016:78; Rácz 2024: 82). Továbbá Miksa császár diadalmenetén (Triumphzug) ezért ábrázolták a horvát címerrel ékesített országzászlót a magyar és a dalmát országzászló mögött, illetve a boszniai előtt (Pálffy 2013: 412). A budai Jagelló udvarban többek között erre válaszul adhattak címert Szlavóniának 1496-ban (Bojničić 1895: 14–16) – igaz, ez nem járt együtt Szlavóniának a királyi titulatúrába való bekerülésével –, bukkanhatott fel a horvát koronázási zászló hat másik társaságában 1508. június 4-én II. Lajos székesfehérvári koronázásán (Pálffy 2010: 19, 42) – bár ez konkrét említés híján csak valószínűsíthető –, valamint került rá a horvát címer a Bernhard von Beheim által II. Lajos számára 1525-ben készített emlékérem hátlapjára (Rácz 2024: 84).[1] Szintén a Jagelló-kor újítása volt a Szlavónia rendjeinek szóló pecsét (Bojničić 1901: 69), amelynek nyestet ábrázoló rajza a 16–17. században gyakran felbukkant az általuk közösen kiállított okleveleken, ám ugyanilyen horvát pecsétről az 1526. évi mohácsi csata előtt nincs tudomásunk. A horvát koronázási zászló elsőként Habsburg Ferdinánd 1527. november 3-i koronázásán szerepelt teljes bizonyossággal, és valószínűleg Beriszló István szerb despota emelte a magasba (Gahlbeck 2017: 494–495).

A Horvát Királyság pecsétje

Mielőtt a Horvát Királyság pecsétjére rátérünk, vessünk egy pillantást arra az oklevélre, amelyen az függőpecsét formájában fennmaradt.[2] Ezt az iratot 1527. január 1-jén Cetin ferences kolostorában állították ki a horvát rendek, és tartalma miatt a horvát kultúrtörténet különösen becses emléke lett. A Cetinben összegyűlt nemesek ugyanis Habsburg Ferdinánd megbízottai előtt elismerték az osztrák főherceg jogát a magyar és ezzel együtt a horvát koronára (Varga 2008:

1 Mivel utóbbin ugyanúgy hét címer szerepel, miként 1508-ban is ennyi zászlót vittek a koronázási ünnepségen, ez tovább erősíti azt a feltételezést, hogy a horvát országzászló a címerrel már ekkor bekerült a magyar királyi reprezentációba.

2 A ma ismert egyetlen eredeti példány lelőhelye: ÖStA HHStA AUR 1527. 01. 01.

1127–1129). A jogtörténeti szempontból unikális horvát királyválasztás, illetve az erről tanúskodó oklevél azonban szinte visszhangtalan volt a saját korában. Nem említi emlékiratában a kortárs szlavóniai Zermegh János, hiányzik a horvát-szlavón eseményeket alaposan ismerő Istvánffy Miklós grandiózus munkájából, hallgat róla Ráttkay György a *Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae: Croatiae et Sclavoniae i inchoata ab origine sua, et usque ad praesentem annum MDCLII.* című művében, továbbá Kercselich Ádám Boldizsár (Baltazar Adam Krčelić) sem hozza fel a zágrábi egyházmegyéről szóló népszerű történeti művében (*Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabiensis partis primae tomus I. Praemissis praeliminaribus, continens seriem episcoporum ab anno 1091 ad annum 1603 et tam episcoporum, quam et alias notitias.*). Úgy tűnik, hogy a cetini gyűlés eseményei alig jelentek meg a következő évszázadok közjogi vitáiban. Ugyan a horvát-szlavón rendek 1712-ben a szabad királyválasztás jogával érveltek a Habsburg-dinasztia öröklését meghatározó szerződés, az úgynevezett Pragmatica Sanctio elfogadása mellett, de a szövegben nem említik az 1527. évi gyűlést (Beuc 1969: 3; Kukuljević 1862/2: 106–107), s az 1790–1791. évi országgyűlés iratanyagában szintúgy nincs rá utalás (Miskolczy 1927). Elsőként a horvát nemesség 1848. június 5-én kelt kiáltványában (Manifest Naroda Hrvatskoga-Slavonskoga) hivatkoztak a Cetinben történtekre – igaz, az évszámot eltévesztették –, mondván „*1526-ban Cetinben a magyarok előtt választottuk Ferdinándot királyunkká, és így elsőként alapoztuk meg a most uralkodó ház hatalmát*".[3] Ez pedig összefügg azzal, hogy a politikai közvélemény csak ekkor ismerte meg az oklevél szövegét, hiszen az – ellentétben a Szlavóniának kiállított címeradománnyal – nem szerepelt a Zakmárdi János által összegyűjtött privilégiumlevelek között, melyeket az országládában őriztek (Kukuljević 1862/1; Pajnić 2023). Fejér György még nem használta a forráskiadásában (Fejér 1839), s ismereteim szerint először Josef Chmel publikálta 1846-ban, saját bevallása szerint egy az udvari titkos levéltárból származó korabeli másolatból: „*Gleichzeitige Copie. Papier. Geh. Hausarhiv*" (Chmel 1846: 33–38).[4] Jászay Pál ezt már ismerte, amikor ugyanebben az évben megjelentette az oklevél szövegét magyar nyelven (Jászay 1846: 386–390). Az oklevél a 19. század második felében több kiadást is megért. Kukuljević 1862-ben valószínűleg szintén az egykorú másolat alapján latinul jelentette meg, 1868-ban kiadták horvát fordítását, Fraknói Vilmos pedig a másolatot 1874-ben beválogatta a magyar országgyűlés iratai

[3] „*god. 1526. u Cetinu prije Ugarah Ferdinanda I. za kralja svoga izabrali i tako najprvi sada vladajućoj kući temelj postavili*" Kukuljević 1862: 502.

[4] Ez valószínűleg ez az irat lehetett: ÖStA HHStA UA AA Fasc. 7. Konv. D. 1–8.

közé. Ivan Bojničić 1897-ben elsőként közölte az oklevél fotóját, továbbá ismertette részletesen a pecséteket is (Kukuljević 1862/2: 20–22; Šulek 1868: 85–95; Fraknói 1874: 87–91; Bojničić 1897: 28–35). Ezt követően természetesen helyet kapott a horvát gyűlések iratait összegyűjtő kötetben, Vjekoslav Klaić nagy hatású monográfiájában (fényképpel és horvát fordításban), és Ferdinand Šišić erre támaszkodva írta meg a horvátok magyar koronától való elszakadásának programját (Šišić 1912: 50–53; Klaić 1911: 56–57, 65–66; Šišić 1917).

Az 1527. január 1-jén kelt oklevél tehát új életre kelt a 19. század második felében, amikor alapdokumentumává vált a horvát szecessziós törekvések támogatóinak, akik ezzel indokolták azon elképzelésüket, hogy a Habsburg uralkodók I. Ferdinándtól kezdve valójában e választás alapján állnak Horvátország élén, és horvátországi uralmuk független a magyar királyválasztástól (Budak et al. 2003). A téma a kiegyezés időszakában oly közkedvelt volt Horvátországban, hogy a kitűnő művész, Dragutin Weingärtner (*Sabor u Cetinu 1527.*, 1889) után Oton Iveković is grandiózus festményt készített (*Vivat rex*, 1911) róla. Ezzel pedig a cetini gyűlés a horvát közgondolkodásban az 1848. évi szábor és a 925. évi gyűlés mellett a legfontosabb nemzeti „országgyűlés" lett, amely a függetlenségi narratíva szerint lezárta a magyar-horvát államközösség négy évszázadát.

Az okleveles anyag aprólékos átnézése után ettől eltérő narratíva született, és úgy tűnik, hogy bár a cetini gyűlés valóban kivételes jelenség volt a horvát intézménytörténetben, ezt követően soha többet nem fordult elő hasonló, és továbbra is a középkorban megszokott módon zajlott a királyválasztások menete (Varga 2008: 1128–1132). Azaz a magyar országgyűléseken választották meg őket, majd Szent István koronáját a fejükre helyezték, és az újabb és újabb Habsburgok ezáltal lettek a magyar mellett horvát királyok is. Horvátország továbbra is ezer szállal kötődött a Magyar Királysághoz, és a kora újkori-, újkori magyar országgyűlések a horvát-szlavón rendiség fontos fórumának számítottak (Pálffy 2002; Varga–Sokcsevits 2022).

Láthattuk, hogy az 1527. évi oklevél milyen komoly karriert futott be a 19. századi horvát történetírásban, ehhez képest a pecsétre kevesebb figyelem hárult. Bár Ivan Kukuljević – ahogy láttuk – 1862-ben kiadta az iratot, a pecsétről csak 1870-ben írt egy tömör összegzést a rövid életű sziszeki napilapban, a *Zatočnik*ban. Eszerint a bécsi udvari titkos levéltárban végzett búvárlatai során megtalálta az eredeti oklevelet, amely nagy pergamenre van írva és hat pecsét hitelesíti, melyek közül az egyik a Horvát Királyságé „*Javljam vam, da sam prilikom bavljenja moga u Beču, medju ostalimi važnimi spomenici za našu povjestnicu, našao u dvorskom tajnom arhivu originalnu listinu pisanu na velikoj pergameni sa šest velikih pečatih, medju kojima je i pečat kralj. Hrvatske…*" Majd következett

az oklevél tartalmának összefoglalása, miszerint a horvát rendek Ferdinánd cseh királyt és a feleségét, Annát megválasztották a Horvát Királyság királyának és királynéjának „*stavljaju do znanja Ferdinandu kralju češkomu, da su ga kao kralja češkoga i suprugu njegovu Anu, svečano izabrali za kralja i kraljicu kraljevine Hrvatske*". Végül pedig a szerző megjegyzi, hogy az oklevél igen jó állapotban maradt fent, ám még ennél is fontosabb, hogy rajta függ a Horvát Királyság nagy pecsétje is, amelyből sehol sincs másik példány „*Krasno pisana listina veoma je dobro sačuvana, a tim važnija za nas, jer na njoj visi, kako rekoh, i velika pečat kraljevine Hrvatske, od koje neima nigdje drugoga eksemplara*"(Kukuljević 1870: 64/3). E rövid obskúrus beszámolóból kiderült, hogy Kukuljević korábban nem látta az eredeti oklevelet, hiszen akkor a pecsétek is feltűntek volna neki, másrészt kérdéses, hogy miért csak hat pecsétet említ, amikor hét van rajta. Ám a neves horvát történésznek abban mindenképp igaza van, hogy azóta sem került elő több olyan irat, amelyiken ez függőpecsétként szerepel. Így igazat adhatunk Šufflay Milánnak, aki szerint – mivel ezt a pecsétnyomót ugyanaz a véső gyártotta, mint a Korbáviai János, Frangepán György és Babonics István által használtakat, akik szintén megerősítették a pecsétjükkel az oklevelet – ez „*arra mutat, hogy sürgős összejövetelük miatt ezen uraknak saját, az egész gyűlésnek pedig országos pecsét nem állt rendelkezésre, hanem azokat alkalmi vésővel csináltatták*" (Šufflay 1917: 53). Az egyszerű megmunkálás egyik bizonyítéka, hogy a nyolcszor nyolc sorba rendezett 64 kockás sakktáblát körbefogó SIGILLIUM REGNI köriratot a mester fordítva véste bele a pecsétnyomóba. Amennyiben elfogadjuk ezt a megállapítást, úgy az eredeti oklevél záróformulájában a horvát rendek kegyes nagyvonalúságának értékelhetjük azt a kitételt, miszerint azt szokásos módon a saját, illetve a közös pecsétjeikkel erősítették meg „*has literas fieri fecimus et ereximus, quas sigillis nostris solitis partim propriis partim communibus perpetuo valituras munimine roboravimus*", hiszen ilyen közös pecsétjük korábban nem létezett. A horvát történetírás más magyarázatot talált a pecsét unikális jellegére. Lujo Margetić nyomán Mate Božić és Stjepan Ćosić szerint ezt a pecsétet direkt erre az alkalomra készítették – idáig nincs ellentmondás Šufflayhoz képest –, ám kizárólag erre az eseményre, s emiatt nem használták soha többet „*Činjenica da se taj pečat nije rabio u ovjeravanju kasnijih saborskih dokumenata, a niti se uopće koristio u službene svrhe, govori u prilog tezi da je za tu priliku dao izraditi i preko svojih veza lagano hrvatskom plemstvu poslao Maksimilijanov unuk i nasljednik, austrijski nadvojvoda i netom izabrani češki kralj Ferdinand I.*" (Margetić 1990; Božić–Ćosić 2021: 86).

Itt érünk el a rövid tanulmány lényegéig, ugyanis a horvát nagypecsét nem pusztult el, hanem továbbra is használták. 1527. január 3-án András püspök és

a többi összegyűlt nemes még Cetinből keltezett egy levelet négy gyűrűspecsét mellett ezzel a pecséttel.[5] 1527. április 28-án aztán valódi nagyüzem volt ezen a helyen, ahol a horvát rendek többek között ezzel erősítették meg a Ferdinándhoz követeknek választott Tumpics Bernát és Zklobics Mihály megbízatását[6] és a nekik adott utasításokat.[7] Érdemes rögzíteni, hogy az aláírók között szerepelt Tuskanics András knini püspök, Korbáviai János, Zrínyi (III.) Miklós, brinjei Frangepán Kristóf és Farkas, cetinjei Frangepán György és Blagay István, akik közül Kristófot leszámítva mindannyian megerősítették az év eleji cetini oklevelet is. Azaz ítélőmester híján – Szlavóniában ugyanis ők őrizték a pecsétet – akár András püspök is lehetett a pecsétőr, de mindez merőben hipotetikus, s a többi pecsételt iratban sem figyelhető meg egyelőre semmiféle mintázat. 1530. január 20-án például hasonló tartalmú levelet küldtek Topuszkóról a horvát rendek és előkelők Ferdinándnak, ezen azonban csak egy zöld pecsét szerepelt,[8] azaz ekkor nem állt rendelkezésükre a nemesség egészét szimbolizáló nagypecsét. Ez azonban nem azt jelenti, hogy elveszett, mert 1532. augusztus 24-én a Kladusán összegyűlt rendek ezt vették igénybe Szalaházy Tamás egri püspökhöz írt levelük hitelesítésére,[9] s amikor 1534. november 30-án a horvát nemesek Ripacs várában gyűltek össze, és mint „*universitatis nobilium regni Maiestatis vestre Croacie*" könyörögtek az uralkodónak, hogy nevezzen ki a tartomány élére bánt, akkor ezt használták.[10] Ugyanebben az állagban fennmaradt egy olyan fogalmazvány is valószínűleg 1534 végéről, amelyen kétségtelenül a horvát pecsét átütött formája szerepel. A lap tetején először a „*nobiles Croacie*" felirat állt, majd áthúzták és a „*Croatia*" szót írták mellé. A szövegben a horvát rendek által követelt elmaradt zsold megfizetéséről, valamint a bánok kinevezéséről van szó. Nekem úgy tűnik, hogy egy olyan irat alatt lehetett, amelyen a horvát pecsét volt – nem kizárt, hogy az előbb említett november 30-án kelt levél volt ez, bár alátámasztani nem tudom –, ami egyben bizonyítaná a most nehezen felismerhető pecsét eredeti kinézetét is.[11] Végezetül pedig 1535. szeptember 9-én találkozunk a pecséttel,

5 ÖStA HHStA UA AA Fasc. 7. Konv. D. 9. Kiadva Šišić 1912: 55–56.

6 ÖStA HHStA UA AA Fasc. 7. Konv. D. 19. Kiadva Šišić 1912: 97–98. A szöveg végén maga Šišić is leírta, hogy az öt vörös pecsétből a középső a Horvát Királyság nagypecsétje „*jedno je veliki pečat krajevine Hrvatske*".

7 ÖStA HHStA UA AA Fasc. 7. Konv. D. 12–18. Kiadva Šišić 1912: 98–103.

8 ÖStA HHStA UA AA Fasc. 14. Konv. A. 45. Kiadva Šišić 1912: 219.

9 ÖStA HHStA UA AA Fasc. 21. Konv. A 21. Kiadva Šišić 1912: 302–303.

10 ÖStA HHStA UA AA Fasc. 25. Konv. B. 69–70. Kiadva Šišić 1912: 330–331. Šišić itt is említi, hogy a nagypecsét nyoma látható a kiadványon.

11 ÖStA HHStA UA AA Fasc. 25. Konv. C. 1–2.

amikor a Topuszkón összegyűlt rendek feliratot készítettek Ferdinánd királynak. Az eredeti iratot eddig nem sikerült fellelnem,[12] így ezt csak a szöveget először kiadó Fraknóitól – Šišić tőle vette át – tudjuk, aki látta a pecsét töredékét.[13] Ebben a hosszú beadványban a nemesek felsorolták az őket ért károkat, majd megkérték az uralkodót, hogy ha megvédeni nem tudja őket, akkor küldje vissza nekik az 1527. január 1-jén kiállított oklevelet, s cserébe követeikkel ők is eljuttatják Ferdinándhoz az akkor tett ígéreteit tartalmazó iratokat.[14] Mindez akár egy szép keretes történet is lehetne, ám elég egy újabb forrás, hogy a tetszetős elmélet összedőljön. Az azonban kétségtelen, hogy az 1526 legvégén Horvátországban készített *sigillum regni* legalább 1535 szeptemberéig használatban volt a horvát nemesség köreiben, és pillanatnyilag hat olyan irat ismert, amelyet ezzel hitelesítettek. Tehát nem egy Ferdinánd által készített alkalmi pecsétről van szó, hanem a horvát rendi reprezentáció különleges – ám a korszakba beleillő, s a szlavón pecséttel párhuzamba állítható – attribútumaként tekinthetünk rá.

Levéltári források

ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv, Wien
HHStA UA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten
HHStA AUR = Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Allgemeine Urkundenreihe

Irodalom

Antoljak, Stjepan 1980. *Pacta ili concordia od 1102. godine.* Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

Beuc, Ivan 1969. *Instituticija državne Hrvatskoj (1527–1945).* Zagreb: Arhiv Hrvatske.

Bojničić, Ivan 1895. Grbovnica kraljevine „Slavonije". *Viestnik Hrvatskoga arheološkoga društva.* 1: 14-25.

12 Fraknói Vilmos szerint az 1534. évi datálatlan iratok között volt. Fraknói 1874: 617.

13 Šišić 1912: 337–342.

14 „*Supplicamus Maiestati Vestre humillime, ut nobis literas nostras Maiestati Vestre medio commissariorum suorum predictorum per nos missas, reddere et restituere dignaretur; nos autem literas commissariorum ex parte Maiestatis Vestre nobis datas, quarum paria per hos nucios nostros Maiestati Vestre, ut premissum est, misimus, remittere et restituere volumus.*" Šišić 1912: 337–341.

Bojničić, Ivan 1897. *Pravo nasljedstva kuće habsburške na hrvatsko priestolje i izbor Ferdinanda I.* Zagreb: Tisak Antuna Scholza.

Bojničić, Ivan 1901. Pečat kraljevine od godine 1497. *Vjesnik Kr. Hrvatsko–Slavonsko–Dalmatinskoga Zemaljskog arkiva.* 3: 69.

Božić, Mate – Ćosić, Stjepan 2021. *Hrvatski grbovi. Geneza, simbolika, povijest.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, FF Press, Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar".

Budak, Neven – Strecha, Mario – Krušelj, Željko 2003. *Habsburzi i Hrvati.* Zagreb: Srednja Europa.

Chmel, Joseph 1846. *Actenstücke zur Geschichte Croatiens und Slavoniens in den Jahren 1526. und. 1527.* Wien: Verlag von Peter Rohrmann.

Fejér, Georgius 1839. *Croatiae ac Sclavoniae cum Regno Hungariae nexus et relationes.* Budae: Typis Regiae Universitatis Hungaricae.

Fraknói Vilmos (szerk.) 1874. *Magyar Országgyűlési Emlékek / Monumenta comitalia regni Hungariae I. 1526–1537.* Budapest: Ráth Mór.

Gahlbeck, Christian (bearb.). *Die Beziehungen Herzog Albrechts in Preußen zu Ungarn, Böhmen und Schlesien (1525–1528). Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreußischen Folianten.* (Veröffentlichungen aus den Archiven Preußischer Kulturbesitz, Quellen 73.) Berlin: Duncker & Humblot.

Gál Judit 2020. *Dalmácia helye az Árpád-kori Magyar Királyságban.* Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

Jászay Pál 1846. *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után.* Pest: Hartleben Konrád Adolf.

Klaić, Vjekoslav 1911. *Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća.* sv. III. Zagreb: Hartman.

Körmendi Tamás 2013. Dalmácia címere a középkori magyar királyok heraldikai reprezentációjában. In: Kádár Zsófia – Lakatos Bálint – Zarnóczki Áron (szerk.). *Archivariorum historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára.* (A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 13.) Budapest: Magyar Levéltárosok Egyesülete. 391–407.

Kukuljević, Ivan Sakcinski 1862/1. *Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae 1. Privilegia et libertates regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.* Zagreb: Ism.

Kukuljević, Ivan Sakcinski 1862/2. *Iura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae 2. Articuli et Constitutiones diaetarum seu generalium Congregationum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.* Zagreb: Ism.

Miskolczy Gyula 1927. *A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában 1.* Magyarország újabbkori történetének forrásai. Budapest: Magyar Történelmi Társulat.

Kukuljević, Ivan Sakcinski 1870. U. vojn. Sisku. *Zatočnik.* 2 (64): 3.
Margetić, Lujo 1990. Cetinski sabori u 1527. *Senjski zbornik.* 17: 35–44.
Pajnić, Maja 2023. *Škrinja povlastica*: Zagreb: Hrvatski državni arhiv
Pálffy Géza 2002. Horvátország és Szlavónia a 16–17 századi Magyar Királyságban. *Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok).* 9 (1–3): 107–121.
Pálffy Géza 2010. A Magyar Korona országainak koronázási zászlói a 16–17. században. In: Bubryák Orsolya (szerk.). *„Ez világ, mint egy kert…" Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére.* Budapest: MTA Művészettörténeti Kutatóintézet–Gondolat Kiadó. 17–52.
Pálffy Géza 2013. Horvátország zászlajának legkorábbi ábrázolásai a 16–17. századból. In: Kádár Zsófia – Lakatos Bálint – Zarnóczki Áron (szerk.). *Archivariorum historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára.* (A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 13.) Budapest: Magyar Levéltárosok Egyesülete. 409–432.
Rácz György 2024. A Jagellók heraldikai reprezentációja. In: Varga Szabolcs (szerk.). *Temetetlen Mohács. Az 1526. és az 1687. évi csata új kutatási eredményei.* Budapest: Martin Opitz. 63–90.
Šišić, Ferdo 1912. *Hrvatski saborski spisi /Acta comitialia regni Croatie, Dalmatiae, Slavoniae. Knjiga prva: Od godine 1526. do godine 1536.* (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, XXXI.) Zagreb, Hartman.
Šišić, Ferdinand 1917. *Die Wahl Ferdinands I. von Österreich zum König von Kroatien.* Zagreb: Verlag der Kgl. Akad. Universitätsbuchhandlung Fr. Suppan.
Šufflay Milán 1917. A társországok címerei. *Turul.* 35: 50–54.
Šulek, Bogoslav 1868. *Naše pravice : izbor zakonah, poveljah i spisah, znamenitih za državno pravo Kraljevine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske od g. 1202-1868.* Zagreb: Dragutin Albrecht.
Szeberényi Gábor 2007. A Pacta Conventa és a középkori horvát nemesi társadalom. Historiográfiai áttekintés. In: *Középkortörténeti tanulmányok.* 5. *Az V. Medievisztikai phd-konferencia (Szeged, 2007. június 7–8.) előadásai.* Szeged: Szegedi Középkorász Műhely. 167–183.
Szegedi László 2016. Volt-e magyar címerkirályi rangkorona? *Turul.* 89 (2): 69–80.
Varga Szabolcs 2008. Az 1527. évi horvát-szlavón kettős „királyválasztás" története. *Századok.* 142 (5): 1075–1135.
Varga Szabolcs – Sokcsevits Dénes 2022. *A horvát szábor története.* Budapest: Országház Könyvkiadó.

Absztrakt

A Horvát Királyság rendi önállóságát szimbolizáló attribútumok a késő középkorban születtek meg, a sakktáblás címer 1495 körül Habsburg Miksa udvarában, a *Regni Sigillum* feliratú nagypecsét pedig 1527. január 1-jén Cetinben bukkant fel először. Utóbbi létezéséről elsőként Ivan Kukuljević Sakcinski számolt be 1870-ben, amikor bécsi levéltári kutatásai során rábukkant a horvát nemesek e pecséttel megerősített oklevelére. Ez a felfedezést követően azonnal az érdeklődés homlokterébe került, hiszen a horvát történettudomány a Magyar Királyságtól 1526-ban függetlenedő horvát nemzet önállóságának a tárgyi bizonyítékát látta benne. Fényképe megjelent a különböző kiadványokban, és szinte azonnal a nemzeti reprezentáció állandó részévé vált, ám a pecsét sorsával eddig nem foglalkoztak. Eddig úgy tartották, hogy csak egyetlen alkalommal használták a Ferdinánd számára kiállított királyválasztási oklevél megerősítésére, ám Bécsben több olyan irat is fennmaradt, amelyeket szintén ezzel a pecséttel hitelesítettek. Ez alapján létezése 1535-ig adatolható, és ezt követően tűnt el örökre.

Kulcsszavak: *heraldika, pecséthasználat, cetini gyűlés, horvát rendiség, királyválasztás*

Abstract

The symbols representing the independence of the Kingdom of Croatia emerged in the late Middle Ages: the checkerboard coat-of-arms appeared around 1495 at the court of Maximilian of Habsburg, and the great seal bearing the inscription ‚Regni Sigillum' was introduced on 1 January 1527 in Cetin. The latter was first reported by Ivan Kukuljević Sakcinski in 1870 when he came across a document by Croatian nobles confirmed with this seal during his research in the Vienna archives. Following this discovery, the document immediately became the focus of attention, as Croatian historians regarded it as material evidence of the Croatian nation's independence, having seceded from the Kingdom of Hungary in 1526. Photographs of the document appeared in various publications, and it quickly became a permanent part of national representation. However, the fate of the seal has not yet been determined. It was previously believed that it had only been used once, to authenticate a royal election charter issued to Ferdinand. However, several documents authenticated with this seal have survived in Vienna. Based on these documents, the seal's existence can be dated to 1535, after which it disappeared forever.

Keywords: *heraldry, seal usage, Cetin Assembly, Croatian nobility, royal election*

Végh, Andor*

Demografski i društveni razvoj hrvatskih naselja kraj Drave u 18. stoljeću prema podacima matičnih knjiga rođenih**

Demographic and Social Processes of Croatian Settlements in Hungary, along the Drava River in the 18th Century according to Birth Registry Datas

1. Uvod

Naselja podravskih Hrvata jedno su od dva do danas postojećih područja koja se izravno nadovezuju na hrvatski državni i etnički teritorij[1]. Ipak njihova materijalna i duhovna kultura te društveni razvitak u određenoj mjeri pokazuje elemente svojstvenog razvitka. Korijen ove specifičnosti osim spomenute po-

* Sveučilište u Pečuhu, Filozofski fakultet, Institut za slavistiku, Katedra za kroatistiku – vegh.andor@pte.hu

** A tanulmány az OTKA K 146585 számú, „Magyarország és a Nyugat-Balkán" című projekt és a Pécsi Tudományegyetem támogatásával készült. – Ovaj je rad nastao pomoću potopre OTKA K pod reg. brojem 146585, pod naslovom "Magyarország és a Nyugat-Balkán" (Mađarska i zapadni Balkan) uz daljnju pomoć Sveučilišta Pečuha (PTE).

1 Pored podravskih Hrvata samo se pomurski Hrvati nalaze u toj poziciji. Ostale etnografske grupe (Sarosácz 1973, Šarošac 2008) nalaze se ili na pograničnim područjima Mađarske kraj drugih država (Austrija, Srbija, Slovačka) ili nemaju izravne veze s hrvatskim matičnim područjem (podunavski Hrvati, bošnjački Hrvati u Baranji itd.). Osim navedenih grupa još se selo Kašad sa značajnom hrvatskom etničkom komponentom može smatrati takvim naseljem, no u ovom slučaju radi se o specifičnoj situaciji mikrozajednice koja se u prostoru ne nadovezuje na druge hrvatske zajednice u Mađarskoj.

Izvorni znanstveni rad ■ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-32

zicije leži u nastanku i formiranju zajednice na kraju XVII. i u XVIII. stoljeću koje se može okarakterizirati posljednjim postosmanskim migracijskim fazama.

U nekim ranijim radovima (Boros Gyevi 1988: 102–103; Kitanics – rukopis; Ferkov 2013: 22, Vegh 2022.) već se uspjela prikazati demografska dinamika sela Martinaca od početka pa sve do kraja XIX. stoljeća, točnije od 1789. do 1895., u periodu kada se matična knjiga rođenih vodila u župnoj crkvi u Martincima. Tada (Vegh 2022.), prilikom obrade podataka, postalo je jasno da se opisani procesi ne mogu razumjeti bez analize matičnih zapisa iz XVIII. stoljeća, koji su se od 1744. vodili u župnoj crkvi u Lukovišću. U ovom ćemo radu obaviti obećani posao, no ne samo za Martince, nego također i za ona naselja koja su u crkvenoj teritorijalnoj podjeli pripadala Lukovišću u XVIII. stoljeću, tj. za Lukovišće, Brlobaš, Novo Selo, Potonju i već spomenute Martince.

Ovdje se svakako mora napomenuti da su do upravne reforme 1949. – 1950. (1949. donesen je zakon, a izvršio se u dvije etape u veljači i ožujku 1950.) sva sela pripadala županiji Šomođ (*Somogy megye*). Nakon reforme četiri od osam naselja – Starin, Križevci, Martinci i Drvljanci – priključuju se Baranjskoj županiji (*Baranja megye*), dok Brlobaš, Lukovišće, Novo Selo i Potonja ostaju u županiji Somogy (Hajdú 2005: 172–176). Zato se često u starijoj literaturi ova grupa Hrvata u Mađarskoj naziva šomođskim Hrvatima, a danas ih zovemo podravskim Hrvatima.

2. Metode bilježenja i analize podataka

Rad je većinom temeljen na analizi brojki i prezimena zabilježenih u matičnim knjigama krštenih u župi Lukovišće, od samih početaka vođenja tih podataka, od 2. listopada 1744.

Na području Mađarske vođenje matičnih knjiga počinje nakon koncila u Trnavi (mađ. *Nagyszombat*) 1611. godine, a naročito će uzeti maha nakon 1625. godine uredbom ostrogonskog nadbiskupa Petra Pázmányja, no za cijeli državni teritorij Ugarske proširit će se tek nakon protjerivanja Osmanlija[2]. Temelj ovoga istraživanja čini digitalizirana zbirka matičnih knjiga dostupna na poveznici https://www.familysearch.org/, koja se smatra međunarodno priznatom bazom za internetsko istraživanje obiteljskog stabla. Navedeni podaci uspoređeni su

[2] Informacije s mrežne stranice Mađarskog državnog arhiva http://www2.mol.gov.hu/bal_menusor/hasznalat/oktatas/mindenkinek/csaladfakutatas/csaladtorteneti_kutatasok.html (posljednji pristup 6. 7. 2022.)

s već objavljenim popisima poreznih obveznika (Boros Gyevi 1988: 102–103; Kitanics – rukopis; Ferkov 2013: 22) s kraja 17. i početka 18. stoljeća. Bitno je napomenuti da su sva ta sela prije spomenute župe Lukovišća[3] pripadala upravnom području Sigeta, gdje su podaci krštenih zabilježeni već od 1697. godine. Neke podatke iz ovog zapisa koji se odnose na istražena naselja s hrvatskim etničkim elementima spominje već Boros Gyevi, no detaljna analiza sigetskih podataka još nije izvršena.

Kao metode analize koriste se klasični demografski pokazatelji izračunati iz unesenih podataka spomenutih matičnih knjiga. Osim navedenih izvora u radu se koriste i analize obiteljskih imena preko kojih su vidljive međusobne veze, proces formiranja zajednice, etnička dinamika sela, a naročito hrvatske zajednice. Kao kraj razdoblja ovog istraživanja župe Lukovišća namjeravalo se držati godine 1789., kada se u Martincima počela voditi zasebna matica rođenih. Nažalost, u istraženim digitaliziranim bazama podataka pojavljuje se nedostatak, nepostojanje zapisa od 1786. do 1809. u Lukovišću. Dosad još nismo mogli otkriti je li to stvaran nedostatak – nestanak, oštećenje – ili je samo nepotpunost naše baze, mrežne stranice *familysearch*.

Podatke krštenih zapisivali smo zajedno s prezimenima i označenim mjestima rođenja. Kod Brlobaša – sela koje se najkasnije naselilo – pratili smo i krsna kumstva kao pokazatelj unutarnjih društvenih veza (o tom vidi kasnije). Pojedina prezimena po selima grupirali smo prema desetljećima, pokušavajući iz toga pretpostavljati dinamiku pojedinih obitelji i pregled mogućih unutarnjih preseljenja.

Spominjući prezimena moramo se dotaknuti problema nepostojanja kontinuiteta i pravila zapisa, pravopisa, transkripcije, pa tako ni ustaljenih formi pojedinih prezimena. Kako se to već pokazalo i kod analize martinačkih prezimena (Vegh 2022: 153), transkripcija najvećim dijelom ovisi o zapisivaču, najčešće župniku lokalne župe, gdje se vode matične knjige. Slično martinačkim matičnim knjigama i u Lukovišću se (osim od ožujka do srpnja 1767.) zapis krštenja vodio prema tabelarnom sustavu, gdje se u početku mjesto prebivališta bilježilo ispod podataka o roditeljima, a kasnije je dobilo posebno mjesto na kraju ili kasnije početku redova. Za razliku od Martinaca, gdje je bilo više župnika s nehrvatskim (nego većinom njemačkim) prezimenima, u Lukovišću u istraživanom periodu možemo primijetiti više osoba s hrvatskim prezimenima

[3] Vidi na stranici: Lukovišće: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YSBC-M16?i=5&cc=1743180, Siget: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1: 939J-659X-4H?i=1&cc=4133831

u svećeničkoj i fratarskoj službi. Druga je značajna razlika što je u Lukovišću u to vrijeme služilo puno više crkvenih lica nego u Martincima. To je uočljivo unatoč važnosti Martinaca. Lukovišće je imalo homogeniji hrvatski karakter. To se naselje može smatrati drugom po važnosti najvažnijom katoličkom župom, i po vremenu osnivanja, u novovjekovnoj povijesti ovih naselja.

3. O zapisivačima – župnici i fratri u župi Lukovišća od 1744. do 1786., pitanje dvosmjernih migracija i uloge Hrvata u Katoličkoj Crkvi južne Ugarske

Župnik u Lukovišću 1744. na samom početku bilježenja matičnih podataka bio je Josephus Antonius Mazarani. Za njega iz vizitacijskog dokumenta iz 1738. znamo da ne zna mađarski, ali zna latinski, talijanski, ilirski i njemački (Boros Gyevi 1988: 108). Nakon njega slijedi oko 1750. Gregorius Resakovics koji se potpisuje također kao *parochus loci*, a i *vicarius*. 1756. pojavljuje se u matičnim knjigama Georgius Fekete, bez označenih titula, ali 1756. prilikom vizitacije župnik je Toma Jelašić, koji zna samo svoj materinski jezik (Boros Gyevi 1988: 108). Od 1758. u većem broju pojavljuju se među potpisnicima matičnih podataka franjevci i pavlini. Tako je 1758. potpisan *Pater Nicodemus franciscanus*, *Baltasar paulinus* da bi 1759. stigao novi župnik Joanes Marsics. Za njegovo vrijeme službe, koja traje do sredine 1767., među nazočnim crkvenim licima pojavljuje se 1763. ime Emericus Kollar koji se potpisuje kao *parochus Bogdasa* – župnik Bogdašina (mađ. *Bogdása*) koje je 2 – 3 sela udaljena župa od Lukovišća. 1764. pojavljuje se u zapisima ime *Fr. Blasius Hirsh*. Nakon Maršića slijedi period kada možemo naći ime Joanesa Mesterija 1769. Iste godine pojavljuje se i ime patera Ivana, patera Marcusa i Beneventusa Lancza. Sljedeća osoba koja će se potpisati u matičnim knjigama kao *parochus loci*, tj. župnik bit će od 1771. Josephus Čekonić (*Csekonics*) koji će služiti do lipnja 1783. godine. Za njegovo vrijeme među zapisivačima matičnih podataka pojavljuje se iznimno mnogo imena, i iz okolnih župa i fratara koji su služili neko vrijeme u Lukovišću. 1772. među zapisničarima se pojavljuje Anton Koršić (*Korsics*) kao župnik Bogdašina, a iste godine i jedan fratar Marianess Preopatić (*Preopatics*), kao i Emericus Zlatkics. Sljedećih godina možemo uočiti ime fratra (pater) Dionisija Dinčića (*Dincsics*), kapelana iz Sopja Joanesa Benčića (*Bencsics*), kao i župnika Sopja Michaela Beokosa (*Beokosz*). 1775. dolaze novi fratri, prvo Justinus Bann, pa dvojica zapisana samo imenima – *Antonius franciscan* i *pater Felician*. Potonji je vjerojatno pater Felician Rašić (*Rasics*) čije će se ime od 1778. pojavljivati sljedeće 2 – 3 godine i češće među zabilježenim

imenima upisivača matičinih podataka. Zanimljivo je napomenuti da se još 1777. i 1778. pojavljuje ime Josephusa Brezovića (*Brezovich*) kao župnika Bogdašina. Naime, Brezović je izrazito često prezime tada u Marticima, kao i kod njegova prethodnika, Kollara. Na temelju toga može se pretpostaviti da se razvitkom hrvatskih naselja katoličkog življa u ovim podravskim krajevima, čiji su mađarski starosjedioci većinom bili reformatori kalvinističkog obreda, katoličanstvo širilo na nove lokacije sjeverne, mađarske strane Podravlja i Ormánsága. Da se značajnija pojava vjerojatno lokalnog hrvatskog stanovništva u ovoj strukturi pojavljuje baš za vrijeme župničke službe Čekonića otvara samo nova pitanja u vezi uloge pripadnika hrvatske zajednice u katoličkoj obnovi južne Ugarske u XVIII. stoljeću, kao i crkvenih struktura i mreže župnika hrvatskog podrijetla. Sudeći prema ovim izvorima, ovdje uočeno umrežavanje svakako ide u prilog tome da su naseljeni (ili povratnici) Hrvati s pomoću Katoličke Crkve ne samo bili u mogućnosti, nego su iskoristili svoje prednosti u situaciji širenja katoličkih institucionalnih struktura. Tu, čini se, hrvatsku društvenu ulogu većinom niže ili srednje klerikalne elite u XIX. stoljeću preusmjerit će tokovi nacionalnih integracija, koji će ovdje postati dominantno promađarski. Tako opisana hrvatska crkvena elita neće više biti vidljiva u XIX. stoljeću jer će se brzo utopiti u promađarsko katoličanstvo koje će stati uz nacionalne političke ciljeve Ugarske u XIX. stoljeću (o ovim društvenim kretanjima vidi Sokcsevits 2022: 42–45 i 137–148).

Nakon smrti Čekonića 1873. kao župnik dolazi u Lukovišće Stephanus Lupi (koji također može biti i Stjepan Vuk, ali i Farkas István, čak i Stefan Wolf) za čije se vrijeme u transkripciji hrvatskih imena događaju dotada neviđene „tektonske" promjene. Za to vrijeme uvode se takve transkripcijske prakse koje će u kasnijim periodima imati važne posljedice. Tako npr. novi župnik naročito u početku dosljedno izostavlja sufiks *-ić* s nekih hrvatskih prezimena. Tako se prvi puta pojavljuju one forme koje su kasnije isključive – npr. Kuštra nastaje od Kuštrića, Ronta od Rontića, Gregur od Gregorića, Giaracz od prezimena Žarac itd. Te će se promjene dogoditi u početku i bit će isključive da bi se stare forme prezimena kasnije djelomično vratile u zapise, a još kasnije – od druge polovice 1780-ih i 1790-ih – već u župi Martinci pojavljuju se samo skraćene forme koje će se tako koristiti sve do danas npr. za Kuštre i Ronte. Sve je to važno istaknuti jer gledajući iz perspektive teritorijalnog rasprostranjenja pojedinih prezimena postoji mogućnost da će pojedine varijante (npr. Kuštra, Ronta) iz izvornih prezimena (Kuštrić, Rontić) nastati baš u ovom kraju i u tom periodu. Ta mogućnost može nam istraživanje učiniti efikasnijim, ali i složenijim jer moramo također misliti i na povratne migracije sa sjeverne (mađarske) strane dravske doline na južna područja, na prostore Slavonije, Hrvatske naročito na područ-

ja đurđevačkog, virovitičkog, slatinskog i miholjačkog kraja. Kod transkripcije Stephanusa Lupija možemo zapaziti još jednu tendenciju, a to je da se tada počinje u matične knjige zapisivati ime naselja prema hrvatskoj (a ne latinskoj ili mađarskoj) formi izgovora, tako od Sz. Borbas odmah nastaje Barlobas(ia), od Potonj, prvo Potognia a kasnije Potonia (tj. Potonja). To je upravo suprotni pravac deslavizaciji prezimena, koju smo prije istaknuli. Mišljenja smo da se ovdje više radi o nepoznavanju hrvatskog jezika ili o službenoj birokratskoj germanizaciji jozefinizma u Katoličkoj Crkvi, a ne o nekoj ranoj fazi mađarizacije, jer su to godine 1783. i 1874. – baš najžešće godine reformi Josipa II. – a kulturno-jezični sukobi između Mađara i Hrvata tek će uslijediti za tridesetak godina.

Nakon Stephanusa Lupija 1785. godinu kao administrator u matičnoj knjizi krštenih zaključuje i potpisuje Thomas Čolić (*Csolics*) koji će u bilješkama za sljedeću godinu sebe zapisati već kao *parohe Lakocsiensis*. Mada naši izvori traju samo do kraja veljače iste godine, još u siječnju se pojavljuje ime fratra Melchiora Deáka.

4. Lokaliteti, crkvena jurisdikcijska područja

Nažalost zbog opisanih nedostataka od 1786. do 1809. do daljnjih potraga za izvorima ne možemo dopuniti analizu matičnih knjiga rođenih vezano za Martince, ostat će nam tri godine, od veljače 1786. do listopada 1789., od početka vođenja matičnih knjiga u Martincima bez podataka. Upravo zbog toga sada ćemo umjesto dopunjavanja demografske analize Martinaca usporediti podatke za sva ona naselja čije su se matične knjige rođenih vodile u Lukovišću, a to su Brlobaš, Lukovišće, Martinci, Novo Selo, Potonja – 5 od 8 sela u Sigetskom upravnom okrugu koja su imala i u XX. stoljeću hrvatsku većinu. Osim tih naselja pojavljuju se još iznimno i drugi lokaliteti. Naročito 1740-ih, do 1749. pojavljuju se još i Starin, Drvljanci i Križevci – ostala tri hrvatska naselja – među lokalitetima rođenja krštenih u lukoviškom matičnom crkvenom uredu. Nakon toga ni jedno od tih sela ne pojavljuje se (tj. sljedeća tri desetljeća samo u dva slučaja pojavljuje se podatak Križevaca), jer ta naselja od 1747. pripadaju tada osamostaljenoj župi Bogdašina[4], čije smo župnike hrvatskog podrijetla spomenuli već prije.

Od hrvatskih se naselja Brlobaš (otud imamo podatak o rođenima i krštenima) pojavljuje najkasnije među spomenutim selima. Prva bilješka rođenih iz Brlobaša bit će datirana 1756. To će biti posljedica pojavljivanja njemačkih

[4] Podatke krštenih iz Bogdašina od 1747. vidi na stranici: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YSY6-6SC?view=index&action=view&cc=1743180

doseljenika, koji će do kraja 1760-ih tvoriti većinu u Brlobašu, no od početka 1770-ih naselje postupno poprima hrvatski karakter, i to vidljivo pojavljivanjem prezimena iz okolnih naselja, većinom iz Lukovišća i Novog Sela.

Od ostalih naselja u matičnim knjigama u spomenutom periodu XVIII. stoljeća pojavljuju se još i neka okolna mađarska naselja – Gardon (*Drávagárdony*) 3 puta, i samo 1750-ih, Tomašin (*Drávatamási*) 43 puta, od toga 39 puta 1760-ih, Zador (*Zádor*) 17 puta, od kojih 12 1760-ih, Dombol (*Kastélyosdombó*) 3 puta. Zabilježeni iz tih naselja jednim su dijelom Romi koji su zabilježeni kao *zingarus, zingar* često bez prezimena. Nadalje nađe se među zabilježenima i (vjerojatno) novopridošlih Nijemaca, no najviše se nađe mađarskih i hrvatskih prezimena. To je u skladu s vjerskom pripadnošću regije. Naime, većina mađarskog stanovništva tada u ovim krajevima pripada kalvinističkoj reformatorskoj crkvi, pa se ova grupa ne pojavljuje u istraženim katoličkim matičnim knjigama. Samo se 2 – 3 puta pojavljuje u istraženom periodu bilješka među krštenima o pripadanju kalvinističkoj konfesiji.

Osim sela pojavljuju se i pustare i salaši koji pripadaju ili Lukovišću ili okolnim naseljima. Među njima najbrojnije podatke ima mjesto nazvano Kruškovce ili Ruškovac, s ukupno 15 krštenih iz 1770-ih i 1780-ih. Također pojavljuju se još Gerenda (ostatak starijeg naselja), Černi dol, Kishomok ili Kéthomok i Újföld sa 4 – 6 podataka po lokalitetu, slično samo u zadnja dva desetljeća istraženog perioda. Zabilježena prezimena s tih salaša većinom su hrvatska i podudaraju se s najčešćim prezimenima okolnih sela. Izuzetak čine salaši Gerenda i Kishomok, gdje primjećujemo samo njemačka prezimena. To je u skladu s demografskim razvojem naselja, i vidljivo je da se ti vanjski lokaliteti, salaši počinju naseljavati samo poslije 1772., kada će se nakon uspješnog demografskog desetljeća stvoriti višak stanovništva za iseljavanje na lokalitete sa specijalnim resursima izvan naselja (krčenje šume, isušenje močvara). Pojavljivanje Nijemaca također je u skladu s migracijskim procesima terezijanskog doba i ere jozefinizma, a dijelom je povezano i s raseljavanjem Nijemaca iz Brlobaša.

5. Brojke i dinamika razvoja stanovništva

Prema prvom popisu stanovništva 1784. – 1785., za vrijeme Josipa II., osam naselja podravskih Hrvata imalo je tablično prikazan broj stanovnika. Uz to smo pridodali brojeve ranijih popisa poreznih obveznika iz 1720., a također i broj rođenih 1784. i 1786. Na taj način vidi se omjer broja stanovništva i broja rođenih (za sela koja su pripadala onda već drugoj župi ovaj omjer trenutačno ne može-

mo prikazati). Naravno, to ne znači da se procesi iz 1780. izravno mogu usporediti s prvim desetljećima 1700. godina, gdje je još imigracija igrala jako važnu ulogu u naseljavanju. Ipak, smatramo da 1740. – 1750. već možemo računati sa sličnim demografskim poveznicama između broja rođenih i stvarne populacije.

1. tablica: *Osnovni demografski podaci podravskih hrvatskih naselja u Mađarskoj u XVIII. stoljeću. Autorski rad, podaci za 1720. i 1784. – 1785. preuzeti od Géza Kiss Z. 1988. (Kiss 1988)*

Naziv naselja	Broj oporezivanih domaćinstava 1720	Broj stanovnika prema popisu 1784. – 1785.	Broj rođenih 1784. i 1785.	
Brlobaš	-	122	7	6
Drvljanci	-	106	-	-
Križevci	6	182	-	-
Lukovišće	13	463	29	28
Martinci	15	592	25	35
Starin	6	255	-	-
Novo Selo	4	283	16	20
Potonja	3	214	13	16

Ako prikazujemo podatke dobivene iz matičnih knjiga župe Lukovišća na dijagramskom prikazu možemo uočiti sljedeću dinamiku.

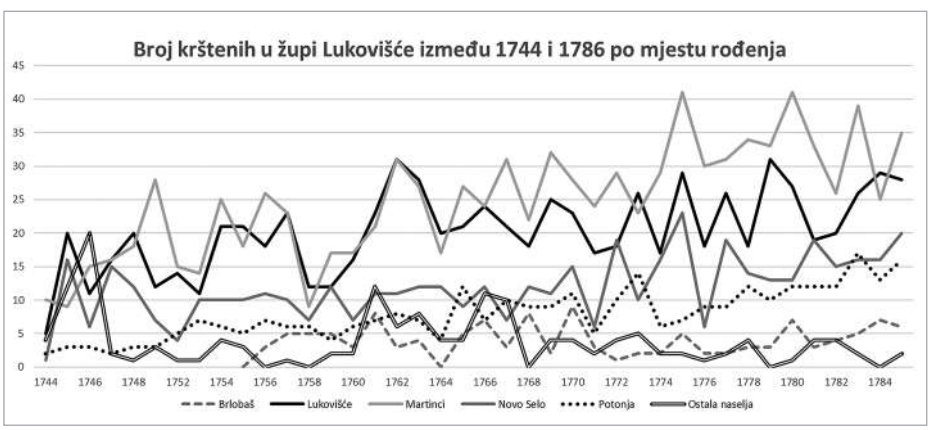

1. slika: *Broj krštenih u župi Lukovišće između 1744. i 1786. po mjestu rođenja, autorski rad. Izvor podataka: Crkvene matične knjige rođenih župe Lukovišće*

Prema prikazanim podacima vidljivo je da se uz značajne godišnje skokove i padove u broju rođenih – što se može smatrati uobičajenom pojavom ne samo za XVIII. stoljeće – od 1750. godine demografski razvitak može pratiti u slučaju Lukovišća, Martinaca, Novog Sela i Potonje. Kod Brlobaša razvoj je pokrenut 1755., a zaustavljen nakon desetak godina da bi nakon toga ponovo dobio maha. Značajne padove u broju rođenih – koji se tendenciozno mogu pratiti u svim naseljima – možemo primijetiti samo početkom 1750-ih godina, kao i u periodu između 1757. i 1761. Ako bi se radilo već o duže vremena naseljenom stanovništvu, a ne o formirajućim društvenim sredinama, mogli bismo sumnjati u demografski utjecaj austrijskog nasljednog rata ili neke epidemije, ali mogući su i jednostavniji interni uzroci kao što su životne okolnosti, loš agrarni urod, poplave Drave ili slično. Izjednačen razvoj u broju rođenih Lukovišća i Martinaca počinje 1762., Novog Sela i Potonje 1765., a u Brlobašu taj proces počinje početkom 1770-ih godina.

5.1. Naseljavanje Brlobaša

U prvom desetljeću vođenja matičnih knjiga u Lukovišću nema uopće podataka iz Brlobaša, naime selo još nije naseljeno (Boros Gyevi 1988). Prvi podaci o rođenima u Brlobašu potječu od 29. travnja 1756., kada se rodio Joannes, sin Mathiasa Preinara, krsni kumovi bili su Joannes Muton sa suprugom Marijom. Iste godine bila su još dva krštenja u Brlobašu, također s njemačkim prezimenima – Morseall i Hesell. Kod prvih je kum Petrus Menikus sa ženom, a kod drugih Andreas Kecskis. Sljedećih godina u Brlobašu imamo također pojavljivanje samo njemačkih prezimena među rođenima s krsnim kumovima također s njemačkim prezimenima. Prve podatke o stanovnicima nenjemačkog podrijetla možemo naći samo pri kraju 1760-ih godina. Prva je njihova pojava zasigurno 1764[5]. Zanimljivo je da s pojavom hrvatskih prezimena paralelno nestaju nova

[5] U maticama imamo dvije pojave već i 1757. i 1758., no prema ostalim podacima – krsni kumovi i pojavljivanje prezimena i obitelji kasnije u Lukovišću – pretpostavlja se da se radi ili o krivom bilježenju ili privremenom boravku obitelji u Brlobašu za vrijeme rođenja. Tako te podatke ne možemo računati kao prve tragove naseljavanja hrvatskih obitelji u Brlobašu. Zasigurno prva pojava hrvatskih prezimena u brlobaškim maticama počinje 26. veljače 1764. rođenjem Katarine Janković, od oca Grgura i majke Katarine uz kumstvo obitelji Kecskis. Sljedeća bilješka svjedoči o rođenju Ivana (Joannes) Jankovića, sina Stjepana (Stephanus) i majke Ane, kum je Ivan Golubić i to 24. listopada 1765. (detaljno

njemačka prezimena, a od 1780-ih pojavu njemačkih obitelji već uopće ne možemo primijetiti. Da nije došlo do potpunog iseljavanja Nijemaca bez kontakta s novim pretežito hrvatskim stanovništvom, možemo znati iz zabilježenih krsnih kumstava između 1765. i 1770., na primjer između obitelji Janković i Stiminger. Vezano za krsna kumstva kod novih obitelji s hrvatskim prezimenima u Brlobašu kao kumovi često se primjećuju obitelji iz Lukovišća, s prezimenima koja se tada još uopće ne pojavljuju među stanovnicima Brlobaša. To samo potvrđuje očigledan migracijski proces, da se Brlobaš nakon iseljavanja prvih njemačkih „kolonista" većinom naseljavao iseljenicima iz Lukovišća (Janković, Matota, Dervar), Martinaca (Horvat, Pintarić) i Novog Sela (Habjanecz, Otrovanac, Čerljenac), a manjim dijelom stanovništvom koje je bilo novopridošlo, većinom hrvatskog (Filip, Detelić) ili mađarskog (Lakatos, Berkes, Tusko) podrijetla. Takvo naseljavanje bazirano većinom na lokalnom izvoru također potkrepljuju i jezična istraživanja (Barić 2006, 2001).

Ako želimo prikazati koja se prezimena najčešće pojavljuju među rođenima u Brlobašu, a u „najtipičnije" uvrstit ćemo samo one koji se barem dva puta pojavljuju, dobit ćemo nepunih 20-ak prezimena od kojih se pet može primijetiti samo u jednom desetljeću. Sveukupno u istraživanom periodu od 1744. (to se u Brlobašu računa od 1756., kada se pojavljuje prvi spomen sela u matici rođenih) pojavljuju se svega 44 prezimena među rođenima, znači 25 prezimena pojavljuje se isključivo jednom među zapisanima. Uz to se još svakako mora napomenuti da ćemo kod prvih stanovnika s njemačkim prezimenima kao krsne kumove pronaći imena koja se ne pojavljuju među rođenima (npr. *Wallach*) Iz toga se daje pretpostavljati da je za vrijeme doseljavanja njemačkih obitelji u Brlobaš bilo i starijih obitelji ili se radilo o eventualnim višegeneracijskim zajednicama.

Po ovom dijagramu vidi se da nema obitelji koja bi bila nazočna tri ili četiri desetljeća u Brlobašu, a i među najbrojnijim prezimenima rođenih naći ćemo ih na popisu tijekom samo dva desetljeća. Da bismo dali potpunu slika naseljavanja Brlobaša tablično ćemo prikazati sve podatke iz matične knjige rođenih iz istraženog perioda XVIII. stoljeća.

Na sljedećem dijagramu rasporedili smo sva brlobaška prezimena po njihovu redoslijedu pojavljivanja u promatranom periodu iz matičnih knjiga rođenih. Jasno se vidi da je njemačkih doseljenika bilo oko 20 obitelji koje su imale djecu (osim toga sigurno znamo za još neke koji se pojavljuju samo

vidi na stranici: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YSBC-MB7?view=index&action=view&cc=1743180&lang=hu)

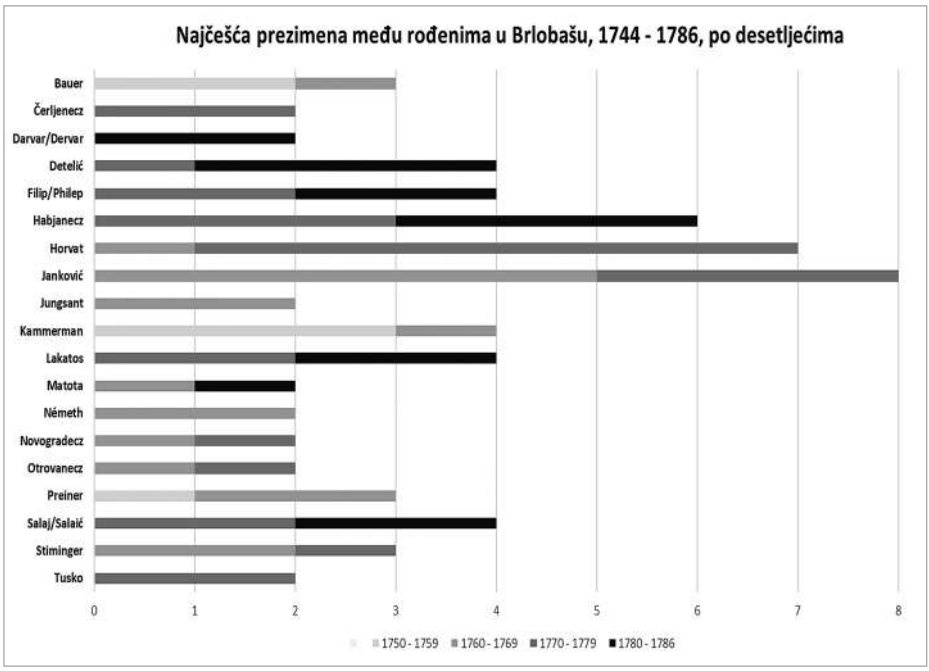

2. slika: *Najčešća prezimena među rođenima u Brlobašu između 1744. i 1786., autorski rad. Izvor podataka: Crkvene matične knjige rođenih župe Lukovišće*

kao kumovi). Od njih samo je pet obitelji bilo čija su se imena pojavila duže od jednog desetljeća, ali broj djece u svakom je slučaju bio ispod prosjeka hrvatskih useljenih obitelji koje su trajnije ostale i naseljavale selo. Budući da se imigracije Nijemaca iz Brlobaša vezuju isključivo za 1750. i 1760. godine, vjerojatno se radi o organiziranom naseljavanju terezijanskog doba. Nestankom državne potpore dolazi do prostorne koncentracije tih obitelji u drugim naseljima županije ili okoline. Valja ovdje napomenuti da se nestankom iz Brlobaša neka od istih njemačkih prezimena pojavljuju na pustari Kishomok 1770-ih godina (npr. Stainінger). Vrijedno bi bilo pogledati matične knjige naselja s njemačkom većinom koje se najbliže nalaze tom podravskom dijelu (*Szulok*, *Teklafalu*) jer postoji mogućnost da će nestanak Nijemaca iz Brlobaša zapravo značiti samo njihovu daljnju selidbu u okolicu s većom koncentracijom njemačkog življa.

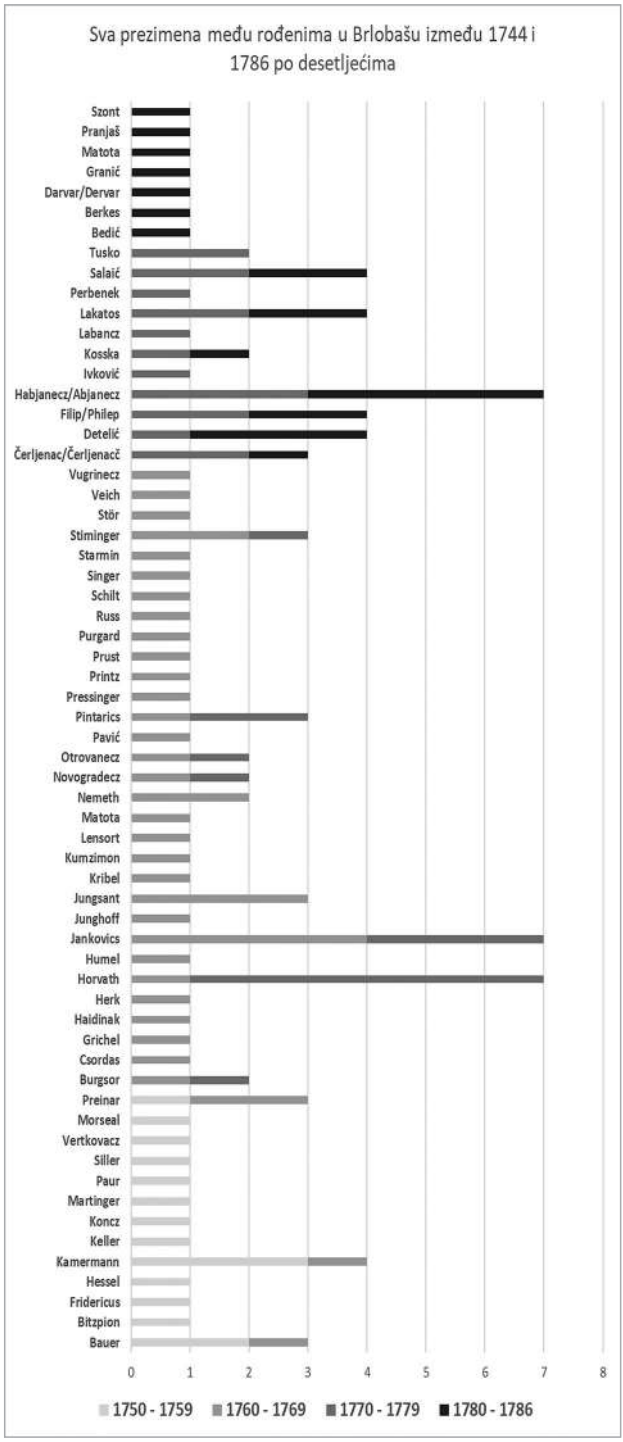

3. slika: *Sva prezimena među rođenima u Brlobašu između 1744. i 1786., autorski rad. Izvor podataka: Crkvene matične knjige rođenih župe Lukovišće*

5.2. Naseljavanje Potonje

Sudeći prema analiziranom izvoru, nakon Brlobaša najsporiji proces naseljavanja dogodio se u Potonji iako već 1740-ih postoji naseljeno stanovništvo. Tijekom idućih desetljeća stanovništvo se neće značajnije razvijati, tek nakon 1775. Naseljenih, sigurnih stanovnika jako je malo u Potonji, svega tri prezimena (Gorjanac, Pap, Silović). Možemo ih pratiti bez prekida tijekom analiziranog perioda od pet desetljeća, dok su još tri nazočna tijekom četiri desetljeća. To stalno/osnovno stanovništvo bit će pretežito hrvatsko, no prezimena Sekereš/Szekeres i Pap možemo smatrati mađarskima. Suprotno brlobaškom primjeru, jezgra stanovništva Potonje bit će sastavljena od obitelji s prezimenima koja se u drugim okolnim hrvatskim naseljima ne mogu primijetiti ili se rijetko pojavljuju (izuzetak su Pintarići i Kovači). Najčešća prezimena Potonje također se jedva mogu primijetiti u drugim selima koja su predmet ove analize, pa se u tim slučajevima vjerojatno radi o iseljenicima iz Potonje. Osim spomenutih prezimena čija pojava obuhvaća cijeli period također su važna prezimena Žarac, Šarkić (koje se rjeđe piše Šartić), Rečan, Sinjaković i Đurđević, no oni se tek pojavljuju u drugom ili trećem desetljeću analiziranog perioda. Petrovići su prema nekim izvorima Romi, iako se ta etnička kategorija spominje kod tog prezimena samo kod nekih zabilježenih krštenja. Kod Potonje značajno useljavanje Nijemaca ne možemo primijetiti, ali mađarska prezimena zastupljenija su nego u Brlobašu ili u drugim analiziranim naseljima.

Ostalih prezimena koja se pojavljuju samo u jednom desetljeću ima 19. Od tih prezimena 15 je nesporno hrvatskih, jedno se može smatrati također mađarskim, ali i hrvatskim (Kovač), a dva (Csordas, Lajos) mađarskim prezimenima. Na nekim se mjestima kod Potonje pojavljuju Romi. Takav će biti *Bocskor*, jedan od zabilježenih Lazara, kao i jedan zapisan samo kao *Anonymus – zingarus*. Drugi zabilježeni Lazar označen je kao *calvinista*, vjerojatno je Mađar. Od spomenutih 15 hrvatskih prezimena skoro sva imaju bazu u okolnim hrvatskim naseljima. To znači da se pojavljuju kao rezultat unutrašnjeg preseljavanja, što potkrepljuje činjenica da se pojavljuju isključivo nakon 1760-ih godina. Zanimljivo je prezime Potonić koje se također pojavljuje i ne nalazimo ga ni u jednom drugom hrvatskom naselju, ni prije ni poslije, a izveden je iz samog naziva sela[6].

[6] Sličnih tvorbi od geografskih lokaliteta imamo i više – Gadanac, Barčan, Lu(d)brežan, Bobovčan, no iz ovdje spomenutih naselja ni od jednog nemamo sličnom tvorbom nastalo ime (kao Novoselec, Martinec, Lukoviščan…).

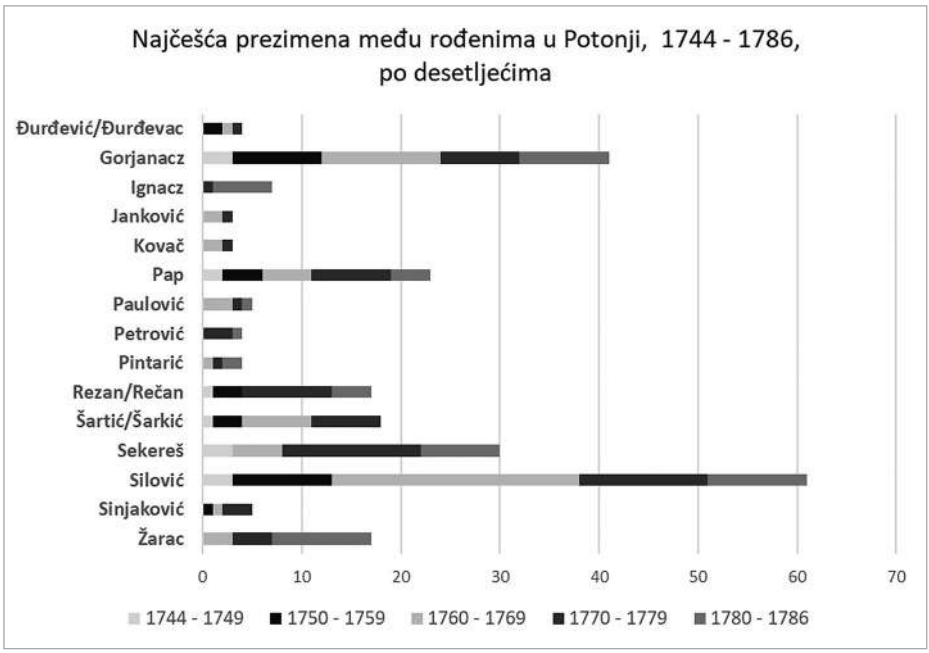

4. slika: *Najčešća prezimena među rođenima u Potonji između 1744. i 1786., autorski rad. Izvor podataka: Crkvene matične knjige rođenih župe Lukovišće*

5.3. Obitelji Novog Sela

Novo Selo smatramo, nakon Brlobaša i Potonje, prvim naseljem u kojem se već u početku 1740-ih sigurno nalazila čvrsta baza naseljenika, i to desetak obitelji s hrvatskim prezimenima. Ta karakteristična prezimena novoselske zajednice neće biti primijećena u drugim analiziranim naseljima, a tek ćemo 1770-ih primijetiti iseljavanje tih obitelji. U početku 1740-ih godina vidljivo je da su se neka imena umjesto s kasnije ustaljenim sufiksom *-ac* bilježila sa sufiksom *-ec* (npr. Virovec/Virovac). Prezimenski su se sufiksi *-ac*, *-ić* (npr. Begovac – Begović) također često mijenjali. Je li to samo pitanje transkripcije ili pojava postupnog prevladavanja štokavskih formi nad kajkavskima, iz ovih izvora ne može se odrediti. No svakako možemo reći da su prezimena Novog Sela promatranog perioda XVIII. stoljeća izrazito miješanog karaktera s pojavom slavonskih, bosanskih i zapadnih hrvatskih prezimena. Svakako najviše prezimena u Novom Selu vezuje se uz sjeverne slavonske i podravske prostore u Hrvatskoj u liniji Miholjac – Našice – Slatina – Virovitica – Đurđevac.

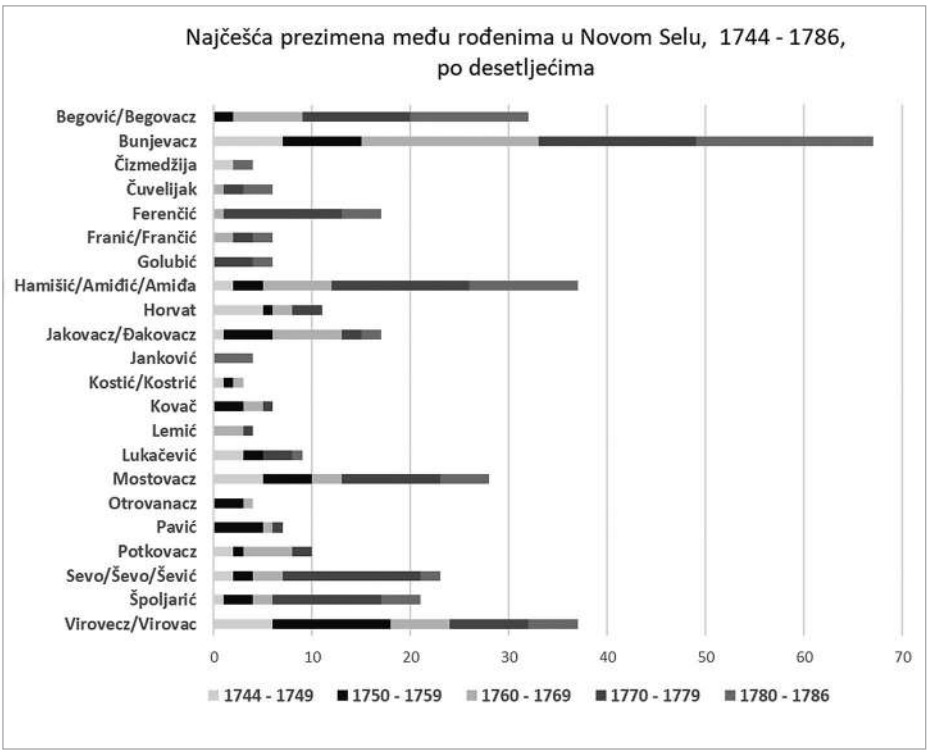

5. slika: *Najčešća prezimena među rođenima u Novom Selu između 1744. i 1786., autorski rad. Izvor podataka: Crkvene matične knjige rođenih župe Lukovišće*

Zanimljivo je da među onim imenima koja se pojavljuju samo jednom ili dva puta (stoga nisu uvršteni u gornji dijagram) nalazimo skoro isključivo hrvatska prezimena. Mađarska prezimena pojavljuju se tijekom pola stoljeća samo sedam puta, pored njih zabilježeno je i nekoliko romskih krštenja (npr. *Kovač zingarus*). Taj izrazito malen broj nehrvatskih prezimena čini posebnu pojavu među analiziranim seoskim zajednicama. Inače hrvatska prezimena koja se rijetko pojavljuju najčešće su ista s češćim lukoviškim i martinačkim obiteljskim imenima (Barić, Barčan, Bardek, Golubić), a ova se pojavljuju većinom od 1770-ih. Prije primijećena rjeđa prezimena (1750. – 1760-ih) pojavljuju se samo na ograničenom području i samo tada (Tkalac, Gradinac), a nađu se i neka češća kao što su Kolar, Kolarević ili Carafa, vjerojatno još u procesu nastanjivanja.

5.4. Stanovnici Lukovišća

Po stanovništvu drugo najveće naselje, središte župe jest Lukovišće. U početku istraženog razdoblja broj rođenih u Lukovišću bit će najveći, i samo nakon nekoliko godina njegove će brojke nataliteta dostići, pa i nadmašiti isti pokazatelji Martinaca, kao većeg naselja. Što se osnove stanovništva tiče, broj onih obitelji koje će se pojaviti u svih pet desetljeća promatranog razdoblja bit će već 15, što je skoro duplo nego u slučaju Novog Sela. Među tim prezimenima većina je hrvatskog podrijetla, ali ima i mađarskih (Darabos, Halas) koji su se u formi sačuvali, no njihovi nositelji uklopili su se u lokalnu hrvatsku većinu. Ima i takvih prezimena koja su se s vremenom promijenila s mađarske na hrvatsku formu – Sabo, Sabol, Sabolić, a i takvih za koje nije moguće odrediti odnose li se na Hrvate ili na Mađare – Dudaš, Kečkeš, Guliash, Borbaš. Kod hrvatskih prezimena osnovnog stanovništva od svih sela ove analize u Lukovišću je najveći broj onih koja svoje korijene imaju u zapadno-hrvatskim krajevima, na područ-

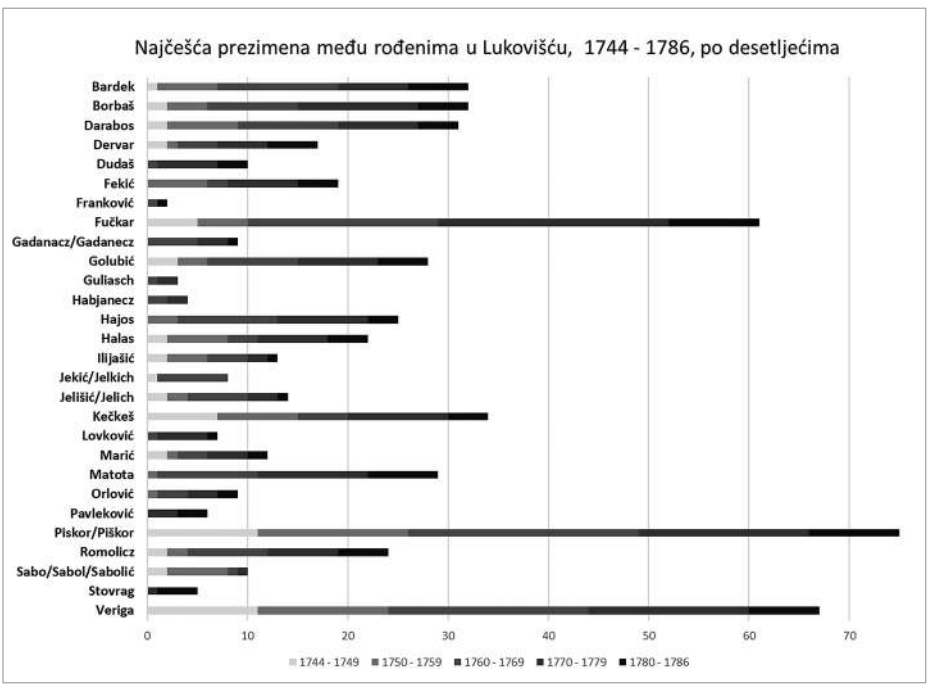

6. slika: *Najčešća prezimena među rođenima u Lukovišću između 1744. i 1786., autorski rad. Izvor podataka: Crkvene matične knjige rođenih župe Lukovišće*

jima s kajkavskim narječjem (Piskor, Bardek, Fučkar, Veriga itd.). Jasno se vidi i to da na ovu demografsku osnovu stižu sljedeći valovi useljenika, većinom iz slavonskih krajeva (Ilijašić, Franković, Pavleković, Orlović…) sa zakašnjenjem u vremenu ili u demografskoj dinamici (vidi također Boros-Gyevi 1988:106–109).

U Lukovišću nalazimo najveći broj takvih obitelji (prezimena) koje se pojavljuju samo jednom ili eventualno dva puta. A među njima ima u značajnijem broju i Mađara i Nijemaca, a ponešto i Roma, pored naravno većinskog hrvatskog elementa. Unutar tih rjeđih hrvatskih prezimena u početku se većinom pojavljuju ona iz kajkavskih krajeva (Stolec, Plantek, Petrić, Varšić) uz rjeđa koja vuku korijene sa slavonskih područja (Budrovac, Zdenčar). Potonjih će kasnije biti više, ali neće ni tada u znatnoj mjeri pridonijeti osnovnoj populaciji sela jer se pojavljuju samo u prolazu. U kasnijim desetljećima također se pojavljuju prezimena koja pokazuju unutrašnje migracije većinom iz Martinaca i Novog Sela, ali i iz takvih naselja gdje hrvatska većina tada već nije postojala i vjerojatno se hrvatsko stanovništvo polariziralo u većinske zajednice (takvo je npr. prezime Gadanecz tu je iz a ne i Gadana/Drávagadány).

Također moramo spomenuti da se njemačka prezimena zabilježena u Lukovišću uopće ne podudaraju s onima iz Brlobaša. Unatoč konstantnom pojavljivanju njemačkih prezimena (Herzerik, Kerzner), ni jedna obitelj neće udariti korijene u Lukovišću više od jednog desetljeća. Na to ukazuje činjenica da se njihovo prezime nadalje ne pojavljuje među rođenima. To upućuje na sličnu sliku teritorijalne/lokalne etničke homogenizacije naselja i njemačkog i hrvatskog stanovništva, što smo već naslutili kod Brlobaša pri odseljavanju njemačkog življa.

5.5. Martnici – obitelji i zajednica, pitanje kontinuiteta

Prezimena Martinaca od srpnja 1789. otkad se matice vode u župi Martinaca već smo analizirali (Vegh 2022) pa smo tada prvo proširenо desetljeće od 1789. do početka XIX. stoljeća odredili kao dio još nekakvog ustaljivanja društvene slike. Pregledavajući također i matične podatke od 1744. tu našu konstataciju moramo malo korigirati. Naime, vidimo da su se najčešća prezimena/obitelji Martinaca formirala desetljeće prije posljednje dekade XVIII. stoljeća. Razlog je te ispravke taj što naravno nismo imali još obrađene podatke za prijašnja razdoblja. Osim toga, tu je i činjenica da se podaci za Martince s osnivanjem župe u tom selu neće potpuno prestati zapisivati u Lukovišću – no ne radi se o dupliciranju o rođenima, nego o podjeli. Zbog nekog razloga neki su se upisivali, i vjerojatno krstili svoju djecu, u Lukovišću, čak i na početku XIX. stoljeća.

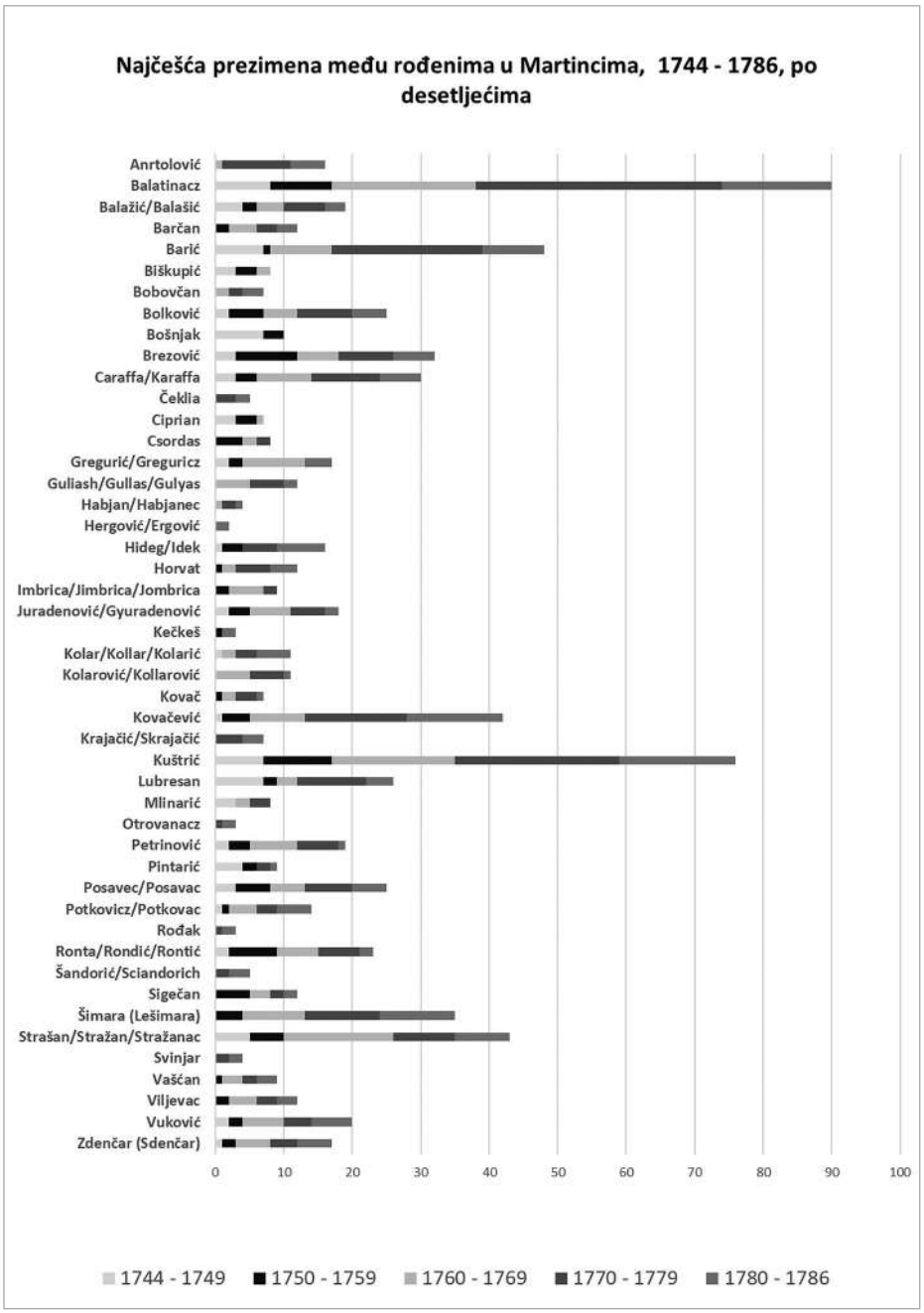

7. slika: *Najčešća prezimena među rođenima u Martincima između 1744. i 1786., autorski rad. Izvor podataka: Crkvene matične knjige rođenih župe Lukovišće*

U periodu od 1744. do 1786. u Martincima je 18 takvih prezimena koja se pojavljuju svih pet desetljeća i još desetak koja se pojavljuju tijekom četiri desetljeća. Taj je broj kontinuirano znatno veći od svih naselja, čak i Lukovišća, s kojim je prema podacima na početku istraženog perioda opr. imala isti ili sličan broj žitelja. Prema jednom još neobjavljenom izvoru s kraja XVII. stoljeća Martinci imaju 13, dok Lukovišće ima 11 obitelji koji su dužni plaćati porez. Na početku XVIII. stoljeća, nakon mira u Požarevcu, znači 10 godina nakon Rákóczijeve borbe, Lukovišće ima 12 dok Martinci imaju 15 oporezivanih kuća (zadruge, družine). Unatoč sličnom broju žitelja, Martinci pokazuju znatno čvršću osnovu stanovništva. Logično je postaviti pitanje kako je to moguće kada je župa prije osnovana u Lukovišću koje se nalazilo i bliže Sigetu. Jedan je mogući razlog taj što se stanovništvo Martinaca, za koje znamo da je slavensko, a ne mađarsko i prije (Kocsis 2003, Kocsis-Bognar 2003), a i poslije Mohačke bitke (Boros-Gyevi 1988) brže vratilo na svoja ognjišta, nakon Velikog bečkog rata pa i nakon ratnih Rakoczijevih godina (također vidi primjere u Moačanin 2001, Máté 2021). Inače povratak starog stanovništva više su puta dokazala znanstvena istraživanja koja su se bavila prekretnicom XVII. i XVIII. stoljeća (Kitanics-Sokcsevits 2009, Kitanics 2014). Prije spomenuti još neobjavljeni izvori poreznih obveznika samo dijelom potkrepljuju tu tezu povratka.

Što se pojavljivanja mađarskih prezimena u Marticima tiče, 1750-ih ima ih 5 – 6, 1760-ih 3, 1770–1780 po 2. Uspoređujući te brojeve s brojem stanovnika, a također s pojavljivanjem novih doseljeničkih prezimena, postotak je Mađara izrazito nizak. Razlog tomu može biti već formirana zajednica, u koju se teško može uklopiti onima koji su došli kasnije ili pripadaju drugom jezičnom kontingentu. Njemačka imena sukladno povijesnom okviru terezijanskih migracija možemo primijetiti i u slučaju Martinaca, ali te obitelji neće pustiti korijenje u demografsko tkivo ovog naselja. Prvi Nijemci koji će kroatizirano trajnije ostati dijelovi martinačke zajednice doselit će se skoro sto godina kasnije u selo (Vegh 2022).

6. Zaključci i daljnja pitanja

Analizom perioda između 1744. i 1786. i to ne samo jednog nego pet sela s hrvatskom većinom mogli smo usporediti njihov demografski razvitak i međusobne povezanosti u procesu formiranja zajednice, ali i unutrašnjih migracija. Kako to često biva, s proširenjem informacija s Martinaca na još četiri sela uspjeli smo dobiti neke informacije vezane za povezanost, ali pojavila su se i važna pitanja u vezi s ostalim naseljima s hrvatskim življem koja nisu pripadala

župi Lukovišća. Za potpuniju analizu nužno je izvršiti i analizu matičnih knjiga u Starinu i Bogdašinu, eventualno. Također se postavlja pitanje zabilježenih matičnih podataka iz Sigeta, gdje se matične knjige vode od 1697.

Iz analize se jasno vidi da unatoč pripadanju istoj etnografsko-regionalnoj (subetničkoj) hrvatskoj grupi (Begovácz 1980, 1984, 1994, 2001, Barić 2006) na području Mađarske značajne su razlike između pojedinih naselja u procesu napučivanja i formiranja seoskih zajednica. Mislim da se ovdje jasno ukazalo na značajne razlike u demografskom formiranju koje su kasnije vjerojatno bile osnove paralela i diferencijacije etnoloških i lingvističkih razlika pojedinih naselja.

Za odgovore na pitanja kontinuiteta i diskontinuiteta nismo uspjeli naći mjerodavne dokaze, ali pojedini su procesi demografskog razvoja naslućivali nove načine razmišljanja o toj temi. Nadamo se da ćemo u budućnosti analizom još neobrađenih izvora uspjeti dati prihvatljivije odgovore i postaviti još zanimljivih pitanja.

7. Literatura

Barić, Ernest 2006. *Rode, a jezik?! – redovi iz jezikoslovne kroatistike* Biblioteka Nova. Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj. 9–29.

Barić, Ernest 2021. *Rječničko blago i pučka kultura Martinaca – Felsőszentmárton szókincse és népi kultúrája.* Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj.

Begovácz Rózsa 1980. Dráva menti horvát húsvéti dalok. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 24. (1979). Pécs: Janus Pannonius Múzeum. 273–300.

Begovácz Rózsa 1984. Házasságkötés és szokásköre a Dráva menti horvátoknál. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve,* 28. (1983). Pécs: Janus Pannonius Múzeum. 223–239

Begovacz, Ruža 1994. Svadbeni običaji u Hrvata u Podravini. *Etnografija Hrvata u Mađarskoj.* 1: 21–42.

Begovácz, Rózsa 2001. Vízkereszttől hamvazószerdáig: adatok a tavaszváró szokásokról és hiedelmekről a hazai horvátoknál. In Ando György – Eperjessy Ernő – Grin Igor – Krupa András (szerk.): *A nemzetiségi kultúrák az ezredfordulón (esélyek, lehetőségek, kihívások. A VII. nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai.* Békéscsaba–Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, 426–432.

Boros Gyevi, László 1988. Naša sela u srednjem vijeku i doseljavanje podravskih Hrvata In: Živko Mandić (szerk.) *Podravski Hrvati* 1. Budapest: Tankönyvkiadó, 41–121.

Hajdú, Zoltán 2005. *Magyarország közigazgatási földrajza.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.

Kiss Z., Géza 1988. Podravski Hrvati za uspona i raspadanja mađarskog feudalizma (1686–1849) In: Živko Mandić (szerk.). *Podravski Hrvati* 1. Budapest: Tankönyvkiadó. 121–213.

Kitanics Máté – Sokcsevits Dénes 2009. Kontinuitás vagy diszkontinuitás: Baja lakossága a Rákóczi szabadságharc előtt, és azt követően Bácsország *Vajdasági Honismereti Szemle.* 6–50.

Kitanics Máté 2014. *A Magyarországra irányuló horvát migráció a 16–18. században.* PhD értekezés. PTE – Földtudományi Doktoriskola, Pécs

Kocsis Károly 2003. *Horvátország pannon területeinek etnikai térképe.* Budapest: MTA Földtudományi Kutató Központ, MTA Kisebbségkutató Intézet. http://www.mtafki.hu/konyvtar/kiadv/etnika/indexMAPh.html (posljednji pristup 2. 8. 2022.)

Kocsis Károly – Bognár, András 2003. *Horvátország pannon területének etnikai térképe – Etnička karta panonskog prostora Hrvatske – Ethnic Map of Pannonian Territory of Croatia 1941, 1991, 2001* (1: 400 000). Budapest: MTA FKI – MTA KKI, 2003. http://www.mtafki.hu/konyvtar/kiadv/etnika/ indexMAPh.html (posljednji pristup 2. 8. 2022.)

Máté Gábor 2021. *„... Most van ideje a marhahajtásnak!" A Dél Dunántúl pusztulása 1683–1685-ben.* PNEKAT – L'Harmattan Kiadó – TIT Kossuth Klub Egyesület. Pécs – Budapest.

Moačanin, Nenad 2001. *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine.* Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.

Sarosácz György 1973. Magyarország délszláv nemzetiségei // *Népi Kultúra – Népi Társadalom.* VII. Budapest: Akadémiai Kiadó. 369–386.

Šarošac, Đuro/Sarosácz, György 2008. *Slaveni u Baranji prije dolaska Mađara i za vrijeme Arpadovića – Honfoglalás előtti és Árpád-kori szlávok Baranyában.* Pečuh.

Šokčević, Dinko 2016. *Hrvatska od stoljeća 7. do danas.* Zagreb: Durieux, Društvo Mađarskih Znanstvenika i Umjetnika u Hrvatskoj.

Sokcsevits, Dénes 2022. *A magyarországi horvátok rövid története.* Budapest: Croatica.

Vegh, Andor 2022 Demografski i društveni razvoj Martinaca u 18. i 19. stoljeću, *SlavVaria.* 2 (1): 151–165.

Sažetak

U ovom se radu kvantitativnom analizom podataka matičnih knjiga rođenih i kvalitativnom analizom prezimena u spomenutim bazama podataka sela Lukovišće/*Lakócsa* između 1744. i 1786. istražuje način formiranja seoskih hrvatskih zajednica sredinom 18. stoljeća. Analizom knjiga rođenih pokušavaju se prikazati demografski i društveni procesi, kao i formiranje društvene zajednice tih naselja. Budući da su katolički stanovnici promatranoga kraja, koji su pripadali župi Lukovišće od 1744. do 1786. većinom bili Hrvati, pretpostavljamo da će u tom periodu postosmanskog naseljavanja srednjeg, virovitičkog Podravlja, južna (desna) kao i sjeverna (lijeva) strana dravske doline pokazati sličnosti u procesima i skupinama koje će se tada naseljavati. Ovom analizom možemo prikazati tijek i etape naseljavanja toga kraja, a postavit će se i nova pitanja podrijetla stanovništva i povratnih migracija iz sjevernih u južne krajeve.

Ključne riječi: *Hrvati u Mađarskoj, migracija, analiza crkvenih matičnih knjiga rođenih, prezimena, formiranje zajednice*

Abstract

This paper investigates the formation of rural Croatian communities in the mid-18th century by quantitative analysis of birth register data and qualitative analysis of surnames in the aforementioned databases of the village of Lukovišće/Lakócsa between 1744 and 1786. The analysis of birth registers attempts to show demographic and social processes, as well as the formation of the social community of these settlements. Since the Catholic inhabitants of this region, who belonged to the parish of Lukovišće from 1744 to 1786, were mostly Croats, we assume that in this period of post-Ottoman settlement of the central, Virovitica Podravje, the southern (right) and northern (left) sides of the Drava valley will show similarities in the processes and the groups that will be settled at that time. This analysis allows us to show the course and stages of the settlement of this region, and also raises new questions about the origin of the population and return migrations from the northern to the southern regions.

Keywords: Croats in Hungary, migration, analysis of church birth registers, surnames, community formation

Žagar Szentesi Orsolya*

Adalékok a 19. századi horvátországi magyarnyelv-oktatás és nyelvtanírás történetéhez

Additions to the History of Teaching Hungarian Language and Hungarian Grammaticography in 19th Century Croatia

1. Bevezető

A magyar-horvát államközösség európai kontextusban egyedülállóan hosszú és intenzív volta automatikusan veti fel azokat a kérdéseket, amelyek a magyar illetve a horvát nyelv második, illetve idegen nyelvként való kölcsönös elterjedtségére és ismertségére vonatkoznak a két szomszédos nemzet közegében. A magyar nyelvnek a horvátság körében való jelenlétére, használatára és annak szabályozására vonatkozóan – a téma történelmi-politikai beágyozottságára való tekintettel – zömmel történettudományi vagy magyar-horvát politikatörténeti, illetve kulturális kapcsolattörténeti tanulmányokban olvashatunk. Ezen munkák leginkább a 19. századi horvátországi nyelvpolitikai és nyelvtervezési tendenciák szempontjából érintik a magyar nyelvnek a korabeli horvátság körében való pozicionáltságát, s visszatérő elemük egyrészt a magyar félnek a magyar nyelv fokozatos kiterjesztésére vonatkozó kísérletei a horvát ajkú lakosság körében (elsősorban az iskolai oktatásba való bevezetés útján), másrészt a horvátság ezen törekvésekkel szemben időről időre felmutatott védekező-ellenálló hozzállása (pl. Holjevac 2014, Heka 2014, Kolak-Bošnjak 2017).

* Zágrábi Egyetem Hungarológia Tanszék – email: ozagar@m.ffzg.hr

Izvorni znanstveni rad ■ DOI: https://doi.org/10.15170/otthon-ket-hazaban-2026-33

A kérdés oktatáspolitikai és oktatástörténeti részleteiről szintén több munka láttott napvilágot (pl. Nádor 2023, Nádor – Žagar Szentesi 2013, Nagy 2019, Kolak-Bošnjak 2017), amelyek részeredményeire a továbbiakban fogunk kitérni. A horvátság körében zajló magyarnyelv-tanítás tankönyvi és grammatikográfiai hátterének részletesebb feltérképezése azonban még hátravan, noha ezen a területen is vannak korábbi eredmények (pl. Žagar Szentesi 2002, Mlikota – Čipanj Banja 2021). A jelen tanulmány ez utóbbi kutatások továbbvitelének és részben eredményeik újraértelmezésének szándékával íródik.

1.1. A magyar mint második nyelv helyzete a 19. századi Horvátországban

A kelet-közép-európai népek 19. század eleji nemzeti ébredésének egyik legmarkánsabb hordozója a nyelvfejlesztés és korpusztervezés, illetve az ezek eredményeire szervesen támaszkodó nyelvi státusztervezés volt (Nádor 2023: 211), s e folyamatok tekintetében az egyes Kárpát-medencei nyelvek igen hasonló utat jártak be. Korpusztervezés terén a magyar nyelvújítás már a 18–19. század fordulójára értékes lexikográfiai, grammatikográfiai és tankönyvirodalmi eredményeket mondhatott magáénak – néhány évtizeddel megelőzve ezzel a hasonló jellegű, és az egységes horvát nyelvi sztenderd megteremtésére irányuló horvátországi törekvések konkrét kodifikációs eredményeit. A központi magyar területeken folyó erőteljes nyelvfejlesztés és a nyelvnek mint nemzeti ideologémának a tudatosítása természetes módon vezetett el azokhoz a törekvésekhez is, melyek a magyar nyelv státuszának a nem magyar anyanyelvű népesség körében való megerősítését, végsősoron pedig a magyar mint egyedüli hivatalos nyelv bevezetését célozták a történelmi Magyarország teljes területén (Sokcsevits 2006: 28–29), beleértve a horvát-szlavón ill. tengermelléki régiókat is[1]. Noha a magyar nyelv ilyen fokú térnyerése a horvát területek vonatkozásában végül nem valósult meg a későbbiekben sem, a magyar rendek már az 1790-es országgyűlésen felterjesztést nyújtottak be a magyar nyelv horvátországi közoktatásba való bevezetésével kapcsolatban (Kolak-Bošnjak 2017: 46), megnyitva ezzel egy, valójában az egész 19. századon átívelő, tekervényes nyelvjogi, nyelvpolitikai

[1] Mindennek különös felhajtóerőt adott az a tényező, hogy a történelmi Magyarország multietnikus berendezkedésében a magyar anyanyelvű lakosság egészen a 19. század végéig kisebbségben volt (Kontler 2007: 230): részarányuk 1850-ben csupán 41,5%-ot tett ki, majd 1880-ra 44,8%-ra emelkedett, s végül csak az 1900-as népességösszeírás adatai alapján billent át az 50%-os küszöbön 51,4%-kal (Heka 2014: 520).

és oktatáspolitikai vitasorozatot a két nép között. A központi magyar kormányzás nyomására a 18. század legvégétől a horvát közoktatásban fokozatosan meg is jelenik a magyar mint második nyelv oktatása[2]: a horvát gimnáziumi kurrikulumokban először csupán választható[3], 1833-tól pedig immár kötelező tantárgyként szerepel a magyar. Ugyanakkor tanítási nyelvként való bevezetése a horvát állami iskolarendszerben a 19. század első felében a magyar kormányzat többszöri próbálkozása ellenére sem valósult meg; egyrészt a horvát nemzeti újjászületés eszméinek fokozatos térhódítása okán – amely paradox módon hosszú időn át elsősorban a latinnak mint tanítási nyelvnek a pozícióját erősítette -, másrészt pedig amiatt, mert az ehhez szükséges alapvető gyakorlati-szakmai feltételek sem voltak adottak a korabeli horvát iskolarendszerben. A gimnáziumi és az akadémiai/egyetemi szférában rendkívül alacsony volt a magyarul megbízhatóan tudó oktatók aránya, illetve zömmel maga a diákság sem rendelkezett a megfelelő szintű magyar nyelvi előtudással (Kolak-Bošnjak 2017: 53), így az ő részükről is számottevő ellenállás mutatkozott a magyarnak mint tanítási nyelvnek a bevezetésével szemben (ibid 2017: 51).

A magyar nyelvvel kapcsolatos attitűd a horvátság egyik politikailag is profillát rétegében azonban kimondottan pozitív előjelű volt: a negyvenes évek elején unionista irányultsággal megalakult Horvát-Magyar Párt célkitűzéseinek egyik hangsúlyos eleme éppen a magyar nyelv hivatali és iskolai használatba való bevezetésének előmozdítása volt (Heka 199: 524). A tanítási nyelvként való bevezetés szükségességét, egyben a magyarnyelv-tudás fontosságát a horvát unionisták azzal indokolták, hogy az a horvátok politikai és a gazdasági felemelkedésének fontos záloga lehet (Kolak-Bošnjak 2017: 54), mely motívum később nemegyszer megjelenik a magyar fél retorikájában is, többek között maga Khuen-Héderváry bán felszólalásaiban is (Cuvaj 1910: 203).

Tény, hogy a 19. század közepére a magyar nyelv horvátországi jelenlétének szabályozásával kapcsolatos kérdések egyre nagyobb teret kaptak a politi-

2 „A horvát rendek ezen döntését követően a Magyar Királyi Helytartótanács (...) 1792-ben elrendelte, hogy Horvátország minden jelentősebb iskolájában alkalmazni kell legalább egy magyarul tudó tanárt, és valamivel korábban, 1791-ben azt is meghatározta, hogy minden tanárjelöltnek meg kell tanulnia a magyar nyelvet." (Cuvaj, 1910: 144–145) (saját fordítás). Alighanem ezzel összhangban említi Dobronić (2004: 140), hogy a szóbanforgó időszakra tehető az első hazai (értsd horvátországi) grammatikák megjelenése is.

3 A magyarnyelv-tanulás iránti érdeklődésre vonatkozóan beszédes adatot közöl Dobronić (2004: 140, 144), mely szerint 1792 és 1833 között a zágrábi főgimnázium tanulóinak csupán 30%-a élt a magyartanulás lehetőségével, eleinte pedig voltak olyan évfolyamok, ahol senki nem mutatott érdeklődést a tárgy iránt.

kai vitákban[4]. A helyzetet a 48-as forradalmi események tovább radikalizálták, melynek egyik korabeli sajtóban is elhíresült eseményeként a magyar nyelvtanulás kötelezettsége miatt zúgolódó zágrábi tanulóifjúság 1848 májusában a zágrábi akadémia előtt magyar tankönyvek demonstratív égetésével adott hangot elégedetlenségének (Kolak-Bošnjak 2017: 56)

A szabadságharc leverését követő évtizedek természetszerűleg nagy változást hoztak a magyar nyelv horvátországi pozíciószerzése körüli aspirációkban. A negyvenes évekre a magyar mellett már a horvátnak is erőteljesen kimunkálódott a maga sztenderdizált és kodifikált „nemzeti" nyelvváltozata, emellett mindkét nyelv jogi státusza törvényileg is rendeződött azzal, hogy a magyart 1844-ben, a horvátot pedig 1847-ben hivatalos nyelvvé nyilvánították. A horvát nyelvnek a báni Horvátországban való hivatalossá tétele valamennyire határt szabott a korábbi évtizedek expanzionista magyar nyelvpolitikájának, legalábbis csökkentette a magyarosítással kapcsolatos konkrét célok megvalósulásának esélyeit. A hangsúlyok eltolódásával kapcsolatban Holjevac (2014: 116) arra a megállapításra jut, hogy „még ha a magyarosítás a század első felében hordozott is magában egyfajta nyelvi asszimilációs szándékot, a szabadságharc bukását követően illetve a dualizmus korában jobbára már csak a magyarok horvátok feletti fölényének szimbolikus kinyilatkoztatására szolgálhatott"[5]. Mindennek ellenére azonban tény, hogy a magyar nyelv ügye így is évtizedeken át indulatoktól fűtött politikai viták sorára adott alapot[6], ennek folytán pedig kedvezőtlen irányba terelte a magyar nyelv és kultúra horvátság részéről való megítélését még a századfordulót övező évtizedekben is.

2. A magyar nyelv tanításának ügye a dualizmus korában

Az 1868-as magyar-horvát kiegyezést szabályozó törvénycsomagban hivatalosan is megerősítést nyert a horvát nyelv közjogi státusza annak kimondásával, hogy Horvát-Szlavónországban – külön territóriummal bíró politikai nemzet lévén – a törvényhozás, közigazgatás és törvénykezés nyelve a horvát, és hogy képviselői a közös országgyűléseken ezt a nyelvet is használhatják, továbbá hogy a horvát területekre megalkotott rendeleteket horvátul is meg

4 Heka (1991: 530) a magyar nyelv horvátországi státusszabályozása körüli viták kulminálását az 1843-as parlamenti ülésszakhoz köti.

5 A cikkíró fordítása.

6 Cuvaj (1910) többkötetes oktatástörténeti monográfiájában részletesen dokumentálja ezeket.

kell jelentetni (Gulya 1972: 6, Nagy 2019: 171). Figyelmet érdemlő elem, hogy az ugyancsak 1868-ban hatályba lépett nemzetiségi egyenjogúságról szóló központi magyar törvénycikk[7] a nyugat-európai államok nyelvi törvénykezéséhez képest (Nagy 2019: 173)[8] igen tág teret engedett a magyarországi nem magyar ajkú etnikumok számára az anyanyelvhasználati jogok és főként az anyanyelvi iskoláztatás tekintetében, azt azonban expressis verbis kimondta, hogy az ország államnyelve a magyar. Az eleinte mintaszerűnek tűnő jogi szabályozás a következő évtizedekben fokozatosan kiterjesztette a magyarnyelv-tanítás kötelező jellegét a magyarországi nemzetiségi nevelési és oktatási, ill. tanítóképző intézményekben, s ezzel párhuzamosan a kormány a nemzetiségi tanítási nyelvű közpiskolák számát is igyekezett visszaszorítani (nem engedélyezve újabbak nyitását). Mindez növelte a nemzetiségi képviselők elégedetlenségét, akik a magyar nyelv oktatásának egyre tágabb körű kötelezővé tételében egyenjogúságuk megsértését látták – „cserébe" viszont a kisebbségi iskolák fenntartói és a tanárok éveken át sikeresen szabotálták a magyar nyelv oktatásáról rendelkező, egyre szigorodó előírásokat (Nagy 2019: 178).

Hangsúlyozandó, hogy a szóbanforgó szabályozók csak a magyarra mint kötelező tantárgyra vonatkoztak a nemzetiségi iskolákban, és az oktatás nyelvére nézve nem tartalmaztak közvetlen szigorításokat. Ennek ellenére a 19. század utolsó évtizedeiben jól érzékelhető a nemzetiségi, illetve kéttannyelvű (magyar és valamilyen nemzetiségi) iskolák lemorzsolódása a magyar egynyelvű iskolák javára. Míg 1869-ben az elemi iskolák mintegy 47,3 %-a volt nemzetiségi tanítási nyelvű, további 10,5 %-uk pedig kéttannyelvű (magyar és valamilyen nemzetiségi), az 1901/2-es tanévre ez az arány 19 % lett mindkét típusban, ezzel párhuzamosan pedig a magyar egytannyelvű iskolák száma 42,2 %-ról 62 %-ra emelkedett. (Nagy 2019: 178).

Ennek az elsősorban a magyarországi nemzetiségek felé irányuló nyelvpolitikai szellemiségnek a jegyében kell értelmeznünk a központi magyar kormányzat horvát társországra nézve hozott dualizmuskori nyelvhasználati előírásait is, amelyek a magyar nyelv előnyhöz juttatásával gyakorlatilag teljesen figyelmen kívül hagyták a horvát nyelv Kiegyezésben szavatolt jogi státuszát, hovatovább annak immár több évtizedes államnyelvi voltát Horvát-Szlavónországban.

7 Az Eötvös József nevéhez fűződő 1868. évi XXXVIII. törvénycikkről van szó.

8 A szerző szerint a szóbanforgó törvénycikk nyelvhasználatra vonatkozó pozitívumai sem a korabeli kisebbségi politikusok, sem pedig a későbbi jogtörténeti szerzők részéről nem kapott megfelelő méltatást, noha „a kontraszt a korabeli angol, francia és spanyol szabályozással óriási: ezek az országok nemhogy nem engedélyezték, de adott esetben még kifejezetten tiltották is az államnyelven kívül más nyelvek használatát." (Nagy 2019: 174–175)

A kormány nyelvhasználati intézkedéseivel szemben megnyilvánuló horvát kritikák egyik legtöbbet emlegetett és történettudományi, illetve jogtörténeti munkákban is sokat tematizált színtere a Kiegyezést követően Pestről igazgatott vasútépítési és vasútigazgatási szféra volt. A hetvenes években horvát területeken is nagy erőkkel meginduló átfogó vasútállamosítás és centralizációs politika nyomán született a Magyar Királyi Államvasutak igazgatóságának azon nyelvi rendelete, amely a Magyar Királyság területén üzemelő valamennyi vasútszakaszon – beleértve a horvát-szlavónországiakat is – 1875 elejéig kötelezővé tette a magyar nyelv elsajátítását az ott dolgozó nem magyar ajkú alkalmazottak számára.

A pesti kormányzat centralista politikájának oktatásügyi részleteiben a kor horvát politikusai (és rajtuk keresztül a közvélemény is) még erőteljesebben vélték felfedezni a magyarosító törekvéseket. Az 1888-as horvát autonóm oktatási törvény lehetővé tette (hovatovább ösztönözte is – Balta 2006: 372) a nemzetiségi iskolák alapítását Horvátországban, amelynek jogával éltek is az ott élő nemzeti kisebbségek (a magyaron kívül főként a német és olasz etnikum). Ez azonban főként a magyar tannyelvű iskolák vonatkozásában keltett további indulatokat a magyar nyelvhasználattal kapcsolatban amúgy is több évtizede fennálló ellenérzések okán. A kérdéskör ráadásul igen szorosan kapcsolódik a vasútigazgatás szférájához: a századfordulót megelőző két évtizedben gazdasági okokból ideiglenesen felduzzadt szlavóniai magyarság gyermekeinek anyanyelvű iskoláztatására ugyanis maga a MÁV hozta létre – zömmel a nagyobb vasúti csomópontokon – a maga horvátországi iskolahálózatát, amely 1890 és 1909 között 12 magyar tanítási nyelvvel működő MÁV-iskolát jelentett Horvátországban (és nyolc továbbinak kérték az engedélyezését) (Kontra 2016: 210). Fontos hangsúlyozni, hogy a MÁV-iskolák működésének megindulása új paradigmát nyitott a horvát többségű területeken zajló (vagy ott implementálni kívánt) magyarnyelvoktatás terén: a megelőző évtizedekben a magyarországi törekvések elsősorban a magyarnak mint második/idegen nyelvnek (L2) a közoktatásba való bevezetésére irányultak, a század utolsó évtizdében azonban a szóbanforgó iskolahálózat kereteiben megjelent az anyanyelvként (L1) való magyaroktatás is, amelynek horvátországi intézményrendszere a századfordulót követően tovább bővült a Julián-iskolák létrejöttével. A magyar nyelv oktatásának a két fent említett típusa (L1 és L2) a gyakorlatban ráadásul nem is mindenütt vált szét élesen, ahogyan azt Muity (2015: 116) következtetései is alátámasztják[9],

[9] Muity (2015: 116) ugyanis rámutat, hogy a századfordulón a MÁV-iskolákban tanuló több ezer gyereknek csak kétharmada volt magyar és csak fele volt vasutas szülők gyermeke,

ami arra utal, hogy egy-egy magyar tanítási nyelvű népiskolában feltehetőleg párhuzamosan folyt az anyanyelvi tanulók magyartanítása a magyarul nem, vagy kevésbé tudó diákság magyar mint második nyelvre való oktatásával.

Az 1900-ra a gazdasági bevándorlások révén közel százezres lélekszámúra nőtt horvát-szlavóniai magyarság asszimilációja azonban a fokozatosan bővülő magyar iskolahálózat ellenére is számottevő volt, noha ekkorra már 14 MÁV-iskola, több mint tíz felekezeti (református), valamint 15 uradalmi iskola látta el a magyar gyerekek elemi szintű anyanyelvi oktatását (Arday 1994: 14). A helyzeten az 1904-ben megalakult Julián-egyesület tevékenységének megindulása volt hivatott segíteni, melynek célja a szlavóniai (kisebb részben boszniai) magyarok megtartása, a telepesfalvak iskoláinak rendszeres kiépítése, az iskolák tanítókkal (és minden bizonnyal adekvát tankönyvekkel) való ellátása és az oda települt magyarok kulturális és gazdasági megerősítése volt (Gábriel 1992: 16). Az 1914/15-ös tanévre már 75 elemi iskolával és 205 Julián-könyvtárral rendelkező Julián-iskolahálózat mintegy 8000 gyerek anyanyelvű oktatását biztosította. A magyar tanítóknak ugyanakkor számos helyi nehézséggel kellett szembenézniük: tevékenységüket a többségi nemzet tagjai (köztük pl. maguk a horvát katolikus papok és tanítók) komoly ellenérzéssel szemlélték, nemritkán tettleges attrocitásokra is sor került (ezekről részletesen Gábriel 1992: 17). Annak ellenére, hogy a MÁV-iskolákhoz hasonlóan a Julián Egyesület iskoláiban is hivatalosan csak a magyar anyanyelvű gyerekek oktatását vállalták a horvát törvények alapján és helyi tanfelügyelőkkel (Arday 1992: 15), a gyakorlatban – mint fentebb is említettük – ez nem feltétlenül teljesült, ami tovább erősítette a horvát körökben elterjedt meggyőződést, hogy a szóbanforgó iskolahálózatok a központi kormány horvát fiatalokra irányuló magyarosító törekvéseinek eszközei.

A magyar és horvát szerzők témához kapcsolódó munkáit tanulmányozva jobbára az a kutatói tapasztalat szűrhető le, hogy a horvát területeken a dualizmus idején zajló magyarnyelv-tanítás egyes jelenségeiről és azok valós nagyságrendjéről aránylag nehéz egyértelmű és reális képet alkotni, hiszen a horvát és magyar oktatástörténeti, illetve nyelvhasználati jelenségeket tárgyaló munkák sok esetben egymásnak ellentmondóan tárgyalják a téma részjelenségeit vagy éppen eltérő elemekre fókuszálnak azon belül. Így a magyaroszági szerzők munkáiban visszatérő téma a horvát területeken élő magyarság felgyorsult asszimilációja a horvát többség irányába, míg horvát részről ennek éppen az ellentettje, azaz a magyarosító intékedéseket tárgyaló kritikus észrevételek do-

ami arra enged következtetni, hogy a kedvezőtlen politikai és közhangulat ellenére helyi szinten sok horvát család sem ódzkodott attól, hogy MÁV-iskolába adják a gyermekeiket.

minálnak – így a kérdés vizsgálata feltétlenül körültekintő, árnyalt, és empátiát sem nélkülöző megközelítést igényel.

Joggal merül fel a kérdés, hogy a magyar nyelv horvátországi iskoláztatásba való bevezetését célzó, s a 19. század egésze folyamán – gyakran meglehetősen intenzíven – jelenlevő központi magyar törekvések mennyiben voltak sikeresek a magyar nyelvnek a horvát lakosság körében való elterjesztésében. A századforduló környéki népszámlálási statisztikák nyelvtudásra vonatkozó eredményeinek fényében a magyar nyelv iskolai úton való terjesztésének hatásfoka meglehetősen csekélynek tűnik, ugyanis az 1881-es népességösszeírás adatai alapján (hivatkozik rájuk Heka 2013: 1273) még azokban az észak-horvátországi megyékben is (Verőce, Szerémség, Pozsega), ahol a betelepülések folytán jelentősebb volt a magyarok részaránya[10], és ahol ennek folytán a horvát ajkú lakosság is jobban ki volt téve a magyar nyelv befolyásának, a magyart idegen nyelvként tudók aránya mindössze 1,6 % volt. A következő két évtizedben ez a mutató nem sokat módosult, ugyanis az 1900-as cenzus adatai szerint a horvát-szlavón lakosság körében a magyarnyelv-ismeret aránya ekkor is mindössze 2,08 % volt (Holjevac 2014: 116), amely a két nép többévszázados együttélése és államközösségi létmódja, valamint a fentebb tárgyalt expanzív jellegű magyar nyelvpolitikai erőfeszítések tükrében továbbra is alacsonynak mondható.

3. Dióhéjban a horvát célközönségnek szánt magyar nyelvleírásokról és nyelvtanokról

A nyelvtudásra vonatkozó fenti mutatók automatikusan vezetnek el bennünket a 19. századi horvátországi magyarnyelvtanítás intézményrendszerében használt nyelvleírások és grammatikák kérdésköréhez. Az e célra megjelent kötetek elemzése fontos adalékokkal szolgál egyrészt a horvát oktatástörténet számára, de legalább ennyire releváns a külföldön zajló, illetve a magyar korona régióiban élő nem magyar nemzetiségűek[11] számára szervezett L2-típusú magyarnyelv-oktatás tankönyv- és nyelvtanírói (grammatikográfiai) hagyományának részletes feltárása szempontjából is. Ezen utóbbi kontextusban a jelentősebb külföldi (főleg nyugat-európai egyetemeken használt) magyar nyelvtanokról és mód-

10 Heka (2013) hivatkozása alapján Verőce megyében 12,8 %, Szerém megyében 6,05%), Pozsega megyében pedig 4,6%.

11 A két szféra eltérő kontextusáról, célközönségéről és tanulásmotivációs hátteréről lásd Nádor 2020a: 104, 113.

szertani sajátosságiakról már több részletes tanulmányra támaszkodhatunk (pl. Hegedűs 1984, Hegedűs – Nádor – Pelcz 2006, Nádor 2020a, 2020b) A horvát közönség számára írt magyar nyelvtanok átfogó formai, tartalmi és módszertani elemzése azonban még várat magára, noha kiindulópontul szolgáló részeredmények már ezen a téren is léteznek (Žagar Szentesi 2002, Nádor – Žagar Szentesi 2013). A szóbanforgó nyelvtanok közül két horvátul íródott kötetről részletesebb filológiai elemzés készült horvát szerzők tollából (pl. Mlikota – Čipanj Banja 2021), mely tanulmányok főként a terminushasználat vizsgálatára helyezik a hangsúlyt, és ezen keresztül jutnak értékes következtetésekre a horvát nyelvtani szakszókincs korabeli állapotára nézve, kijelölik a vizsgált művek helyét a korabeli horvát nyelvtanírói és filológiai irányzatok kontextusában.

Az említett forrásaink alapján a 19. század során Horvátországban megjelent, illetve a magyar korona egyéb területein horvát nyelven kiadott magyar nyelvtanok és nyelvleírások köre az alábbi műveket foglalja magába:

- Mikusay János, *Institutiones linguae hungaricae, in usum eorum, qui linguam hanc proprio marte condiscere cupiunt, methodo propria, ex indole hujus linguae, ac principiis philologiae sublimioris desumpta.* (Zágráb, 1833.)
- Josip Bielak, *Gramatika jezika magjarskoga teoretično-praktična.* (Zágráb, 1846.)
- Josip Machik, *Grammatica Hungarica theoretico-practica.* (Zágráb, 1847.)
- Ivan Maršo, *Slovnica magjarskoga jezika.* (Buadpest, 1847.)
- Ante Molnar, *Praktični učevni tečaj za brzu i lahku nauku magjarskoga jezika.* (Nagykanizsa, 1881.)
- Ivan Bojničić, *Gramatika magjarskoga jezika* (Zágráb, 1888, 1896), *Slovnica madžarskoga jezika* (Zágráb, 1905), *Gramatika madžarskoga jezika* (Zágráb, 1912.)
- Mihovil Naković, *Ugarska slovnica za nimške škole* (Győr, 1894.)

A kötetetek feltérképezéséhez alapvető forrásként szolgál Sági István 20. század eleji átfogó bibliográfiája (Sági 1922) a magyar nyelv szótárairól és nyelvtanairól, amely ugyan mindössze három, horvát célközönségnek szánt magyar grammatikát említ[12] – s azok közül is csupán egy (Bojničić nyelvtana) íródott horvát nyelven -, ezek sorát azonban a horvát grammatikatörténeti kutatások

[12] Mikusayét, Machikét és Bojničićét. Ezek mellett a Sági-féle bibliográfiában megtalálható Molnár Antal *Magyar nyelvtan horvátok számára. Ahn módja szerint* (Nagykanizsa 1897.)

(Mlikota 2024) nemrégiben további négy horvátul íródott nyelvtan adatolásával egészítették ki. Tekintettel arra, hogy Bojničić nyelvtana 1912-ig négy kiadást is megért (közöttük kisebb formai és terminológiai különbségekkel), elmondhatjuk, hogy 1833 és 1912 között gyakorlatilag tíz horvát célközönségnek szánt magyar nyelvleírás megjelenésével kell számolnunk, de legalábbis hét különálló kiadvánnyal, mindez pedig jelentősen módosítja korábbi feltételezésünket (Nádor – Žagar Szentesi 2013: 507) a horvátul írt vagy horvátországi kiadású 19. századi magyar nyelvtanok igen szerény számát illetően.

Mint kitűnik a fenti listáról, a két legkorábbi zágrábi megjelenésű kötet – Mikusay és Machik nyelvtanai – még latin nyelvűek, amely egyértelműen tükrözi a latin rendkívül erős pozícióját horvátországi iskolarendszer teljes vertikumában (ahogyan a polgári és kulturális élet valamennyi fontosabb területén is – lásd Sikirić Assoulin 2009: 258), ugyanis a horvátországi iskolák (gimnáziumok, papi szemináriumok, akadémiák) a 19. század első felében latinul oktatták a tantárgyak többségét (ibid 258–259). Ebben csupán a horvát nyelv 1847-es hivatalossá nyilvánítása hozott változást (ibid 264), amellyel párhuzamosan számottevő mértékben beindult a horvát nyelv nyelvtani terminológiájának megszilárdulása is, ezért Bielak 1846-os munkája már a célközönség első nyelvén, azaz horvátul íródhatott, hasonlóan a horvát közönségnek szánt későbbi magyar nyelvtanokhoz.

A szóbanforgó művek módszertani eljárásainak behatóbb vizsgálatára a jelen tanulmányban nincsen lehetőségünk, az azonban az egyes kötetekbe való rövid betekintés után is egyértelműen kirajzolódik, hogy a munkák mindegyike a korszakban egyébként legelterjedtebbnek számító ún. fordító-grammatizáló módszer jegyében íródott. Célkitűzéseik, koncepciójuk és a nyelvleírás részletessége alapján főként a pedagógiai grammatikák sorába illeszkednek (azaz nem tudományos igényű átfogó nyelvleírások), ezen belül is a nyelvi szintek közül túlnyomóan az alaktani jelenségek bemutatására helyezik a hangsúlyt. A nyelvleíró célzat mellett azonban szerény mértékben megjelenik bennük a gyakoroltatás és a mindennapi kommunikációban való hasznosíthatóság szempontja is, ugyanis a zömmel szófajok szerint tagolódó nyelvtani fejezeteik után a kötetek többsége valamennyi fordítási gyakorlatot is tartalmaz a tárgyalt grammatikai jelenséghez kapcsolódóan, a szükséges szószedetekkel kiegészítve. Ezeknek a tipikusan tankönyvi elemeknek a mégoly szerény mértékű beszűrődésével a szóban forgó horvátországi magyar grammatikák még a 19. század első felé-

című munkája is, ennek magyar metanyelve okán azonban joggal vetődik fel a kérdés, képes volt-e ezt a gyakorlatban is használni a magyarul nem tudó célközönség.

nek tipikus tendenciáit tükrözik (Hegedűs – Nádor – Pelcz 2006: 34). A korábbi kutatásomban már részletesebben vizsgált Bojnicic-féle nyelvtan pedig számos olyan kiegészítő megjegyzést is tartalmaz az egyes grammatikai jelenségekkel kapcsolatban, amelyek azok élőnyelvben való használati sajátosságait érintik, és amin át célközönsége számára még plasztikusabbá teszi a tanulás tárgyát.

4. Összegzés

A leírtak összefoglalásaként megállapítható, hogy a magyar nyelv horvátországi terjesztését és oktatását célzó, a 19. század egészén átívelő erőteljes magyarországi kormányzati törekvések ellenére a magyar mint második nyelv (L2) ismerete a dualizmus időszakában meglehetősen szerény mértékben jellemezte horvátajkú lakosságot, noha 1833 és 1912 között összesen hét, kifejezetten a horvátok intézményes vagy magánjellegű nyelvtanulására íródott grammatika, illetve nyelvleírás is szolgálta a magyar nyelv elsajátíttatásának horvátországi ügyét (közülük az egyik négy kiadást is megélt). A század utolsó két évtizedében a horvátországi megyék egyes iskolatípusaiban ezen felül megjelenik az anyanyelvi jellegű (L1) magyartanítás is, amely vélhetőleg tovább gyarapította a régióban hozzáférhető magyar nyelvleírások és tankönyvek körét. A felsorolt horvátországi magyar grammatikák előbbiekben tárgyalt vázlatos ismertetésének célja egy mélyrehatóbb összehasonlító elemzés előkészítése, amely a szóbanforgó kötetek formai, tartalmi és módszertani sajátosságait világítaná meg az egyes kiadványok közötti összefüggések és a felhasznált minták feltárásával, illetve elhelyezné és értékelné őket általában a külföldi magyar grammatikák tágabb kontextusában. Mindez jelentősen árnyalná és gazdagítaná a magyar nyelv horvátországi tanítása során használt nyelvleírásokról kialakított jelenlegi ismereteinket.

5. Szakirodalom

Arday Lajos 1994. A horvátországi magyarok története. In: Arday Lajos (szerk.). *Fejezetek a horvátorszgi magyarok történetéből.* Budapest: Közép-Európa Intézet Teleki László Alapítvány. 9–43.

Balta, Ivan 2006. Pravnopovijesni hrvatsko-mađarski odnosi od dualizma do propasti Monarhije s posebnim osvrtima po pitanjima obrazovanja. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu.* 43 (3–4): 361–375.

Cuvaj, Antun 1910. *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas,* sv. 2, 2. izdanje, Tisak i naklada Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. Zem. vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, Zagreb.

Dobronić, Lelja 2004. *Klasična gimnazija u Zagrebu od 1607. do danas.* Zagreb: Školska knjiga.

Gábriel András 1992. A szlavóniai magyarok és a Julián-egyesület. *Honismeret.* 20 (30): 15–17.

Gulya Károly 1972. A horvát kérdés a dualista Magyarországon az I. világháború előtti években (1908–1914.). *Acta Universitas Szegediensis de Attila József Nominatae Acta Historica tom.* 43: 1–22.

Hegedűs Rita 1984. Nyelvtan és nyelvtanítás viszonya Bél Mátyás Sprachmeisterében. *Magyar Nyelvőr.* 108: 75–83.

Hegedűs Rita – Nádor Orsolya – Pelcz Katalin 2006. Tallózás régi magyar nyelvtanainkban. In: Hegedűs Rita – Nádor Orsolya (szerk.). *Magyar nyelvmester. A magyar mint idege nyelvi és hungarológiai alapismeretek.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 31–47.

Heka László 2013. Hrvatsko-ugarski javnopravni prijepori. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu.* 63 (5–6): 1257–1292.

Heka László 2014. Uvođenje mađarskoga jezika u službenu uporabu u Ugarskoj i uloga hrvatskih nuncija na požunskom saboru 1843/44. godine. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci.* (1991) 35 (2): 513–554.

Holjevac, Željko 2014. Mađaroni i mađarizacijau Hrvatskoj između mita i zbilje u svjetlu hrvatsko-mađarskih odnosa u 19. stoljeću. In: Marijana Marinović (ur.). *Hrvati i manjine u Hrvatskoj: moderni identiteti. Četvrti hrvatski simpozij o nastavi povijesti.* Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje. 99–119.

Kolak-Bošnjak, Arijana 2017. Pokušaji uvođenja mađarskoga jezika u hrvatske škole u prvoj polovici 19. stoljeća. *Pannoniana: Časopis za humanističke znanosti.* 1 (2): 43–58.

Kontler László 2007. *Povijest Mađarske. Tisuću godina u Srednjoj Europi.* Srednja Europa, Zagreb

Kontra Miklós (szerk.) 2016. *A magyar nyelv Horvátországban* (társszerzők: Fancsaly, Éva; Gúti, Erika; Kontra, Miklós; Molnár Ljubić, Mónika; Oszkó, Beatrix; Siklósi, Beáta; Žagar Szentesi, Orsolya). Budapest: Gondolat Kiadó, Media Hungarica.

Mlikota, Jadranka 2024. Hrvatsko nazivlje u korpusu nepromjenjivih vrsta riječi u gramatikama mađarskoga jezika od sredine 19. do početnih desetljeća 20. stoljeća (konferenciaelőadás). *Od norme do uporabe 4. „Male riječi" u hrvatskom jeziku.* Filozofski fakultet u Osijeku, 25–26. listopada 2024.

Mlikota, Jadranka; Čipanj Banja, Rene 2021. O Bojničićevoj *Gramatici madžarskoga jezika* iz drugoga kuta: uzroci i narav mijena izdanja gramatike na razmeđu dvaju stoljeća. *Studia Slavica Hung.* 66: 341–358.

Muity György 2015. Klebersberg és a magyar hajósok szórványoktatása. *Tudásmenedzsment.* 16 (1): 116–122.

Nádor Orsolya – Žagar Szentesi Orsolya 2013. Nyelvpolitikai és nyelvoktatás-politikai adalékok a horvát-magyar kapcsolatok múltjához. In: Fedinec Csilla – Ilyés Zoltán – Simon Attila – Vizi Balázs (szerk.). *A közép-európaiság dicsérete és kritikája.* Kalligram, Pozsony. 498–515.

Nádor Orsolya 2020a. Néhány gondolat a 19. századi magyarnyelv-oktatásról: módszerek és tankönyvek. In: Nádor Orsolya (szerk.). *Régbbi és újabb nyelvoktatási módszerek.* Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó. 104–115.

Nádor Orsolya 2020b. Tanulók, motivációk, módszerek a kezdetektől a 18. század végéig. In: Nádor Orsolya (szerk.). *Régbbi és újabb nyelvoktatási módszerek.* Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó. 46–71.

Nádor Orsolya 2023. *A kelet-közép-európai nyelvi térség.* Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó.

Nagy Noémi 2019. *A hatalom nyelve – a nyelv hatalma. Nyelvi jog és nyelvpolitika Európa történetében.* Budapest: Dialóg Campus Kiadó.

Ságri István 1922. *Magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete.* Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.

Sikirić Assouline, Zvjezdana 2009. Latinitet u hrvatskom društvu prve polovice 19. stoljeća. *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest.* (41): 257–265.

Sokcsevits Dénes 2006. *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata: Kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika drugoga.* Zagreb: Naklada Pavičić

Šišić, Ferdo 1975. *Pregled povijesti hrvatskoga naroda.* Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.

Žagar Szentesi Orsolya 2002. Ivan Bojničić: Gramatika magjarskoga jezika. Az első horvátországi magyar grammatika. In: Milka Jauk Pinhak – Kiss Gy. Csaba – Nyomárkay István (szerk.). *Croato-Hungarica. Uz 900 godina hrvatsko-mađarskih povijesnih veza.* Zagreb: Katedra za hungarologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Matica hrvatska. 253–263.

Absztrakt

A tanulmány a magyar nyelv horvátországi oktatását és terjesztését célzó 19. századi magyar oktatáspolitikai törekvések kontextusában ismerteti a magyar mint második ill. első nyelv tanításának intézményes kereteit a dualizmuskori Horvátország területén. Ebből kiindulva értékeli a századvégi népszámlálási statisztikák magyar nyelvtudásra vonatkozó adatait a horvátság körében. A tanulmány második felében ismertetésre kerülnek a 19. század folyamán horvát célközönség számára kiadott magyar nyelvtanok és nyelvleírások főbb módszertani és szerkezeti sajátosságai, mellyel a szerző részben új megvilágításba helyezi a horvát ajkú felhasználók számára íródott 19. századi magyar nyelvtanok korpuszára és főbb sajátosságaira vonatkozó eddigi ismereteinket.

Kulcsszavak: *magyar-horvát nyelvi kapcsolatok, a magyar nyelv tanítása Horvátországban, magyar mint idegen nyelv, horvát nyelvű magyar grammatikák*

Abstract

The study examines the institutional framework for teaching Hungarian as a both second and first language in Croatia during the dualist era, in the context of 19th-century Hungarian educational policy efforts aimed at teaching and spreading the Hungarian language in Croatia. Based on this, he evaluates the data on Hungarian language proficiency among Croatians at the end of the century, on the basis of census statistics. The second part of the study presents the main methodological and structural features of Hungarian grammars and language descriptions published for the Croatian target audience during the 19th century, with which the author sheds new light on our previous knowledge of the corpus and main characteristics of 19th-century Hungarian grammars published for Croatian-speaking users.

Keywords: *Hungarian-Croatian language relations, teaching of Hungarian in Croatia, Hungarian as a foreign language, Hungarian grammars in Croatian*

Szerzők / Autori

Bakija, Katja

Izvanredna profesorica, povjesničarka književnosti, urednica i književna kritičarka. Zaposlena je na Fakultetu za medije i odnose s javnošću Sveučilišta u Dubrovniku. Diplomirala, magistrirala i doktorirala je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu u znanstvenom području humanističkih znanosti. Predavala je na više europskih sveučilišta – na Filozofskom fakulteta Sveučilišta u Pečuhu (Mađarska), na Institutu za prevoditelje i tumače u Grazu, (Republika Austrija), na Filozofskom fakultetu Karlovog sveučilišta u Pragu (Češka Republika). Bila je vanjska suradnica na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, predavač na međunarodnoj Zagrebačkoj slavističkoj školi i na Diplomatskoj akademiji Ministarstva Republike Hrvatske. Članica je uredništva više međunarodnih znanstvenih časopisa. Područje njenog znanstvenog interesa je povijest i teorija književnosti, a na znanstvenim skupovima u Hrvatskoj i inozemstvu uglavnom se bavi hrvatskom književnom, kulturnom i društvenom poviješću i poviješću periodike te kulturološkim i književnim temama.

Irodalomtörténész, szerkesztő és irodalomkritikus a Dubrovniki Egyetem Média és Kommunikációs Karának oktatója. A zágrábi Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett alapképzést, mesterfokozatot és doktori címet a humántudományok területén. Több európai egyetemen tanított, többek között a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán (Magyarország), a grazi Fordító- és Tolmácsképző Intézetben (Ausztria), valamint a Károly Egyetem Bölcsészettudományi Karán Prágában (Csehország). Külső munkatársként dolgozott a Zágrábi Egyetem Horvát Tanulmányok Karán, oktatott a nemzetközi Zágrábi Szlavisztikai Iskolában és a Horvát Köztársaság Külügyminisztériumának Diplomáciai Akadémiáján. Több nemzetközi tudományos folyóirat szerkesztőségének tagja. Tudományos érdeklődése főként az irodalomtörténet és -elmélet kérdéseire terjed ki. Konferenciákon elsősorban a horvát irodalomról, kultúr-, társadalom- és periodikatörténetről, valamint kulturológiai és irodalmi témákat ad elő.

Bara, Mario

Diplomirao na dvopredmetnome studiju sociologije i povijesti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2007. Na istom Sveučilištu doktorirao je iz područja društvenih znanosti, polje sociologija 2014. Od 2008. do 2015. bio je zaposlen u Institutu za migracije i narodnosti u Zagrebu. Od 2014. radi kao vanjski suradnik, a od 2015. kao zaposlenik na Sveučilišnom odjelu za sociologiju na Hrvatskom katoličkom sveučilištu u Zagrebu. Znanstveni interes mu je usmjeren na polje sociologije migracija, etničkih odnosa te povijesti i suvremenosti hrvatskih autohtonih manjina.

2007-ben végzett a Zágrábi Egyetem Bölcsészettudományi Karán szociológia és történelem szakon. 2014-ben ugyanitt szerezte meg doktori fokozatát a társadalomtudományok területéről, szociológiából. 2008-tól 2015-ig a zágrábi Migrációkutató Intézetben dolgozott. 2014-től a zágrábi Horvát Katolikus Egyetem Szociológiai Tanszékének külső munkatársa, 2015-től oktatója. Tudományos érdeklődése a migráció szociológiája, az etnikai kapcsolatok, valamint a horvát őshonos kisebbségek története és jelenkora felé irányul.

Barić, Ernest

Jezikoslovac, umirovljeni docent na Katedri za hrvatski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Pečuhu, čiji je osnivač. Rođen u Martincima (Felsőszentmárton, Mađarska) 6. listopada 1945. godine. Znanstveni stupanj: kandidat filoloških znanosti. Studirao slavistiku u Pečuhu i Segedinu, doktorirao na Filozofskom fakultetu u Budimpešti s temom Međudijalektalno prožimanje u hrvatskim govorima Podravine u Mađarskoj. Dugogodišnji voditelj Katedre za hrvatski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Pečuhu. Ravnatelj Znanstvenog zavoda Hrvata u Mađarskoj od osnutka do 2010. godine. Znanstvene radove objavljuje na mađarskom, na hrvatskom i ruskom jeziku. Bavi se dijalektološkim i poredbenim mađarsko-hrvatskim istraživanjima s posebnim naglaskom na leksikologiju, gramatikologiju, toponimiju, bilingvizam i problematiku obrazovanja na manjinskome jeziku. Redovito sudjeluje na zanstvenim skupovima u Mađarskoj, Hrvatskoj i drugim, pretežito slavenskim zemljama.

Nyelvész, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Horvát Nyelv és Irodalom Tanszékének alapítója, nyugalmazott docense. 1945. október 6-án

született Felsőszentmártonban (Martinci). A filológiai tudományok kandidátusa. Szlavisztikai tanulmányait Pécsett és Szegeden végezte, doktori fokozatát a budapesti Bölcsészettudományi Karon szerezte meg a Dráva menti horvát tájnyelv elemeinek kutatása témájában. Több évtizedig vezette a PTE BTK Horvát Nyelv és Irodalom Tanszékét, 2010-ig a Magyarországi Horvátok Tudományos Intézetének igazgatója, melynek alapítója is. Tudományos munkáit magyar, horvát és orosz nyelven publikálja. Dialektológiai és összehasonlító magyar-horvát kutatásokkal foglalkozik, kiemelt figyelemmel a lexikológiára, grammatikára, helynévkutatásra, kétnyelvűségre és a kisebbségi nyelven történő oktatás problémáira. Rendszeresen vesz részt tudományos konferenciákon Magyarországon, Horvátországban és más, főként szláv országokban.

Barišić, Rudolf

Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu završio je studij povijesti i latinskog jezika i rimske književnosti. Od 2008. do 2018. radio je na Fakultetu hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu gdje je 2014. obranio doktorsku disertaciju. Od 2018. zaposlen je na Hrvatskom institutu za povijest. Istražuje teme vezane uz povijest franjevačkog reda, osobito Provincije Bosne Srebrene u 18. i 19. st. te njezinih veza s Hrvatskom i Ugarskom. Uz to se bavi priređivanjem izvora za objavljivanje.

A zágrábi Bölcsészettudományi Karon fejezte be a történelem, latin nyelv és római irodalom tanulmányait. 2008 és 2018 között a Zágrábi Egyetem Horvát Tanulmányok Karán dolgozott, ahol 2014-ben védte meg doktori disszertációját. 2018 óta a Horvát Történettudományi Intézet munkatársa. Kutatási témái közé tartozik a ferences rend története, különösen a 18–19. századi Ezüst-Boszniai tartomány, valamint annak kapcsolatai Horvátországgal és Magyarországgal. Ezen kívül forrásgyűjtéssel és publikálásra való előkészítéssel is foglalkozik.

Ifj. BerténYi Iván, ml.

Budapesten született 1975-ben. Egyetemi tanulmányait 1993–1999 között az ELTE Bölcsészettudományi Karán, a Humboldt Universität zu Berlin ill. az Universität Wien történelem szakán, valamint 1993–2002 között az ELTE BTK művészettörténet szakán végezte. 2006-ban szerzett PhD-fokozatot az ELTE-n. 1999–2002

között az ELTE Trefort Ágoston Gyakorló Iskolájának középiskolai tanára. 2000–2009 között a PPKE BTK, 2009–2015 között az ELTE BTK egyetemi oktatója, a 2012/13-as tanévben az Indiana University Bloomingtonon tanít. 2013–2015 között az MTA BTK TTI tudományos kutatója. 2015-től 2025-ig tudományos diplomata, a Collegium Hungaricum Wien tudományos igazgató-helyettese. Kutatási területe a 19–20. századi magyar és közép-európai történelem, a Habsburg-birodalom és Magyarország történelme; politika- és eszmetörténet; politikai társadalom- és kultúrtörténet; a nemzetiségi kérdés és a parlamentarizmus története.

Rođen u Budimpešti 1975. godine. Visokoškolsko obrazovanje je stekao na studiju povijesti (1993.–1999.) na Filozofskom fakultetu Sveučilišta Eötvös Loránd u Budimpešti, na Universitätu Wien i na Humboldt Universität zu Berlin. Od 1993. do 2002. g. studira povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta Eötvös Loránd u Budimpešti. Doktorat je stekao 2006. g. na Sveučilištu Eötvös Lóránd. Od 1999. do 2002. g. je srednjoškolski nastavnik u u vježbaonici Trefort Ágoston Filozofskog fakulteta Sveučilišta Eötvös Loránd. Od 2000. do 2009. g. je predavač na Filozofskom fakultetu Katoličkog sveučilišta Pázmány Péter, a od 2009. do 2015. g. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta Eötvös Loránd. Akademske godine 2012./2013. predaje na Indiana University Bloomington. Od 2013. do 2015. g. radi kao znanstveni istraživač u Intsitutu za povijest Mađarske akademije znanosti, a od 2015. do 2025. g. kao znanstvenik-diplomat, odnosno zamjenik ravnatelja za znanost Collegiuma Hungaricum Wien. Znanstvena istraživanja mu se odnose na mađarsku i srednjoeuropsku povijest 19. i 20. stoljeća, na povijest Habsburškog Carstva i Mađarske, na političku povijest i povijest razvoja ideja, na društvenu i kulturnu povijest, na manjinska pitanja te na povijest parlamentarizma.

Bíró László

1963-ban született Veszprémben. 1987-ben végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen történelem–orosz szakon. Egyetemi évei alatt kezdett horvátul tanulni. 2005-ben védte meg PhD-disszertációját az ELTE-n. Kutatási területe a Balkán története a 19–20. században.

Rodio se 1963. godine u Veszprému. Godine 1987. stekao diplomu na studiju povijesti i ruskog jezika na Sveučilištu Eötvös Loránd u Budimpešti. Za vrijeme studija počeo je učiti hrvatski. Godine 2005. obranio je doktorsku disertaciju

na Sveučilištu Eötvös Loránd u Budimpešti. Njegovo područje istraživanja je Balkana u 19. i 20. stoljeću.

Maris Bjelanović

Diplomirala na Fakultetu za medije i odnose s javnošću Sveučilišta u Dubrovniku i u rujnu 2020. stekla zvanje magistre odnosa s javnostima. Istraživala je povijest periodičkih publikacija, posebice onih namijenjenih ženama. Višemjesečni boravak na studentskoj razmjeni na jugu Španjolske potaknuo je da stečeno znanje nastavi razvijati u kulturnom turizmu.

A Dubrovniki Egyetem Média és Kommunikációs Karán 2020 szeptemberében szerzett közösségi kapcsolatok mesterdiplomát. A periodikus kiadványok történetét kutatta, különös tekintettel a nőknek szánt kiadványokra. A dél-spanyolországi régióban eltöltött több hónapos hallgatói csereprogram arra ösztönözte, hogy megszerzett tudását a kulturális turizmus területén fejlessze tovább.

Blažetin, Stjepan

Nagykanizsa (7. siječnja 1963.) Diplomirao na Sveučilištu u Zagrebu 1988. i stekao zvanje profesora hrvatskog ili srpskog jezika i jugoslavenskih književnosti. Doktorsku je disertaciju obranio 2013. godine na Sveučilištu Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Trenutno je voditelj Katedre za hrvatski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Pečuhu. Područje znanstvenog interesa: književnost i kultura Hrvata u Mađarskoj; hrvatsko-mađarske književne i kulturne veze; pitanja prevođenja. Piše poeziju i bavi se umjetničkim prevođenjem.

1963. január 7-én született Nagykanizsán. A Zágrábi Egyetemen végezte el a horvát-szerb nyelv és jugoszláv irodalmak tanári mesterképzést. 2013-ban védte meg doktori disszertációját az Eszéki Josip Juraj Strossmayer Egyetemen. Jelenleg a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Horvát Nyelv és Irodalom Tanszékének vezetője. Tudományos érdeklődése: a magyarországi horvátok irodalma és kultúrája, a magyar-horvát irodalmi és kulturális kapcsolatok. Verseket ír és műfordítói tevékenységet végez.

Bene Sándor

Irodalomtörténész, az MTA doktora, az ELTE HTK Irodalomtudományi Intézet tudományos tanácsadója, a Károli Gáspár Református Egyetem és a Zágrábi Egyetem docense. Tanulmányait az ELTE BTK-n végezte, magyar-latin szakos tanárként. Kandidátusi címét a kora újkori politikai közvélemény történetéről írott értekezéssel (*Theatrum politicum*, 1999), doktori fokozatát a Zrínyi Miklós kötészetéről készített monográfiával (*A harmadik szirén*, 2021) szerezte meg. Kutatási területei a reneszánsz és barokk irodalom- és eszmetörténet, a kor újkori poétikai gondolkodás és a hungarológia területeit fogják át, különös tekintettel a horvát-magyar irodalmi és kulturális kapcsolatokra.

Povijesničar književnosti, doktor Mađarske akademije znanosti, znanstveni savjenik Instituta za književnost na Sveučilištu Eötvös Loránd, docent na Sveučilištu reformirane crkve Károli Gáspár i Sveučilišta u Zagrebu. Studije je završio na Filozofskom fakultetu ELTE gdje je stekao nastavničku diplomu na smjeru mađarskog i latinskog jezika i književnosti. Kandidatsku titulu je stekao je radom o povijesti političkog javnog mijenja ranog novog doba (Theatrum politicum, 1999), a doktorat s monografijom o poeziji Nikole Zrinskog (A harmadik szirén, 2021). Područja istraživanja mu obuhvaćaju povijest književnosti i ideja renesanse i baroka, ranu modernu poetsku misao te područje hungarologije, s posebnim naglaskom na hrvatsko-mađarske književne i kulturne veze.

Bockovac, Timea

Diplomirala na Filozofskom fakultetu Sveučilištu u Pečuhu i stekla zvanje magistre mađarskog jezika i književnosti te hrvatskog jezika i književnosti. Na Doktorskoj školi primijenjene lingvistike Sveučilišta u Pečuhu 2018. godine obranila disertaciju na temu dvojezičnosti Hrvata u Mađarskoj. Znanstveni interes usmjeren joj je na jezična prava i dvojezičnost manjina, na jezičnu politiku i na suodnos identitetai jezika.

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar végzett, ahol magyar nyelv és irodalom, valamint horvát nyelv és irodalom szakos mesterdiplomát szerzett. 2018-ban a Pécsi Tudományegyetem Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Iskolájában védte meg a magyarországi horvátok kétnyelvűségéről szóló doktori disszer-

tációját. Tudományos érdeklődése a kisebbségek nyelvi jogaira, kétnyelvűségére, a nyelvpolitika kérdéseire és az identitás és nyelv kölcsönhatására irányul.

Bognár Szabina

1975-ben született Pécsett. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemet szerzett szociológus és jogász diplomát, az ELTE Európai Etnológia Doktori Iskolájában védte meg 2010-ben doktori értekezését. Az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja jogi referense, az ELTE HTK Néprajztudományi Kutatóintézet tudományos főmunkatársa, a PTE KPVK Szociális Tanulmányok Tanszék adjunktusa. Szakmai érdeklődés: társadalomtörténet, jogi néprajz, helytörténet, gradistyei horvátok története.

Rodila se 1975. godine u Pečuhu. Na Sveučilištu Eötvös Loránd u Budimpešti stekla diplomu sociologa i pravnika, a doktorsku disertaciju obranila je na Doktorskoj školi Europske etnologije na Sveučilištu Eötvös Loránd 2010. godine. Ima troje djece. Područje znanstvenog interesa je: socijalna povijest, pravna etnografija, lokalna povijest, povijest gradišćanskih Hrvata.

Brkanić, Monika

Diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Osijeku i stekla zvanje magistre pedagogije i magistre edukcije povijesti. Pohađa doktorski studij na Fakultetu hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. Znanstveni interes je plemstvo i plemićke obitelji u međurječju Save i Drave u srednjem vijeku.

Az eszéki Bölcsészettudományi Karon szerzett mesterfokozatot pedagógiából és történelemből. Jelenleg a Zágrábi Egyetem Horvát Tanulmányok Karának doktorandája. Tudományos érdeklődése a Száva- és Drávaközi középkori nemesség és a nemesi családok kutatására irányul.

Cvetnić, Sanja

Rođena 1961. u Zagrebu. Diplomirala je povijest umjetnosti i komparativnu književnost na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i na Sveučilištu u Bologni.

Doktorirala je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (1997.). Redovita je profesorica na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Studijski je boravila u Sjedinjenim Američkim Državama (Rochester, NY; Williamstown, Massachusetts; Los Angeles, California), Italiji (Venecija), Nizozemskoj (Amsterdam; Den Haag) i Mađarskoj (Budimpešta). Kao gostujuća profesorica predavala je na Sveučilištu u Sarajevu i Ca' Foscari u Veneciji, te na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. Glavna područja njezinih istraživanja i publikacija su slikarstvo od 15. do 18. stoljeća, ikonografija, pučka i popularna umjetnost, te pojave poput umjetničkih migracija.

1961-ben született Zágrábban. Művészettörténetet és összehasonlító irodalmat végzett a zágrábi Bölcsészettudományi Karon és a Bolognai Egyetemen. 1997-ben doktorált a Zágrábi Egyetem Bölcsészettudományi Karán. A Zágrábi Egyetem Művészettörténeti Tanszékének egyetemi tanára. Tanulmányi ösztöndíjasként tanult az Egyesült Államokban (Rochester, NY; Williamstown, Massachusetts; Los Angeles, Kalifornia), Olaszországban (Velence), Hollandiában (Amszterdam, Den Haag) és Magyarországon (Budapest). Vendégtanárként oktatott a Szarajevói Egyetemen, a velencei Ca' Foscari Egyetemen és a zágrábi Katolikus Hittudományi Karon. Főbb kutatási és publikációs területei a 15–18. századi festészet, ikonográfia, népi és populáris művészet, valamint a művészeti migráció jelensége.

Demeter Gábor

A Debreceni Egyetemen szerzett történelem-földrajz tanári és angol szakfordítói oklevelet 2003-ban és itt doktorált történettudományból (2007), földtudományokból (2008) és habilitált történeti földrajzból (2017). A ELTE HTK (volt MTA) Történettudományi Intézetének kutatója (2010-) tudományos főmunkatárs 2018-tól. Kutatási területe a Balkán-félsziget és az Osztrák–Magyar Monarchia diplomácia- és gazdaságtörténete, a GIS és a történeti statisztika, történeti földrajz (18–20. századi területi egyenlőtlenségek, várostörténet, demográfia).

Sveučilišnu diplomu studija povijesti-geografije-stručnog prevoditelja na engleski jezik stekao na Sveučilištu u Debrecenu 2003. godine i na istom sveučilištu doktorirao iz povijesnih znanosti (2007.), geoznanosti (2008), a habilitirao je na području povijesne geografije (2017). Od 2010. godine znanstveni suradnik je na Institutu za povijest HUN-REN (ranije Mađarske akademije znanosti), a

od 2018. godine viši znanstveni suradnik. Područje istraživanja mu je povijest diplomacije i gospodarstva Balkanskog poluotoka i Austro-Ugarske Monarhije, GIS (Geographical Information System) i povijesna statistika, povijesna geografija (teritorijalni nesrazmjer, urbana povijest i demografija 18–20. stoljeća).

Đurok, Ivica

Sociolog, PhD sveučlišni docent, rođen 25. 06. 1960. godine u Mohaču. Znanstveni interes mu je usmjeren na etnicitete, narodnosti i manjine. Istražuje ulogu elite u manjinskim zajednicama, nadalje društvenu povijest Balkana, Indije te Južne Amerike.

Szociológus, egyetemi docens, 1960. június 25-én született Mohácson. Tudományos érdeklődése az etnikumok, nemzetiségek és kisebbségek kutatására irányul. Vizsgálja az elit szerepét a kisebbségi közösségekben, valamint a Balkán, India és Dél-Amerika társadalomtörténetét.

Eszik Veronika

A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerzett francia szakos bölcsész és tanár, illetve történelem szakos bölcsész diplomát, majd ugyanitt történelemtudományi doktori fokozatot 2023-ban. Kutatásaiban a 19. századi Közép-Európára vonatkoztatva azt a kérdést igyekszik megválaszolni, milyen társadalmi és környezeti árat volt kénytelen megfizetni a korszak embere a progresszionak nevezett folyamatért. Ennek részeként foglalkozik a vidék–város ellentétek történeti gyökereivel is.

Na Sveučilištu Eötvös Loránd u Budimpešti stekla je diplomu magistre i nastavnice francuskog jezika, odnosno diplomu magistre povijesti, a nakon toga 2023. godine stekla je titulu doktora znanosti. U svojim istraživanjima nastoji pronaći odgovore na pitanja koliku je cijenu bio prisiljen platiti čovjek toga vremena za duštvo i okoliš s obzirom na područje Srednje Europe 19. stoljeća za proces koji se naziva progresijom. Kao dio ove teme proučava nadalje i povijesne uzroke suprotnosti periferija-grad.

Gál Judit

Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerzett történelem szakos diplomát, majd az ELTE történelemtudományi doktori iskolájában védte meg doktori értekezését 2019-ben. Szakmai érdeklődése: Magyarország és a Nyugat-Balkán kapcsolatai a középkorban, középkori várostörténet és gazdaságtörténet.

Diplomirala na Sveučilištu Eötvös Loránd iz povijesti te 2019. godine isto tamo obranila i svoj doktorski rad. Znanstveni interes joj se odnosi na srednjovjekovne veze između Ugarske i zapadnog Balkana, na povijest gradova i na povijest razvoja srednjovjekovne ekonomije.

Holjevac, Željko

Rođen je 15. prosinca 1973. u Brinju. Akademski stupanj doktora povijesnih znanosti stekao je 2006. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Radio je u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar i Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je akademske godine 2016./2017. bio v.d. dekana. Sada je zaposlen u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar kao znanstveni savjetnik, a obnaša i dužnost ravnatelja Instituta. Znanstveno se bavi hrvatsko-mađarskim i hrvatsko-slovačkim vezama i odnosima, Vojnom krajinom i drugim temama iz hrvatske povijesti s težištem na 19. stoljeću.

1973. december 15-én született Brinjben. A történettudományok doktora fokozatát 2006-ban szerezte meg a Zágrábi Egyetem Bölcsészettudományi Karán. Dolgozott az Ivo Pilar Társadalomtudományi Intézetben és a Zágrábi Egyetem Bölcsészettudományi Karán, ahol a 2016/2017-es tanévben az intézmény megbízott dékánjának tisztségét töltötte be. Jelenleg az Ivo Pilar Társadalomtudományi Intézet tudományos tanácsadója és igazgatója. Tudományos munkája során a horvát–magyar és horvát–szlovák kapcsolatokra, a katonai határőrvidékre, valamint a horvát történelem, elsősorban 19. századi témáira fókuszál.

Hornyák Árpád

Született Darmstadtban 1971-ben. A pécsi Janus Pannonius Tudományegyetemen szerzett történelemtanári diplomát, majd a Pécsi Tudományegyetem In-

terdiszciplináris Doktori Iskolájában védte meg 2001-ben az 1918–1927 közötti időszak magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatait tárgyaló doktori értekezését. Fő kutatási területe a magyar szerb (jugoszláv) kapcsolatok a 20. században, a Balkán története a 19–20 században.

Rodio se 1971. godine u Darmstadtu. Na Sveučilištu Janus Pannonius u Pečuhu stekao diplomu nastavnika povijesti. Na Interdisciplinarnoj doktorskoj školi Sveučilišta u Pečuhu 2001. godine obranio je doktorsku disertaciju na temu mađarsko-jugoslavenskih diplomatskih veza u razdoblju od 1918.–1927. Osnovno područja znanstvenog interesa su mu mađarsko-srpske (jugoslavenske) veze u 20. stoljeću, povijest Balkana u 19. i 20. stoljeću.

Karbić, Damir

Rođen je u Slavonskom Brodu 1962. Završio je studij povijesti i arheologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a magistrirao i doktorirao na Srednjoeuropskom sveučilištu u Budimpešti. Zaposlen je na Odsjeku za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu, a od 2020. upravitelj je istog Zavoda. U svom znanstvenom radu prvenstveno se bavi društvenom poviješću razvijenog srednjeg vijeka s naglaskom na povijest plemstva (posebice roda Šubića i obitelji Zrinski) te poviješću hrvatsko-mađarskih odnosa.

1962-ben született Slavonski Brodban. A Zágrábi Egyetem Bölcsészettudományi Karán végezte el a történelem-régészet szakot, majd a budapesti Közép-európai Egyetemen szerzte meg mesterdiplomáját és doktori címét. Jelenleg a zágrábi Horvát Tudományos Akadémia Történelmi és Társadalomtudományi Intézetének történeti osztályán dolgozik, amelynek 2020 óta igazgatója is. Tudományos munkásságát elsősorban a kora újkori társadalomtörténet kutatása jellemzi, különös tekintettel a horvát nemesség (kiváltképp a Šubić nemzetség és a Zrínyi család), valamint a horvát-magyar kapcsolatok történetére

Karbić, Marija

Rođena je u Zagrebu 1961. Završila je jednopredmetni studij povijesti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu te na istom fakultetu magistrirala

i doktorirala. Zaposlena je na Hrvatskom institutu za povijest, u njegovoj Podružnici za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, a od 2022. predstojnica je iste Podružnice. U svom znanstvenom radu prvenstveno se bavi društvenom poviješću razvijenog i kasnog srednjeg vijeka s naglaskom na povijest plemstva, gradova te rodnih i obiteljskih odnosa, a u sklopu svojih istraživanja zahvaća i različite teme iz povijesti hrvatsko-mađarskih odnosa u srednjem vijeku.

1961-ben született Zágrábban. A Zágrábi Egyetem Bölcsészettudományi Karán történelem alapszakot végzett, ugyanitt mesterszakon és doktori képzésben is részt vett. A Horvát Történeti Intézetnél dolgozik, annak Szlavónia, Szerémség és Baranya történetét kutató részlegén, amelynek 2022 óta vezetője. Tudományos munkássága elsősorban a fejlett és késő középkor társadalomtörténetével foglalkozik, különös tekintettel a nemesség, a városok, valamint nemi és családi kapcsolatok történetére, továbbá kutatásai között szerepelnek a horvát–magyar kapcsolatok különféle középkori történeti témái is.

Kolak Bošnjak, Arijana

Rođena je 1979. godine. Radi kao viši znanstveni suradnik na Hrvatskom institutu za povijest. Magistrirala je i doktorirala s temama iz povijesti hrvatsko-mađarskih odnosa u 19. stoljeću na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Znanstveni interesi usmjereni su joj na istraživanje hrvatske povijesti 19. stoljeća kao i hrvatsko-mađarskih odnosa u tom razdoblju.

1979-ben született. A Horvát Történettudományi Intézet vezető tudományos munkatársa. Mesteri és doktori fokozatát a Zágrábi Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerezte meg, a 19. századi horvát-magyar kapcsolatok történetének témájából. Tudományos érdeklődése a 19. századi horvát történelem és a korabeli horvát-magyar kapcsolatok kutatására irányul.

Lábadi Károly

Szabadkai középiskolai tanulmányokat követően Újvidéken és Pécsett járt egyetemre, majd a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett néprajzból doktori fokozatot. Karrierje során vezette a gödöllői Szent István Egye-

temen Környezettudományi Intézetében a Nép és Tájrajzi Csoportot, illetve az eszéki Josip Strossmayer Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének alapító professzora volt. Kutatásainak homlokterében Szlavónia és a Baranya-háromszög újkori etnikai, irodalmi és társadalmi viszonyai állnak.

Nakon srednje škole, koju je pohađao u Subotici, visokoškolsko obrazovanje nastavlja u Novom Sadu i Pečuhu. Doktorsku disertaciju s područja etnografije obranio je na Sveučilištu Kossuth Lajos u Debrecenu. U svojoj je karijeri vodio Skupinu za istraživanje naroda i okoliša Instituta za zaštitu okoliša Sveučilišta Szent István. Na Sveučilištu Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku bio je utemeljitelj Katedre za mađarski jezik i književnost. U fokusu istraživanja stoje mu novovjekovni etnički, književni i društvenu odnosi u Slavoniji i Baranji.

Lábadi Zsombor

A Pécsi Tudományegyetem magyar nyelv és irodalom szakán végzett, majd a pécsi egyetem irodalomtudományi doktori iskolájában 2007-ben szerzett Phd-fokozatot. Az eszéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék egyik alapítója 2008-ban, és több cikluson át vezetője volt. Fő kutatási területe a modern és kortárs magyar irodalom, a hozzá kapcsolódó irodalomelméleti megközelítések, valamint a határon túli magyar irodalmi jelenségek értelmezése. Publikációinak jelentős része az irodalom poétikai, retorikai és történeti összefüggéseinek értelmezésével foglalkozik. Legújabb tanulmányai a fikció és az életrajzi kontextusok kapcsolatát vizsgálják a modern irodalomban.

Studirao je mađarski jezik i književnost na Sveučilištu u Pečuhu, te je 2007. godine obranio disertaciju na Doktorskoj školi književnosti Sveučilišta u Pečuhu i stekao titulu PhD. Jedan je od utemeljitelja Katedre za mađarski jezik i književnost na Sveučilištu u Osijeku te je u više navratio bio voditeljem iste. Osnovna područja istraživanja su mu moderna mađarska književnost, književno-teorijski pristupi vezani za to razdoblje, te interpretacija mađarske književnosti izvan granica Mađarske. Većina publikacija tematski je usmjerena na književnu poetiku, retoriku i tumačenje povijesnih poveznica. Najnovije publikacije propituju vezu fikcije i kontekst životopisa u modernoj književnosti.

Lehocki-Samardžić, Ana

A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvészeti Doktori Iskolájában szerzett doktori fokozatot. Oktatott tárgyak: Szakfordítás, Magyar–horvát kontrasztív nyelvészet, Bevezetés a nyelvtudományba, Magyar mondattan, Dialektológia. Tagja az MTA Kárpát-medencei Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózatának, a Pécsi Akadémiai Bizottság horvátországi (eszéki) képviselője, a Glotta Nyelvi Intézet elnöke. Kutatási területe: fordítástudomány, a fordításoktatás módszertana, magyar–horvát összehasonlító nyelvészet, szociolingvisztika, kontaktológia, dialektológia. Publikációi megtalálhatók a magyar MTMT-ben és a horvát CROSBI-ban.

Doktorsku titulu stekla je na Doktorskoj školi lingvistike Sveučilišta Eötvös Loránd u Budimpešti. Predaje sljedeće kolegije: Stručno prevođenje, Hrvatsko-mađarsko kontrastivno jezikoslovlje, Uvod u jezikoslovlje, Sintaksa mađarskog jezika, Dijeloktologija. Članica je Međunarodne istraživačke mreže Termini Mađarske akademije znanosti, predstavnica je znanstvenika iz Hrvatske pri Regionalnom odboru Mađarske akademije znanosti u Pečuhu, te je predsjednica Instituta za jezik Glotta. Područja istraživanja: znanost o prevođenju, metodika nastave prevođenja, mađarsko-hrvatsko kontrastivno jezikoslovlje, sociolingvistika, kontaktologija, dijalektologia. Popis radova vidljiv u mađarskoj bazi MTMT i u hrvatskoj bazi CROSBI.

Lovaš Eldina

Rođena je 1991. godine. Diplomirala je 2015. na Filozofskom fakultetu J. J. Strossmayera u Osijeku. Doktorsku disertaciju obranila je 2021. na Sveučilištu u Pečuhu. U Hrvatskom institutu za povijest – Podružnici za povijest Slavonije, Srijema i Baranje zaposlena je kao poslijedoktorandica od 2022., a od 2024. radi kao znanstvena suradnica. Od 2016. vanjska je suradnica na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Osijek, gdje je 2024. godine stekla zvanje naslovne docentice. Od 2021. surađuje s Leksikografskim zavodom Miroslav Krleža. Dobitnica je Dekanove nagrade (2014.) i I. nagrade za najbolji rad mladih povjesničara iz povijesti Slavonije, Srijema i Baranje – Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje za 2018. i 2019. U svom znanstvenom radu bavi se sustavnim

istraživanjem demografske i društvene povijesti Baranje i Osijeka u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća te crkvenom poviješću Pečuške i Đakovačko-srijemske biskupije u navedenome razdoblju. Redovito izlaže na domaćim i inozemnim znanstvenim skupovima. Kao autorica ili suautorica objavila je 3 knjige i više desetaka znanstvenih radova.

1991-ben született. 2015-ben szerezte meg diplomáját az Eszéki J. J. Strossmayer Egyetemen. Doktori disszertációját 2021-ben védte meg a Pécsi Tudományegyetemen. A Horvát Történettudományi Intézet – Szlavónia, Szerémség és Baranya történetét kutató részlegének adjunktusa, majd 2024-től tudományos munkatársa. 2016 óta külsős munkatársa az eszéki egyetem Történelemtudomány Tanszékének, ahol 2024-ben docensi címet szerzett. 2021 óta együttműködik a „Miroslav Krleža" Lexikográfiai Intézettel. Elismerései: Dékáni-díj (2014), A Horvát Történettudományi Intézet – Szlavónia, Szerémség és Baranya történetét kutató részlegének a fiatal történészek legjobb tudományos munkájáért járó I. díja (2018., 2019.). Tudományos munkájában rendszerszerűen kutatja Baranya és Eszék 18. századi és 19. század eleji népesség- és társadalomtörténetét, valamint a pécsi és diakovár-szerémségi püspökség egyháztörténetét. Rendszeresen tart előadásokat hazai és külföldi tudományos konferenciákon. Szerzőként vagy társszerzőként 3 könyvet és több tucat tudományos tanulmányt jelentetett meg.

Matković, Stjepan

Rođen je 2. srpnja 1966. u Zagrebu. Doktorirao povijest na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Najviše se bavi temama iz hrvatske povijesti druge polovice 19. i početka 20. stoljeća. Radi u Hrvatskom institutu za povijest. Vodio je do 2025. projekt Mapiranje parlamentarnih izbora 1848. – 1918. u Hrvatskoj koji je financirala Hrvatska zaklada za znanost.

1996. július 2-án született. A Zágrábi Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett doktori címet. Tudományos érdeklődése elsősorban a a 19. századi és a 20. század eleji horvát történelemre terjed ki. A Horvát Történettudományi Intézetben dolgozik. 2025-ig a a Horvát Tudományért Alapítvány által támogatott „Az 1848. – 1918. közötti parlamenti választások feltérképezése" című projekt vezetője.

Molnár Antal

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Humántudományi Központjának tudományos főigazgató-helyettese és a Történettudományi Kutatóintézet igazgatója, az ELTE egyetemi tanára, korábban a Római Magyar Akadémia igazgatója (2011–2016). Elsődleges kutatási területe a balkáni katolicizmus 16–17. századi története, a katolikus konfesszionalizáció, illetve a nemzetek római reprezentációja a kora újkorban. 2021 óta a Történettudományok Pápai Bizottságának tagja.

Zamjenik ravnatelja za znanost Centra za humanistička istraživanja Sveučilišta Eötvös Loránd u Budimpešti (ELTE), ravnatelj Instituta za istraživanje povijesti, a prije toga ravnatelj Mađarske akademije U Rimu (2011.–2016.) Primarno područje istraživanja mu je povijest balkanskog katoličanstva u 16. i 17. stoljeću, katolička konfesionalizacija, odnosno rimska reprezentacija nacija u ranom novom vijeku. Od 2021. godine član je Papinskog odbora za povijesne znanosti.

Njari, Denis

Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Osijeku i stekao zvanje magistra povijesti i hrvatskog jezika i književnosti. Doktorirao povijest 2016. godine na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Uže područje znanstvenog interesa: povijest Mađara i mađarske manjine u Hrvatskoj.

Az Eszéki Egyetemen szerezte meg mestefokozatát történelemből és horvát nyelv és irodalomból. 2016-ban doktorált a Zágrábi Egyetem Horvát Tanulmányok Karán. Kutatási területe a magyarok és a horvátországi magyarok története.

Ostajmer, Branko

Od 2006. godine zaposlen na Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu. Povijest je diplomirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu 2011. godine obranio je doktorsku disertaciju pod naslovom *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.–1903.* Znanstveni interes usmjeren mu je na teme iz političke, društvene i kulturne s prijelaza iz 19. u 20.

stoljeće, uz posebnu pozornost na prostor Kraljevine Hrvatske i Slavonije te na hrvatsko-mađarske odnose.

2006 óta a Horvát Történettudományi Intézetben dolgozik Zágrábban. Történelem szakon végzett a Zágrábi Egyetem Bölcsészettudományi Karán. Ugyanitt a Horvát Tanulmányok Karán védte meg a „Néppárt Szlavóniában és a Szerémségben 1883–1903 között" című doktori disszertációját. Tudományos érdeklődése a 19. és 20. század fordulójának politikai, társadalmi és kulturális témáira irányul, különösen a Horvát-Szlavón Királyság területére, illetve a horvát-magyar kapcsolatokra vonatkozóan.

Pálffy Géza

Veszprémben született, 1971-ben. Tanulmányait a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem történelem és levéltár szakjain végezte. 1994 óta dolgozik az MTA BTK Történettudományi Intézetében, jelenleg tudományos tanácsadó és a „Lendület" Szent Korona Kutatócsoport vezetője. 2010-től az MTA doktora (DSc), 2025-től az MTA levelező tagja. Kutatási területe a Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia 16–18. századi története, elsősorban a törökellenes védelmi rendszer, a királyság katonai elitje és arisztokráciája, a magyar–horvát rendek és a bécsi udvar kapcsolatrendszere. Emellett kiemelten érdeklődik a Szent Korona históriája és a magyar uralkodókoronázások, a horvát–magyar kapcsolatok, a sírkőkutatás és térképtörténet iránt. E témakörökben eddig tucatnyi nyelven 30 önálló kötete és mintegy 500 közleménye jelent meg.

Rodio se u Veszprému 1971. godine. Sveučilišnu diplomu je stekao na Sveučilištu Eötvös Loránd na studiju povijesti i arhivistike. Od 1994.godine radi na Institutu za povijest Mađarske akademije znanosti. Trenutno je znanstveni savjetnik i voditelj istraživačke skupine Svete Krune „Lendület". Gosine 2010. stekao je zvanje doktora Mađarske akademije znanosti (DSc), čiji je dopisni član od 2025.g. Područja znanstvenog interesa su mu povijest Ugarske i Habsburške Monarhije u 16–18. stoljeću, ponajprije protuosmanska obrana, vojna elita i asristokracija kraljevstva, sustav veza između mađarsko-hrvatskih redova i bečkog dvora. Osim toga iznimno se zanima za povijest Svete Krune i krunidbu ugarskih vladara, hrvatsko-mađarske veze, istraživanje nadgrobnih spomenika i kartografiju. U navedenim područjima dosada je objavio 500 radova i 30 knjiga na brojnim jezicima.

Skenderović, Robert

Diplomirao je 1997. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu povijest i filozofiju. Na istome fakultetu 2005. godine doktorirao je s temom demografske povijesti Slavonije. Autor je više autorskih knjiga i školskih udžbenika te urednik znanstvenih zbornika. Godine 2018. dobitnik je nagrade „Mirjana Gross" za najbolju knjigu iz povijesti. Znanstveni interes usmjeren mu je na ranonovovjekovnu povijest Slavonije, povijest Hrvata u Mađarskoj i Vojvodini te demografsku povijest i povijest okoliša.

1997-ben szerzett történelem és filozófia szakos diplomát a Zágrábi Egyetem Bölcsészettudományi Karán. Ugyanitt doktorált 2005-ben Szlavónia demográfiai történetéből. Több saját könyv és iskolai tankönyv szerzője, valamint tudományos tanulmánykötetek szerkesztője. 2018-ban elnyerte a legjobb történelmi témájú könyvért járó „Mirjana Gross" díjat. Tudományos érdeklődése a kora újkori Szlavónia történetére, a magyarországi és a vajdasági horvátok történetére, valamint a demográfiai és környezettörténetre irányul.

Švoger, Vlasta

Diplomirala je povijest te njemački jezik i književnost na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Na istom fakultetu obranila je doktorsku disertaciju 2004. godine. Od 1995. zaposlena je u Hrvatskom institutu za povijest, a od 2014. do 2023. bila je pročelnica Odjela za povijest 19. stoljeća. Njezin znanstveni interes usmjeren je na intelektualnu povijest Banske Hrvatske u 19. stoljeću, a napose na hrvatsko novinstvo i položaj tiska u tom razdoblju, nastanak građanskoga društva u Hrvatskoj sredinom 19. stoljeća, modernizaciju hrvatskog školstva i transfer modernih (liberalnih) ideja iz europskih zemalja u Hrvatsku u 19. stoljeću.

A Zágrábi Egyetem Bölcsészettudományi Kar történelem, valamint német nyelv és irodalom szakán diplomázott. Ugyanitt 2004-ben megvédte doktori disszertációját. 1995 óta a Horvát Történettudományi Intézet munkatársa. 2014-től 2023-ig a 19. századi Történelem Tanszékének vezetője. Tudományos érdeklődése a 19. századi bánsági Horvátország szellemtörténetére irányul, különösen ezen időszak horvát újságírására és a sajtó helyzetére, valmint a polgári társadalom kialakulására Horvátországban a 19. század közepén, a horvát oktatás moder-

nizációjára, továbbá a modern (liberális) eszmék európai országokból Horvátországba történő áramlására a 19. században.

Varga Szabolcs

Történész, az ELTE HTK Történettudományi Kutatóintézet tudományos főmunkatársa, a Vigilia folyóirat szerkesztője. Tanulmányait a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetemen végezte történelem szakos tanárként. Doktori fokozatát is itt szerezte meg Szlavónia 1490–1540 közötti történelméről írt monográfiájával (2009), és itt habilitált a Zrínyi családról írt kötetével (2016). Kutatási területe a kora újkori horvát-magyar történelmi és kulturális kapcsolatok, a hódoltság kora és annak emlékezeti változásai. Több kötetet szerkesztett az 1526. évi mohácsi csata témakörében, valamint írt a szigetvári Zrínyi Miklósról, Pécs török kori történelméről, illetve a horvát szábor közép- és kora újkori előzményeiről.

Povjesničar, znanstveni suradnik Instituta za povijest Sveučilišta Eötvös Loránd, urednik časopisa Vigilia. Na Sveučilištu Janusa Pannoniusa stekao je diplomu nastavnika povijesti. Doktorirao (2009.) s monografijom pod naslovom Povijest Slavonije između 1490. i 1540., a habilitirao s knjigom o obitelji Zrinski (2016). Znanstvena istraživanja mu se odnose na hrvatsko-mađarske povijesne i kulturne veze u razdoblju ranog novog vijeka te na vrijeme Osmanlijske okupacije i na promjene kolektivnoga sjećanja o tome vremenu. Urednik je više zbornika s temom mohačke bitke (1526.), objavio je knjigu o Nikoli Zrinskom Sigetskom, o povijesti Pečuha za vrijeme Osmanlija, odnosno o institucijama koje su prethodili hrvatskom saboru u srednjem i u ranom novom vijeku.

Végh, Andor

Diplomirao na Filozofskom fakultetu Sveučilištu u Pečuhu, gdje je stekao zvanje magistra geografije i hrvatskog jezika i književnosti. Doktorirao je 2008. godine s temom etničke geografije u sklopu društvenih i regionalnih studija. Znanstvena djelatnost mu se fokusira na proučavanje etničkih zajednica, njihovih interakcija i procesa integracije i segregacije unutar društvenih i regionalnih konteksta. Sudjeluje u međunarodnim istraživačkim projektima vezanim uz regionalne studije i geopolitiku.

A Pécsi Tudományegyetem végzett, ahol földrajz-horvát nyelv és irodalomból szerzett mesterdiplomát. 2008-ban doktorált társadalmi és regionális tanulmányok keretében etnikai földrajz témában. Tudományos tevékenysége az etnikai közösségek, azok kölcsönhatásainak, valamint az integrációs és szegregációs folyamatainak tanulmányozására társadalmi és regionális kontextusban terjed ki. Regionális tanulmányú és geopolitikai témájú nemzetközi kutatási projektek résztvevője.

Žagar Szentesi, Orsolya

Nyelvész, hungarológus, a Zágrábi Egyetem Hungarológiai Tanszékének habilitált egyetemi docense, és korábban több mandátumon át tanszékvezetője. Tanulmányait az ELTE Bölcsészettudományi Karán végezte magyar és szerbhorvát szakon, majd ugyanitt szerzett 2003-ban doktori fokozatot a nyelvtudományok területéről, a magyar-horvát nyelvi kapcsolatok témájából írt disszertációjával. Kutatási területei: magyar-horvát nyelvi kapcsolatok, a magyar mint idegen nyelv grammatikája, kontrasztív-funkcionális nyelvészet, igei morfoszintaxis.

Lingvistica, hungarologinja, izvanredna profesorica na Katedri za hungarologiju Sveučilišta u Zagrebu, ranije i njezina predstojnica u nekoliko mandata. Diplomirala je na Sveučilištu Eötvös Loránd u Budimpešti na studijima hungarologije i serbokroatistike, a 2003. godine na istom Sveučilištu obranila je doktorsku disertaciju s područja mađarsko-hrvatskih jezičnih veza. Područja njezina znanstvenog interesa su mađarsko-hrvatske jezične veze, gramatika mađarskog kao stranog jezika, kontrastivno-funkcionalna lingvistika, morfosintaksa glagola.

Recenzensek / Recenzenti

Bácsatyai, Dániel; Bánkuti, Gábor; Bara, Mario; Barišić, Rudolf; Bećir, Ante; Blažević-Krezić, Vera; Cieger, András; Coha, Suzana; Csibi, Norbert; Fazekas, István; Katona, Csaba; Kekez, Hrvoje; Kiss-Halas, Judit; Mitrovits, Miklós; Molnár Csikós László; Nagy, Mariann; Novosel, Zrinko; Njari, Denis; Ostajmer, Branko; Pálosfalvi, Tamás; Patafta, Danijel; Szeberényi, Gábor; Švoger, Vlasta; Vukov Raffai, Éva; Ress, Imre; Sajti, Enikő; Turkalj, Jasna; Tüskés, Anna; Župan, Dinko

Nyelvi lektorok / lektori:
Szoták Szilvia (magyar/mađarski),
Ana Mikić-Ćolić (horvát/hrvatski)

Borítóterv / Naslovnica: Szabó Ádám Árpád

Portréfotó / Portretna fotografija: Mánfai György

Műszaki szerkesztő / Grafička obrada: Erőss Zsolt

Nyomdai kivitelezés / Tisak: Croatica Nonprofit Kft.